Muqbil ibn Hadi əl-Vadii

Ayələrin nazil olma səbəblərindən

Səhih Müsnəd

الصحيح المسند
من أسباب النزول

تأليف العلامة المحدث

أبي عبدالرحمن مقبل بن هادي الوادعي

Tərcümə - Əlixan Musayev

Bakı - 2003

Tərcüməçi: **Əlixan Musayev**

İxtisas redaktoru: M. Qarayev

Redaktorlar: F. Allahverdiyev
X. Rəfili

www.burhan.az

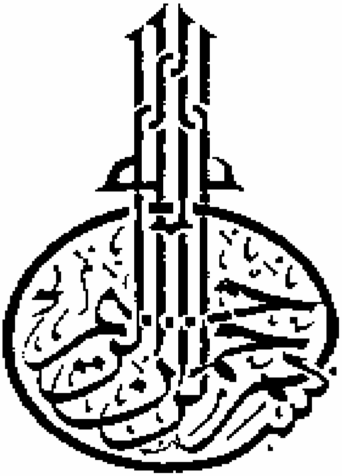

Rəhmli, Mərhəmətli Allahın adı ilə!

إِنَّا نَحۡنُ نَزَّلۡنَا ٱلذِّكۡرَ وَإِنَّا لَهُۥ لَحَٰفِظُونَ ٩

« Şübhəsiz ki, Quranı Biz nazil etdik və sözsüz ki, Biz də onu qoruyub saxlayacağıq! »

(əl-Hicr, 9)

Ön söz

Həqiqətən həmd (şükür və tərif) yalnız Allaha məxsusdur! Biz Ona şükür və tərif edirik, Onu köməyə çağırırıq, Ondan bağışlanma və bizi haqq yoluna yönəltməyi diləyirik, nəfslərimizin şərindən və pis əməllərimizdən qorunmaq üçün yalnız Ona pənah aparırıq. Allah kimə hidayət versə o, haqq yolunda olar və kimi də azdırsa onu haqq yoluna yönəldən tapılmaz. Mən şahidlik edirəm ki, Allahdan başqa ibadətə haqqı olan məbud yoxdur, Onun şəriki yoxdur və şahidlik edirəm ki, Məhəmməd Onun qulu və elçisidir.

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ ٱتَّقُوا۟ ٱللَّهَ حَقَّ تُقَاتِهِۦ وَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنتُم مُّسْلِمُونَ ﴿١٠٢﴾ ﴾

«Ey iman gətirənlər! Allahdan Ona layiq olan tərzdə qorxun və ancaq müsəlman olduğunuz halda ölün!»[1]

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ ٱتَّقُوا۟ رَبَّكُمُ ٱلَّذِى خَلَقَكُم مِّن نَّفْسٍ وَٰحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا
رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَآءً ۚ وَٱتَّقُوا۟ ٱللَّهَ ٱلَّذِى تَسَآءَلُونَ بِهِۦ وَٱلْأَرْحَامَ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا ﴿١﴾ ﴾

«Ey insanlar! Sizi tək bir candan xəlq edən, onun özündən zövcəsini yaradan və onlardan da bir çox kişi və qadın *törədib yer üzünə* yayan Rəbbinizdən qorxun! Adı ilə bir-birinizdən *cürbəcür şeylər* istədiyiniz Allahdan və qohumluq əlaqələrini kəsməkdən çəkinin! Həqiqətən, Allah sizə nəzarət edir.»[2]

---

[1] [«Ali İmran» surəsi, 102.]
[2] [«ən-Nisa» surəsi, 1.]

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱتَّقُواْ ٱللَّهَ وَقُولُواْ قَوۡلٗا سَدِيدٗا ٧٠ يُصۡلِحۡ لَكُمۡ أَعۡمَٰلَكُمۡ وَيَغۡفِرۡ لَكُمۡ
ذُنُوبَكُمۡۗ وَمَن يُطِعِ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ فَقَدۡ فَازَ فَوۡزًا عَظِيمًا ٧١ ﴾

«Ey iman gətirənlər! Allahdan qorxun və doğru söz danışın ki, O, əməllərinizi islah etsin və günahlarınızı bağışlasın. Kim Allaha və Onun Elçisinə itaət etsə, böyük bir uğur qazanar.»[3]

Bizi müsəlman kimi yaradan, düz yola yönəldərək hidayət verən, aləmlərin Rəbbi, haqq-hesab gününün Hökmdarı olan Allaha şükürlər və həmd-sənalar olsun!

Həqiqətən, müsəlman olub Uca Allahın tələb etdiyi şəkildə yaşamaq böyük xöşbəxtlikdir. Şübhəsiz ki, mömin olub gələcəyə ümidlə baxmaq ölüm qorxusu ilə yaşamaqdan üstündür. Çünki həqiqi mömin ona verilən vədi heç zaman unutmur, daim Allahın nəzarəti altında olduğunu bilib həyatını xeyirli işlər görməyə sərf edir. Xöşbəxt sonluğu qazanmaq heç də asan deyildir. Bunun üçün Allahın və Onun rəsulunun ﷺ bizə bəxş etdiyi əmanətə xəyanət etmədən, ondan lazımınca və buyurulduğu kimi istifadə etmək lazımdır. Uca Allahın bizə bəxş etdiyi əmanət İslam dininin əvəzsiz mənbəyi sayılan Qurandır. Peyğəmbərimizin ﷺ bizdə olan əmanəti isə Quranı – Allahın ayələrini izah edən, buyuruqların necə yerinə yetirilməsini anladan sünnədir (səhih hədislərdir). Əlimizdə olan bu kitab məhz bir-birini tamamlayan bu iki əmanətlə bağlı məsələlər barəsindədir. Bildiyimiz kimi Quran ayələrdən ibarətdir. Bəzi ayələrin nazil olması isə müəyyən bir hadisə və səbəblə bağlı olub. Endirilmiş bəzi ayələrdəki hökmlərin, əmrlərin, qadağaların

---

[3] [«əl-Əhzab» surəsi, 70-71.]

və s. icrasının keyfiyyətinin anlamı bu hadisə və səbəblərin mahiyyətini tam təfsilatı ilə bilməklə bağlıdır. Elə bu səbəbdən də müəllifin əsərini xalqımızı dini maarifləndirmə yolunda çox faydalı mənbə hesab edib onu tərcümə etmək qərarına gəldim.

Dəyərli müsəlman qardaş və bacılarım! Bildiyimiz kimi müqəddəs kitabımız olan Qurani Kərim Uca Allahın bəşəriyyətə nazil etdiyi ən böyük möcüzələrdən biri olmaqla yanaşı, insan yaşamının mənasını da heç bir kitabın ona anlada bilmədiyi halda Adəm övladına izah edən, ona qəlb rahatlığı gətirən, dünya və axirətdə səadətə qovuşduran, ecazkar kəlmələrə malik olan bir mənbədir. Bir kitab həcmində olan bu mənbədə insanı düşündürəcək bütün suallara cavab vardır. Bu kitab yaşadığı yerindən və zamanından asılı olmayaraq tələblərinə riayət edən insanı işıqlı sonluğa aparıb çıxarır. Quranın ilahi kəlam olmasını sübut edən amillərdən biri də budur. Bu kitabda həqiqətən heç bir şey unudulmamışdır. Bu barədə Uca Allah belə buyurur:

﴿ وَنَزَّلۡنَا عَلَيۡكَ ٱلۡكِتَٰبَ تِبۡيَٰنٗا لِّكُلِّ شَيۡءٖ وَهُدٗى وَرَحۡمَةٗ وَبُشۡرَىٰ لِلۡمُسۡلِمِينَ ٨٩ ﴾

«Biz Kitabı sənə hər şey üçün bir izah, müsəlmanlara da doğru yolu göstərən rəhbər, mərhəmət və müjdə olaraq nazil etdik.» [4]

Quranın ayələri iyirmi üç il ərzində Cəbrailin عليه السلام vasitəsilə endirilərək toplum halına gətirilmişdir. Ayələrin iyirmi üç il ərzində nazil olub bitməsinin hikmətlərindən biri də ondakı buyuruqların icrasını insan üçün asanlaşdırmaq idi. Quranı əlinə alıb oxuyan kəs onun çox maraqlı üslubda olduğunun şahidi olur. Quranın gücünün, ecazının, əzəmətinin daha bir göstəricisi də onun sonuncu səmavi kitab olma-

---

[4] «ən-Nəhl» surəsi, 89.

sındadır. Təbii ki, yer üzərinə bundan sonra heç bir peyğəmbər göndərilməyəcəyindən heç bir ayə də nazil olmayacaqdır. Bu kitabın möhtəşəmliyinin digər göstəricisi də budur ki, məhz onunla, Adəmdən عليه السلام Məhəmmədə ﷺ qədər yaşayıb vəfat etmiş peyğəmbərlərin və elçilərin şəriəti tamamlanır. Uca Allah məhz Qurani Kərimdə bütün peyğəmbərlərin dini olan İslamı (təslim olmağı) kamilləşdirir. Bu barədə Uca Allah belə buyurur:

﴿ٱلۡيَوۡمَ أَكۡمَلۡتُ لَكُمۡ دِينَكُمۡ وَأَتۡمَمۡتُ عَلَيۡكُمۡ نِعۡمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ ٱلۡإِسۡلَٰمَ دِينٗا﴾

«Bu gün dininizi sizin üçün kamil etdim, sizə olan nemətimi tamamladım və bir din olaraq sizin üçün İslamı bəyənib seçdim.».[5]

﴿وَمَن يَبۡتَغِ غَيۡرَ ٱلۡإِسۡلَٰمِ دِينٗا فَلَن يُقۡبَلَ مِنۡهُ وَهُوَ فِي ٱلۡأٓخِرَةِ مِنَ ٱلۡخَٰسِرِينَ﴾

«İslamdan başqa bir din axtaran şəxsdən, o *din* heç vaxt qəbul olunmaz və o, axirətdə ziyana uğrayanlardan olar.»[6]

Uca Allah Qurani Kərimdə peyğəmbərləri müsəlman adlandırır. Çünki onların hər biri Allaha təslim olmaqla göndərilmişdilər. Qoy bir qədər məlumatsız oxucumuz bu gün müxtəlif «din» adları ilə rastlaşdığı üçün bu fikrə təəccüblənməsin. Əvvəla ona görə ki, bütün peyğəmbərlərin eyni etiqadda olmasını, Tək Allaha ibadət edib bütün başqa inanclardan qaçmasını və Allaha təslim olan kimsələrdən olmasını Uca Allah özü Qurani Kərimdə bizə bəyan edir:

---

[5] «əl-Maidə» surəsi, 3.
[6] «Ali-İmran» surəsi, 85.

﴿ وَلَقَدۡ بَعَثۡنَا فِي كُلِّ أُمَّةٖ رَّسُولًا أَنِ ٱعۡبُدُواْ ٱللَّهَ وَٱجۡتَنِبُواْ ٱلطَّٰغُوتَۖ ﴾

«Biz hər ümmətə: "Allaha ibadət edin, tağutdan uzaq olun"- *deyə*, elçi göndərdik.»[7]

﴿ فَإِن تَوَلَّيۡتُمۡ فَمَا سَأَلۡتُكُم مِّنۡ أَجۡرٍۖ إِنۡ أَجۡرِيَ إِلَّا عَلَى ٱللَّهِۖ وَأُمِرۡتُ أَنۡ أَكُونَ مِنَ
ٱلۡمُسۡلِمِينَ ٧٢ ﴾

«Mənə müsəlmanlardan olmaq əmr edilmişdir»[8]

﴿ مَا كَانَ إِبۡرَٰهِيمُ يَهُودِيّٗا وَلَا نَصۡرَانِيّٗا وَلَٰكِن كَانَ حَنِيفٗا مُّسۡلِمٗا وَمَا كَانَ مِنَ ٱلۡمُشۡرِكِينَ ﴾

«İbrahim nə yəhudi, nə də nəsrani idi. O, ancaq hənif bir müsəlman idi və müşriklərdən deyildi.»[9]

﴿ وَقَالَ مُوسَىٰ يَٰقَوۡمِ إِن كُنتُمۡ ءَامَنتُم بِٱللَّهِ فَعَلَيۡهِ تَوَكَّلُوٓاْ إِن كُنتُم مُّسۡلِمِينَ ٨٤ ﴾

«Musa dedi: "Ey qövmüm! Əgər Allaha iman gətirmişsinizsə və müsəlman olmuşsunuzsa, Ona təvəkkül edin!»[10]

﴿ وَإِذۡ أَوۡحَيۡتُ إِلَى ٱلۡحَوَارِيِّـۧنَ أَنۡ ءَامِنُواْ بِي وَبِرَسُولِي قَالُوٓاْ ءَامَنَّا وَٱشۡهَدۡ بِأَنَّنَا
مُسۡلِمُونَ ١١١ ﴾

«Bir zaman Mən həvarilərə: "Mənə və elçimə iman gətirin!"- *deyə* təlqin etmişdim. Onlar da: "İman gətirdik. Sən də şahid ol ki, biz müsəlmanlarıq!"- demişdilər.»[11]

---

[7] «ən-Nəhl» surəsi, 36.
[8] «Yunus» surəsi, 72.
[9] «Ali-İmran» surəsi, 67.
[10] «Yunus» surəsi, 84.
[11] «əl-Maidə» surəsi, 111.

İkincisi də bəndənin Rəbbinə münasibətində təslimçilikdən – müsəlman olmaqdan başqa nə ola bilər? Beləliklə Adəm peyğəmbərdən عليه السلام başlayan təslimçilik anlamı peyğəmbərimiz Məhəmmədə ﷺ endirilən Quran vasitəsilə kamilləşdi. Quranın bu böyük və möcüzəli qayəsi ondakı ayələin hansı səbəblə nazil olmasına marağı daim artırıb. Bu mövzu ilə bağlı ərəb mənbələrində kifayət qədər əsərlər mövcud olsa da bizim ana dilimizdə olan əhatəli kitablar çox azdır. Mənim bu mövzuya müraciət etməyimin bir səbəbi də budur.

Tarix boyu ayələrin nazil olma səbəbləri ilə bağlı təhrifçiliyə, uydurmaya, xurafatçılığa söykənən «əsərlər» də yazılmışdır. Təbii ki, yazılar hansısa sonradan uydurulan firqələrin, siyasi cərəyanların maraqlarını təmin etdiyi üçün müxtəlif dillərə o cümlədən də azərbaycan dilinə tərcümə edilmişdir. Bu da dində fikir ayrılığına və parçalanmalara gətirib çıxaran bir amildir. Belə hallardan qaçmaq üçün dini maarifləndirmə işini «səhih isnadlı» mənbələr üzərində qurmaq lazımdır. Din çox incə bir sahədir. Dinə düzgün yanaşma yollarını bilməyən şəxs dərhal xurafatçıların, siyasətbazların, radikal fikirli insanların təsirinə məruz qalır. Bu təsirlər üçün ən münbit şərait məhz elmsizlik və cahillikdən doğur.

Quran bütün peyğəmbərlərin mənsub olduqları bir dini kamilləşdirdiyi üçün o eyni zamanda özündən əvvəlki Tövratı, Zəburu, İncili, və s. adları bizə məlum olmayan kitabları da təsdiq edir. Elə təkcə bu faktın özü kifayət edir ki, bu kitab dönə-dönə oxunub sevilsin. Quranın özündən əvvəlki kitabları təsdiq etməsi barədə Uca Allah belə buyurur:

﴿ الٓمٓ ﴿١﴾ ٱللَّهُ لَآ إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ ٱلۡحَيُّ ٱلۡقَيُّومُ ﴿٢﴾ نَزَّلَ عَلَيۡكَ ٱلۡكِتَٰبَ بِٱلۡحَقِّ مُصَدِّقٗا لِّمَا بَيۡنَ
يَدَيۡهِ وَأَنزَلَ ٱلتَّوۡرَىٰةَ وَٱلۡإِنجِيلَ ﴿٣﴾ ﴾

«Əlif. Ləm. Mim. Allah, Ondan başqa ilah yoxdur, *əbədi* Yaşayandır, *bütün yaradılanların* Qəyyumudur. O, sənə Kitabı gerçək olaraq, ondan əvvəlkiləri təsdiqləməi üçün nazil etdi. Tövratı və İncili də O nazil etdi».[12]

Qurandan lazımınca faydalanmaq və Onun ecazkar təsirindən həzz almaq üçün bu əvəzsiz kitabın izahını özündə ehtiva edən bir çox elmləri də bilmək lazımdır. Bu elmlərə hədis, təfsir, ravilərin həyatını öyrənməklə məşğul olan sahələr və s. göstərmək olar. Qurana düzgün baxış bu elmlərlə tanışlıq olduqdan sonra mövcud olduğu üçün onların öyrənilməsi aktual bir problemdir. Çünki bu sahələrin verdiyi biliklər olmasa Peyğəmbərimizin ﷺ sünnəsinin təhrif olunması asanlaşır. Qurana da sünnəsiz (hədislərsiz) yanaşmaq insanı zəlalətə aparıb çıxarır. Məsələn, Uca Allah Qurani Kərimdə insanlara namaz qılmağı əmr etsə də İslamın bu rüknünü nə cür həyata keçirməyin izahını Peyğəmbərə ﷺ həvalə edib. Və ya zəkat verilməsi kimi digər bir əzəmətli əmrin şərtləri də Quranda izah edilmir. Çünki bu izahlar Peyğəmbərin ﷺ hədisləri vasitəsilə insanlara çatdırılıb. Əgər bütün İslam şəriətini kitablara cəm etmək mümkün olsaydı onda sayı bizə məlum olmayan kitabxanalara ehtiyac yaranardı. Deməli Peyğəmbərimizin ﷺ hədislərinin öyrənilməsi də mömin olan insan üçün vacibdir. Bir də axı Peyğəmbərimizin ﷺ dedikləri yəni, hədislər də vəhydir. Bu barədə Uca Allah belə buyurur:

---

[12] «Ali-İmran» surəsi, 1-3.

﴿ وَمَا يَنطِقُ عَنِ ٱلْهَوَىٰٓ ﴿٣﴾ إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْىٌ يُوحَىٰ ﴿٤﴾ ﴾

«O, öz istəyi ilə danışmır. Bu, ona təlqin edilən bir vəhydir.»[13]

Göründüyü kimi ayələr bizə Peyğəmbərə ﷺ itaət edib onun sünnəsinə riayət etməyi əmr edir. Hədis elminin vacibliyi də buradan meydana gəlir. Bu əsərin özündə də kifayət qədər «səhih» isnadlı hədislər mövcuddur. Hədislərin bizə çatdırılmasında isə Peyğəmbərimizin ﷺ səhabələrinin və tabiinlərin əvəzsiz xidməti olmuşdur. Hədisin bu və ya digər səhabədən rəvayət olunmasını dəqiqləşdirmək və digər elmi məsələləri düzgün qiymətləndirmək üçün isə səhabələrin həyatını bilmək lazımdır. Səhabələrin həyatını araşdırmaq bu sahədə xətalardan qaçmağa imkan verir.

Bu əsərdə həmçinin oxucu üçün asan olsun deyə mötərizələrdə bəzi şərhlər verildmişdir. Qeyd edim ki, şərhlər müəllifə deyil mənə – tərcüməçiyə aiddir. Bundan başqa oxucumuzu yormamaq və sətirlərə qənaət etmək üçün hədisi Peyğəmbərdən ﷺ eşidib onu bir-birinə ötürən ravilərin adlarını hədisin isnadındakı ardıcıllıqla verilməmişdir. Müəllifin özünün istifadə etdiyi ***hədis terminlərinin izahının kitabın arxasında*** verilməsi bizim müsəlman olaraq şəriətimizlə bağlı dini terminlərin tədricən öyrənilməsinə şərait yaratması məqsədini daşıyır.

Dəyərli qardaş və bacılarım! Həqiqətən, bizə həm bu dünyada, həm də gələcək həyatda bizi xoşbəxt edəcək bir dinin elmi əsaslarını öyrənmək olduqca vacibdir. İnanıram ki, bu tərcümə əsərim sizin üçün faydalı olacaq və sizi daha

[13] «ən-Nəcm» surəsi, 3-4.

da pak olan dinimizə bağlayacaq, İslam elmini və tarixini öyrənməyə həvəsləndirəcək. Uca Allahdan diləyirəm ki, O, bizim hamımızın gunahlarını bağışlasın və millətimizə, dövlətimizə və ümumən müsəlman xalqına kömək olsun! Amin!

Şübhəsiz ki, bu tərcümə insan əməyinin bəhrəsidir. Odur ki, onun nöqsanlardan və xətalardan xali olmadığı üçün, bu barədə qeyd və mülahizələrini bildirəcək oxuculara əvvəlcədən təşəkkür edirik. Onların dəyərli məsləhətləri bu kitabın gələcək nəşrlərində nəzərə alınacaqdır. Kamillik təkcə Allaha məxsusdur, məsum olan isə insanların ən şərəflisi Məhəmməd peyğəmbərdir.

Tərcüməçidən

Mərhəmətli və Rəhmli Allahın adı ilə!

MÜQƏDDİMƏ

Həqiqətən həmd (şükür və tərif) yalnız Allaha məxsusdur! Biz Ona şükür və tərif edirik, Onu köməyə çağırırıq, Ondan bağışlanma və bizi haqq yoluna yönəltməyi diləyirik, nəfslərimizin şərindən və pis əməllərimizdən qorunmaq üçün yalnız Ona pənah aparırıq. Allah kimə hidayət versə o, haqq yolunda olar və kimi də azdırsa onu haqq yoluna yönəldən tapılmaz. Mən şahidlik edirəm ki, Allahdan başqa ibadətə haqqı olan məbud yoxdur, Onun şəriki yoxdur və şahidlik edirəm ki, Məhəmməd Onun qulu və elçisidir.

﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱتَّقُواْ ٱللَّهَ حَقَّ تُقَاتِهِۦ وَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنتُم مُّسۡلِمُونَ ١٠٢﴾

«Ey iman gətirənlər! Allahdan Ona layiq olan tərzdə qorxun və ancaq müsəlman olduğunuz halda ölün!»[14]

﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ ٱتَّقُواْ رَبَّكُمُ ٱلَّذِي خَلَقَكُم مِّن نَّفۡسٖ وَٰحِدَةٖ وَخَلَقَ مِنۡهَا زَوۡجَهَا وَبَثَّ مِنۡهُمَا رِجَالٗا
كَثِيرٗا وَنِسَآءٗۚ وَٱتَّقُواْ ٱللَّهَ ٱلَّذِي تَسَآءَلُونَ بِهِۦ وَٱلۡأَرۡحَامَۚ إِنَّ ٱللَّهَ كَانَ عَلَيۡكُمۡ رَقِيبٗا ١﴾

«Ey insanlar! Sizi tək bir candan xəlq edən, onun özündən zövcəsini yaradan və onlardan da bir çox kişi və qadın *törədib yer üzünə* yayan Rəbbinizdən qorxun! Adı ilə bir-birinizdən *cürbəcür şeylər* istədiyiniz Allahdan və qohumluq əlaqələrini kəsməkdən çəkinin! Həqiqətən, Allah sizə nəzarət edir.»[15]

---

[14] [«Ali İmran» surəsi, 102.]

[15] [«ən-Nisa» surəsi, 1.]

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱتَّقُواْ ٱللَّهَ وَقُولُواْ قَوۡلٗا سَدِيدٗا ٧٠ يُصۡلِحۡ لَكُمۡ أَعۡمَٰلَكُمۡ وَيَغۡفِرۡ لَكُمۡ ذُنُوبَكُمۡۗ وَمَن يُطِعِ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ فَقَدۡ فَازَ فَوۡزًا عَظِيمًا ٧١ ﴾

«Ey iman gətirənlər! Allahdan qorxun və doğru söz danışın ki, O, əməllərinizi islah etsin və günahlarınızı bağışlasın. Kim Allaha və Onun Elçisinə itaət etsə, böyük bir uğur qazanar.»[16]

«Əs-Səhihul-Müsnəd min əsbabin-Nuzul»[17]- əsərini yazmağı mənim üçün asanlaşdıran və mənə kömək olan Uca Allaha həmd edirəm. Artıq Uca Allah bu əsəri faydalı əsərlərdən etdi və o bu sahədə elm mənbələrindən birinə çevrildi. Həm tədris edərkən, həm əsər yazarkən və həm də araşdırma apararkən bu əsərə nə qədər çox müraciət etmişəm! Bundan əvvəlki nəşrlərdə mən yalnız mövzuya aid olan əsas hədislərin və onlara oxşar bəzi hədislərin sənədlərini qeyd etmişdim. Bu nəşrdə isə bacardığım qədər bütün hədisləri sənədlə qeyd etməyi qərara aldım. Həmçinin əvvəlki nəşrlərdə bəzi hədislərin yalnız mövzuya aid olan hissəsini qeyd etmişdim. Lakin bu nəşrdə həmin hədisləri tam şəkildə qeyd etmək qərarına gəldim. Çünki hədisi tam şəkildə qeyd etməklə çoxlu faydalar əldə etmək mümkündür. Sənədi qeyd etməyə gəldikdə isə, alimlərimiz hədisi yalnız sənədlə qəbul edərdilər.

Əlainin «Camiut-Təhsil» əsərində (səh. 58), Muslimin də «Səhih» əsərində ibn Sirin demişdir: «Müsəlmanlar iğtişaş (hərc-mərclik) dövrünə qədər hədisin sənədi barəsində soruşmazdılar. Fitnə baş verdikdən sonra isə, müsəlmanlar:

[16] [«əl-Əhzab» surəsi, 70-71.]
[17] [Ayələrin nazil olma səbəblərindən səhih müsnəd.]

«Hədisi Peyğəmbərdən ﷺ eşidib bir-birinə ötürən ravilərinizin[18] adlarını bizə deyin!»- deyərdilər. Ravilər sünnə əhlindən olduğu təqdirdə onlardan hədis qəbul olunar, bidət[19] əhlindən olduqda isə rəvayətləri rədd olunardı».

Süfyan ibn Uyeynə demişdir: «Bir gün Zuhri hədis danışarkən mən ona dedim: «Hədisi isnadsız rəvayət et!»[20] O dedi: «Dama nərdivansız qalxım? »

Bəqiyyə rəvayət edir ki, Ütbə ibn əbu Hukeym və Zuhri, İshaq ibn əbi Fərvanın yanında olarkən əbu Fərva rəvayət edib dedi: «Peyğəmbər ﷺ demişdir.» Zuhri onun sözünü kəsib dedi: «Vay halına! Sən nə cürətlə isnadsız hədis rəvayət edirsən. Sən bizə cilovsuz və noxtasız hədis danışırsan?»

Abdus-Səməd ibn Həssan rəvayət edir ki, Süfyan əs-Səvri demişdir: «İsnad möminin silahıdır. Əgər silah olmazsa, o nə ilə döyüşər?»

Şu'bə demişdir: «Hər bir «bizə rəvayət etdi», «bizə xəbər verdi» ifadəsi olmadan rəvayət edilən hədis (yəni sənədi olmayan hədis) yanlış və qüsurludur».

Həmçinin Muslimin «Səhih» əsərində rəvayət olunur ki, Abdan belə demişdir: «Abdullah ibn əl-Mübarəkin belə dediyini eşitdim: «Mənim üçün isnad dinin tərkibindən hesab olunur. İsnad olmasaydı hər kəs istədiyini danışardı».

Abbas ibn əbi Ruzmə deyir ki, Abdullah ibn əl-Mübarəkin belə dediyini eşitdim: «Bizimlə bizdən əvvəlkilər arasında olan əlaqə isnaddır».

---

[18] [Ravi - hədisi isnad edərək rəvayət edən şəxsə deyilir. «Mucəmul Vasit» səh. 384.]

[19] [Peyğəmbərin ﷺ zamanında olmayan və sonradan meydana gəlmiş ibadət. «ən-Nihayə fi Ğəribil-Hədis» 4/52; «Ğəribul-Hədis» 2/295.]

[20] [Sufyan ibn Uyeynənin bu ifadəsi ona görədir ki, o, Zuhrinin Peyğəmbərin ﷺ adından yalan danışmamasına etibar edirdi.]

İbrahim ibn İsa ət-Taliqani demişdir: «Mən Abdullah ibn Mübarəkə dedim: «Ey Əbu Abdurrəhman! Bu hədis barəsində nə deyə bilərsən? «Həqiqətən valideynlərə göstərilmiş ən gözəl qayğı, namaz qıldıqda onların da yerinə namaz qılmaq, oruc tutduqda onların da yerinə oruc tutmaqdır». Abdullah ibn Mübarək dedi: «Bu hədisi kim rəvayət edib?» Mən dedim: «Bu hədisi Şihab ibn Xərraşdan eşitdim». O buyurdu: «O «siqa» ravidir. Bəs o kimdən rəvayət edib?» Mən dedim: «Həccac ibn Dinardan». O dedi: «O da «siqa» ravidir. Bəs o kimdən rəvayət edib?» Mən dedim: «O da Peyğəmbərdən ﷺ rəvayət etmişdir». O dedi: «Ey Əbu İshaq! Həqiqətən, Həccac ibn Dinar ilə Peyğəmbərin ﷺ arasında, minik heyvanlarının boynunu qıran səhralar vardır![21]»

Şo'bə ibn əl-Həccac öz şeyxi Əbu İshaq Amr ibn Abdullah əs-Səbiidən, Abdullah ibn Ətanın Uqbə ibn Amirdən rəvayət etdiyi dəstəmazı kamil almağın fəziləti barəsində hədisi eşitdikdə ondan soruşdu: «Məgər Abdullah ibn Əta onu Uqbə ibn Amirdən eşidib?»- Əbu İshaq ona qəzəbləndi. Misar ibn Kəddam Şu'bəyə, Abdullah ibn Ətanın Məkkə şəhərində olması barədə xəbər verdikdən sonra o Məkkəyə yola düşdü. Şo'bə belə rəvayət edir: «Mən Məkkəyə həcc etmək üçün yox, hədisi araşdırmaq üçün yola düşdüm. Orada Abdullah ibn Əta ilə görüşdüm və ondan bu hədisi kimdən eşitdiyi barədə soruşduqda o dedi: «Bu hədisi mənə Sə'd ibn İbrahim rəvayət etmişdir». Malik ibn Ənəs Sə'd ibn İbrahimin Mədinə şəhərində olduğunu və bu il həcc ziyarətinə gəlmədiyini mənə xəbər verdikdən sonra onunla görüşmək üçün Mədinəyə yola düşdüm. Mən onunla görüşüb bu

[21] [Bu, ravi ilə Peyğəmbər ﷺ arasında olan boşluğun nə dərəcədə olduğunu göstərmək üçün çəkilən misaldır.]

hədisi kimdən eşitdiyini soruşduqda o dedi: «Hədisi sizlərdən Ziyad ibn Mixraqdan eşitmişəm. Mən Ziyadın adını eşitdikdə dedim: «Bu necə hədisdir ki, Kufəli (yəni Abdullah ibn Əta) Mədinəlidən (yəni Sə'd ibn İbrahimdən), o da Bəsrəlidən (yəni Ziyad ibn Mixraqdan) rəvayət edir». Sonra mən Bəsrə şəhərinə yola düşdüm. Orada Ziyad ibn Mixraqla görüşüb ondan bu hədisin kim tərəfindən rəvayət olunduğu barədə soruşduqda o dedi: «Onun sənə heç bir dəxli yoxdur!» Mən yenə ondan bu hədisi mənə rəvayət etməsini tələb etdikdə o dedi: «Bu hədis barəsində heç nə soruşma!» Mən yenə israr edib bu hədisi mənə rəvayət etməsini ondan tələb etdikdə o dedi: «Bu hədisi mənə Şəhr ibn Həuşəb rəvayət edib. O, bu hədisi əbu Reyhanədən, o da Uqbə ibn Amirdən, o da Peyğəmbərdən ﷺ eşitmişdir». Şu'bə, Şəhr ibn Həvşəbin adını eşidən kimi dedi: «Şəhrin adı hədisi «daif» dərəcəsinə saldı. Lakin belə bir hədis Peyğəmbərdən ﷺ «səhih» isnadla varid olsaydı, o mənim üçün var-dövlətimdən, ailəmdən və bütün insanlardan daha sevimli olardı».

Əbu Abdurrəhman demişdir: «Yazılmış əsərlərdən isnadla rəvayət olunmuş hədislərin isnadlarını ləğv edən və onları isnadsız formada qeyd edənlər elmə və hər bir hədisin isnadını araşdırmaq üçün böyük səylər göstərərək ömürlərini səfərdə keçirən əməlisaleh keçmiş nəslin hədis alimlərinə xəyanət etmiş hesab olunurlar».

Elə buna görə də din qardaşlarımız hədisləri isnadla rəvayət etməyə səy göstərirlər. Aləmlərin Rəbbi olan Allaha həmd olsun ki, elmi təhqiq və tədqiq edənlər bunu qəbul edirlər!

Bu mövzunu seçməyə məni təhrik edən səbəblər

Həqiqətən həmd (şükür və tərif) yalnız Allaha məxsusdur! Biz Ona şükür və tərif edirik, Onu köməyə çağırırıq, Ondan bağışlanma və bizi haqq yoluna yönəltməyi diləyirik, nəfslərimizin şərindən və pis əməllərimizdən qorunmaq üçün yalnız Ona pənah aparırıq. Allah kimə hidayət versə o, haqq yolunda olar və kimi də azdırsa onu haqq yoluna yönəldən tapılmaz. Mən şahidlik edirəm ki, Allahdan başqa ibadətə haqqı olan məbud yoxdur, Onun şəriki yoxdur və şahidlik edirəm ki, Məhəmməd Onun qulu və elçisidir.

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ ٱتَّقُوا۟ ٱللَّهَ حَقَّ تُقَاتِهِۦ وَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنتُم مُّسْلِمُونَ ﴿١٠٢﴾ ﴾

«Ey iman gətirənlər! Allahdan Ona layiq olan tərzdə qorxun və ancaq müsəlman olduğunuz halda ölün!»[22]

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ ٱتَّقُوا۟ رَبَّكُمُ ٱلَّذِى خَلَقَكُم مِّن نَّفْسٍ وَٰحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَآءً ۚ وَٱتَّقُوا۟ ٱللَّهَ ٱلَّذِى تَسَآءَلُونَ بِهِۦ وَٱلْأَرْحَامَ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا ﴿١﴾ ﴾

«Ey insanlar! Sizi tək bir candan xəlq edən, onun özündən zövcəsini yaradan və onlardan da bir çox kişi və qadın *törədib yer üzünə* yayan Rəbbinizdən qorxun! Adı ilə bir-birinizdən *cürbəcür şeylər* istədiyiniz Allahdan və qohumluq əlaqələrini kəsməkdən çəkinin! Həqiqətən, Allah sizə nəzarət edir!»[23]

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ ٱتَّقُوا۟ ٱللَّهَ وَقُولُوا۟ قَوْلًا سَدِيدًا ﴿٧٠﴾ يُصْلِحْ لَكُمْ أَعْمَٰلَكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ ۗ وَمَن يُطِعِ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ فَقَدْ فَازَ فَوْزًا عَظِيمًا ﴿٧١﴾ ﴾

---

[22] [«Ali İmran» surəsi, 102.]
[23] [«ən-Nisa» surəsi, 1.]

«Ey iman gətirənlər! Allahdan qorxun və doğru söz danışın ki, O, əməllərinizi islah etsin və günahlarınızı bağışlasın. Kim Allaha və Onun Elçisinə itaət etsə, böyük bir uğur qazanar.»[24]

İslam Universitetinə təqdim etdiyim "Səhih Müsnəd min Əsbabin-Nuzul"[25] əsərini aşağıdakı səbəblərə görə yazmışam.

1. Bu əsərin, dinin əsası olan iki əzəmətli elmlə - Quranin təfsiri[26] və Peyğəmbərin ﷺ sünnəsi ilə - əlaqəli olması;
2. Ayələrin nazil olma səbəblərini öyrənməklə onların mənasının daha yaxşı başa düşülməsi;

Doğrudan da bəzi ayələrin nazil olma səbəbləri aydın olana qədər, həmin ayələrin düzgün başa düşülməsi səhabələrdə[27] və onların ardıcıllarında anlaşılmazlıqlar yaratmışdır. Buna aşağıdakı ayələri misal çəkmək olar.

Uca Allah buyurur:

﴿ وَأَنفِقُوا۟ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ وَلَا تُلْقُوا۟ بِأَيْدِيكُمْ إِلَى ٱلتَّهْلُكَةِ ۛ وَأَحْسِنُوٓا۟ ۛ إِنَّ ٱللَّهَ يُحِبُّ ٱلْمُحْسِنِينَ ١٩٥ ﴾

«*Malınızdan* Allah yolunda xərcləyin və öz əllərinizlə özünüzü təhlükəyə atmayın. Yaxşılıq edin! Həqiqətən, Allah yaxşılıq edənləri sevir».[28]

Əbu Əyyub əl-Ənsari (r.a) bu ayənin nə səbəbdən nazil olduğunu səhabələrə bəyan edənə qədər onlarda anlaşılmazlıq olmuş və yalnız bəyan etdikdən sonra ayənin mənası

---

[24] [«əl-Əhzab» surəsi, 70-71.]

[25] Burada mən «səhih» dedikdə, keçmiş alimlərin istilahına uyğun olaraq həm «səhih», həm də «həsən» hədisləri qəsd etmişəm. «Tədribur-Ravi» səh. 21.

[26] [Ayələri izah edən elm. «Mucəmul Vasit» səh. 688.]

[27] [Səhabə - Peyğəmbər ﷺ sağ ikən onunla görüşüb, dediklərinə iman gətirmiş və müsəlman kimi vəfat etmiş şəxsə deyilir. Suyutinin «Tədribu-r-Ravi» əsəri, 2/191; Təhhanın «Təysirul Mustaləhəl Hədis» əsəri, səh. 198; «Mucəmul Vasit» səh. 507.]

[28] [«əl-Bəqərə» surəsi, 195.]

onlara aydın olmuşdur. («əl-Bəqərə» surəsi, 195-ci ayənin nazil olma səbəbinə bax!) Həmçinin,

﴿ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَلَمۡ يَلۡبِسُوٓاْ إِيمَٰنَهُم بِظُلۡمٍ أُوْلَٰٓئِكَ لَهُمُ ٱلۡأَمۡنُ وَهُم مُّهۡتَدُونَ ٨٢﴾

«İman gətirdikdən sonra imanlarına zülm bulaşdırmayanları əmin-amanlıq gözləyir. Doğru yola yönəlmişlər də məhz onlardır»[29] ayəsi də səhabələri (r.a) sıxıntıya salmış və Uca Allah,

﴿إِنَّ ٱلشِّرۡكَ لَظُلۡمٌ عَظِيمٞ ١٣﴾

«Həqiqətən, Allaha şərik qoşmaq böyük zülmdür!»[30] ayəsini nazil etdikdən sonra onlara həqiqət bəlli olmuşdur. («Loğman» surəsi, 13-cü ayənin nazil olma səbəbinə bax!)

Həmçinin Aişə (r.a)

﴿۞إِنَّ ٱلصَّفَا وَٱلۡمَرۡوَةَ مِن شَعَآئِرِ ٱللَّهِۖ﴾

«Həqiqətən, Səfa və Mərva Allahın qoyduğu nişanələrdəndir»[31]– ayəsinin nazil olma səbəbini Urvaya (r.a) xəbər verənə qədər bu ayə onda anlaşılmazlıq yaratmışdır. («əl-Bəqərə» surəsi, 158-ci ayənin nazil olma səbəbinə bax!)

3. Məni bu əsəri yazmağa sövq edən amillərdən biri də, digər elmi sahələrə olduğu kimi, bu sahəyə də elmi səriştəsi olmayanların müdaxilə etməsidir.

Vahidi «Əsbabun-Nuzul» əsərinin müqəddiməsində (səh. 5) yazır ki, Ubeydə əs-Səlmani Qurandakı bir ayə barəsində soruşulduqda demişdir: «Allahdan qorxun və düz danışın!

---

[29] [«əl-Ən'am» surəsi, 82.]

[30] [«Loğman» surəsi, 13.]

[31] [«əl-Bəqərə» surəsi, 158.]

Ayələrin nazil olma səbəblərini bilənlər artıq dünyadan köçüb getmişlər».

Vahidi onun bu sözlərini xüsusən qeyd etdikdən sonra belə deyir: «Günümüzə gəlincə isə bir çoxları ayələrin nazil olma səbəblərindən qafil olduqları halda özlərini cəhalətə ataraq bu sahədə yeni ixtiralar etməyə çalışırlar böhtanlar və yalanlar uydururlar. Buna görə də ayələrin nazil olma səbəblərini özündə cəm edən bu əsəri yazdım ki, bu işlə məşğul olan elm əhli və Quranın nazil olma səbəbləri barəsində danışanlar, bu əsərə müraciət etməklə doğru olanı bilsinlər, yalan və azğınlıqdan uzaq olsunlar və onu oxuyub sonra mühafizə etməyə səy göstərsinlər».

Suyuti «İtqan» əsərində (2-ci cild, səh. 190) təfsirləri istinadla rəvayət edən ibn Cərir, ibn əbi Hatim və bu kimi alimləri xatırladıqdan sonra demişdir: «Bir çoxları təfsir elmində əsərlər yazıblar ki, bu əsərlərdə çoxlu sayda sənədsiz rəvayətlər və müxtəlif rəylər nəql ediblər. Elə buradan da bu elmə kənar şeylər daxil oldu, mötəbər və qeyri mötəbər hədislər bir-birinə qarışdı. Sonra isə hər kəs ağlına gələni nəql edib ona etimad etmiş, ondan sonra gələnlər isə nə sələfin dediklərinə, nə də təfsir elmində mötəbər sayılan alimlərin dediklərinə məhəl qoymadan bu rəvayətlərin mötəbər olduğunu zənn edərək özlərindən sonra gələnlərə nəql etmişlər. Hətta mən Uca Allahın

﴿ غَيْرِ ٱلْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا ٱلضَّآلِّينَ ٧ ﴾

«Qəzəbə uğramışların və azmışların *yoluna* deyil!»[32]- kəlamının təfsirində ona yaxın[33] rəy nəql edən gördüm lakin,

---

[32] [«əl-Fatihə» surəsi, 7.]

bunlardan yalnız biri - yəni «onlar yəhudilər və nəsranilərdir» təfsiri Peyğəmbərdən ﷺ və onun bütün ardıcıllarından varid olduğu mənə məlum olmuşdur.

Hətta ibn Əbi Hatim deyir ki, bu rəyin mötəbər olması barəsində təfsir alimlərinin ixtilaf etməsi mənə məlum deyil».

Elə bu səbəbdən, çətin olsa da belə hədisləri isnadla gətirməyi qərara aldım. Bu işin nə qədər çətin olduğu yalnız hədis elmilə məşğul olanlara məlumdur.

Təfsir əsərlərində diqqətsizlik nəticəsində sübuta yetirilməmiş rəylərin varid edilməsi barədə yuxarıda danışılan iki alimin dediklərini aşağıda qeyd olunan misal təsdiq edir. Bu, Sə'ləbə ibn Hatibin (r.a) hekayəsidir ki, bir çox təfsir alimləri aşağıdakı ayəni təfsir edərkən bu hekayəni həmin ayənin nazil olma səbəbi kimi nəql etmişlər. Allah buyurur:

وَمِنْهُم مَّنْ عَـٰهَدَ ٱللَّهَ لَئِنْ ءَاتَىٰنَا مِن فَضْلِهِۦ لَنَصَّدَّقَنَّ وَلَنَكُونَنَّ مِنَ ٱلصَّـٰلِحِينَ ﴿٧٥﴾

«Onlardan: "Əgər *Allah* Öz lütfündən bizə bəxş etsə, əlbəttə, biz sədəqə verər və əməlisalehlərdən olarıq!"- *deyə* Allaha əhd edənləri də vardır».[34]

Bu rəvayətdə Peyğəmbər ﷺ Sə'ləbəyə (r.a) demişdir: «Az nemətə malik olub ona şükr etmək, çox nemətə malik olub onun məsuliyyətini daşıya bilməməkdən daha xeyirlidir».

---

[33] Şəvkaninin «Fəthu-l-qadir» əsərində (3-cü cild, səh.254) «Səndən ruh haqqında soruşurlar» [«əl-İsra surəsi, 5.] ayəsinin təfsirində nəql etdiyi bundan da artıq azğınlıqdır. O demişdir: «Bəzi tədqiqatçılar «ruh» haqqında müxtəlif fikirdə olanların rəylərinin yüz on səkkizə çatdığını nəql etmişlər». Diqqətlə nəzər salsanız onların əbəs yerə xidmət etdiklərini, boş yerə əziyyət çəkdiklərini və beləliklə də çox acınacaqlı halda olduqlarını dərk edərsiniz. Bütün bunlar ona görədir ki, onlar, Allahın ruhun mahiyyəti haqqında Öz peyğəmbərlərinə belə heçnə bildirmədiyini, bu haqda sual verməyi qadağan etdiyini və onun keyfiyyətini araşdırmamağı bilə-bilə onu izah etməyə cəhd göstərmişlər….»

[34] [«ət-Tövbə surəsi, 75.]

Demək olar ki, əksər təfsir alimləri həmin ayənin nazil olma səbəbi kimi bu hekayəni gətirirlər, lakin onun mötəbər olmamasına bəziləri diqqət yetirmişlər. Böyük hədis alimləri və tənqidçilərə gəlincə, onların bu hekayə haqqında dediklərinə diqqət yetirək. Bu alimlərdən biri, Əbu Muhamməd ibn Həzm bu hekayəni Miskin ibn Bukeyrdən, o da Məan ibn Rifaə əs-Suləmidən, o da Əli ibn Yeziddən, o da Qasim ibn Abdurrəhmandan, o da Əbu Ümamədən rəvayət edib demişdir: «Sə'ləbə ibn Hatib (r.a) zəkat vermək üçün Ömər ibn əl-Xəttabın (r.a) yanına gəldi və Ömər (r.a) bu zəkatı ondan qəbul etməyib dedi: Nə peyğəmbər ﷺ nə də Əbu Bəkr (r.a) sənin verdiyin zəkatı qəbul etməmişlər. Mən də onu qəbul etmirəm».

Əbu Muhamməd ibn Həzm «Muhəllə» əsərində (11-ci cild, səh. 208) belə deyir: «Şübhəsiz ki, bu rəvayət batildir, çünki Uca Allah müsəlmanların zəkatını qəbul etməyi əmr etmişdir. Habelə Peyğəmbər ﷺ ölüm anında Ərəbistan yarımadasında İslamdan başqa bir dinin qalmamasını əmr etmişdir. Həqiqətən, Sə'ləbə (r.a) müsəlman idi və Əbu Bəkrlə (r.a) Ömərin (r.a) ondan zəkat qəbul etməsi vacib idi. Əgər Sə'ləbə (r.a) kafir olsa idi, Ərəbistan yarımadasında qalmamalı idi. Elə bu «illə»yə görə də rəvayət etibarsız sayılır. Həmçinin hədisin mətnini bir-birinə xəbər verən ravilərdən olan Məan ibn Rifaə, Qasim ibn Abdurrəhman və Əli ibn Yezid - Əbu Abdul-Malik Əlhani - «daif» ravilərdir. Miskin ibn Bukeyr isə hədis elmində «leysə bil-qəvi» ravidir.

Suyuti «Lübabin-Nüqul» əsərində demişdir: «Bu hədisin sənədi «daif»dir. Hafiz ibn Həcər «Kəşşaf» əsərinin təhqiqində bu hədisin sənədində olan Əli ibn Yezidin «vahin» ravi olduğunu qeyd etmişdir. O, «Fəthul-Bari» əsərində (3-

cü cild, səh. 8) bu hekayəni xatırlatdıqdan sonra onun «daif» olduğunu və ona əsaslanmağın düzgün olmadığını qeyd etmişdir. Heysəmi «Məcməuz-Zəvaid» əsərində (7-ci cild, səh. 32) demişdir: «Təbəraninin rəvayət etdiyi bu hədisin sənədindəki Əli ibn Yezid əl-Əlhaninin hədisləri hədis alimləri tərəfindən «mətruk» hesab olunur.

Zəhəbi «Təcridu əsmais-səhabə» əsərində qətiyyətlə bu hədisin «münkər» olduğunu qeyd etmişdir.

Mənavi «Feydul-qadir» əsərində (4-cü cild, səh. 527) demişdir: «Beyhəqi deyir ki, bu hədisin sənədinin mötəbər olması şübhəlidir, lakin buna baxmayaraq bu hədis təfsir alimləri arasında çox məşhurdur. İbn Həcər isə «İsabə» əsərində Sə'ləbənin tərcümeyi-halında bu hədisi qeyd etmiş və onun mötəbər olmamasına işarə edib demişdir: «Bu hədisdə xatırlanan səhabənin (Sə'ləbə ibn Hatibin) Bədr döyüşündə iştirak edənlərdən olması dəqiq məlum deyildir».

İraqi təhqiq və tədqiq etdiyi «İhya» əsərində (3-cü cild, səh. 338) demişdir: «Bu hədisin sənədi «daif»dir, lakin təfsir əsərlərində məşhurlaşdığına görə bunu misal[35] gətirdim. Çünki dəvətlə məşğul olan bir çox qardaşlarımız - Allah məni və onları doğru yola müvəffəq etsin! - bu hekayəni məqbul hesab edir və sənədinin mötəbər olmadığına diqqət yetirmədən camaata danışırlar. Halbuki bu hekayə heç məna etibarı ilə də mötəbər deyildir, çünki o, dinin əsaslarından birinə ziddir. Belə ki, tövbə edənin günahları yerdən göyə qədər olsa belə, tövbə etdiyi zaman Allah onu bağışlayır».

---

[35] İbn Cərir ət-Təbəri bu ayənin Sə'ləbə ibn Hatib (r.a) deyil, Sə'ləbə ibn əbi Hatibə (r.a) görə nazil olduğunu başqa isnadla ibn Abbasdan (r.a) rəvayət etmişdir. Lakin, qeyd etmək lazımdır ki, hədisin mətnini bir-birinə xəbər verən ravilərin silsiləsi Auf qəbiləsindən olanlardan ibarətdir və onlar da etibarsız ravilərdir. Elə bu səbəbdən də ibn Cəririn gətirdiyi bu rəvayət çox zəif hesab olunur.

4. Məni bu əsəri yazmağa sövq edən amillərdən biri də, bu əzəmətli dinin sirlərini, ayələrin nazil olma səbəblərindəki ibrətləri və ilahi təskinlik gələnə qədər insanları çətinliyə salan anlaşılmazlıqların həllini bilmək rəğbətidir.

Buna misal olaraq döyüşdən yayınan üç nəfərin hekayəsini[36], həmçinin Aişəyə (r.a) atılan böhtanları gətirmək olar. O böhtan ki, həm Peyğəmbərə ﷺ həm də Aişəyə (r.a) çox əziyyətlər verdi. O böhran ki, möminlərin anası Aişəni (r.a) çox ağlatdı və ata-anası (r.a) onun ağlamaqdan ciyərinin parça-parça olacaqını zənn etdilər. Lakin bu çətinlikdən sonra asanlıq gəldi.[37] Həmçinin buna misal Hilal ibn Ümeyyənin (r.a) hekayəsini gətirmək olar. O zaman ki, o, öz həyat yoldaşının zina etdiyini iddia etdi Peyğəmbər ﷺ ona dedi: «Ya şahid gətir, ya da şallaqla cəzalandırılacaqsan!» Hilal ibn Ümeyyə (r.a) dedi: «Səni haqla göndərənə and olsun ki, mən doğru deyirəm. Allah məni cəzadan qurtarmaq üçün ayə nazil edəcək». Peyğəmbər ﷺ onu cəzalandırmaq istədikdə Allah lənət haqqında ayə nazil edərək[38] onun andını doğrultdu və məsələ gərginləşdikdən sonra ona aydınlıq gətirdi.

Bu cür hikmətli dinsiz keçinməyin mümkün olduğunu zənn edən şəxs ziyana uğradı və bədbəxt oldu!

5. Məni bu əsəri yazmağa sövq edən amillərdən biri də, dinin mərhələlərindən lazımi şəkildə istifadə etmək istəyidir. Həqiqətən biz özümüzü ilk dəvət əhli kimi hesab etməli və dəvətə yenidən başlamalıyıq.

Ayələrin nazil olma səbəblərində dəvətin mərhələlərini bəyan edən bir çox gözəl amillər və ilahi istiqamətləndirmə-

---

[36] [«ət-Tövbə» surəsi, 118.]
[37] [«ən-Nur» surəsi, 11-20.]
[38] [«ən-Nur» surəsi, 6-9.]

lər mövcuddur. Buna misal olaraq cihad ayəsini, həmçinin digər Məkkə və Mədinə ayələrinin arasında olan fərqi göstərmək olar. Həqiqətən bu cihad ayəsi Allah tərəfindən yalnız müsəlmanlar cihad etməyə qadir olduqdan sonra nazil olmuşdur.

Qeyd etmək istəyirəm ki, bu əsəri yazdıqda bacardığım qədər səy göstərmişəm ki, müxtəlif sənədlərlə varid olmuş hədisləri cəm edim və beləliklə də, hədislərin tam və yarımçıq isnadla rəvayət olunduğu və həmçinin mötəbər və ya qeyri mötəbər olanı məlum olsun.[39] Ola bilsin ki, hədisin isnadı bir əsərdə mötəbər, digərində isə qeyri mötəbər sayılsın.

İbnus-Səlah «Ülumul-Hədis» əsərində (səh. 82) demişdir: «Əli ibn əl-Mədinidən rəvayət olunur ki, o, belə dedi: «Hər hansı bir fəslin tərkibində olan hədisin isnadları cəm olunmazsa, ehtimal olunan xəta bəyan olunmaz.»

Buna misal olaraq Hakimin «Mustədrək» əsərində (3-cü cild, səh. 324) olan rəvayəti gətirmək olar. O, ﷺ demişdir: «Aişə (r.a) rəvayət edir ki; «Məkkə əhli, müsəlmanlar tərəfindən girov götürülmüş əsirlərini fidyə[40] verib azad etmək üçün Peyğəmbərin ﷺ yanına gəldilər. Onların gətirdiklərinin arasında Xədicənin (r.a) toy günü qızı Zeynəbə (r.a) verdiyi boyunbağı da var idi. O, bu boyunbağını həyat yoldaşı əbul-Ası (r.a) azad etmək üçün göndərmişdi. Peyğəmbər ﷺ boyunbağını gördükdə qızının halına acıdı və dedi: «Əgər etirazınız yoxdursa, qızım Zeynəbin (r.a) əsir düşmüş ərini

---

[39] Müxtəlif sənədlərlə varid olmuş hədisləri cəm etməyin digər üstünlükləri də vardır ki, buna aşağıdakıları misal gətirmək olar:
- «Müdəllis»-in rəvayət etdiyi hədisi eşitdiyini sübuta yetirmək; Naməlum ravinin məlum olması; «Daif» ravinin nəql etdiyi xəbərin hökmünü qüvvətləndirmək.

[40] [Pul verib azad etdirmə. «Mucəmul Vasit» səh. 678.]

azad edin və göndərdiyi bər-bəzəyi də özünə qaytarın!». Səhabələr «Razıyıq, ey Allahın elçisi!» dedilər və Zeynəbə (r.a) məxsus olanı özünə qaytardılar. Peyğəmbərin ﷺ əsir düşmüş əmisi Abbas (r.a) dedi: «Ey Allahın elçisi! Mən müsəlman idim». Peyğəmbər ﷺ isə, ona belə dedi: «Sənin müsəlman olub-olmadığını Allah daha yaxşı bilir. Əgər doğru deyirsənsə, onun savabını Allah sənə verəcək. Lakin özünü, qardaşlarının oğlanlarını - Nofəl ibn əl-Haris ibn Abdulmüttəlibi və Uqeyl ibn Əbi Talib ibn Abdulmüttəllibi - və müttəfiqin olan - Bənul-Haris ibn Fəhrin qardaşı Uqbə ibn Amr ibn Cəhdəmi azad etmək üçün fidyə ver!»

O dedi: «Ey Allahın elçisi! Axı mənim sənə verə biləcək bir şeyim yoxdur!» Peyğəmbər ﷺ dedi: «Bəs ummu-l-Fadl ilə birlikdə basdırdığın mal necə oldu? Axı sən onu basdırdıqdan sonra ummul-Fadla belə demişdin: «Əgər mənə bir şey olsa bu, oğlanlarım Fadla, Abdullaha və Qəsəmə çatacaq». Abbas (r.a) dedi: «Ya Rəsulallah! Allaha and olsun mən şəhadət gətirirəm ki, sən, həqiqətən Allahın elçisisən! Çünki bu hadisəni mənimlə ummul-Fadldan savayı heç kəs bilmirdi. Ey Allahın elçisi! Bizi azad etmək üçün mənim malımdan iyirmi əvqiya[41] götürün!» Peyğəmbər ﷺ onunla razılaşdı. Beləliklə Abbas (r.a) özünü, qardaşlarının oğlanlarını və müttəfiqini azad etdikdə Allah bu ayəni nazil etdi:

﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِيُّ قُل لِّمَن فِيٓ أَيۡدِيكُم مِّنَ ٱلۡأَسۡرَىٰٓ إِن يَعۡلَمِ ٱللَّهُ فِي قُلُوبِكُمۡ خَيۡرٗا يُؤۡتِكُمۡ
خَيۡرٗا مِّمَّآ أُخِذَ مِنكُمۡ وَيَغۡفِرۡ لَكُمۡۚ وَٱللَّهُ غَفُورٞ رَّحِيمٞ ٧٠ ﴾

«Ey Peyğəmbər! Əlinizdə olan əsirlərə de: "Əgər Allah qəlbinizdə xeyir olduğunu bilsə, sizdən alınan fidyədən

[41] [1 əvqiya 40 dirhəmdir. «ən-Nihayətu fi Ğəribil-Hədis» 1/80.]

daha xeyirlisini sizə verər və sizi bağışlayar. Allah Bağışlayandır, Rəhmlidir”».[42]

Abbas (r.a) deyir ki, mən, İslam dinini qəbul etdikdən sonra Allah bu iyirmi əvqiyanın əvəzinə mənə hamısının əlində gəlir gətirən malı olan iyirmi işgüzar qul verdi və bununla belə məni bağışladı. Hakim demişdir: «Bu hədis Muslimin şərtinə görə «səhih»dir lakin, Buxari və Muslim öz kitablarında bu hədisi yazmayıblar. Bunu Zəhəbi də təsdiqləmişdir.

Heysəmi «Məcməuz-zəvaid» əsərində (7-ci cild, səh. 28) demişdir: «Təbarani bu hədisi «Mucəmu-l-kəbir» və «Mucəmul-əvsat» əsərlərində rəvayət etmişdir. «Mucəmul-əvsat» əsərindəki hədisin ravilərinin hamısı, ibn İshaqdan başqa, Buxari və Muslimin raviləri hesab olunurlar. Lakin ibn İshaq da, artıq bu hədisi eşitdiyini açıq-aydın bəyan etmişdir.

Beyhəqinin «Sünən» əsərinə (6-cı cild, səh. 322) nəzər saldıqdan sonra mənə bəyan oldu ki, bu sənəd Abbasın (r.a) hekayəsinə əlavə olunmuşdur «müdrəc»dır. O, öz əsərində deyir ki; «Abbasın (r.a) hekayəsini bu sənədlə şeyximiz əbu Abdullah «Mustədrək» əsərində rəvayət etmişdir.» Sonra Beyhəqi daha doğru olanını bəyan etmiş və Abbasın (r.a) hekayəsinin başqa «mürsəl» isnadla varid olduğunu bildirmişdir.

İbn Həcər bu hekayəni «Fəthul-Bari» əsərində (9-cu cild, səh. 382) qeyd etdikdən sonra demişdir: «Əta ibn Əbi Rabəhə qədər hədisin mətnini bir-birinə xəbər verən ravilərdən biri Məhəmməd ibn İshaq bu hadisəni tam isnadla rəvayət etməmiş, əksinə «mu'dəl» isnadla rəvayət etmişdir.

---

[42] [«əl-Ənfal» surəsi, 70.]

İshaq ibn Rahaveyh ondan sonra da Təbərani və ibn Mərdəveyh bu sənədin «məvsul» olduğunu dəstəkləyirlər. Həqiqəti bilən isə yalnız Allahdır!

İbn Həcər «Mətalibul-Aliyə» əsərində (3-cü cild, səh. 337) demişdir: «Baxmayaraq ki, hədisin sənədinin zahiri ilk baxışdan «müsnəd» sayılır, lakin zənnimcə bu, ibn İshaqın hədisə etdiyi əlavəsidir - «müdrəc»dır və buna görə də Abbasdan (r.a) varid olan xəbərin isnadı «mu'dəl» sayılır».

Bu əsəri yazarkən bəzi müəlliflərin və bəzi kitabların adlarını qeyd etməməyimin əsas səbəbi, vaxt məhdudiyyəti olmuşdur. Bəzi hallarda, hədis itib-batmış kitablarda və ya nadir tapılan kitablarda olduğundan onun isnadını əldə etmək mənim üçün çətin olmuşdur. Elə buna görə də mən bu cür hədisləri mötəbər sayan inanılmış imamların və alimlərin dediklərinə əsaslanıb onu sənədsiz qeyd etmişəm. Əks halda isə Uca Allah əsərin sənədini əldə etməyi mənim üçün asanlaşdırana qədər o hədisin hökmü barədə susmuşam. Allahdan istəyirəm ki, mənim bu əməlimi ixlasla, yalnız Ona layiq üzünü görmək və Onun rizasını qazanmaq üçün edilən əməllərdən etsin, bu əsərlə İslama və müsəlmanlara fayda versin.

Əsas qaydalar

Ayələrin nazil olma səbəbləri ilə əlaqəli bir çox əsas qaydalar mövcuddur ki, bunlardan yalnız bəzilərini qeyd etmək istəyirəm. Müxtəsər olsun deyə şeyx Mahmud ibn Abdulvəhhab Faidin – Allah onu qorusun – tərtib etdiyi qaydalardan məşhur və labüd olanlarını qeyd edəcəyəm.

Birincisi, ayənin nazil olma səbəbini öyrənməkdir. Bu da iki hissədən ibarətdir;

a) Baş vermiş hər hansı hadisəyə aid Quran ayəsinin nazil olması. Buna «əl-Məsəd» surəsinin nazil olmasını misal çəkmək olar. Bu surənin nazil olma səbəbinin izahı barəsində inşə-Allah aşağıda danışacağıq.

b) Hər hansı bir məsələnin hökmü barəsində Peyğəmbərə ﷺ verilən suala cavab olaraq Quran ayəsinin nazil olması; Buna «ən-Nur» surəsinin 6-9-cu ayələrinin nazil olmasını misal çəkmək olar. Bu ayələrin nazil olma səbəbinin izahı barəsində də inşə-Allah aşağıda danışacağıq.

İkincisi, Ayələrin nazil olma səbəblərinin doğru olub-olmadığını bilməyin yolları. Alimlər ayələrin nazil olma səbəbini bilmək üçün hədislərin «səhih» olmasını, onların həqiqətən Peyğəmbərdən ﷺ və onun səhabələrindən varid olmasını əsas tuturlar. Həqiqətən, səhabənin də bu mövzuda dedikləri əsas götürülür.

İbnus-Səlah «Ülumul-Hədis» əsərində (səh. 46) demişdir: «Üçüncü hissə: həqiqətən səhabənin (Peyğəmbərin ﷺ zamanına aid edərək) hər hansı bir ayəni təfsir etməsi «müsnəd» hədisə bənzəyir ki, bu da ayələrin nazil olma səbəbi və s. təfsir elmi ilə əlaqəli olur». Buna Cabir ibn Abdullahın (r.a) aşağıdakı ayənin nazil olma səbəbi haqqında xəbər verməsini misal göstərmək olar. O demişdir: «Yəhudilər deyərdilər ki, əgər kişi həyat yoldaşı ilə arxa tərəfdən, lakin Allahın halal buyurduğu yerdən cinsi əlaqədə olarsa onun uşağı çəpgöz olar». Uca Allah da, bu ayəni nazil etdi:

﴿نِسَآؤُكُمۡ حَرۡثٞ لَّكُمۡ فَأۡتُواْ حَرۡثَكُمۡ أَنَّىٰ شِئۡتُمۡ﴾

«Qadınlarınız sizin tarlanızdır. Tarlanıza nə təhər istəyirsinizsə, yaxınlaşın!»[43]

---

[43] [«əl-Bəqərə» surəsi, 223.]

Amma səhabələrin ayələri Peyğəmbərə ﷺ istinad etmədən təfsir etməsi «məvquf» rəvayət sayılır. Ən doğrusunu isə yalnız Allah bilir!»

Amma tabiinin:[44] «Bu ayə filan səbəbə görə nazil olmuşdur!»- deməsi «mürsəl» rəvayət sayılır. Mühəddislərin rəyinə görə, belə rəvayət yalnız bir neçə isnadla varid olduqdan sonra məqbul sayıla bilər.

Üçüncüsü, ibrət, ifadənin varid olmasında deyil, onun ümumi mənasındadır. (Yəni ayə və hədislərdən çıxarılan nəticələr, hər hansı xüsusi səbəblə bağlı olub yalnız səbəbkara şamil edilmir, əksinə bütün nəticələr ayə və hədislərin yalnız mənasından çıxarılır.) Buna dəlil olaraq aşağıdakı hadisəni misal gətirmək olar.

Ənsarlardan biri naməhrəm qadını öpdü və bu ayə nazil oldu:

﴿إِنَّ ٱلۡحَسَنَٰتِ يُذۡهِبۡنَ ٱلسَّيِّـَٔاتِۚ ذَٰلِكَ ذِكۡرَىٰ لِلذَّٰكِرِينَ ١١٤﴾

«Həqiqətən, yaxşı işlər pis əməlləri silib aparır».[45]

O, Peyğəmbərə ﷺ dedi: «Ey Allahın elçisi! Bu ayə yalnız mənə aiddir?»- yəni, mənim bu hərəkətim ayənin nazil olmasına səbəb olduğundan, bu ayənin hökmü yalnız mənə aiddir? Peyğəmbər ﷺ ayənin hamıya şamil olunduğunu bəyan etmək üçün ona belə dedi: «Xeyr, əksinə bütün ümmətimə aiddir!»

İslam hüququ qaydalarını öyrənən alimlərin böyük əksəriyyəti bu fikirlə həmrəydirlər. Onlar, müəyyən bir səbəbə görə nazil olmuş ayənin və ya Peyğəmbərdən ﷺ va-

---

[44] [Səhabələrin ardıcılları. Suyutinin «Tədribu-r-Ravi» əsəri, 2/213; Təhhanın «Təysirul Mustaləhəl Hədis» əsəri, səh. 202.]

[45] [«Hud» surəsi, 114.]

rid olmuş hədisin qətiyyətlə ümumiliyə aid olduğunu dəstəkləyirlər. Onların fikrincə, belə ayə və hədisləri ümumilikdən yalnız onları xüsusiləşdirən dəlillər çıxara bilər. Yalnız imam Malikdən bunun əksi rəvayət olunmuşdur.

Üçüncü bölməyə aid olan məlumatı, Məhəmməd əl-Əmin əş-Şinqitinin «Üsulil-Fiqh» adlı qeydlər dəftərindən (səh. 209-210) nəql etmişəm.

Dördüncüsü, a) Müxtəlif səbəblərə görə eyni ayənin nazil olması.

Bu qaydaya dəlil olaraq aşağıda qeyd olunmuş lənət ayəsini[46] və digər ayələri[47] misal göstərmək olar.

b) Eyni səbəbə görə müxtəlif ayələrin nazil olması;

Bu qaydaya dəlil olaraq aşağıda qeyd olunmuş Müseyyibin (r.a) rəvayət etdiyi hədisi misal gətirmək olar.

Bu hədisdə xəbər verilir ki, Əbu Talibin ölümqabağı Peyğəmbər ﷺ ona demişdir: «Mənə qadağan olunana qədər sənin uçun bağışlanma diləyəcəyəm!» Uca Allah da bu ayəni nazil etdi:

﴿ مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ أَن يَسْتَغْفِرُواْ لِلْمُشْرِكِينَ وَلَوْ كَانُوٓاْ أُوْلِي قُرْبَىٰ مِنۢ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُمْ أَصْحَٰبُ الْجَحِيمِ ﴿١١٣﴾ ﴾

«Müşriklərin Cəhənnəm sakinləri olduqları onlara bəlli olduqdan sonra, qohum olsalar belə, Peyğəmbərə və möminlərə onlar üçün bağışlanma diləmək yaraşmaz!»[48]

﴿ إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ وَلَٰكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَن يَشَآءُ ﴾

---

[46] [«ən-Nur» surəsi, 6-9-cu ayələrin nazil olma səbəbinə bax.]

[47] [Misal olaraq «əl-Bəqərə» surəsi, 195-ci ayənin nazil olma səbəbinə bax.]

[48] [«ət-Tövbə» surəsi, 113.]

«Şübhəsiz ki, sən istədiyini doğru yola yönəldə bilməzsən. Amma Allah istədiyini doğru yola yönəldir. O, doğru yolda olanları da daha yaxşı tanıyır».[49]

Ayələrin nazil olma səbəblərini oxuduqca buna aid misallara çox rast gələcəksən.

Beşincisi, ayənin nazil olma səbəbinin ya açıq-aydın, ya da ikimənalı formada ifadə olunması.

Ravi hədisi danışarkən ayənin hansı səbəbə görə nazil olduğunu ya açıq-aydın, ya da ikimənalı formada rəvayət edir. Aşağıdakı ifadələr açıq-aydın formada olan rəvayətlərə aiddir:

«Bu ayə filan səbəbə görə nazil olmuşdur», «filan hadisə baş verdi və bu ayə nazil oldu», «Peyğəmbərdən ﷺ filan şey barəsində soruşdular və bu ayə nazil oldu».

İkimənalı formada rəvayət olunan hədislərə gəlincə, onlara da aşağıdakı ifadələr aiddir:

«hesab edirəm ki, bu ayə filan şeyə aid nazil olmuşdur», «hesab edirəm ki, bu ayə yalnız filan şeyə görə nazil olmuşdur», «bu ayənin yalnız filan şeyə görə nazil olduğunu hesab edirəm».

Doğrusu, ravi bu ifadəni deməklə ayənin hansı səbəbə görə nazil olduğunu qətiyyətlə bildirmir. Bu iki ifadə ya ayənin hər hansı səbəbə görə nazil olmasına ehtimal olunur, ya da başqa bir şey bildirir. Ayələrin ayrı-ayrı izahlarında, yuxarıdakı ifadələrlə rəvayət olunmuş hədislərə rast gələcəksiniz.

Beşinci bölməyə aid olan məlumatı, əl-Qəttaninin «Məbahis fi ulumil-Quran» əsərindən nəql etmişəm.

---

[49] [«əl-Qəsəs» surəsi, 56.]

Fayda

Quran ayələrindən bəziləri müəyyən səbəblərə görə nazil olmuş, bəziləri isə heç bir səbəbsiz nazil olmuşdur ki, bunlar da, iman və etiqada, İslamda olan vaciblərə və digər şəriət hökmləri ilə əlaqəli məsələlərə aiddir. Elə məni də bu əsəri yazmağa sövq edən əsas iki hadisə olmuşdur. Bir dəfə mən: «Həqiqətən, bu ayənin

﴿ ۞ وَمِنْهُم مَّنْ عَـٰهَدَ ٱللَّهَ لَئِنْ ءَاتَىٰنَا مِن فَضْلِهِۦ لَنَصَّدَّقَنَّ وَلَنَكُونَنَّ مِنَ ٱلصَّـٰلِحِينَ ﴿٧٥﴾ ﴾

«Onlardan: "Əgər *Allah* Öz lütfündən bizə bəxş etsə, əlbəttə, biz sədəqə verər və əməlisalehlərdən olarıq!"- ***deyə*** **Allaha əhd edənləri də vardır».[50]**- Sə'ləbə ibn Hatibə görə nazil olması ilə bağlı rəvayətlərin hamısı «daif»dir- dedikdə bəziləri məndən bu ayənin digər nazil olma səbəbini xatırlamağımı tələb etdilər.

Həmçinin:

﴿ يُوفُونَ بِٱلنَّذْرِ وَيَخَافُونَ يَوْمًا كَانَ شَرُّهُۥ مُسْتَطِيرًا ﴿٧﴾ ﴾

«Onlar vəd etdikləri nəziri verər və vəhşəti ***hər yeri*** **sarsıdacaq Gündən qorxarlar».[51]**

Bu ayənin Əli (r.a) və Fatiməyə (r.a) görə nazil olması ilə bağlı bütün rəvayətlərin «daif» olduğunu dedikdə məndən eyni şeyi tələb etdilər. Bu ayənin Əli (r.a) və Fatiməyə (r.a) görə nazil olması ilə bağlı bütün rəvayətlərin «daif» olduğunu ibn əl-Cövzi «Məuduat» əsərində qeyd etmiş, Suyuti də onu təsdiqləmişdir. Bunu yazmaqda məqsədim

[50] [«ət-Tövbə» surəsi, 75.]
[51] [«əl-İnsan» surəsi, 7.]

budur ki, ayələrin nazil olma səbəbləri ilə məşğul olmayan şəxs, hər bir ayənin müəyyən bir səbəbə görə nazil olduğunu zənn etməsin.

Mənim yazdığım bu qədərdir, bundan da artıq məlumatlar əldə etmək istəyirsənsə onda Suyutinin «İtqan» əsərinə müraciət edə bilərsən.

Allah hörmətli şeyximizdən razı olsun, onun əməyinin əvəzini versin! O, özünü yoraraq buraxdığım xətaları mənə izah etmiş və öz dəqiq mülahizələri ilə mənə yardım göstərmişdir. Allah onun bu əməlinə, övladlarına və malına xeyir-bərəkət əta etsin! Amin!

Mərhəmətli və Rəhmli Allahın adı ilə!

Əl-Bəqərə surəsi

Uca Allah buyurur:

﴿ فَوَيْلٌ لِّلَّذِينَ يَكْتُبُونَ ٱلْكِتَٰبَ بِأَيْدِيهِمْ ثُمَّ يَقُولُونَ هَٰذَا مِنْ عِندِ ٱللَّهِ لِيَشْتَرُوا۟ بِهِۦ
ثَمَنًا قَلِيلًا ۖ فَوَيْلٌ لَّهُم مِّمَّا كَتَبَتْ أَيْدِيهِمْ وَوَيْلٌ لَّهُم مِّمَّا يَكْسِبُونَ ﴿٧٩﴾ ﴾

«Vay o şəxslərin halına ki, onlar öz əlləri ilə kitab yazır, sonra da: “Bu, Allahın vəhyidir!”- deyirlər ki, onunla cüzi miqdarda pul əldə edə bilsinlər. Öz əlləri ilə yazdıqlarına görə vay onların halına! Qazandıqları şeyə görə vay onların halına!»

(79-cu ayə)

İbn Abbas (r.a) rəvayət edir:

﴿ فَوَيْلٌ لِّلَّذِينَ يَكْتُبُونَ ٱلْكِتَٰبَ بِأَيْدِيهِمْ ثُمَّ يَقُولُونَ هَٰذَا مِنْ عِندِ ٱللَّهِ لِيَشْتَرُوا۟ بِهِۦ
ثَمَنًا قَلِيلًا ۖ ﴾

«Vay o şəxslərin halına ki, onlar öz əlləri ilə kitab yazır, sonra da: “Bu, Allahın vəhyidir!”- deyirlər ki, onunla cüzi miqdarda pul əldə edə bilsinlər» ayəsi kitab əhli üçün nazil olmuşdur.

Bu hədisin isnadında olan Abdurrəhman ibn Alqəmədən başqa ravilərin hamısı Buxari və Muslimin istinad etdiyi mötəbər ravilərdir. Buna baxmayaraq, Nəsai, ibn Hibban və İcli onu da «siqa» ravilərdən biri hesab etmişlər. İbn Şahin deyir ki, ibn Mehdi onun «əsbatus-siqat» ravi olduğunu söyləmişdir. Bax: «Təhzibut-Təhzib» əsərinə.

Uca Allah buyurur:

﴿وَلَمَّا جَآءَهُمۡ كِتَٰبٞ مِّنۡ عِندِ ٱللَّهِ مُصَدِّقٞ لِّمَا مَعَهُمۡ وَكَانُواْ مِن قَبۡلُ يَسۡتَفۡتِحُونَ
عَلَى ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ فَلَمَّا جَآءَهُم مَّا عَرَفُواْ كَفَرُواْ بِهِۦۚ فَلَعۡنَةُ ٱللَّهِ عَلَى ٱلۡكَٰفِرِينَ﴾

«Onlara Allah tərəfindən özlərində olanı təsdiqləyən bir Kitab (Quran) gəldikdə *onu inkar etdilər*. Halbuki əvvəllər kafirlər üzərində qələbə diləyirdilər. Onlara tanıdıqları *peyğəmbər* gəldikdə isə onu inkar etdilər. Allah kafirlərə lənət etsin!»

(89-cu ayə)

İbn İshaq rəvayət edir ki, Asim ibn Ömər ibn Qətadə öz qövmündən olan bir dəstə kişinin ona danışdığı hekayəni mənə rəvayət etdi. Onlar deyirdilər ki, biz müşrik və bütpərəst olarkən «kitab əhli» bizdən daha elmli idi. Bizim İslamı qəbul etməyimizə əsas səbəb də Allahın mərhəməti və hidayətindən sonra yəhudilərdən eşitdiyimiz xəbər oldu.

Bizimlə yəhudilər arasında tez-tez çaxnaşmalar baş verir və hər dəfə biz qalib gəldikdə onlar belə deyirdilər: «Artıq sonuncu peyğəmbərin gəlişi yaxınlaşıb. O gələndə, biz onunla birlikdə sizə qarşı vuruşub Ad və İrəm qövmünün məhv edildiyi kimi sizi məhv edəcəyik». Biz bunu onlardan çox eşidirdik. Allah Öz elçisini göndərdiyi zaman o, bizi İslama dəvət etdi və biz də dərhal onun dəvətini qəbul etdik. Çünki onlar bizi hədələdikləri zaman xatırladıqları peyğəmbərin Məhəmməd ﷺ olduğunu yəqin etdik və ona iman gətirdik. Onlar isə ona inanmayıb küfr etdilər. Bizim və onların barəsində bu ayə nazil oldu.

﴿وَلَمَّا جَآءَهُمۡ كِتَٰبٞ مِّنۡ عِندِ ٱللَّهِ مُصَدِّقٞ لِّمَا مَعَهُمۡ وَكَانُواْ مِن قَبۡلُ يَسۡتَفۡتِحُونَ
عَلَى ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ فَلَمَّا جَآءَهُم مَّا عَرَفُواْ كَفَرُواْ بِهِۦۚ فَلَعۡنَةُ ٱللَّهِ عَلَى ٱلۡكَٰفِرِينَ﴾

«Onlara Allah tərəfindən özlərində olanı təsdiqləyən bir Kitab (Quran) gəldikdə *onu inkar etdilər*. Halbuki əvvəllər kafirlər üzərində qələbə diləyirdilər. Onlara tanıdıqları *peyğəmbər* gəldikdə isə onu inkar etdilər. Allah kafirlərə lənət etsin! »

Bu hədis «həsən»dir, (çünki sənədində olan ibn İshaq «müdəllis»dir və bu rəvayəti o «mənə rəvayət etdi» deməklə Asim ibn Ömərdən eşitdiyini təsdiq etmişdir). Çünki Zəhəbi «Mizan» əsərində qeyd etmişdir ki, əgər ibn İshaq açıq-aydın «mənə rəvayət etdi»- deyərək rəvayət edərsə hədis «həsən» hesab olunur.

Uca Allah buyurur:

﴿ قُلْ مَن كَانَ عَدُوًّا لِّجِبْرِيلَ فَإِنَّهُۥ نَزَّلَهُۥ عَلَىٰ قَلْبِكَ بِإِذْنِ ٱللَّهِ مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَهُدًى وَبُشْرَىٰ لِلْمُؤْمِنِينَ ﴿٩٧﴾ ﴾

«De: “Cəbrailə düşmən olan kəs *bilsin ki,* Allahın izni ilə *Quranı* özündən əvvəlkiləri təsdiqləyən, möminlərə doğru yol göstərən və müjdə verən *bir kitab* kimi sənin qəlbinə o nazil etmişdir”».

(97-ci ayə)

İbn Abbas (r.a) rəvayət edir ki, yəhudilər Peyğəmbərin ﷺ yanına gəlib dedilər: «Ey Əbul-Qasim! Həqiqətən, biz səndən beş şey barəsində soruşacağıq. Əgər soruşduqlarımız barəsində bizə xəbər versən, sənin Peyğəmbər olduğunu yəqin edərik və sənin ardınca gələrik». Peyğəmbər ﷺ onlardan, İsrail (Yəqub عليه السلام) öz övladlarından and içdirib əhd aldığı kimi əhd aldı. Belə ki, onlar dedilər: «Allah bizim dediklərimizə şahiddir!» Odur ki, Peyğəmbər ﷺ buyurdu: «Soruşun!». Onlar dedilər: «Bizə Peyğəmbərin əlaməti haqqında xəbər ver!» O dedi: «Peyğəmbərin gözləri yatır, qəlbi isə oyaq qalır». Onlar dedilər: «Ana bətnində uşağın hansı

səbəbdən qız və ya oğlan olması barədə bizə xəbər ver!» O dedi: «Kişinin belindən və qadının köksündən gələn su bir-birinə qarışdıqda kişidən gələn su üstünlük təşkil etsə oğlan, qadından gələn su üstünlük təşkil etsə qız olar». Onlar dedilər: «İsrailin (Yəqubun عليه السلام) nəyi özünə haram etməyi barədə bizə xəbər ver!» O dedi: «O oturaq sinirindən şikayət edirdi və buna əlac tapmadıqdan sonra dəvə ətini və südünü özünə haram etdi». Onlar bunun doğru olduğunu təsdiq etdikdən sonra dedilər: «Bizə ildırım haqqında xəbər ver!» O dedi: «Bu, Allahın buludları idarə etmək üçün müvəkkəl etdiyi bir mələkdir ki, əlindəki oddan olan «mixraqla»[52] buludları dağıdaraq Allahın əmr etdiyi yerə aparır». Onlar dedilər: «Bəs eşidilən o gurultu nədir? O dedi: «Onun səsidir». Onlar bu xəbəri də təsdiq etdikdən sonra dedilər: «Artıq bir sualımız qaldı. Onun haqqında da bizə xəbər versən, sənə beyət[53] edərik. Hər bir Peyğəmbərə vəhyi çatdıran mələk vardir. Bəs sənin (vəhy çatdıran) dostun kimdir?». O dedi: «Cəbraildir». Onlar dedilər: «Bizim düşmənimiz olan, əzab, ölüm və müharibə gətirən Cəbrail?! Əgər rəhmət, bitgi və yağış gətirən Mikaili desəydin doğru olardı». Bu vaxt Uca Allah bu ayəni nazil etdi:

﴿ قُلْ مَن كَانَ عَدُوًّا لِّجِبْرِيلَ فَإِنَّهُۥ نَزَّلَهُۥ عَلَىٰ قَلْبِكَ بِإِذْنِ ٱللَّهِ مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ
يَدَيْهِ وَهُدًى وَبُشْرَىٰ لِلْمُؤْمِنِينَ ﴿٩٧﴾ ﴾

«De: “Cəbrailə düşmən olan kəs *bilsin ki,* Allahın izni ilə *Quranı* özündən əvvəlkiləri təsdiqləyən, möminlərə doğru yol göstərən və müjdə verən *bir kitab* kimi sənin qəlbinə o nazil etmişdir”».

---

[52] [Mixraq xüsusiyyəti bizə məlum olmayan alətdir. «Nihayətu fi Ğəribil hədis» 2/25.]

[53] [Müqavilə bağlayaraq rəhbər seçmək. «Mucəmul Vasit» səh. 79.]

Heysəmi «Məcməuz-Zəvaid» əsərində (8-ci cild, səh. 242) demişdir: «Bu hədisi Əhməd və Təbərani rəvayət etmiş və hər iki hədisin mətnini bir-birinə xəbər verən ravilərin hamısı «siqa» ravilərdir.

Həmçinin Əbu Nueym «Hilyə» əsərində (4-cü cild, səh. 305) bu hədisi başqa isnadla qeyd etmişdir. Bu isnadda olan Bukeyr ibn Şihab haqqında ibn Həcər «Təqribut-Təhzib» əsərində demişdir: «məqbul» ravidir. Yəni hədisi nəql edən şəxs o zaman «məqbul» ravi hesab olunur ki, onun rəvayətini gücləndirən başqa rəvayət nəql olunsun. Əks halda isə o, «leyyin» ravi hesab olunur. Bu qaydanı ibn Həcər əsərin müqəddiməsində qeyd etmişdir. Lakin ibn Cərir Təbərinin «Təfsir»ində ibn Abbasdan (r.a) rəvayət olunan bu hədisin bir neçə başqa isnadı da mövcuddur ki, onlardan bəzisini Əhməd ibn Həmbəl «Müsnəd» əsərində qeyd etmişdir.

İmam Əhməd «Müsnəd» əsərində (1-ci cild, səh.278) demişdir: «İbn Abbas (r.a) rəvayət edir ki, bir gün bir dəstə yəhudi Peyğəmbərin ﷺ yanına gəlib dedi: «Ey Əbul-Qasim! Yalnız Peyğəmbərlərə məlum olan xüsusiyyətlər haqqında soruşacaqlarımız barəsində bizə xəbər ver!». O dedi: «İstədiyiniz şey barəsində soruşun, ancaq Yəqub عليه السلام övladlarından vəd aldığı kimi siz də Allah qarşısında vəd verin ki, əgər görsəniz dediklərim doğrudur, mənə tabe olub İslam dinini qəbul edəcəksiniz!». Onlar dedilər: «Qoy sən deyən olsun». O dedi: «İstədiyinizi soruşun!». Onlar dedilər: «Dörd xüsusiyyət barəsində bizə xəbər ver: Tövrat nazil olmamışdan əvvəl İsrail عليه السلام özünə hansı yeməyi haram etmişdi? Kişinin belindən və qadının köksündən gələn suyun keyfiyyəti necədir və necə olur ki, uşaq oğlan olur? Yazıb - oxumağı bacarmayan Peyğəmbər necə yatır və hansı mələk onun sevimli dostudur?

O dedi: «Dediklərinizə doğru cavab versəm Allah qarşısında verdiyiniz vədi yerinə yetirmək və mənə tabe olmaq sizə vacib olacaqdır». Onlar bir daha çoxlu vədlər verdilər.

O dedi: «Sizi Tövratı Musaya ﵇ nazil edən Allaha and verirəm, deyin görək, bilirsinizmi ki, İsrail - Yəqub ﵇ çox şiddətli xəstəliyə tutulmuş və xəstəliyi uzun müddət davam etdiyinə görə Allaha nəzir etmişdir ki, əgər Allah ona şəfa versə, ən sevimli yeməyini və ən sevimli içkisini özünə haram edəcək. Onun ən sevimli yeməyi dəvə əti, ən sevimli içkisi də, onun südü idi». Onlar dedilər: «Allaha And olsun ki, belə olub». O dedi: «Allahım! Sən onların dediklərinə şahid ol! Sizi Tövratı Musaya ﵇ nazil edən, heç bir şəriki olmayan Allaha and verirəm, deyin görək, bilirsinizmi kişinin belindən gələn su ağ rəngli qatı maye, qadının köksündən gələn su isə sarı rəngli duru mayedir. Bunlardan hansı üstünlük təşkil etsə uşaq da Allahın izni ilə üstünlük təşkil edənin cinsindən olar və ona oxşayar. Kişinin belindən gələn su üstünlük təşkil etsə Allahın izni ilə oğlan uşağı, qadının köksündən gələn su üstünlük təşkil etsə Allahın izni ilə qız uşağı doğular». Onlar dedilər: «Allaha and olsun ki, belədir». O dedi: «Allahım! Sən onların dediklərinə şahid ol! Sizi Tövratı Musaya ﵇ nazil edən Allaha and verirəm, deyin görək, bilirsinizmi ki, yazıb – oxumağı bacarmayan Peyğəmbərin gözləri yatır, qəlbi isə oyaq qalır». Onlar dedilər: «Allaha and olsun ki, belədir». O dedi: «Allahım! Onların dediklərinə şahid ol!». Onlar dedilər: «İndi isə mələklərdən hansının sənin sevimli dostun olduğu barədə bizə xəbər ver, bununla da biz ya sənə tabe olaq, ya da səni tərk edək». O dedi: «Həqiqətən, mənim sevimli dostum Cəbraildir ﵇ və Allah elə bir peyğəmbər göndərməyib ki, Cəbrail ﵇ onun dostu olmasın». Onlar dedilər: «Bu yerdə səni tərk etməli olacağıq. Əgər sənin dostun o yox başqa bir mələk olsaydı dediyini təsdiq edərdik və sənə tabe olardıq». O dedi: «Sizə, dediyimi təsdiq etməyə mane olan nədir?» Onlar dedilər: «O bizim düşmənimizdir». Bu zaman Uca Allah bu ayəni nazil etdi:

﴿ قُلۡ مَن كَانَ عَدُوّٗا لِّجِبۡرِيلَ فَإِنَّهُۥ نَزَّلَهُۥ عَلَىٰ قَلۡبِكَ بِإِذۡنِ ٱللَّهِ مُصَدِّقٗا لِّمَا بَيۡنَ يَدَيۡهِ وَهُدٗى وَبُشۡرَىٰ لِلۡمُؤۡمِنِينَ ﴿٩٧﴾ ﴾ إلى قوله ﴿ كِتَٰبَ ٱللَّهِ وَرَآءَ ظُهُورِهِمۡ كَأَنَّهُمۡ لَا يَعۡلَمُونَ ﴿١٠١﴾ ﴾

«De: "Cəbrailə düşmən olan kəs *bilsin ki,* Allahın izni ilə *Quranı* özündən əvvəlkiləri təsdiqləyən, möminlərə doğru yol göstərən və müjdə verən *bir kitab* kimi sənin qəlbinə o nazil etmişdir"» ayəsindən **«Allahın Kitabına arxa çevirdilər»** ayəsinə qədər.[54] Bununla onlar özlərinə qarşı Allahın qəzəbi üstünə bir qəzəb də artırdılar.

Alimlər hədisin sənədində olan Şəhr ibn Həvşəb adlı ravinin etibarlı olub-olmaması barədə ixtilaf etmiş və doğru rəyə əsasən onu hafizəsinin zəifliyinə görə «daif» ravi saymışdılar. Lakin onun rəvayət etdiyi hədislər digər bu kimi rəvayətlərlə birlikdə qüvvəyə minir və mötəbər sayılır. Belə ki, Şəhr ibn Həvşəbin, İbn Abbasdan (r.a) rəvayət etdiyi bu hədisi Tayalisi «Müsnəd» əsərində (2-ci cild, səh.11), ibn Cərir «Təfsir»ində (1-ci cild, səh.431) və ibn Səd «Təbəqat» əsərində (1-ci cild, səh.116) rəvayət etmişlər.

İbn Cərir bu ayənin Mikaili ﵇ özlərinə sevimli dost, Cəbraili ﵇ isə düşmən hesab edən İsrail övladlarından olan yəhudilərə cavab olaraq nazil olması barədə İslam alimlərinin həmrəy olduqlarını rəvayət etmişdir. Elə isə bu həmrəyliyin özü də bir-birini qüvvətləndirən bu iki «daif» rəvayət üçün bir dəstəkdir.[55] Birinci rəvayətin «daif» olması sənədində Bukeyr ibn Şihabin olduğuna görə[56], ikinci

---

[54] [«əl-Bəqərə» surəsi, 97-101.]

[55] [Qeyd etmək istəyir ki, hər iki rəvayət mötəbər sayılır, çünki hər iki sənəd bir-birini tamamlamaqla zəifliyi aradan qaldırır və üstəlik icma da bunu təsdiqləyir.]

[56] Buxarinin «Tarixul Kəbir» əsəri (2-ci cild səh. 114-115)

rəvayətin «daif» olması isə sənədində Şəhr ibn Həvşəbin olduğuna görədir.

Uca Allah buyurur:

﴿ وَدَّ كَثِيرٌ مِّنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يَرُدُّونَكُم مِّن بَعْدِ إِيمَانِكُمْ كُفَّارًا حَسَدًا مِّنْ عِندِ أَنفُسِهِم مِّن بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْحَقُّ فَاعْفُوا وَاصْفَحُوا حَتَّىٰ يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٠٩﴾ ﴾

«Kitab əhlindən bir çoxu həqiqəti bildikdən sonra da, paxıllıqları üzündən sizi, siz iman gətirdikdən sonra kafirliyə qaytarmaq istəyərlər. Allah Öz əmri ilə gəlincəyə qədər *onları* bağışlayın və *onlara* baş qoşmayın. Həqiqətən, Allah hər şeyə qadirdir!»

(109-cu ayə)

Əbu Şeyx «Əxlaq» əsərində demişdir: «Üsamə ibn Zeyd (r.a) rəvayət edir ki, Peyğəmbər ﷺ uzunqulağa minib Səd ibn Ubadənin (r.a) yanına getdi və ona dedi: «Eşitdin Əbul-Hubəb, yəni Abdullah ibn Ubey ibn Səlul nə dedi?!» Sonra onun dediklərini Səd ibn Ubadəyə (r.a) xəbər verdi. Səd ibn Ubadə (r.a) dedi: «Onu əfv et və qınama!» Peyğəmbər ﷺ onu əfv etdi. Peyğəmbər ﷺ və onun səhabələri kitab əhlini və müşrikləri əfv edərdilər və Uca Allah da, bu ayəni nazil etdi:

﴿ فَاعْفُوا وَاصْفَحُوا حَتَّىٰ يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٠٩﴾ ﴾

«Allah Öz əmri ilə gəlincəyə qədər *onları* bağışlayın və *onlara* baş qoşmayın. Həqiqətən, Allah hər şeyə qadirdir!»

Hədisin sənədində olan ravilərin hamısı «siqa» ravilərdir. Bax: Zəhəbinin «Təzkirətul-Huffaz» əsəri (2-ci cild, səh. 640) və ibn Həcərin «Təhzibut-Təhzib» əsəri. Hədisin

əsli, yəni nazil olma səbəbi qeyd olunmadan, Buxarinin «Səhih» əsərində (8-ci cild, səh.78) və həmçinin ibn Kəsirin «Təfsir»ində (1-ci cild, səh.135) yazılıb.

Uca Allah buyurur:

﴿ وَلِلَّهِ ٱلْمَشْرِقُ وَٱلْمَغْرِبُ ۚ فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا۟ فَثَمَّ وَجْهُ ٱللَّهِ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ وَٰسِعٌ عَلِيمٌ ﴿١١٥﴾ ﴾

«Məşriq də, məğrib də Allahındır! Hansı səmtə yönəlsəniz, Allahın Üzü orada olar. Həqiqətən, Allah *hər şeyi* Əhatəedəndir, Biləndir!»

(115-ci ayə)

İmam Muslim «Səhih» əsərində (5-ci cild, səh.209) demişdir: «İbn Ömər (r.a) rəvayət edir ki, Peyğəmbər ﷺ Məkkədən Mədinəyə gedərkən minik üzərində getdiyi istiqamətə tərəf üz tutaraq namaz qıldı və bu vaxt bu ayə nazil odlu:

﴿ وَلِلَّهِ ٱلْمَشْرِقُ وَٱلْمَغْرِبُ ۚ فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا۟ فَثَمَّ وَجْهُ ٱللَّهِ ۚ ﴾

«Məşriq də, məğrib də Allahındır! Hansı səmtə yönəlsəniz, Allahın Üzü orada olar … »

Bu hədisi həmçinin Tirmizi «Sünən» əsərində (4-cü cild, səh. 68), Nəsai «Sünən» əsərində (1-ci cild, səh. 196), Əhməd «Müsnəd» əsərində (2-ci cild, səh. 20) və ibn Cərir «Təfsir»ində (1-ci cild, səh. 503) rəvayət etmişlər.

Tirmizi bu hədisin «həsən-səhih» olduğunu qeyd etmişdir.

Uca Allah buyurur:

﴿ وَإِذْ جَعَلْنَا ٱلْبَيْتَ مَثَابَةً لِّلنَّاسِ وَأَمْنًا وَٱتَّخِذُوا۟ مِن مَّقَامِ إِبْرَٰهِـۧمَ مُصَلًّى ۖ وَعَهِدْنَآ إِلَىٰٓ إِبْرَٰهِـۧمَ وَإِسْمَـٰعِيلَ أَن طَهِّرَا بَيْتِىَ لِلطَّآئِفِينَ وَٱلْعَـٰكِفِينَ وَٱلرُّكَّعِ ٱلسُّجُودِ ﴿١٢٥﴾ ﴾

«Biz Evi insanlar üçün ziyarət və əmin-amanlıq yeri etdik. "İbrahimin dayandığı yeri namazgah edin!" Biz İbrahimə və İsmailə: "Evimi təvaf edənlər, etikafa girənlər, rüku və səcdə edənlər üçün təmizləyin!"- dedik».

(125-ci ayə)

İmam Buxari «Səhih» əsərində (2-ci cild, səh.51) demişdir: «Ənəs (r.a) rəvayət edir ki, Ömər ibn əl-Xəttab (r.a) demişdir: «Mən üç ayədə Rəbbimə müvafiq oldum». Mən: «Ey Allahın elçisi! Bəlkə İbrahimin ﷺ durduğu yeri özümüzə namazgah edək?»- deyə təklif etdikdə, Uca Allah bu ayəni nazil etdi:

﴿ وَٱتَّخِذُواْ مِن مَّقَامِ إِبۡرَٰهِـۧمَ مُصَلًّى ﴾

«İbrahimin dayandığı yeri namazgah edin!».

Yenə mən: «Ey Allahın elçisi! Bəlkə zövcələrinə hicab geyməyi əmr edəsən?»- deyə təklif etdikdə Uca Allah «Hicab» ayəsini[57] nazil etdi. Həmçinin Peyğəmbər ﷺ zövcələrindən narazı olarkən mən onları hədələyib dedim: «Əgər o sizi boşasa, ola bilsin ki, Rəbbi sizin əvəzinizə ona sizdən də yaxşı sövcələr versin». Bu zaman Uca Allah bu ayəni[58] nazil etdi.

Bu hədisi həmçinin imam Buxari «Təfsir» fəslində (9-cu cild, səh. 235), Muslim «Səhih» əsərində (15-ci cild, səh. 166) başqa ləfz ilə, Tirmizi «Sünən» əsərində (4-cü cild, səh. 69) müxtəsər şəkildə, ibn Kəsir «Təfsir»ində Nəsai və ibn Macədən, Təbəri «Təfsir»ində (1-ci cild səh. 534) rəvayət etmişlər.

Tirmizi bu hədisin «həsən-səhih» olduğunu qeyd etmişdir.

---

[57] [«əl-Əhzab» surəsi, 53.]

[58] [«ət-Təhrim» surəsi, 5.]

İbn Həcər «Fəthul-Bari» əsərində Buxarinin «Təfsir» fəslində rəvayət etdiyi hədisin şərhində belə demişdir: Onun tədlis etməməsi aydın oldu. («Yəhya ibn Səidin bu rəvayəti Huşeymin (2-ci cild, səh. 51 olan) rəvayətinin daha mötəbər olmasına bir dəstəkdir. Buxari «Səhih» əsərində bundan başqa iki yerdə əvvəlki hədisi «müəlləq» formada rəvayət etmişdir ki, bunun da faydası isnadda olan Humeydə qayıdır. Belə ki, o, «müdəllis»dir və bu hədisi «Ənəsdən (r.a) eşitdim» deyərək rəvayət etmişdir. Buxarinin digər iki «müəlləq» sənədlə rəvayət etdiyi hədislərində Humeydin «Ənəs (r.a) mənə xəbər verdi» deməsi bu hədisi həqiqətən Ənəsdən (r.a) eşitməsinə dəlalət edir.

Uca Allah buyurur:

﴿ ۞ سَيَقُولُ ٱلسُّفَهَآءُ مِنَ ٱلنَّاسِ مَا وَلَّىٰهُمْ عَن قِبْلَتِهِمُ ٱلَّتِي كَانُوا۟ عَلَيْهَا ۚ قُل لِّلَّهِ ٱلْمَشْرِقُ وَٱلْمَغْرِبُ ۚ يَهْدِى مَن يَشَآءُ إِلَىٰ صِرَٰطٍ مُّسْتَقِيمٍ ﴿١٤٢﴾ ﴾

«Səfeh adamlar deyəcəklər: "Onları üz tutduqları qiblədən döndərən nə oldu?" De: "Məşriq də, məğrib də Allahındır. O, istədiyi kəsi doğru yola yönəldir!"».

(142-ci ayə)

Suyuti «Lübabun-Nüqul» əsərində və ibn Kəsir «Təfsir»ində belə deyiblər: «Bəra ibn Azib (r.a) rəvayət edir ki, Peyğəmbər ﷺ «Beytülməqdisə» (Qüdsə) tərəf namaz qılır, tez-tez göyə baxıb Allahın əmrini gözləyirdi. Bu vaxt Uca Allah bu ayəni nazil etdi:

﴿ قَدْ نَرَىٰ تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِى ٱلسَّمَآءِ ۖ فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَىٰهَا ۚ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ ٱلْمَسْجِدِ ٱلْحَرَامِ ﴾

«Biz sənin üzünün göyə tərəf çevrildiyini görürük və Biz səni razı qalacağın qibləyə tərəf döndərəcəyik. Sən üzünü Məscidulharama tərəf çevir!» [59]

Müsəlmanların bir qismi belə dedilər: «Hərgah bilsəydik, ölüb gedənlərin «Beytülməqdis»ə tərəf qıldıqları namazlar necə olacaq?» Bu vaxt Uca Allah bu ayəni nazil etdi:

﴿ وَمَا كَانَ ٱللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَـٰنَكُمْ ﴾

«Allah sizin imanınızı puç etməz».[60]

Səfehlər isə belə dedilər: «Bunları əvvəlki qiblədən döndərən nədir?». Bu vaxt Uca Allah bu ayəni nazil etdi:

﴿ ۞ سَيَقُولُ ٱلسُّفَهَآءُ مِنَ ٱلنَّاسِ مَا وَلَّىٰهُمْ عَن قِبْلَتِهِمُ ٱلَّتِى كَانُوا۟ عَلَيْهَا ۚ قُل لِّلَّهِ ٱلْمَشْرِقُ وَٱلْمَغْرِبُ ۚ يَهْدِى مَن يَشَآءُ إِلَىٰ صِرَٰطٍ مُّسْتَقِيمٍ ﴿١٤٢﴾ ﴾

«Səfeh adamlar deyəcəklər: "Onları üz tutduqları qiblədən döndərən nə oldu?" De: "Məşriq də, məğrib də Allahındır. O, istədiyi kəsi doğru yola yönəldir!"».

Uca Allah buyurur:

﴿ وَكَذَٰلِكَ جَعَلْنَـٰكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِّتَكُونُوا۟ شُهَدَآءَ عَلَى ٱلنَّاسِ وَيَكُونَ ٱلرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا ۗ وَمَا جَعَلْنَا ٱلْقِبْلَةَ ٱلَّتِى كُنتَ عَلَيْهَآ إِلَّا لِنَعْلَمَ مَن يَتَّبِعُ ٱلرَّسُولَ مِمَّن يَنقَلِبُ عَلَىٰ عَقِبَيْهِ ۚ وَإِن كَانَتْ لَكَبِيرَةً إِلَّا عَلَى ٱلَّذِينَ هَدَى ٱللَّهُ ۗ وَمَا كَانَ ٱللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَـٰنَكُمْ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ بِٱلنَّاسِ لَرَءُوفٌ رَّحِيمٌ ﴿١٤٣﴾ ﴾

«Beləliklə Biz sizi orta bir ümmət etdik ki, siz insanlara şahid olasınız, peyğəmbər də sizə şahid olsun. Biz, əv-

---

[59] [«əl-Bəqərə» surəsi, 144.]
[60] [«əl-Bəqərə» surəsi, 143.]

vəl üz tutduğun qibləni ancaq ona görə təyin etdik ki, peyğəmbərin ardınca gedənləri üz döndərənlərdən fərqləndirək. Bu, Allahın doğru yola yönəltdiyi şəxslərdən başqa *hamısına* ağır gəldi. Allah sizin imanınızı puç etməz. Həqiqətən də, Allah insanlara qarşı Şəfqətlidir, Rəhmlidir».

(143-cü ayə)

İmam Buxari «Səhih» əsərində (9-cu cild, səh.237) demişdir: «Bəra ibn Azib (r.a) rəvayət edir ki, Peyğəmbər ﷺ 16 və ya 17 ay Beytülməqdisə tərəf namaz qıldı. Lakin o, çox istəyirdi ki, qiblə Kəbəyə tərəf olsun. Bir gün o, camaatla bərabər əsr namazını qıldı. Sonra onunla namaz qılmış səhabələrdən biri çıxdı, məsciddə namaz qılan və rüku halında olan bir qövmün yanından keçərkən dedi: «Allaha and olsun ki, Peyğəmbərlə ﷺ birlikdə Məkkəyə tərəf namaz qıldım». Onlar da namazda ikən Məkkəyə tərəf döndülər.

Qiblə dəyişməmişdən qabaq namaz qılanların və artıq ölüb gedənlərin qıldıqları namazın necə olacağını bilmirdik. Uca Allah bu ayəni nazil etdi:

﴿وَمَا كَانَ ٱللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَٰنَكُمْۚ إِنَّ ٱللَّهَ بِٱلنَّاسِ لَرَءُوفٞ رَّحِيمٞ ١٤٣﴾

«…Allah sizin imanınızı puç etməz. Həqiqətən də, Allah insanlara qarşı Şəfqətlidir, Rəhmlidir».

Hədisi həmçinin imam Buxari «İman» fəslində (1-ci cild, səh. 103), Əbu Davud Təyalisi «Müsnəd» əsərində, (1-ci cild, səh. 85), ibn Səd «Təbəqat» əsərində (1-ci cild, səh. 5) və ibn Cərir «Təfsir»ində (2-ci cild, səh. 17) rəvayət etmişlər. İbn Cərir bu hədisi həmçinin ibn Abbasdan da (r.a) rəvayət etmişdir.

İmam Tirmizi «Sünən» əsərində (4-cü cild, səh. 70) demişdir: «İbn Abbas (r.a) rəvayət edir ki, Peyğəmbər ﷺ Kəbəyə tərəf namaz qılmağa başladıqdan sonra səhabələr dedilər: «Ey Allahın elçisi! Bizim Beytülməqdisə tərəf namaz qılıb, ölüb getmiş qardaşlarımızın halı necə olacaq?». Bu vaxt Uca Allah bu ayəni nazil etdi:

﴿وَمَا كَانَ ٱللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَـٰنَكُمْ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ بِٱلنَّاسِ لَرَءُوفٌ رَّحِيمٌ ١٤٣﴾

«Allah sizin imanınızı puç etməz. Həqiqətən də, Allah insanlara qarşı Şəfqətlidir, Rəhmlidir».

Sonra imam Tirmizi demişdir: «Bu hədis «həsən-səhih»dir.

Bu rəvayətin isnadının mötəbər olmasına şübhə olsa da əvvəlki rəvayətlərlə bir yerdə bu da mötəbər hesab olunur. Bu hədisi həmçinin Əbu Davud «Sünən» əsərində (4-cü cild, səh. 354), Təyalisi «Müsnəd» əsərində (2-ci cild, səh. 12) və Hakim «Mustədrək» əsərində (2-ci cild, səh. 269) rəvayət etmişlər. Hakim bu hədisin isnadının «səhih» olduğunu demiş, Zəhəbi isə bu barədə susmuşdur.

Uca Allah buyurur:

﴿قَدْ نَرَىٰ تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِى ٱلسَّمَآءِ ۖ فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَىٰهَا ۚ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ ٱلْمَسْجِدِ ٱلْحَرَامِ ۚ وَحَيْثُ مَا كُنتُمْ فَوَلُّوا۟ وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُۥ ۗ وَإِنَّ ٱلَّذِينَ أُوتُوا۟ ٱلْكِتَـٰبَ لَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ ٱلْحَقُّ مِن رَّبِّهِمْ ۗ وَمَا ٱللَّهُ بِغَـٰفِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ ١٤٤﴾

«Biz sənin üzünün göyə tərəf çevrildiyini görürük və Biz səni razı qalacağın qibləyə tərəf döndərəcəyik. Sən üzünü Məscidulharama tərəf çevir! Harada olursunuzsa olun, üzünüzü ona tərəf çevirin! Şübhəsiz ki, Kitab

verilənlər bunun öz Rəbbi tərəfindən gerçək olduğunu bilirlər. Allah onların etdiklərindən xəbərsiz deyildir».
(144-cü ayə)

İmam Buxari «Səhih» əsərində (2-ci cild, səh. 48) demişdir: «Bəra ibn Azib (r.a) rəvayət edir ki, Peyğəmbər ﷺ Beytülməqdisə tərəf 16 və ya 17 ay namaz qıldı. Bununla belə o, Kəbəyə tərəf namaz qılmaq istəyirdi və bu ayə nazil oldu:

﴿ قَدْ نَرَىٰ تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي ٱلسَّمَآءِ فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَىٰهَا فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ ٱلْمَسْجِدِ ٱلْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنتُمْ فَوَلُّواْ وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُۥ ﴾

«Biz sənin üzünün göyə tərəf çevrildiyini görürük və Biz səni razı qalacağın qibləyə tərəf döndərəcəyik. Sən üzünü Məscidulharama tərəf çevir! Harada olursunuzsa olun, üzünüzü ona tərəf çevirin! ….»

O, Kəbəyə tərəf namaz qılmağa başladıqda yəhudilər dedilər: «Öz qiblələrindən onları döndərən nədir?». Uca Allah bu ayəni nazil etdi.

﴿ قُل لِّلَّهِ ٱلْمَشْرِقُ وَٱلْمَغْرِبُ يَهْدِي مَن يَشَآءُ إِلَىٰ صِرَٰطٖ مُّسْتَقِيمٖ ١٤٢ ﴾

«De: "Məşriq də, məğrib də Allahındır. O, istədiyi kəsi doğru yola yönəldir!"».

Səhabələrdən biri Peyğəmbərlə ﷺ birgə namaz qıldıqdan sonra çıxıb getdi və Beytülməqdisə tərəf əsr namazını qılan, ənsarlardan olan bir qövmün yanından keçərkən dedi: «Mən, Peyğəmbərlə ﷺ Kəbəyə tərəf namaz qıldığıma şəhadət edirəm!». Bu qövm də dərhal, namazda ikən Kəbəyə tərəf döndü».

Bu hədisi həmçinin müxtəlif ləfzlərlə Tirmizi «Sünən» əsərində (4-cü cild, səh. 79), ibn Macə «Sünən» əsərində (1010-cu hədis), Əhməd «Müsnəd» əsərində (4-cü cild, səh.

274), Daraqutni «Sünən» əsərində (1-ci cild, səh. 274), ibn Kəsir və ibn əbi Hatim «Təfsir»lərində və ibn Səd «Təbəqat» əsərində (4-cü cild, səh. 2) rəvayət etmişlər.

Tirmizi bu hədisin «həsən-səhih» olduğunu demişdir.

İmam Muslim «Səhih» əsərində demişdir: «Ənəs ibn Malik (r.a) rəvayət edir ki, Peyğəmbər ﷺ Beytülməqdisə tərəf namaz qılardı və bu ayə nazil oldu:

﴿ قَدْ نَرَىٰ تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي ٱلسَّمَآءِ ۖ فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَىٰهَا ۚ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ ٱلْمَسْجِدِ ٱلْحَرَامِ ﴾

«Biz sənin üzünün göyə tərəf çevrildiyini görürük və Biz səni razı qalacağın qibləyə tərəf döndərəcəyik. Sən üzünü Məscidulharama tərəf çevir!»

Sonra səhabələrdən biri, artıq fəcr namazının birinci rəkətini qılmış, rükuda olan «Bənu Sələmə» qövmünün yanından keçərkən dedi: «Həqiqətən, qiblənin istiqaməti (Kəbəyə tərəf) dəyişildi!». Onlar da dərhal həmin istiqamətə tərəf döndülər».

Bu hədisi həmçinin ibn Səd «Təbəqat» əsərində (1-ci cild, səh. 4) rəvayət etmişdir.

Uca Allah buyurur:

﴿ ۞ إِنَّ ٱلصَّفَا وَٱلْمَرْوَةَ مِن شَعَآئِرِ ٱللَّهِ ۖ فَمَنْ حَجَّ ٱلْبَيْتَ أَوِ ٱعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَن يَطَّوَّفَ بِهِمَا ۚ وَمَن تَطَوَّعَ خَيْرًا فَإِنَّ ٱللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ ﴿١٥٨﴾ ﴾

«Həqiqətən, Səfa və Mərva Allahın qoyduğu nişanələrdəndir. Kim Evi (Kəbəni) həcc və ya ümrə *niyyəti ilə* ziyarət edərsə, bunları təvaf etməsində ona heç bir günah olmaz. Kim yaxşı bir iş görsə, *bilsin ki*, Allah əvəzini verəndir, Biləndir».

(158-ci ayə)

İmam Buxari «Səhih» əsərində (4-cü cild, səh. 244) demişdir: «Urva (r.a) Aişədən (r.a) soruşub dedi: «Bu ayəni görürsən?

﴿ ۞ إِنَّ ٱلصَّفَا وَٱلۡمَرۡوَةَ مِن شَعَآئِرِ ٱللَّهِۖ فَمَنۡ حَجَّ ٱلۡبَيۡتَ أَوِ ٱعۡتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيۡهِ أَن يَطَّوَّفَ بِهِمَا ﴾

«Həqiqətən, Səfa və Mərva Allahın qoyduğu nişanələrdəndir. Kim evi (Kəbəni) həcc və ya ümrə *niyyəti ilə* ziyarət edərsə, bunları təvaf etməsində ona heç bir günah olmaz…»

Allaha and olsun ki, heç kəsə Səfa və Mərvəni təvaf etməməkdə günah yoxdur!»

Aişə (r.a) dedi: «Ey bacım oğlu! Sənin dediyin necə də pisdir! Əgər bu ayə sənin dediyin kimi təfsir olunsaydı, əlbəttə onları təvaf etməmək günah sayılmazdı. Lakin bu ayə ənsarlar barəsində nazil olmuşdur. Onlar İslamı qəbul etməmişdən əvvəl ibadət etdikləri Mənatı[61] ziyarət etmək üçün «Müşəlləl»[62] adlanan yerdən yola düşürdülər. Və kim (Mənatı ziyarət etmək üçün) yola düşərdisə Səfa və Mərvəni təvaf etməyi özünə günah sayardı. İslamı qəbul etdikdən sonra isə onlar bu barədə Peyğəmbərdən ﷺ soruşub dedilər: «Ey Allahın elçisi! Biz cahiliyyə dövründə Səfa və Mərvəni təvaf etməzdik». Bu vaxt Uca Allah bu ayəni nazil etdi:

﴿ ۞ إِنَّ ٱلصَّفَا وَٱلۡمَرۡوَةَ مِن شَعَآئِرِ ٱللَّهِۖ فَمَنۡ حَجَّ ٱلۡبَيۡتَ أَوِ ٱعۡتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيۡهِ أَن يَطَّوَّفَ بِهِمَا ﴾

---

[61] [Bütün adıdır.]

[62] [Məkkə ilə Mədinə arasında yerləşən «Qudeyn» adlı bol suyu olan kəndin yaxınlığındakı təpənin ətəyidir. «Fəthul Bari», 3/630.]

«Həqiqətən, Səfa və Mərva Allahın qoyduğu nişanələrdəndir. Kim evi (Kəbəni) həcc və ya ümrə *niyyəti ilə* ziyarət edərsə, bunları təvaf etməsində ona heç bir günah olmaz…»

Aişə (r.a) dedi: «Artıq Peyğəmbər ﷺ Səfa və Mərvəni təvaf etməyi vacib buyurdu və heç kəs (ziyarət vaxtı) onu tərk edə bilməz».

Sonra mən (yəni Zuhri) bu barədə Əbu Bəkr ibn Abdurrəhmana xəbər verdim və o dedi: «Mən bu haqda heç eşitməmişəm, lakin bir qism alimdən eşitdiyim yalnız odur ki, onlar deyirdilər: «İnsanların hamısı Səfa və Mərvəni təvaf edərdilər». O zaman ki, Uca Allah Kəbəni təvaf etməyi Qurani Kərimdə əmr etdi, Səfa və Mərvə barəsində isə heç nə demədi, onlar dedilər: «Ey Allahın elçisi! Biz, Səfa və Mərvəni təvaf edərdik. Uca Allah da Kəbəni təvaf etmək barəsində ayə nazil etdi, Səfa və Mərvə haqqında isə heç bir şey demədi. Məgər Səfa və Mərvənı təvaf etməyimiz günahdır?». Bu zaman Uca Allah bu ayəni nazil etdi:

﴿ ۞ إِنَّ ٱلصَّفَا وَٱلْمَرْوَةَ مِن شَعَآئِرِ ٱللَّهِ ﴾

«Həqiqətən, Səfa və Mərva Allahın qoyduğu nişanələrdəndir….».

Əbu Bəkr ibn Abdurrəhman dedi: «Mən bilən bu ayə cahiliyyə dövründə Səfa və Mərvəni təvaf etməyi günah hesab edən və bir də cahilliyə dövründə Səfa və Mərvani təvaf edib, İslama gəldikdən sonra isə Kəbəni təvaf etmək barəsində nazil olan ayəyə əsaslanaraq bunu günah hesab edən iki dəstəyə cavab olaraq nazil olmuşdur».

Bu hədisi həmçinin Buxari «Səhih» əsərində (4-cü cild, səh. 364 və 10-cu cild, səh. 236), Muslim «Səhih» əsərində

(9-cu cild, səh. 21-24) müxtəsər şəkildə, Tirmizi «Sünən» əsərində (4-cü cild, səh. 70), əbu Davud «Sünən» əsərində (2-ci cild, səh. 121), Nəsai «Sünən» əsərində (5-ci cild, səh. 190), ibn Macə «Sünən» əsərində (2986-cı hədis), Əhmәd «Müsnəd» əsərində (6-ci cild, səh. 144, 162, 227), Malik «Muvatta» əsərində (1-ci cild, səh. 338), Hümeydi «Müsnəd» əsərində (1-ci cild, səh. 107) rəvayət etmişlər.

İmam Buxari (9-cu cild, səh. 242) demişdir: «Ənəs ibn Malik (r.a) rəvayət edir ki, biz Səfa və Mərvəni təvaf etməyi cahiliyyə dövrünə aid olan əməllərdən hesab edirdik və hətta İslama gəldikdən sonra belə bu ayə nazil olana qədər onları təvaf etməzdik».

Bu hədisi həmçinin Muslim (9-cu cild, səh.24) və Tirmizi (4-cü cild, səh.71) rəvayət ediblər.

Tirmizi bu hədisin «səhih» olduğunu demişdir.

Ayənin hər iki hadisəyə görə nazil olmasına mane olan bir səbəb yoxdur.

Uca Allah buyurur:

﴿ أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ ٱلصِّيَامِ ٱلرَّفَثُ إِلَىٰ نِسَآئِكُمْ ۚ هُنَّ لِبَاسٌ لَّكُمْ وَأَنتُمْ لِبَاسٌ لَّهُنَّ ۗ عَلِمَ ٱللَّهُ أَنَّكُمْ كُنتُمْ تَخْتَانُونَ أَنفُسَكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا عَنكُمْ ۖ فَٱلْـَٰٔنَ بَٰشِرُوهُنَّ وَٱبْتَغُوا۟ مَا كَتَبَ ٱللَّهُ لَكُمْ ۚ وَكُلُوا۟ وَٱشْرَبُوا۟ حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَكُمُ ٱلْخَيْطُ ٱلْأَبْيَضُ مِنَ ٱلْخَيْطِ ٱلْأَسْوَدِ ﴾

«Orucluq gecəsi zövcələrinizlə yaxınlıq etmək sizə halal edildi. Onlar sizin üçün bir libas, siz də onlar üçün bir libassınız. Allah bilir ki, siz öz nəfsinizin tələbinə dözə bilmirsiniz (orucluq gecələrində zövcələrinizlə yaxınlıq edirsiniz)**. Elə buna görə də O, tövbənizi qəbul edib**

sizi bağışladı. Artıq *bu gündən* onlara yaxınlaşın və Allahın sizin üçün bəyəndiyinə nail olmağa çalışın. Dan yeri söküləndə ağ sap (şəfəq) **qara sapdan** (gecənin qaranlığından) **seçilənə qədər yeyin-için».**

(187-ci ayə)

İmam Buxari «Səhih» əsərində (5-ci cild, səh. 31) demişdir: «Bəra ibn Azib (r.a) rəvayət edir ki, Peyğəmbərin ﷺ səhabələri oruc tutduqları zaman iftar etməmiş yatsaydılar, sonradan bütün gecəni və növbəti günü axşam düşənə qədər yemək yeməzdilər. (Həmçinin zövcələrilə yaxınlıq etməz və su da içməzdilər).

Qeys ibn Sirmə əl-Ənsari (r.a) bir gün iftar zamanı gəlib zövcəsinə dedi: «Yeməyə bir şey varmı?» o dedi: «Xeyr, ancaq bu dəqiqə bir şey hazırlayaram». O, gün ərzində çox işlədiyi üçün (yorğunluğa dözmədi və) yuxu onu üstələdi. Qayıdıb onu bu vəziyyətdə görən həyat yoldaşı ona dedi: «Sən ziyana uğradın!». Günorta üstü o huşunu itirdi və bu barədə Peyğəmbərə ﷺ söylədi. Bu vaxt Uca Allah bu ayəni nazil etdi:

﴿ أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ ٱلصِّيَامِ ٱلرَّفَثُ إِلَىٰ نِسَآئِكُمْ ۚ هُنَّ لِبَاسٌ لَّكُمْ وَأَنتُمْ لِبَاسٌ لَّهُنَّ ۗ عَلِمَ
ٱللَّهُ أَنَّكُمْ كُنتُمْ تَخْتَانُونَ أَنفُسَكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا عَنكُمْ ۖ فَٱلْـَٔـٰنَ بَٰشِرُوهُنَّ
وَٱبْتَغُوا۟ مَا كَتَبَ ٱللَّهُ لَكُمْ ۚ وَكُلُوا۟ وَٱشْرَبُوا۟ حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَكُمُ ٱلْخَيْطُ ٱلْأَبْيَضُ مِنَ ٱلْخَيْطِ
ٱلْأَسْوَدِ ﴾

«Orucluq gecəsi zövcələrinizlə yaxınlıq etmək sizə halal edildi. Onlar sizin üçün bir libas, siz də onlar üçün bir libassınız. Allah bilir ki, siz öz nəfsinizin tələbinə dözə bilmirsiniz (orucluq gecələrində zövcələrinizlə yaxın-

lıq edirsiniz). **Elə buna görə də O, tövbənizi qəbul edib sizi bağışladı. Artıq *bu gündən* onlara yaxınlaşın və Allahın sizin üçün bəyəndiyinə nail olmağa çalışın. Dan yeri sökülәndә ağ sap** (şəfəq) **qara sapdan** (gecənin qaranlığından) **seçilənə qədər yeyin-için».** Bu ayə nazil olduqdan sonra səhabələr çox sevindilər.

Bu hədisi həmçinin imam Buxari «Təfsir» fəslində (8-ci cild, səh. 30), Əbu Davud «Sünən» əsərində (2-ci cild, səh.265), Nəsai «Sünən» əsərində (4-cü cild, səh.121), Əhməd «Müsnəd» əsərində (4-cü cild, səh.295), Darimi «Sünən» əsərində (2-ci cild, səh. 5) rəvayət etmişlər. Lakin bu rəvayətdə xüsusi qeyd olunur ki, oruc ayəsi nazil olduqda səhabələr bütün Ramazan ayını qadınları ilə yaxınlıq etməzdilər. Onlardan bəziləri isə nəfslərinə xəyanət edirdilər və Uca Allah bu ayəni nazil etdi:

﴿ أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ ٱلصِّيَامِ ٱلرَّفَثُ إِلَىٰ نِسَآئِكُمْ ۚ هُنَّ لِبَاسٌ لَّكُمْ وَأَنتُمْ لِبَاسٌ لَّهُنَّ ۗ عَلِمَ
ٱللَّهُ أَنَّكُمْ كُنتُمْ تَخْتَانُونَ أَنفُسَكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا عَنكُمْ ۖ فَٱلْـَٔـٰنَ بَٰشِرُوهُنَّ
وَٱبْتَغُوا۟ مَا كَتَبَ ٱللَّهُ لَكُمْ ۚ وَكُلُوا۟ وَٱشْرَبُوا۟ حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَكُمُ ٱلْخَيْطُ ٱلْأَبْيَضُ مِنَ ٱلْخَيْطِ
ٱلْأَسْوَدِ ﴾

«Orucluq gecəsi zövcələrinizlə yaxınlıq etmək sizə halal edildi. Onlar sizin üçün bir libas, siz də onlar üçün bir libassınız. Allah bilir ki, siz öz nəfsinizin tələbinə dözə bilmirsiniz (orucluq gecələrində zövcələrinizlə yaxınlıq edirsiniz). **Elə buna görə də O, tövbənizi qəbul edib sizi bağışladı. Artıq *bu gündən* onlara yaxınlaşın və Allahın sizin üçün bəyəndiyinə nail olmağa çalışın. Dan yeri sökülәndә ağ sap** (şəfəq) **qara sapdan** (gecənin qaranlığından) **seçilənə qədər yeyin-için».** Bu iki rəvayətdən bizə aydın olur ki, ayə hər iki səbəbə görə nazil olmuşdur.

Uca Allah buyurur:

﴿ مِنَ ٱلْفَجْرِ ﴾

«Sübh açılınca»

(187-ci ayə)

İmam Buxari «Səhih» əsərində (5-ci cild, səh.35) demişdir: «Səhl ibn Səd (r.a) rəvayət edir ki: **«ağ sap qara sapdan fərqlənincəyə qədər yeyib için»** ayəsi nazil olanda, **«sübh açılınca»** ifadəsi hələ nazil olmamışdı. Səhabələrdən bəziləri oruc tutmaq istədikdə ayaqlarına ağ və qara sap bağlayar, onların rəngi aydın seçilənə qədər yeyib-içərdilər. Odur ki, Uca Allah:

﴿ مِنَ ٱلْفَجْرِ ﴾

«sübh açılınca» ayəsini nazil etdi. Bundan sonra onlar başa düşdülər ki, Uca Allah ağ sap qara sap dedikdə gündüz və gecəni qəsd edir».

Bu hədisi həmçinin imam Buxari «Təfsir» fəslində (8-ci cild, səh. 31), Muslim «Səhih» əsərində (7-ci cild, səh. 220) rəvayət etmişlər.

Uca Allah buyurur:

﴿ وَلَيْسَ ٱلْبِرُّ بِأَن تَأْتُوا۟ ٱلْبُيُوتَ مِن ظُهُورِهَا وَلَٰكِنَّ ٱلْبِرَّ مَنِ ٱتَّقَىٰ ۗ وَأْتُوا۟ ٱلْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَٰبِهَا ۚ وَٱتَّقُوا۟ ٱللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ١٨٩ ﴾

«Evlərə arxa tərəfindən daxil olmağınız yaxşı əməl deyildir. Lakin yaxşı əməl *sahibi* Allahdan qorxan şəxsdir. Evlərə qapılarından daxil olun! Allahdan qorxun ki, bəlkə nicat tapasınız!»

(189-cu ayə)

İmam Buxari «Səhih» əsərində (4-cü cild, səh.370) demişdir: «Bəra ibn Azib (r.a) deyir ki, bu ayə bizim üçün (ənsarlara) nazil olub. Ənsarlar həcc ziyarətindən qayıtdıqdan sonra evlərinə qapılardan yox, əksinə, arxa tərəfdən daxil olardılar. Lakin onlardan biri evinə qapısından daxil oldu və buna görə də başqaları onu danladılar. Uca Allah bu ayəni nazil etdi:

﴿ وَلَيْسَ ٱلْبِرُّ بِأَن تَأْتُوا۟ ٱلْبُيُوتَ مِن ظُهُورِهَا وَلَٰكِنَّ ٱلْبِرَّ مَنِ ٱتَّقَىٰ ۗ وَأْتُوا۟
ٱلْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَٰبِهَا ۚ وَٱتَّقُوا۟ ٱللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ١٨٩ ﴾

«Evlərə arxa tərəfindən daxil olmağınız yaxşı əməl deyildir. Lakin yaxşı əməl *sahibi* Allahdan qorxan şəxsdir. Evlərə qapılarından daxil olun! Allahdan qorxun ki, bəlkə nicat tapasınız!»

Bu hədisi həmçinin imam Buxari «Təfsir» fəslində (9-cu cild, səh. 249), Muslim «Səhih» əsərində (18-ci cild, səh. 161), Təyalisi «Müsnəd» əsərində (2-ci cild, səh. 12) rəvayət etmişlər.

Hakim «Mustədrək» əsərində (1-ci cild, səh.483) demişdir: «Cabir ibn Abdullah (r.a) rəvayət edir ki, «o zaman Qüreyş qəbiləsi Hims əhli adlanırdı. Onlar həcc vaxtı (niyyət edib ihrama daxil olduqdan sonra) evlərinə qapılarından daxil olardılar. Ənsarlar və digər ərəblər isə həcc vaxtı (niyyət edib ihrama daxil olduqdan sonra) evlərinə qapılarından daxil olmazdılar. Bir dəfə Peyğəmbər ﷺ bağda idi. O, Qatiyyə ibn Amir əl-Ənsari (r.a) ilə bir yerdə qapıdan çıxdı və onlar dedilər: «Ey Allahın elçisi! Qatiyyə ibn Amir (r.a) günahkardır, çünki səninlə bir yerdə bağın qapısından çıxdı». O ﷺ dedi: «Bunu etməyə səni nə vadar etdi?» Qatiyyə (r.a) dedi: «Sənin belə etdiyini gördüm mən də belə etdim». Peyğəmbər ﷺ dedi: «Axı mən Hims əhlindənəm?» O dedi: «Dinimiz ki birdir!» Uca Allah da bu ayəni nazil etdi:

﴿ وَلَيۡسَ ٱلۡبِرُّ بِأَن تَأۡتُواْ ٱلۡبُيُوتَ مِن ظُهُورِهَا وَلَٰكِنَّ ٱلۡبِرَّ مَنِ ٱتَّقَىٰۗ وَأۡتُواْ ٱلۡبُيُوتَ مِنۡ أَبۡوَٰبِهَاۚ وَٱتَّقُواْ ٱللَّهَ لَعَلَّكُمۡ تُفۡلِحُونَ ١٨٩ ﴾

«Evlərə arxa tərəfindən daxil olmağınız yaxşı əməl deyildir. Lakin yaxşı əməl *sahibi* Allahdan qorxan şəxsdir. Evlərə qapılarından daxil olun! Allahdan qorxun ki, bəlkə nicat tapasınız!»

Hakim deyir ki, bu hədis Buxari və Muslimin şərtlərinə görə «səhih»dir, lakin onlar hədisi bu əlavə ilə rəvayət etməmişlər.

Əbul Cəvab əl-Əhvəs ibn Cəvab və Ammar ibn Zureyq Buxarinin əsaslandığı ravilərdən deyildir. Bu hədis yalnız Muslimin şərtinə görə rəvayət olunub. İbn Həcər «Fəthul Bari» əsərində (4-cü cild, səh. 371) demişdi: «Bu hədisin isnadı Muslimin şərtinə uyğun olmasına baxmayaraq hədis alimləri, ravilər arasında bağlılığın olub-olmadığı barədə ixtilaf etmişlər».

Uca Allah buyurur:

﴿ وَأَنفِقُواْ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ وَلَا تُلۡقُواْ بِأَيۡدِيكُمۡ إِلَى ٱلتَّهۡلُكَةِۛ وَأَحۡسِنُوٓاْۛ إِنَّ ٱللَّهَ يُحِبُّ ٱلۡمُحۡسِنِينَ ١٩٥ ﴾

«*Malınızdan* Allah yolunda xərcləyin və öz əllərinizlə özünüzü təhlükəyə atmayın. Yaxşılıq edin! Həqiqətən, Allah yaxşılıq edənləri sevir».

(195-ci ayə)

İmam Buxari «Səhih» əsərində (9-cu cild, səh. 251) demişdir: «Hüzeyfə ibn əl-Yəmən (r.a) rəvayət edir ki, bu ayə Allah yolunda xərcləmək barəsində nazil olub».

İmam Tirmizi «Sünən» əsərində (4-cü cild, səh. 72) demişdir: «Əsləm əbu İmran ət-Tucibi deyir ki, biz Rumda olarkən rumlular bizə qarşı böyük bir qoşun çıxardılar. Biz müsəlmanların sayı isə onlar qədər və ya onlardan da bir az

artıq idi. Misirdən olan camaata Uqbə ibn Amir, digər camaata isə Fədalə ibn Ubeyd başçılıq edirdi. Bu vaxt müsəlmanlardan biri rumluların üzərinə hücum edib özünü qoşunun içərisinə atdı. Müsəlmanlar isə qışqırıb dedi: «Sübhanəllah! O öz əli ilə özünü təhlükəyə atdı!» Bunu eşidən Əbu Əyyub əl-Ənsari (r.a) qalxıb dedi: «Ey insanlar! Siz bu ayəni beləmi izah edirsiniz? Halbuki bu ayə biz ənsarlara aid nazil olmuşdur. Uca Allah İslam dinini izzətləndirən və bu dinin köməkçiləri çoxalan zaman, biz Peyğəmbərdən ﷺ gizlin bir-birimizə dedik: «Doğrudan da var-dövlətimiz azalıb. Artıq Uca Allah İslam dinini izzətləndirib və bu dinin köməkçiləri də çoxalıb. Odur ki, var-dövlətimizi xərcləməyib saxlasaq və əskilmiş olanı bərpa etsək yaxşı olar». Bu vaxt Uca Allah bizə cavab olaraq Öz Peyğəmbərinə ﷺ bu ayəni nazil etdi:

﴿ وَأَنفِقُواْ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ وَلَا تُلۡقُواْ بِأَيۡدِيكُمۡ إِلَى ٱلتَّهۡلُكَةِ وَأَحۡسِنُوٓاْۚ إِنَّ ٱللَّهَ يُحِبُّ ٱلۡمُحۡسِنِينَ ١٩٥ ﴾

«*Malınızdan* Allah yolunda xərcləyin və öz əllərinizlə özünüzü təhlükəyə atmayın. Yaxşılıq edin! Həqiqətən, Allah yaxşılıq edənləri sevir». Təhlükə isə var-dövləti xərcləməyib saxlamaqda, əskilmiş olanı bərpa eməkdə və Allah yolunda olan cihadı tərk etməkdə idi. Əbu Əyyub əl-Ənsari (r.a) isə Rum torpağında dəfn olunana qədər Allah yolunda canı və malı ilə əzmkarlıq göstərdi».

Bu hədis «həsən, ğərib, səhih»dir.

Bu hədisi həmçinin Əbu Davud «Sünən» əsərində rəvayət etmiş, lakin «digər camaata isə Fədalə ibn Ubeyd başçılıq edirdi» ifadəsini «digər camaata isə Abdurrəhman ibn Xalid ibn Valid (r.a) rəhbərlik edirdi» ifadəsi ilə əvəz etmişdir.

Tirmizinin rəvayət etdiyi hədisi həmçinin ibn Hibban «Səhih» əsərində (Heysəminin «Məvariduz-Zaman» əsərində (səh. 401) qeyd olunduğu kimi), Təyalisi «Müsnəd»

əsərində (2-ci cild, səh. 13), Hakim «Mustədrək» əsərində (2-ci cild, səh. 275) rəvayət etmişlər.

Hakim bu hədisin Buxari və Muslimin şərtlərinə görə «səhih» olduğunu demişdir.

Zəhəbi isə bu hədisin hökmü barədə susmuşdur.

İmam Buxari və Muslim Əsləm əbu İmrandan hədis rəvayət etməmişlər və bu hədis də onların şərtlərinə uyğun deyildir. Buna baxmayaraq Əsləm əbu İmran «siqa» ravidir. «Təhzibut-Təhzib» əsərinə bax.

Təbərani «Mucəmul Kəbir» əsərində (22-ci cild, səh. 390) demişdir: «Əbu Cubeyra ibn əd-Dahhak rəvayət edir ki, ənsarlar Allah yolunda çoxlu sədəqə verirdilər. Onlara qıtlıq üz verdikdə isə var-dövlətlərini xərcləməyib saxladılar və Uca Allah da, bu ayəni nazil etdi:

﴿ وَأَنفِقُوا۟ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ وَلَا تُلْقُوا۟ بِأَيْدِيكُمْ إِلَى ٱلتَّهْلُكَةِ ۛ وَأَحْسِنُوٓا۟ ۛ إِنَّ ٱللَّهَ يُحِبُّ ٱلْمُحْسِنِينَ ﴿١٩٥﴾ ﴾

«*Malınızdan* Allah yolunda xərcləyin və öz əllərinizlə özünüzü təhlükəyə atmayın. Yaxşılıq edin! Həqiqətən, Allah yaxşılıq edənləri sevir». Əbu Cubeyranın səhabə olması isbat olunduğu təqdirdə hədis «səhih» hesab olunur. Onun haqqında inşəallah «əl-Hucurat» surəsinin izahında danışacağam.

Təbərani «Mucəmul Kəbir» və «Mucəmul Əvsət» əsərlərində demişdir: «Numən ibn Bəşir rəvayət edir ki, müsəlmanlardan biri günah edib, «Allah məni bağışlamayacaq!» dedikdən sonra Uca Allah bu ayəni nazil etdi.

﴿ وَلَا تُلْقُوا۟ بِأَيْدِيكُمْ إِلَى ٱلتَّهْلُكَةِ ۛ وَأَحْسِنُوٓا۟ ۛ إِنَّ ٱللَّهَ يُحِبُّ ٱلْمُحْسِنِينَ ﴿١٩٥﴾ ﴾

«Öz əllərinizlə özünüzü təhlükəyə atmayın. Yaxşılıq edin! Həqiqətən, Allah yaxşılıq edənləri sevir». Hədisin isnadında olan ravilərin hamısı Buxari və Muslimin istinad etdiyi ravilərdir.

İbn Həcər «Fəthul Bari» əsərində (9-cu cild, səh. 251) Bəra ibn Azibdən (r.a) rəvayət olunan hədisin şərhində demişdir: «Bu ayə **«**(Malınızı) **Allah yolunda xərcləyin» -** ifadəsilə başladığı üçün onun nazil olma səbəbinin Allah yolunda sədəqə verməklə bağlı olması daha doğrudur».

Mənim fikrimcə Numən ibn Bəşir (r.a) və Bəra ibn Azibin (r.a) «səhih» rəvayətlərini ləğv etməyə lüzum yoxdur, çünki bu ayə həm Allah yolunda cihadı tərk edib paxıllığından sədəqə verməyənə, həm də günah iş görüb Allahın onu bağışlamayacağını zənn edənə aiddir. Daha doğrusunu isə Allah bilir.

Uca Allah buyurur:

﴿ وَأَتِمُّوا۟ ٱلْحَجَّ وَٱلْعُمْرَةَ لِلَّهِ ۚ فَإِنْ أُحْصِرْتُمْ فَمَا ٱسْتَيْسَرَ مِنَ ٱلْهَدْىِ ۖ وَلَا تَحْلِقُوا۟ رُءُوسَكُمْ حَتَّىٰ يَبْلُغَ ٱلْهَدْىُ مَحِلَّهُۥ ﴾

«Allah üçün həcc və ümrəni tam yerinə yetirin. Əgər sizin qarşınızı kəssələr, müyəssər olan bir qurbanlıq *verin*. Qurbanlıq öz yerinə çatana qədər başınızı qırxmayın».

(196-cı ayə)

Təbərani «Məcməul-Bəhreyn min Zəvaidil-Mucəmeyn» əsərində (2-ci cild, səh. 141) demişdir: «Yə'lə ibn Ümeyyə (r.a) rəvayət edir ki, o Peyğəmbərin ﷺ yanına gəlib dedi: «Ey Allahın elçisi, ümrə ziyarətini necə yerinə yetirim!» Uca Allah bu ayəni nazil etdi:

﴿ وَأَتِمُّوا۟ ٱلْحَجَّ وَٱلْعُمْرَةَ لِلَّهِ ۚ فَإِنْ أُحْصِرْتُمْ فَمَا ٱسْتَيْسَرَ مِنَ ٱلْهَدْىِ ۖ وَلَا تَحْلِقُوا۟ رُءُوسَكُمْ حَتَّىٰ يَبْلُغَ ٱلْهَدْىُ مَحِلَّهُۥ ﴾

«Allah üçün həcc və ümrəni tam yerinə yetirin. Əgər sizin qarşınızı kəssələr, müyəssər olan bir qurbanlıq *verin*. Qurbanlıq öz yerinə çatana qədər başınızı qırxmayın».

Peyğəmbər ﷺ dedi: «Ümrə barəsində soruşan kim idi?» Yə'lə : «mən» - deyə cavab verdikdə, Peyğəmbər ﷺ dedi: «Paltarını dəyiş, bacardığın qədər yuyunub təmizlən (ihram paltarını gey) və sonra həccdə etdiyini ümrədə də et!»

Bu hədis Buxarinin «Səhih» əsərində ayə qeyd olunmadan rəvayət olunmuşdur.

Heysəmi «Məcməuz-Zəvaid» əsərində (3-cü cild, səh. 205) hədisi Yə'lə ibn Ümeyyəyə (r.a) istinad edib demişdir: «Bir kişi (r.a) ihram paltarını geyindikdən sonra onu ətirləyib Peyğəmbərin ﷺ yanına gəldi…..» sonra bu hədisi əvvəlki hədis kimi axıra qədər rəvayət etdi».

Təbərani bu hədisi «Mucəmul Əvsətdə» mötəbər isnadla rəvayət etmişdir.

İbn Həcər isə bu hədisi «Fəthul Bari» də qeyd etdikdən sonra hökmü barədə susmuşdur.

Qaldı ki, İbn Kəsirin bu hədisə təəccüblənməsinə, buna heç bir gərək yoxdur, çünki Təbəraninin rəvayət etdiyi bu hədisdəki «Uca Allah

﴿ وَأَتِمُّواْ ٱلۡحَجَّ وَٱلۡعُمۡرَةَ لِلَّهِۚ ﴾

«Allah üçün həcc və ümrəni tam yerinə yetirin» ayəsini ona ﷺ nazil etdi»- ifadəsi Buxari və Muslimin rəvayət etdiyi «Sonra ona ﷺ vəhy nazil oldu» rəvayətini açıqlayır. İbn Əbi Hatimin istinadla Səfvan ibn Ümeyyədən gətirdiyi rəvayətin əsli, Səfvan ibn Yə'lə ibn Ümeyyənin atasından rəvayət etdiyi kimi izah olunur. Elə bu sonuncu isnadla da Buxari, Muslim, Təbərani və başqaları hədis əsərlərində bu hədisi rəvayət etmişlər».

Uca Allah buyurur:

﴿ فَمَن كَانَ مِنكُم مَّرِيضًا أَوۡ بِهِۦٓ أَذٗى مِّن رَّأۡسِهِۦ فَفِدۡيَةٞ مِّن صِيَامٍ أَوۡ صَدَقَةٍ أَوۡ نُسُكٖۚ فَإِذَآ أَمِنتُمۡ
فَمَن تَمَتَّعَ بِٱلۡعُمۡرَةِ إِلَى ٱلۡحَجِّ فَمَا ٱسۡتَيۡسَرَ مِنَ ٱلۡهَدۡيِۚ فَمَن لَّمۡ يَجِدۡ فَصِيَامُ ثَلَٰثَةِ أَيَّامٖ فِي ٱلۡحَجِّ وَسَبۡعَةٍ إِذَا

رَجَعْتُمْۗ تِلْكَ عَشَرَةٌ كَامِلَةٌۗ ذَٰلِكَ لِمَن لَّمْ يَكُنْ أَهْلُهُۥ حَاضِرِى ٱلْمَسْجِدِ ٱلْحَرَامِۚ وَٱتَّقُوا۟ ٱللَّهَ وَٱعْلَمُوٓا۟

أَنَّ ٱللَّهَ شَدِيدُ ٱلْعِقَابِ ﴿١٩٦﴾ ﴾

«Sizlərdən xəstələnən və ya başındakı *xəstəlikdən* əziyyət çəkən varsa, fidyə olaraq ya oruc tutmalı, ya sədəqə verməli, ya da qurban kəsməlidir. Əmin olduğunuz təqdirdə ümrəni *bitirib* həccə qədər *qadağan olunanlardan* istifadə edən kəs asan başa gələn bir qurbanlıq verməlidir. Q*urbanlıq* tapmayanlar isə həcc əsnasında üç gün və *vətəninə* qayıtdıqda isə yeddi gün oruc tutmalıdır. Bu da tam on gün edir. Bu, ailəsi Məscidulharamda yaşamayanlara aiddir. Allahdan qorxun və bilin ki, Allah şiddətli cəza verəndir».

(196-cı ayə)

Buxari «Səhih» əsərində (4-cü cild, səh. 387) demişdir: «Kə'b ibn Ucra (r.a) deyir ki, Hüdeybiyyədə[63] Peyğəmbərin ﷺ yanında dayanmışdım və saçımda çoxlu bit var idi. O dedi: «Bitlər sənə əziyyət verirmi?» Mən: «bəli» - deyə cavab verdim. O mənə dedi: «Saçını qırx!». Bu zaman mənim barəmdə Uca Allah bu ayəni nazil etdi:

﴿ فَمَن كَانَ مِنكُم مَّرِيضًا أَوْ بِهِۦٓ أَذًى مِّن رَّأْسِهِۦ ﴾ الآية

«Sizlərdən xəstələnən və ya başındakı *xəstəlikdən* əziyyət çəkən varsa…»

Sonra Peyğəmbər ﷺ dedi: «Ya üç gün oruc tut, ya altı kasıba xırda-xuruşdan sədəqə ver, ya da imkanın çatan qurbanı kəs!»

Bu hədisi həmçinin İmam Buxari «Təfsir» fəslində (9-cu cild, səh. 252), «Məğazi» fəslində (8-ci cild səh. 451, 463), Muslim «Səhih» əsərində (8-ci cild, səh. 119, 120), Tirmizi

---

[63] [Hüdeybiyyə quyunun adıdır. Elə buna görə də o vadiyə Hüdeybiyyə adı verilmişdir. «Fəthul Bari» 7/506.]

«Sünən» əsərində (4-cü cild, səh. 73), əbu Davud «Sünən» əsərində (2-ci cild, səh. 111), İbn Macə «Sünən» əsərində (3079-cu hədis), Əhməd «Müsnəd» əsərində (4-cü cild, səh. 231, 242, 243), Təyalisi «Müsnəd» əsərində (2-ci cild, səh. 13), Daraqutni «Sünən» əsərində (2-ci cild, səh. 298), və ibn Cərir «Təfsir»ində rəvayət etmişlər. Tirmizi deyir ki, bu hədis «həsən-səhih»dir.

Uca Allah buyurur:

﴿ ٱلْحَجُّ أَشْهُرٌ مَّعْلُومَٰتٌ ۚ فَمَن فَرَضَ فِيهِنَّ ٱلْحَجَّ فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِى ٱلْحَجِّ ۗ وَمَا تَفْعَلُوا۟ مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمْهُ ٱللَّهُ ۗ وَتَزَوَّدُوا۟ فَإِنَّ خَيْرَ ٱلزَّادِ ٱلتَّقْوَىٰ ۚ وَٱتَّقُونِ يَٰٓأُو۟لِى ٱلْأَلْبَٰبِ ﴿١٩٧﴾ ﴾

«Həcc *ziyarəti* məlum olan aylardadır. Bu aylarda həcci yerinə yetirməyi niyyət edən kəs həcc *ziyarəti* əsnasında *qadınıyla* yaxınlıq etməməli, günah işlər görməməli və mübahisələrə qoşulmamalıdır. Sizin etdiyiniz yaxşılıqları Allah bilir. *Özünüzlə* azuqə götürün! Ən yaxşı azuqə isə təqvadır. Məndən qorxun, ey ağıl sahibləri!»

(197-ci ayə)

İmam Buxari «Səhih» əsərində (4-cü cild, səh. 127) demişdir: «İbn Abbas (r.a) rəvayət edir ki, Yəmən əhli həccə gedərkən özləri ilə yol azuqəsi götürməzdilər və belə deyərdilər: «Biz Allaha təvəkkül edirik». Mədinəyə gəlib çatdıqdan sonra isə dilənərdilər. Uca Allah da bu ayəni nazil etdi:

﴿ وَتَزَوَّدُوا۟ فَإِنَّ خَيْرَ ٱلزَّادِ ٱلتَّقْوَىٰ ۚ وَٱتَّقُونِ يَٰٓأُو۟لِى ٱلْأَلْبَٰبِ ﴿١٩٧﴾ ﴾

«*Özünüzlə* azuqə götürün! Ən yaxşı azuqə isə təqvadır. Məndən qorxun, ey ağıl sahibləri!»

Bu hədisi həmçinin Əbu Davud «Sünən» əsərində (2-ci cild, səh. 75) və ibn Cərir «Təfsir»ində (2-ci cild, səh. 279)

rəvayət etmişlər. İbn Kəsir və Şəvkani demişdir ki, bu hədisi Abd ibn Humeyd və Nəsai rəvayət etmişdir.

Uca Allah buyurur:

﴿ لَيۡسَ عَلَيۡكُمۡ جُنَاحٌ أَن تَبۡتَغُواْ فَضۡلٗا مِّن رَّبِّكُمۡۚ فَإِذَآ أَفَضۡتُم مِّنۡ عَرَفَٰتٖ فَٱذۡكُرُواْ ٱللَّهَ عِندَ ٱلۡمَشۡعَرِ ٱلۡحَرَامِۖ وَٱذۡكُرُوهُ كَمَا هَدَىٰكُمۡ وَإِن كُنتُم مِّن قَبۡلِهِۦ لَمِنَ ٱلضَّآلِّينَ ١٩٨ ﴾

«Rəbbinizdən lütf diləmək (həcc vaxtı ticarət etmək) **sizə günah deyildir. Ərəfatdan axışıb gəldikdə Məşərulharamda Allahı yada salın! Sizi doğru yola yönəltdiyinə görə Onu yad edin. Hərçənd ki, bundan əvvəl siz azmışlardan idiniz».**

(198-ci ayə)

İmam Buxari «Səhih» əsərində (5-ci cild, səh. 224) demişdir: «İbn Abbas (r.a) rəvayət edir ki, cahiliyyə dövründə Ukaz, Məcənnə və Zül-Məcaz ticarət mərkəzləri idi. İslam gəldikdən sonra isə günah qazanmamaq üçün tövbə edib o yerlərdə ticarət etməkdən əl çəkdilər və Uca Allah bu ayəni nazil etdi:

﴿ لَيۡسَ عَلَيۡكُمۡ جُنَاحٌ أَن تَبۡتَغُواْ فَضۡلٗا مِّن رَّبِّكُمۡ ﴾

«Rəbbinizdən lütf diləmək (həcc vaxtı ticarət etmək) sizə günah deyildir …».

Bu hədisi həmçinin İmam Buxari «Təfsir» fəslində (9-cu cild, səh. 252), Əbu Davud «Sünən» əsərində (2-ci cild, səh. 75), Hakim «Mustədrək» əsərində (1-ci cild, səh. 449 və 2-ci cild, səh. 277) və ibn Cərir «Təfsir»ində (2-ci cild, səh. 273) rəvayət etmişlər.

Hakim bu hədisin Buxari və Muslimin şərtinə görə «səhih» olduğunu demiş, Zəhəbi də bunu təsdiq etmişdir.

Əbu Davud «Sünən» əsərində (2-ci cild, səh.75) demişdir: «Əbu Umamə ət-Teymi deyir ki, mən, həcc mövsümündə muzdla pul qazanırdım. Camaat isə bu əməlimə görə həccimin qəbul olmayacağını deyirdilər. Mən ibn Öməri (r.a) görüb dedim: «Ey Əbu Abdurrəhman! Mən həcc mövsümündə muzdla pul qazanıram. Camaat isə bu əməlimə görə həccimin qəbul olmayacağını deyir?» İbn Ömər (r.a) dedi: «Sən ihram geyirsən? Təlbiyə edirsən? Kəbəni təvaf edirsən? Ərəfadan (Müzdəlifəyə) yollanırsan? Şeytana daş atırsan?» Mən onun bütün suallarına: «bəli» - deyə cavab verdikdə o dedi: «Həccin doğrudur. Belə ki, bir kişi Peyğəmbərin ﷺ yanına gəldi və sənin mənə verdiyin bu sualı ona verdikdə o susdu və Uca Allah bu ayəni nazil etdi:

﴿ لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَن تَبْتَغُوا فَضْلًا مِّن رَّبِّكُمْ ﴾

«Rəbbinizdən lütf diləmək (həcc vaxtı ticarət etmək) sizə günah deyildir …».

Sonra Peyğəmbər ﷺ bu ayəni ona bildirmək üçün bir nəfəri onun yanına göndərdi və həccinin qəbul olduğunu ona bildirdi».

Bu hədis «səhih»dir.

Bu hədisi həmçinin Əhməd «Müsnəd» əsərində (2-ci cild, səh. 155), Daraqutni «Sünən» əsərində (2-ci cild, səh. 292) və ibn Cərir «Təfsir»ində (2-ci cild, səh. 282) rəvayət etmişlər.

Uca Allah buyurur:

﴿ ثُمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ وَاسْتَغْفِرُوا اللَّهَ ۚ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿١٩٩﴾ ﴾

«Sonra insanların axışıb gəldiyi yerdən siz də gəlin. Allahdan bağışlanmanızı diləyin. Şübhəsiz ki, Allah Bağışlayandır, Rəhmlidir».

(199-cu ayə)

İmam Buxari «Səhih» əsərində (3-cü cild, səh. 515) demişdir: «Urva (r.a) deyir ki, cahiliyyə dövründə Humsdən – Qüreyş tayfası və onun törəmələrindən - başqa hamı Kəbənin ətrafını lüt təvaf edirdi. Humslular savab qazanmaq məqsədilə təvaf edən insanlara paltar verirdilər. Onların kişiləri kişilərə, qadınları da qadınlara paltar verir və bu paltarda da təvaf edirdilər. Humslular kimə paltar verməsəydi o şəxs lüt təvaf edirdi. O zaman camaat Ərəfadan, Humslular isə Müzdəlifədən dönürdü. Aişə (r.a) deyir ki, Humsa görə bu ayə nazil oldu:

﴿ ثُمَّ أَفِيضُوا۟ مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ ٱلنَّاسُ ﴾

«Sonra insanların axışıb gəldiyi yerdən siz də gəlin!» və onlar da Ərəfadan dönməyə başladılar.

Buxari «Səhih» əsərində (8-ci cild, səh. 186) demişdir: «Aişə (r.a) rəvayət edir ki, o zamanlar Qüreyş və onların dinindən olanlar Müzdəlifədə dayanardılar. Onları «Hums» adlandırırdılar. Digər ərəblər isə Ərəfada dayanardılar. İslam dini gəldikdən sonra isə Allah peyğəmbərinə ﷺ Ərəfaya gəlib orada dayanmağı, sonra oradan dönməyi əmr etdi. Uca Allah bu ayədə belə buyurur:

﴿ ثُمَّ أَفِيضُوا۟ مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ ٱلنَّاسُ ﴾

«Sonra insanların axışıb gəldiyi yerdən siz də gəlin!»

Bu hədisi həmçinin Muslim «Səhih» əsərində (8-ci cild, səh. 197), Əbu Davud «Sünən» əsərində (2-ci cild, səh. 132), Tirmizi «Sünən» əsərində (3-cü cild, səh. 625), Nəsai «Sünən» əsərində (5-ci cild, səh. 255), Təyalisi «Müsnəd»

əsərində (2-ci cild, səh. 13), ibn Hibban «Məvaridiz-Zəman» əsərində (səh. 425) və ibn Cərir «Təfsir»ində (2-ci cild, səh. 291) rəvayət etmişlər. Lakin ibn Cərir «Təfsir»ində (2-ci cild, səh. 292) istinad edərək ibn Abbasdan (r.a) rəvayət etdiyi hədis «daif»dir, çünki hədisin silsiləsində olan ravilərdən biri - Hüseyn ibn Abdullah «daif» ravidir.

Uca Allah buyurur:

﴿ وَمِنَ ٱلنَّاسِ مَن يَشْرِى نَفْسَهُ ٱبْتِغَآءَ مَرْضَاتِ ٱللَّهِ ۗ وَٱللَّهُ رَءُوفٌۢ بِٱلْعِبَادِ ﴾

«İnsanların eləsi də var ki, Allahın razılığını qazanmaq üçün canını da verər. Allah Öz qullarına qarşı Şəfqətlidir».

(207-ci ayə)

İmam Əbu Abdullah Hakim «Mustədrək» əsərində (3-cü cild, səh. 398) demişdir: «İkrimə rəvayət edir ki, Süheyb (r.a) Məkkədən Mədinəyə hicrət[64] etdikdə Məkkə əhli onu təqib etməyə başladı. O, ox qabını götürüb içərisindən qırx ədəd ox çıxardı və dedi: «Mənə yaxın gəlsəniz, hər birinizə bir ox vuraram, sonra qılıncımı çıxarıb vuruşaram və mənim mərd olduğumu görərsiniz. Artıq mən, Məkkədə iki kölə qadın tərk etmişəm, qoy onlar sizin olsun!» Peyğəmbərə ﷺ bu ayə nazil oldu.

﴿ وَمِنَ ٱلنَّاسِ مَن يَشْرِى نَفْسَهُ ٱبْتِغَآءَ مَرْضَاتِ ٱللَّهِ ۗ وَٱللَّهُ رَءُوفٌۢ بِٱلْعِبَادِ ﴾

«İnsanların eləsi də var ki, Allahın razılığını qazanmaq üçün canını da verər. Allah Öz qullarına qarşı Şəfqətlidir». Peyğəmbər ﷺ Süheybi (r.a) gördükdə: «Əbu Yəhya ticarət-

[64] [Hicrət- lüğətdə tərk etmək, istilahi mənada isə Allahın qadağan etdiyi şeyləri tərk etmək deməkdir. Hicrət iki qisimdir: təhlükəli yerdən əmin-amanlıq olan yerə və küfr olan yerdən iman olan yerə hicrət. «Fəthul-Bari» 1/23.]

də (canını fəda etməklə) qazanc əldə etdi!»- deyib bu ayəni ona oxudu.

Hakim bu hədisi həmçinin istinadla Ənəsdən (r.a) də rəvayət etmiş və demişdir: «Bu hədis Muslimin şərtinə görə «səhih»dir.

Bu hədisin əksər isnadlarının «mürsəl» olması ibn Həcərin «İsabə» əsərində ibn Sə'din «Təbəqat» əsərində qeyd olunmuşdur. Bu isnadların hamısı bir-birini qüvvətləndirərək hədisin sabit olmasına dəlalət edir.

Uca Allah buyurur:

﴿ ۞ يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلْخَمْرِ وَٱلْمَيْسِرِ ۖ قُلْ فِيهِمَآ إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَٰفِعُ لِلنَّاسِ
وَإِثْمُهُمَآ أَكْبَرُ مِن نَّفْعِهِمَا ﴾

«Səndən sərxoşedici *içki* və qumar barəsində soruşurlar. De: “İkisində də həm böyük günah, həm də insanlar üçün mənfəət vardır. Amma günahları mənfəətlərindən daha böyükdür”».

(219-cu ayə)

Bu ayənin nazil olma səbəbinə dair hədis «əl-Maidə» surəsində, 90-91-ci ayələrin nazil olma səbəbində qeyd olunacaq. Bu ayənin nazil olma səbəbinə dair Əbu Meysərə Amr ibn Şərəhbilin Ömərdən (r.a) rəvayət etdiyi hədisə rast gəldim, lakin onun bu hədisi Ömərdən (r.a) eşitmədiyini Əbu Zuranın xəbər verməsi ilə təsdiq etdikdən sonra burada qeyd etmədim.

Uca Allah buyurur:

﴿ وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلْمَحِيضِ ۖ قُلْ هُوَ أَذًى فَٱعْتَزِلُوا۟ ٱلنِّسَآءَ فِى ٱلْمَحِيضِ ۖ وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ
حَتَّىٰ يَطْهُرْنَ ۖ فَإِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ ٱللَّهُ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ يُحِبُّ ٱلتَّوَّٰبِينَ وَيُحِبُّ
ٱلْمُتَطَهِّرِينَ ﴿٢٢٢﴾ ﴾

«Səndən heyz barəsində soruşurlar. De: “Bu, əziyyət-verici bir haldır. Heyz vaxtı qadınlardan (cinsi əlaqədən) **kənar olun və pak olmayınca onlarla yaxınlıq etməyin. Onlar təmizləndikdən sonra isə Allahın sizə buyurduğu yerdən onlara yaxınlaşın”. Şübhəsiz ki, Allah tövbə edənləri də sevir, pak olanları da».**

(222-ci ayə)

Muslim «Səhih» əsərində (3-cü cild, səh. 203) demişdir: «Ənəs (r.a) rəvayət edir ki, yəhudilər, qadınları heyz olduqda onlarla bir yerdə çörək yeməz və cinsi əlaqəyə girməzdilər. Səhabələr bu haqda Peyğəmbərdən ﷺ soruşduqda Uca Allah bu ayəni nazil etdi:

﴿وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلْمَحِيضِ ۖ قُلْ هُوَ أَذًى فَٱعْتَزِلُوا۟ ٱلنِّسَآءَ فِى ٱلْمَحِيضِ ۖ وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ حَتَّىٰ يَطْهُرْنَ ۖ فَإِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ ٱللَّهُ ۚ﴾

«Səndən heyz barəsində soruşurlar. De: “Bu, əziyyət-verici bir haldır. Heyz vaxtı qadınlardan (cinsi əlaqədən) **kənar olun və pak olmayınca onlarla yaxınlıq etməyin. Onlar təmizləndikdən sonra isə Allahın sizə buyurduğu yerdən onlara yaxınlaşın”».**

Peyğəmbər ﷺ dedi: «Qadınlarınızla cinsi əlaqədən başqa istədiyinizi edin!» Bu xəbər yəhudilərə çatdıqda onlar dedilər: «Bu adam hər bir işdə bizim etdiklərimizin əksini edir!». Useyd ibn Hudeyr (r.a) və Abbad ibn Bişr (r.a) onların dediklərini peyğəmbərə ﷺ xəbər verib dedilər: «Bəs cinsi əlaqəyə girməkdə onlara müxalif olmayaq?» Peyğəmbərin ﷺ sifəti dəyişdi və biz elə zənn etdik ki, o, bu iki nəfərə qəzəbləndi. Sonra onlar çıxıb getdilər. Bu vaxt onlar üçün hədiyyə olaraq Peyğəmbərin ﷺ yanına bir qab süd gətirdilər. O da

bu südü onların ardınca göndərdi. Onlar da Peyğəmbərin ﷺ onlara acığı tutmadığını başa düşdülər».

Bu hədisi həmçinin Tirmizi «Sünən» əsərində (4-cü cild, səh. 74), əbu Davud «Sünən» əsərində (1-ci cild, səh. 107), Nəsai «Sünən» əsərində (1-ci cild, səh. 125; 135), ibn Macə «Sünən» əsərində (644-cü hədis), Əhməd «Müsnəd» əsərində (3-cü cild, səh. 246) və Təyalisi «Müsnəd» əsərində (2-ci cild, səh. 14) rəvayət etmişlər. Tirmizi demişdir ki, bu hədis «həsən-səhih»dir.

Uca Allah buyurur:

﴿ نِسَآؤُكُمۡ حَرۡثٞ لَّكُمۡ فَأۡتُواْ حَرۡثَكُمۡ أَنَّىٰ شِئۡتُمۡۖ وَقَدِّمُواْ لِأَنفُسِكُمۡۚ وَٱتَّقُواْ ٱللَّهَ وَٱعۡلَمُوٓاْ أَنَّكُم مُّلَٰقُوهُۗ وَبَشِّرِ ٱلۡمُؤۡمِنِينَ ٢٢٣ ﴾

«Qadınlarınız sizin tarlanızdır. Tarlanıza nə təhər istəyirsinizsə, yaxınlaşın. Özünüz üçün qabaqcadan *yaxşı işlər* hazırlayın. Allahdan qorxun və bilin ki, siz Onunla qarşılaşacaqsınız. Möminləri müjdələ».

(223-cü ayə)

İmam Buxari «Səhih» əsərində (9-cu cild, səh. 257) demişdir: «Cabir ibn Abdullah (r.a) rəvayət edir ki, yəhudilər belə deyirdilər: «Qadına arxa tərəfdən yaxınlaşıb (Allahın buyurduğu yerdən) cinsi əlaqədə olduqda, doğulan uşaq çəpgöz olur. Uca Allah bu ayəni nazil etdi:

﴿ نِسَآؤُكُمۡ حَرۡثٞ لَّكُمۡ فَأۡتُواْ حَرۡثَكُمۡ أَنَّىٰ شِئۡتُمۡۖ ﴾

«Qadınlarınız sizin tarlanızdır. Tarlanıza nə təhər istəyirsinizsə, yaxınlaşın».

Bu hədisi həmçinin Muslim «Səhih» əsərində (10-cu cild, səh. 6-7)[65], Tirmizi «Sünən» əsərində (4-cü cild, səh. 75), əbu Davud «Sünən» əsərində (2-ci cild, səh. 215), ibn Macə «Sünən» əsərində (1925-ci hədis) və Humeydi «Müsnəd» əsərində (2 ci cild, səh. 532) rəvayət etmişlər.

Tirmizi demişdir ki, bu hədis «həsən-səhih»dir.

İmam Əhməd «Müsnəd» əsərində (6-ci cild, səh. 305) demişdir: «Abdurrəhman ibn Sabit rəvayət edir ki, mən, Həfsə bint Abdurrəhmanın yanına gəlib dedim: «Mən səndən bir məsələ barəsində soruşmaq istəyirəm, ancaq utanıram». O dedi: «Ey qardaşım oğlu, utanma soruş!» Mən ondan arxa tərəfdən (Allahın halal buyurduğu yerdən) qadınlara yaxınlaşmaq barədə soruşduqda o dedi: «Ummu Sələmə (r.a) mənə rəvayət edib ki, ənsarlar öz qadınlarına arxa tərəfdən yaxınlaşıb cinsi əlaqədə olmazdılar. Yəhudilər də belə deyərdilər: «Arxa tərəfdən qadına yaxınlaşdıqda doğulan uşaq çəpgöz olur». Muhacirlər Mədinəyə gəldikdən sonra onlardan ənsar qadınlarıyla evlənənlər oldu. Onlar qadınlarına arxa tərəfdən yaxınlaşmaq istədikdə ənsar qadınları buna yol verməyib dedilər: «Peyğəmbərdən ﷺ soruşmayana qədər bunu etməyəcəksiniz!». Qadınlardan biri Ummu Sələmənin (r.a) yanına gəlib bu barədə ondan soruşdu. O dedi: «Otur gözlə! Peyğəmbər ﷺ gələndə ondan soruşarsan». Peyğəmbər ﷺ gələndə qadın bu sualı ona verməyə utandı və bayıra çıxdı. Ummu Sələmə (r.a) özü bu barədə Peyğəmbərdən ﷺ soruşduqda o, əmr etdi ki, həmin qadını çağırsınlar. Sonra o bu ayəni ona oxudu;

---

[65] No'mən ibn Raşidin bu rəvayətə etdiyi «istər üzü üstə, istərsə də arxası üstə uzanmış vəziyyətdə olan qadınla yalnız icazə verilən yerdən cinsi əlaqədə olmaq» əlavə isə mötəbər sayılmır, çünki o, zəif ravilərdəndir. Bu əlavənin zəif olduğunu ibn Həcər «Fəthul-Bari» əsərində (8-ci cild, səh.40) qeyd etmişdir.

﴿ نِسَآؤُكُمۡ حَرۡثٞ لَّكُمۡ فَأۡتُواْ حَرۡثَكُمۡ أَنَّىٰ شِئۡتُمۡۖ ﴾

«Qadınlarınız sizin tarlanızdır. Tarlanıza nə təhər istəyirsinizsə, yaxınlaşın». Allahın buyurduğu yerdən.

Ummu Sələmənin (r.a) hədisinin zahiri mənası Cabir ibn Abdullahın (r.a) hədisinə ziddir. Hər iki hədisin «səhih» olmasına baxmayaraq, Cabirin (r.a) hədisi Buxari və Muslimin «Səhih» əsərlərində rəvayət olunduğuna görə daha mötəbər sayılır. Həmçinin Həfsə bint Abdurrəhmanın «siqa» ravi olduğunu yalnız İcli və ibn Hibban qeyd etmişlər. Onlar isə «mütəsahil»dirlər.

Qaldı ki, «Fəthul-Bari» əsərində (9 cu cild, səh. 255-256) ibn Ömərdən (r.a) bu ayənin nazil olma səbəbinin qadınlarla arxa tərəfdən yaxınlıq etməklə əlaqəli olmasına dair rəvayət olunan hədisə, başda ibn Abbas (r.a) olmaqla, alimlər bu səbəbi inkar etmişlər.

İbn Cərir Təbəri də «Təfsir»ində (2-ci cild, səh. 398) Cabir (r.a) və ibn Abbasın (r.a) rəvayətlərini qeyd edərək bu ayənin yəhudilərə cavab olaraq nazil olduğunu demişdir.

Şəvkani bu ayənin «Təfsir»ində arxadan (Allahın haram buyurduğu yerdən) yaxınlıq etməyə rüxsət verənlərin dediklərini qeyd etdikdən sonra demişdir: «Onların dediklərində heç bir əsas yoxdur və bu əməli onların dediklərini əsas götürərək etmək haramdır. Çünki onlar bu əməlin caiz olduğunu heç bir dəlillə əsaslandırmamışlar. Bu ayənin qadınla arxadan yaxınlıq etməyə rüxsət verdiyini iddia edən şəxs kimliyindən asılı olmayaraq xəta etmiş olur. Həmçinin onlardan hər kimsə iddia etsə ki, bu ayə kişinin öz qadını ilə arxa tərəfdən (Allahın haram buyurduğu yerdən) yaxınlıq etməsinə görə nazil olub o kimsə bilməlidir ki, ayənin nazil olma səbəbi heç də ayənin bu əməli halal

etməsinə dəlalət etmir. Bunu iddia edən şəxs də xəta etmiş sayılır. Əksinə, ayə bu əməlin haram olmasına dəlalət edir. Ümumiyyətlə ayələrin hər hansı bir səbəbə görə nazil olması o deməzk deyil ki, ayə məhz bu əməli halal etmək üçün nazil olub. Çünki ayələr hərdən əməli halal etmək, hərdən də onu haram etmək üçün nazil olurdu».

İbn Kəsir «Təfsir»ində ibn Ömərdən (r.a) bu ayənin nazil olma səbəbi haqqında rəvayət olunan rəyi qeyd etdikdən sonra demişdir: «İbn Ömərin (r.a) dediyi, əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi qadınla arxa tərəfdən, Allahın buyurduğu yerdən, yaxınlıq etməyə aiddir. Çünki Nəsainin «Sünən» əsərində istinadla rəvayət etdiyi hədisdə Nafidən: «sən, qadınlarla arxadan (Allahın haram buyurduğu yerdən) yaxınlıq etməyin caiz olduğu barədə ibn Ömərin (r.a) fətva verdiyini iddia edirsən?!» soruşduqda o dedi: «Yalan deyirlər. Həqiqət belədir ki, bir gün ibn Ömər (r.a) Quran oxuyub

﴿نِسَآؤُكُمۡ حَرۡثٞ لَّكُمۡ فَأۡتُواْ حَرۡثَكُمۡ أَنَّىٰ شِئۡتُمۡۖ﴾

«Qadınlarınız sizin tarlanızdır. Tarlanıza nə təhər istəyirsinizsə, yaxınlaşın» ayəsinə gəlib çatdıqda, mənə dedi: «Ey Nafi! Bu ayənin nəyə görə nazil olduğunu bilirsənmi?» Mən: «Xeyr!»- deyə cavab verdim. O dedi: «Biz Qüreyşlilər qadınlarımıza arxa tərəfdən yaxınlaşıb, Allahın izn verdiyi yerdən cinsi əlaqədə olardıq. Mədinəyə gəldikdə ənsar qadınlarla evləndik. Onlarla bu cür yaxınlıq etmək istədikdə, onlar buna icazə vermədilər və bunu böyük günah hesab etdilər. Çünki onlar yəhudilər kimi yanı üstə yaxınlıq edirdilər. Uca Allah da bu ayəni nazil etdi.

Bu hədisin isnadı «səhih»dir. İbn Kəsir qadınla arxadan (Allahın haram buyurduğu yerdən) əlaqədə olmağın haram olmasına dair bir neçə hədis qeyd etdikdən sonra demişdir:

«İbn Məsud (r.a), Əbud-Dərda (r.a), Əbu Hüreyrə (r.a), ibn Abbas (r.a) və Abdullah ibn Amr (r.a) bunun haram olduğunu rəvayət etmişlər. Şübhəsiz ki, ibn Ömər də (r.a) bunun haram olduğunu təsdiq etmişdir».

Darimi «Sünən» əsərində demişdir: «Səid ibn Yəsar ibn Ömərdən (r.a) qadınla arxadan yaxınlıq etmək barədə soruşduqda o demişdir: «Heç müsəlman da belə şey edərmi?».

Bu ibn Ömərdən (r.a) açıq-aydın bu əməlin haram olmasına dair varid olan «səhih» isnadlı rəvayətdir. Odur ki, İbn Ömərdən (r.a) varid olmuş və bu əməlin halal və ya haram olmasına şübhə doğuran bütün rəvayətlər qeyd olunan «səhih» rəvayətə görə rədd edilir.

Uca Allah buyurur:

﴿ وَإِذَا طَلَّقْتُمُ ٱلنِّسَآءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ أَن يَنكِحْنَ أَزْوَٰجَهُنَّ إِذَا تَرَٰضَوْا۟ بَيْنَهُم بِٱلْمَعْرُوفِ ۗ ذَٰلِكَ يُوعَظُ بِهِۦ مَن كَانَ مِنكُمْ يُؤْمِنُ بِٱللَّهِ وَٱلْيَوْمِ ٱلْءَاخِرِ ۗ ذَٰلِكُمْ أَزْكَىٰ لَكُمْ وَأَطْهَرُ ۗ وَٱللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٢٣٢﴾ ﴾

«Qadınlarınızı boşadığınız və onların gözləmə müddəti başa çatdığı zaman *ərlə arvad şəriətə* müvafiq qayda üzrə öz aralarında razılığa gələrsə, o qadınlara yenidən əvvəlki ərlərinə ərə getməyə mane olmayın. Bu sizlərdən Allaha və Axirət gününə iman gətirənlərə verilən bir öyüd-nəsihətdir. Bu sizin üçün daha yaxşı və daha pakdır. Allah bilir, siz isə bilmirsiniz».

(232-ci ayə)

İmam Buxari «Səhih» əsərində (9-cu cild, səh. 258) demişdir: «Həsən rəvayət edir ki, Mə'qəl ibn Yəsarın bacısını əri boşamışdı. Onun gözləmə müddəti bitdikdən sonra əri təkrar onunla nigah etmək istədikdə Mə'qəl buna razı olmadı və Uca Allah bu ayəni nazil etdi:

﴿ وَإِذَا طَلَّقْتُمُ ٱلنِّسَآءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ أَن يَنكِحْنَ أَزْوَٰجَهُنَّ إِذَا تَرَٰضَوْاْ بَيْنَهُم بِٱلْمَعْرُوفِ ۗ ﴾

«Qadınlarınızı boşadığınız və onların gözləmə müddəti başa çatdığı zaman *ərlə arvad şəriətə* müvafiq qayda üzrə öz aralarında razılığa gələrsə, o qadınlara yenidən əvvəlki ərlərinə ərə getməyə mane olmayın».

Bu hədisi həmçinin Buxari «Səhih» əsərində (11-ci cild, səh. 91, 408), Tirmizi «Sünən» əsərində (4-cü cild, səh. 76), əbu Davud «Sünən» əsərində (2-ci cild, səh. 192), Təyalisi «Müsnəd» əsərində (1-ci cild, səh. 305), Daraqutni «Sünən» əsərində (3-cü cild, səh. 223, 224), Hakim «Mustədrək» əsərində (2-ci cild, səh. 174) və ibn Cərir «Təfsir»ində (2-ci cild, səh. 448) rəvayət etmişlər.
Tirmizi bu hədisin «həsən-səhih» olduğunu, Hakim isə onun Buxari və Muslimin şərtlərinə uyğun olduğunu demişdir.

Uca Allah buyurur:

﴿ حَٰفِظُواْ عَلَى ٱلصَّلَوَٰتِ وَٱلصَّلَوٰةِ ٱلْوُسْطَىٰ وَقُومُواْ لِلَّهِ قَٰنِتِينَ ﴿٢٣٨﴾ ﴾

«Namazları, *xüsusən də günortadan sonrakı* orta namazı qoruyun və Allah qarşısında mütiliklə durun».
(238-ci ayə)

İmam Əhməd «Müsnəd» əsərində (5-ci cild. səh. 183) demişdir: «Zeyd ibn Sabit (r.a) rəvayət edir ki, Peyğəmbər ﷺ zöhr namazını günorta qılardı. Səhabələrə ən çətin gələn namaz bu namaz idi. Uca Allah bu ayəni nazil etdi:[66]

[66] İbn Həcər «Fəthul-Bari» əsərində (9-cu cild, səh. 262) demişdir: «Əhməd bu hədisi başqa ləfz ilə də rəvayət etmişdir. Bu hədisdə deyilir: «Peyğəmbər ﷺ Zöhr namazını günorta qılardı və bu namazda onun arxasında bir və ya iki səf olardı. Bu vaxt camaatın bir qismi günorta istirahətində [yatmaqda], digərləri isə ticarət etməkdə idi. Elə bu səbəbdən də ayə nazil oldu».

﴿ حَٰفِظُواْ عَلَى ٱلصَّلَوَٰتِ وَٱلصَّلَوٰةِ ٱلۡوُسۡطَىٰ ﴾ الآية

«Namazları, ***xüsusən də günortadan sonrakı*** **orta namazı qoruyun və Allah qarşısında mütiliklə durun».** Belə ki, bu namazdan əvvəl də, sonra da iki namaz var.

Amr ibn Əbi Hukeym və Zəburqanidən başqa bu hədisin ravilərinin hamısı Buxari və Muslimin istinad etdiyi ravilərdəndir. Onlar da «siqa» ravilərdir.

Bu hədisi həmçinin əbu Davud «Sünən» əsərində (1-ci cild, səh. 159) Buxari «Tarixul-Kəbir» əsərində (3-cü cild, səh. 434) Təbərani «Mucəmul Kəbir» əsərində (5-ci cild, səh. 131) rəvayət etmişlər.

Orta namaz dedikdə Buxari və Muslimin «Səhih» əsərlərində qeyd edildiyi kimi əsr namazı nəzərdə tutulur.

Uca Allah buyurur:

﴿ وَقُومُواْ لِلَّهِ قَٰنِتِينَ ٢٣٨ ﴾

«Və Allah qarşısında mütiliklə durun».

(238-ci ayə)

İmam Buxari «Səhih» əsərində (9-cu cild, səh. 265) demişdir: «Zeyd ibn Ərqam (r.a) rəvayət edir ki, biz namaz qılarkən, ehtiyac olduqda, bir-birimizlə danışırdıq. Uca Allah da bu ayəni nazil etdi:

﴿ حَٰفِظُواْ عَلَى ٱلصَّلَوَٰتِ وَٱلصَّلَوٰةِ ٱلۡوُسۡطَىٰ وَقُومُواْ لِلَّهِ قَٰنِتِينَ ٢٣٨ ﴾

«Namazları, ***xüsusən də günortadan sonrakı*** **orta namazı qoruyun və Allah qarşısında mütiliklə durun».** Beləliklə də namazda susmaq (Allaha aid olmayan sözlər danışmamaq) bizə əmr olundu.

Bu hədisi həmçinin Tirmizi «Sünən» əsərində (4-cü cild, səh. 77), əbu Davud «Sünən» əsərində (1-ci cild, səh. 358) və İmam Əhməd «Müsnəd» əsərində (4-cü cild, səh. 368) rəvayət etmişlər.

Təbərani «Məcməuz-Zəvaid» əsərində (6-cı cild, səh.320) demişdir: «İbn Abbas (r.a) bu ayənin təfsirini belə vermişdir: «Səhabələr namaz qılarkən danışardılar. Onlardan birinin xidmətçisi gələrkən ona tapşırıqlarını verər və namazda ikən danışardı. Sonra namazda danışmaq qadağan olundu». Bu hədisin isnadında olan ravilərin hamısı Buxari və Muslimin istinad etdiyi ravilərdir.

Qeyd: İbn Kəsir «Təfsir»ində (1-ci cild, səh. 294) demişdir: «Bu hədis bir qisim alimlərdə anlaşılmazlıq yaratmışdır. Çünki onlar namazda danışmağın qadağan olunmasının sabit qaldığını hələ Məkkə şəhərində – səhabələr Mədinəyə hicrət etməmişdən əvvəl və Həbəşistana hicrət etdikdən sonra - Abdullah ibn Məsuddan (r.a) Buxarinin «Səhih» əsərində rəvayət olunan səhih hədislə əsaslandırırlar. O, rəvayət edir ki, biz Həbəşistana hicrət etməmişdən əvvəl namaz qılarkən Peyğəmbərə ﷺ salam verər, o da bizim salamımızı alardı. Həbəşistandan qayıtdıqdan sonra mən, Peyğəmbərə ﷺ (o, namaz qılarkən) salam verdim, ancaq o mənim salamımı almadı. Bu mənə hərtərəfli təsir etdi. O, salam verdikdən sonra (yəni namazı bitirdikdən sonra) dedi: «Mən namazda olduğum üçün sənin salamını almadım. Həqiqətən, Allah istədiyi zaman hökmlərini dəyişdirib yeni hökmlər verir. Bu hökmlərdən biri də namazda danışmamaqdır».

«İbn Məsud (r.a) İslamı ilk qəbul edənlərdən olmuş, Həbəşistana hicrət etmiş, sonra Məkkəyə qayıdıb bir daha Mədi-

nəyə hicrət etmişdir. Bu ayənin Mədinə ayəsi olmasında heç bir ixtilaf yoxdur. Bəzi alimlər də deyirlər ki, Zeyd ibn Ərqam (r.a) «biz namaz qılarkən ehtiyac olduqda bir-birimizlə danışardıq» dedikdə, ümumən danışıq haqqında xəbər verir və bu ayəni özü başa düşdüyü kimi dəlil gətirir. Daha doğrusunu isə Allah bilir! Bəziləri də deyirlər ki, bu ayə Mədinəyə hicrət etdikdən sonra nazil olmuşdur. Beləliklə də namazda danışmaq iki dəfə icazə verilib, iki dəfə də qadağan olunmuşdur. Birinci rəy daha doğru hesab olunur, lakin daha ən doğrusunu bilən yalnız Allahdır».

Mənim fikrimcə ibn Məsudun (r.a) hədisinə əsasən namazda danışmağı Peyğəmbər ﷺ Məkkədə qadağan etmiş, Mədinəyə hicrət etdikdən sonra isə namazda danışmağın qadağan olması barədə dəlil-sübut çatmayan Müaviyə ibn əl-Həkəm əs-Suləmi (r.a) kimi şəxslər namazda danışmağa başladılar və Uca Allah bu ayəni nazil etdi. Ən doğrusunu bilən isə Allahdır.

Daha geniş məlumat üçün Şəvkaninin «Neylul-Əvtar» əsərinə (2-ci cild, səh. 329, 330) və ibn Həcərin «Fəthul-Bari» əsərinə (9-cu cild, səh. 265) baxa bilərsiniz.

Uca Allah buyurur:

﴿ لَآ إِكۡرَاهَ فِي ٱلدِّينِۖ قَد تَّبَيَّنَ ٱلرُّشۡدُ مِنَ ٱلۡغَيِّۚ فَمَن يَكۡفُرۡ بِٱلطَّٰغُوتِ وَيُؤۡمِنۢ بِٱللَّهِ
فَقَدِ ٱسۡتَمۡسَكَ بِٱلۡعُرۡوَةِ ٱلۡوُثۡقَىٰ لَا ٱنفِصَامَ لَهَاۗ وَٱللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ٢٥٦ ﴾

«Dində məcburiyyət yoxdur. Artıq doğru yol azğınlıqdan aydın fərqlənir. Hər kəs tağutu inkar edib Allaha iman gətirərsə, heç vaxt qırılmayan ən möhkəm dəstəkdən yapışmış olar. Allah Eşidəndir, Biləndir».

(256-cı ayə)

İmam əbu Cə'fər ibn Cərir Təbəri «Təfsir»ində (3-cü cild, səh. 24) demişdir: «İbn Abbas (r.a) rəvayət edir ki, cahiliyyə dövründə uşaqları bir müddət yaşadıqdan sonra tələf olan bəzi ənsar qadınları özlərinə borc bilərək əhd edirdilər ki, (nəzir edirdilər) əgər uşaqları yaşasa, onları yəhudiləşdirəcəklər. Bənu-Nadir (yəhudi qəbiləsi) Mədinədən köçüb gedərkən, onların arasında ənsar uşaqları da var idi. Odur ki, onlar dedilər: «Biz övladlarımızı burada tərk edə bilmərik!». Uca Allah da bu ayəni nazil etdi:

﴿ لَآ إِكۡرَاهَ فِي ٱلدِّينِۖ قَد تَّبَيَّنَ ٱلرُّشۡدُ مِنَ ٱلۡغَيِّۚ ﴾ الآية

«Dində məcburiyyət yoxdur. Artıq doğru yol azğınlıqdan aydın fərqlənir».[67]

Bu hədisin ravilərinin hamısı Buxari və Muslimin istinad edərək əsaslandığı ravilərdir.

Bu hədisi həmçinin Əbu Davud «Sünən» əsərində (3-cü cild, səh. 11) və ibn Hibban «Məvariduz-Zaman» əsərində (səh. 427) rəvayət etmişlər. Suyuti «Lübabun-Nüqul» əsərində Nəsainin də bu hədisi rəvayət etdiyini qeyd etmişdir.

Uca Allah buyurur:

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ أَنفِقُواْ مِن طَيِّبَٰتِ مَا كَسَبۡتُمۡ وَمِمَّآ أَخۡرَجۡنَا لَكُم مِّنَ ٱلۡأَرۡضِۖ وَلَا تَيَمَّمُواْ ٱلۡخَبِيثَ مِنۡهُ تُنفِقُونَ وَلَسۡتُم بِـَٔاخِذِيهِ إِلَّآ أَن تُغۡمِضُواْ فِيهِۚ وَٱعۡلَمُوٓاْ أَنَّ ٱللَّهَ غَنِيٌّ حَمِيدٌ ٢٦٧ ﴾

«Ey iman gətirənlər! Qazandığınız və sizin üçün torpaqdan yetişdirdiyimiz şeylərin yaxşısından *Allah yo-*

---

[67] [«əl-Bəqərə» surəsi, 256.]

lunda **xərcləyin. Özünüzə verildiyi təqdirdə ancaq göz yumub alacağınız pis şeylərdən xərcləməyə çalışmayın. Bilin ki, Allah Zəngindir, Tərifəlayiqdir».**

(267-ci ayə)

Tirmizi «Sünən» əsərində (4-cü cild, səh. 77) demişdir: «Bəra ibn Azib (r.a) rəvayət edir ki, bu ayə biz ənsarlar haqqında nazil olmuşdur. O zaman bizim xurma ağaclarımız var idi və hər kəs özündə olan xurmanın miqdarına görə az və ya çox xurma gətirərdi. Bizlərdən bəziləri bir və ya iki salxım xurma gətirib məscidin yanından asardıq. Suffə əhlinin[68] isə yeməyə heç nəyi yox idi. Odur ki, onlar gəlib həmin salxımı ağacla vurar və yerə düşmüş yetişmiş və tam yetişməmiş xurmalardan yeyərdilər. Xeyirxah işlərə can atmayan bəzilərimiz isə bir salxım bürüşmüş və keyfiyyətsiz xurmanı gətirib məscidin qapısından asardı və Uca Allah da bu ayəni nazil etdi:

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ أَنفِقُواْ مِن طَيِّبَٰتِ مَا كَسَبۡتُمۡ وَمِمَّآ أَخۡرَجۡنَا لَكُم مِّنَ ٱلۡأَرۡضِۖ وَلَا تَيَمَّمُواْ ٱلۡخَبِيثَ مِنۡهُ تُنفِقُونَ وَلَسۡتُم بِـَٔاخِذِيهِ إِلَّآ أَن تُغۡمِضُواْ فِيهِۚ ﴾

«Ey iman gətirənlər! Qazandığınız və sizin üçün torpaqdan yetişdirdiyimiz şeylərin yaxşısından ***Allah yolunda*** **xərcləyin. Özünüzə verildiyi təqdirdə ancaq göz yumub alacağınız pis şeylərdən xərcləməyə çalışmayın».** Peyğəmbər ﷺ dedi: «Sizdən birinizə, verdiyiniz xurmalar kimi keyfiyyətsiz bir şey verilsə idi, siz onu gözünüzü yumaraq və ya utanaraq götürərdiniz!»

[68] [Peyğəmbərin ﷺ yanına hicrət etmiş, ev-eşiyi olmadığından məsciddə yaşayan muhacirlər. Qurtubinin «Təfsir»i 3/340.]

Bəra ibn Azib (r.a) deyir ki, «bundan sonra biz, ən keyfiyyətli malımızı Allah yolunda sərf etməyə başladıq». Hədis «həsən, səhih, ğərib»dir.

Bu hədisi həmçinin ibn Macə «Sünən» əsərində (1822-ci hədis), ibn Cərir «Təfsir»ində (3-cü cild, səh. 82), ibn Əbi Hatim «Təfsir»ində (ibn Kəsirin «Təfsir»ində (1-ci cild, səh. 320) qeyd olunduğu kimi) və Hakim «Mustədrək» əsərində (2-ci cild, səh. 285) rəvayət etmişlər. Hakim bu hədisin Muslimin şərtinə uyğun olduğunu qeyd etmiş, Zəhəbi də onu təsdiqləmişdir.

Hakim «Mustədrək» əsərində (2-ci cild, səh. 284) demişdir: «Səhl ibn Hənif (r.a) atasından belə rəvayət edir: «Bir gün Peyğəmbər ﷺ səhabələrə Allah yolunda sədəqə verməyi əmr etdi. Onlardan biri bir salxım bürüşmüş xurma gətirdikdə Peyğəmbər ﷺ : «Bunu kim gətirib?»- deyə soruşdu. Çünki hər bir xurmanın kim tərəfindən gətirildiyi ona xəbər verilirdi. Odur ki, bu ayə nazil oldu:

﴿ وَلَا تَيَمَّمُوا۟ ٱلْخَبِيثَ مِنْهُ تُنفِقُونَ وَلَسْتُم بِـَٔاخِذِيهِ إِلَّآ أَن تُغْمِضُوا۟ فِيهِ ۚ ﴾

«Özünüzə verildiyi təqdirdə ancaq göz yumub alacağınız pis şeylərdən xərcləməyə çalışmayın». Sonra Peyğəmbər ﷺ iki növ - solğun qəhvəyi (bürüşmüş, dəyməmiş və yarpıza oxşar rənglərdə olan xurmadan sədəqə verməyi qadağan etdi».

Hakim buna oxşar hədisi Süleyman ibn Kəsirdən istinadla rəvayət etmiş və demişdir ki, bu hədis Buxari və Muslimin şərtlərinə görə səhihdir, lakin onlar bu hədisi rəvayət etməmişlər. Qeyd etmək lazımdır ki, bu rəvayət «daif»dir. Buxarinin Süleyman ibn Kəsirdən rəvayət etdiyi hədislər isə digər hədisləri qüvvətləndirir. Bu rəvayəti həmçinin Daraqutni «Sünən» əsərində (2-ci cild, səh. 31) rəvayət etmişdir.

Hakimin Süfyan ibn Hüseyndən istinadla rəvayət etdiyi birinci hədisi həmçinin Təbərani «Mucəm» əsərində (6-cı cild, səh. 93) rəvayət etmişdir. Bu hədis isə «həsən»dir.

Uca Allah buyurur:

﴿ لَّيْسَ عَلَيْكَ هُدَاهُمْ وَلَٰكِنَّ ٱللَّهَ يَهْدِى مَن يَشَآءُ ۗ وَمَا تُنفِقُوا۟ مِنْ خَيْرٍ فَلِأَنفُسِكُمْ ۚ وَمَا تُنفِقُونَ إِلَّا ٱبْتِغَآءَ وَجْهِ ٱللَّهِ ۚ وَمَا تُنفِقُوا۟ مِنْ خَيْرٍ يُوَفَّ إِلَيْكُمْ وَأَنتُمْ لَا تُظْلَمُونَ ﴿٢٧٢﴾ ﴾

«Onların doğru yola gəlməsi sənə aid deyildir. Yalnız Allah istədiyi şəxsi doğru yola yönəldir. Xərclədiyiniz hər bir sədəqə özünüz üçündür. Siz onu ancaq Allahın Üzünü dilədiyinizə görə sərf edirsiniz. Malınızdan *Allah yolunda* nə xərcləsəniz, əvəzi sizə tam verilər və sizə zülm edilməz».

(272-ci ayə)

Əbu Cə'fər ibn Cərir Təbəri «Təfsir»ində (3-cü cild, səh. 94) demişdir: «İbn Abbas (r.a) rəvayət edir ki, səhabələr, müşrik olan qohum-əqrəbalarına maddi yardım göstərmirdilər və Uca Allah da bu ayəni nazil etdi:

﴿ لَّيْسَ عَلَيْكَ هُدَاهُمْ وَلَٰكِنَّ ٱللَّهَ يَهْدِى مَن يَشَآءُ ۗ ﴾ الآية

«Onların doğru yola gəlməsi sənə aid deyildir. Yalnız Allah istədiyi şəxsi doğru yola yönəldir....».

Bu hədisin ravilərinin hamısı Buxari və Muslimin istinad edərək əsaslandıqları ravilərdir. İbn Kəsir «Təfsir»ində (1-ci cild, səh. 323) Nəsainin bu hədisi rəvayət etdiyini qeyd etmişdir. Bu hədisi həmçinin Hakim «Mustədrək» əsərində, Təbərani «Mucəm» əsərində, Heysəmi «Məcməuz-Zəvaid»

əsərində (6-cı cild, səh. 324) və Bəzzar «Müsnəd» əsərində rəvayət etmişlər. Hakim və Zəhəbi bu hədisin Buxari və Muslimin şərtlərinə uyğun olduğunu təsdiq etmişlər.

Uca Allah buyurur:

﴿ ءَامَنَ ٱلرَّسُولُ بِمَآ أُنزِلَ إِلَيۡهِ مِن رَّبِّهِۦ وَٱلۡمُؤۡمِنُونَۚ كُلٌّ ءَامَنَ بِٱللَّهِ وَمَلَٰٓئِكَتِهِۦ وَكُتُبِهِۦ
وَرُسُلِهِۦ لَا نُفَرِّقُ بَيۡنَ أَحَدٖ مِّن رُّسُلِهِۦۚ وَقَالُواْ سَمِعۡنَا وَأَطَعۡنَاۖ غُفۡرَانَكَ رَبَّنَا
وَإِلَيۡكَ ٱلۡمَصِيرُ ٢٨٥ لَا يُكَلِّفُ ٱللَّهُ نَفۡسًا إِلَّا وُسۡعَهَاۚ لَهَا مَا كَسَبَتۡ وَعَلَيۡهَا مَا
ٱكۡتَسَبَتۡۗ رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذۡنَآ إِن نَّسِينَآ أَوۡ أَخۡطَأۡنَاۚ رَبَّنَا وَلَا تَحۡمِلۡ عَلَيۡنَآ إِصۡرٗا كَمَا
حَمَلۡتَهُۥ عَلَى ٱلَّذِينَ مِن قَبۡلِنَاۚ رَبَّنَا وَلَا تُحَمِّلۡنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِۦۖ وَٱعۡفُ عَنَّا وَٱغۡفِرۡ لَنَا
وَٱرۡحَمۡنَآۚ أَنتَ مَوۡلَىٰنَا فَٱنصُرۡنَا عَلَى ٱلۡقَوۡمِ ٱلۡكَٰفِرِينَ ٢٨٦ ﴾

«Peyğəmbər öz Rəbbindən ona nazil edilənə iman gətirdi, möminlər də *iman gətirdilər*. Hamısı Allaha, Onun mələklərinə, kitablarına və elçilərinə iman gətirdilər. *Onlar dedilər*: "Biz Onun elçiləri arasında fərq qoymuruq!" Onlar dedilər: "Eşitdik və itaət etdik! Ey Rəbbimiz! Səndən bağışlanma diləyirik, dönüş də yalnız Sənədir!" Allah hər kəsi yalnız onun qüvvəsi çatdığı qədər mükəlləf edər. Hər kəsin qazandığı *xeyir yalnız* onun özünə, qazandığı *şər də yalnız* öz əleyhinədir. "Ey Rəbbimiz, unutsaq və ya xəta etsək bizi cəzalandırma! Ey Rəbbimiz, bizdən əvvəlkilərə yüklədiyin kimi, bizə də ağır yük yükləmə! Ey Rəbbimiz, gücümüz çatmayan şeyi daşımağa bizi vadar etmə! Bizi əfv et, bizi bağışla və bizə rəhm et! Sən bizim Himayədarımızsan! Kafirləri məğlub etməkdə bizə yardım et!"».

(285 və 286-cı ayələr)

İmam Muslim «Səhih» əsərində (2-ci cild, səh. 145) demişdir: «Əbu Hüreyra (r.a) rəvayət edir ki, Uca Allah:

﴿ لِّلَّهِ مَا فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَمَا فِي ٱلۡأَرۡضِۗ وَإِن تُبۡدُواْ مَا فِيٓ أَنفُسِكُمۡ أَوۡ تُخۡفُوهُ يُحَاسِبۡكُم بِهِ ٱللَّهُۖ فَيَغۡفِرُ لِمَن يَشَآءُ وَيُعَذِّبُ مَن يَشَآءُۗ وَٱللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيۡءٖ قَدِيرٌ ﴾

«Göylərdə və yerdə nə varsa, Allahındır. Siz içərinizdə olanı üzə çıxarsanız da, gizlətsəniz də Allah buna görə sizi hesaba çəkəcək. O, istədiyini bağışlayar, istədiyinə də əzab verər. Allah hər şeyə qadirdir»[69] ayəsini Peyğəmbərə ﷺ nazil etdikdən sonra, onu eşidən səhabələr böyük sıxıntılar keçirərək Peyğəmbərin ﷺ yanına gəlib, diz üstə oturub dedilər: «Ey Allahın elçisi! Biz bacardığımız, sədəqə vermək, cihad etmək, oruc tutmaq və namaz qılmaq kimi əməlləri yerinə yetirməyə mükəlləf olduq, lakin sənə nazil olan bu ayəyə əməl etməyə gücümüz çatmır». Peyğəmbər ﷺ onlara dedi: «Sizdən əvvəlki kitab əhli kimi: «eşitdik və asi olduq» - demək istəyirsiniz? Əksinə, deyin ki, eşitdik və itaət etdik! Ey Rəbbimiz, bizi bağışla, Sənin dərgahına qayıdacağıq!». Onlar: «Eşitdik və itaət etdik! Ey Rəbbimiz, bizi bağışla, Sənin dərgahına qayıdacağıq!» dedikdən sonra Uca Allah bu ayəni nazil etdi:

﴿ ءَامَنَ ٱلرَّسُولُ بِمَآ أُنزِلَ إِلَيۡهِ مِن رَّبِّهِۦ وَٱلۡمُؤۡمِنُونَۚ كُلٌّ ءَامَنَ بِٱللَّهِ وَمَلَٰٓئِكَتِهِۦ وَكُتُبِهِۦ وَرُسُلِهِۦ لَا نُفَرِّقُ بَيۡنَ أَحَدٖ مِّن رُّسُلِهِۦۚ وَقَالُواْ سَمِعۡنَا وَأَطَعۡنَاۖ غُفۡرَانَكَ رَبَّنَا وَإِلَيۡكَ ٱلۡمَصِيرُ ٢٨٥ ﴾

---

[69] [«əl-Bəqərə» surəsi, 284.]

«Peyğəmbər öz Rəbbindən ona nazil edilənə iman gətirdi, möminlər də *iman gətirdilər*. Hamısı Allaha, Onun mələklərinə, kitablarına və elçilərinə iman gətirdilər. *Onlar dedilər*: “Biz Onun elçiləri arasında fərq qoymuruq!” Onlar dedilər: “Eşitdik və itaət etdik! Ey Rəbbimiz! Səndən bağışlanma diləyirik, dönüş də yalnız Sənədir!”»- Onlar Peyğəmbərin ﷺ əmrini yerinə yetirdilər və Uca Allah bu ayəni nazil etdi:

﴿ لَا يُكَلِّفُ ٱللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا ۚ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا ٱكْتَسَبَتْ ۗ رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَآ إِن نَّسِينَآ أَوْ أَخْطَأْنَا ۚ رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَآ إِصْرًا كَمَا حَمَلْتَهُۥ عَلَى ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِنَا ۚ رَبَّنَا وَلَا تُحَمِّلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِۦ ۖ وَٱعْفُ عَنَّا وَٱغْفِرْ لَنَا وَٱرْحَمْنَآ ۚ أَنتَ مَوْلَىٰنَا فَٱنصُرْنَا عَلَى ٱلْقَوْمِ ٱلْكَٰفِرِينَ ﴿٢٨٦﴾ ﴾

«Allah hər kəsi yalnız onun qüvvəsi çatdığı qədər mükəlləf edər. Hər kəsin qazandığı *xeyir yalnız* onun özünə, qazandığı *şər də yalnız* öz əleyhinədir. “Ey Rəbbimiz, unutsaq və ya xəta etsək bizi cəzalandırma! Ey Rəbbimiz, bizdən əvvəlkilərə yüklədiyin kimi, bizə də ağır yük yükləmə! Ey Rəbbimiz, gücümüz çatmayan şeyi daşımağa bizi vadar etmə! Bizi əfv et, bizi bağışla və bizə rəhm et! Sən bizim Himayədarımızsan! Kafirləri məğlub etməkdə bizə yardım et!”».

Möminlər bu ayəni oxuduqda, hər dəfə: «Ey Rəbbimiz.»- deyə dua edərək Allaha müraciət etdikdə, O, «Bəli, istəyinizi yerinə yetirdim!»- deyə cavab verir».

Bu hədisi həmçinin Əhməd «Müsnəd» əsərində (2-ci cild, səh. 412), ibn Cərir «Təfsir»ində (3-cü cild, səh. 143) və Beyhəqi «Şüabul-İman» əsərində (1-ci cild, səh. 221) rəvayət etmişlər.

İmam Muslim «Səhih» əsərində (2-ci cild, səh. 146) demişdir: «İbn Abbas (r.a) rəvayət edir ki, Uca Allah:

﴿ لِّلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ ۗ وَإِن تُبْدُوا مَا فِي أَنفُسِكُمْ أَوْ تُخْفُوهُ يُحَاسِبْكُم بِهِ اللَّهُ ۖ فَيَغْفِرُ لِمَن يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَن يَشَاءُ ۗ وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴾

«Göylərdə və yerdə nə varsa, Allahındır. Siz içərinizdə olanı üzə çıxarsanız da, gizlətsəniz də Allah buna görə sizi hesaba çəkəcək. O, istədiyini bağışlayar, istədiyinə də əzab verər. Allah hər şeyə qadirdir»[70] ayəsini Peyğəmbərə ﷺ nazil etdikdən sonra, onu eşidən səhabələr böyük sıxıntılar keçirdilər və Peyğəmbər ﷺ onlara dedi: «Deyin ki: Eşitdik, itaət etdik və təslim olduq!». Uca Allah onların qəlblərinə iman saldıqdan sonra bu ayəni nazil etdi:

﴿ لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا ۚ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ ۗ رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا إِن نَّسِينَا أَوْ أَخْطَأْنَا ۚ رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا إِصْرًا كَمَا حَمَلْتَهُ عَلَى الَّذِينَ مِن قَبْلِنَا ۚ رَبَّنَا وَلَا تُحَمِّلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِ ۖ وَاعْفُ عَنَّا وَاغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا ۚ أَنتَ مَوْلَانَا فَانصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ ﴿٢٨٦﴾ ﴾

«Allah hər kəsi yalnız onun qüvvəsi çatdığı qədər mükəlləf edər. Hər kəsin qazandığı *xeyir yalnız* onun özünə, qazandığı *şər də yalnız* öz əleyhinədir. “Ey Rəbbimiz, unutsaq və ya xəta etsək bizi cəzalandırma! Ey Rəbbimiz, bizdən əvvəlkilərə yüklədiyin kimi, bizə də ağır yük yükləmə! Ey Rəbbimiz, gücümüz çatmayan şeyi daşımağa bizi vadar etmə! Bizi əfv et, bizi bağışla və bizə rəhm et! Sən bizim Himayədarımızsan! Kafirləri məğlub etməkdə bizə yardım et!”».

Möminlər bu ayəni oxuduqda hər dəfə: «Ey Rəbbimiz,…»- deyə dua edərək Allaha müraciət etdikcə O: «Bəli, istəyinizi yerinə yetirdim!»- deyə cavab verir».

---

[70]] «əl-Bəqərə» surəsi, 284.]

Ali-İmran surəsi

Uca Allah buyurur:

﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ يَشۡتَرُونَ بِعَهۡدِ ٱللَّهِ وَأَيۡمَٰنِهِمۡ ثَمَنٗا قَلِيلًا أُوْلَٰٓئِكَ لَا خَلَٰقَ لَهُمۡ فِي ٱلۡأٓخِرَةِ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ ٱللَّهُ وَلَا يَنظُرُ إِلَيۡهِمۡ يَوۡمَ ٱلۡقِيَٰمَةِ وَلَا يُزَكِّيهِمۡ وَلَهُمۡ عَذَابٌ أَلِيمٞ ﴾

«Həqiqətən də, Allah ilə olan əhdlərini və andlarını ucuz qiymətə satan kəslər üçün axirətdə heç bir pay yoxdur. Allah onları danışdırmayacaq, Qiyamət günü onların üzünə baxmayacaq və onları təmizə çıxarmayacaqdır. Onlar üçün üzücü bir əzab vardır»

(77-ci ayə)

İmam əbu Abdullah Buxari «Səhih» əsərində (5-ci cild, səh. 430) demişdir: «Abdullah ibn Məsud (r.a) rəvayət edir ki, Peyğəmbər ﷺ belə demişdir: «Kim bir müsəlmanı malından məhrum etmək üçün and içsə, Allahın hüzurunda olduğu zaman Allahın ona qəzəbi tutar». Uca Allah bu ayəni nazil etdi:

﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ يَشۡتَرُونَ بِعَهۡدِ ٱللَّهِ وَأَيۡمَٰنِهِمۡ ثَمَنٗا قَلِيلًا أُوْلَٰٓئِكَ لَا خَلَٰقَ لَهُمۡ فِي ٱلۡأٓخِرَةِ ﴾

«Həqiqətən də, Allah ilə olan əhdlərini və andlarını ucuz qiymətə satan kəslər üçün axirətdə heç bir pay yoxdur ..»

Əşas bin Qeys (r.a) deyir ki, Əbu Abdurrrəhmanın (r.a) rəvayət etdiyi bu hadisə, ayənin nazil olma səbəbi mənə aiddir. Əmim oğlunun torpaq sahəsində mənə məxsus bir su quyusu var idi. (Əmim oğlu quyunun mənə məxsus olmadığını iddia etdiyi üçün mübahisəmiz düşdü və) Peyğəmbər ﷺ mənə dedi: «Şahidlərini gətir». Mən: «şahidim yoxdur» -

deyə cavab verdim. O, əmim oğlundan and içməyi tələb etdikdə mən dedim: «Ey Allahın elçisi, onun üçün heç bir təfavütü yoxdur, o and içə bilər». Bu zaman Peyğəmbər ﷺ : «Kim bir müsəlmanı malından məhrum etmək üçün and içsə, Allahın hüzurunda olduğu zaman Allahın ona qəzəbi tutar»- dedi və Uca Allah da onun dediklərini təsdiq etmək üçün bu ayəni nazil etdi.

Bu hədisi həmçinin imam Buxari «Səhih» əsərində (6-cı cild, səh. 70, 210, 215 və 280; 9-cu cild, səh. 280; 14-cü cild səh. 352, 368; 16-cı cild, səh. 302), Muslim «Səhih» əsərində (2-ci cild, səh. 158), Tirmizi «Sünən» əsərində (2-ci cild, səh. 254; 4-cü cild, səh. 81), Əbu-Davud «Sünən» əsərində (3-cü cild, səh. 214, 215), İmam Əhməd «Müsnəd» əsərində (1-ci cild, səh. 426, 442; 5-ci cild, səh. 211, 212), Təyalisi «Müsnəd» əsərində (1-ci cild, səh. 246; 2-ci cild, səh. 16), ibn Cərir «Təfsir»ində (3-cü cild, səh. 321) rəvayət etmişlər. Mübarəkfuri «Tövhətül Əhvəzi» əsərində (2-ci cild, səh. 254) bu hədisi Nəsai və ibn Macənin «Sünən» əsərlərində rəvayət etdiklərini xəbər vermişdir. Buxarinin rəvayətlərinə gəlincə, onlardan bəzilərində Əşas ibn Qeysin (r.a) bir yəhudi ilə torpaq sahəsi barəsində, digərində isə bir kişi ilə mübahisə etdiyi qeyd olunur.

Buxari «Səhih» əsərində (9-cu cild, səh. 280) demişdir: «Abdullah ibn Əbi Əufə (r.a) rəvayət edir ki, bir nəfər bazarda malını saxlamaq üçün onu müsəlmanlardan birinə həvalə etdi. Sonra da onun malına sahib çıxmaq üçün ona həvalə etdiyi malı olduğu kimi geri qaytarmadığına and içdi və Uca Allah da bu ayəni nazil etdi:

﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ ٱللَّهِ وَأَيْمَـٰنِهِمْ ثَمَنًا قَلِيلًا أُو۟لَـٰٓئِكَ لَا خَلَـٰقَ لَهُمْ فِى ٱلْـَٔاخِرَةِ ﴾ الآية

«Həqiqətən də, Allah ilə olan əhdlərini və andlarını ucuz qiymətə satan kəslər üçün axirətdə heç bir pay yoxdur ..»

Bu iki rəvayətin arasında heç bir ziddiyyət yoxdur və ayə hər iki səbəbə görə nazil olmuş, məna etibarilə də hər iki hadisəni əhatə edir. Hər iki hədis səhihdir, lakin Abdullah ibn Məsudun (r.a) rəvayət etdiyi hədis daha səhih hesab olunur. Çünki Abdullah ibn Əbu Əufənin (r.a) rəvayət etdiyi hədisi bir-birinə ötürən ravilərin silsiləsində olan İbrahim ibn Abdurrəhman əs-Səksəkini imam Nəsai və Şöbə «leyyin» ravi hesab edirlər. Bunu Zəhəbi «Mizan» əsərində qeyd etmişdir.

Bəzi rəvayətlərdə torpaq sahəsinin, bəzilərində isə su quyusunun qeyd olunmasını ibn Həcər «Fəthul Bari» əsərində (14-cü cild, səh. 369) belə izah etmişdir: «Bu rəvayətləri cəm edib demək olar ki, torpaq sahəsi deyildikdə, su quyusunun yerləşdiyi torpaq sahəsi qəsd olunur və quyu da bura daxil olmuş hesab olunur».

Daha geniş məlumat üçün «Fəthul Bari» əsərinə (14-cü cild, səh. 369) bax.

Uca Allah buyurur:

﴿ كَيۡفَ يَهۡدِي ٱللَّهُ قَوۡمٗا كَفَرُواْ بَعۡدَ إِيمَٰنِهِمۡ وَشَهِدُوٓاْ أَنَّ ٱلرَّسُولَ حَقّٞ وَجَآءَهُمُ
ٱلۡبَيِّنَٰتُۚ وَٱللَّهُ لَا يَهۡدِي ٱلۡقَوۡمَ ٱلظَّٰلِمِينَ ٨٦ أُوْلَٰٓئِكَ جَزَآؤُهُمۡ أَنَّ عَلَيۡهِمۡ لَعۡنَةَ
ٱللَّهِ وَٱلۡمَلَٰٓئِكَةِ وَٱلنَّاسِ أَجۡمَعِينَ ٨٧ خَٰلِدِينَ فِيهَا لَا يُخَفَّفُ عَنۡهُمُ ٱلۡعَذَابُ وَلَا هُمۡ
يُنظَرُونَ ٨٨ إِلَّا ٱلَّذِينَ تَابُواْ مِنۢ بَعۡدِ ذَٰلِكَ وَأَصۡلَحُواْ فَإِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٞ رَّحِيمٌ ٨٩ ﴾

«İman gətirdikdən, Peyğəmbərin həqiqi *peyğəmbər* olduğuna şahid olduqdan və özlərinə aydın dəlillər gəldik-

dən sonra kafir olan adamları Allah necə doğru yola yönəldər? Allah zalım adamları doğru yola yönəltməz. Onların cəzası, şübhəsiz ki, Allahın, mələklərin və bütün insanların onları lənətləməsidir. Onlar *bu lənətə* həmişəlik gömüləcəklər. Onların əzabı yüngülləşdirilməyəcək və onlara möhlət də verilməyəcəkdir. Bundan sonra tövbə edib *öz əməllərini* islah edənlər isə istisnadır. Şübhəsiz ki, Allah Bağışlayandır, Rəhmlidir»

(86, 87, 88, 89-cu ayələr)

Əbu Cəfər ibn Cərir ət-Təbəri «Təfsir»ində (3-cü cild, səh. 340) demişdir: «İbn Abbas (r.a) rəvayət edir ki, İslamı qəbul etmiş ənsarlardan biri mürtəd oldu və Allaha şərik qoşmağa başladı. Etdiklərinə peşiman olduqdan sonra qövmünə müraciət etdi. Onlar da Peyğəmbərdən ﷺ onun tövbəsinin qəbul olub-olmayacağı barəsində soruşduqda bu ayələr nazil oldu:

﴿ كَيْفَ يَهْدِى ٱللَّهُ قَوْمًا كَفَرُوا۟ بَعْدَ إِيمَٰنِهِمْ ﴾ إلى قوله ﴿ إِلَّا ٱلَّذِينَ تَابُوا۟ مِنۢ بَعْدِ ذَٰلِكَ وَأَصْلَحُوا۟ فَإِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٨٩﴾ ﴾

«İman gətirdikdən, Peyğəmbərin həqiqi *peyğəmbər* olduğuna şahid olduqdan və özlərinə aydın dəlillər gəldikdən sonra kafir olan adamları Allah necə doğru yola yönəldər?.....» ayəsindən **«…..Yalnız bundan sonra tövbə edərək düzələn şəxslər** (bağışlanarlar)**. Şübhəsiz ki, Allah bağışlayan və rəhm edəndir!»** ayəsinə qədər.

Bu hədisi bir-birinə ötürən ravilərin hamısı Buxari və Muslimin istinad etdiyi ravilərdəndir.

İbn Cərir bu hədisi «məvsul» və «mürsəl» sənədlə rəvayət etmişdir. Bu hədisi həmçinin ibn Hibban «Səhih» əsərində (Heysəminin «Məvariduz-Zaman» əsərində (səh. 427)

qeyd olunduğu kimi), Təhavi «Muşkilul Əsar» əsərində (4-cü cild, səh. 64) və Hakim «Mustədrək» əsərində (2-ci cild, səh. 142; 4-cü cild, səh. 366) rəvayət etmişlər.

Hakim bu hədisin isnadının Buxari və Muslimin şərtlərinə görə olduğunu demiş, Zəhəbi də bunu təsdiq etmişdir.

Uca Allah buyurur:

﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ بَعۡدَ إِيمَٰنِهِمۡ ثُمَّ ٱزۡدَادُواْ كُفۡرٗا لَّن تُقۡبَلَ تَوۡبَتُهُمۡ وَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلضَّآلُّونَ ﴿٩٠﴾ ﴾

«Sözsüz ki, iman gətirdikdən sonra kafir olan və küfrlərini bir daha artıran kimsələrin tövbəsi qəbul olunmayacaq. Məhz onlar doğru yoldan azanlardır»

(90-cı ayə)

İbn Kəsir «Təfsir»ində (1-ci cild, səh. 380) demişdir: «Abdullah ibn Abbas (r.a) rəvayət edir ki, İslamı qəbul etmiş bir dəstə mürtəd olduqdan sonra İslamı yenidən qəbul etdi, sonra yenə də mürtəd oldu. Sonra öz qövmünə müraciət etdilər. Onlar da Peyğəmbərdən ﷺ bu barədə soruşduqda Uca Allah bu ayəni nazil etdi».

﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ بَعۡدَ إِيمَٰنِهِمۡ ثُمَّ ٱزۡدَادُواْ كُفۡرٗا لَّن تُقۡبَلَ تَوۡبَتُهُمۡ وَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلضَّآلُّونَ ﴿٩٠﴾ ﴾

«Sözsüz ki, iman gətirdikdən sonra kafir olan və küfrlərini bir daha artıran kimsələrin tövbəsi qəbul olunmayacaq. Məhz onlar doğru yoldan azanlardır»

Bu hədisin isnadı «ceyyid»dir.

Uca Allah buyurur:

﴿ ۞ لَيۡسُواْ سَوَآءٗۗ مِّنۡ أَهۡلِ ٱلۡكِتَٰبِ أُمَّةٞ قَآئِمَةٞ يَتۡلُونَ ءَايَٰتِ ٱللَّهِ ءَانَآءَ ٱلَّيۡلِ وَهُمۡ يَسۡجُدُونَ ١١٣ يُؤۡمِنُونَ بِٱللَّهِ وَٱلۡيَوۡمِ ٱلۡأٓخِرِ وَيَأۡمُرُونَ بِٱلۡمَعۡرُوفِ وَيَنۡهَوۡنَ عَنِ ٱلۡمُنكَرِ وَيُسَٰرِعُونَ فِي ٱلۡخَيۡرَٰتِ وَأُوْلَٰٓئِكَ مِنَ ٱلصَّٰلِحِينَ ١١٤ وَمَا يَفۡعَلُواْ مِنۡ خَيۡرٖ فَلَن يُكۡفَرُوهُۗ وَٱللَّهُ عَلِيمُۢ بِٱلۡمُتَّقِينَ ١١٥ ﴾

«Hamısı eyni cür deyillər. Kitab əhli içərisində haqdan möhkəm yapışan bir camaat vardır ki, onlar gecələri səcdəyə qapanıb Allahın ayələrini oxuyurlar. Belələri Allaha, Axirət gününə iman gətirir, yaxşı işlər görməyi buyurur, pis əməlləri qadağan edir və xeyirxah işlər görməyə tələsirlər. Məhz onlar əməlisalehlərdəndirlər. Onların etdiyi yaxşılıqlar əvəzsiz qalmayacaqdır. Allah müttəqiləri tanıyır»

(113-115-ci ayələr)

İmam Əhməd «Müsnəd» əsərində (1-ci cild, səh. 396) demişdir: «Abdullah ibn Məsud (r.a) rəvayət edir ki, bir gün Peyğəmbər ﷺ işa namazını gecikdirdi, sonra məscidə gəldi və namazı gözləyənlərə belə dedi: «Sizdən başqa bütün dinlərin təmsilçiləri arasında gecənin bu saatında Allahı xatırlayan bir kimsə tapılmaz». Uca Allah da bu ayəni nazil etdi.

﴿ ۞ لَيۡسُواْ سَوَآءٗۗ مِّنۡ أَهۡلِ ٱلۡكِتَٰبِ ﴾ حتى بلغ ﴿ وَمَا يَفۡعَلُواْ مِنۡ خَيۡرٖ فَلَن يُكۡفَرُوهُۗ وَٱللَّهُ عَلِيمُۢ بِٱلۡمُتَّقِينَ ١١٥ ﴾

«Hamısı eyni cür deyillər. Kitab əhli içərisində ….» ayəsindən **«Onların etdiyi yaxşılıqlar əvəzsiz qalmayacaqdır. Allah müttəqiləri tanıyır»** ayəsinə qədər.

Şəvkani «Fəthul Qədir» əsərində (1-ci cild, səh. 375) bu hədisin «həsən» olmasını Suyutidən nəql etmişdir. Çünki hədisi bir-birinə ötürən ravilərdən birinin, yəni Asimin hafizəsində bir az zəiflik var. Həmçinin Heysəmi «Məcməuz-Zəvaid» əsərində (1-ci cild, səh. 312) bu hədisi rəvayət etdikdən sonra demişdir: «Əhmədin əsaslandığı ravilərin hamısı «siqa»dır. Asim ibn Əbi ən-Nəcvədə gəlincə, onun rəvayətlərinə etimad etmək barəsində alimlər ixtilaf etmişlər».

Bu hədisi həmçinin ibn Hibban «Səhih» əsərindən (Heysəmi «Məvariduz-Zaman» əsərində (səh. 91) qeyd olunduğu kimi), ibn Cərir «Təfsir»ində (4-cü cild, səh. 55), Əbu Nueym «Hilyə» əsərində (4-cü cild, səh. 187) və Əbu Yə'lə «Müsnəd» əsərində rəvayət etmişlər.

Bu ayənin nazil olma səbəbinə dair başqa bir hədis də «Məcməuz-Zəvaid» əsərində (6-cı cild, səh. 732) ibn Abbasdan (r.a) rəvayət olunmuşdur. O deyir: «Abdullah ibn Səlam (r.a), Sələbə ibn Sə'yə (r.a), Əsəd ibn Ubeyd (r.a) və İslam dinini qəbul etmiş digər yəhudilər iman gətirib, Peyğəmbərin ﷺ dediklərini təsdiq edib, İslama rəğbət bəslədikləri zaman, yəhudilərin iman gətirməmiş bir qisim alimləri dedilər: «Bizlərdən Məhəmmədə ﷺ iman gətirib tabe olanlar, içimizdən ən pisləridir. Yaxşı olsaydılar, dədə-babalarının dinini tərk etməzdilər». Uca Allah da bu ayəni nazil etdi.

﴿ ۞ لَيْسُوا۟ سَوَآءً ۗ مِّنْ أَهْلِ ٱلْكِتَـٰبِ أُمَّةٌ قَآئِمَةٌ يَتْلُونَ ءَايَـٰتِ ٱللَّهِ ءَانَآءَ ٱلَّيْلِ وَهُمْ
يَسْجُدُونَ ﴿١١٣﴾ يُؤْمِنُونَ بِٱللَّهِ وَٱلْيَوْمِ ٱلْـَٔاخِرِ وَيَأْمُرُونَ بِٱلْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ
ٱلْمُنكَرِ وَيُسَـٰرِعُونَ فِى ٱلْخَيْرَٰتِ وَأُو۟لَـٰٓئِكَ مِنَ ٱلصَّـٰلِحِينَ ﴿١١٤﴾ ﴾

«Hamısı eyni cür deyillər. Kitab əhli içərisində haqdan möhkəm yapışan bir camaat vardır ki, onlar gecələri

səcdəyə qapanıb Allahın ayələrini oxuyurlar. Beləlləri Allaha, Axirət gününə iman gətirir, yaxşı işlər görməyi buyurur, pis əməlləri qadağan edir və xeyirxah işlər görməyə tələsirlər. Məhz onlar əməlisalehlərdəndirlər».

Təbərani rəvayət etdiyi bu hədisin ravilərinin hamısı «siqa»dır.

Əbu Cəfər ibn Cərir Təbəri «Təfsir»ində (7-ci cild, səh. 29) bir çox rəyləri nəql etdikdən sonra birinci rəvayətin daha mötəbər olduğunu qeyd edib demişdir: «Bu rəvayət ona görə mötəbər hesab olunur ki, işa namazını kitab əhlindən olan kəslər qılmır və Uca Allah da kafir olan kitab əhlindən fərqləndirmək üçün bu namazı yalnız Məhəmmədin ﷺ ümmətinin qıldığını bildirmişdir».

Bu ayənin hər iki hadisəyə görə nazil olmasında heç bir ziddiyyət yoxdur. Daha doğrusunu isə Allah bilir.

Uca Allah buyurur:

﴿ إِذْ هَمَّت طَّآئِفَتَانِ مِنكُمْ أَن تَفْشَلَا وَٱللَّهُ وَلِيُّهُمَا ۗ وَعَلَى ٱللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ ٱلْمُؤْمِنُونَ ﴿١٢٢﴾ ﴾

«O zaman sizlərdən iki dəstə ruhdan düşməyə hazır idilər. Allah isə onların yardımçısı oldu. Qoy möminlər Allaha təvəkkül etsinlər»

(122-ci ayə)

İmam Buxari «Səhih» əsərində (8-ci cild, səh. 360) demişdir: «Cabir ibn Abdullah (r.a) rəvayət edir ki, bu ayə bizə, yəni bənu Sələmə və bənu Harisə qəbilələrindən olan iki dəstəyə aid nazil olmuşdur. Bu ayənin (zahiri mənasında bizə məzəmmət olsada onun) nazil olduğunu çox sevirəm. Belə ki, Allah deyir:

﴿ وَٱللَّهُ وَلِيُّهُمَاۗ ﴾

«Allah isə onların yardımçısı oldu».

Bu hədisi həmçinin Buxari (9-cu cild, səh. 393), Muslim «Səhih» əsərində (16-cı cild, səh. 66) və ibn Cərir «Təfsir»ində (4-cü cild, səh. 73) rəvayət etmişlər.

Uca Allah buyurur:

﴿ لَيۡسَ لَكَ مِنَ ٱلۡأَمۡرِ شَيۡءٌ أَوۡ يَتُوبَ عَلَيۡهِمۡ أَوۡ يُعَذِّبَهُمۡ فَإِنَّهُمۡ ظَٰلِمُونَ ١٢٨ ﴾

«Bu işin sənə aidiyyəti yoxdur. *Allah* ya onların tövbəsini qəbul edər, ya da onlara əzab verər. Çünki onlar zalımdırlar».

(128-ci ayə)

İmam Buxari «Səhih» əsərində (8-cil cild, səh. 368) demişdir: «Salim atasından rəvayət edir ki, o Peyğəmbərin ﷺ fəcr namazında axırıncı rəkətinin rükusundan qalxıb : «Allah ona həmd edəni eşitdi! Ey Rəbimiz! Həmd yalnız Sənədir!»- deyə dua etdikdən sonra belə dediyini eşitdim: «Allahım! Filankəsə və filankəsə lənət et!» Uca Allah da bu ayəni nazil etdi:

﴿ لَيۡسَ لَكَ مِنَ ٱلۡأَمۡرِ شَيۡءٌ أَوۡ يَتُوبَ عَلَيۡهِمۡ أَوۡ يُعَذِّبَهُمۡ فَإِنَّهُمۡ ظَٰلِمُونَ ١٢٨ ﴾

«Bu işin sənə aidiyyəti yoxdur. *Allah* ya onların tövbəsini qəbul edər, ya da onlara əzab verər. Çünki onlar zalımdırlar».

Başqa rəvayətdə Salim ibn Abdullah belə demişdir: «Peyğəmbər ﷺ Səfvan ibn Ümeyyənin, Süheyl ibn Amrın və Haris ibn Hişamın əleyhinə dua etdi və bu ayə nazil oldu».

﴿ لَيۡسَ لَكَ مِنَ ٱلۡأَمۡرِ شَيۡءٌ أَوۡ يَتُوبَ عَلَيۡهِمۡ أَوۡ يُعَذِّبَهُمۡ فَإِنَّهُمۡ ظَٰلِمُونَ ١٢٨ ﴾

«Bu işin sənə aidiyyəti yoxdur. *Allah* ya onların tövbəsini qəbul edər, ya da onlara əzab verər. Çünki onlar zalımdırlar».

Bu hədisi Buxari həmçinin «Təfsir» fəslində (9-cu cild, səh. 293 və 17-ci cild, səh. 77) başqa isnadla, Nəsai «Sünən» əsərində (2-ci cild, səh. 160), Əhməd «Müsnəd» əsərində (2-ci cild, səh. 93; 104; 118; 147), Abdurrəzaq «Müsənnəf» əsərində (2-ci cild, səh. 446) və ibn Cərir «Təfsir»ində (4-cü cild, səh. 88) rəvayət etmişlər. Əhməd və Abdurrəzzaqın rəvayətində deyilir ki, Peyğəmbər ﷺ münafiqlərdən olan bir sinif insanın əleyhinə dua etdi.

Tirmizi bu hədisi «həsən, ğərib» hesab etmişdir.

İmam Muslim «Səhih» əsərində (5-ci cild, səh. 178) demişdir: «Ənəs bin Malik (r.a) rəvayət edir ki, Peyğəmbər ﷺ Məunə quyusunun yaxınlığında öldürülən səhabələrin (70 və ya 40 nəfər qarinin) qatillərinin əleyhinə 30 gün ardıcıl olaraq fəcr namazında dua etdi. Bunlar da Allah və Onun rəsuluna asi olan Ra'l, Zəkəvan, Lihyan və Useyyə qəbilələri idi. Uca Allah da onlar (şəhid olan 70 və ya 40 səhabə) barəsində bu ayəni nazil etdi: **«Qövmümüzə çatdırın ki, artıq, biz Rəbbimizlə görüşdük. O bizdən, biz də Ondan razı qaldıq».**

Biz bu ayəni başqa bir ayə onu (tilavətini) nəsx edən vaxta qədər oxuduq.

Bu hədisi həmçinin Əhməd «Müsnəd» əsərində (3-cü cild, səh. 99; 179; 201; 206; 253 və 288), Tirmizi «Sünən» əsərində (4-cü cild, səh. 83), ibn Sə'd «Təbəqat» əsərində (2-ci cild, səh. 31) və ibn Cərir «Təfsir»ində (4-cü cild, səh. 86, 87) rəvayət etmişlər.

İmam Buxari «Səhih» əsərində (9-cu cild, səh. 294) demişdir: «Əbu Hüreyrə (r.a) rəvayət edir ki, Peyğəmbər ﷺ kiminsə əleyhinə və ya lehinə dua etmək istədikdə, bunu rukudan sonra edərdi. O: «Allah Ona həmd edəni eşitdi! Ey Rəbbimiz! Həmd yalnız Sənədir!» - dedikdən sonra bu duanı da səslə etdi: «Allahım, Vəlid bin Vəlidə, Sələmə ibn Hişama, Ayyaş ibn əbu Rəbiyəyə və bütün zəif möminlərə kömək ol! Allahım, Mudar qəbiləsini, Yusifin عليه السلام zamanında olan quraqlıq kimi quraqlığa düçar etməklə əzab-əziyyətlərini, sıxıntılarını artır!» Həmçinin fəcr namazında: «Allahım, ərəb sakinlərindən olan filankəs və filankəsə lənət et!» - deməklə də dua etdi və Uca Allah da bu ayəni nazil etdi:

﴿ لَيْسَ لَكَ مِنَ ٱلْأَمْرِ شَيْءٌ أَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ أَوْ يُعَذِّبَهُمْ فَإِنَّهُمْ ظَٰلِمُونَ ١٢٨ ﴾

«Bu işin sənə aidiyyəti yoxdur. *Allah* ya onların tövbəsini qəbul edər, ya da onlara əzab verər. Çünki onlar zalımdırlar».

Bu hədisi həmçinin Muslim «Səhih» əsərində (5-ci cild, səh. 177), Əhməd «Müsnəd» əsərində (2-ci cild, səh. 255) və ibn Cərir «Təfsir»ində rəvayət etmişlər.

İbn Həcər «Fəthul-Bari» əsərində (9-cu cild, səh. 295) demişdir: «O filankəslərin adları Muslimin «Səhih» əsərində, Yunusun Zuhridən rəvayət etdiyi hədisdə, bu ləfz ilə: «Allahım, Ra'l, Zəkəvan və Useyyə qəbilələrinə lənət et!» - açıq aydın qeyd olunmuşdur. Məlumdur ki, ayənin nazil olması ilə bağşı olan hadisə Uhud döyüşündə baş vermişdir. Ra'l, Zəkəvan ilə bağlı olan bu hadisə isə, Uhud döyüşündən sonra baş vermişdir. Elə bu da, məndə həmin rəvayətin mötəbər olmasına şübhə oyatmışdır. Sonradan mənə bu xəbərin[71] «illə»si məlum olmuşdur ki, Ra’l və

[71] Muslimin «Səhih» əsəri, 5-ci cild, səh. 177.

Zəkəvan qəbilələri ilə əlaqəli olan bu hadisədəki: «Sonra Uca Allah bu ayəni nazil etdi» - kəliməsi «müdrəc»dir. Çünki Zühri bu hadisəni ona danışan ravidən: «Sonra Uca Allah bu ayəni nazil etdi» - əlavəsi ilə eşitməmişdir. Muslim bunu Yunusun rəvayətində bəyan edib belə demişdir: «Burada «o dedi» yəni «Zuhri dedi»- deməkdir».

İbn Ömər (r.a) və Ənəsin (r.a) rəvayət etdiyi hədisləri cəm edib demək olar ki, Peyğəmbər ﷺ namazında, hədisdə xatırlanan insanların əleyhinə dua etdi və ayə də hər iki səbəbə görə nazil oldu. Deməli bu hadisələr Uhud döyüşündə baş vermişdi. Ra’l və Zəkəvan qəbilələri ilə əlaqəli olan hadisə isə bundan fərqlidir. Belə ki, bu hadisə Uhüd döyüşündən sonra baş vermişdir. Lakin ehtimal olunur ki, bu hadisə Uhud döyüşündən dərhal sonra baş verib və ayə də bu hadisədən bir az sonra nazil olub. Odur ki, ayə yuxarıda qeyd olunan rəvayətlərin hamısına görə nazil olmuşdur. Daha doğrusunu isə Allah bilir.

Uca Allah buyurur:

﴿ ثُمَّ أَنزَلَ عَلَيۡكُم مِّنۢ بَعۡدِ ٱلۡغَمِّ أَمَنَةٗ نُّعَاسٗا يَغۡشَىٰ طَآئِفَةٗ مِّنكُمۡۖ وَطَآئِفَةٞ قَدۡ
أَهَمَّتۡهُمۡ أَنفُسُهُمۡ يَظُنُّونَ بِٱللَّهِ غَيۡرَ ٱلۡحَقِّ ظَنَّ ٱلۡجَٰهِلِيَّةِۖ يَقُولُونَ هَل لَّنَا مِنَ ٱلۡأَمۡرِ
مِن شَيۡءٖۗ قُلۡ إِنَّ ٱلۡأَمۡرَ كُلَّهُۥ لِلَّهِۗ يُخۡفُونَ فِيٓ أَنفُسِهِم مَّا لَا يُبۡدُونَ لَكَۖ يَقُولُونَ لَوۡ كَانَ لَنَا
مِنَ ٱلۡأَمۡرِ شَيۡءٞ مَّا قُتِلۡنَا هَٰهُنَاۗ قُل لَّوۡ كُنتُمۡ فِي بُيُوتِكُمۡ لَبَرَزَ ٱلَّذِينَ كُتِبَ عَلَيۡهِمُ ٱلۡقَتۡلُ
إِلَىٰ مَضَاجِعِهِمۡۖ وَلِيَبۡتَلِيَ ٱللَّهُ مَا فِي صُدُورِكُمۡ وَلِيُمَحِّصَ مَا فِي قُلُوبِكُمۡۚ وَٱللَّهُ عَلِيمُۢ
بِذَاتِ ٱلصُّدُورِ ١٥٤ ﴾

«Sonra O, bu qəm-qüssənin ardınca sizə bir təskinlik – bir qisminizi bürüyən mürgü nazil etdi. O biri qisminiz isə öz canlarının hayına qaldı. Onlar: “Bu işdə bizim

üçün bir xeyir varmı?”- deyə Allah barəsində haqsız olaraq, cahiliyyə *dövründəkinə bənzər* düşüncələrə qapıldılar. De: “Bütün işlər Allaha aiddir!” Onlar sənə bildirmədiklərini öz içərilərində gizlədir: “Əgər bu işdə bizim üçün bir xeyir olsaydı, elə buradaca öldürülməzdik”- deyirlər. De: “Əgər siz evlərinizdə olsaydınız belə, öldürülməsi qabaqcadan müəyyən edilmiş kimsələr yenə çıxıb öləcəkləri yerlərə gedərdilər. Allah sizin kökslərinizdə olanları sınamaq, qəlblərinizdə olanları təmizləmək üçün *belə etdi*. Allah kökslərdə olanları bilir”»

(154-cü ayə)

İmam Tirmizi «Sünən» əsərində (4-cü cild, səh. 84) demişdir: «Əbu Təlhə (r.a) rəvayət edir ki, Uhud döyüşü günü mən səhabələrin hamısının mürgülədiyini gördüm. Uca Allah da həmin hadisə ilə bağlı bu ayəni nazil etdi:

﴿ ثُمَّ أَنزَلَ عَلَيۡكُم مِّنۢ بَعۡدِ ٱلۡغَمِّ أَمَنَةٗ نُّعَاسٗا ﴾ الآية

«Sonra O, bu qəm-qüssənin ardınca sizə bir təskinlik – bir qisminizi bürüyən mürgü nazil etdi..».

Bu hədis «həsən-səhih»dir.

Sonra Tirmizi bu hədisin başqa sənədlə – Əbuz-Zubeyrdən – rəvayət olunduğunu və hədisin «həsən-səhih» olduğunu demişdir. Tirmizinin «Sünən» əsərini şərh edən Mübarəkfuri bu sənədin həmçinin «Əhmədiyyə» nüsxəsində də düzgün nəql olunmadığını qeyd etmiş, sonra bu rəvayətin Zübeyrdən nəql olunduğunu izah etmişdir. Yəni bu rəvayət Əbuz-Zübeyrdən yox, Zubeyrdən (r.a) nəql olunur.

İbn Həcər «Mətalibul-Aliyə» əsərində (4-cü cild, səh. 219) bu rəvayəti belə qeyd etmişdir: «Zubeyr (r.a) rəvayət edir ki, Uhud döyüşü günü Peyğəmbərlə ﷺ bir yerdə idik. Bizdə ölüm qorxusu artan zaman Uca Allah bizə bir uyğu

göndərdi və hamımız çənəsi sinəsinə düşmüş vəziyyətdə mürgüləməyə başladıq. Allaha and olsun ki, mən Mutəb ibn Quşeyrin: «Əgər bu işdə bizim üçün bir şey olsa idi, elə buradaca öldürülməzdik!» - dediyini yuxu kimi eşidirdim. Mən onun dediklərini əzbərlədim. Sonra isə Uca Allah bu ayəni nazil etdi:

﴿ ثُمَّ أَنزَلَ عَلَيْكُم مِّنۢ بَعْدِ ٱلْغَمِّ أَمَنَةً نُّعَاسًا ﴾ الآية

«Sonra O, bu qəm-qüssənin ardınca sizə bir təskinlik – bir qisminizi bürüyən mürgü nazil etdi..».

«Mətalibul-Aliyə» kitabında qeydlər aparan Həbiburrəhman Ə'zəmi demişdir: «Buseyri bu hədisin hökmü barəsində susmuşdur və bu hədis «ceyyid» hesab olunur».

Uca Allah buyurur:

﴿ وَمَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَن يَغُلَّ ۚ وَمَن يَغْلُلْ يَأْتِ بِمَا غَلَّ يَوْمَ ٱلْقِيَـٰمَةِ ۚ ثُمَّ تُوَفَّىٰ كُلُّ نَفْسٍ
مَّا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿١٦١﴾ ﴾

«Peyğəmbərə əmanətə xəyanət etmək yaraşmaz. Əmanətə xəyanət edən kimsə Qiyamət günü xəyanət etdiyi şeylə gələr. Sonra da hər kəsə əməllərinin əvəzi tam veriləcək və onlara zülm edilməyəcəkdir»

(161-ci ayə)

Təbərani «Mucəm» əsərində (12-ci cild, səh. 134) demişdir: «İbn Abbas (r.a) rəvayət edir ki, Peyğəmbərin ﷺ göndərdiyi ordu qənimətlə geri qayıtdıqdan sonra o, bir daha ordu göndərdi və onlar (topladıqları qənimətlərdən) qızıldan olan qəzal (antilop) başını götürməklə xəyanət edib geri qayıtdılar. Uca Allah da bu ayəni nazil etdi:

﴿ وَمَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَن يَغُلَّ ۚ ﴾ الآية

«Peyğəmbərə əmanətə xəyanət etmək yaraşmaz …» Heysəmi «Məcməuz-Zəvaid» əsərində və Suyuti «Lübabun-Nüqul» əsərində bu hədisin isnadında olan ravilərin hamısının «siqa» ravilər olduğunu demişlər. Lakin Əbu Abdurrəhman buna etiraz etmiş və demişdir: «Bəli, ravilərin hamısı onların dediyi kimi «siqa» ravilərdir. Yalnız Həbib ibn Əbu Sabit «müdəllis»dir və bu hədisi: «Mənə ibn Abbas (r.a) danışdı» - deməklə rəvayət etməmişdir». Odur ki, bu hədis «daif» sayılır. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, bu ravi bəzi hədisləri ibn Abbasdan (r.a) iki nəfərin, yəni Məhəmməd ibn Əli ibn Abdullah ibn Abbasın və atasının vasitəsilə eşitmişdir. «Təhqiqul-İlzamət vət-Tətəbbu» əsərində (səh. 483) qeyd olunduğu kimi.

«Cəmiut-Təhsil» əsərində Əli ibn Mədinidən və «Təhzibut-Təhzib» əsərində İclidən nəql olunmuşdur ki, bu ravi bəzi rəvayətləri ibn Abbasdan (r.a) etmişdir.

Təbərani «Mucəm» əsərində (11-ci cild, səh. 101) demişdir: «İbn Abbas (r.a) bu ayəni oxuduqdan sonra demişdir: «Necə ola bilər ki, onları öldürmək Peyğəmbərə ﷺ icazə verilsin, əldə olunan qənimətləri götürmək isə xəyanət sayılsın. Uca Allah buyurur ki;

﴿ وَيَقْتُلُونَ ٱلْأَنۢبِيَآءَ بِغَيْرِ حَقٍّ ۚ ﴾ الآية

«Onlar *bəzi* peyğəmbərləri haqsız yerə öldürmüşlər …».[72] Lakin münafiqlər buna görə Peyğəmbəri ﷺ nədə isə ittiham etdilər və Uca Allah da bu ayəni nazil etmişdir.

﴿ وَمَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَن يَغُلَّ ۚ ﴾ الآية

[72] [«Ali İmran» surəsi, 112.]

«Peyğəmbərə əmanətə xəyanət etmək yaraşmaz ...»

Bu hədisi Təbərani həmçinin «Mucəmus-Səğir» əsərində (2-ci cild, səh. 15), Vahidi «Əsbabun-Nuzul» əsərində (səh. 84), Xətib əl-Bağdadi «Tarixul-Bağdad» əsərində (1-ci cild, səh. 372) rəvayət etmişlər.

Bu hədisin isnadında olan ravilərin hamısı «siqa» ravilərdir, yalnız Məhəmməd ibn Əhməd Bağdadinin necə ravi olduğu məlum deyildir. Xətib Bağdadi onun barəsində «Tarixul-Bağdad» əsərində (1-ci cild, səh. 372) danışmış, lakin necə ravi olduğunu bəyan etməmişdir.

Bu hədisi həmçinin Əbu Davud və Tirmizi başqa istinadla rəvayət etmişlər. Bu isnadda olan Xəsif ibn Abdurrəhmanın «daif» ravi olduğunu ibn Həcər təhqiq etdiyi «Kəşşaf» əsərində qeyd etmişdir.

Əbu Abdurrəhmanı deyir ki, Xəsif ibn Abdurrəhmanı əksər hədis alimləri «daif» ravi saymışlar, çünki o, bu rəvayətləri «müttərib» isnadla rəvayət etmişdir. Bu barədə daha geniş məlumat üçün ibn Cəririn «Təfsir»inə (4-cü cild, səh. 155) baxa bilərsiniz.

Sonra mən bu ayə ilə əlaqəli olub, mötəbər sayılan rəvayətə Bəzzarın «Kəşful-Əstar» əsərində (3-cü cild, səh. 43) rast gəldim. O demişdir: «İbn Abbas (r.a) bu ayəni şərh edib demişdir: «Peyğəmbərə səhabələri tərəfindən ittiham olunmaq yaraşmaz».

Bu rəvayətdə ayənin nazil olma səbəbinin qeyd olunmasına baxmayaraq, bu rəvayət əvvəlki rəvayətin mətninin mötəbər olmasına bir dəstəkdir. Doğrusunu isə Allah bilir.

Uca Allah buyurur:

﴿ أَوَلَمَّآ أَصَٰبَتۡكُم مُّصِيبَةٞ قَدۡ أَصَبۡتُم مِّثۡلَيۡهَا قُلۡتُمۡ أَنَّىٰ هَٰذَاۖ قُلۡ هُوَ مِنۡ عِندِ أَنفُسِكُمۡۗ
إِنَّ ٱللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيۡءٖ قَدِيرٞ ١٦٥ ﴾

«Siz *onların başına* ikiqat müsibət gətirmiş olduğunuz halda, başınıza bir müsibət gəldiyi zaman: “Bu, haradan gəldi?”- söylədiniz. De ki: “Bu, sizin özünüzdəndir!” Həqiqətən, Allah hər şeyə qadirdir».

(165-ci ayə)

İmam Əhməd «Müsnəd» əsərində (1-ci cild, səh. 30) demişdir: «İbn Abbas (r.a) rəvayət edir ki, Ömər ibn əl-Xəttab (r.a) demişdir: Bədr döyüşündə Peyğəmbər ﷺ nəzər salıb gördü ki, səhabələrinin sayı üç yüzdən bir az çox, müşriklərin sayı isə min nəfərdən bir az çoxdur. Sonra o üzünü qibləyə tərəf çevirdi və əllərini açıb dua etdi: «Allahım, mənə verdiyin vəd nə oldu! Allahım, mənə verdiyin vədini doğrult! Allahım, əgər bu müsəlmanlar həlak olsa, yer üzündə Sənə kim ibadət edər?» Peyğəmbər ﷺ uzun müddət bu duanı edərək Rəbbindən kömək istədi, hətta üst geyimi belə yerə düşdü. Əbu Bəkr (r.a) onu götürüb yenidən Peyğəmbərin ﷺ çiyninə atdı və ona dedi: «Ey Allahın elçisi! Sən ki, bu qədər dua edirsən, Rəbbin sənə verdiyi vədi doğruldacaq və sənə kömək olacaq!» Uca Allah da bu ayəni nazil etdi:

﴿ إِذْ تَسْتَغِيثُونَ رَبَّكُمْ فَٱسْتَجَابَ لَكُمْ أَنِّى مُمِدُّكُم بِأَلْفٍ مِّنَ ٱلْمَلَٰٓئِكَةِ مُرْدِفِينَ ﴿٩﴾ ﴾

«O vaxt siz Rəbbinizdən kömək diləyirdiniz. O da: “Mən sizə bir-birinin ardınca gələn min mələklə yardım edəcəyəm”- deyə duanızı qəbul etmişdi».[73]

Allah müşrikləri məğlub edən gün onlardan yetmiş nəfəri öldürüldü, yetmiş nəfəri də əsir götürüldü. Allahın elçisi

---

[73] [«əl-Ənfal» surəsi, 9.]

bu barədə Əbu Bəkr (r.a), Əli (r.a) və Ömərlə (r.a) məsləhətləşdi. Əbu Bəkr (r.a) dedi: «Ey Allahın elçisi! Bu əsirlərin hamısı bizim qardaşlarımız, qohum-əqrəbalarımız və yaxınlarımızdır. Mən təklif edirəm ki, fidyə alıb onları azad edək. Bununla da qüvvəmizi artıraq. Ola bilsin ki, Allah onlara hidayət versin və onlar da bizə dayaq olsunlar». Peyğəmbər ﷺ Ömərə (r.a) dedi: «Ey ibn əl-Xəttab, sən nə təklif edirsən?» Ömər (r.a) dedi: «Mən Əbu Bəkrin (r.a) dediyi ilə razı deyiləm, lakin mənə izn ver filan qohumumun boynunu vurum, Əliyə (r.a) izn ver Əqilin boynunu vursun, Həmzəyə (r.a) də izn ver filan qardaşının boynunu vursun və beləliklə də qəlbimizdə onların başçılarına, sərkərdələrinə və qəhrəmanlarına qarşı mərhəmət olmadığını Allaha göstərək. «Peyğəmbər ﷺ Əbu Bəkr (r.a) ilə razılaşdı, mənimlə razılaşmadı və fidyə alıb onları azad etdi. Ertəsi gün mən, Peyğəmbərin ﷺ yanına gəldim və Əbu Bəkrlə (r.a) onun kədərli olduğunu görüb dedim: «Ey Allahın elçisi! Sizi kədərləndirən nədir? Deyin, mən də sizin dərdinizə şərik olum». Peyğəmbər ﷺ dedi: «Əsirlərin müqabilində götürülmüş fidyəyə görə sənin yoldaşlarına olan əzabın bu yaxındakı ağacdan da yaxın olduğu mənə göstərildi!» Uca Allah bu ayələri nazil etdi:

﴿ مَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَن يَكُونَ لَهُۥٓ أَسْرَىٰ حَتَّىٰ يُثْخِنَ فِى ٱلْأَرْضِ ۚ تُرِيدُونَ عَرَضَ ٱلدُّنْيَا
وَٱللَّهُ يُرِيدُ ٱلْـَٔاخِرَةَ ۗ وَٱللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٦٧﴾ لَّوْلَا كِتَٰبٌ مِّنَ ٱللَّهِ سَبَقَ لَمَسَّكُمْ فِيمَآ
أَخَذْتُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿٦٨﴾ ﴾

«Peyğəmbərə yer üzündə *çoxlu kafir* qırmayınca əsir götürmək yaraşmaz. Siz dünya mənfəətlərini istəyirsiniz, Allah isə axirəti *qazanmağınızı* istəyir. Allah Qüdrətlidir, Müdrikdir. Əgər Allah tərəfindən əzəldən yazılan

bir hökm olmasaydı aldığınız *fidyə* müqabilində sizə böyük bir əzab toxunardı».[74] Yəni aldığınız fidyənin müqabilində. Sonra Uca Allah əldə olunan qənimətləri halal buyurdu. Növbəti il aldığımız bu fidyəyə görə Uhud döyüşündə bəlaya düçar olduq. Bu döyüşdə yetmiş nəfər şəhid oldu, səhabələr Peyğəmbəri ﷺ qoyub qaçdı, Peyğəmbərin ﷺ qabaq dişləri və başındakı dəbilqə sındı, üz-gözü başından axan qana bulandı. Uca Allah da bu ayəni nazil etdi:

﴿ أَوَلَمَّآ أَصَٰبَتۡكُم مُّصِيبَةٞ قَدۡ أَصَبۡتُم مِّثۡلَيۡهَا قُلۡتُمۡ أَنَّىٰ هَٰذَاۖ قُلۡ هُوَ مِنۡ عِندِ أَنفُسِكُمۡۗ
إِنَّ ٱللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيۡءٖ قَدِيرٞ ١٦٥ ﴾

«Siz *onların başına* ikiqat müsibət gətirmiş olduğunuz halda, başınıza bir müsibət gəldiyi zaman: “Bu, haradan gəldi?”- söylədiniz. De ki: “Bu, sizin özünüzdəndir!” Həqiqətən, Allah hər şeyə qadirdir». Yəni fidyə aldığınıza görədir».

Bu hədisin ravilərinin hamısı Buxari və Muslimin istinad etdiyi ravilərdir. İbn Kəsir və Suyutinin bu hədisi Əbu Hatimdən müxtəsər şəkildə rəvayət etmələrinə baxmayaraq, lakin mən ibrət olsun deyə bu hədisi tam şəkildə qeyd etdim.

Uca Allah buyurur:

﴿ وَلَا تَحۡسَبَنَّ ٱلَّذِينَ قُتِلُواْ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ أَمۡوَٰتَۢاۚ بَلۡ أَحۡيَآءٌ عِندَ رَبِّهِمۡ يُرۡزَقُونَ ١٦٩ فَرِحِينَ
بِمَآ ءَاتَىٰهُمُ ٱللَّهُ مِن فَضۡلِهِۦ وَيَسۡتَبۡشِرُونَ بِٱلَّذِينَ لَمۡ يَلۡحَقُواْ بِهِم مِّنۡ خَلۡفِهِمۡ أَلَّا خَوۡفٌ
عَلَيۡهِمۡ وَلَا هُمۡ يَحۡزَنُونَ ١٧٠ ۞ يَسۡتَبۡشِرُونَ بِنِعۡمَةٖ مِّنَ ٱللَّهِ وَفَضۡلٖ وَأَنَّ ٱللَّهَ لَا يُضِيعُ
أَجۡرَ ٱلۡمُؤۡمِنِينَ ١٧١ ﴾

---

[74] [«əl-Ənfal» surəsi, 67-68.]

«Allah yolunda öldürülənləri əsla ölmüş sanma. Əksinə, *onlar* diridirlər; özlərinin Rəbbi yanında onlara ruzi verilir. Onlar Allahın Öz lütfündən onlara verdiyi nemətlərə sevinir, arxalarınca gəlib hələ onlara çatmamış kəslərin heç bir qorxu ilə qarşılaşmayacaqlarına və onların kədərlənməyəcəklərinə fərəhlənirlər. Onlar Allahın nemətinə, lütfkarlığına, həm də Allahın möminlərin mükafatını heçə çıxarmayacağına sevinirlər».

(169, 170, 171-ci ayələr)

İmam Əhməd «Müsnəd» əsərində (1-ci cild, səh. 265) demişdir: «İbn Abbas (r.a) rəvayət edir ki, Peyğəmbər ﷺ dedi: «Qardaşlarınız Uhud döyüşündə şəhid olduqda, izzət və əzəmət sahibi olan Allah onların ruhlarını yaşıl quşların daxilinə yerləşdirdi. Onların ruhları cənnət çaylarının yanına gəlir, cənnət meyvələrindən yeyir və ərşin kölgəsində yerləşdirilmiş qızıl çıraqların yanına dönürlər. Yemək-içməklərinin və döndükləri yerin nə qədər gözəl olduğunu duyduqları zaman deyirlər: «Kaş qardaşlarımız Allahın bizə verdiyi nemətlər barəsində biləydilər və Allah yolunda olan cihaddan imtina edərək dönüb qaçmayaydılar». İzzət və əzəmət sahibi olan Allah : «Mən sizin dediklərinizi onlara çatdıraram» - dedi və bu ayələri Öz elçisinə nazil etdi:

﴿ وَلَا تَحْسَبَنَّ ٱلَّذِينَ قُتِلُوا۟ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ أَمْوَٰتًۢا ۚ بَلْ أَحْيَآءٌ عِندَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ ﴿١٦٩﴾ ﴾ الآيات

«Allah yolunda öldürülənləri əsla ölmüş sanma. Əksinə, *onlar* diridirlər; özlərinin Rəbbi yanında onlara ruzi verilir …»

Bu hədisi Əbu Zubeyr ibn Abbasdan (r.a) bilavasitə və Səid ibn Cübeyrin vasitəsilə rəvayət etmişdir. İbn Kəsir

deyir ki, Əbu Zubeyrin vasitə ilə rəvayət etdiyi hədis daha mötəbər sayılır.

Bu hədisi həmçinin Əbu Davud «Sünən» əsərində (2-ci cild, səh. 322), İbn Hişam «Sira» əsərində (2-ci cild, səh. 119), ibn Cərir «Təfsir»ində (4-cü cild, səh. 170), İbn əl-Mübarək «Cihad» əsərində (səh. 60) və Hakim «Mustəd-rək» əsərində (2-ci cild, səh. 88 və 297) rəvayət etmişlər.

Hakim bu hədisin Muslimin şərtinə uyğun olduğunu demiş, Zəhəbi də bunu təsdiq etmişdir.

Lakin sirr deyil ki, Muslim «Səhih» əsərində bu hədisin isnadında olan ibn İshaq adlı ravidən, digər hədisləri «qüv-vətləndirmək üçün» yalnız beş hədis rəvayət etmişdir. Zəhə-bi də bunu «Mizan» əsərində belə izah etmişdir. Lakin de-mək olar ki, bu hədis, digər rəvayətlərlə birlikdə «səhih» sa-yılır.

Hakim «Mustədrək» əsərində (2-ci cild, səh. 387) bu ayənin Həmzə (r.a) və onunla birlikdə şəhid olanlar barəsin-də nazil olmasının ibn Abbasdan (r.a) rəvayət olunduğunu qeyd etdikdən sonra bu rəvayətin Buxari və Muslimin şərt-lərinə uyğun olduğunu demiş, Zəhəbi də onu təsdiqləmişdir.

İmam Tirmizi «Sünən» əsərində (4-cü cild, səh. 84) de-mişdir: «Cabir ibn Abdullah (r.a) rəvayət edir ki, Peyğəm-bər ﷺ mənimlə rastlaşdı və mənə dedi: «Ey Cabir (r.a), nə üçün belə məyus olmusan?» Mən dedim: «Atam Uhud dö-yüşündə şəhid olmuş, əhli-əyalının təminatı və borclarının ödənilməsi mənim üzərimə düşmüşdür». O dedi: «Allahın atana verdiyi nemətlər barəsində sənə müjdə verimmi?» Mən: «Bəli, ey Allahın elçisi!»- deyə cavab verdim. O dedi: «Bu vaxta qədər Allah danışdığı kəslə yalnız örtük arxasın-dan danışıb. Sənin atanı diriltdikdən sonra onunla bilavasitə danışıb dedi: «Məndən istə, Mən də sənə (istədiyini) ve-

rim!» O dedi: «Ey Rəbbim, məni yenidən dirilt ki, Sənin yolunda bir daha şəhid olum». Uca Allah isə ona belə dedi: «Hər bir kəsin öldükdən sonra dirilib dünyaya qayıtmayacağını artıq mən qabaqcadan müəyyən etmişəm!» Sonra Uca Allah bu ayələri nazil etdi:

﴿ وَلَا تَحۡسَبَنَّ ٱلَّذِينَ قُتِلُواْ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ أَمۡوَٰتَۢا ﴾ الآيات

«Allah yolunda öldürülənləri əsla ölmüş sanma…»

Tirmizi deyir ki, bu hədis «həsən ğərib»dir və Musa ibn İbrahimdən başqa kimsənin bu hədisi rəvayət etdiyi bizə məlum deyil.

Bu hədisi həmçinin ibn Macə «Sünən» əsərində (190-cı və 2800-cü hədislər) və Darimi «Rəddu aləl Cəhmiyyə» əsərində (səh. 74) rəvayət etmişlər.

Hədisin isnadında olan Musa ibn İbrahim «məsturul-hal» ravi sayılır.

Təbəri «Təfsir»ində (4-cü cild, səh. 173) demişdir: «Ənəs ibn Malik (r.a) rəvayət edir ki, Peyğəmbər ﷺ Məunə quyusunun sahiblərinin yanına yetmiş və ya qırx nəfər səhabə göndərdi. Quyunun böyüyü Amr ibn Tüfeyl Cəfəri idi. Onlar gəlib su quyusunun yanında yerləşən mağarada dayandılar və öz aralarında dedilər: «Kim Peyğəmbərin ﷺ məktubunu quyunun sahiblərinə çatdırar?»

Əbu Milhan Ənsari (r.a): «Mən, peyğəmbərin məktubunu onlara çatdıraram»- dedi. O, məktubu götürüb onların yaşadığı məhəlləyə gəldi, evlərinin qarşısında yerə oturdu və dedi: «Ey quyu sahibləri mən, Peyğəmbərin ﷺ sizin yanınıza göndərdiyi elçisiyəm. Mən şəhadət verirəm ki, Allahdan başqa ibadətə layiq olan məbud yoxdur və Məhəmməd Onun qulu və elçisidir. Siz də Allaha və Onun rəsuluna iman gətirin!» Evlərin birindən bir nəfər əlində nizə ilə çı-

xıb onu vurdu. Nizə onun bir yanından keçib digər tərəfindən çıxdı. O: «Allah Ən Böyükdür və Kəbənin Rəbbidir!»-deyib yoldaşlarının yanına qayıtdı.

Amr ibn Tufeyl və onun tərəfdarları səhabənin izinə düşüb mağaraya gəldilər və orada olan səhabələrin hamısını öldürdülər». Ənəs ibn Malik (r.a) deyir ki, Uca Allah da bu ayəni nazil etdi:

(«Qövmümüzə çatdırın ki, artıq, biz Rəbbimizlə görüşdük. O bizdən, biz də Ondan razı qaldıq!»)

Biz bir müddət bu ayəni oxuduqdan sonra Uca Allah onu (tilavətini) nəsx etdi və bu ayələri nazil etdi:

﴿ وَلَا تَحۡسَبَنَّ ٱلَّذِينَ قُتِلُواْ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ أَمۡوَٰتَۢاۚ بَلۡ أَحۡيَآءٌ عِندَ رَبِّهِمۡ يُرۡزَقُونَ ١٦٩ ﴾
الآيات

«Allah yolunda öldürülənləri əsla ölmüş sanma. Əksinə, *onlar* diridirlər; özlərinin Rəbbi yanında onlara ruzi verilir …»

Təbəri «Tarix» əsərində (3-cü cild, səh. 36) bu ayələrin (169-171) nazil olma səbəbini Məunə quyusu yaxınlığında öldürülən səhabələrlə əlaqəli olduğunu qeyd etmişdir. Şəvkani «Fəthul Qədir» əsərində demişdir: «Ümumiyyətlə bu ayələr mənasına görə bütün şəhidlərə şamil edilir».

Uca Allah buyurur:

﴿ ٱلَّذِينَ ٱسۡتَجَابُواْ لِلَّهِ وَٱلرَّسُولِ مِنۢ بَعۡدِ مَآ أَصَابَهُمُ ٱلۡقَرۡحُۚ لِلَّذِينَ أَحۡسَنُواْ مِنۡهُمۡ
وَٱتَّقَوۡاْ أَجۡرٌ عَظِيمٌ ١٧٢ ٱلَّذِينَ قَالَ لَهُمُ ٱلنَّاسُ إِنَّ ٱلنَّاسَ قَدۡ جَمَعُواْ لَكُمۡ فَٱخۡشَوۡهُمۡ
فَزَادَهُمۡ إِيمَٰنٗا وَقَالُواْ حَسۡبُنَا ٱللَّهُ وَنِعۡمَ ٱلۡوَكِيلُ ١٧٣ فَٱنقَلَبُواْ بِنِعۡمَةٖ مِّنَ ٱللَّهِ وَفَضۡلٖ
لَّمۡ يَمۡسَسۡهُمۡ سُوٓءٞ وَٱتَّبَعُواْ رِضۡوَٰنَ ٱللَّهِۗ وَٱللَّهُ ذُو فَضۡلٍ عَظِيمٍ ١٧٤ ﴾

«Onlar yaralandıqdan sonra da Allahın və Peyğəmbərinin dəvətini qəbul etdilər. İçərilərindən yaxşı işlər görənlər və *Allahdan* qorxanlar üçün böyük bir mükafat vardır. *Bəzi* adamlar onlara: “Camaat sizə qarşı *ordu* toplayıbdır, onlardan qorxun!”- dedilər. Bu, onların imanını daha da artırdı və onlar: “Allah bizə yetər. O nə gözəl Qoruyandır!”- dedilər. Onlar özlərinə heç bir pislik toxunmadan, Allahın neməti və mərhəməti sayəsində geri döndülər və Allahın razılığına tabe oldular. Allah böyük lütf sahibidir».

(172, 173, 174-cü ayələr)

İmam Təbərani «Mucəm» əsərində (11-ci cild, səh. 274) demişdir: «İbn Abbas (r.a) rəvayət edir ki, Əbu Süfyan və onunla olan müşriklər Uhud döyüşündən sonra Rəvha adlı yerə çatdıqda bir-birilərinə dedilər: «Siz nə Məhəmmədi öldürə bildiniz, nə də onların qadınlarını cariyə kimi götürə bildiniz. Sizin bu etdikləriniz necə də pisdir». Bu xəbər Peyğəmbərə ﷺ gəlib çatdıqda o, səhabələrinə könüllü olaraq müşriklərin üzərinə getməyi təklif etdi. Onlar könüllü surətdə ona qoşulub müşriklərin ardı ilə getdilər. Onlar gəlib «Həmrəul Əsəd» adlı yerə və ya «Əbu Uyeynə» adlı quyunun yanına çatdıqda Uca Allah bu ayələri nazil etdi.

﴿ ٱلَّذِينَ ٱسۡتَجَابُواْ لِلَّهِ وَٱلرَّسُولِ مِنۢ بَعۡدِ مَآ أَصَابَهُمُ ٱلۡقَرۡحُۚ لِلَّذِينَ أَحۡسَنُواْ مِنۡهُمۡ
وَٱتَّقَوۡاْ أَجۡرٌ عَظِيمٌ ﴿١٧٢﴾ ٱلَّذِينَ قَالَ لَهُمُ ٱلنَّاسُ إِنَّ ٱلنَّاسَ قَدۡ جَمَعُواْ لَكُمۡ فَٱخۡشَوۡهُمۡ
فَزَادَهُمۡ إِيمَٰنٗا وَقَالُواْ حَسۡبُنَا ٱللَّهُ وَنِعۡمَ ٱلۡوَكِيلُ ﴿١٧٣﴾ ﴾

«Onlar yaralandıqdan sonra da Allahın və Peyğəmbərinin dəvətini qəbul etdilər. İçərilərindən yaxşı işlər görənlər və *Allahdan* qorxanlar üçün böyük bir mükafat

vardır. *Bəzi* adamlar onlara: “Camaat sizə qarşı *ordu* toplayıbdır, onlardan qorxun!”- dedilər. Bu, onların imanını daha da artırdı və onlar: “Allah bizə yetər. O nə gözəl Qoruyandır!”- dedilər».

Artıq Əbu Süfyan Peyğəmbəri ﷺ hədələmişdi ki, Bədr döyüşündə öldürdüyünüz tərəfdarlarımızın qisasını alacağıq. Qorxaqlar geri döndülər, şücaətli səhabələr isə Peyğəmbərlə ﷺ birlikdə Allah yolunda cihada hazır olduqlarını göstərdilər. Səhabələr gəlib müşriklər olan yerə çatdıqda, orada heç kəsi tapmayıb geri qayıtdılar. Bu vaxt Uca Allah bu ayəni nazil etdi:

﴿ فَٱنقَلَبُواْ بِنِعۡمَةٖ مِّنَ ٱللَّهِ وَفَضۡلٖ لَّمۡ يَمۡسَسۡهُمۡ سُوٓءٞ وَٱتَّبَعُواْ رِضۡوَٰنَ ٱللَّهِۗ وَٱللَّهُ ذُو فَضۡلٍ عَظِيمٍ ١٧٤ ﴾

«Onlar özlərinə heç bir pislik toxunmadan, Allahın neməti və mərhəməti sayəsində geri döndülər və Allahın razılığına tabe oldular. Allah böyük lütf sahibidir».

Heysəmi «Məcməuz-Zəvaid» əsərində (6-cı cild, səh. 121) demişdir: «Bu hədisi Təbərani rəvayət etmiş və Məhəmməd ibn Mənsurdan başqa isnadında olan ravilərin hamısı, Buxari və Muslimin istinad etdiyi ravilərdir. Lakin «Mucəm», «Məcməuz-Zəvaid» və «Təhzibut-Təhzib» əsərlərində qeyd olunduğu kimi o da «siqa» ravi sayılır.

Suyuti «Lübabin-Nüqul» əsərində bu hədisin isnadının «səhih» olduğunu qeyd etmişdir. İbn Həcər «Fəthul Bari» əsərində (9-cu cild, səh. 269) demişdir: «Bu hədisi Nəsai[75] və ibn Mərdəveyh rəvayət etmişdir. İsnadında olan ravilərin hamısı Buxari və Muslimin istinad etdiyi ravilərdir. Lakin

[75] «Təfsir» 1/39.

İkrimənin bu hədisi «mürsəl» isnadla, yəni ibn Abbasın (r.a) adını qeyd etmədən rəvayət etdiyi məşhurdur. Həmçinin «mürsəl» isnadla bu hədisi ibn Əbi Hatim və digərləri də rəvayət etmişlər.

İbn Həcərin dediklərindən belə nəticə çıxır ki, «məvsul» sənədlə rəvayət olunmuş bu hədis «şaz»dir. İbn Kəsirin «Təfsir»ində isə Məhəmməd ibn Abdullah ibn Yezid əl-Muqrini bu hədisi «mürsəl» isnadla rəvayət etmişdir. Təbəraninin rəvayətindən göründüyü kimi Məhəmməd ibn Mənsur ət-Tusi bu hədisi «məvsul» isnadla rəvayət etmiş və ibn Həcər də onu «Təqribu-Təhzib» əsərində «siqa» ravi adlandırmışdır. Təbəraninin isnadından birində Süfyan ibn Uyeynə bu hədisi bilavasitə eşitdiyi ravidən, digər rəvayətdə isə «mürsəl» sənədlə rəvayət etmişdir. Nəticə budur ki, hədis «səhih»dir.

Uca Allah buyurur:

﴿ ۞ لَتُبْلَوُنَّ فِىٓ أَمْوَٰلِكُمْ وَأَنفُسِكُمْ وَلَتَسْمَعُنَّ مِنَ ٱلَّذِينَ أُوتُوا۟
ٱلْكِتَٰبَ مِن قَبْلِكُمْ وَمِنَ ٱلَّذِينَ أَشْرَكُوٓا۟ أَذًى كَثِيرًا ۚ وَإِن تَصْبِرُوا۟
وَتَتَّقُوا۟ فَإِنَّ ذَٰلِكَ مِنْ عَزْمِ ٱلْأُمُورِ ﴿١٨٦﴾ ﴾

«Siz hökmən malınız və canınızla sınaqdan keçiriləcəksiniz. Sizdən əvvəl Kitab verilənlərdən və müşriklərdən bir çox əziyyətverici sözlər eşidəcəksiniz. Əgər səbir edib *Allahdan* qorxsanız, *bilin ki,* bu, əzmkarlıq *tələb edən* əməllərdəndir».

(186-cı ayə)

İmam Əbu Davud «Sünən» əsərində» (3-cü cild, səh. 114) demişdir: «Abdurrəhman ibn Abdullah ibn Kəb ibn Malik, döyüşdən qaçıb sonra tövbəsi qəbul olunan üç nəfərdən biri olan atasından (yəni Abdullah ibn Kəb ibn Malik-

dən) rəvayət edir ki, (kitab əhlinin alimlərindən biri olan) Kəb ibn Əşrəf Peyğəmbərə ﷺ rişğənd edir, Qüreyş kafirlərini də onun əleyhinə qızışdırırdı. Mədinəyə gəldikdə orada həm müsəlmanlar, həm də bütlərə ibadət edən müşriklər var idi. Yəhudilər də öz növbəsində Peyğəmbərə ﷺ və onun səhabələrinə əziyyət verirdilər. Uca Allah da Peyğəmbərinə ﷺ səbr etməyi və bağışlamağı tövsiyə edərək bu ayəni nazil etdi»:

﴿ ۞ لَتُبْلَوُنَّ فِيٓ أَمْوَٰلِكُمْ وَأَنفُسِكُمْ وَلَتَسْمَعُنَّ مِنَ ٱلَّذِينَ أُوتُواْ
ٱلْكِتَٰبَ مِن قَبْلِكُمْ وَمِنَ ٱلَّذِينَ أَشْرَكُوٓاْ أَذٗى كَثِيرٗاۚ وَإِن تَصْبِرُواْ
وَتَتَّقُواْ فَإِنَّ ذَٰلِكَ مِنْ عَزْمِ ٱلْأُمُورِ ١٨٦ ﴾

«Siz hökmən malınız və canınızla sınaqdan keçiriləcəksiniz. Sizdən əvvəl Kitab verilənlərdən və müşriklərdən bir çox əziyyətverici sözlər eşidəcəksiniz. Əgər səbir edib *Allahdan* qorxsanız, *bilin ki,* bu, əzmkarlıq *tələb edən* əməllərdəndir».

Kəb ibn Əşrəf Peyğəmbərə ﷺ əziyyət verməkdən əl çəkmədiyi üçün o ﷺ, Səd ibn Muaza (r.a) əmr etdi ki, onu öldürmək üçün bir dəstə hazırlasın. Səd ibn Muaz (r.a) da Məhəmməd ibn Məsləməni (r.a) onun üstünə göndərdi. O, Kəb ibn Əşrəfi öldürdükdən sonra yəhudilərin və müşriklərin arasına çaxnaşma düşdü və onlar Peyğəmbərin ﷺ yanına gəlib dedilər: «O bizim dostumuzu döyüb öldürdü». Peyğəmbər ﷺ Kəb ibn Əşrəfin əməlləri barəsində yəhudilərə və müşriklərə xəbər verdikdən sonra onları sülhə çağırdı. Sonra Peyğəmbər ﷺ onlarla müsəlmanlar arasında sülh müqaviləsi bağladı.

Munziri bu hədisin isnadını izah edib demişdir: «Bu isnadda: «Abdurrəhman ibn Abdullah ibn Kəb atasından

rəvayət edir» deyilməsi müəmmalıdır. Çünki Abdullah nə səhabə, nə də bağışlanan üç nəfərdən biri idi. Odur ki, bu isnad «mürsəl» hesab olunur. Həmçinin ehtimal olunur ki, «atasından»- deyildikdə «babasından» qəsd olunsun, yəni Kəb ibn Malikdən (r.a). Buna əsasən də hədis «müsnəd» hesab olunur, çünki Abdurrəhman babasından da bir çox hədislər eşitmişdir. Kəb ibn Malik (r.a) isə həmin bağışlanan üç nəfərdən biri idi. Bu cür isnadlara tez-tez rast gəlinir.

Bu ayənin digər nazil olma səbəbi də vardır ki, İbn Həcər «Fəthul-Bari» əsərində (9-cu cild, səh. 298) qeyd edib demişdir: «İbn Əbi Hatim və ibn əl-Munzir «həsən» isnadla rəvayət etmişlər ki, bu ayə Əbu Bəkrlə (r.a) yəhudi Fənhas[76] arasında baş vermiş münaqişəyə görə nazil olmuşdur. Belə ki, həmin yəhudi: «Allah kasıbdır, biz isə dövlətliyik!» deyərkən Əbu Bəkr (r.a) qəzəblənmiş və bu ayə nazil olmuşdur:

Suyuti «Lübabin-Nüqul» əsərində demişdir: «Bu hədisin isnadı «həsən»dir və ehtimal olunur ki, ayə hər iki səbəbə görə nazil olmuşdur».

Uca Allah buyurur:

﴿ لَا تَحْسَبَنَّ ٱلَّذِينَ يَفْرَحُونَ بِمَآ أَتَوا۟ وَّيُحِبُّونَ أَن يُحْمَدُوا۟ بِمَا لَمْ يَفْعَلُوا۟ فَلَا تَحْسَبَنَّهُم بِمَفَازَةٍ مِّنَ ٱلْعَذَابِ ۖ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١٨٨﴾ ﴾

«Törətdikləri əməllərdən fərəhlənən və etmədikləri işlərə görə tərif olunmağı xoşlayan kimsələrin əzabdan qurtulacaqlarını əsla güman etmə. Onlar acılı-ağrılı bir əzab hazırlanmışdır».

(188-ci ayə)

[76] [«Bənu-Qaynuqa» qəbiləsinin «alim»lərindəndir. Təbərinin «Təfsir»i 4/200.]

Buxari «Səhih» əsərində (8-ci cild, səh. 233) demişdir: «Əbu Səid əl-Xudri (r.a) rəvayət edir ki, Peyğəmbər ﷺ döyüşə çıxdığı zaman bir dəstə münafiq ondan ayrılır və döyüşə getməyib ona müxalif olduqlarına görə sevinirdilər. Peyğəmbər ﷺ döyüşdən qayıtdığı zaman onlar özlərinə bəraət qazandırmaq üçün bəhanə gətirir və üzr istəyirdilər. Həmçinin onlar görmədikləri işlərə görə də tərif olunmağı sevərdilər. Bu vaxt Uca Allah bu ayəni nazil etdi:

﴿ لَا تَحْسَبَنَّ ٱلَّذِينَ يَفْرَحُونَ بِمَآ أَتَوا۟ وَّيُحِبُّونَ أَن يُحْمَدُوا۟ بِمَا لَمْ يَفْعَلُوا۟ فَلَا تَحْسَبَنَّهُم بِمَفَازَةٍ مِّنَ ٱلْعَذَابِ ۖ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ١٨٨ ﴾

«Törətdikləri əməllərdən fərəhlənən və etmədikləri işlərə görə tərif olunmağı xoşlayan kimsələrin əzabdan qurtulacaqlarını əsla güman etmə. Onlar acılı-ağrılı bir əzab hazırlanmışdır».

Bu hədisi həmçinin Muslim «Səhih» əsərində (17-ci cild, səh. 123) və İbn Cərir «Təfsir»ində (4-cü cild, səh. 205) rəvayət etmişdir.

Buxari bu ayənin nazil olmasına dair başqa səbəbi də «Səhih» əsərində (9-cu cild, səh. 301) demişdir: «Əlqəmə ibn Vəqqas rəvayət edir ki, Mərvan ibn Həkəm qapıda duran gözətçilərdən birini ibn Abbasın (r.a) yanına göndərib dedi: «Ey Rafi! Get ibn Abasdan (r.a) soruş ki, etdikləri əməllərə görə sevinən və görmədikləri işlərə görə tərif olunmağı sevən hər bir kəsə əzab veriləcəkmi?» İbn Abbas (r.a) dedi: «Bu ayə barəsində mən sizə onu deyə bilərəm ki, Peyğəmbər ﷺ bir dəstə yəhudini çağırıb onlardan bir məsələ barəsində soruşdu. Onlar həqiqəti gizlədib, ona başqa cavabı dedilər. Bunu etməklə onlar Peyğəmbərin ﷺ sualına verdikləri bu cavaba görə tərif olunmaq istədilər və həqiqəti giz-

lətdiklərinə görə də sevindilər». Sonra ibn Abbas (r.a) bu ayələri oxudu:

﴿ وَإِذۡ أَخَذَ ٱللَّهُ مِيثَٰقَ ٱلَّذِينَ أُوتُواْ ٱلۡكِتَٰبَ لَتُبَيِّنُنَّهُۥ لِلنَّاسِ وَلَا تَكۡتُمُونَهُۥ فَنَبَذُوهُ
وَرَآءَ ظُهُورِهِمۡ وَٱشۡتَرَوۡاْ بِهِۦ ثَمَنٗا قَلِيلٗاۖ فَبِئۡسَ مَا يَشۡتَرُونَ ١٨٧ لَا تَحۡسَبَنَّ ٱلَّذِينَ
يَفۡرَحُونَ بِمَآ أَتَواْ وَّيُحِبُّونَ أَن يُحۡمَدُواْ بِمَا لَمۡ يَفۡعَلُواْ فَلَا تَحۡسَبَنَّهُم بِمَفَازَةٖ مِّنَ ٱلۡعَذَابِۖ
وَلَهُمۡ عَذَابٌ أَلِيمٞ ١٨٨ ﴾

«O zaman Allah Kitab verilənlərlə əhd bağlayıb: “Siz o *Kitabı* mütləq insanlara aydınlaşdıracaqsınız və onu gizlətməyəcəksiniz!”- deyə buyurdu. Onlar isə bu əhdi qulaqardına vurub onu ucuz qiymətə satdılar. Onların bu alveri necə də pisdir! Törətdikləri əməllərdən fərəhlənən və etmədikləri işlərə görə tərif olunmağı xoşlayan kimsələrin əzabdan qurtulacaqlarını əsla güman etmə. Onlar acılı-ağrılı bir əzab hazırlanmışdır».

Bu hədisi həmçinin Muslim «Səhih» əsərində (17-ci cild, səh. 123), Tirmizi «Sünən» əsərində (5-ci cild, səh. 233), Əhməd «Müsnəd» əsərində (1-ci cild, səh. 298) və ibn Cərir «Təfsir»ində (4-cü cild, səh. 207) rəvayət etmişlər. Tirmizi bu hədisin «həsən, ğərib, səhih» olduğunu qeyd etmişdir.

İbn Həcər «Fəthul-Bari» əsərində (9-cu cild, səh. 301) hər iki hədisi cəm edib demək olar ki, bu ayə hər iki dəstə barəsində nazil olub». Əbu Səidin (r.a) rəvayəti üstün olsaydı daha doğru sayılardı. Çünki ibn Abbasın (r.a) rəvayəti Buxari və Muslimə irad tutulan rəvayətlərdəndir. Bu İbn Həcərin «Fəthul-Bari» əsərinin müqəddiməsində (2-cu cild, səh. 132) qeyd olunub.

İbn Həcər həmçinin «Fəthul-Bari» əsərində (9-cu cild, səh. 302) demişdir: «Bu ayənin məhz kitab əhlinə aid edilməsinin mənası yoxdur. Belə ki, ayənin ümumi mənası etdikləri əməllərə görə sevinən və görmədikləri işlərə görə tərif olunmağı sevən hər bir kimsəyə aid edilir».

Uca Allah buyurur:

﴿ وَإِنَّ مِنۡ أَهۡلِ ٱلۡكِتَٰبِ لَمَن يُؤۡمِنُ بِٱللَّهِ وَمَآ أُنزِلَ إِلَيۡكُمۡ وَمَآ أُنزِلَ إِلَيۡهِمۡ
خَٰشِعِينَ لِلَّهِ لَا يَشۡتَرُونَ بِـَٔايَٰتِ ٱللَّهِ ثَمَنٗا قَلِيلًاۗ أُوْلَٰٓئِكَ لَهُمۡ أَجۡرُهُمۡ عِندَ
رَبِّهِمۡۗ إِنَّ ٱللَّهَ سَرِيعُ ٱلۡحِسَابِ ١٩٩ ﴾

«Həqiqətən, Kitab əhlindən elələri də var ki, Allaha müti olaraq həm Allaha, həm sizə nazil edilənə, həm də özlərinə nazil edilənə iman gətirir, Allahın ayələrini ucuz qiymətə satmırlar. Onların öz Rəbbi yanında mükafatları vardır. Şübhəsiz ki, Allah tez haqq-hesab çəkəndir».

(199-cu ayə)

Əbu Bəkr Bəzzar «Müsnəd» əsərində (1-ci cild, səh. 392) demişdir: «Ənəs ibn Malik (r.a) rəvayət edir ki, Peyğəmbər ﷺ səhabələrinə Nəcaşinin vəfat etdiyini xəbər verdikdən sonra onun üçün cənazə namazı qıldı. Səhabələrdən bəziləri ona dedilər: «Ey Allahın elçisi! Həbəşinin cənazə namazını qılırsan?» Uca Allah da bu ayəni nazil etdi:

﴿ وَإِنَّ مِنۡ أَهۡلِ ٱلۡكِتَٰبِ ﴾

«Həqiqətən, Kitab əhlindən elələri də var ki,….».

Hədisi bu isnadla həmçinin Nəsai «Təfsir» fəslində (1-ci cild, səh. 41) rəvayət etmişdir. Bu hədisin isnadında olan Humeyd «müdəllis»dir və onu «eşitdim» deməklə rəvayət

etməmişdir. Deməli o, bu hədisi iki isnadla, Həsəndən «mürsəl» və Ənəsdən (r.a) «məvsul» isnadla rəvayət etmişdir.

Heysəmi «Məcməuz-Zəvaid» əsərində (3-cü cild, səh. 38) bu hədisi qeyd etdikdən sonra demişdir: «Bu hədisi Bəzzar «Müsnəd» əsərində və Təbərani «Mucəmul-Əvsət» əsərində rəvayət etmişlər». Təbəraninin rəvayət etdiyi isnadda olan ravilərin hamısı Buxari və Muslimin əsaslandığı ravilərdir.

Təbərani həmçinin bu hədisi Əbu Səid əl-Xudridən (r.a) rəvayət olunduğunu da qeyd etmişdir. Lakin həmən isnadda olan Abdurrəhman ibn Əbi Zinad «daif» ravidir. Təbəraninin rəvayət etdiyi başqa isnadda Süleyman ibn Əbu Davud adlı ravi də «daif»dir.

Bu hədisi həmçinin Hakim «Mustədrək» əsərində rəvayət etmiş və isnadının «səhih» olduğunu qeyd etmişdir. Ancaq bu isnadda olan Musab ibn Sabit «daif» ravidir. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, bu hədis yuxarıda qeyd olunan isnadlarla birlikdə mötəbər sayılır. Daha doğrusunu isə Allah bilir.

Ən-Nisa surəsi

Uca Allah buyurur:

﴿ وَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُقْسِطُوا۟ فِى ٱلْيَتَٰمَىٰ فَٱنكِحُوا۟ مَا طَابَ لَكُم مِّنَ ٱلنِّسَآءِ مَثْنَىٰ وَثُلَٰثَ وَرُبَٰعَ ۖ فَإِنْ
خِفْتُمْ أَلَّا تَعْدِلُوا۟ فَوَٰحِدَةً أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَٰنُكُمْ ۚ ذَٰلِكَ أَدْنَىٰٓ أَلَّا تَعُولُوا۟ ﴿٣﴾ ﴾

«Yetim qızlara qarşı ədalətli olmayacağınızdan qorxursunuzsa, onda xoşunuza gələn *halal* qadınlardan iki-

si, üçü və dördü ilə evlənin. Əgər *o qadınlarla* ədalətlə dolanmayacağınızdan qorxursunuzsa, onda *onlardan* biri ilə və yaxud sahib olduğunuz cariyələrlə *kifayətlənin*. Bu, haqsızdıq etməməyə daha yaxındır».

(3-cü ayə)

Buxari «Səhih» əsərində (9-cu cild, səh. 307) demişdir: «Aişə (r.a) rəvayət edir ki, bir kişi himayəsində saxladığı, xurma ağacına (yaxud xurmalığa) sahib yetim bir qızla evləndi. Bu kişinin könlündə qıza istək olmadığı halda, onu məhz xurma ağacına görə saxlayırdı. Uca Allah da bu ayəni nazil etdi:

﴿ وَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُقْسِطُوا فِي الْيَتَامَى ﴾ الآية

«Yetim qızlara qarşı ədalətli olmayacağınızdan qorxursunuzsa ….»

Elə hesab edirəm ki, qız həm xurma ağacında, həm də kişinin başqa malında onunla şərik idi.[77]

Bu hədisi həmçinin İbn Cərir «Təfsir»ində (4-cü cild, səh. 232) və Muslim «Səhih» əsərində (18-ci cild, səh. 155) rəvayət etmişlər.

Uca Allah buyurur:

﴿ وَابْتَلُوا الْيَتَامَى حَتَّى إِذَا بَلَغُوا النِّكَاحَ فَإِنْ آنَسْتُمْ مِنْهُمْ رُشْدًا فَادْفَعُوا إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ وَلَا تَأْكُلُوهَا إِسْرَافًا وَبِدَارًا أَنْ يَكْبَرُوا وَمَنْ كَانَ غَنِيًّا فَلْيَسْتَعْفِفْ وَمَنْ كَانَ فَقِيرًا فَلْيَأْكُلْ بِالْمَعْرُوفِ فَإِذَا دَفَعْتُمْ إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ فَأَشْهِدُوا عَلَيْهِمْ وَكَفَى بِاللَّهِ حَسِيبًا ﴿٦﴾ ﴾

«Yetimləri yetkinlik yaşına çatana qədər imtahana çəkin. Əgər onların həddi büluğa çatdıqlarını görsəniz,

---

[77] [Bu, Hişam ibn Yusifin şəkk etməsidir - «Fəthul Bari» 8/87.]

mallarını özlərinə qaytarın. Onlar böyüyüb *mallarını məndən alacaqlar* deyə o malı israfçılıqla, tələm-tələsik yeməyin. Varlı olan nəfsini saxlasın, yoxsul olan isə o *maldan* insafla yesin. *Yetimlərin* mallarını özlərinə qaytardığınız zaman onlara şahidlər tutun. Haqq-hesab çəkməyə Allah yetər»

(6-cı ayə)

Buxari «Səhih» əsərində (9-cu cild, səh. 309) demişdir: «Aişə (r.a) rəvayət edir ki, bu ayə

﴿ وَمَن كَانَ غَنِيًّا فَلْيَسْتَعْفِفْ وَمَن كَانَ فَقِيرًا فَلْيَأْكُلْ بِالْمَعْرُوفِ ﴾ الآية

«Varlı olan nəfsini saxlasın, yoxsul olan isə o *maldan* insafla yesin» yetimi himayə edən şəxsin kasıb olması təqdirdə, çəkdiyi əziyyətin müqabilində onun malından ehtiyacı olduğu qədər istifadə edə biləcəyini bəyan etmək üçün nazil olmuşdur».

Bu hədisi həmçinin Muslim «Səhih» əsərində (18-ci cild, səh. 165,166) rəvayət etmişdir.

Uca Allah buyurur:

﴿ يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلَادِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنثَيَيْنِ فَإِن كُنَّ نِسَاءً فَوْقَ اثْنَتَيْنِ فَلَهُنَّ ثُلُثَا مَا تَرَكَ وَإِن كَانَتْ وَاحِدَةً فَلَهَا النِّصْفُ وَلِأَبَوَيْهِ لِكُلِّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا السُّدُسُ مِمَّا تَرَكَ إِن كَانَ لَهُ وَلَدٌ فَإِن لَّمْ يَكُن لَّهُ وَلَدٌ وَوَرِثَهُ أَبَوَاهُ فَلِأُمِّهِ الثُّلُثُ فَإِن كَانَ لَهُ إِخْوَةٌ فَلِأُمِّهِ السُّدُسُ مِن بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصِي بِهَا أَوْ دَيْنٍ آبَاؤُكُمْ وَأَبْنَاؤُكُمْ لَا تَدْرُونَ أَيُّهُمْ أَقْرَبُ لَكُمْ نَفْعًا فَرِيضَةً مِّنَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا (١١) ۞ وَلَكُمْ نِصْفُ مَا تَرَكَ أَزْوَاجُكُمْ إِن لَّمْ يَكُن لَّهُنَّ وَلَدٌ فَإِن كَانَ لَهُنَّ وَلَدٌ

فَلَكُمُ ٱلرُّبُعُ مِمَّا تَرَكۡنَۚ مِنۢ بَعۡدِ وَصِيَّةٖ يُوصِينَ بِهَآ أَوۡ دَيۡنٖۚ وَلَهُنَّ
ٱلرُّبُعُ مِمَّا تَرَكۡتُمۡ إِن لَّمۡ يَكُن لَّكُمۡ وَلَدٞۚ فَإِن كَانَ لَكُمۡ وَلَدٞ فَلَهُنَّ
ٱلثُّمُنُ مِمَّا تَرَكۡتُمۚ مِّنۢ بَعۡدِ وَصِيَّةٖ تُوصُونَ بِهَآ أَوۡ دَيۡنٖۗ وَإِن كَانَ رَجُلٞ
يُورَثُ كَلَٰلَةً أَوِ ٱمۡرَأَةٞ وَلَهُۥٓ أَخٌ أَوۡ أُخۡتٞ فَلِكُلِّ وَٰحِدٖ مِّنۡهُمَا ٱلسُّدُسُۚ فَإِن
كَانُوٓاْ أَكۡثَرَ مِن ذَٰلِكَ فَهُمۡ شُرَكَآءُ فِي ٱلثُّلُثِۚ مِنۢ بَعۡدِ وَصِيَّةٖ يُوصَىٰ بِهَآ أَوۡ
دَيۡنٍ غَيۡرَ مُضَآرّٖۚ وَصِيَّةٗ مِّنَ ٱللَّهِۗ وَٱللَّهُ عَلِيمٌ حَلِيمٞ ﴿١٢﴾

«Allah övladlarınız haqqında sizə *belə* tövsiyə edir; kişiyə, iki qadının payı qədər *pay* düşür. Əgər *övladların hamısı* ikidən artıq sayda qadındırlarsa, *vəfat edənin* qoyub getdiyi *malın* üçdə iki hissəsi onlara çatır. Əgər təkcə bir qadındırsa, *mirasın* yarısı ona çatır. Əgər *ölənin* övladı varsa, onun valideynlərinin hər birinə qoyub getdiyi *malının* altıda bir hissəsi çatır. Əgər onun övladı yoxdursa, varisi də *ancaq* valideynləridirsə, onun anasına *mirasının* üçdə bir hissəsi düşür. Əgər *ölənin* qardaşları (və ya bacıları) varsa, onun anasına *mirasının* altıda bir hissəsi düşür. *Bu bölgü* ölənin vəsiyyəti yerinə yetirildikdən və ya borcu ödənildikdən sonra *aparılır*. Valideynlərinizdən və övladlarınızdan hansının fayda baxımından sizə daha yaxın olduğunu siz bilmirsiniz. *Bunlar* Allah tərəfindən buyurulmuş fərz əməllərdir. Həqiqətən, Allah Biləndir, Müdrikdir. Əgər *vəfat etmiş* zövcələrinizin övladı yoxdursa, onların vəsiyyəti yerinə yetirildikdən və ya borcu ödənildikdən sonra, qoyub getdikləri *malın* yarısı sizindir. Yox əgər onların övladı varsa, onda qoyub getdiklərinin dörddə bir hissəsi sizindir. Əgər sizin övladınız yoxdursa, vəsiyyətiniz yerinə yetirildik-

dən və ya borcunuz ödənildikdən sonra, qoyub getdiyiniz *malın* dörddə bir hissəsi zövcələrinizə çatır. Yox əgər övladınız varsa, onda qoyub getdiyiniz *malın* səkkizdə bir hissəsi onlara çatır. Əgər *vəfat etmiş* kişinin və ya qadının valideyni və övladı yoxdursa, *eyni anadan* bir qardaşı və ya bir bacısı varsa, onda onların hər birinə *mirasın* altıda bir hissəsi düşür. Əgər onlar *sayca* bundan artıq olsalar, *mirasın* üçdə birinə şərikdirlər. *Bu bölgü, vərəsələrə zərər yetirməmək şərti ilə* vəsiyyətin yerinə yetirilməsindən və ya borcun ödənilməsindən sonra *aparılır*. *Bunlar* Allah tərəfindən bir tövsiyədir. Allah Biləndir, Həlimdir».

(11-12-ci ayələr)

Buxari «Səhih» əsərində (9-cu cild, səh. 311) demişdir: «Cabir (r.a) rəvayət edir ki, Peyğəmbər ﷺ və Əbu Bəkr (r.a) məni ziyarət etmək üçün Bənu Sələmə qəbiləsinə gəldilər. Peyğəmbər ﷺ məni halsız, heç nəyi dərk etmədiyim bir halda görüb su gətirməyi tələb etdi. O, dəstəmaz alıb onun suyunu üzərimə səpdikdən sonra mən ayıldım. Bu zaman (Peyğəmbəri ﷺ qarşımda görüb) ondan malımı necə sərf edəcəyim barədə soruşdum. Uca Allah da bu ayələri nazil etdi:

﴿ يُوصِيكُمُ ٱللَّهُ فِيٓ أَوۡلَٰدِكُمۡۖ لِلذَّكَرِ مِثۡلُ حَظِّ ٱلۡأُنثَيَيۡنِۚ ﴾ الآيات

«Allah övladlarınız haqqında sizə *belə* tövsiyə edir; kişiyə, iki qadının payı qədər *pay* düşür …»

Bu hədisi həmçinin Buxari (1-ci cild, səh. 313; 12-ci cild, səh. 218; 15-ci cild, səh. 4), Muslim «Səhih» əsərində (11-ci cild, səh. 55, 56), Tirmizi «Sünən» əsərində (3-cü cild, səh. 179; 4-cü cild, səh. 86), ibn Carud «Müntəqa»

əsərində (səh. 319) və İbn Cərir «Təfsir»ində (14-cü cild, səh. 276) rəvayət etmişlər.

Tirmizi «Sünən» əsərində (3-cü cild, səh. 179) demişdir: «Cabir ibn Abdullah (r.a) rəvayət edir ki, Sə'd ibn ər-Rabinin (r.a) həyat yoldaşı iki qızını Peyğəmbərin ﷺ yanına gətirib dedi: «Ey Allahın elçisi! Sə'd (r.a) səninlə birlikdə Uhud döyüşündə iştirak edib şəhid olmuş və iki qızı yetim qalmışdır. Uşaqların əmisi onların payına düşən malları götürüb onlara heç nə saxlamamışdır. Onlar yalnız mal-dövlətləri olduqları halda ərə gedə bilərlər. Bu haqda nə deyə bilərsən?» Peyğəmbər ﷺ : «Bunun hökmünü Allah verəcək» dedikdən sonra «miras» ayəsi nazil oldu.

Sonra Peyğəmbər ﷺ səhabələrdən biri ilə qızların əmisinə xəbər göndərdi ki: «Mirasın üçdə iki hissəsini Sə'din (r.a.) qızlarına, səkkizdə bir hissəsini onların anasına versin! Yerdə qalan hissəsini isə özünə götürsün!»

Bu hədis «həsən-səhih»dir.

Bu hədisi həmçinin Əbu Davud «Sünən» əsərində (3-cü cild, səh. 80), ibn Macə «Sünən» əsərində (2720-ci hədis), Əhməd «Müsnəd» əsərində (3-cü cild, səh. 352), ibn Sə'd «Təbəqat» əsərində (3-cü cild, səh. 78) və Hakim «Mustədrək» əsərində (4-cü cild, səh. 370) rəvayət etmişlər.

Hakim bu hədisin isnadının «səhih» olduğunu demiş, Zəhəbi də bunu təsdiq etmişdir.

Cabir ibn Abdullahın özü barəsində rəvayət etdiyi (r.a) hədisi Buxari və Muslim rəvayət etmişdir. Həmçinin Sə'd ibn ər-Rabinin (r.a) qızları barəsində rəvayət etdiyi hədisin isnadında olan Abdullah ibn Məhəmməd hafizəsi zəif olan «səduq» ravidir. Odur ki, birinci rəvayət ikincisindən daha etbarlı sayılır. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, ayənin hər iki səbəbə görə nazil olduğu ehtimal olunur.

Uca Allah buyurur:

﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا يَحِلُّ لَكُمْ أَن تَرِثُواْ ٱلنِّسَآءَ كَرْهًاۖ وَلَا تَعْضُلُوهُنَّ لِتَذْهَبُواْ بِبَعْضِ مَآ ءَاتَيْتُمُوهُنَّ إِلَّآ أَن يَأْتِينَ بِفَـٰحِشَةٍ مُّبَيِّنَةٍۚ وَعَاشِرُوهُنَّ بِٱلْمَعْرُوفِۚ فَإِن كَرِهْتُمُوهُنَّ فَعَسَىٰٓ أَن تَكْرَهُواْ شَيْـًٔا وَيَجْعَلَ ٱللَّهُ فِيهِ خَيْرًا كَثِيرًا ١٩ ﴾

«Ey iman gətirənlər! Qadınlara zorla varis çıxmaq sizə halal deyildir. *Qadınlar* açıq-aşkar yaramaz bir iş görməyincə, onlara verdiklərinizin bir hissəsini geri almaq üçün onları sıxışdırmayın. Onlarla xoş rəftar edin. Əgər onlar xoşunuza gəlmirsə, ola bilsin ki, xoşlamadığınız bir şeydə Allah sizə çoxlu xeyir nəsib etmiş olsun».

(19-cu ayə)

Buxari «Səhih» əsərində (9-cu cild, səh. 314) demişdir: «İbn Abbas (r.a) rəvayət edir ki, cahiliyyə dövründə bir kişi öldükdə, qohumları zorla onun həyat yoldaşına varis çıxaraq ya özlərindən biri onunla evlənir, ya istədiklərinə ərə verir, ya da ona istədiyinə ərə getməkdə mane olurdular. Bu məsələdə kişinin qohumları qadının qohumlarından daha çox hüquqlara malik idilər. Uca Allah da bu ayəni nazil etdi.

﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا يَحِلُّ لَكُمْ أَن تَرِثُواْ ٱلنِّسَآءَ كَرْهًاۖ وَلَا تَعْضُلُوهُنَّ لِتَذْهَبُواْ بِبَعْضِ مَآ ءَاتَيْتُمُوهُنَّ إِلَّآ أَن يَأْتِينَ بِفَـٰحِشَةٍ مُّبَيِّنَةٍۚ ﴾ الآية

«Ey iman gətirənlər! Qadınlara zorla varis çıxmaq sizə halal deyildir. *Qadınlar* açıq-aşkar yaramaz bir iş görməyincə, onlara verdiklərinizin bir hissəsini geri almaq üçün onları sıxışdırmayın».

Bu hədisi həmçinin Buxari «İkrah» fəslində (15-ci cild, səh. 353), Əbu Davud «Sünən» əsərində (2-ci cild, səh. 193)

və İbn Cərir «Təfsir»ində (4-cü cild, səh. 305) rəvayət etmişlər.

İbn Kəsir «Təfsir»ində (1-ci cild, səh. 465) demişdir: «İbn Abbas (r.a) rəvayət edir ki, cahiliyyə dövründə qadının əri öldükdən sonra bir nəfər (ərinin qohumlarından) gəlib onun üzərinə paltar atmaqla ona sahib çıxardı. Buna görə də bu ayə nazil oldu».

Əli ibn Bəziymədən başqa hədisin isnadında olan ravilərin hamısı Buxari və Muslimin istinad etdiyi ravilərdir. Əli ibn Bəziyməyə gəlincə, «Sünən» əsərinin müəllifləri (Əbu Davud, Tirmizi, Nəsai və İbn Macə) ondan hədis rəvayət etmişlər və bu ravi «siqa» ravi hesab olunur.

İbn Cərir Təbəri «Təfsir»ində (4-cü cild, səh. 305) demişdir: «Əbu Umamə (r.a) rəvayət edir ki, Əbu Qeys ibnul Əslət vəfat etdikdən sonra oğlu onun arvadı ilə evlənmək istədi. Cahiliyyə dövründə bu cür evlənmə adi hal idi və ona görə də bu ayə nazil oldu».

İbn Həcər «Fəthul Bari» əsərində (9-cu cild, səh. 305) və Suyuti «Lübabun-Nüqul» əsərində bu hədisin isnadının «həsən» olduğunu qeyd etmişlər.

Uca Allah buyurur:

﴿ وَلَا تَنكِحُوا۟ مَا نَكَحَ ءَابَآؤُكُم مِّنَ ٱلنِّسَآءِ إِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ ۚ إِنَّهُۥ
كَانَ فَٰحِشَةً وَمَقْتًا وَسَآءَ سَبِيلًا ﴿٢٢﴾ ﴾

«Olub-keçənlər istisna olmaqla *bundan sonra* atalarınızın evlənmiş olduğu qadınlarla evlənməyin. Həqiqətən, bu, iyrənc və qəzəb doğuran bir əməl və murdar bir yoldur»

(22-ci ayə)

İbn Cərir «Təfsir»ində (4-cü cild, səh. 318) demişdir: «İbn Abbas (r.a) rəvayət edir ki, İslam şəriətində evlənməsi haram olan qadınlar İslamaqədərki ərəb cəmiyyətində də yasaq edilmişdilər. Lakin bu «hökmdə» atanın həyat yoldaşı və iki bacı ilə birlikdə evlənmə istisna idi. Uca Allah da bu ayəni nazil etdi.

﴿ وَلَا تَنكِحُوا۟ مَا نَكَحَ ءَابَآؤُكُم مِّنَ ٱلنِّسَآءِ إِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ ۚ ﴾ إلى قوله
﴿ وَأَن تَجْمَعُوا۟ بَيْنَ ٱلْأُخْتَيْنِ ﴾

«Olub-keçənlər istisna olmaqla *bundan sonra* atalarınızın evlənmiş olduğu qadınlarla evlənməyin …» ayəsindən **«…iki bacını birlikdə almaq haram edildi»** ayəsinə qədər.[78]

Məhəmməd ibn Abdullah Məxrəmidən başqa hədisin isnadında olan ravilərin hamısı Buxari və Muslimin istinad etdiyi ravilərdir. Həmçinin o da «siqa» ravidir.

Uca Allah buyurur:

﴿ ۞ وَٱلْمُحْصَنَٰتُ مِنَ ٱلنِّسَآءِ إِلَّا مَا مَلَكَتْ أَيْمَٰنُكُمْ ۖ كِتَٰبَ ٱللَّهِ عَلَيْكُمْ ۚ وَأُحِلَّ لَكُم
مَّا وَرَآءَ ذَٰلِكُمْ أَن تَبْتَغُوا۟ بِأَمْوَٰلِكُم مُّحْصِنِينَ غَيْرَ مُسَٰفِحِينَ ۚ فَمَا ٱسْتَمْتَعْتُم بِهِۦ
مِنْهُنَّ فَـَٔاتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ فَرِيضَةً ۚ وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا تَرَٰضَيْتُم بِهِۦ مِنۢ بَعْدِ
ٱلْفَرِيضَةِ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿٢٤﴾ ﴾

«Sahib olduğunuz cariyələr istisna olmaqla ərli qadınları almaq da *sizə haram edildi*. Allahın sizə buyurduğu hökmü belədir. Bunlardan başqaları ilə, öz malınızla, nikah etməklə, zinakarlığa yol vermədən, evlənməyiniz

[78] [«ən-Nisa» surəsi, 23.]

sizə halal edildi. *Evləndiyiniz* qadınlardan zövq aldığınıza görə onlara, vacib buyurulmuş mehrlərini verin. Bu mehr müəyyən edildikdən sonra öz aranızda razılaşdığınız şeyə görə sizə heç bir günah olmaz. Həqiqətən, Allah Biləndir, Müdrikdir»

(24-cü ayə)

Muslim «Səhih» əsərində (10-cu cild, səh. 35) demişdir: «Əbu Səid əl-Xudri (r.a) rəvayət edir ki, Peyğəmbər ﷺ Huneyn döyüşündə qoşun hazırlayıb Əvtasa göndərdi. Onlar düşmənə qalib gəldikdən sonra cariyələrə sahib oldular. Lakin səhabələrdən bir qismi elə zənn etdi ki, ərləri müşrik olan cariyələrlə evlənməklə günah qazanacaqlar. Uca Allah da bu ayəni nazil etdi»:

﴿ ۞ وَٱلۡمُحۡصَنَٰتُ مِنَ ٱلنِّسَآءِ إِلَّا مَا مَلَكَتۡ أَيۡمَٰنُكُمۡۖ ﴾

«Sahib olduğunuz cariyələr istisna olmaqla ərli qadınları almaq da *sizə haram edildi*». Yəni gözləmə müddəti bitdikdən sonra həmin cariyələrlə evlənmək sizə halal buyuruldu.

Bu hədisi həmçinin Tirmizi «Sünən» əsərində (4-cü cild, səh. 86), Əbu Davud «Sünən» əsərində (2-ci cild, səh. 213), Nəsai «Sünən» əsərində (6-cı cild, səh. 91), Əhməd «Müsnəd» əsərində (3-cü cild, səh. 72, 84) və İbn Cərir «Təfsir»ində (5-ci cild, səh. 2) rəvayət etmişlər. Tirmizi bu hədisin «həsən-səhih» olduğunu qeyd etmişdir.

Uca Allah buyurur:

﴿ أَلَمۡ تَرَ إِلَى ٱلَّذِينَ أُوتُواْ نَصِيبٗا مِّنَ ٱلۡكِتَٰبِ يُؤۡمِنُونَ بِٱلۡجِبۡتِ وَٱلطَّٰغُوتِ
وَيَقُولُونَ لِلَّذِينَ كَفَرُواْ هَٰٓؤُلَآءِ أَهۡدَىٰ مِنَ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ سَبِيلًا ٥١ أُوْلَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ لَعَنَهُمُ
ٱللَّهُۖ وَمَن يَلۡعَنِ ٱللَّهُ فَلَن تَجِدَ لَهُۥ نَصِيرًا ٥٢ ﴾

«Kitabdan pay verilmiş kəsləri görmədinmi? Özləri cibtə və tağuta inanmaqla yanaşı *hələ bir* kafirlər üçün də: “Bunlar möminlərdən daha doğru yoldadırlar”- deyirlər. Onlar Allahın lənətlədiyi kəslərdir. Allah kimi lənətləyərsə, ona heç bir yardımçı tapmazsan»

(51-52-ci ayələr)

İbn Cərir «Təfsir»ində (5-ci cild, səh. 133) demişdir: «İbn Abbas (r.a) rəvayət edir ki, Kə'b ibn əl-Əşrəf Məkkəyə gəldikdə Qüreyşlilər ona belə dedi: «Sən Mədinə əhlinin arasında ən xeyirli və ən şərəfli şəxsiyyətsən! Qövmündən ayrılıb özünü bizdən də artıq sayan bu sənbur[79] (Peyğəmbər ﷺ) barəsində nə deyə bilərsən? Baxmayaraq ki, biz ziyarətgahda qulluq edirik, oranı ziyarət etməyə gələnləri su ilə təmin edirik və onlara digər xidmətlər göstəririk». O dedi: «Siz ondan da artıq xeyirxahsınız!» Uca Allah bu ayəni nazil etdi»:

﴿إِنَّ شَانِئَكَ هُوَ ٱلۡأَبۡتَرُ ٣﴾

«Doğrusu, sənə ədavət bəsləyənin özü sonsuzdur».[80]
Daha sonra Uca Allah bu ayələri nazil etdi:

﴿أَلَمۡ تَرَ إِلَى ٱلَّذِينَ أُوتُواْ نَصِيبٗا مِّنَ ٱلۡكِتَٰبِ يُؤۡمِنُونَ بِٱلۡجِبۡتِ وَٱلطَّٰغُوتِ﴾

إلى قوله ﴿أُوْلَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ لَعَنَهُمُ ٱللَّهُۖ وَمَن يَلۡعَنِ ٱللَّهُ فَلَن تَجِدَ لَهُۥ نَصِيرًا ٥٢﴾

«Kitabdan pay verilmiş kəsləri görmədinmi? Özləri cibtə və tağuta inanmaqla yanaşı *hələ bir* kafirlər üçün də: “Bunlar möminlərdən daha doğru yoldadırlar”- deyirlər. Onlar Allahın lənətlədiyi kəslərdir. Allah kimi

---

[79] Sənbur - sonsuz, zəif, zəlil və yardımçısı olmayana deyilir. («Qamus», 2/73.)
[80] [«əl-Kovsər» surəsi, 3.]

lənətləyərsə, ona heç bir yardımçı tapmazsan» ayəsinə qədər.

Bu hədisi ibn Kəsir «Təfsir»ində (1-ci cild, səh. 513) qeyd etdikdən sonra demişdir ki, bu hədisi həmçinin İmam Əhməd «Müsnəd» əsərində və ibn Hibban «Məvariduz-Zaman» əsərində (səh. 428) rəvayət etmişlər.

İsnadda olan ravilərin hamısı Buxari və Muslimin istinad etdiyi ravilərdir, lakin bu isnad «mürsəl»dir.

Uca Allah buyurur:

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ أَطِيعُواْ ٱللَّهَ وَأَطِيعُواْ ٱلرَّسُولَ وَأُوْلِي ٱلۡأَمۡرِ مِنكُمۡۖ فَإِن تَنَٰزَعۡتُمۡ فِي شَيۡءٖ فَرُدُّوهُ
إِلَى ٱللَّهِ وَٱلرَّسُولِ إِن كُنتُمۡ تُؤۡمِنُونَ بِٱللَّهِ وَٱلۡيَوۡمِ ٱلۡأٓخِرِۚ ذَٰلِكَ خَيۡرٞ وَأَحۡسَنُ تَأۡوِيلًا ٥٩ ﴾

«Ey iman gətirənlər! Allaha və Elçisinə itaət edin, həm də özünüzdən olan rəhbərlərə *şəriətə uyğun şəkildə itaət edin.* Əgər bir şey haqqında mübahisə etsəniz, Allaha və Axirət gününə inanırsınızsa, Allaha və *Onun* Elçisinə müraciət edin. Bu, *sizin üçün* daha xeyirli və nəticə etibarilə daha yaxşıdır».

(59-cu ayə)

Buxari «Səhih» əsərində (9-cu cild, səh. 322) demişdir: «İbn Abbas (r.a) rəvayət edir ki, bu ayə Abdullah ibn Huzafə ibn Qeys (r.a) barəsində nazil olmuşdur. Peyğəmbər ﷺ Abdullah ibn Huzafə ibn Qeysi (r.a) bir dəstə üçün başçı təyin edib göndərən zaman onun barəsində bu ayə nazil oldu».

Hədisin izahı

İmam Buxari «Səhih» əsərində (9-cu cild, səh. 121) demişdir: «Əli ibn Əbi Talib (r.a) rəvayət edir ki, Peyğəmbər

ﷺ ənsarlardan olan bir nəfəri dəstəyə başçı təyin etdi və ona itaət etməyi onlara əmr etdi. O, səfərdə ikən qəzəbləndi və onların üstünə qışqırıb dedi: «Məgər Peyğəmbər ﷺ mənə itaət etməyi sizə əmr etməyib?» Onlar: «Əksinə! (İtaət etməyi bizə əmr edib.)» - deyə cavab verdilər. O, odun toplayıb tonqal qalamağı əmr etdi. Onlar da buna əməl etdilər. Sonra onlara odun içinə girməyi əmr etdi. Onlar əvvəl oda girmək istədilər, sonra isə öz aralarında dedilər: «Biz cəhənnəm oduna düşməmək üçün Peyğəmbərə ﷺ iman gətirmişik!» Bu hal od sönənə və onun (əmirin) qəzəbi sakitləşənə qədər davam etdi. Bu xəbər Peyğəmbərə ﷺ gəlib çatdıqda o dedi: «Əgər onlar odun içərisinə daxil olsaydılar, qiyamətə qədər oradan çıxmayacaqdılar. Allah və Peyğəmbərinin buyuruqlarına zidd olan heç bir əmələ itaət olunmur!»

İbn Kəsir «Təfsir»ində qeyd edir ki, bu hədisi İbn Macədən başqa «Altı kitab»ın müəlliflərinin (Buxari, Muslim, Əbu Davud, Tirmizi və Nəsai) hamısı rəvayət etmişlər. Bundan başqa hədisi həmçinin Əhməd «Müsnəd» əsərində (1-ci cild, səh. 337), İbn Carud «Müntəqa» əsərində (səh. 346) və İbn Cərir «Təfsir»ində (5-ci cild, səh. 147-148) rəvayət etmişlər.

Uca Allah buyurur:

﴿أَلَمْ تَرَ إِلَى ٱلَّذِينَ يَزْعُمُونَ أَنَّهُمْ ءَامَنُوا۟ بِمَآ أُنزِلَ إِلَيْكَ وَمَآ أُنزِلَ مِن قَبْلِكَ يُرِيدُونَ
أَن يَتَحَاكَمُوٓا۟ إِلَى ٱلطَّٰغُوتِ وَقَدْ أُمِرُوٓا۟ أَن يَكْفُرُوا۟ بِهِۦ وَيُرِيدُ ٱلشَّيْطَٰنُ أَن يُضِلَّهُمْ
ضَلَٰلًۢا بَعِيدًا ﴿٦٠﴾ وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا۟ إِلَىٰ مَآ أَنزَلَ ٱللَّهُ وَإِلَى ٱلرَّسُولِ رَأَيْتَ
ٱلْمُنَٰفِقِينَ يَصُدُّونَ عَنكَ صُدُودًا ﴿٦١﴾ فَكَيْفَ إِذَآ أَصَٰبَتْهُم مُّصِيبَةٌۢ بِمَا
قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ ثُمَّ جَآءُوكَ يَحْلِفُونَ بِٱللَّهِ إِنْ أَرَدْنَآ إِلَّآ إِحْسَٰنًا وَتَوْفِيقًا ﴿٦٢﴾﴾

«Sənə nazil edilənə və səndən əvvəl nazil edilənlərə iman gətirdiklərini iddia edənləri görmədinmi? Onlar mühakimə olunmaları üçün tağuta müraciət etmək istəyirlər. Halbuki onlara tağuta inanmamaq əmr olunmuşdur. Şeytan isə onları dərin bir azğınlığa salmaq istəyir. Onlara: "Allahın nazil etdiyinə və Elçisinə tərəf gəlin!"- deyildikdə, münafiqlərin səndən nifrətlə üz çevirdiklərini görürsən. Öz əlləri ilə törətdikləri əməllərə görə onlara müsibət üz verdikdən sonra sənin yanına gəlib: "Biz ancaq yaxşılıq etmək və *mübahisə edənləri* barışdırmaq istədik!"- *deyə* Allaha and içdikdə *onların halı* necə olacaq?»

(60, 61, 62-ci ayələr)

İbn Kəsir «Təfsir»ində (1-ci cild, səh. 519) qeyd edir ki, Təbərani «Mucəm» əsərində demişdir: «İbn Abbas (r.a) rəvayət edir ki, yəhudilər öz aralarında baş vermiş mübahisələri həll etmək üçün kahin olan əbu Bərzə əl-Əsləmiyə müraciət edirdilər. Müşriklərdən olan bir dəstə də öz aralarında baş vermiş mübahisəni həll etmək üçün ona müraciət etdikdə Uca Allah bu ayəni nazil etdi:

﴿ أَلَمْ تَرَ إِلَى ٱلَّذِينَ يَزْعُمُونَ أَنَّهُمْ ءَامَنُوا۟ بِمَآ أُنزِلَ إِلَيْكَ وَمَآ أُنزِلَ مِن قَبْلِكَ ﴾

إلى قوله ﴿ إِنْ أَرَدْنَآ إِلَّآ إِحْسَٰنًا وَتَوْفِيقًا ﴿٦٢﴾ ﴾

«Sənə nazil edilənə və səndən əvvəl nazil edilənlərə iman gətirdiklərini iddia edənləri görmədinmi?» ayəsindən **«Öz əlləri ilə törətdikləri əməllərə görə onlara müsibət üz verdikdən sonra sənin yanına gəlib: "Biz ancaq yaxşılıq etmək və *mübahisə edənləri* barışdırmaq istədik!"- *deyə* Allaha and içdikdə *onların halı* necə olacaq?»** ayəsinə qədər.

Hədisi bu sənədlə Vahidi «Əsbabun-Nuzul» əsərində qeyd etmişdir. Heysəmi «Məcməuz-Zəvaid» əsərində (7-ci cild, səh. 6) Təbəraninin bu rəvayətini qeyd etdikdən sonra demişdir: «Bu hədisin isnadında olan ravilərin hamısı Buxari və Muslimin əsaslandıqları ravilərdir.

Uca Allah buyurur:

﴿ فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّىٰ يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لَا يَجِدُوا۟ فِىٓ أَنفُسِهِمْ حَرَجًا مِّمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُوا۟ تَسْلِيمًا ﴿٦٥﴾ ﴾

«Xeyr! Sənin Rəbbinə and olsun ki, onlar öz aralarında baş verən çəkişmələrdə səni hakim hesab etməyincə, sonra da verdiyin hökmlərə görə özlərində bir sıxıntı duymadan tam təslim olmayınca iman gətirmiş olmazlar».

(65-ci ayə)

Buxari «Səhih» əsərində (9-cu cild, səh. 323 və 5-ci cild, səh. 431, 438) demişdir: «Abdullah ibn əz-Zubeyr (r.a) rəvayət edir ki, ənsarlardan olan bir kişi Peyğəmbərin ﷺ yanında Zubeyr (r.a) ilə xurma ağaclarının suvarılması üçün istifadə olunan arx barəsində mübahisə etdi. Peyğəmbər ﷺ isə dedi: «Ey Zubeyir! Öz ağaclarını suladıqdan sonra suyu burax qonşunun bağına axsın! Bunu eşidən ənsar qəzəblənib dedi: «Ey Allahın elçisi o sənin əmin oğlu olduğu üçün belə hökm verdin?» Peyğəmbərin ﷺ (qəzəbindən) rəngi dəyişdi və dedi: «Ey Zubeyr, su divarın dibinə çatana qədər öz ağaclarını sula, yalnız sonra suyu qonşunun bağına burax!» Zubeyr (r.a) deyir ki, Allaha and olsun ki, bu ayə həmin hadisəyə görə nazil olub.

﴿ فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّىٰ يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ﴾ الآية

«Xeyr! Sənin Rəbbinə and olsun ki, onlar öz aralarında baş verən çəkişmələrdə səni hakim hesab etməyincə, sonra da verdiyin hökmlərə görə özlərində bir sıxıntı duymadan tam təslim olmayınca iman gətirmiş olmazlar».

Bu hədisi həmçinin Muslim «Səhih» əsərində (15-ci cild, səh. 107), Tirmizi «Sünən» əsərində (2-ci cild, səh. 289; 4-cü cild, səh. 89), Əbu Davud «Sünən» əsərində (3-cü cild, səh. 352), İbn Macə «Sünən» əsərində (15 və 2480-cı hədis), Əhməd «Müsnəd» əsərində (4-cü cild, səh. 5), İbn Cərir «Təfsir»ində (5-ci cild səh. 158) və ibn Carud «Müntəqa» əsərində (səh. 339) rəvayət etmişlər.

Tirmizi bu hədisin «həsən» olduğunu demişdir.

Uca Allah buyurur:

﴿ وَمَن يُطِعِ ٱللَّهَ وَٱلرَّسُولَ فَأُوْلَٰٓئِكَ مَعَ ٱلَّذِينَ أَنْعَمَ ٱللَّهُ عَلَيْهِم مِّنَ ٱلنَّبِيِّـۧنَ وَٱلصِّدِّيقِينَ وَٱلشُّهَدَآءِ وَٱلصَّٰلِحِينَ ۚ وَحَسُنَ أُوْلَٰٓئِكَ رَفِيقًا ﴿٦٩﴾ ﴾

«Allaha və *Onun* Elçisinə itaət edənlər Allahın onlara nemət olaraq bəxş etdiyi peyğəmbərlərlə, sidq ürəkdən inananlarla, şəhidlərlə və əməlisalehlərlə birlikdə olacaqlar. Onlar necə də gözəl dostlardır»

(69-cu ayə)

Təbərani «Mucəmus-Səğir» əsərində (1-ci cild, səh. 26) demişdir: «Aişə (r.a) rəvayət edir ki, səhabələrdən biri Peyğəmbərin ﷺ yanına gəlib dedi: «Ey Allahın elçisi! Həqiqətən, sən mənim üçün özümdən, ailəmdən, övladımdan və var-dövlətimdən də sevimlisən. Mən evimdə olarkən səni xatırlayıram və səni görməyənə qədər qəlbim rahatlıq tap-

mır. Hər ikimizin öləcəyini xatırlayanda isə düşünürəm ki, sən Cənnətə daxil olduqda peyğəmbərlərə xas olan ən yüksək mərtəbədə olacaqsan. Mən isə ora daxil olsam qorxuram bir daha səni görməyim». Cəbrail ﷵ Uca Allahın

﴿ وَمَن يُطِعِ ٱللَّهَ وَٱلرَّسُولَ فَأُوْلَٰٓئِكَ مَعَ ٱلَّذِينَ أَنۡعَمَ ٱللَّهُ عَلَيۡهِم مِّنَ ٱلنَّبِيِّـۧنَ وَٱلصِّدِّيقِينَ وَٱلشُّهَدَآءِ وَٱلصَّٰلِحِينَۚ ﴾ الآية

«Allaha və *Onun* Elçisinə itaət edənlər Allahın onlara nemət olaraq bəxş etdiyi peyğəmbərlərlə, sidq ürəkdən inananlarla, şəhidlərlə və əməlisalehlərlə birlikdə olacaqlar ….» ayəsini nazil edənə qədər Peyğəmbər ﷺ ona bir cavab vermədi.

Heysəmi «Məcməuz-Zəvaid» əsərində (7-ci cild, səh. 7) bu rəvayəti qeyd etdikdən sonra demişdir: «Abdullah İbn İmrandan başqa hədisin isnadında olan ravilərin hamısı Buxari və Mislimin istinad etdiyi ravilərdir. Abdullah İbn İmrana gəlincə, o da «siqa» ravidir».

Bu hədisi həmçinin Əbu Nueym «Hilyə» əsərində (4-cü cild, səh. 240 və 8-ci cild, səh. 125) və Vahidi «Əsbabun-Nuzul» əsərində rəvayət etmişlər.

Şəvkani deyir ki, Məqdisi bu hədisi «həsən» hesab etmişdir.

İbn Kəsirin «Təfsir»ində (1-ci cild, səh. 523) bu hədisi gücləndirən bir çox rəvayətlər vardır.

Uca Allah buyurur:

﴿ أَلَمۡ تَرَ إِلَى ٱلَّذِينَ قِيلَ لَهُمۡ كُفُّوٓاْ أَيۡدِيَكُمۡ وَأَقِيمُواْ ٱلصَّلَوٰةَ وَءَاتُواْ ٱلزَّكَوٰةَ فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيۡهِمُ ٱلۡقِتَالُ إِذَا فَرِيقٞ مِّنۡهُمۡ يَخۡشَوۡنَ ٱلنَّاسَ كَخَشۡيَةِ ٱللَّهِ أَوۡ أَشَدَّ خَشۡيَةٗۚ وَقَالُواْ رَبَّنَا لِمَ كَتَبۡتَ عَلَيۡنَا ٱلۡقِتَالَ لَوۡلَآ أَخَّرۡتَنَآ إِلَىٰٓ أَجَلٖ قَرِيبٖۗ قُلۡ مَتَٰعُ ٱلدُّنۡيَا قَلِيلٞ وَٱلۡأٓخِرَةُ خَيۡرٞ لِّمَنِ ٱتَّقَىٰ وَلَا تُظۡلَمُونَ فَتِيلًا ٧٧ ﴾

«Məgər sən, özlərinə: “*Müharibədən* əl çəkin, namaz qılın və zəkat verin!”- deyilən kəsləri görmədinmi? Onlara vuruşmaq vacib edildikdə, içərilərindən bir dəstəsi Allahdan qorxduqları kimi və ya daha artıq qorxu ilə insanlardan qorxdular və: “Ey Rəbbimiz! Vuruşmağı nə üçün bizə vacib etdin? Nə olardı ki, bizə yaxın vaxtadək möhlət verəydin!”- dedilər. De: “Dünyanın ləzzəti azdır. Müttəqilər üçün isə axirət daha xeyirlidir. Sizə xurma çərdəyindəki tel qədər belə haqsızlıq edilməz”»

(77-ci ayə)

Nəsai «Sünən» əsərində (6-cı cild, səh. 3) demişdir: «İbn Abbas (r.a) rəvayət edir ki, Abdurrəhman İbn Auf (r.a) və onun yoldaşları Məkkəyə, Peyğəmbərin ﷺ yanına gəlib dedilər: «Ey Allahın elçisi! Müşrik olduğumuz zaman hörmət, izzət içində idik. İman gətirdikdən sonra isə zəlil, hörmətsiz olduq». Peyğəmbər ﷺ dedi: «Artıq (onları) əfv etmək mənə əmr olundu, elə isə müharibədən əl çəkin!»

Mədinəyə hicrət etdikdən sonra müharibə etmək bizə əmr olundu, müharibədən yayındıqda isə Uca Allah bu ayəni nazil etdi:

﴿ أَلَمۡ تَرَ إِلَى ٱلَّذِينَ قِيلَ لَهُمۡ كُفُّوٓاْ أَيۡدِيَكُمۡ وَأَقِيمُواْ ٱلصَّلَوٰةَ وَءَاتُواْ ٱلزَّكَوٰةَ ﴾ □ الآية

«Məgər sən, özlərinə: “*Müharibədən* əl çəkin, namaz qılın və zəkat verin!”- deyilən kəsləri görmədinmi ….»

Bu hədisi Hakim «Mustədrək» əsərində (2-ci cild, səh. 66; 307) rəvayət etdikdən sonra onun Buxarinin şərtinə uyğun olduğunu qeyd etmiş, Zəhəbi də bunu təsdiq etmişdir.

Lakin qeyd etmək lazımdır ki, Hüseyn İbn Vaqid Buxarinin istinad etdiyi ravilərdən deyildir. Hüseynə gəlincə o, Muslimin istinad etdiyi ravilərdəndir.

Bu hədisi Həmçinin ibn Cərir «Təfsir»ində (5-ci cild, səh. 171)

Uca Allah buyurur:

﴿ وَإِذَا جَآءَهُمۡ أَمۡرٞ مِّنَ ٱلۡأَمۡنِ أَوِ ٱلۡخَوۡفِ أَذَاعُواْ بِهِۦۖ وَلَوۡ رَدُّوهُ إِلَى ٱلرَّسُولِ وَإِلَىٰٓ
أُوْلِي ٱلۡأَمۡرِ مِنۡهُمۡ لَعَلِمَهُ ٱلَّذِينَ يَسۡتَنۢبِطُونَهُۥ مِنۡهُمۡۗ وَلَوۡلَا فَضۡلُ ٱللَّهِ عَلَيۡكُمۡ وَرَحۡمَتُهُۥ
لَٱتَّبَعۡتُمُ ٱلشَّيۡطَٰنَ إِلَّا قَلِيلٗا ٨٣ ﴾

«Onlara əmin-amanlıq və ya qorxu xəbəri gəldikdə, onu yayarlar. Halbuki bunu Peyğəmbərə və özlərindən olan nüfuz sahiblərinə çatdırsaydılar, içərilərindən onun mahiyyətinə varan kəslər o xəbəri bilərdilər. Əgər sizə Allahın lütfü və rəhmi olmasaydı, əlbəttə, az bir qisminiz istisna olmaqla, *hamınız* şeytana uyardınız».

(83-cü ayə)

Muslim «Səhih» əsərində (10-cu cild, səh. 82) demişdir: «Ömər ibn əl-Xəttab (r.a) rəvayət edir ki, Peyğəmbər ﷺ zövcələrini müvəqqəti olaraq tərk etmişdi. Mən məscidə daxil olduqda orada olanların kədərlə: «Allahın elçisi zövcələrini boşayıb!»- dediklərini eşitdim. Bu zaman hələ qadınlara hicab geyinmək əmr olunmamışdı. Mən öz-özümə dedim: «Bu gün mən bu məsələni mütləq öyrənəcəyəm!» Sonra Aişənin (r.a) yanına gəlib dedim: «Ey Əbu Bəkrin qızı! Sən o həddə çatmısan ki, Allahın elçisinə ﷺ əziyyət verirsən?» O dedi: «Mənim etdiklərimin sənə heç bir aidiyyatı yoxdur. Yaxşı olar ki, sən öz qızına nəsihət verəsən». Mən Həfsənin (r.a) yanına gəlib dedim: «Ey Həfsə, sən o həddə çatmisan ki, Allahın elçisinə ﷺ əziyyət verirsən? Allaha and olsun ki, Peyğəmbərin ﷺ səni sevmədiyini bilirsən və mən olmasaydım o səni boşayardı!» Həfsə (r.a) bunu eşitdikdə ağladı. Peyğəmbərin ﷺ harada olduğunu soruşduqda o dedi: «O öz eyvanındadır».

Mən içəri daxil olduqda Peyğəmbərin ﷺ balaca xidmətçisi Rəbah (r.a) eyvanın astanasında oturub, ayaqlarını da Peyğəmbərin ﷺ söykənmək üçün istifadə etdiyi kötüyün üzərinə uzatmışdı. Mən onu çağırıb dedim: «Ey Rəbah, Allahın elçisindən ﷺ izn istə onun yanına daxil olum. O əvvəl eyvana, sonra da mənə baxıb heç nə demədi. Mən yenə onu çağırıb dedim: «Ey Rəbah, Allahın elçisindən ﷺ izn istə onun yanına daxil olum». O əvvəl eyvana, sonra da mənə baxıb heç nə demədi. Mən onu uca səslə çağırıb dedim: «Ey Rəbah, Allahın elçisindən ﷺ izn istə onun yanına daxil olum. Mən zənn edirəm ki, Allahın elçisi mənim Həfsəni (r.a) müdafiə etmək üçün gəldiyimi güman edir. Allaha and olsun ki, o mənə əmr etsəydi, Həfsənin (r.a) boynunu vurardım». Bu dəfə Rəbah (r.a) başı ilə işarə edib Peyğəmbərin ﷺ yanına daxil olmağa izn verdi. Mən Peyğəmbərin ﷺ yanına daxil olduqda, o, həsirin üzərində uzanmışdı. Sonra o qalxıb oturdu və onun əynində izardan[81] başqa heç nə yox idi. Həsirin izi onun çiynində və böyründə qalmışdı. Mən onun eyvanına nəzər salıb gördüm ki, orada təqribən bir «saa»[82] arpa, bir o qədər akasiya ağacının qabığı və bir də aşılanmış dəridən başqa heç bir şey yoxdur. Bu halı gördükdə mənim gözlərim yaşla doldu. Peyğəmbər ﷺ dedi: «Ey ibn əl-Xəttab, səni ağladan nədir?» Mən dedim: «Ey Allahın elçisi! Nə üçün də ağlamayım. Mən görürəm ki, həsir sənin bədənini bu hala salıb, eyvanında da gördüklərimdən başqa bir şey yoxdur. Qeysər (Rum İmperatoru) və Xosrov (Fars İmperatoru) isə cah-cəlal içərisində yaşayırlar. Sən isə Allahın elçisi və sevimlisi, bu da sənin eyvanın!» O dedi: «Ey ibn əl-Xəttab,

---

[81] [Bədənin alt yarı hissəsini örtən geyim. «Mucəmul Vasit» səh. 16.]

[82] [1 saa: Dənli bitkiləri və ya ona bənzər bitkiləri ölçmək üçün təyin olunan ölçü vahididir və dörd ovuca bərabərdir – bu da təqribən 2 kq. 40 qrama bərabərdir. «əş-Şərhul-Mumti alə Zadul-Mustəqnəi» 6/176; «Mucəmul Vasit» səh. 528.]

istəmirsən ki, dünya onlara, axirət isə bizə nəsib olsun?» Mən: «Əksinə! (İstəyirəm)» deyə cavab verdim. Sonra mən onun qəzəblənməsinin səbəbini soruşub dedim: «Zövcələrin nəyə görə narazılıq edir? Əğər sən onları boşasan, həqiqətən Uca Allah, onun mələkləri, Cəbrail ﷺ, Mikail ﷺ, mən, Əbu Bəkr (r.a) və bütün möminlər səninləyik!» Mən çox nadir hallarda dediklərimin Allah tərəfindən təsdiq olunmasını Ondan istəyirdim. Uca Allah da bu barədə ayə nazil etdi:

﴿ إِن تَتُوبَآ إِلَى ٱللَّهِ فَقَدْ صَغَتْ قُلُوبُكُمَا ۖ وَإِن تَظَٰهَرَا عَلَيْهِ فَإِنَّ ٱللَّهَ هُوَ مَوْلَىٰهُ وَجِبْرِيلُ
وَصَٰلِحُ ٱلْمُؤْمِنِينَ ۖ وَٱلْمَلَٰٓئِكَةُ بَعْدَ ذَٰلِكَ ظَهِيرٌ ﴿٤﴾ عَسَىٰ رَبُّهُۥٓ إِن طَلَّقَكُنَّ أَن يُبْدِلَهُۥٓ
أَزْوَٰجًا خَيْرًا مِّنكُنَّ مُسْلِمَٰتٍ مُّؤْمِنَٰتٍ قَٰنِتَٰتٍ تَٰٓئِبَٰتٍ عَٰبِدَٰتٍ سَٰٓئِحَٰتٍ ثَيِّبَٰتٍ وَأَبْكَارًا ﴿٥﴾ ﴾

«Əgər ikiniz də Allaha tövbə etsəniz, *yaxşı olar*. Çünki hər ikinizin qəlbi *günaha* meyl etmişdir. Əgər ona qarşı bir-birinizə dəstək versəniz, *bilin ki,* Allah, Cəbrail və əməlisaleh möminlər onun dostu və yardımçısıdır. Bunlardan başqa mələklər də onun yardımçılarıdır. Əgər o sizi boşasa, Rəbbi sizin əvəzinizə ona sizdən daha yaxşı zövcələr - müsəlman, mömin, itaətkar, tövbə edən, ibadət edən, oruc tutan dul qadınlar və bakirə qızlar verə bilər»[83]

Aişə (r.a.) və Həfsə (r.a.) Peyğəmbərin ﷺ diğər zövcələrini də ona qarşı çıxmağa sövq etməkdə bir-birinə kömək edirdilər. Mən dedim: «Ey Allahın elçisi, sən onları boşamısan?» O: «Xeyr»- deyə cavab verdi. Mən dedim: «Ey Allahın elçisi! Mən məscidə daxil olduqda orada olanların kədərlə: «Allahın elçisi zövcələrini boşayıb!»- dediklərini eşitdim. Bunun doğru olmadığını onlara xəbər verimmi?» O

---

[83] [«ət-Təhrim» surəsi, 4-5.]

dedi: «İstəyirsən xəbər ver!» Peyğəmbərin ﷺ qəzəbi soyuyub, üzündə təbəssüm hiss olunana qədər mən onunla söhbət etdim. O, oturduğu kötüyün üstündən qalxıb getdikdə mən dedim: «Ey Allahın elçisi, iyirmi doqquz gündür ki, otağındasan». O dedi: «Ay da iyirmi doqquz gündən ibarət olur». Mən məscid qapısının önündə dayanıb uca səslə car çəkib dedim: «Allahın elçisi zövcələrini boşamayıb!» Uca Allahda bu ayəni nazil etdi:

﴿ وَإِذَا جَآءَهُمْ أَمْرٌ مِّنَ ٱلْأَمْنِ أَوِ ٱلْخَوْفِ أَذَاعُوا۟ بِهِۦ ۖ وَلَوْ رَدُّوهُ إِلَى ٱلرَّسُولِ وَإِلَىٰٓ أُو۟لِى ٱلْأَمْرِ مِنْهُمْ لَعَلِمَهُ ٱلَّذِينَ يَسْتَنۢبِطُونَهُۥ مِنْهُمْ ۗ ﴾ الآية

«Onlara əmin-amanlıq və ya qorxu xəbəri gəldikdə, onu yayarlar. Halbuki bunu Peyğəmbərə və özlərindən olan nüfuz sahiblərinə çatdırsaydılar, içərilərindən onun mahiyyətinə varan kəslər o xəbəri bilərdilər…..»

Mən də o xəbərin mahiyyətinə varan şəxslərdən idim».

Uca Allah buyurur:

﴿ ۞ فَمَا لَكُمْ فِى ٱلْمُنَـٰفِقِينَ فِئَتَيْنِ وَٱللَّهُ أَرْكَسَهُم بِمَا كَسَبُوٓا۟ ۚ أَتُرِيدُونَ أَن تَهْدُوا۟ مَنْ أَضَلَّ ٱللَّهُ ۖ وَمَن يُضْلِلِ ٱللَّهُ فَلَن تَجِدَ لَهُۥ سَبِيلًا ﴿٨٨﴾ ﴾

«Sizə nə oldu ki, münafiqlər barəsində iki dəstəyə *ayrıldınız*? Halbuki Allah onları etdikləri əməllərə görə geriyə (küfrə) qaytarmışdır. Siz Allahın azdırdığı kimsəni doğru yola yönəltməkmi istəyirsiniz? Allahın azdırdığı kimsə üçün heç bir yol tapa bilməzsən».

(88-ci ayə)

İmam Buxari «Səhih» əsərində (8-ci cild, səh. 359) demişdir: «Zeyd İbn Sabit (r.a) rəvayət edir ki, Peyğəmbər ﷺ

Uhud döyüşünə getdikdə onunla olanların bir qismi (Abdullah ibn Ubey ibn Səlul və onun tərəfdarları) geri qayıtdı. Beləliklə Peyğəmbərin ﷺ səhabələri iki dəstəyə bölündülər. Bir dəstə kafirlərlə vuruşmağı, digəri isə vuruşmamağı təklif etdikdə Uca Allah bu ayəni nazil etdi:

﴿ ۞ فَمَا لَكُمْ فِي ٱلْمُنَٰفِقِينَ فِئَتَيْنِ وَٱللَّهُ أَرْكَسَهُم بِمَا كَسَبُوٓا۟ ﴾ الآية

«Sizə nə oldu ki, münafiqlər barəsində iki dəstəyə *ayrıldınız*? Halbuki Allah onları etdikləri əməllərə görə geriyə (küfrə) qaytarmışdır ….»

Peyğəmbər ﷺ dedi: «Həqiqətən Mədinə «Teybə»dir[84] və od dəmirin pasını təmizlədiyi kimi o da günahları təmizləyir».[85]

Bu hədisi həmçinin Buxari «Təfsir» fəslində (9-cu cild, səh. 325), Muslim «Səhih» əsərində (17- ci cild, səh. 123), Tirmizi «Sünən» əsərində (4-cü cild, səh. 89), Əhməd «Müsnəd» əsərində (5-ci cild, səh. 184, 187, 188), İbn Cərir «Təfsir»ində (5-ci cild, səh. 192) və Təbərani «Mucəmul Kəbir» əsərində (5-ci cild, səh. 129) rəvayət etmişlər.

Tirmizi bu hədisin «həsən-səhih» olduğunu demişdir.

Uca Allah buyurur:

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓا۟ إِذَا ضَرَبْتُمْ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ فَتَبَيَّنُوا۟ وَلَا تَقُولُوا۟ لِمَنْ أَلْقَىٰٓ إِلَيْكُمُ ٱلسَّلَٰمَ لَسْتَ مُؤْمِنًا تَبْتَغُونَ عَرَضَ ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا فَعِندَ ٱللَّهِ مَغَانِمُ كَثِيرَةٌ كَذَٰلِكَ كُنتُم مِّن قَبْلُ فَمَنَّ ٱللَّهُ عَلَيْكُمْ فَتَبَيَّنُوٓا۟ إِنَّ ٱللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا ﴿٩٤﴾ ﴾

[84] [Mədinə şəhərinin digər adlarından biridir. «Səhih Muslim», 2942.]
[85] [Abdullah ibn Ubey ibn Səlul və onun kimilərini oradan uzaqlaşdırır.]

«Ey iman gətirənlər! Allah yolunda *döyüşə* çıxdığınız zaman *kiminlə vuruşacağınızı* yəqin edin və sizə salam verən şəxsə, dünya həyatının fani mənfəətinə can ataraq: “Sən mömin deyilsən!”- deməyin. Allah yanında çox qənimətlər vardır. Əvvəllər siz də belə idiniz, Allah sizə mərhəmət göstərdi. Odur ki, *kiminlə vuruşacağınızı* yəqin edin! Şübhəsiz ki, Allah nə etdiklərinizdən xəbərdardır.»

(94-cü ayə)

Buxari «Səhih» əsərində (9-cu cild, səh. 327) demişdir: «İbn Abbas (r.a) rəvayət edirdi ki, bir kişi bir dəstə müsəlmanla qarşılaşdı və salam verdi. Onlar isə onu öldürdülər və əlində olan qənimətini götürdülər. Uca Allah da bu ayəni nazil etdi.

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِذَا ضَرَبۡتُمۡ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ فَتَبَيَّنُواْ وَلَا تَقُولُواْ لِمَنۡ أَلۡقَىٰٓ
إِلَيۡكُمُ ٱلسَّلَٰمَ لَسۡتَ مُؤۡمِنٗا تَبۡتَغُونَ عَرَضَ ٱلۡحَيَوٰةِ ٱلدُّنۡيَا ﴾

«Ey iman gətirənlər! Allah yolunda *döyüşə* çıxdığınız zaman *kiminlə vuruşacağınızı* yəqin edin və sizə salam verən şəxsə, dünya həyatının fani mənfəətinə can ataraq: “Sən mömin deyilsən!”- deməyin. Allah yanında çox qənimətlər vardır.

Bu hədisi həmçinin Muslim «Səhih» əsərində (18-ci cild, səh. 161), Tirmizi «Sünən» əsərində (4-cü cild, səh. 90), Əhməd «Müsnəd» əsərində (1-ci cild, səh. 229, 324), Hakim «Mustədrək» əsərində (2-ci cild, səh. 235) və İbn Cərir «Təfsir»ində (5-ci cild, səh. 223) rəvayət etmişlər.

Tirmizi bu hədisin «həsən» olduğunu demişdir. Hakim bu hədisin isnadının Buxari və Muslimin şərtlərinə uyğun

olduğunu demiş, Zəhəbi isə bu barədə susmuşdur. Susmağının səbəbi isnadın Buxari və Muslimin şərtlərinə uyğun olmaması olmuşdur.

Tirmizi, Əhməd, Hakim və İbn Cəririn rəvayətlərində öldürülən şəxsin Bənu Sələmə qəbiləsindən olduğu qeyd olunmuşdur.

Heysəmi «Məcməuz-Zəvaid» əsərində (7-ci cild, səh. 9) Bəzzarın istinad etdiyi sənədin «ceyyid» olduğunu demişdir. Bu rəvayətdə qatilin Miqdad[86] olduğu qeyd olunmuşdur (Əhmədin rəvayətində isə qatilin Mihləm İbn Cusəmə olduğu qeyd olunmuşdur).

İmam Əhməd «Müsnəd» əsərində (6-cı cild, səh. 11) demişdir: «Abdullah ibn Əbi Hədrəd (r.a) rəvayət edir ki, Peyğəmbər ﷺ məni, Əbu Qətadə Haris İbn Rib'ini (r.a), Milhəm İbn Cusəmə ibn Qeysi (r.a) və digər müsəlmanları İdəmə[87] göndərdi. Biz orada olarkən Amir əl-Əşcəi bizim yanımızdan keçdi və bizə salam verdi. Onun əlində bir tuluq süd və başqa şeylər var idi. Biz onu saxladıq və Milhəm İbn Cüsəmə (r.a) aralarında baş vermiş narazıçılığa görə onu öldürüb dəvəsini və digər əşyalarını götürdü. Biz Peyğəmbərin ﷺ yanına gəldikdən sonra bu barədə ona xəbər verdik və Uca Allah da bu ayəni nazil etdi:

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِذَا ضَرَبۡتُمۡ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ فَتَبَيَّنُواْ وَلَا تَقُولُواْ لِمَنۡ أَلۡقَىٰٓ
إِلَيۡكُمُ ٱلسَّلَٰمَ لَسۡتَ مُؤۡمِنٗا تَبۡتَغُونَ عَرَضَ ٱلۡحَيَوٰةِ ٱلدُّنۡيَا فَعِندَ ٱللَّهِ
مَغَانِمُ كَثِيرَةٞۚ كَذَٰلِكَ كُنتُم مِّن قَبۡلُ فَمَنَّ ٱللَّهُ عَلَيۡكُمۡ فَتَبَيَّنُوٓاْۚ
إِنَّ ٱللَّهَ كَانَ بِمَا تَعۡمَلُونَ خَبِيرٗا ﴿٩٤﴾ ﴾

[86] Qatilin Miqdad olması səhih deyildir, çünki bu rəvayət «mürsəl»dir.

[87] [İdəm: Yer adıdır.]

«Ey iman gətirənlər! Allah yolunda *döyüşə* çıxdığınız zaman *kiminlə vuruşacağınızı* yəqin edin və sizə salam verən şəxsə, dünya həyatının fani mənfəətinə can ataraq: “Sən mömin deyilsən!”- deməyin. Allah yanında çox qənimətlər vardır. Əvvəllər siz də belə idiniz, Allah sizə mərhəmət göstərdi. Odur ki, *kiminlə vuruşacağınızı* yəqin edin! Şübhəsiz ki, Allah nə etdiklərinizdən xəbərdardır.»

Bu hədisi həmçinin ibn Carud «Müntəqa» əsərində (səh. 263) rəvayət etmişdir.

Bu hədis «həsən li-ğeyrihi»dir. Qa'qa ibn Əbi Hədrədın necə ravi olduğu müəmmalıdır. Buxari «Tarix» əsərində onun səhabə olduğu ehtimalını vurğulamış lakin bunu əsaslandırmaq üçün heç bir dəlil gətirməmişdir. İbn Əsakir isə «Tə'cilul Mənfəə» əsərində onun səhabə olduğunu inkar etmişdir. Deməli o «məsturul-hal» qisminə aid olan ravidir. Çünki iki ravi ona istinad etmiş, mötəbər alimlərdən isə heç biri öz əsərində onun «siqa» ravi olduğunu qətiyyətlə qeyd etməmişdir. Yuxarıda deyilənlərdən belə nəticə çıxarmaq olar ki, onun rəvayətləri digər rəvayətləri qüvvətləndirə bilər.

İbn Həcər «Fəthul-Bari» əsərində (9-cu cild, səh. 327) deyir ki, məna etibarilə hər iki rəvayəti cəm edib demək olar ki, bu ayə hər iki hadisəyə şamil edilir.

Uca Allah buyurur:

﴿لَّا يَسۡتَوِي ٱلۡقَٰعِدُونَ مِنَ ٱلۡمُؤۡمِنِينَ غَيۡرُ أُوْلِي ٱلضَّرَرِ وَٱلۡمُجَٰهِدُونَ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ بِأَمۡوَٰلِهِمۡ
وَأَنفُسِهِمۡۚ فَضَّلَ ٱللَّهُ ٱلۡمُجَٰهِدِينَ بِأَمۡوَٰلِهِمۡ وَأَنفُسِهِمۡ عَلَى ٱلۡقَٰعِدِينَ دَرَجَةٗۚ وَكُلّٗا وَعَدَ ٱللَّهُ ٱلۡحُسۡنَىٰۚ
وَفَضَّلَ ٱللَّهُ ٱلۡمُجَٰهِدِينَ عَلَى ٱلۡقَٰعِدِينَ أَجۡرًا عَظِيمٗا ٩٥﴾

«Möminlərdən – üzürlülər istisna olmaqla – *evdə* oturanlarla Allah yolunda öz malları və canları ilə cihad edənlər eyni olmazlar. Allah öz malları və canları ilə cihad edənləri *evdə* oturanlardan dərəcə etibarilə üstün etdi. Allah *onların* hamısına ən gözəl nemət vəd etmişdir. Allah mücahidləri *evdə* oturanlardan böyük bir mükafatla üstün etmişdir».

(95-ci ayə)

Buxari «Səhih» əsərində (9-cu cild, səh. 329) demişdir: «Bəra İbn Azib deyir ki,

﴿لَّا يَسۡتَوِي ٱلۡقَٰعِدُونَ مِنَ ٱلۡمُؤۡمِنِينَ﴾

«Möminlərdən *evdə* oturanlarla…..» ayəsi nazil olduqda Peyğəmbər ﷺ Zeyd İbn Sabiti (r.a) çağırıb bu ayəni ona yazdırdı. Bu vaxt ibn Ummu Məktum (r.a) gəlib Peyğəmbərə ﷺ kor olduğu və vuruşmağa qadir olmadığı barədə şikayət etdikdə Uca Allah bu ayəni nazil etdi:

﴿لَّا يَسۡتَوِي ٱلۡقَٰعِدُونَ مِنَ ٱلۡمُؤۡمِنِينَ غَيۡرُ أُوْلِي ٱلضَّرَرِ﴾

«Möminlərdən – üzürlülər istisna olmaqla – *evdə* oturanlarla...»

Bu hədisi həmçinin Muslim «Səhih» əsərində (13-cü cild, səh. 16), Tirmizi «Sünən» əsərində (4-cü cild, səh. 91), Nəsai «Sünən» əsərində (6-cı cild, səh. 10), Əhməd «Müsnəd» əsərində (4-cü cild, səh. 282, 284, 290, 299, 300), Təyalisi «Müsnəd» əsərində (2-ci cild, səh. 17), Darimi «Sünən» əsərində (2-ci cild, səh. 209), ibn Sə'd «Təbəqat» əsərində (4-cü cild, səh. 154), İbn Cərir «Təfsir»ində (5-ci cild, səh. 228) və Beyhəqi «Sünən» əsərində (9-cu cild, səh. 23) rəvayət etmişlər.

Tirmizi bu hədisin «həsən-səhih» olduğunu demişdir.

Buxari «Səhih» əsərində (6-cı cild, səh. 385) demişdir: «Zeyd İbn Sabit (r.a) rəvayət edir ki, Peyğəmbər ﷺ ona bu ayəni:

﴿ لَّا يَسْتَوِى ٱلْقَٰعِدُونَ مِنَ ٱلْمُؤْمِنِينَ وَٱلْمُجَٰهِدُونَ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ ﴾ الآية

«Möminlərdən – üzürlülər istisna olmaqla – ***evdə*** **oturanlarla Allah yolunda öz malları və canları ilə cihad edənlər eyni olmazlar ….» -** diktə edib yazdırdı. Bu vaxt İbn Ummu Məktub (r.a) gəlib dedi: «Ey Allahın elçisi! Əgər vuruşa bilsəydim, mən də vuruşardım». İbn Ummu Məktub (r.a) kor olduğu üçün belə dedi. Bu zaman Uca Allah bu ayəni nazil etdi:

﴿ غَيْرُ أُوْلِى ٱلضَّرَرِ ﴾

«Üzürlülər istisna olmaqla ….» Bu ayə nazil olarkən Peyğəmbərin ﷺ ayağı mənim ayağımın üstündə idi və onun ağırlığından az qaldı ki, ayağım sınsın».

Bu hədisi həmçinin Buxari (9-cu cild, səh. 328), Tirmizi «Sünən» əsərində (4-cü cild, səh. 92), Əbu David «Sünən» əsərində (2-ci cild, səh. 319), Nəsai «Sünən» əsərində (6-cı cild, səh. 9), Əhməd «Müsnəd» əsərində (5-ci cild, səh. 184, 191), ibn Carud «Müntəqa» əsərində (səh. 344) Hakim «Mustədrək» əsərində (2-ci cild, səh. 82), ibn Sə'd «Təbəqat» əsərində (4-cü cild, səh. 155), İbn Cərir «Təfsir»ində (5-ci cild, səh. 329), Beyhəqi «Sünən» əsərində (9-cu cild, səh. 23) və Təbərani «Mucəmul-Kəbir» əsərində (5-ci cild, səh. 144) rəvayət etmişlər.

İbn Hibban «Səhih» əsərində (Heysəminin «Məvariduz-Zaman» əsərində (səh. 329) qeyd olunduğu kimi) demişdir:

«Fəltan İbn Asim (r.a) rəvayət edir ki, biz Peyğəmbərin ﷺ yanında olarkən ona ayə nazil oldu. Biz ayənin nazil olmasını onun halının dəyişməsindən bildik. Çünki o bu zaman gözlərini, qulaqlarını və qəlbini yalnız Allahdan nazil olana doğru yönəldər, kənar şeylərə diqqət yetirməzdi. O, katibinə ayəni yazmağı əmr etdi. Bu vaxt kor bir kişi ayağa qalxıb dedi: «Ey Allahın elçisi, bəs mənim günahım nədir?» Bu zaman Peyğəmbərə ﷺ yenə ayə nazil oldu və biz o kişiyə: «Allahın elçisinə ayə nazil olur»- deyə səbr etməyi tövsiyə etdik. O öz növbəsində ayaq üstə dayanıb belə dedi: «Allahın elçisini qəzəbləndirməkdən Allaha sığınıram!» Sonra Peyğəmbər ﷺ katibinə bu ayəni yazmağı əmr etdi.

﴿ غَيۡرُ أُوْلِي ٱلضَّرَرِ ﴾

«Üzürlülər istisna olmaqla ….»

Bu hədisi Bəzzar «Kəşful Əstar» əsərində (3-cü cild, səh. 54) qeyd etdikdən sonra onun isnadının «həsən» olduğunu demişdir.

Bu hədisi həmçinin ibn Əbi Şeybə «Müsənnəf» əsərində (ibn Həcərin «Mətalibul-Aliyə» əsərində (3-cü cild, səh. 117) qeyd olunduğu kimi) və Heysəmi «Məvariduz-Zaman» əsərində (5-ci cild, səh. 28) rəvayət etmişlər.

Heysəmi bu hədisin isnadında olan ravilərin hamısının «siqa» ravilər olduğunu demişdir.

Tirmizi «Sünən» əsərində (4-cü cild, səh. 91) demişdir: «İbn Abbas (r.a) rəvayət edir ki, Bədr döyüşünə gedənlərin fəziləti barəsində ayə nazil olduqda Abdullah ibn Cəhş (r.a) və ibn Ummu Məktum (r.a) dedilər: «Ey Allahın elçisi! Bizim kor olmağımız döyüşdə iştirak etməməyimizə rüxsət verirmi?» Uca Allah da bu ayəni nazil etdi:

﴿لَّا يَسۡتَوِي ٱلۡقَٰعِدُونَ مِنَ ٱلۡمُؤۡمِنِينَ غَيۡرُ أُوْلِي ٱلضَّرَرِ وَٱلۡمُجَٰهِدُونَ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ﴾ الآية

«Möminlərdən – üzürlülər istisna olmaqla – *evdə* oturanlarla Allah yolunda öz malları və canları ilə cihad edənlər eyni olmazlar ….»

Tirmizi bu hədisin «həsən, ğərib» olduğunu demişdir.

Bu hədisi həmçinin Təbərani rəvayət etmiş və Heysəmi (7-ci cild, səh. 9) onun isnadında olan ravilərin «siqa» ravilər olduğunu təsdiqləmişdir.

Uca Allah buyurur:

﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ تَوَفَّىٰهُمُ ٱلۡمَلَٰٓئِكَةُ ظَالِمِيٓ أَنفُسِهِمۡ قَالُواْ فِيمَ كُنتُمۡۖ قَالُواْ كُنَّا مُسۡتَضۡعَفِينَ فِي ٱلۡأَرۡضِۚ قَالُوٓاْ
أَلَمۡ تَكُنۡ أَرۡضُ ٱللَّهِ وَٰسِعَةٗ فَتُهَاجِرُواْ فِيهَاۚ فَأُوْلَٰٓئِكَ مَأۡوَىٰهُمۡ جَهَنَّمُۖ وَسَآءَتۡ مَصِيرًا ٩٧ إِلَّا
ٱلۡمُسۡتَضۡعَفِينَ مِنَ ٱلرِّجَالِ وَٱلنِّسَآءِ وَٱلۡوِلۡدَٰنِ لَا يَسۡتَطِيعُونَ حِيلَةٗ وَلَا يَهۡتَدُونَ سَبِيلٗا ٩٨﴾

«Mələklər özlərinə zülm edənlərin canlarını alarkən *onlara*: “Siz nə halda idiniz?”- deyəcəklər. Onlar: “Biz yer üzündə zəif insanlar idik!”- deyəcəklər. *Mələklər də onlara*: “Məgər Allahın torpağı o qədər geniş deyildimi ki, siz orada hicrət edəydiniz?”- deyəcəklər. Onların sığınacaqları yer Cəhənnəmdir. Ora nə pis dönüş yeridir. Ancaq *zülmə qarşı* çarə tapmağa qadir olmayan və *hicrət etməyə* yol tapa bilməyən zəif kişi, qadın və uşaqlar istisnadır».

(97-98-ci ayələr)

Buxari «Səhih» əsərində (9-cu cild, səh. 331) demişdir: «Əbul Əsvəd rəvayət edir ki, Mədinə əhli Şam əhlinə qarşı döyüşə çıxmağa məcbur edilən zaman[88] mən İkrimənin

[88] [Abdullah ibn Zubeyrin Məkkənin əmiri olduğu vaxt.]

yanına gəlib ondan nəsihət istədim və o, təkid edərək mənə bu döyüşdə iştirak etməməyimi tövsiyə edib dedi: «İbn Abbas (r.a) mənə rəvayət etmişdir ki, bir zamanlar (Məkkədə olan bəzi) müsəlmanlar (məcbur olunduqlarına görə) müşriklərlə birgə Peyğəmbərə ﷺ qarşı döyüşürdülər. O vaxt onlar (müsəlmanlar tərəfindən) ox və qılıncla vurulub öldürüldü və Uca Allah da bu ayəni nazil etdi:

﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ تَوَفَّىٰهُمُ ٱلْمَلَٰٓئِكَةُ ظَالِمِىٓ أَنفُسِهِمْ قَالُوا۟ فِيمَ كُنتُمْ ﴾ الآية

«Mələklər özlərinə zülm edənlərin canlarını alarkən *onlara*: “Siz nə halda idiniz?”- deyəcəklər?..»

Bu hədisi həmçinin ibn Kəsir «Təfsir»ində (1-ci cild, səh. 542), Təhavi «Muşkilul-Əsar» əsərində (4-cü cild, səh. 327) və Təbəri «Təfsir»ində (5-ci cild, səh. 234-235) rəvayət etmişlər.

Heysəmi «Məcməuz-Zəvaid» əsərində (7-ci cild, səh. 10) hədisin isnadında olan ravilərin hamısının - Məhəmməd ibn Şureykdən başqa - Buxari və Muslimin istinad etdiyi ravilər olduğunu, Məhəmməd ibn Şureykin də «siqa» ravi olduğunu qeyd etmişdir.

Uca Allah buyurur:

﴿ ۞ وَمَن يُهَاجِرْ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ يَجِدْ فِى ٱلْأَرْضِ مُرَٰغَمًا كَثِيرًا وَسَعَةً ۚ وَمَن يَخْرُجْ مِنۢ بَيْتِهِۦ مُهَاجِرًا إِلَى ٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ ثُمَّ يُدْرِكْهُ ٱلْمَوْتُ فَقَدْ وَقَعَ أَجْرُهُۥ عَلَى ٱللَّهِ ۗ وَكَانَ ٱللَّهُ غَفُورًا رَّحِيمًا ﴿١٠٠﴾ ﴾

«Kim Allah üçün hicrət edərsə, yer üzündə çoxlu sığınacaq və bolluq tapar. Kim Allaha və Onun Elçisinə tərəf hicrət edərək evindən çıxdıqdan sonra da ölüm onu haqlayarsa, onun mükafatını Allah verər. Allah Bağışlayandır, Rəhmlidir».

(100-cü ayə)

İbn Cərir «Təfsir»ində (5-ci cild, səh. 240) demişdir: «İbn Abbas (r.a) rəvayət edir ki, bu ayə

﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ تَوَفَّىٰهُمُ ٱلْمَلَـٰٓئِكَةُ ظَالِمِىٓ أَنفُسِهِمْ قَالُوا۟ فِيمَ كُنتُمْ ﴾ الآية

«Mələklər özlərinə zülm edənlərin canlarını alarkən *onlara*: "Siz nə halda idiniz?"- deyəcəklər?..»[89] - nazil olduqdan sonra Məkkədə yaşayan Bənu Bəkr qəbiləsindən olan Damra adlı bir şəxs xəstə olduğuna baxmayaraq öz əhli-əyalına belə dedi: «Məni Məkkədən çıxarın! Bədənimə istilik gəlir». Onlar dedilər: «Səni hara aparaq?» O, əli ilə Mədinəyə tərəf işarə etdi və bu ayə nail oldu:

﴿ وَمَن يَخْرُجْ مِنۢ بَيْتِهِۦ مُهَاجِرًا إِلَى ٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ ﴾ إلى آخر الآية

«Kim evindən çıxıb Allaha və Onun Peyğəmbərinə tərəf hicrət etsə…..»

Şureyk ibn Abdullahdan başqa hədisin isnadında olan ravilərin hamısı «siqa» ravilərdir. Şureyk ibn Abdullaha gəlincə, onun hafizəsində zəiflik var, lakin bu hədisi qüvvətləndirən digər hədislər də mövcuddur.

Bax: İbn Həcərin «Mətalibul Aliyə» əsəri (səh. 433), Heysəminin «Məcməu-z-Zəvaid» əsəri (7-ci cild, səh.10) və ibn Kəsirin «Təfsir»i (1-ci cild, səh.543)

Uca Allah buyurur:

﴿ وَإِذَا كُنتَ فِيهِمْ فَأَقَمْتَ لَهُمُ ٱلصَّلَوٰةَ فَلْتَقُمْ طَآئِفَةٌ مِّنْهُم مَّعَكَ وَلْيَأْخُذُوٓا۟ أَسْلِحَتَهُمْ فَإِذَا سَجَدُوا۟ فَلْيَكُونُوا۟ مِن وَرَآئِكُمْ وَلْتَأْتِ طَآئِفَةٌ أُخْرَىٰ لَمْ

[89] [«ən-Nisa» surəsi, 97.]

يُصَلُّواْ فَلْيُصَلُّواْ مَعَكَ وَلْيَأْخُذُواْ حِذْرَهُمْ وَأَسْلِحَتَهُمْ ۗ وَدَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ لَوْ تَغْفُلُونَ
عَنْ أَسْلِحَتِكُمْ وَأَمْتِعَتِكُمْ فَيَمِيلُونَ عَلَيْكُم مَّيْلَةً وَٰحِدَةً ۚ ﴾

«Sən *səhabələrinin* arasında olub onlara namaz qıldırdığın zaman onların bir dəstəsi səninlə birlikdə namaza dursun, silahlarını da *özləri ilə* götürsünlər. Bunlar səcdə etdikləri zaman (birinci rükəti tamamlayanadək o biri dəstə) arxanızda olsun. *Sonra* namazını qılmamış digər dəstə gəlib səninlə birlikdə namaz qılsın, ehtiyatlarını *tutsunlar* və silahlarını da *özləri ilə* götürsünlər. Kafirlər istərdilər ki, siz silahlarınızdan və əşyalarınızdan xəbərsiz olasınız və onlar da sizin üzərinizə bircə dəfə hücum etsinlər (bir həmlədə sizi məğlub etsinlər)».

(102-ci ayə)

Əhməd «Müsnəd» əsərində (4-cü cild, səh. 59) demişdir: «Əbu Ayyaş əz-Zərqi (r.a) belə rəvayət edir: «Biz Asfən adlı yerdə Xalid ibn Validin (r.a) başçılıq etdiyi bir dəstə müşriklə rastlaşdıq. Onlar bizimlə qiblə arasında idilər. Peyğəmbər ﷺ bu vaxt bizə zöhr namazını qıldırırdı. Müşriklər təəssüf edərək dedilər: «Müsəlmanlar elə vəziyyətdə idilər ki, biz onlara hücum edə bilərdik». Sonra arxayınlıqla belə dedilər: «İndi isə onları özlərindən də, övladlarından da çox sevdikləri əsr namazı gözləyir». Uca Allah da bu ayəni nazil etdi:

﴿ وَإِذَا كُنتَ فِيهِمْ فَأَقَمْتَ لَهُمُ ٱلصَّلَوٰةَ ﴾ الآية

«Sən *səhabələrinin* arasında olub onlara namaz qıldırdığın zaman….»

Əsr namazının vaxtı gəlib çatdıqda Peyğəmbər ﷺ səhabələrə silahlarını götürməyi əmr etdi. Sonra biz onun arxasında iki cərgəyə düzəldik və hamımız əsr namazını qıldıq».

Bu hədisi həmçinin Abdurrəzaq «Müsənnəf» əsərində (2-ci cild, səh. 505), Təyalisi «Müsnəd» əsərində (1-ci cild, səh. 150), Hakim «Mustədrək» əsərində (3-cü cild, səh. 337; 1-ci cild, səh. 30), Əbu Davud «Sünən» əsərində (1-ci cild, səh. 477), Nəsai «Sünən» əsərində (3-cü cild, səh. 145), Daraqutni «Sünən» əsərində (2-ci cild, səh. 59) və ibn Cərir «Təfsir»ində (5-ci cild, səh. 246, 256, 257) rəvayət etmişlər.

Hakim bu hədisin isnadının Buxari və Muslimin şərtlərinə uyğun olduğunu demiş, Zəhəbi də bunu təsdiqləmişdir. Həmçinin Daragutni də bu hədisin «səhih» olduğunu demişdir.

Uca Allah buyurur:

﴿ وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِن كَانَ بِكُمْ أَذًى مِّن مَّطَرٍ أَوْ كُنتُم مَّرْضَىٰٓ أَن تَضَعُوٓا۟
أَسْلِحَتَكُمْ ۖ وَخُذُوا۟ حِذْرَكُمْ ۗ إِنَّ ٱللَّهَ أَعَدَّ لِلْكَٰفِرِينَ عَذَابًا مُّهِينًا ﴿١٠٢﴾ ﴾

«Əgər siz yağışdan əziyyət çəksəniz və ya xəstə olsanız silahlarınızı yerə qoymaq sizə günah deyildir, lakin ehtiyatınızı əldən verməyin. Şübhəsiz ki, Allah kafirlər üçün alçaldıcı bir əzab hazırlamışdır»

(102-ci ayə)

Buxari «Səhih» əsərində (9-cu cild, səh. 333) demişdir: «İbn Abbas (r.a) rəvayət edir ki, bu ayə nazil olduqda Abdurrəhman ibn Auf (r.a) yaralı idi».

İbn Həcər hədisin izahında deyir ki, yəni onun barəsində ayə nazil oldu.

Doğrusu, Hakim bu hədisi: «Bu ayə nazil oldu» - ləfzi ilə «Mustədrək» əsərində (2-ci cild, səh. 308) rəvayət etmiş və onun «səhih» olduğunu, Buxari və Muslimin şərtlərinə müvafiq olduğunu qeyd etmiş, Zəhəbi də bunu təsdiqləmişdir.

Bu hədisi həmçinin ibn Cərir «Təfsir»ində (5-ci cild, səh. 259) rəvayət etmişdir.

Uca Allah buyurur:

﴿وَلَأُضِلَّنَّهُمْ وَلَأُمَنِّيَنَّهُمْ وَلَآمُرَنَّهُمْ فَلَيُبَتِّكُنَّ ءَاذَانَ ٱلْأَنْعَٰمِ وَلَآمُرَنَّهُمْ
فَلَيُغَيِّرُنَّ خَلْقَ ٱللَّهِ ۚ وَمَن يَتَّخِذِ ٱلشَّيْطَٰنَ وَلِيًّا مِّن دُونِ ٱللَّهِ فَقَدْ خَسِرَ
خُسْرَانًا مُّبِينًا ﴿١١٩﴾﴾

«Mən onları mütləq *doğru yoldan* azdıracaq və xülyalara salacağam; onlara mal-qaranın qulaqlarını kəsməyi buyuracaq və Allahın yaratdıqlarına dəyişiklik verməyi əmr edəcəyəm”. Allahı qoyub şeytanı özünə himayədar tutan şəxs açıq-aşkar ziyana uğramışdır».

(119-cu ayə)

İmam Təbəri «Təfsir»ində (9-cu cild, səh. 215) demişdir: «ibn Abbas (r.a) axtalanmanı yaramaz əməl hesab edib demişdir: «Belə yaramaz işlər barəsində bu ayə nazil olmuşdur». Bu hədis Muslimin şərtinə müvafiq olan «səhih» hədisdir.

Uca Allah buyurur:

﴿وَيَسْتَفْتُونَكَ فِى ٱلنِّسَآءِ ۖ قُلِ ٱللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِيهِنَّ وَمَا يُتْلَىٰ عَلَيْكُمْ فِى
ٱلْكِتَٰبِ فِى يَتَٰمَى ٱلنِّسَآءِ ٱلَّٰتِى لَا تُؤْتُونَهُنَّ مَا كُتِبَ لَهُنَّ وَتَرْغَبُونَ أَن تَنكِحُوهُنَّ
وَٱلْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ ٱلْوِلْدَٰنِ وَأَن تَقُومُوا۟ لِلْيَتَٰمَىٰ بِٱلْقِسْطِ ۚ وَمَا تَفْعَلُوا۟ مِنْ خَيْرٍ
فَإِنَّ ٱللَّهَ كَانَ بِهِۦ عَلِيمًا ﴿١٢٧﴾﴾

«Səndən qadınlar barəsində hökm *verməyini* istəyirlər. De: “Onlar barəsində və *həmçinin* Kitabda sizə oxunan

***ayələrdə* özlərinə müəyyən edilmiş *mirası* verməyərək evlənmək istədiyiniz yetim qızlar, zəif uşaqlar və yetimlərlə ədalətlə rəftar etməyiniz haqqında hökmü sizə Allah verir. Siz nə yaxşılıq edirsinizsə, şübhəsiz ki, Allah onu bilir”».**

(127-ci ayə)

Buxari «Səhih» əsərində (6-ci cild, səh. 58) demişdir: «Urva ibn əz-Zubeyr (r.a) Aişədən (r.a)

﴿ وَإِنۡ خِفۡتُمۡ أَلَّا تُقۡسِطُواْ فِي ٱلۡيَتَٰمَىٰ ﴾ الآية

«Yetim qızlara qarşı ədalətli olmayacağınızdan qorxursunuzsa..»[90] ayəsi barəsində soruşduqda o (surənin əvvəlində bu ayə barəsində qeyd etdiyimiz hədisi rəvayət etdikdən sonra) demişdir: «Bəli, səhabələr də bu ayə nazil olduqdan sonra Peyğəmbərdən ﷺ qadınlar barəsində fətva soruşdular, Uca Allah da bu ayəni nazil etdi»:

﴿ وَيَسۡتَفۡتُونَكَ فِي ٱلنِّسَآءِۖ ﴾ إلى قوله ﴿ وَتَرۡغَبُونَ أَن تَنكِحُوهُنَّ ﴾

«Səndən qadınlar barəsində hökm *verməyini* istəyirlər….»

Bu hədisi həmçinin Buxari «Səhih» əsərində (6-cı cild, səh. 320; 9-cu cild, səh. 308; 11-ci cild, səh. 39, 103), Muslim «Səhih» əsərində (18-ci cild, səh. 154, 155), Əbu Davud «Sünən» əsərində(2-ci cild, səh. 184), Nəsai «Sünən» əsərində (6-cı cild, səh. 95), Daraqutni «Sünən» əsərində (3-cü cild, səh. 265) və ibn Cərir «Təfsir»ində (5-ci cild, səh. 301) rəvayət etmişlər.

---

[90] [«ən-Nisa» surəsi, 3.]

Uca Allah buyurur:

﴿ وَإِنِ ٱمۡرَأَةٌ خَافَتۡ مِنۢ بَعۡلِهَا نُشُوزًا أَوۡ إِعۡرَاضٗا فَلَا جُنَاحَ عَلَيۡهِمَآ أَن يُصۡلِحَا بَيۡنَهُمَا صُلۡحٗاۚ وَٱلصُّلۡحُ خَيۡرٞۗ وَأُحۡضِرَتِ ٱلۡأَنفُسُ ٱلشُّحَّۚ وَإِن تُحۡسِنُواْ وَتَتَّقُواْ فَإِنَّ ٱللَّهَ كَانَ بِمَا تَعۡمَلُونَ خَبِيرٗا ١٢٨ ﴾

«Əgər bir qadın öz ərinin kobud rəftarından, yaxud *ondan* üz döndərməsindən qorxarsa, *ər-arvadın* öz aralarında barışığa gəlməsi onlara günah sayılmaz. Axı barışmaq daha xeyirlidir. Doğrusu, nəfslər xəsislik etməyə hazırdır. Əgər *qadınlarla* yaxşı davranıb *Allahdan* qorxsanız*, bilin ki,* Allah nə etdiklərinizdən xəbərdardır»

(128-ci ayə)

Buxari «Səhih» əsərində (9-cu cild, səh. 334) demişdir: «Aişə (r.a) rəvayət edir ki, bir kişi öz qadınına qarşı az məhəbbət bəslədiyindən ondan ayrılmaq istəyirdi. Qadını ona dedi: «Məni boşamadan tərk et!» Uca Allah da bu ayəni nazil etdi:

﴿ وَإِنِ ٱمۡرَأَةٌ خَافَتۡ مِنۢ بَعۡلِهَا نُشُوزًا أَوۡ إِعۡرَاضٗا ﴾ الآية

«Əgər bir qadın öz ərinin kobud rəftarından, yaxud *ondan* üz döndərməsindən qorxarsa….»

Bu hədisi həmçinin Muslim «Səhih» əsərində (8-ci cild, səh. 157) rəvayət etmişdir.

Əbu Davud «Sünən» əsərində (2-ci cild, səh. 208), Tirmizi «Sünən» əsərində (4-cü cild, səh. 95), Təyalisi «Müsnəd» əsərində (2-ci cild, səh. 17), Hakim «Mustədrək» əsərində (2-ci cild, səh. 186) və ibn Cərir «Təfsir»ində bu ayənin Peyğəmbərin ﷺ zövcəsi Səudə (r.a) barəsində nazil olduğunu rəvayət etmişlər. Tirmizi, Təyalisi və ibn Cərir ibn

Abbasa (r.a) istinad edərək[91] rəvayət etmişlər. Əbu Davud, Hakim və ibn Cərir isə həmin hədisi Aişəyə (r.a) istinad edərək rəvayət etmişlər. Hakim bu hədisin «səhih» olduğunu demiş, Zəhəbi də bunu təsdiqləmişdir. Əbu Davudun rəvayət etdiyi ləfzdə Aişə (r.a) Urva ibn əz-Zubeyrə belə demişdir: «Ey bacım oğlu! Peyğəmbər ﷺ bizim (zövcələrini) birimizi digərindən üstün hesab etmir və hər birimizin yanında müvafiq bölgüyə əsasən qalırdı. O hər gün bizim hamımızı ziyarət edir və növbəsi çatmış zövcəsinin yanında qalırdı. Səudə bint Zəm'ə (r.a) artıq yaşa dolmuşdu və qorxurdu ki, Peyğəmbər ﷺ onu boşayar. Elə buna görə də o Peyğəmbərə ﷺ dedi: «Ey Allahın elçisi, öz növbəmi Aişəyə (r.a) bağışlayıram!» Peyğəmbər ﷺ onunla razılaşdı və Uca Allah da bu ayəni nazil etdi:

﴿ وَإِنِ ٱمْرَأَةٌ خَافَتْ مِنۢ بَعْلِهَا نُشُوزًا أَوْ إِعْرَاضًا ﴾ الآية

«Əgər bir qadın öz ərinin kobud rəftarından, yaxud *ondan* üz döndərməsindən qorxarsa….»

Hakim bu hədisin Buxari və Muslimin şərtlərinə görə «səhih» olduğunu demiş, Zəhəbi də bunu təsdiqləmişdir.

Hakim «Mustədrək» əsərində (2-ci cild, səh. 308) demişdir: «Rafi ibn Xadicin (r.a) zövcəsi artıq yaşa dolmuşdu. Buna görə də o bakirə qızla evləndi və onun yanında qalmağa daha çox üstünlük verdi. Zövcəsi də onun bu hərəkətinə öz etirazını bildirdi. Bu zaman Rafi (r.a) ona talaq verdi. Gözləmə müddətinin bitməsinə az qalmış Rafi (r.a) ona dedi: «Səbr edəcəksənsə, talaqı geri götürüm, ya da əcəlin çatana qədər səni tərk edim». O dedi: «Səbr edəcəyəm, talaqı geri götür». Sonra o, yenə ərinin bu hərəkətinə səbr etmə-

[91] Bu isnad zəifdir. Çünki Simakın İkrimədən rəvayət etməsində «ittirab» var.

dikdə Rafi (r.a) onu boşadı. Elə bu da nazil olmuş ayədən bizə məlum olan sülhdür».[92]

Bu rəvayətlər arasında heç bir ziddiyyət yoxdur və ayə onların hamısına şamil edilir.

Uca Allah buyurur:

﴿ يَسْتَفْتُونَكَ قُلِ ٱللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِى ٱلْكَلَٰلَةِ ۚ إِنِ ٱمْرُؤٌا۟ هَلَكَ لَيْسَ لَهُۥ وَلَدٌ وَلَهُۥٓ أُخْتٌ
فَلَهَا نِصْفُ مَا تَرَكَ ۚ وَهُوَ يَرِثُهَآ إِن لَّمْ يَكُن لَّهَا وَلَدٌ ۚ فَإِن كَانَتَا ٱثْنَتَيْنِ فَلَهُمَا ٱلثُّلُثَانِ
مِمَّا تَرَكَ ۚ وَإِن كَانُوٓا۟ إِخْوَةً رِّجَالًا وَنِسَآءً فَلِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ ٱلْأُنثَيَيْنِ ۗ يُبَيِّنُ ٱللَّهُ لَكُمْ
أَن تَضِلُّوا۟ ۗ وَٱللَّهُ بِكُلِّ شَىْءٍ عَلِيمٌۢ ﴿١٧٦﴾ ﴾

«Səndən fitva istəyirlər. De: "Valideyni və övladı olmayan kəsin *mirası* barəsində fitvanı sizə Allah verir". Əgər övladı olmayan şəxs öldükdə onun bacısı varsa, qoyub getdiyinin yarısı bacıya çatır. Əgər onun övladı yoxdursa, qardaşı ona varis olur. Əgər *varislər* iki bacıdırsa, *ölən qardaşın* qoyub getdiyinin üçdə iki hissəsi onlara çatır. Əgər *varislər* qardaş və bacılardırsa, kişiyə iki qadının payı qədər *pay* düşür. Allah bunu sizə bəyan edir ki, *doğru* yoldan çıxmayasınız. Allah hər şeyi bilir».

(176-cı ayə)

Muslim «Səhih» əsərində (11-ci cild, səh. 55) demişdir: «Cabir ibn Abdullah (r.a) rəvayət edir ki, mən xəstə olarkən Peyğəmbər ﷺ və Əbu Bəkir məni ziyarət etdilər. Mən huşumu itirdikdə Peyğəmbər ﷺ dəstamaz alıb suyundan mənim üstümə səpdi. Mən özümə gəldikdən sonra dedim:

[92] Süfyan ibn Uyeynə və Şueyb ibn Əbi Həmzə bu hədisi «mürsəl» isnadla, Mə'mər isə «məvsul» isnadla rəvayət etmişlər. «Mürsəl» isnadla rəvayət olunan hədis daha mötəbər sayılır.

«Ey Allahın elçisi, malımı necə bölüm?» O mənə cavab vermədi və miras ayəsi nazil oldu:

﴿ يَسۡتَفۡتُونَكَ قُلِ ٱللَّهُ يُفۡتِيكُمۡ فِي ٱلۡكَلَٰلَةِۚ ﴾ الآية

«Səndən fitva istəyirlər. De: "Valideyni və övladı olmayan kəsin *mirası* barəsində fitvanı sizə Allah verir"…»

Bu hədisi həmçinin Tirmizi «Sünən» əsərində (3-cü cild, səh. 180), Əbu Davud «Sünən» əsərində (3-cü cild, səh. 79), ibn Macə «Sünən» əsərində (2728-ci hədis), Əhməd «Müsnəd» əsərində (3-cü cild, səh. 307, 372), Təyalisi «Müsnəd» əsərində (2-ci cild, səh. 17), ibn Carud «Müntəqa» əsərində (səh. 320) və Əbu Nueym «Hilyə» əsərində (7-ci cild, səh. 157) rəvayət etmişlər.

QEYD : Əvvəldə 11-12-ci ayələrin, burada isə bu ayənin Cabir ibn Abdullah (r.a) barəsində nazil olduğu qeyd olunmuşdur. İbn Kəsir 11-12-ci ayələrin Sə'd ibn Rəbinin (r.a) qızları barəsində nazil olduğunu, bu ayənin isə Cabir ibn Abdullah (r.a) barəsində nazil olduğunu daha üstün hesab etmişdir. Çünki o zaman Cabir ibn Abdullahın (r.a) qızları yox yalnız bacıları var idi.

İbn Həcər «Fəthul-Bari» əsərində (9-cu cild, səh. 337) demişdir: «Bu hadisə əvvəlki hadisədən fərqlidir».

Hər iki ayənin eyni vaxtda nazil olmasına maneçilik törədən heç bir səbəb yoxdur. Çünki hədis eyni ravidən, Məhəmməd ibn Munkədirdən müxtəlif ləfzlərlə rəvayət olunmuşdur. Əgər etiraz olunsa ki, 11-12-ci ayələr Cabir (r.a) və Sə'd ibn Rəbinin (r.a) qızları barəsində nazil olub, o da Uhud döyüşündə şəhid olub, 176-cı ayə isə son nazil olmuş ayələrdəndir, cavab vermək olar ki, ümumiyyətlə «səhih» hədislə (yəni 11-12-ci ayələrin Cabir (r.a) barəsində nazil olmasını Buxari və Muslim rəvayət etmişdir) hafizəsində

zəiflik olan Abdullah ibn Məhəmməd ibn Əqilin rəvayətini qarşı-qarşıya qoymaq düzgün deyildir.

Lakin ayənin nazil olması hər iki hadisəyə şamil edilir. Çünki demək olmaz ki, Cabir ibn Abdullahdan (r.a) qalmış miras onun ölümündən dərhal sonra bölünmüşdür.

Əl-Maidə surəsi

Uca Allah buyurur:

﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِذَا قُمۡتُمۡ إِلَى ٱلصَّلَوٰةِ فَٱغۡسِلُواْ وُجُوهَكُمۡ وَأَيۡدِيَكُمۡ إِلَى
ٱلۡمَرَافِقِ وَٱمۡسَحُواْ بِرُءُوسِكُمۡ وَأَرۡجُلَكُمۡ إِلَى ٱلۡكَعۡبَيۡنِۚ وَإِن كُنتُمۡ جُنُبٗا فَٱطَّهَّرُواْۚ
وَإِن كُنتُم مَّرۡضَىٰٓ أَوۡ عَلَىٰ سَفَرٍ أَوۡ جَآءَ أَحَدٞ مِّنكُم مِّنَ ٱلۡغَآئِطِ أَوۡ لَٰمَسۡتُمُ ٱلنِّسَآءَ فَلَمۡ
تَجِدُواْ مَآءٗ فَتَيَمَّمُواْ صَعِيدٗا طَيِّبٗا فَٱمۡسَحُواْ بِوُجُوهِكُمۡ وَأَيۡدِيكُم مِّنۡهُۚ مَا
يُرِيدُ ٱللَّهُ لِيَجۡعَلَ عَلَيۡكُم مِّنۡ حَرَجٖ وَلَٰكِن يُرِيدُ لِيُطَهِّرَكُمۡ وَلِيُتِمَّ نِعۡمَتَهُۥ
عَلَيۡكُمۡ لَعَلَّكُمۡ تَشۡكُرُونَ ٦ ﴾

«Ey iman gətirənlər! Namaza durarkən üzünüzü və dirsəklərə qədər əllərinizi yuyun, başınıza məsh çəkin və topuqlara qədər ayaqlarınızı *yuyun*. *Yaxınlıq edib* natəmiz olmuşsunuzsa, qüsl edin. Əgər xəstə və ya səfərdə olsanız, yaxud sizlərdən biri ayaq yolundan gəlibsə və ya qadınlara toxunmusunuzsa (cinsi əlaqədə olmuşsunuzsa), su tapmasanız, təmiz torpaqla təyəmmüm edin və ondan üzünüzə və əllərinizə sürtün. Allah sizi çətinliyə salmaq istəməz, lakin O sizi pak etmək və sizə olan nemətini tamamlamaq istər ki, bəlkə şükür edəsiniz»

(6-cı ayə)

Buxari «Səhih» əsərində (1-ci cild, səh. 448) demişdir: «Aişə (r.a) rəvayət edir ki, biz Peyğəmbərlə ﷺ birlikdə səfərə çıxdıq. Beyda və ya Zətul-Ceyş deyilən yerə çatdıqda boyunbağım qırılıb düşdü. Peyğəmbər ﷺ dayanıb onu axtarmağa başladı. Onun yanında olan səhabələr də dayanmağa məcbur oldular. Ətrafda su olmadığından səhabələrdən bəziləri Əbu Bəkrin (r.a) yanına gəlib dedilər: «Aişənin nə etdiyini görürsən? Allahın elçisi və bu qədər camaat ona görə dayanıb. Onlarda olan su ehtiyatı qurtarıb, özləri də su olmayan yerdə dayanıblar». Əbu Bəkr (r.a) mənim yanıma gəldi. Bu vaxt Peyğəmbər ﷺ başını dizimin üstünə qoyub yatmışdı. Əbu Bəkr (r.a) dedi: «Allahın elçisini və bu qədər camaatı su olmayan yerdə saxlamısan?» Sonra o, barmağı ilə böyrümdən vura-vura məni bir az da tənbeh edib getdi. Bu vaxt Peyğəmbərin ﷺ başı dizimin üstündə olduğuna görə mən tərpənmədim. Peyğəmbər ﷺ ayıldıqda (paklanıb namaz qılmaq üçün) su tapmadı və Uca Allah təyəmmüm ayəsini nazil etdi:

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِذَا قُمۡتُمۡ إِلَى ٱلصَّلَوٰةِ ﴾ الآية

«Ey iman gətirənlər! Namaza durarkən……» Onlar da təyəmmüm etdilər.

Useyd ibn Xudeyr (r.a) dedi: «Ey Əbu Bəkrin əhli-əyalı! Sizin bu hərəkətiniz camaat üçün necə də bərəkətli oldu».

Sonra biz boyunbağını mindiyim dəvənin altından tapdıq».

Buxari bu hədisi həmçinin (9-cu cild, səh. 321, 341, 342; 11-ci cild, 135; 15-ci cild, səh. 189) rəvayət etmişdir.

Orada qeyd olunur ki, Aişə (r.a) boyunbağını bacısı Əsmadan (r.a) taxmaq üçün götürmüşdü.

Bu hədisi həmçinin Muslim «Səhih» əsərində (4-cü cild, səh. 58-59), Əbu Davud «Sünən» əsərində (1-ci cild, səh. 145), Nəsai «Sünən» əsərində (1-ci cild, səh. 133), İbn Macə «Sünən» əsərində (565-ci hədis), Əhməd «Müsnəd» əsərində (6-cı cild, səh. 57, 179), Malik «Muvatta» əsərində (1-ci cild, səh. 75), Abdurrəzaq «Müsənnəf» əsərində (1-ci cild, səh. 228) və İbn Cərir «Təfsir»ində (5-ci cild, səh. 106, 108) rəvayət etmişlər.

Hakim «Mustədrək» əsərində (4-cü cild, səh. 9) bu hədisi istinad edərək ibn Abbasdan (r.a) rəvayət etmiş və onun «səhih» olduğunu qeyd etmişdir. Zəhəbi də bunu təsdiqləmişdir.

Uca Allah buyurur:

﴿ إِنَّمَا جَزَٰٓؤُاْ ٱلَّذِينَ يُحَارِبُونَ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ وَيَسۡعَوۡنَ فِي ٱلۡأَرۡضِ فَسَادًا أَن يُقَتَّلُوٓاْ
أَوۡ يُصَلَّبُوٓاْ أَوۡ تُقَطَّعَ أَيۡدِيهِمۡ وَأَرۡجُلُهُم مِّنۡ خِلَٰفٍ أَوۡ يُنفَوۡاْ مِنَ ٱلۡأَرۡضِۚ
ذَٰلِكَ لَهُمۡ خِزۡيٞ فِي ٱلدُّنۡيَاۖ وَلَهُمۡ فِي ٱلۡأٓخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ ٣٣ ﴾

«Allaha və Onun Elçisinə qarşı müharibə edənlərin və yer üzündə fitnə-fəsad törətməyə səy göstərənlərin cəzası ancaq öldürülmək, və ya çarmıxa çəkilmək, ya əl və ayaqlarını çarpazvari kəsmək və yaxud da yaşadıqları yerdən sürgün edilməkdir. Bu, onlar üçün dünyada bir rüsvayçılıqdır. Axirətdə isə onları böyük bir əzab gözləyir».
(33-cü ayə)

Əbu Davud «Sünən» əsərində (4-cü cild, səh. 228) demişdir: «Ənəs ibn Malik (r.a) Uranilərin hədisini rəvayət etdikdən sonra demişdir ki, Peyğəmbər ﷺ onların arxasınca bir dəstə göndərdi və onları tutub gətirdilər. Uca Allah da bu ayəni nazil etdi»:

﴿ إِنَّمَا جَزَٰٓؤُاْ ٱلَّذِينَ يُحَارِبُونَ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ وَيَسۡعَوۡنَ فِي ٱلۡأَرۡضِ فَسَادًا ﴾ الآية

«Allaha və Onun Elçisinə qarşı müharibə edənlərin və yer üzündə fitnə-fəsad törətməyə səy göstərənlərin cəzası…..»

Bu hədisin ravilərinin hamısı Buxari və Muslimin istinad etdiyi ravilərdir. Hədisin özü (ayənin nazil olduğu qeyd olunmadan) Buxarinin «Səhih» əsərində Qətadədən rəvayət olumuşdur. Qətadə demişdir ki, bu ayə onların barəsində nazil olmuşdur.

(Bu hədisi Buxari «Səhih» əsərində (12-ci cild, səh. 111) demişdir: «Ənəs ibn Malik (r.a) rəvayət edir ki, Ukl qəbiləsindən olan bir dəstə Peyğəmbərin ﷺ yanına gəlib İslamı qəbul etdilər. Xəstə olduqları üçün Mədinədə qalmaq istəmədilər. Peyğəmbər ﷺ də onlara əmr etdi ki, sədəqə malından olan dəvələrin olduğu yerə gedib onların südündən və sidiyindən içsinlər. Onlar Peyğəmbərin ﷺ əmrini yerinə yetirdilər və şəfa tapdılar. Sonra onlar mürtəd olaraq dindən döndülər, dəvələri otaran çobanı öldürüb dəvələri sürüb apardılar. Bu xəbər Peyğəmbərə ﷺ çatdıqda onların ardıyca bir dəstə göndərdi və onları tutub gətirdilər. Peyğəmbər ﷺ onların əllərini və ayaqlarını kəsdirdi, gözlərini çıxartdırdı və ölənə qədər yaraya dağ basmaqla qanaxmanın qarşısını almağa onlara izn vermədi».)

Əbu Qilabənin Ənəsdən (r.a) rəvayət etdiyi hədisi həmçinin Nəsai «Sünən» əsərində (7-ci cild, səh. 92) və ibn Cərir «Təfsir»ində (6-cı cild, səh. 208) rəvayət etmişlər. İbn Kəsir «Təfsir»ində qeyd etmişdir ki, bu hədis bir çox səhabədən rəvayət olunmuşdur.

Uca Allah buyurur:

﴿ ۞ يَٰٓأَيُّهَا ٱلرَّسُولُ لَا يَحۡزُنكَ ٱلَّذِينَ يُسَٰرِعُونَ فِي ٱلۡكُفۡرِ مِنَ ٱلَّذِينَ قَالُوٓاْ
ءَامَنَّا بِأَفۡوَٰهِهِمۡ وَلَمۡ تُؤۡمِن قُلُوبُهُمۡۛ وَمِنَ ٱلَّذِينَ هَادُواْۛ سَمَّٰعُونَ لِلۡكَذِبِ
سَمَّٰعُونَ لِقَوۡمٍ ءَاخَرِينَ لَمۡ يَأۡتُوكَۖ يُحَرِّفُونَ ٱلۡكَلِمَ مِنۢ بَعۡدِ مَوَاضِعِهِۦۖ يَقُولُونَ
إِنۡ أُوتِيتُمۡ هَٰذَا فَخُذُوهُ وَإِن لَّمۡ تُؤۡتَوۡهُ فَٱحۡذَرُواْۚ وَمَن يُرِدِ ٱللَّهُ فِتۡنَتَهُۥ فَلَن تَمۡلِكَ
لَهُۥ مِنَ ٱللَّهِ شَيۡـًٔاۚ أُوْلَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ لَمۡ يُرِدِ ٱللَّهُ أَن يُطَهِّرَ قُلُوبَهُمۡۚ لَهُمۡ فِي ٱلدُّنۡيَا
خِزۡيٞۖ وَلَهُمۡ فِي ٱلۡأٓخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٞ ﴿٤١﴾ سَمَّٰعُونَ لِلۡكَذِبِ أَكَّٰلُونَ
لِلسُّحۡتِۚ فَإِن جَآءُوكَ فَٱحۡكُم بَيۡنَهُمۡ أَوۡ أَعۡرِضۡ عَنۡهُمۡۖ وَإِن تُعۡرِضۡ عَنۡهُمۡ فَلَن
يَضُرُّوكَ شَيۡـٔٗاۖ وَإِنۡ حَكَمۡتَ فَٱحۡكُم بَيۡنَهُم بِٱلۡقِسۡطِۚ إِنَّ ٱللَّهَ يُحِبُّ ٱلۡمُقۡسِطِينَ ﴿٤٢﴾
وَكَيۡفَ يُحَكِّمُونَكَ وَعِندَهُمُ ٱلتَّوۡرَىٰةُ فِيهَا حُكۡمُ ٱللَّهِ ثُمَّ يَتَوَلَّوۡنَ مِنۢ بَعۡدِ ذَٰلِكَۚ وَمَآ
أُوْلَٰٓئِكَ بِٱلۡمُؤۡمِنِينَ ﴿٤٣﴾ إِنَّآ أَنزَلۡنَا ٱلتَّوۡرَىٰةَ فِيهَا هُدٗى وَنُورٞۚ يَحۡكُمُ بِهَا ٱلنَّبِيُّونَ
ٱلَّذِينَ أَسۡلَمُواْ لِلَّذِينَ هَادُواْ وَٱلرَّبَّٰنِيُّونَ وَٱلۡأَحۡبَارُ بِمَا ٱسۡتُحۡفِظُواْ مِن كِتَٰبِ ٱللَّهِ
وَكَانُواْ عَلَيۡهِ شُهَدَآءَۚ فَلَا تَخۡشَوُاْ ٱلنَّاسَ وَٱخۡشَوۡنِ وَلَا تَشۡتَرُواْ بِـَٔايَٰتِي ثَمَنٗا
قَلِيلٗاۚ وَمَن لَّمۡ يَحۡكُم بِمَآ أَنزَلَ ٱللَّهُ فَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلۡكَٰفِرُونَ ﴿٤٤﴾ وَكَتَبۡنَا عَلَيۡهِمۡ فِيهَآ أَنَّ
ٱلنَّفۡسَ بِٱلنَّفۡسِ وَٱلۡعَيۡنَ بِٱلۡعَيۡنِ وَٱلۡأَنفَ بِٱلۡأَنفِ وَٱلۡأُذُنَ بِٱلۡأُذُنِ وَٱلسِّنَّ
بِٱلسِّنِّ وَٱلۡجُرُوحَ قِصَاصٞۚ فَمَن تَصَدَّقَ بِهِۦ فَهُوَ كَفَّارَةٞ لَّهُۥۚ وَمَن لَّمۡ
يَحۡكُم بِمَآ أَنزَلَ ٱللَّهُ فَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلظَّٰلِمُونَ ﴿٤٥﴾ ﴾

«Ey Elçi! Qəlbləri iman gətirmədiyi halda ağızları ilə: “İman gətirdik!”- deyən kimsələrdən küfrə can atanlar qoy səni kədərləndirməsin. Həm yəhudilərdən yalana

həvəslə qulaq asanlar, həm də sənin yanına gəlməyən başqa bir camaata həvəslə qulaq asanlar vardır. Onlar *haqqı dərk etdikdən* sonra kəlmələrin yerlərini dəyişdirib deyirlər: "Əgər sizə bu *dəyişdirilən hökm* verilsə, onu götürün. Yox əgər o verilməsə, çəkinin!" Allah kimi fitnəyə salmaq istərsə, sən ondan ötrü heç bir şeylə Allaha mane ola bilməzsən. Onlar o kəslərdir ki, Allah onların qəlbini təmizləmək istəməmişdir. Onlar dünyada rüsvay, axirətdə isə böyük bir əzaba düçar olacaqlar. Onlar yalana həvəslə qulaq asanlar və daima haram yeyənlərdir. Əgər onlar sənin yanına gəlsələr, aralarında hökm ver və ya onlardan üz çevir. Əgər onlardan üz çevirsən, sənə heç bir şeylə zərər verə bilməzlər. Əgər onların arasında hökm verməli olsan, ədalətlə hökm ver. Şübhəsiz ki, Allah ədalətli olanları sevir. *İçində* Allahın hökmü olan Tövrat özlərində olduğu halda onlar səni necə hakim təyin edirlər? Hələ bir bundan sonra da *verdiyin hökmdən* üz çevirirlər. Onlar mömin deyillər. Şübhəsiz ki, Tövratı Biz nazil etmişik. Onda hidayət və nur vardır. *Allaha* təslim olan peyğəmbərlər yəhudilər üçün bununla, din xadimləri və baş keşişlər isə Allahın Kitabından qorunub saxlanılanlarla hökm verirdilər. Onlar *hamısı* buna şahid oldular. İnsanlardan qorxmayın, Məndən qorxun! Ayələrimi ucuz qiymətə satmayın. Allahın nazil etdiyi ilə hökm verməyənlər – məhz onlar kafirlərdir. Biz *Tövratda* onlara yazıb buyurduq ki, cana can, gözə göz, buruna burun, qulağa qulaq, dişə diş, *vurulmuş* yaralara da *yaralar* qisas alınmalıdır. Hər kəs bunu sədəqə etsə (qisasdan vaz keçsə), bu onun üçün kəffarə olar. Allahın nazil etdiyi ilə hökm verməyənlər – məhz onlar zalımlardır».

(41-45-ci ayələr)

Muslim «Səhih» əsərində (11-ci cild, səh. 209) demişdir: «Bəra ibn Azib (r.a) rəvayət edir ki, yəhudilər üzünü his-pasla qaraltdıqları və şallaqladıqları bir yəhudi ilə Peyğəmbərin ﷺ yanından keçib getdikləri zaman Peyğəmbər ﷺ onları çağırıb dedi: «Sizin kitabınızda zinakarı bu cür cəzalandırmaq əmr olunub?» Onlar: «Bəli» -deyə cavab verdilər. Peyğəmbər ﷺ onların alimlərindən birini çağırıb dedi: «Səni Musaya (ə.s) Tövratı nazil edən Allaha and verirəm! De görüm sizə kitabınızda zinakarı belə cəzalandırmaq əmr olunub?» O dedi: «Xeyr! Əgər sən, Allaha and verməsəydin, mən sənə bu barədə xəbər verməzdim. Həqiqətən, zinakarın daş-qalaq olunması bizə əmr edilib. Lakin zina edənlərin çoxu bizim şərəflilərimizdən olduğu üçün biz onları cəzasız buraxır və yalnız zəifləri cəzalandırırdıq. Sonra qərara gəldik ki, elə bir hökm çıxaraq ki, hamıya şamil edilsin. Elə buna görə də daş-qalağın hökmünü üzün his-pasla qaraldılması və şallaqlanma ilə əvəz etdik. Peyğəmbər ﷺ : «Allahım! Həqiqətən, mən sənin ləğv edilmiş əmrini qüvvəyə mindirən ilk şəxsəm» - dedi. Sonra o, yəhudini daş-qalaq etməyi əmr etdi və onlar da onun əmrini yerinə yetirdilər. Uca Allah da bu ayəni nazil etdi:

﴿ ۞ يَٰٓأَيُّهَا ٱلرَّسُولُ لَا يَحۡزُنكَ ٱلَّذِينَ يُسَٰرِعُونَ فِي ٱلۡكُفۡرِ ﴾ إلى قوله

﴿يَقُولُونَ إِنۡ أُوتِيتُمۡ هَٰذَا فَخُذُوهُ ﴾

«Ey Elçi! Qəlbləri iman gətirmədiyi halda ağızları ilə: "İman gətirdik!"- deyən kimsələrdən küfrə can atanlar qoy səni kədərləndirməsin…..» ayəsindən **«Əgər sizə bu *dəyişdirilən hökm* verilsə, onu götürün»** ayəsinə qədər.

O (yəhudilərin alimi) dedi: «Məhəmmədin ﷺ yanına

gedin! Əgər sizə zinakarı his-pasa bulayıb şallaqlamağı əmr edərsə, onun dediyini qəbul edin, yox, əgər daş-qalaq etməyə fətva verərsə, qaçının!» - Uca Allah da kafirlər barəsində bu ayələri nazil etdi:

﴿ وَمَن لَّمْ يَحْكُم بِمَآ أَنزَلَ ٱللَّهُ فَأُوْلَـٰٓئِكَ هُمُ ٱلْكَـٰفِرُونَ ﴿٤٤﴾ ﴾

«Allahın nazil etdiyi ilə hökm verməyənlər – məhz onlar kafirlərdir»[93]

﴿ وَمَن لَّمْ يَحْكُم بِمَآ أَنزَلَ ٱللَّهُ فَأُوْلَـٰٓئِكَ هُمُ ٱلظَّـٰلِمُونَ ﴿٤٥﴾ ﴾

«Allahın nazil etdiyi ilə hökm verməyənlər – məhz onlar zalımlardır».[94]

﴿ وَمَن لَّمْ يَحْكُم بِمَآ أَنزَلَ ٱللَّهُ فَأُوْلَـٰٓئِكَ هُمُ ٱلْفَـٰسِقُونَ ﴿٤٧﴾ ﴾

«Allahın nazil etdiyi ilə hökm verməyənlər – məhz onlar fasiqlərdir».[95]

Bu hədisi həmçinin Əbu Davud «Sünən» əsərində (4-cü cild, səh. 263), Əhməd «Müsnəd» əsərində (4-cü cild, səh. 286), Beyhəqi «Sünən» əsərində (8-ci cild, səh. 246), İbn Cərir «Təfsir»ində (6-cı cild, səh. 233, 254) və ibn Əbi Hatim «Təfsir»ində (3-cü cild, səh. 3) rəvayət etmişlər.

Əbu Davud «Sünən» əsərində (4-cü cild, səh. 286) demişdir: «İbn Abbas (r.a) rəvayət edir ki, cahiliyyə dövründə yəhudilərdən olan Bənu Nədir qəbiləsinin sakinləri Bənu Qureyzə qəbiləsinin sakinlərindən daha şərəfli sayılırdılar. O zaman Bənu Qureyzə qəbiləsindən olan bir şəxs Bənu Nədir qəbiləsindən olan hər hansı bir şəxsi öldürsəydi,

---

[93] [«əl-Maidə» surəsi, 44.]
[94] [«əl-Maidə» surəsi, 45.]
[95] [«əl-Maidə» surəsi, 47.]

bunun müqabilində onu öldürərdilər. Əks halda isə Bənu Nədir qəbiləsi onlara qanbahası olaraq yüz «vəsəq»[96] xurma verərdi. İslam dini gəldikdən sonra Bənu Nədirdən olan bir şəxs Bənu Qureyzədən olan bir şəxsi öldürdü və onlar da: «Onu bizə təslim edin oldürək!» deyə qatili tələb etdilər. Bənu Nədirdən olanlar dedilər: «Bizimlə sizin aranızda hakim Məhəmməd ﷺ olacaq». Onlar Peyğəmbərin ﷺ yanına gəldikləri zaman bu ayə nazil oldu:

﴿ وَإِنۡ حَكَمۡتَ فَٱحۡكُم بَيۡنَهُم بِٱلۡقِسۡطِۚ ﴾

«Əgər onların arasında hökm verməli olsan, ədalətlə hökm ver».[97] Ədalət o deməkdir ki, canın qisası can olsun! Sonra Uca Allah bu ayəni nazil etdi:

﴿ أَفَحُكۡمَ ٱلۡجَٰهِلِيَّةِ يَبۡغُونَۚ ﴾

«Onlar cahiliyyə *dövrünün* hökmünümü istəyirlər?»[98]

Bu hədisi Əbu Davud həmçinin «Sünən» əsərində (3-cü cild, səh. 330), Nəsai «Sünən» əsərində (8-ci cild, səh. 17), İbn Hibban «Səhih» əsərində (Heysəminin «Məvaridu-z-Zaman» əsərində (səh. 430) qeyd edildiyi kimi) ibn Carud «Müntəqa» əsərində (səh. 261), Daraqutni «Sünən» əsərində (3-cü cild, səh. 198), ibn Cərir «Təfsir»ində (6-cı cild, səh. 243), ibn Əbi Hatim «Təfsir»ində (3-cü cild, səh. 4), ibn İshaq (ibn Hişamın «Sira» əsərində (1-ci cild, səh. 566) qeyd olunduğu kimi) və Hakim «Mustədrək» əsərində (4-cü cild, səh. 367) rəvayət etmişlər.

Hakim bu hədisin isnadının «səhih» olduğunu demiş,

---

[96] [1 vəsəq - 60 saaya bərabərdir. «Nihayə fi Ğəribul-Hədil», səh. 978.]
[97] [«əl-Maidə» surəsi, 42.]
[98] [«əl-Maidə» surəsi, 50.]

Zəhəbi də bunu təsdiqləmişdir. İbn Kəsir «Təfsir»ində (2-ci cild, səh. 61) deyir ki, ola bilər ki, hər iki hadisə eyni vaxtda baş versin və ayə də onların hər ikisi barəsində nazil olsun. Daha doğrusunu isə Allah bilir!

Sonra mənə məlum oldu ki, ibn Abbasın (r.a) rəvayəti «daif» rəvayətdir, çünki bu rəvayətin isnadında, yəni Simakın İkrimədən olan rəvayəti «müttərib» rəvayətdir. Başqa bir rəvayət isə, yəni Davud ibn Hüseynin İkrimədən olan rəvayəti «münkər»dir.

Uca Allah buyurur:

﴿ ۞ يَٰٓأَيُّهَا ٱلرَّسُولُ بَلِّغۡ مَآ أُنزِلَ إِلَيۡكَ مِن رَّبِّكَۖ وَإِن لَّمۡ تَفۡعَلۡ فَمَا بَلَّغۡتَ رِسَالَتَهُۥۚ وَٱللَّهُ يَعۡصِمُكَ مِنَ ٱلنَّاسِۗ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يَهۡدِي ٱلۡقَوۡمَ ٱلۡكَٰفِرِينَ ٦٧ ﴾

«Ey Elçi! Rəbbindən sənə nazil ediləni təbliğ et! Əgər *belə* etməsən, Onun göstərişini (sənə tapşırdığı elçilik vəzifəsini) yerinə yetirmiş olmazsan. Allah səni insanlardan qoruyar. Şübhəsiz ki, Allah kafir tayfanı doğru yola yönəltməz»

(67-ci ayə)

İbn Hibban «Səhih» əsərində (Heysəminin Məvariduz-Zaman əsərində (səh. 430) qeyd olunduğu kimi) demişdir: «Əbu Hüreyrə (r.a) rəvayət edir ki, Peyğəmbər ﷺ bir yerə getdikdə səhabələr ona orada olan ən böyük ağacın kölgəsi altında dincəlməyi təklif edərdilər və o da orada dincələrdi. Səhabələr də o ağacın kölgəsində, Peyğəmbərin ətrafında dincələrdilər. Bir gün Peyğəmbər ﷺ qılıncını ağacdan asıb dincəlirdi. Bu vaxt bir bədəvi ərəb gəlib onun qılıncını götürdü və yaxınlaşıb Peyğəmbəri ﷺ oyatdıqdan sonra ona dedi: «Ey Məhəmməd! İndi səni mənim əlimdən kim xilas

edə bilər?» Peyğəmbər ﷺ : «Allah!» - deyə cavab verdi və Uca Allah da bu ayəni nazil etdi:

﴿ ۞ يَٰٓأَيُّهَا ٱلرَّسُولُ بَلِّغۡ مَآ أُنزِلَ إِلَيۡكَ مِن رَّبِّكَۖ وَإِن لَّمۡ تَفۡعَلۡ فَمَا بَلَّغۡتَ رِسَالَتَهُۥۚ وَٱللَّهُ يَعۡصِمُكَ مِنَ ٱلنَّاسِۗ ﴾

«Ey Elçi! Rəbbindən sənə nazil ediləni təbliğ et! Əgər *belə* etməsən, Onun göstərişini (sənə tapşırdığı elçilik vəzifəsini) yerinə yetirmiş olmazsan. Allah səni insanlardan qoruyar…..»

Bu hədis «həsən»dir, çünki Zəhəbi «Mizan» əsərində bu hədisin isnadında olan Məhəmməd ibn Amrın «həsən» hədis rəvayət etdiyini qeyd etmişdir. Həmçinin isnadında olan Muəmməl ibn İsmayılın hafizəsinin zəif olması barəsində alimlərin rəyləri mövcuddur. Lakin bu rəvayəti qüvvətləndirən başqa isnadın olduğunu İbn Kəsir «Təfsir»ində (2-ci cild, səh. 79) qeyd etmişdir. Belə ki, Muəmməl ibn İsmayılın rəvayətini Adəm ibn Əbi İyasın rəvayəti qüvvətləndirir.

(Hədisin özü (ayənin nazil olduğu qeyd olunmadan) Buxarinin «Səhih» əsərində (6-cı cild, səh. 213-215; 7-ci cild, səh. 390-391) Muslimin «Səhih» əsərində (15-ci cild, səh. 45) rəvayət olumuşdur. «Cabir ibn Abdullah (r.a) rəvayət edir ki, biz Peyğəmbərlə ﷺ birgə Nəcdə tərəf yürüş etdik. Nəhayət biz gəlib çoxlu tikanlı ağaclar olan yerə çatdıq. Peyğəmbər ﷺ qılıncını ağaclardan birinin budağından asıb dincəlmək üçün onun kölkəsində uzandı. Camaat da ağacların kölgəsində dincəlmək üçün vadiyə dağılışdılar. Bir qədər sonra Peyğəmbər ﷺ bizi çağırıb dedi: «Mən yatan vaxt bir kişi gəlib qılıncımı götürdü. Oyandıqda isə mən onu əlində qılınc hazır vəziyyətdə başımın üstündə dayandığını gördüm. O dedi: «İndi səni mənim əlimdən kim xilas edə

bilər?» Mənə: «Allah!» - deyə cavab verdim. O bir daha: «Səni mənim əlimdən kim xilas edə bilər?» deyə soruşdu. Mən yenə «Allah!» - deyə cavab verdkdən sonra o, qılıncı qınına taxdı. Budur o, sizin qarşınızdadır!

Sonra Peyğəmbər ﷺ onu cəzalandırmadı.)

Uca Allah buyurur:

﴿ وَإِذَا سَمِعُوا۟ مَآ أُنزِلَ إِلَى ٱلرَّسُولِ تَرَىٰٓ أَعْيُنَهُمْ تَفِيضُ مِنَ ٱلدَّمْعِ مِمَّا عَرَفُوا۟ مِنَ ٱلْحَقِّ ۖ يَقُولُونَ رَبَّنَآ ءَامَنَّا فَٱكْتُبْنَا مَعَ ٱلشَّٰهِدِينَ ﴿٨٣﴾ ﴾

«*Allahın* elçisinə nazil ediləni dinlədikləri zaman haqqı bildiklərinə görə onların gözlərinin yaşla dolduğunu görərsən. Onlar deyərlər: "Ey Rəbbimiz! Biz iman gətirdik, bizi də şahidlərlə bir yerə yaz!»

(83-cü ayə)

İbn Əbi Hatim «Təfsir»ində (3-cü cild, səh. 23) demişdir: «Abdullah ibn əz-Zubeyr (r.a) rəvayət edir ki,

﴿ وَإِذَا سَمِعُوا۟ مَآ أُنزِلَ إِلَى ٱلرَّسُولِ تَرَىٰٓ أَعْيُنَهُمْ تَفِيضُ مِنَ ٱلدَّمْعِ ﴾ الآية

«*Allahın* elçisinə nazil ediləni dinlədikləri zaman haqqı bildiklərinə görə onların gözlərinin yaşla dolduğunu görərsən…..» ayəsi - Nəcaşi[99] və onun tərəfdarları barəsində nazil olub».

Məhəmməd ibn İdrisdən başqa bu hədisin ravilərinin hamısı Buxari və Muslimin istinad etdiyi mötəbər ravilərdir. Məhəmməd ibn İdrisə gəlincə, o «hafiz» ravidir. İbn Kəsir bu hədisi Nəsainin də[100] bu isnadla qeyd etdiyini demişdir.

---

[99] [Bu, Həbəşistan krallarının tituludur. Qeyd olunanın adı Əshəmədir.]

[100] «Sünən» əsəri - «Təfsir» fəsli, 1/61.

Heysəmi «Məcməuz-Zəvaid» əsərində (9-cu cild, səh. 419) deyir ki, Bəzzar bu hədisi rəvayət etmiş və Məhəmməd ibn Osmandan başqa sənədində olan ravilərin hamısı Buxari və Muslimin istinad etdiyi ravilərdir.

Məhəmməd ibn Osmana gəlincə, o da «siqa» ravidir.

Hədisi bu isnadla həmçinin ibn Cərir «Təfsir»ində (7-ci cild, səh. 5) rəvayət etmişdir.

Uca Allah buyurur:

﴿ لَا يُؤَاخِذُكُمُ ٱللَّهُ بِٱللَّغْوِ فِيٓ أَيْمَٰنِكُمْ وَلَٰكِن يُؤَاخِذُكُم بِمَا عَقَّدتُّمُ ٱلْأَيْمَٰنَ ۖ فَكَفَّٰرَتُهُۥٓ
إِطْعَامُ عَشَرَةِ مَسَٰكِينَ مِنْ أَوْسَطِ مَا تُطْعِمُونَ أَهْلِيكُمْ أَوْ كِسْوَتُهُمْ أَوْ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ ۖ
فَمَن لَّمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَٰثَةِ أَيَّامٍ ۚ ذَٰلِكَ كَفَّٰرَةُ أَيْمَٰنِكُمْ إِذَا حَلَفْتُمْ ۚ وَٱحْفَظُوٓا۟ أَيْمَٰنَكُمْ ۚ
كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ ٱللَّهُ لَكُمْ ءَايَٰتِهِۦ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٨٩﴾ ﴾

«Allah sizi qəsdiniz olmadan içdiyiniz andlara görə (onları pozmağa görə) cəzalandırmaz, lakin O, sizi qəsdlə içdiyiniz andlara görə cəzalandıracaqdır. Bunun kəffarəsi ailənizə yedirtdiyinizin orta hesabı dəyərində ya on kasıbı yedirtmək və ya onları geyindirmək və yaxud da bir köləni azad etməkdir. *Kəffarə vemək üçün bir şey* tapmayan kimsə üç gün oruc tutsun. Bu, and içib sonra pozduğunuz andlarınızın kəffarəsidir. Andlarınızı qoruyun! Allah Öz ayələrini sizə bu cür bəyan edir ki, bəlkə şükür edəsiniz»

(89-cu ayə)

Əbu Abdullah ibn Macə «Sünən» əsərində (1-ci cild, səh. 682) demişdir: «İbn Abbas (r.a) rəvayət edir ki, bəziləri ailəsini yemək-içməklə təmin etməkdə həddindən artıq əliaçıqlıq edir, bəziləri isə bu işdə xəsislik göstərirdilər. Uca Allah da bu ayəni nazil etdi»:

﴿ مِنۡ أَوۡسَطِ مَا تُطۡعِمُونَ أَهۡلِيكُمۡ ﴾ الآية

«…ailənizə yedirtdiyinizin orta hesabı dəyərində…..»

Süleyman ibn əbu Muğirədən başqa bu hədisin ravilərinin hamısı Buxari və Muslimin istinad etdikləri mötəbər ravilərdir. Lakin Yəhya ibn Main onu da «siqa» ravi hesab etmişdir.

Buseyri «Misbahuz-Zucacə» əsərində demişdir ki, bu, «məvquf, səhih» isnaddır.

Qeyd etmək istəyirəm ki, bu hədis «mərfu» hökmündədir.

Uca Allah buyurur:

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِنَّمَا ٱلۡخَمۡرُ وَٱلۡمَيۡسِرُ وَٱلۡأَنصَابُ وَٱلۡأَزۡلَٰمُ رِجۡسٞ مِّنۡ عَمَلِ ٱلشَّيۡطَٰنِ فَٱجۡتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمۡ تُفۡلِحُونَ ٩٠ إِنَّمَا يُرِيدُ ٱلشَّيۡطَٰنُ أَن يُوقِعَ بَيۡنَكُمُ ٱلۡعَدَٰوَةَ وَٱلۡبَغۡضَآءَ فِي ٱلۡخَمۡرِ وَٱلۡمَيۡسِرِ وَيَصُدَّكُمۡ عَن ذِكۡرِ ٱللَّهِ وَعَنِ ٱلصَّلَوٰةِۖ فَهَلۡ أَنتُم مُّنتَهُونَ ٩١ ﴾

«Ey iman gətirənlər! Şübhəsiz ki, sərxoşedici *içki* də, qumar da, *tapınmaq məqsədilə* dik qoyulmuş daşlar da, fal oxları da şeytan əməlindən olan murdar şeylərdir. Bunlardan çəkinin ki, bəlkə nicat tapasınız. Həqiqətən, şeytan sərxoşedici *içki* və qumar vasitəsilə sizin aranıza ədavət və kin salmaq, sizi Allahı yad etməkdən və namazdan ayırmaq istəyər. Siz *buna* son qoyacaqsınızmı?»

(90, 91-ci ayələr)

İbn Cərir «Təfsir»ində (7-ci cild, səh. 34) demişdir: «İbn Abbas (r.a) rəvayət edir ki, şərabın haram olmasına dair ayələr (Əl-Maidə 90-91) ənsarlardan olan iki qəbilə barəsində nazil olmuşdur. Bir gün onlar sərxoş olana qədər şərab içdilər və bir-birilərinə qarşı kobudluq etdilər. Səhərisi gün

ayıldıqda isə onladan biri axşamkı kobudluğun əlamətini üzündə və saqqalında görüb dedi: «Bunu filankəs edib!» Əvvəllər onlar qardaş kimi mehriban idilər və qəlblərində bir-birilərinə qarşı nifrət və kin-küdurətləri yox idi. O dedi: «Allaha and olsun ki, əgər o mənə qarşı rəhmli və şəfqətli olsaydı belə etməzdi». Beləliklə də onların qəlblərində bir-birilərinə qarşı nifrət, kin-küdurət oyandı və Uca Allah da bu ayəni nazil etdi»:

﴿إِنَّمَا ٱلْخَمْرُ وَٱلْمَيْسِرُ وَٱلْأَنصَابُ﴾ إلى قوله ﴿فَهَلْ أَنتُم مُّنتَهُونَ ٩١﴾

«Ey iman gətirənlər! Şübhəsiz ki, sərxoşedici *içki* də, qumar da….» ayəsindən **«Siz *buna* son qoyacaqsınızmı?»** ayəsinə qədər.

Səhabələrdən bəziləri dedilər: «Bu şərab iyrənc bir şeydir. Filankəs Bədr döyüşündə, filankəs isə Uhud döyüşündə bətnində içki olduğu halda şəhid oldu». Uca Allah da bu ayəni nazil etdi:

﴿لَيْسَ عَلَى ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّٰلِحَٰتِ جُنَاحٌ فِيمَا طَعِمُوٓا۟﴾ الآية

«İman gətirib yaxşı işlər görənlərə *haram edilməmişdən əvvəl* daddıqları şeylərə görə heç bir günah gəlməz….»[101]

Bu hədisi həmçinin Hakim «Mustədrək» əsərində (4-cü cild, səh. 142) və Beyhəqi «Sünən» əsərində (8-ci cild, səh. 286) rəvayət etmişlər.

Heysəmi «Məcməuz-Zəvaid» əsərində (7-ci cild, səh. 18) demişdir ki, bu hədisi Təbərani rəvayət etmiş və isnadında olan ravilərin hamısı Buxari və Muslimin əsaslandıqları ravilərdir. İbn Cəririn rəvayət etdiyi hədisin isnadına

---

[101] [«əl-Maidə» surəsi, 93.]

gəlincə, Hüseyn ibn Əli əs-Sədaidən başqa orada olan ravilərin hamısı Buxari və Muslimin istinad etdikləri ravilərdir. O da «siqa» ravidir.

Uca Allah buyurur:

﴿ لَيْسَ عَلَى ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّٰلِحَٰتِ جُنَاحٌ فِيمَا طَعِمُوٓا۟ إِذَا مَا ٱتَّقَوا۟ وَّءَامَنُوا۟
وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّٰلِحَٰتِ ثُمَّ ٱتَّقَوا۟ وَّءَامَنُوا۟ ثُمَّ ٱتَّقَوا۟ وَّأَحْسَنُوا۟ ۗ وَٱللَّهُ يُحِبُّ ٱلْمُحْسِنِينَ ﴿٩٣﴾ ﴾

«İman gətirib yaxşı işlər görənlərə, *Allahdan* qorxaraq iman gətirib yaxşı işlər gördükləri, sonra *yenə Allahdan* qorxaraq iman gətirdikləri, sonra *yenə də Allahdan* qorxaraq yaxşı işlər gördükləri təqdirdə, *haram edilməmişdən əvvəl* daddıqları şeylərə görə heç bir günah gəlməz. Allah yaxşı iş görənləri sevir».

(93-cü ayə)

Buxari «Səhih» əsərində (6-cı cild, səh. 36) demişdir: «Ənəs ibn Malik (r.a) rəvayət edir ki, bir dəfə mən Əbu Təlhənin (r.a) mənzilindəki məclisdə şərab paylayırdım. O gün onların içdiyi «fədix» deyilən xurma şərabı idi. Bu vaxt Peyğəmbər ﷺ səhabələrdən birinə əmr etdi ki, şərabın haram olduğunu hamıya car çəkib desin. Bunu eşidən Əbu Təlhə (r.a) mənə dedi: «Apar bu şərabı bayıra tök!» Mən də şərabı küçəyə axıtdım. O zaman Mədinənin küçələrindən şərab axırdı. Səhabələrdən bəziləri dedilər: «Elə qardaşlarımız var idi ki, bətnlərində içki olduğu halda öldülər». Uca Allah da bu ayəni nazil etdi:

﴿ لَيْسَ عَلَى ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّٰلِحَٰتِ جُنَاحٌ فِيمَا طَعِمُوٓا۟ ﴾ الآية

«İman gətirib yaxşı işlər görənlərə *haram edilməmişdən əvvəl* daddıqları şeylərə görə heç bir günah gəlməz….»

Bu hədisi həmçinin Buxari «Təfsir» fəslində (9-cu cild, səh. 348), Muslim «Səhih» əsərində (13-cü cild, səh. 349), Əhməd «Müsnəd» əsərində (3-cü cild, səh. 227) və Darimi «Sünən» əsərində (2-ci cild, səh. 111) rəvayət etmişlər.

Tirmizi «Sünən» əsərində (4-cü cild, səh. 98), ibn Cərir «Təfsir»ində (7-ci cild, səh. 37), ibn Hibban «Səhih» əsərində (Heysəminin «Məvariduz-Zəman» əsərində (səh. 333, 430) qeyd olunduğu kimi) və ibn Əbi Hatim «Təfsir»ində (3-cü cild, səh. 30) bu hədisi Bəra ibn Azibə (r.a)[102] istinad edərək rəvayət etmişlər.

Həmçinin Tirmizi «Sünən» əsərində (4-cü cild, səh. 98), Əhməd «Müsnəd» əsərində (1-ci cild, səh. 234, 272, 295), Hakim «Mustədrək» əsərində (4-cü cild, səh. 143) və ibn Cərir «Təfsir»ində (7-ci cild, səh. 37) ibn Abbasa (r.a) istinad edərək rəvayət etmişlər.

Hakim bu hədisin «səhih» olduğunu demiş, Zəhəbi də bunu təsdiqləmişdir. Tirmizi isə hər iki hədisin «səhih» olduğunu qeyd etmişdir. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, İkrimənin ibn Abbasdan olan rəvayəti «müttərib»dir.

Uca Allah buyurur:

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَسۡـَٔلُواْ عَنۡ أَشۡيَآءَ إِن تُبۡدَ لَكُمۡ تَسُؤۡكُمۡ وَإِن تَسۡـَٔلُواْ عَنۡهَا حِينَ
يُنَزَّلُ ٱلۡقُرۡءَانُ تُبۡدَ لَكُمۡ عَفَا ٱللَّهُ عَنۡهَاۗ وَٱللَّهُ غَفُورٌ حَلِيمٞ ﴿١٠١﴾ ﴾

«Ey iman gətirənlər! Sizə agah olunca xoşunuza gəlməyəcək şeylər barəsində soruşmayın. Əgər Quran nazil edildiyi zaman onlar haqqında soruşsanız, sizə

[102] Əbu Yə'lənin «Müsnəd» əsərində (3-cü cild, səh. 265-266) rast gəldim ki, Şubə bu hədisi rəvayət edən Əbu İshaqdan soruşdu: «Bu hədisi Bəra ibn Azibdən (r.a) eşitdinmi?» O: «Xeyr!» deyə cavab verdi».

aydın olar. Allah bunları (indiyə qədər verdiyiniz bu cür sualları) əfv etdi. Allah Bağışlayandır, Rəhmlidir»

(101-ci ayə)

Buxari «Səhih» əsərində (9-cu cild, səh. 349) demişdir: «Ənəs ibn Malik (r.a) rəvayət edir ki, bir gün Peyğəmbər ﷺ elə bir xütbə verdi ki, bu vaxta qədər beləsini eşitməmişdim. O dedi: «Əgər mən bildiyimi bilsəydiniz, az gülüb çox ağlayardınız!» Bu vaxt səhabələr üzlərini tutub inilti ilə ağlamağa başladılar. Bu zaman bir kişi Peyğəmbərdən ﷺ : «Mənim atam kimdir?»- deyə soruşdu. O: «Filankəsdir» - deyə cavab verdikdən sonra bu ayə nazil oldu:

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَسۡـَٔلُواْ عَنۡ أَشۡيَآءَ إِن تُبۡدَ لَكُمۡ تَسُؤۡكُمۡ ﴾ الآية

«Ey iman gətirənlər! Sizə agah olunca xoşunuza gəlməyəcək şeylər barəsində soruşmayın ….»

Bu hədisi həmçinin Muslim «Səhih» əsərində (15-ci cild, səh. 11-12), Tirmizi «Sünən» əsərində (4-cü cild, səh. 99), Əhməd «Müsnəd» əsərində (3-cü cild, səh. 206) və ibn Cərir «Təfsir»ində (7-ci cild, səh. 80) rəvayət etmişlər.

Buxari «Səhih» əsərində (9-cu cild, səh. 351) demişdir: «İbn Abbas (r.a) rəvayət edir ki, bəziləri Peyğəmbərdən ﷺ : «Mənim atam kimdir? və ya «itmiş dəvəm haradadır?»- istehza ilə soruşardılar. Uca Allah da bu ayəni nazil etdi:

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَسۡـَٔلُواْ عَنۡ أَشۡيَآءَ إِن تُبۡدَ لَكُمۡ تَسُؤۡكُمۡ ﴾ الآية

«Ey iman gətirənlər! Sizə agah olunca xoşunuza gəlməyəcək şeylər barəsində soruşmayın ….»

Bu hədisi həmçinin ibn Əbi Hatim «Təfsir»ində (3-cü cild, səh. 37) rəvayət etmişdir.

Təbəri «Təfsi»ində (7-ci cild, səh. 82) demişdir: «Əbu Hüreyrə (r.a) rəvayət edir ki, Peyğəmbər ﷺ bizə xütbə verib dedi: «Ey insanlar! Allah sizə həcc etməyi vacib buyurmuşdur!» Mihsan əl-Əsədi (r.a) ayağa qalxıb dedi: «Ey Allahın elçisi! Hər il?» O dedi: «Əgər mən bəli desəm, hər il həcc etmək sizə vacib olacaq. Vacib olduqdan sonra onu tərk etsəniz, yolunuzu azacaqsınız. Elə isə susun və sizə əmr etmədiyim bir şeyin hökmü barəsində məndən heç nə soruşmayın. Həqiqətən sizdən əvvəlki ümmətləri yersiz sual verməkləri və peyğəmbərlərinə müxalif olmaları məhv etdi!» Bu zaman Uca Allah bu ayəni nazil etdi:

﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ لَا تَسْـَٔلُوا۟ عَنْ أَشْيَآءَ إِن تُبْدَ لَكُمْ تَسُؤْكُمْ ﴾ الآية

«Ey iman gətirənlər! Sizə agah olunca xoşunuza gəlməyəcək şeylər barəsində soruşmayın ….»

Bu hədisi həmçinin ibn Xuzeymə «Səhih» əsərində (4-cü cild, səh. 109) rəvayət etmişdir.

İbn Cərir «Təfsir»ində (7-ci cild, səh. 82) demişdir: «Əbu Umamə əl-Bahili (r.a) rəvayət edir ki, Peyğəmbər ﷺ bir gün qalxıb insanlara dedi: «Həcc etmək sizə vacib buyurulmuşdur!» Bədəvi ərəblərdən biri ona sual verib dedi: «Hər il?» Bu zaman Peyğəmbər ﷺ qəzəblənərək səsini ucaltdı və sual verənin kim olduğunu soruşdu. Bədəvi ərəb: «Mən» - deyə cavab verdi. O dedi: «Vay sənin halına! Əgər mən bəli desəm bunu yerinə yetirməyə kim sənə təminat verə bilər? Çünki bu zaman hər il həcc etmək vacib olacaq. Vacib buyurulan bir şeyi tərk etməklə küfr edəcəksiniz. Həqiqətən sizdən əvvəlkiləri də din xadimlərinin Allahın hökmlərini camaat üçün çətinləşdirməkləri məhv etdi. Allaha and olsun ki, əgər mən sizə yer üzündə olan hər şeyi halal və yalnız bir addım yeri haram buyursam, siz o harama meyl edəcəksiniz. Sonra Uca Allah bu ayəni nazil etdi:

﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَسۡـَٔلُواْ عَنۡ أَشۡيَآءَ إِن تُبۡدَ لَكُمۡ تَسُؤۡكُمۡ ﴾ الآية

«Ey iman gətirənlər! Sizə agah olunca xoşunuza gəlmə-yəcək şeylər barəsində soruşmayın ….»

Bu hədisi həmçinin Təbərani «Mucəm» əsərində (8-ci cild, səh. 186) rəvayət etmişdir.

İbn Həcər «Fəthul-Bari» əsərində (9-cu cild, səh. 351) demişdir: «Bu ayənin (yuxarıda qeyd olunan) səbəblərin hər birinə görə nazil olmasında heç bir ziddiyyət yoxdur. Daha doğrusunu isə Allah bilir!» Sonra isə (səh. 352) demişdir: «Nəticə budur ki, bu ayə ya Peyğəmbərə ﷺ istehza etmək, onu sınağa çəkmək məqsədilə verilən suallara, ya da dini hökmü çətinləşdirmək üçün soruşulanlara etiraz olaraq nazil olmuşdur. Çünki (öyrənmək məqsədilə) artıq sual verilmə-dikdə hökm «mübah» olaraq qalır.

Uca Allah buyurur:

﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ شَهَـٰدَةُ بَيۡنِكُمۡ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ ٱلۡمَوۡتُ حِينَ ٱلۡوَصِيَّةِ ٱثۡنَانِ ذَوَا عَدۡلٍ مِّنكُمۡ أَوۡ ءَاخَرَانِ مِنۡ غَيۡرِكُمۡ إِنۡ أَنتُمۡ ضَرَبۡتُمۡ فِي ٱلۡأَرۡضِ فَأَصَـٰبَتۡكُم مُّصِيبَةُ ٱلۡمَوۡتِۚ تَحۡبِسُونَهُمَا مِنۢ بَعۡدِ ٱلصَّلَوٰةِ فَيُقۡسِمَانِ بِٱللَّهِ إِنِ ٱرۡتَبۡتُمۡ لَا نَشۡتَرِي بِهِۦ ثَمَنٗا وَلَوۡ كَانَ ذَا قُرۡبَىٰ وَلَا نَكۡتُمُ شَهَـٰدَةَ ٱللَّهِ إِنَّآ إِذٗا لَّمِنَ ٱلۡأٓثِمِينَ ﴿١٠٦﴾ فَإِنۡ عُثِرَ عَلَىٰٓ أَنَّهُمَا ٱسۡتَحَقَّآ إِثۡمٗا فَـَٔاخَرَانِ يَقُومَانِ مَقَامَهُمَا مِنَ ٱلَّذِينَ ٱسۡتَحَقَّ عَلَيۡهِمُ ٱلۡأَوۡلَيَـٰنِ فَيُقۡسِمَانِ بِٱللَّهِ لَشَهَـٰدَتُنَآ أَحَقُّ مِن شَهَـٰدَتِهِمَا وَمَا ٱعۡتَدَيۡنَآ إِنَّآ إِذٗا لَّمِنَ ٱلظَّـٰلِمِينَ ﴿١٠٧﴾ ذَٰلِكَ أَدۡنَىٰٓ أَن يَأۡتُواْ بِٱلشَّهَـٰدَةِ عَلَىٰ وَجۡهِهَآ أَوۡ يَخَافُوٓاْ أَن تُرَدَّ أَيۡمَـٰنُۢ بَعۡدَ أَيۡمَـٰنِهِمۡۗ وَٱتَّقُواْ ٱللَّهَ وَٱسۡمَعُواْۗ وَٱللَّهُ لَا يَهۡدِي ٱلۡقَوۡمَ ٱلۡفَـٰسِقِينَ ﴿١٠٨﴾ ﴾

«Ey iman gətirənlər! Sizlərdən bir kimsəyə ölüm gəldiyi zaman, vəsiyyət vaxtı içinizdən iki ədalətli kişi, bir yerə səfərə çıxdığınız zaman başınıza ölüm müsibəti gəldikdə isə özünüzdən olmayan iki kişi aranızda şahidlik etsin. Əgər *özünüzdən olmayan şahidlərə* şübhə etsəniz, namazdan sonra hər ikisini saxlayın və qoy onlar: "Biz bu *andımızı* lap yaxın qohumlara belə heç bir qiymətə satmarıq və Allahın şahidliyini gizlətmərik. Əks halda biz, şübhəsiz ki, günahkarlardan olarıq"- *deyə* and içsinlər. Əgər hər ikisinin günah iş tutduqları aşkar edilsə, o zaman onların yerini haqsızlığa məruz qalanlardan *ölən şəxsə* daha yaxın olan iki kişi tutar və onlar: "Əlbəttə, bizim şahidliyimiz o iki nəfərin şahidliyindən daha doğrudur və biz həddi aşmadıq. Əks halda biz, şübhəsiz ki, zalımlardan olarıq"- *deyə* and içərlər. Bu, onların olduğu kimi şahidlik etmələri və ya andlarının sonradan *varislər tərəfindən başqa* andlarla rədd edilməsindən qorxmaları üçün daha münasibdir. Allahdan qorxun və qulaq asın! Allah günahkar tayfanı doğru yola yönəltməz».

(106-108-ci ayələr)

Buxari «Səhih» əsərində (6-cı cild, səh. 339) demişdir: «İbn Abbas (r.a) rəvayət edir ki, Bənu Səhm qəbiləsindən olan bir kişi Təmim əd-Dari və Adiy ibn Bədda ilə birlikdə səfərə çıxdılar. Bu kişi müsəlmanlar olmayan bir yerdə vəfat etdi. Onlar bu kişidən qalan miras malını geri gətirdikləri zaman üzərinə qızıl örtük çəkilmiş gümüş camı itirdilər. Peyğəmbər ﷺ də onlara buna görə (doğrudan da camı itirdiklərinə görə) and içməyi əmr etdi. Sonra bu cam Məkkədə tapıldıqda onun sahibləri belə dedilər: «Biz bu camı Təmim və Adiydən satın almışıq». Bu zaman ölən kişinin qohumlarından iki nəfər qalxıb and içərək dedilər: «Şübhəsiz ki, bizim şəhadətimiz onların şəhadətindən daha haqlıdır. Və bu

cam əvvəlki sahiblərinə (Bənu Səhm qəbiləsindən olan kişinin varislərinə) çatmalıdır!» Onlara aid də bu ayə nazil oldu:

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ شَهَٰدَةُ بَيۡنِكُمۡ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ ٱلۡمَوۡتُ ﴾ الآية

«Ey iman gətirənlər! Sizlərdən bir kimsəyə ölüm gəldiyi zaman…..»

Bu hədisi həmçinin Tirmizi «Sünən» əsərində (4-cü cild, səh. 101), Əbu Davud «Sünən» əsərində (3-cü cild, səh. 337), ibn Cərir «Təfsir»ində (7-ci cild, səh. 115) və Beyhəqi «Sünən» əsərində (10-cu cild, səh. 165) rəvayət etmişlər.

Tirmizi bu hədisi «həsən, ğərib» olduğunu qeyd etmişdir.

Əl- Ənam surəsi

Uca Allah buyurur:

﴿ وَلَا تَطۡرُدِ ٱلَّذِينَ يَدۡعُونَ رَبَّهُم بِٱلۡغَدَوٰةِ وَٱلۡعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجۡهَهُۥۖ مَا عَلَيۡكَ مِنۡ حِسَابِهِم مِّن شَيۡءٖ وَمَا مِنۡ حِسَابِكَ عَلَيۡهِم مِّن شَيۡءٖ فَتَطۡرُدَهُمۡ فَتَكُونَ مِنَ ٱلظَّٰلِمِينَ ۝٥٢ ﴾

«Rəbbinin Üzünü diləyərək səhər və axşam çağı Ona dua edənləri *yanından* qovma. Nə sən onların verəcəkləri hesabata azca da olsa cavabdehsən, nə də onlar sənin *verəcəyin* hesabatında azca da olsa cavabdehdirlər. Onları qovsan zalımlardan olarsan».

(52-ci ayə)

Muslim «Səhih» əsərində (15-ci cild,səh. 187) demişdir: «Sə'd (r.a) rəvayət edir ki,

﴿ وَلَا تَطۡرُدِ ٱلَّذِينَ يَدۡعُونَ رَبَّهُم بِٱلۡغَدَوٰةِ وَٱلۡعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجۡهَهُۥۖ ﴾ الآية

«Rəbbinin Üzünü diləyərək səhər və axşam çağı Ona dua edənləri *yanından* qovma…..» ayəsi altı nəfər barəsin-

də nazil oldu. Mən və ibn Məsud (r.a) o altı nəfərdən idik. Müşriklər Peyğəmbərə ﷺ : «Onları yanından qov!»- dedilər (və bu ayə nazil oldu).

Muslim «Səhih» əsərində (15-ci cild, səh. 187) başqa isnadla demişdir: «Sə'd (r.a) rəvayət edir ki, biz altı nəfər Peyğəmbərlə ﷺ bir yerdə idik. Müşriklər Peyğəmbərə ﷺ dedilər: «Bunları özündən uzaqlaşdır ki, cürət edib bizə qarşı çıxmasınlar». Bu zaman mən, ibn Məsud (r.a), Hüzeyl qəbiləsindən olan bir kişi, Bilal (r.a) və başqa iki kişi onunla birlikdə idik. Peyğəmbər ﷺ bizi öz yanından uzaqlaşdırıb-uzaqlaşdırmayacağı barədə fikirləşdikdə Uca Allah bu ayəni nazil etdi:

﴿ وَلَا تَطْرُدِ ٱلَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُم بِٱلْغَدَوٰةِ وَٱلْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُۥ ﴾ الآية

«Rəbbinin Üzünü diləyərək səhər və axşam çağı Ona dua edənləri *yanından* qovma…..»

Bu hədisi həmçinin ibn Macə «Sünən» əsərində (4128-ci hədis), ibn Cərir «Təfsir»ində (7-ci cild, səh. 202) Hakim «Müştədrək» əsərində (3-cü cild, səh. 319), Əbu Nueym «Hilyə» əsərində (1-ci cild, səh. 345-346), ibn Əbi Hatim «Təfsir»ində (3-cü cild, səh. 72) və Vahidi «Əsbabun-Nüzul» əsərində rəvayət etmişlər.

Hakim bu hədisin Buxari və Muslimin şərtlərinə uyğun olduğunu demiş, Zəhəbi isə bu barədə susmuşdur.

Bu hədisi Əhməd «Müsnəd» əsərində, ibn Əbi Hatim «Təfsir»ində (3-cü cild, səh. 72), ibn Cərir «Təfsir»ində (7-ci cild, səh. 200) və Əbu Nueym «Hilyə» əsərində (4-cü cild, səh. 180) ibn Məsuda (r.a) istinad edərək rəvayət etmişlər. Heysəmi «Məcməuz-Zəvaid» əsərində (7-ci cild, səh. 21) demişdir: «Əhmədin rəvayət etdiyi bu hədisin isnadındakı ravilərin hamısı – Kərdəvsdən başqa - Buxari və Muslimin istinad etdiyi ravilərdir. Kərdəvsə gəlincə, o da «siqa» ravidir.

Uca Allah buyurur:

﴿ وَلَا تَأْكُلُوا۟ مِمَّا لَمْ يُذْكَرِ ٱسْمُ ٱللَّهِ عَلَيْهِ وَإِنَّهُۥ لَفِسْقٌ ۗ وَإِنَّ ٱلشَّيَـٰطِينَ لَيُوحُونَ إِلَىٰٓ أَوْلِيَآئِهِمْ لِيُجَـٰدِلُوكُمْ ۖ وَإِنْ أَطَعْتُمُوهُمْ إِنَّكُمْ لَمُشْرِكُونَ ﴿١٢١﴾ ﴾

«Üstündə Allahın adı çəkilməmiş – “*bismilləh*” *deyilib kəsilməmiş heyvanlardan* yeməyin. Çünki bu, günahdır. Həqiqətən, şeytanlar öz dostlarına sizinlə mübahisə etmək üçün *batil əqidələr* təlqin edirlər. Əgər onlara itaət etsəniz, sözsüz ki, siz də müşriklərdən olarsınız».

(121-ci ayə)

Əbu Davud «Sünən» əsərində (3-cü cild, səh. 59) demişdir: «İbn Abbas (r.a) rəvayət edir ki, (şeytan müşriklərə təlqin etdikdən sonra) onlar: «Allah üçün kəsilən heç bir şeydən yeməyin, yalnız öz kəsdiyinizdən (Allahın adı çəkilmədən kəsilmiş heyvandan) yeyin!» - dedilər və Uca Allah bu ayəni nazil etdi:

﴿ وَلَا تَأْكُلُوا۟ مِمَّا لَمْ يُذْكَرِ ٱسْمُ ٱللَّهِ عَلَيْهِ ﴾ الآية

«Üstündə Allahın adı çəkilməmiş – “*bismilləh*” *deyilib kəsilməmiş heyvanlardan* yeməyin….»

Bu hədisin ravilərinin hamısı Buxari və Muslimin istinad etdiyi ravilərdir. İbn Kəsir «Təfsir»ində (2-ci cild, səh. 171) demişdir: «Bu hədisin isnadı «səhih»dir».

Bu hədisi həmçinin ibn Macə «Sünən» əsərində (3173-cü hədis), Hakim «Mustədrək» əsərində (4-cü cild, səh. 113, 231) və ibn Cərir «Təfsir»ində (8-ci cild, səh. 126) rəvayət etmişlər.

Hakim bu hədisin Muslimin şərtlərinə görə «səhih» olduğunu qeyd etmiş, Zəhəbi də bunu təsdiqləmişdir.

Qeyd atmək lazımdır ki, Simakın İkrimədən olan bu rəvayəti «müttərib»dir. Odur ki, bu hədis «daif»dir.

Əl-Əraf surəsi

Uca Allah buyurur:

﴿ ۞ يَٰبَنِيٓ ءَادَمَ خُذُواْ زِينَتَكُمۡ عِندَ كُلِّ مَسۡجِدٖ وَكُلُواْ وَٱشۡرَبُواْ وَلَا تُسۡرِفُوٓاْۚ إِنَّهُۥ لَا يُحِبُّ ٱلۡمُسۡرِفِينَ ٣١ ﴾

«Ey Adəm oğulları! Məscidlərə *gedərkən* gözəl geyimlərinizi geyin. Yeyin-için, lakin israf etməyin. Şübhəsiz ki, *Allah* israf edənləri sevmir».

(31-ci ayə)

Muslim «Səhih» əsərində (18-ci cild, səh. 162) demişdir: «İbn Abbas (r.a) rəvayət edir ki, cahiliyyə dövründə qadın Kəbənin ətrafında lüt təvaf edər və deyərdi: «Kim mənə təvaf etmək üçün libas verə bilər?»

Sonra o, libas ilə fərcini[103] örtər və deyərdi:

Bu gün onun bir hissəsi, ya hamısı görünəcək, Görünən tərəfi haram ediləcək.

Uca Allah da bu ayəni nazil etdi:

﴿ ۞ يَٰبَنِيٓ ءَادَمَ خُذُواْ زِينَتَكُمۡ عِندَ كُلِّ مَسۡجِدٖ ﴾ الآية

«Ey Adəm oğulları! Məscidlərə *gedərkən* gözəl geyimlərinizi geyin..»

Bu hədisi həmçinin Nəsai «Sünən» əsərində, ibn Cərir «Təfsir»ində (8-ci cild, səh. 160) və Vahid «Əsbabun-Nüzul» əsərində rəvayət etmişlər.

Hakimin «Mustədrək» əsərində (2-ci cild, səh. 319, 320) rəvayət etdiyi hədisdə isə nazil olmuş ayə sonrakı ayədir:

---

[103] [Cinsiyyət orqanı.]

﴿ قُلۡ مَنۡ حَرَّمَ زِينَةَ ٱللَّهِ ٱلَّتِيٓ أَخۡرَجَ لِعِبَادِهِۦ وَٱلطَّيِّبَٰتِ مِنَ ٱلرِّزۡقِۚ قُلۡ هِيَ لِلَّذِينَ ءَامَنُواْ فِي
ٱلۡحَيَوٰةِ ٱلدُّنۡيَا خَالِصَةٗ يَوۡمَ ٱلۡقِيَٰمَةِۗ كَذَٰلِكَ نُفَصِّلُ ٱلۡأٓيَٰتِ لِقَوۡمٖ يَعۡلَمُونَ ٣٢ ﴾

«De: “Allahın Öz qulları üçün üzə çıxartdığı zinəti və təmiz ruziləri kim haram etmişdir?” De: “Bunlar dünya həyatında *hamıya,* Qiyamət günü isə yalnız möminlərə məxsusdur”. Biz dərk edən adamlar üçün ayələri belə izah edirik».

(32-ci ayə)

Hakim bu hədisin Buxari və Muslimin şərtlərinə görə «səhih» olduğunu qeyd etmiş, Zəhəbi də bunu təsdiqləmişdir.

Ola bilsin ki, bu səbəbə görə hər iki ayə nazil olmuşdur. Daha doğrusunu isə Allah bilir!

Əl-Ənfal surəsi

Uca Allah buyurur:

﴿ يَسۡـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلۡأَنفَالِۖ قُلِ ٱلۡأَنفَالُ لِلَّهِ وَٱلرَّسُولِۖ فَٱتَّقُواْ ٱللَّهَ وَأَصۡلِحُواْ ذَاتَ بَيۡنِكُمۡۖ
وَأَطِيعُواْ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥٓ إِن كُنتُم مُّؤۡمِنِينَ ١ ﴾

«Səndən qənimətlər haqqında soruşurlar. De: “Qənimətlər Allaha və Peyğəmbərə aiddir”. Elə isə Allahdan qorxun və öz aranızdakı əlaqələri möhkəmlədin. Əgər möminsinizsə, Allaha və Onun Elçisinə itaət edin»

(1-ci ayə)

Tirmizi «Sünən» əsərində (4-cü cild, səh. 110) demişdir: «Sə'd (r.a) rəvayət edir ki, Bədr döyüşü günü qənimətdən

olan bir qılınc götürüb Peyğəmbərə ﷺ dedim: «Ey Allahın elçisi! Artıq Allah məni müşriklərdən intiqam almaq kimi arzuma çatdırdı. Bu qılıncı mənə bağışla!» O dedi: «Bu nə sənə, nə də mənə məxsusdur!». Mən öz-özümə fikirləşdim ki, ola bilsin ki, o bu qılıncı məndən az əziyyət çəkənə verəcək. Bu vaxt Peyğəmbər ﷺ mənim yanıma gəlib dedi: «Sən bu qılıncı məndən istədiyin vaxt o mənə məxsus deyildi. İndi isə o mənimdir və mən onu sənə hədiyyə edirəm». Uca Allah da bu ayəni nazil etdi:

﴿يَسۡـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلۡأَنفَالِۖ﴾ الآية

«Səndən qənimətlər haqqında soruşurlar..» - Bu hədis «həsən-səhih»dir».

Bu hədisi həmçinin Muslim «Səhih» əsərində (12-ci cild, səh. 53, 54), Əbu Davud «Sünən» əsərində (3-cü cild, səh. 30, 31), Təyalisi «Müsnəd» əsərində (1-ci cild, səh. 239), ibn Əbi Hatim «Təfsir»ində (3-cü cild, səh. 222), Hakim «Mustədrək» əsərində (2-ci cild, səh. 132), Beyhəqi «Sünən» əsərində (6-cı cild, səh. 229), ibn Cərir «Təfsir»ində (9-cu cild, səh. 173) və əbu Nueym «Hilyə» əsərində (8-ci cild, səh. 312) rəvayət etmişlər.

Hakim bu hədisi «səhih» hesab etmiş, Zəhəbi də bunu təsdiqləmişdir.

Əhməd «Müsnəd» əsərində (5-ci cild, səh. 324) demişdir: «Ubadə ibn Samit (r.a) rəvayət edir ki, biz Peyğəmbərlə ﷺ birlikdə Bədr döyüşündə iştirak etdik və Uca Allahın köməyi ilə düşmənə qalib gəldik. Bizlərdən bəziləri düşməni məhv etmək üçün onun ardıyca getdi, bəziləri döyüş meydanında qənimət topladı və bəziləri də Peyğəmbəri ﷺ düşmənin qəfil hücumundan mühafizə etdi. Gecə hamımız bir yerə toplaşdıqda qənimət toplayanlar dedilər: «Bu qəni-

məti biz topladığımız üçün bunlar yalnız bizə məxsusdur». Düşmənin ardıyca gedib onu məhv edənlər isə dedilər: «Bu qənimətə sahib olmaq üçün bizim haqqımız sizlərdən daha çoxdur. Çünki düşməni qənimətdən uzaqlaşdırıb, onları məğlub edən biz olmuşuq». Peyğəmbəri ﷺ mühafizə edən dəstə isə dedi: «Bu qənimətlərə yiyələnməyə bizim haqqımız sizlərdən daha çoxdur. Çünki biz Peyğəmbəri ﷺ düşmənin qəfil hücumundan qorumuşuq və qənimət yığmağa vaxtımız olmayıb». Bu zaman Uca Allah bu ayəni nazil etdi:

﴿ يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلْأَنفَالِ ۖ قُلِ ٱلْأَنفَالُ لِلَّهِ وَٱلرَّسُولِ ۖ فَٱتَّقُوا۟ ٱللَّهَ وَأَصْلِحُوا۟ ذَاتَ بَيْنِكُمْ ۖ
وَأَطِيعُوا۟ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥٓ إِن كُنتُم مُّؤْمِنِينَ ﴿١﴾ ﴾

«Səndən qənimətlər haqqında soruşurlar. De: "Qənimətlər Allaha və Peyğəmbərə aiddir". Elə isə Allahdan qorxun və öz aranızdakı əlaqələri möhkəmlədin. Əgər möminsinizsə, Allaha və Onun Elçisinə itaət edin» - və Allahın elçisi bu qənimətləri müvafiq şəkildə müsəlmanlar arasında böldü.

Bu hədisi həmçinin ibn Hibban «Səhih» əsərində (Heyseminin «Məvariduz-Zaman» əsərində (səh. 410) qeyd olunduğu kimi), Hakim «Mustədrək» əsərində (2-ci cild, səh. 135, 136, 326) və Beyhəqi «Sünən» əsərində (6-cı cild, səh. 292) rəvayət etmişlər.

Heysəmi Əhmədin istinad etdiyi ravilərin hamısının «siqa» ravilər olduğunu «Məcməuz-Zəvaid» əsərində (6-cı cild, səh. 92; 7-ci cild, səh. 26) qeyd etmişdir. Hakim isə bu hədisin Muslimin şərtinə görə «səhih» olduğunu demiş, Zəhəbi də bunu təsdiqləmişdir.

Əbu Davud «Sünən» əsərində (3-cü cild, səh. 29) demişdir: «İbn Abbas (r.a) rəvayət edir ki, Peyğəmbər ﷺ Bədr döyüşündə dedi: «Kim filan əməli etsə, qənimətdən ona filan

qədər düşəcək!» Cavanlar bunu eşidən kimi düşmənin üzərinə hücuma atıldılar, yaşlılar isə bayraqların yanında qaldılar. Müsəlmanlar qalib gəldikdən sonra yaşlılar dedilər: «Biz arxada dayanıb sizə dayaq olmuşuq ki, məğlub olsanız qayıtmağa yeriniz olsun. Ona görə də qənimətdə bizim də payımız var!» Cavanlar bunu qətiyyətlə inkar edib dedilər: «Allahın elçisi bunu bizə məxsus etmişdir!» Uca Allah da bu ayələri nazil etdi:

﴿ يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلْأَنفَالِ ۖ قُلِ ٱلْأَنفَالُ لِلَّهِ وَٱلرَّسُولِ ۖ ﴾ إلى قوله ﴿ كَمَآ أَخْرَجَكَ رَبُّكَ مِنۢ بَيْتِكَ بِٱلْحَقِّ وَإِنَّ فَرِيقًا مِّنَ ٱلْمُؤْمِنِينَ لَكَٰرِهُونَ ﴿٥﴾ ﴾

«Səndən qənimətlər haqqında soruşurlar. De: “Qənimətlər Allaha və Peyğəmbərə aiddir”..»[104] - Sonra o dedi: «Bu onların xeyrinə idi. Elə isə mənə itaət edin, çünki mən bunun aqibətini sizdən daha yaxşı bilirəm».

İbn Abbasdan (r.a) rəvayət olunan başqa hədisdə isə Peyğəmbər ﷺ Bədr döyüşündə demişdir: «Kim bir düşmən öldürsə, ona qənimətdən filan qədər pay düşəcək. Kim düşməndən bir nəfər əsir götürsə, ona qənimətdən filan qədər pay düşəcək».

Bu hədisi həmçinin Nəsai «Sünən» əsərində (1-ci cild, səh. 75), İbn Hibban «Səhih» əsərində (Heysəminin «Məvariduz-Zaman» əsərində (səh. 431) qeyd olunduğu kimi), Hakim «Mustədrək» əsərində (2-ci cild, səh. 132, 171, 221, 326), ibn Cərir «Təfsir»ində (9-cu cild, səh. 171), Beyhəqi «Sünən» əsərində (6-cı cild, səh. 291) və ibn Kəsir «Təfsir»ində (2-ci cild, səh. 284) rəvayət etmişlər.

Hakim bu hədisi «səhih» hesab etmiş, Zəhəbi də onu təsdiqləmişdir.

---

[104] [«əl-Ənfal» surəsi, 1-5.]

Bu iki rəvayətin arasında heç bir ziddiyyət yoxdur və bu ayə hər iki hadisəyə şamil edilə bilər. Daha doğrusunu isə Allah bilir.

Uca Allah buyurur:

﴿إِذۡ تَسۡتَغِيثُونَ رَبَّكُمۡ فَٱسۡتَجَابَ لَكُمۡ أَنِّي مُمِدُّكُم بِأَلۡفٖ مِّنَ ٱلۡمَلَٰٓئِكَةِ مُرۡدِفِينَ ٩﴾

«O vaxt siz Rəbbinizdən kömək diləyirdiniz. O da: "Mən sizə bir-birinin ardınca gələn min mələklə yardım edəcəyəm"- deyə duanızı qəbul etmişdi».

(9-cu ayə)

İmam Əhməd «Müsnəd» əsərində (1-ci cild, səh. 30) demişdir: «İbn Abbas (r.a) rəvayət edir ki, Ömər ibn əl-Xəttab (r.a) demişdir: Bədr döyüşündə Peyğəmbər ﷺ nəzər salıb gördü ki, səhabələrinin sayı üç yüzdən bir az çox, müşriklərin sayı isə min nəfərdən bir az çoxdur. Sonra o üzünü qibləyə tərəf çevirdi və əllərini açıb dua etdi: «Allahım, mənə verdiyin vəd nə oldu! Allahım, mənə verdiyin vədini doğrult! Allahım, əgər bu müsəlmanlar həlak olsa, yer üzündə Sənə kim ibadət edəcək?» Peyğəmbər ﷺ uzun müddət bu duanı edərək Rəbbindən kömək istədi, hətta üst geyimi yerə düşdü. Əbu Bəkr (r.a) onu götürüb yenidən Peyğəmbərin ﷺ çiyninə atdı və ona dedi: «Ey Allahın elçisi! Sən ki, bu qədər dua edirsən, Rəbbin sənə verdiyi vədi doğruldacaq və sənə kömək olacaq!» Uca Allah da bu ayəni nazil etdi:

﴿إِذۡ تَسۡتَغِيثُونَ رَبَّكُمۡ فَٱسۡتَجَابَ لَكُمۡ أَنِّي مُمِدُّكُم بِأَلۡفٖ مِّنَ ٱلۡمَلَٰٓئِكَةِ مُرۡدِفِينَ ٩﴾

«O vaxt siz Rəbbinizdən kömək diləyirdiniz. O da: "Mən sizə bir-birinin ardınca gələn min mələklə yardım edəcəyəm"- deyə duanızı qəbul etmişdi».[105]

---

[105] [Bu hədis «Ali İmran» surəsi, 165-ci ayənin izahında tam şəkildə qeyd olunmuşdur.]

Bu hədisi həmçinin Muslim «Səhih» əsərində (12-ci cild, səh. 84, 85), Tirmizi «Sünən» əsərində (4-cü cild, səh. 111-112), Əbu Davud «Sünən» əsərində (ibn Kəsirin «Təfsir»ində (2-ci cild, səh. 286) qeyd olunduğu kimi), ibn Əbi Hatim «Təfsir»ində (3-cü cild, səh. 230) və ibn Cərir «Təfsir»ində (9-cu cild, səh. 189) rəvayət etmişlər.

İbn Kəsir «Təfsir»ində demişdir ki, bu hədisi Əli ibn əl-Mədini «səhih» saymışdır.

Uca Allah buyurur:

﴿ وَمَن يُوَلِّهِمْ يَوْمَئِذٍ دُبُرَهُۥٓ إِلَّا مُتَحَرِّفًا لِّقِتَالٍ أَوْ مُتَحَيِّزًا إِلَىٰ فِئَةٍ فَقَدْ بَآءَ بِغَضَبٍ مِّنَ ٱللَّهِ وَمَأْوَىٰهُ جَهَنَّمُ ۖ وَبِئْسَ ٱلْمَصِيرُ ﴿١٦﴾ ﴾

«Daha bir döyüş əməliyyatı keçirmək üçün bir tərəfə çəkilən və ya başqa bir dəstəyə qoşulanlar istisna olmaqla, kim belə bir gündə özününkülərə arxa çevirərsə, Allahın qəzəbinə düçar olar. Onun sığınacağı yer Cəhənnəmdir. O, necə də pis dönüş yeridir».

(16-cı ayə)

Əbu Davud «Sünən» əsərində (2-ci cild, səh. 349) demişdir: «Əbu Səid əl-Xudri (r.a) rəvayət edir ki,

﴿ وَمَن يُوَلِّهِمْ يَوْمَئِذٍ دُبُرَهُۥٓ ﴾ الآية

«Daha bir döyüş əməliyyatı keçirmək üçün bir tərəfə çəkilən….» ayəsi - Bədr döyüşündə nazil olub».

Bu hədisi həmçinin Hakim «Mustədrək» əsərində (2-ci cild, səh. 327) və ibn Cərir «Təfsir»ində (9-cu cild, səh. 201) rəvayət etmişlər.

Hakim bu hədisin Muslimin şərtinə görə «səhih» olduğunu demiş, Zəhəbi də bunu təsdiqləmişdir.

İbn Kəsir «Təfsir»ində (2-ci cild, səh. 295) Nəsai və ibn Mərdəveyhin bu hədisi rəvayət etdiklərini qeyd etmiş və demişdir: «Bütün bu dəlillər məhz Bədr döyüşünə aid olub, digər döyüşlərdən qaçmağın haram olmamasına dəlalət etmir. Belə ki, əvvəldə qeyd etdiyimiz Əbu Hüreyrənin (r.a), döyüşdən qaçmağın böyük günahlardan olması barədə rəvayət etdiyi hədis buna dəlildir. İslam alimlərinin böyük əksəriyyətinin fikrinə görə bu hökm hamıya şamil edilir və döyüşdən qaçmaq böyük günahlardan hesab olunur. Daha doğrusunu isə Allah bilir».

Uca Allah buyurur:

﴿ فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَلَٰكِنَّ ٱللَّهَ قَتَلَهُمْ ۚ وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَٰكِنَّ ٱللَّهَ رَمَىٰ ۚ وَلِيُبْلِىَ ٱلْمُؤْمِنِينَ مِنْهُ بَلَآءً حَسَنًا ۚ إِنَّ ٱللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿١٧﴾ ﴾

«Onları siz öldürmədiniz, Allah onları öldürdü. (Düşmənlərin gözünə bir ovuc torpaq) atdığın zaman sən atmadın, Allah atdı ki, möminləri Öz tərəfindən yaxşı bir sınaqdan keçirtsin. Həqiqətən, Allah Eşidəndir, Biləndir.»

(17-ci ayə)

Təbərani «Mucəm» əsərində (3-cü cild, səh. 227) demişdir: «Hukeym ibn Hizam (r.a) rəvayət edir ki, Bədr döyüşündə Peyğəmbər ﷺ bir ovuc çınqıl (və ya torpaq) götürüb bizə tərəf atdı. Gözlərimiz toz-torpaqla doldu və biz məğlub olduq. Uca Allah da bu ayəni nazil etdi:

﴿ وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَٰكِنَّ ٱللَّهَ رَمَىٰ ۚ ﴾ الآية

«(Düşmənlərin gözünə bir ovuc torpaq) atdığın zaman sən atmadın, Allah atdı …»

Heysəmi «Məcməuz-Zəvaid» əsərində (2-ci cild, səh. 84) bu hədisin isnadının «həsən» olduğunu demişdir. Ola bilsin ki, Heysəmi bununla isnadın «həsən li-ğeyrihi» olmasını qəsd etmişdir.

Heysəmi bu hədisi qüvvətləndirmək üçün başqa bir hədis də qeyd etmiş və demişdir: «Bu hədisi Təbərani rəvayət etmişdir və isnadında olan ravilərin hamısı Buxari və Muslimin istinad etdiyi ravilərdir».

Bu hədisi həmçinin Hakim «Mustədrək» əsərində (2-ci cild, səh. 327) başqa isnadla, Səid ibn Museyyibin atasından rəvayət etmişdir ki, Peyğəmbər ﷺ ovucundakı çınqılı Ubey ibn Xələfə tərəf atmışdır. O bu hədisi rəvayət etdikdən sonra isnadının Buxari və Muslimin şərtlərinə uyğun olduğunu demiş, Zəhəbi də bunu təsdiqləmişdir.

İbn Kəsir «Təfsir»ində (2-ci cild, səh. 229) Hakimin bu rəvayətini və həmçinin Zuhridən olan rəvayəti qeyd etdikdən sonra demişdir: «Bu iki imamın (Səid ibn Museyyibin və Zuhrinin) rəvayət etdiyi hadisənin məhz ona (Ubey ibn Xələfə) aid olması mümkün deyil. Ola bilsin ki, onlar ayənin ümumi mənasından bu nəticəni çıxarmışlar».

Uca Allah buyurur:

﴿ إِن تَسْتَفْتِحُوا۟ فَقَدْ جَآءَكُمُ ٱلْفَتْحُ ۖ وَإِن تَنتَهُوا۟ فَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ ۖ وَإِن تَعُودُوا۟ نَعُدْ
وَلَن تُغْنِىَ عَنكُمْ فِئَتُكُمْ شَيْـًٔا وَلَوْ كَثُرَتْ وَأَنَّ ٱللَّهَ مَعَ ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴿١٩﴾ ﴾

«Əgər *siz kafirlər ədalətli* hökm diləyirsinizsə, artıq sizə hökm gəlmişdir. Əgər *küfrə* son qoysanız, bu, sizin üçün xeyirli olar. Yox əgər qayıtsanız (möminlərə qarşı vuruşsanız), Biz də qayıdarıq (sizi yenə məğlub edərik). Dəstəniz nə qədər çox olsa da, *bu* sizi heç bir şeydən qurtara bilməz. Şübhəsiz ki, Allah möminlərlədir»

(19-cu ayə)

İbn Cərir «Təfsir»ində (9-cu cild, səh. 208) demişdir: «Abdullah ibn Sələbə (r.a) rəvayət edir ki, Bədr döyüşündən əvvəl Əbu Cəhl dedi: «Allahım! O (Peyğəmbər ﷺ), bizi qohum-əqrəbamızla düşmən etdi, bizə dədə-babalarımızın bilmədiyi bir şeyi gətirdi. Sabah onu məhv et!» Uca Allah da bu ayəni nazil etdi:

﴿ إِن تَسْتَفْتِحُواْ فَقَدْ جَآءَكُمُ ٱلْفَتْحُ ﴾ الآية

«Əgər *siz kafirlər ədalətli* hökm diləyirsinizsə, artıq sizə hökm gəlmişdir...»

Bu hədisi həmçinin Əhməd «Müsnəd» əsərində (5-ci cild, səh. 431), Hakim «Mustədrək» əsərində (2-ci cild, səh. 357) və Vahidi «Əsbabun-Nuzul» əsərində rəvayət etmişlər. Əhməd bu hədisi, ayənin nazil olma səbəbini qeyd etmədən rəvayət etmişdir.

Hakim bu hədisin isnadının Buxari və Muslimin şərtlərinə uyğun olduğunu demiş, Zəhəbi də bunu təsdiqləmişdir. İbn kəsir «Təfsir»ində (2-ci cild, səh. 296) bu hədisi Nəsainin rəvayət etdiyini qeyd etmişdir.

Uca Allah buyurur:

﴿ وَمَا كَانَ ٱللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنتَ فِيهِمْ ۚ وَمَا كَانَ ٱللَّهُ مُعَذِّبَهُمْ وَهُمْ يَسْتَغْفِرُونَ
﴿٣٣﴾ وَمَا لَهُمْ أَلَّا يُعَذِّبَهُمُ ٱللَّهُ وَهُمْ يَصُدُّونَ عَنِ ٱلْمَسْجِدِ ٱلْحَرَامِ وَمَا كَانُوٓاْ
أَوْلِيَآءَهُۥٓ ۚ إِنْ أَوْلِيَآؤُهُۥٓ إِلَّا ٱلْمُتَّقُونَ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٣٤﴾ ﴾

«Sən onların arasında olduğun halda Allah onlara əzab verməyəcək. Bağışlanmalarını dilədikləri zaman da Allah onlara əzab verən deyildir. Onlar Məscidulharamın xidmətçiləri olmadıqlarına baxmayaraq *möminləri* oraya buraxmadıqları halda Allah nə üçün onlara əzab

vermәsin? Onun xidmәtçilәri yalnız müttәqilәrdir. Lakin onların çoxu *bunu* bilmir».

(33 vә 34-cü ayәlәr)

Buxari «Sәhih» әsәrindә (9-cu cild, sәh. 378) demişdir: «Әnәs ibn Malik (r.a) rәvayәt edir ki, Әbu Cәhl dedi: «Allahım! Әgәr bu (Mәhәmmәdin dediklәri) haqdırsa, onda bizim üzәrimizә göydәn daş yağdır, ya da şiddәtli bir әzab göndәr». Uca Allah da bu ayәni nazil etdi.

﴿ وَمَا كَانَ ٱللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنتَ فِيهِمْ ۚ وَمَا كَانَ ٱللَّهُ مُعَذِّبَهُمْ وَهُمْ يَسْتَغْفِرُونَ ﴿٣٣﴾ وَمَا لَهُمْ أَلَّا يُعَذِّبَهُمُ ٱللَّهُ وَهُمْ يَصُدُّونَ عَنِ ٱلْمَسْجِدِ ٱلْحَرَامِ ﴾ الآية

«Sәn onların arasında olduğun halda Allah onlara әzab vermәyәcәk. Bağışlanmalarını dilәdiklәri zaman da Allah onlara әzab verәn deyildir. Onlar Mәscidulharamın xidmәtçilәri olmadıqlarına baxmayaraq *mömінlәri* oraya buraxmadıqları halda Allah nә üçün onlara әzab vermәsin?..»

Bu hәdisi Buxari hәmçinin «Sәhih» әsәrindә (9-cu cild, sәh. 379), Muslim «Sәhih» әsәrindә (17-ci cild, sәh. 139), ibn Әbi Hatim «Tәfsir»indә (3-cü cild, sәh. 242) vә Vahidi «Әsbabun-Nuzul» әsәrindә rәvayәt etmişlәr.

İbn Cәrir «Tәfsir»indә (9-cu cild, sәh. 235) demişdir: «İbn Abbas (r.a) rәvayәt edir ki, müşriklәr Kәbәnin әtrafını tәvaf etdikdә dedilәr: «Ey Allah! Sәnin dәvәtini qәbul edib hüzuruna gәlmişik. Sәnin heç bir şәrikin yoxdur». Peyğәmbәr ﷺ dә dedi: «Doğrudur! Doğrudur!». Onlar yenә dua edib belә dedilәr: «Sәnin heç bir şәrikin yoxdur! Yalnız Sәnin o şәrikindәn başqa ki, Sәn ona vә onun mülkünә sahibsәn! Ey Allah! Bizi bağışla! Ey Allah! Bizi bağışla!» Uca Allah da bu ayәni nazil etdi:

﴿ وَمَا كَانَ ٱللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنتَ فِيهِمْ ۚ وَمَا كَانَ ٱللَّهُ مُعَذِّبَهُمْ وَهُمْ يَسْتَغْفِرُونَ ﴿٣٣﴾ ﴾

«Sən onların arasında olduğun halda Allah onlara əzab verməyəcək. Bağışlanmalarını dilədikləri zaman da Allah onlara əzab verən deyildir» - ibn Abbas deyir ki, aralarında onları Allahın əzabından qoruyan iki vasitə var idi: «Allahın elçisi və istiğfar (bağışlanma diləmək). Peyğəmbər ﷺ aralarından getdi. Onlar isə hələ də bağışlanma diləyirdilər.

Sonra ibn Abbas (r.a):

﴿ وَمَا لَهُمْ أَلَّا يُعَذِّبَهُمُ ٱللَّهُ وَهُمْ يَصُدُّونَ عَنِ ٱلْمَسْجِدِ ٱلْحَرَامِ وَمَا كَانُوٓا۟ أَوْلِيَآءَهُۥٓ ۚ إِنْ أَوْلِيَآؤُهُۥٓ إِلَّا ٱلْمُتَّقُونَ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٣٤﴾ ﴾

«Onlar Məscidulharamın xidmətçiləri olmadıqlarına baxmayaraq *möminləri* oraya buraxmadıqları halda Allah nə üçün onlara əzab verməsin? Onun xidmətçiləri yalnız müttəqilərdir. Lakin onların çoxu *bunu* bilmir» ayəsini oxuyub dedi: «Bu (ayə), onların axirətdə çəkəcəkləri əzaba, o (33-cü ayə) isə bu dünyadakı əzablarına aiddir».

Bu hədisi həmçinin ibn Əbi Hatim «Təfsir»ində (3-cü cild, səh. 241) rəvayət etmişdir. Hədis «həsən»dir.

Bu ayə hər iki hadisəyə şamil oluna bilər. Doğrusunu isə Allah bilir.

Uca Allah buyurur:

﴿ ٱلْـَٔـٰنَ خَفَّفَ ٱللَّهُ عَنكُمْ وَعَلِمَ أَنَّ فِيكُمْ ضَعْفًا ۚ فَإِن يَكُن مِّنكُم مِّا۟ئَةٌ صَابِرَةٌ يَغْلِبُوا۟ مِا۟ئَتَيْنِ ۚ وَإِن يَكُن مِّنكُمْ أَلْفٌ يَغْلِبُوٓا۟ أَلْفَيْنِ بِإِذْنِ ٱللَّهِ ۗ وَٱللَّهُ مَعَ ٱلصَّـٰبِرِينَ ﴿٦٦﴾ ﴾

«İndi Allah sizin *yükünüzü* yüngülləşdirdi. Çünki O, sizdə zəiflik olduğunu bilirdi. Əgər aranızda yüz səbirli

kişi olsa, *kafirlərdən* iki yüzünə qalib gələr; əgər aranız-da min *səbirli kişi* olsa, Allahın izni ilə *kafirlərdən* iki mininə qalib gələr. Allah səbir edənlərlədir»

(66-cı ayə)

Buxari «Səhih» əsərində (9-cu cild, səh. 382) demişdir: «İbn Abbas (r.a) rəvayət edir ki;

﴿إِن يَكُن مِّنكُمۡ عِشۡرُونَ صَٰبِرُونَ يَغۡلِبُواْ مِاْئَتَيۡنِۚ وَإِن يَكُن مِّنكُم مِّاْئَةٞ يَغۡلِبُوٓاْ أَلۡفٗا مِّنَ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ﴾ الآية

«Əgər aranızda iyirmi səbirli kişi olsa, *kafirlərdən* iki yüzünə qalib gələr…»[106] ayəsi nazil olduqda hər on nəfər müşrikin müqabilində bir nəfər müsəlmanın olması fərz buyuruldu və bu əmr müsəlmanlar üçün çox ağır oldu. Bu zaman Uca Allah onlar üçün bu əmri asanlaşdırdı və bu ayəni nazil etdi:

﴿ٱلۡـَٰٔنَ خَفَّفَ ٱللَّهُ عَنكُمۡ وَعَلِمَ أَنَّ فِيكُمۡ ضَعۡفٗاۚ فَإِن يَكُن مِّنكُم مِّاْئَةٞ صَابِرَةٞ يَغۡلِبُواْ مِاْئَتَيۡنِۚ وَإِن يَكُن مِّنكُمۡ أَلۡفٞ يَغۡلِبُوٓاْ أَلۡفَيۡنِ بِإِذۡنِ ٱللَّهِۗ﴾ الآية

«İndi Allah sizin *yükünüzü* yüngülləşdirdi. Çünki O, sizdə zəiflik olduğunu bilirdi. Əgər aranızda yüz səbirli kişi olsa, *kafirlərdən* iki yüzünə qalib gələr; əgər aranız-da min *səbirli kişi* olsa, Allahın izni ilə *kafirlərdən* iki mi-ninə qalib gələr».

Bu hədisi həmçinin Əbu Davud «Sünən» əsərində (2-ci cild, səh. 349), ibn Rahaveyh «Müsnəd» əsərində (ibn Hə-cərin «Mətalibul Aliyə» əsərində (3-cü cild, səh. 336) qeyd olunduğu kimi), ibn Carud «Müntəqa» əsərində (shə. 350),

[106] [«əl-Ənfal» surəsi, 65.]

ibn İshaq (ibn Hişamın «Sira» əsərində (1-ci cild, səh. 676) qeyd olunduğu kimi), ibn Cərir «Təfsir»ində (10-cu cild, səh. 40) və ibn Əbi Şeybə «Müsənnəf» əsərində (5-ci cild, səh. 324) rəvayət etmişlər.

Uca Allah buyurur:

﴿ مَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَن يَكُونَ لَهُۥٓ أَسْرَىٰ حَتَّىٰ يُثْخِنَ فِى ٱلْأَرْضِ ۚ تُرِيدُونَ عَرَضَ ٱلدُّنْيَا وَٱللَّهُ يُرِيدُ ٱلْـَٔاخِرَةَ ۗ وَٱللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٦٧﴾ ﴾

«Peyğəmbərə yer üzündə *çoxlu kafir* qırmayınca əsir götürmək yaraşmaz. Siz dünya mənfəətlərini istəyirsiniz, Allah isə axirəti *qazanmağınızı* istəyir. Allah Qüdrətlidir, Müdrikdir»

(67-ci ayə)

Hakim «Mustədrək» əsərində (2-ci cild, səh. 329) demişdir: «İbn Ömər (r.a) rəvayət edir ki, Allahın elçisi əsirlər barəsində Əbu Bəkrlə (r.a) məsləhətləşdi. O dedi: «Ey Allahın elçisi! Bu əsirlər hamısı bizim qardaşlarımız, qohum-əqrəbalarımız və yaxınlarımızdır. Mən təklif edirəm ki, fidyə alıb onları azad edək». Peyğəmbər ﷺ Ömərlə (r.a) də məsləhətləşdi və o dedi: «Onların boynunu vur!»

Peyğəmbər ﷺ fidyə alıb onları azad etdi və Uca Allah bu ayələri nazil etdi:

﴿ مَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَن يَكُونَ لَهُۥٓ أَسْرَىٰ حَتَّىٰ يُثْخِنَ فِى ٱلْأَرْضِ ۚ ﴾ إلى قوله ﴿ فَكُلُوا۟ مِمَّا غَنِمْتُمْ حَلَٰلًا طَيِّبًا ۚ ﴾

«Peyğəmbərə yer üzündə *çoxlu kafir* qırmayınca əsir götürmək yaraşmaz….» ayəsindən **«Ələ keçirdiyiniz qənimətləri halal və təmiz olaraq yeyin …»** ayəsinə qədər.

Ertəsi gün Peyğəmbər ﷺ Ömərlə (r.a) rastlaşdı və ona dedi: «Sənin məsləhətinə müxalif olduğumuz üçün (əsirlərin müqabilində götürülmüş fidyəyə görə) az qala müsibətə düçar olacağdıq!»

Bu hədisin isnadı «səhih»dir.

Bu hədisi həmçinin Muslim «Səhih» əsərində (12-ci cild, səh. 87), Əbu Davud «Sünən» əsərində (3-cü cild, səh. 3), Əhməd «Müsnəd» əsərində (1-ci cild, səh. 31), ibn Əbi Hatim «Təfsir»ində (4-cü cild, səh. 19) və Təbəri «Təfsir»ində (10-cu cild, səh. 44) rəvayət etmişlər.

Uca Allah buyurur:

﴿ لَّوْلَا كِتَٰبٌ مِّنَ ٱللَّهِ سَبَقَ لَمَسَّكُمْ فِيمَآ أَخَذْتُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿٦٨﴾ فَكُلُوا۟ مِمَّا غَنِمْتُمْ
حَلَٰلًا طَيِّبًا ۚ وَٱتَّقُوا۟ ٱللَّهَ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٦٩﴾ ﴾

«Əgər Allah tərəfindən əzəldən yazılan bir hökm olmasaydı aldığınız *fidyə* müqabilində sizə böyük bir əzab toxunardı. Ələ keçirdiyiniz qənimətləri halal və təmiz olaraq yeyin və Allahdan qorxun. Həqiqətən, Allah Bağışlayandır, Rəhmlidir»

(68-69-cu ayələr)

Təyalisi «Müsnəd» əsərində (2-ci cild, səh. 19) demişdir: «Əbu Hüreyrə (r.a) rəvayət edir ki, Bədr döyüşündən sonra səhabələr çoxlu qənimət topladılar. Peyğəmbər ﷺ onlara dedi: «Sizdən əvvəlki ümmətlərə döyüşdən qənimət götürmək halal olmamışdı. O zamanlar hər hansı bir peyğəmbər səhabələrilə birlikdə döyüşdən sonra qənimət toplayardılarsa Allah göydən od endirər və bu qənimətləri məhv edərdi. Bu vaxt Uca Allah bu ayəni nazil etdi:

﴿ لَّوۡلَا كِتَٰبٞ مِّنَ ٱللَّهِ سَبَقَ ﴾ الآيات

«Əgər Allah tərəfindən əzəldən yazılan bir hökm olmasaydı….»

Bu hədisi həmçinin Tirmizi «Sünən» əsərində (4-cü cild, səh. 113), ibn Carud «Müntəqa» əsərində (səh. 358), ibn Cərir «Təfsir»ində (10-cu cild, səh. 46), ibn Əbi Hatim «Təfsir»ində (4-cü cild, səh. 20), Beyhəqi «Sünən» əsərində (6-cı cild, səh. 290), Təhavi «Müşkilul-Əsar» əsərində (4-cü cild, səh. 292), Əhməd, Nəsai və ibn Hibban (Heysəminin «Məvariduz-Zaman» əsərində (səh. 402) qeyd olunduğu kimi) rəvayət etmişlər.

Tirmizi bu hədisin «həsən-səhih» olduğunu demişdir.

Hakim «Mustədrək» əsərində (2-ci cild, səh. 329) demişdir: «Xeysəmə rəvayət edir ki, bir dəfə Sə'd ibn Əbi Vəqqas (r.a) camaat arasında olarkən onların Əli ibn Əbi Talibi (r.a) söydüklərini eşitdi və dedi: «Dayanın! Peyğəmbərin ﷺ səhabələrini söyməyin! Həqiqətən, biz Peyğəmbərlə ﷺ birlikdə dünyaya (qənimətə, var-dövlətə) sahib olduq. Uca Allah:

﴿ لَّوۡلَا كِتَٰبٞ مِّنَ ٱللَّهِ سَبَقَ لَمَسَّكُمۡ فِيمَآ أَخَذۡتُمۡ عَذَابٌ عَظِيمٞ ٦٨ ﴾

«Əgər Allah tərəfindən əzəldən yazılan bir hökm olmasaydı aldığınız *fidyə* müqabilində sizə böyük bir əzab toxunardı» ayəsini nazil etdi. Allahdan istəyim budur ki, qoy dünya malı Allah tərəfindən bizə verilmiş rəhmət olsun!»

Onlardan bəziləri dedilər: «Allaha and olsun ki, o (Əli ibn Əbi Talib (r.a)) sənə nifrət edir və səni «fındıqburun» adlandırır!»

Sə'd ibn Əbi Vəqqas (r.a) onların bu sözünə doyunca güldükdən sonra dedi: «Belə ki, iki qardaş arasında söz-söhbət ola bilər, lakin bu onların əmanətinə (dininə, etiqadına, qardaşlıq münasibətlərinə) xələl gətirməz!»

Hakim bu hədisin «səhih», Buxari və Muslimin şərtlərinə uyğun olduğunu demişdir.

Bu hədisi həmçinin İshaq ibn Rahaveyh «Müsnəd» əsərində (ibn Həcərin «Mətalibul Aliyə» əsərində (4-cü cild, səh. 150) qeyd olunduğu kimi) və ibn Əbi Hatim «Təfsir»-ində (4-cü cild, səh. 20) rəvayət etmişlər.

Uca Allah buyurur:

﴿ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ مِنۢ بَعۡدُ وَهَاجَرُواْ وَجَٰهَدُواْ مَعَكُمۡ فَأُوْلَٰٓئِكَ مِنكُمۡۚ وَأُوْلُواْ ٱلۡأَرۡحَامِ بَعۡضُهُمۡ أَوۡلَىٰ بِبَعۡضٖ فِي كِتَٰبِ ٱللَّهِۚ إِنَّ ٱللَّهَ بِكُلِّ شَيۡءٍ عَلِيمُۢ ٧٥ ﴾

«Sonradan iman gətirənlər, hicrət edib sizinlə bərabər cihad edənlər də sizdəndirlər. Qohumlar Allahın Kitabına görə bir-birinə *varis olmağa* daha yaxındırlar. Həqiqətən, Allah hər şeyi bilir»

(75-ci ayə)

Təyalisi «Müsnəd» əsərində (2-ci cild, səh. 19) demişdir: «İbn Abbas (r.a) rəvayət edir ki, Peyğəmbər ﷺ səhabələri (məkkəlilərlə mədinəlilər) arasında qardaşlıq əlaqəsi yaratdı və bundan sonra onlar bir-birinə varis oldular.

﴿ وَأُوْلُواْ ٱلۡأَرۡحَامِ بَعۡضُهُمۡ أَوۡلَىٰ بِبَعۡضٖ فِي كِتَٰبِ ٱللَّهِۚ ﴾ الآية

«Qohumlar Allahın Kitabına görə bir-birinə *varis olmağa* daha yaxındırlar…» ayəsi nazil olduqdan sonra bu vərəsəlik tərk olundu və yalnız qohumlar bir-birlərinə varis olaraq qaldılar».

Bu hədisi həmçinin Təbərani «Mucəm» əsərində (Heysəminin «Məcməuz-Zəvaid» əsərində (7-ci cild, səh. 28) qeyd olunduğu kimi), ibn Əbi Hatim «Təfsir»ində (4-cü cild, səh. 25) və Hakim «Mustədrək» əsərində (4-cü cild, səh. 384) rəvayət etmişlər.

Heysəmi bu hədisin isnadında olan ravilərin hamısının Buxari və Muslimin istinad etdiyi ravilər olduğunu demişdir. Hakim bu hədisin isnadını «səhih» saymış, Zəhəbi də bunu təsdiqləmişdir.

İbn Əbi Hatim «Təfsir»ində (4-cü cild, səh. 24) və ibn Cərir «Təfsir»ində (10-cu cild, səh. 58) isnad edərək bu hədisi Zubeyr ibn əl-Əvvama (r.a) istinad edərək rəvayət etmişlər.

Ət-Tövbə surəsi

Uca Allah buyurur:

﴿ ۞ أَجَعَلْتُمْ سِقَايَةَ ٱلْحَآجِّ وَعِمَارَةَ ٱلْمَسْجِدِ ٱلْحَرَامِ كَمَنْ ءَامَنَ بِٱللَّهِ وَٱلْيَوْمِ ٱلْـَٔاخِرِ وَجَـٰهَدَ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ ۚ لَا يَسْتَوُۥنَ عِندَ ٱللَّهِ ۗ وَٱللَّهُ لَا يَهْدِى ٱلْقَوْمَ ٱلظَّـٰلِمِينَ ﴿١٩﴾ ﴾

«Doğrudanmı siz hacılara su verməyi və Məscidulharamı abadlaşdırmağı Allaha və Axirət gününə iman gətirib Allah yolunda cihad edənlərlə eyni tutursunuz? *Bilin ki,* onlar Allahın yanında bərabər sayılmırlar. Allah zalım milləti doğru yola yönəltməz»

(19-cu ayə)

Muslim «Səhih» əsərində (13-cü cild, səh. 25) demişdir: «Nu'mən ibn Bəşir (r.a) rəvayət edir ki, mən cümə günü Peyğəmbərin ﷺ minbərinin yanında olarkən bir kişi dedi: «Mən İslamın ərkanlarından sonra hacılara su paylamağı ən gözəl əməl hesab edirəm». Digər bir kişi isə: «Mənim üçün İslamın ərkanlarını yerinə yetirdikdən sonra ən gözəl əməl Məscidülhəramı təmir etməkdir» - dedi. Üçüncü kişi isə: «Allah yolunda cihad sizin dediklərinizdən də (hacılara su paylamaqdan və Məscidülhəramı təmir etməkdən də) əfzəl

sayılır» - dedikdə Ömər (r.a) onları danlayıb dedi: «Peyğəmbərin ﷺ minbərinin yanında səsinizi qaldırmayın! Cümə namazını qılıb qurtardıqdan sonra mübahisə etdiyiniz məsələ barəsində soruşub cavabınızı alarsınız». Uca Allah da bu ayəni nazil etdi:

﴿ ۞ أَجَعَلْتُمْ سِقَايَةَ ٱلْحَآجِّ وَعِمَارَةَ ٱلْمَسْجِدِ ٱلْحَرَامِ كَمَنْ ءَامَنَ بِٱللَّهِ وَٱلْيَوْمِ ٱلْـَٔاخِرِ ﴾
الآية إلى آخرها

«Doğrudanmı siz hacılara su verməyi və Məscidulharamı abadlaşdırmağı Allaha və Axirət gününə iman gətirib Allah yolunda cihad edənlərlə eyni tutursunuz?...»

Bu hədisi həmçinin Əhməd «Müsnəd» əsərində (4-cü cild, səh. 269), ibn Kəsir «Təfsir»ində (2-ci cild, səh. 342), ibn Cərir «Təfsir»ində (10-cu cild, səh. 95) və ibn Əbi Hatim «Təfsir»ində (4-cü cild, səh. 35) rəvayət etmişlər.

Uca Allah buyurur:

﴿ فَذُوقُوا۟ ٱلْعَذَابَ بِمَا كُنتُمْ تَكْفُرُونَ ﴿٣٥﴾ إِنَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ يُنفِقُونَ
أَمْوَٰلَهُمْ لِيَصُدُّوا۟ عَن سَبِيلِ فَسَيُنفِقُونَهَا ۚ ثُمَّ تَكُونُ عَلَيْهِمْ
حَسْرَةً ثُمَّ يُغْلَبُونَ ۗ وَٱلَّذِينَ كَفَرُوٓا۟ إِلَىٰ جَهَنَّمَ يُحْشَرُونَ ﴿٣٦﴾ ﴾

«Ey iman gətirənlər! Baş keşişlərdən və rahiblərdən çoxu insanların mallarını haqsız olaraq yeyir və *onları* Allah yolundan döndərirlər. Qızıl-gümüş yığıb onları Allah yolunda sərf etməyənləri üzücü bir əzabla müjdələ».

(34-cü ayə)

Buxari «Səhih» əsərində (4-cü cild, səh. 15) demişdir: «Zeyd ibn Vəhb (r.a) rəvayət edir ki, mən Rəbzədə[107] Əbu

[107] [Məkkə və Mədinə arasında yerləşən yer adıdır. «Fəthul-Bari», 3/322.]

Zər (r.a) ilə rastlaşdım və ona dedim: «Bura gəlməyinin səbəbi nədir?» O dedi: «Şamda olarkən

﴿ ثُمَّ تَكُونُ عَلَيْهِمْ حَسْرَةً ثُمَّ يُغْلَبُونَ ۗ وَٱلَّذِينَ كَفَرُوٓا۟ إِلَىٰ جَهَنَّمَ يُحْشَرُونَ ﴿٣٦﴾ ﴾

«Qızıl-gümüş yığıb onları Allah yolunda sərf etməyənləri üzücü bir əzabla müjdələ» ayəsinin nazil olma səbəbi barəsində Müaviyə ilə mübahisə etdim. Müaviyə bu ayənin əhli kitab barəsində, mən isə həm onlar, həm də bizim (müsəlmanların) barəmizdə nazil olduğunu dedim. Elə buna görə də aramızda narazıçılıq əmələ gəldi. O, Osmana (r.a) məktub yazıb mənim barəmdə ona şikayət etdi. Osman da mənə məktub yazıb Mədinəyə gəlməyimi tələb etdi. Mən Mədinəyə gəldiyim zaman ətrafıma çoxlu adam toplandı, sanki məni birinci dəfə idi ki görürdülər. Bu barədə Osmana (r.a) xəbər verdikdə o dedi: «İstəyirsənsə kənara çəkil, yaxın bir yerdə ol! (Rəbzə vilayətinə yaşamağa get!) Bura gəlməyimin səbəbi də budur. Əgər mənim üzərimə həbəşi (qara dərili) bir kimsəni əmir təyin etsəydilər belə onu eşidib, ona tabe olardım».

Buxari bu hədisi həmçinin «Təfsir» fəslində (9-cu cild, səh. 393), Vahidi «Əsbabun-Nuzul» əsərində, Təbəri «Təfsir»ində (10-cu cild, səh. 122) və ibn Əbi Hatim «Təfsir»ində (4-cü cild, səh. 45) rəvayət etmişlər.

Uca Allah buyurur:

﴿ وَمِنْهُم مَّن يَلْمِزُكَ فِى ٱلصَّدَقَٰتِ فَإِنْ أُعْطُوا۟ مِنْهَا رَضُوا۟ وَإِن لَّمْ يُعْطَوْا۟ مِنْهَآ إِذَا هُمْ يَسْخَطُونَ ﴿٥٨﴾ ﴾

«Onlardan elələri də var ki, sədəqələrlə bağlı sənə nöqsan tuturlar. Bundan onlara bir şey çatsa, razı qalar, bir şey çatmasa, dərhal qəzəblənərlər».

(58-ci ayə)

Buxari «Səhih» əsərində (15-ci cild, səh. 320) demişdir: «Əbu Səid əl Xudri (r.a) rəvayət edir ki, Peyğəmbər ﷺ qənimətləri bölərkən Abdullah ibn zil-Xuveysira ət-Təmimi gəlib ona dedi: «Ey Allahın elçisi, qənimətləri ədalətlə böl!» O dedi: «Vay sənin halına! Əgər mən ədalətlə bölmürəmsə, bəs onda kim ədalətlə bölə bilər?» (Əgər mən ədalətli deyiləmsə, onda (ədalətsiz bir insana tabe olduğun üçün) sənin ümidlərin boşa çıxmış və ziyana uğramışsan.)[108]

Bu zaman Ömər ibn əl-Xəttab (r.a): «İzn ver onun boynunu vurum» - deyə Peyğəmbərə ﷺ müraciət etdi. Peyğəmbər ﷺ dedi: «Ona toxunma! Həqiqətən, onun tərəfdarları olacaq və sizlərdən biri onların ibadətlərinə nisbətdə öz namazına və orucuna həqarətlə baxacaq. (Yəni onlar sizdən də çox namaz qılacaq və oruc tutacaqlar. Onlar Quran oxuyacaqlar, lakin oxuduqları Quran onların boğazlarındakı körpücük sümüklərindən o yana keçməyəcəkdir)».[109]

Onlar, ox şikara bir tərəfdən daxil olub, digər tərəfdən çıxdığı kimi dindən çıxacaqlar. O oxa baxdıqda, onun nə ucunda, nə gövdəsində, nə də arxasında ovun nə qanı, nə də başqa bir əlaməti görünməz. Onların əlamətləri bunlardır: əl ilə çiyin və ya çiyinlə dirsək arasında olan əzələsi və ya sinəsi qadın sinəsinə bənzər, yaxud titrəyən, gedib-gələn ət parçası kimi olacaq. Onlar insanlar arasında ixtilaf olduğu zaman meydana çıxacaqlar».

---

108 [«Səhihul-Buxari», 3610.]

109 [«Fəthul-Bari», 12/307; «Lisanul Ərəb», 3/292.]

Əbu Səid əl-Xudri (r.a) dedi ki, mən bütün bunları Peyğəmbərdən ﷺ eşitdiyimə və Əlinin (r.a) onları məhv etdiyi zaman onun yanında olduğuma şəhadət verirəm. O vaxt onlardan birini Əlinin (r.a) yanına gətirdilər və mən Peyğəmbərin ﷺ vəsf etdiyi əlamətləri onun üzərində gördüm. Elə:

﴿ وَمِنْهُم مَّن يَلْمِزُكَ فِي ٱلصَّدَقَٰتِ ﴾ الآية

«Onlardan elələri də var ki, sədəqələrlə bağlı sənə nöqsan tuturlar..» ayəsi də onlar barəsində nazil olmuşdur».

Bu hədisi həmçinin Abdurrəzzaq «Müsənnəf» əsərində (10-cu cild, səh. 147), ibn Cərir «Təfsri»ində (10-cu cild, səh. 157), Vahidi «Əsbabun-Nuzul» əsərində və ibn əbi Hatim «Təfsir»ində (4-cü cild, səh. 57) rəvayət etmişlər.

Uca Allah buyurur:

﴿ وَلَئِن سَأَلْتَهُمْ لَيَقُولُنَّ إِنَّمَا كُنَّا نَخُوضُ وَنَلْعَبُ ۚ قُلْ أَبِٱللَّهِ وَءَايَٰتِهِۦ وَرَسُولِهِۦ كُنتُمْ تَسْتَهْزِءُونَ ﴿٦٥﴾ ﴾

«Onlardan *nə üçün istehza etdiklərini* soruşsan, deyərlər: "Biz sadəcə boş-boş danışıb zarafatlaşırdıq!" De: "Allaha, Onun ayələrinə və Onun Elçisinə istehzamı edirsiniz?"»

(65-ci ayə)

İbn Əbi Hatim «Təfsir»ində (4-cü cild, səh. 63) demişdir: «Abdullah ibn Ömər (r.a) rəvayət edir ki, Təbuk döyüşündə olarkən bir kişi məclisdə dedi: «Bizim aramızdakı qarilərdən acgöz, yalançı və döyüşdə qorxaq olan bir kimsə görmədim». Bu zaman səhabələrdən biri dedi: «Yalan danışırsan! Sən münafiqsən! Bu haqda mütləq Peyğəmbərə ﷺ xə-

bər verəcəm». Bu xəbər Peyğəmbərə ﷺ çatdıqda ayə[110] nazil oldu: «Abdullah ibn Ömər (r.a) deyir ki, mən onu Peyğəmbərin ﷺ dəvəsinin yüyəninə sarılıb yalvararaq: «Ey Allahın elçisi, biz ancaq söhbət edib zarafatlaşır, əylənirdik!» - dediyini gördüm. Peyğəmbər ﷺ də ona bu ayəni oxudu:

﴿ قُلْ أَبِٱللَّهِ وَءَايَٰتِهِۦ وَرَسُولِهِۦ كُنتُمْ تَسْتَهْزِءُونَ ﴿٦٥﴾ ﴾

«De: "Allaha, Onun ayələrinə və Onun Elçisinə istehzamı edirsiniz?"»

Bu hədisin isnadında olan ravilərin hamısı – Hişam ibn Sə'ddən başqa – Buxari və Muslimin istinad etdiyi ravilərdir. Hişam ibn Sə'də gəlincə, Təbəri «Təfsir»ində (10-cu cild, səh. 172) ona istinad edərək bu hədisi qüvvətləndirən bir hədis rəvayət etmişdir. Həmçinin ibn Əbi Hatim «Təfsir»ində (4-cü cild, səh. 64) başqa bir «həsən» isnadla Kə'b ibn Malikdən (r.a) bu hədisi gücləndirən bir hədis rəvayət etmişdir.

Uca Allah buyurur:

﴿ ٱلَّذِينَ يَلْمِزُونَ ٱلْمُطَّوِّعِينَ مِنَ ٱلْمُؤْمِنِينَ فِى ٱلصَّدَقَٰتِ وَٱلَّذِينَ لَا
يَجِدُونَ إِلَّا جُهْدَهُمْ فَيَسْخَرُونَ مِنْهُمْ ۙ سَخِرَ ٱللَّهُ مِنْهُمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٧٩﴾ ﴾

«Möminlərdən könüllü surətdə sədəqə verənlərə və çətinliklə tapdıqlarını verənlərə eyib tutanları, onları məsxərəyə qoyanları, Allah məsxərəyə qoyacaqdır. Onları sarsıdıcı bir əzab gözləyir».

(79-cu ayə)

Buxari «Səhih» əsərində (4-cü cild, səh. 25) demişdir: «Əbu Məsud (r.a) rəvayət edir ki, sədəqə barəsində ayə[111]

---

[110] [«ət-Tövbə» surəsi, 65.]
[111] [«ət-Tövbə» surəsi, 103.]

nazil olduğu zaman biz bir-birimizə borc verirdik. Bir nəfər (Əbu Hil (r.a)) kasıblara çoxlu sədəqə verdi və münafiqlər: «O riyakardır!»- dedilər. Başqa bir kimsə də gətirib bir «saa» sədəqə verdikdə onlar: «Allahın bir «saa» sədəqəyə ehtiyacı yoxdur!»- dedilər. Uca Allah da bu ayəni nazil etdi:

﴿ ٱلَّذِينَ يَلْمِزُونَ ٱلْمُطَّوِّعِينَ مِنَ ٱلْمُؤْمِنِينَ فِى ٱلصَّدَقَٰتِ وَٱلَّذِينَ لَا يَجِدُونَ إِلَّا جُهْدَهُمْ ﴾ الآية

«Möminlərdən könüllü surətdə sədəqə verənlərə və çətinliklə tapdıqlarını verənlərə eyib tutanları, onları məsxərəyə qoyanları..»

Bu hədisi həmçinin Buxari «Təfsir» fəslində (9-cu cild, səh. 400), Muslim «Səhih» əsərində (7-ci cild, səh. 105), ibn Əbi Hatim «Təfsir»ində (4-cü cild, səh. 73), ibn Cərir «Təfsir»ində (10-cu cild, səh. 197), Təyalisi «Müsnəd» əsərində (2-ci cild, səh. 19) ibn Hibban «Səhih» əsərində (Heysəminin «Məvariduz-Zaman» əsərində (səh. 471) qeyd olunduğu kimi) və Vahidi «Əsbabun-Nuzul» əsərində rəvayət etmişlər.

Uca Allah buyurur:

﴿ وَلَا تُصَلِّ عَلَىٰٓ أَحَدٍ مِّنْهُم مَّاتَ أَبَدًا وَلَا تَقُمْ عَلَىٰ قَبْرِهِۦٓ ۖ إِنَّهُمْ كَفَرُوا۟ بِٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ وَمَاتُوا۟ وَهُمْ فَٰسِقُونَ ﴿٨٤﴾ ﴾

«Heç vaxt onlardan ölmüş bir kəsin *cənazə* namazını qılma, qəbrinin başında da durma. Çünki onlar Allahı və Onun Elçisini inkar etdilər və günahkar olaraq öldülər».

(84-cü ayə)

Buxari «Səhih» əsərində (3-cü cild, səh. 381) demişdir: «İbn Ömər (r.a) rəvayət edir ki, Abdullah ibn Ubey vəfat

etdikdə oğlu Peyğəmbərin ﷺ yanına gəlib dedi: «Ey Allahın elçisi! Libasını ver onu kəfənləyək və onun üçün cənazə namazı qılıb Allahdan ona bağışlanma dilə!» Peyğəmbər ﷺ öz libasını ona verdi və onun cənazə namazını qılmaq istədikdə Ömər (r.a) onu saxlayıb dedi: «Məgər Allah münafiqlərin cənazə namaını qılmağı sənə qadağan etməyib?» Peyğəmbər ﷺ də «Mən (onların cənazə namazını qılıb-qılmamaqda) ixtiyar sahibiyəm!» - deyib

﴿ ٱسْتَغْفِرْ لَهُمْ أَوْ لَا تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ إِن تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ سَبْعِينَ مَرَّةً فَلَن يَغْفِرَ ٱللَّهُ لَهُمْ ﴾

«Onların bağışlanması üçün dua etsən də, etməsən də, *hətta* onlar üçün yetmiş dəfə bağışlanma diləsən belə, Allah onları əsla bağışlamayacaqdır»[112] ayəsini oxudu və onun cənazə namazını qıldı. Bu zaman Uca Allah bu ayəni nazil etdi:

﴿ وَلَا تُصَلِّ عَلَىٰٓ أَحَدٍ مِّنْهُم مَّاتَ أَبَدًا وَلَا تَقُمْ عَلَىٰ قَبْرِهِۦٓ ۖ إِنَّهُمْ كَفَرُوا۟ بِٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ وَمَاتُوا۟ وَهُمْ فَٰسِقُونَ ﴿٨٤﴾ ﴾

«Heç vaxt onlardan ölmüş bir kəsin *cənazə* namazını qılma, qəbrinin başında da durma. Çünki onlar Allahı və Onun Elçisini inkar etdilər və günahkar olaraq öldülər».

Bu hədisi həmçinin Buxari «Səhih» əsərində (3-cü cild, səh. 471; 9-cu cild, səh. 403, 407, 409; 12-ci cild, səh. 380), Muslim «Səhih» əsərində (15-ci cild, səh. 167; 17-ci cild, səh. 121), Tirmizi «Sünən» əsərində (4-cü cild, səh. 118-119), Nəsai «Sünən» əsərində (4-cü cild, səh. 13), ibn Macə «Sünən» əsərində (1523-cü hədis), Əhməd «Müsnəd» əsə-

---

[112] [«ət-Tövbə» surəsi, 80.]

rində (1-ci cild, səh. 16; 2-ci cild, səh. 18), ibn Cərir «Təfsir»ində (10-cu cild, səh. 205), ibn Əbi Hatim «Təfsir»ində (4-cü cild, səh. 76-77) və ibn İshaq (ibn Hişamın «Sira» əsərində (2-ci cild, səh. 552) qeyd olunduğu kimi) rəvayət etmişlər.

Tirmizi bu hədisin «həsən-səhih» olduğunu demişdir.

Uca Allah buyurur:

﴿ سَيَحْلِفُونَ بِاللَّهِ لَكُمْ إِذَا انقَلَبْتُمْ إِلَيْهِمْ لِتُعْرِضُوا عَنْهُمْ ۖ فَأَعْرِضُوا عَنْهُمْ ۖ إِنَّهُمْ
رِجْسٌ ۖ وَمَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿٩٥﴾ يَحْلِفُونَ لَكُمْ
لِتَرْضَوْا عَنْهُمْ ۖ فَإِن تَرْضَوْا عَنْهُمْ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يَرْضَىٰ عَنِ الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ ﴿٩٦﴾ ﴾

«Yanlarına qayıtdığınız zaman onlardan əl çəkəsiniz deyə qarşınızda Allaha and içəcəklər. Siz onlardan üz döndərin. Çünki onlar murdardırlar. Qazandıqları *günahların* cəzası olaraq sığınacaqları yer Cəhənnəm olacaqdır. Qarşınızda and içəcəklər ki, onlardan razı qalasınız. Siz onlardan razı olsanız da, Allah fasiq camaatdan razı qalmaz».

(95 və 96-cı ayələr)

İbn Cərir «Təfsir»ində (11-ci cild, səh. 3) demişdir: «Kə'b ibn Malik (r.a) demişdir: «Təbuk döyüşündən sonra Peyğəmbər ﷺ səhabələrilə bir yerdə oturmuşdu. Bu vaxt döyüşdən yayınan səksəndən çox kişi onun yanına gəldi və (bəhanələrini doğrultmaq üçün) and içərək üzrxahlıq etməyə başladılar. Peyğəmbər ﷺ onların camaat arasında dediklərini qəbul etdi, onlardan bir daha vəd aldı, onlar üçün Allahdan bağışlanma dilədi və qəlblərində gizlətdiklərini Allaha həvalə etdi. Mən isə həqiqəti gizlətmədim və ona düzünü

dedim. Allaha and olsun ki, mənim üçün İslam nemətindən sonra Allahın əta etdiyi ən əzəmətli nemət Peyğəmbərə ﷺ düz danışmaq idi ki, yalan danışıb həlak olanlardan olmayım. Həqiqətən, Allah yalan danışanların dediklərinin necə də pis olması barədə bu ayəni nazil etdi:

﴿ سَيَحْلِفُونَ بِٱللَّهِ لَكُمْ إِذَا ٱنقَلَبْتُمْ إِلَيْهِمْ لِتُعْرِضُوا۟ عَنْهُمْ ۖ فَأَعْرِضُوا۟ عَنْهُمْ ۖ إِنَّهُمْ
رِجْسٌ ۖ وَمَأْوَىٰهُمْ جَهَنَّمُ جَزَآءًۢ بِمَا كَانُوا۟ يَكْسِبُونَ ﴿٩٥﴾ ﴾ الآيتان

«Yanlarına qayıtdığınız zaman onlardan əl çəkəsiniz deyə qarşınızda Allaha and içəcəklər. Siz onlardan üz döndərin. Çünki onlar murdardırlar. Qazandıqları *günahların* cəzası olaraq sığınacaqları yer Cəhənnəm olacaqdır...»

Bu hədisin ravilərinin hamısı Buxari və Muslimin istinad etdiyi ravilərdir.

Uca Allah buyurur:

﴿ مَا كَانَ لِلنَّبِىِّ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓا۟ أَن يَسْتَغْفِرُوا۟ لِلْمُشْرِكِينَ وَلَوْ كَانُوٓا۟ أُو۟لِى قُرْبَىٰ
مِنۢ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُمْ أَصْحَٰبُ ٱلْجَحِيمِ ﴿١١٣﴾ ﴾

«Müşriklərin Cəhənnəm sakinləri olduqları onlara bəlli olduqdan sonra, qohum olsalar belə, Peyğəmbərə və möminlərə onlar üçün bağışlanma diləmək yaraşmaz».
(113-cü ayə)

Buxari «Səhih» əsərində (3-cü cild, səh. 465; 8-ci cild, səh. 194) demişdir: «Museyyib (r.a) rəvayət edir ki, Əbu Talibin ölümqabağı Peyğəmbər ﷺ onun yanına gəldi və dedi: «Ey əmi! «Lə iləhə illəllah!» kəlməsini de, Allah yanında sənin dediyinə şəhadət verim (sənə şəfaətçi olum)».

Orada olan Əbu Cəhl və Abdullah ibn Əbi Ümeyyə isə dedi: «Ey Əbu Talib! Abdulmüttəlibin millətindən üz çevirmək istəyirsən. Peyğəmbər ﷺ bir neçə dəfə dediyində təkid etdi və onlar da öz növbələrində etirazlarını bildirdilər. Nəhayət Əbu Talibin axır sözü Abdulmüttəlibin millətində qalacağını israr etməsi oldu və «lə iləhə illəllah» deməkdən imtina etdi. Peyğəmbər ﷺ də ona dedi: «Allaha and olsun ki, mənə qadağan olunana qədər sənin üçün bağışlanma diləyəcəm». Uca Allah da bu ayəni nazil etdi:

﴿ مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَن يَسْتَغْفِرُوا لِلْمُشْرِكِينَ وَلَوْ كَانُوا أُولِي قُرْبَىٰ مِن بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُمْ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ ﴿١١٣﴾ ﴾

«Müşriklərin Cəhənnəm sakinləri olduqları onlara bəlli olduqdan sonra, qohum olsalar belə, Peyğəmbərə və möminlərə onlar üçün bağışlanma diləmək yaraşmaz».

Həmçinin bu ayə də nazil oldu:

﴿ إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ وَلَٰكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَن يَشَاءُ ۚ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ ﴿٥٦﴾ ﴾

«Şübhəsiz ki, sən istədiyini doğru yola yönəldə bilməzsən. Amma Allah istədiyini doğru yola yönəldir. O, doğru yolda olanları da daha yaxşı tanıyır»[113]

Bu hədisi həmçinin Buxari «Səhih» əsərində (9-cu cild, səh. 411; 10-cu cild, səh. 124), Muslim «Səhih» əsərində (1-ci cild, səh. 214), Nəsai «Sünən» əsərində (4-cü cild, səh. 74), Əhməd «Müsnəd» əsərində (5-ci cild, səh. 433), ibn Cərir «Təfsir»ində (11-ci cild, səh. 41), Beyhəqi «Əsma vəs-Sifat» əsərində (səh. 97-98) və ibn Əbi Hatim «Təfsir»ində (4-cü cild, səh. 102) rəvayət etmişlər.

---

[113] [«əl-Qəsəs» surəsi, 56.]

Uca Allah buyurur:

﴿ لَّقَد تَّابَ ٱللَّهُ عَلَى ٱلنَّبِيِّ وَٱلۡمُهَٰجِرِينَ وَٱلۡأَنصَارِ ٱلَّذِينَ ٱتَّبَعُوهُ فِي سَاعَةِ
ٱلۡعُسۡرَةِ مِنۢ بَعۡدِ مَا كَادَ يَزِيغُ قُلُوبُ فَرِيقٖ مِّنۡهُمۡ ثُمَّ تَابَ عَلَيۡهِمۡۚ إِنَّهُۥ بِهِمۡ
رَءُوفٞ رَّحِيمٞ ١١٧ وَعَلَى ٱلثَّلَٰثَةِ ٱلَّذِينَ خُلِّفُواْ حَتَّىٰٓ إِذَا ضَاقَتۡ عَلَيۡهِمُ ٱلۡأَرۡضُ بِمَا
رَحُبَتۡ وَضَاقَتۡ عَلَيۡهِمۡ أَنفُسُهُمۡ وَظَنُّوٓاْ أَن لَّا مَلۡجَأَ مِنَ ٱللَّهِ إِلَّآ إِلَيۡهِ ثُمَّ تَابَ عَلَيۡهِمۡ
لِيَتُوبُوٓاْۚ إِنَّ ٱللَّهَ هُوَ ٱلتَّوَّابُ ٱلرَّحِيمُ ١١٨ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱتَّقُواْ ٱللَّهَ وَكُونُواْ مَعَ
ٱلصَّٰدِقِينَ ١١٩ ﴾

«Allah, *müsəlmanlardan* bəzilərinin qəlbi *cihaddan* yayınmaq üzrə olduqdan sonra, Peyğəmbərin də, çətin vaxtda onun ardınca gedən mühacirlərin və ənsarların da *əvvəlcə* tövbəsini qəbul etdi, sonra da onları bağışladı. Çünki *Allah* onlara *müsəlmanlara* qarşı Şəfqətlidir, Rəhmlidir. Geri qalmış üç nəfəri də *bağışladı*. Hətta yer üzü öz genişliyinə baxmayaraq onlara dar gəlmiş, ürəkləri *kədərdən* sıxılmış və yəqin bilmişdilər ki, Allahdan (Onun əzabından), ancaq Onun Özünə sığınmaqdan başqa çarələri yoxdur. Sonra *Allah* peşman olsunlar deyə onların tövbəsini qəbul etdi. Həqiqətən, Allah tövbələri qəbul Edəndir, Rəhmlidir. Ey iman gətirənlər! Allahdan qorxun və düz danışanlarla birlikdə olun».

(117-119-cu ayələr)

Buxari «Səhih» əsərində (9-cu cild, səh. 176) demişdir: «Kə'b ibn Malik (r.a) rəvayət edir ki, Təbuk döyüşündən başqa Peyğəmbərlə ﷺ iştirak etdiyim döyüşlərin heç birindən yayınmamışdım. Bədr döyüşündən yayınmağıma gəlincə, ondan yayınanları Peyğəmbər ﷺ qınamamışdı. Çünki o zaman Peyğəmbər ﷺ döyüşə yox, Qüreyş karvanının yolunu

kəsmək üçün çıxmışdı. Allah da onları vədələşmədikləri bir yerdə düşmənləri ilə üz-üzə gətirdi.

Əqəbə[114] beyətində hamımız Peyğəmbərlə ﷺ bərabər İslamı yaşatmağa söz verdik. İnsanlar arasında Bədr döyüşünün Əqəbə beyətindən daha üztün sayılmasına baxmayaraq mənim üçün Əqəbə beyəti daha sevimli idi. Təbuk döyüşünə gəlincə, bu döyüşdən yayındığım zaman özümü başqa döyüşlərdə olduğundan daha qüvvətli və gümrah hiss edirdim. Allaha and olsun ki, bundan öncə heç vaxt mənim bir dəvədən artıq miniyim olmamışdı. Bu döyüş vaxtı isə mənim iki dəvəm var idi. Hər hansı bir döyüşə getmək istədikdə iyham (iki mənalı ifadə) etməklə həqiqi məqsədini bildirmək Peyğəmbərin ﷺ adəti idi.[115]

Peyğəmbər ﷺ Təbuk döyüşünə şiddətli bir isti zamanı yola düşdü. Bu səfər çox uzun və təhlükəli, qarşılaşacaqları düşmənin isə sayı çox olduğundan o, müsəlmanlar bunları nəzərə alıb hazırlıq görsünlər deyə, məqsədini açıqlayıb, gedəcəyi istiqaməti onlara xəbər verdi. O zaman Peyğəmbərin ﷺ yanında olan müsəlmanların sayı çox idi, ancaq o, onların adlarını xüsusi bir kitabda qeyd etmədi.

Heç kim döyüşdən yayınmaq istəmirdi. Yalnız döyüşdən yayınmaq istəyən az sayda müsəlman elə zənn edirdi ki, vəhy nazil olmayınca onların bu hərəkətindən Peyğəmbər ﷺ kim xəbər tutmayacaq. Peyğəmbər ﷺ müsəlmanlarla birgə hazırlıq görüb meyvələrin yetişdiyi və ağac kölgələrinin xoş olduğu bir zamanda (isti payız günündə) bu döyüşə çıxdı. O zaman onlar döyüşə hazırlaşarkən, mən də hər səhər döyüşə hazırlaşmaq məqsədilə evdən çıxır və hər axşam heç bir hazırlıq görmədən evə qayıdıb öz-özümə deyirdim: «Ha-

---

[114] [Əqəbə – dağ yoluna deyilir. «ən-Nihayə», 1/226.]

[115] [Yəni, hərəkət etdiyi istiqaməti və günü gizli saxlayardı. Buna ərəbcə «təvriyə» deyilir.]

zırlıq görmək üçün kifayət qədər vaxt var».

Camaat döyüşə tam hazır olana qədər bu səhlənkarlıq məndə davam etdi. Səhəri gün Peyğəmbər ﷺ və müsəlmanlar artıq səfərə yola düşdülər. Mən isə hələ də hazırlıq görməmişdim. Mən yenə öz-özümə dedim: «Bir-iki günə hazırlıq gördükdən sonra gedib onlara çataram».

Onlar Mədinədən çıxdıqdan sonra mən yenə də hazırlıq görmək üçün evdən çıxdım və heç bir iş görmədən axşam evə qayıtdım. Bu hal məndə, onların tez bir zamanda düşmənlə qarşılaşdıqları anacan davam etdi və mən bu döyüşdə iştirak etmək fürsətini əldən buraxdım. Bütün bunlara baxmayaraq, mən yenə də onlara çatmaq fikrində idim. Kaş ki, bu fikrimi doğruldaydım. Lakin bu mənə müyəssər olmadı.

Peyğəmbər ﷺ Mədinədən çıxıb döyüşə getdikdən sonra insanlar arasına çıxdıqda məni ən çox kədərləndirən o idi ki, burada yalnız münafiqlikdə ittiham olunanlar və Allahın döyüşə getməməyə rüsxət verdiyi zəiflər qalmışdı.

Peyğəmbər ﷺ Təbuka gəlib çatana qədər mənim barəmdə düşünmədi. Təbukda ikən səhabələr arasında olduqda məni xatırlayıb dedi: «Kə'b nə etdi?» Bənu Sələmə qəbiləsindən olan bir kişi dedi: «Ey Allahın elçisi! Kə'bi iki gözəl libası və yan-yörəsinə özündən razı halda baxması Mədinədə saxladı».

Muaz ibn Cəbəl (r.a) dedi: «Sənin dediyin necə də pisdir! Ey Allahın elçisi! Allaha and olsun ki, biz Kə'bdən yaxşılıqdan başqa bir şey görməmişdik». Peyğəmbər ﷺ heç nə demədi.

Onların Mədinəyə qayıtma xəbərini eşitdikdə kədər məni bürüdü, artıq yalan danışmaq barəsində düşünməyə başladım və öz-özümə dedim: «Mən nə edim ki, sabah onun qəzəbindən xilas olum?» Sonra mən bu iş barəsində təcrübəsi olan yaxınlarımla məsləhətləşdim.

Peyğəmbərin Mədinəyə yaxınlaşması xəbəri mənə çat-

dıqda bütün batil fikirləri özümdən uzaqlaşdırdım və başa düşdüm ki, uydurduğum yalan fikirlərlə özümə bəraət qazandıra bilməyəcəyəm. Ona görə də qərara gəldim ki, hər şeyi olduğu kimi Peyğəmbərə ﷺ söyləyim.

Səhəri gün Peyğəmbər ﷺ Mədinəyə gəldi və adəti üzrə məscidə daxil olub iki rəkət namaz qıldı. Sonra da orada olan camaatla (hal-əhval tutmaq üçün) birgə oturdu. Bu vaxt Təbuk döyüşündən yayınan səksəndən artıq kişi gəlib Peyğəmbərə ﷺ müxtəlif bəhanələr gətirməklə və and içməklə üzrxahlıq etməyə başladılar. Allahın elçisi onların camaat arasında dediklərini qəbul etdi, onlardan bir daha vəd aldı, onlar üçün bağışlanma dilədi, qəlblərində gizlətdiklərini isə Allaha həvalə etdi.

Bu zaman mən də Peyğəmbərin ﷺ hüzuruna gəlib ona salam verdim. Peyğəmbər ﷺ məni görcək gülümsədi, lakin qəzəbli olduğu hiss olunurdu. Peyğəmbər ﷺ **:** «Gəl!» - deyə məni çağırdı. Mən yaxınlaşıb onun qarşısında oturduqda o mənə dedi: «Bu döyüşdən yayınmağının səbəbi nə idi? Məgər sən bundan öncə beyət etməmişdin? (İslamı yaşatmağa söz verməmişdin?)»

Mən dedim: «Doğrudur, ey Allahın elçisi! Allaha and olsun ki, həqiqətən, mən başqa birisinin hüzurunda olsaydım, bir bəhanə gətirməklə onun qəzəbindən canımı necə qurtaracağımı görərdin. Doğrudan da mənim çox fəsahətli danışıq qabiliyyətim var. Lakin - and olsun Allaha - mən başa düşdüm ki, əgər mən bu gün yalan danışmaqla səni razı salsam, sonra Allah sənə həqiqəti bildirdikdə mənə qəzəblənəcəksən. Ancaq sənə həqiqəti söyləsəm, sənin mənə qəzəbin tutsa da Allahın məni bağışlayacağına ümid edəcəm.

Xeyr! Allaha and olsun ki, mənim bu döyüşdən yayındığıma bəraət qazandıracaq heç bir üzürlü səbəbim yoxdur. Çünki mən heç vaxt özümü indiki kimi qüvvətli və gümrah hiss etməmişdim».

Peyğəmbər ﷺ dedi: «Buna gəlincə, həqiqətən doğru söylədi. Ey Kə'b, get və Allah sənin barəndə hökm verənə qədər səbr et».

Mən çıxıb getdikdə Bənu Sələmə qəbiləsindən olan bir dəstə kişi tələsik arxamca gəlib mənə dedi: «Allaha and olsun ki, biz səni bundan əvvəl günahkar bir şəxs kimi tanımırdıq. Sən döyüşdən yayınan şəxslər kimi Peyğəmbərə ﷺ üzrxahlıq etməyib aciz qaldın. Halbuki sənin bu günahın üçün Peyğəmbərin ﷺ bağışlanma diləməyi kifayət edərdi.

Allaha and olsun ki, onlar məni o qədər taqsırlandırdılar ki, qayıdıb yalan söylədiyimi bildirmək istədim. Sonra mən: «Məndən başqa belə hərəkət edən bir kimsə varmı?» - deyə soruşdum. Onlar dedilər: «Bəli, iki kişi də sən dediyin kimi həqiqəti söylədi və sənə söylənilənlər onlara da deyildi». Mən onların kim olduğunu soruşduqda onlar: «Bu Murara ibn Rəbi əl-Amri (r.a) və Hilal ibn Ümeyyə əl-Vaqifidir (r.a) - deyib Bədr döyüşündə iştirak etmiş, nümunəvi olan iki səhabəni mənə bildirdilər. Onlar bunu mənə söylədikdən sonra (fikrimdən dönməyib) çıxıb getdim.

Peyğəmbər ﷺ döyüşdən yayınanlar arasında yalnız bizim üçümüzlə danışmağı müsəlmanlara qadağan etdi. Camaat bizdən uzaqlaşdı və onların bizə qarşı olan münasibəti dəyişdi. Hətta bu yerlər mənim üçün qəribləşdi. Bu vəziyyət əlli gün davam etdi. Bu müddət ərzində Murara (r.a) və Hilal (r.a) Allahın qədərinə boyun əyməklə evlərində oturub ağlayırdılar. Mən isə onlardan daha gənc və dözümlü olduğum üçün müsəlmanlarla birlikdə namazlarda iştirak edir və bazarlarda gəzib dolaşırdım. Lakin mənimlə heç kəs danışmırdı. Namazdan sonra Peyğəmbərin ﷺ yanına gəlib salam verər və öz-özümə deyərdim: «Görəsən onun dodaqları tərpəndimi, mənim salamımı aldımı?» Sonra onun yaxınlığında namaz qılar və gizlincə ona nəzər salardım. Namaza gəldiyim zaman Peyğəmbər ﷺ mənə tərəf baxardı, ancaq mən

ona tərəf baxdıqda o məndən üz çevirərdi.

İnsanların məndən üz çevirməsi və mənə qarşı olan soyuq münasibətləri o qədər davam etdi ki, mən bir gün əmim oğlu Əbu Qətadənin (r.a) həyət divarını aşıb onun yanına gəldim. Əbu Qətadə (r.a) ən çox sevdiyim insanlardan biri idi. Mən ona salam verdim, ancaq Allaha and olsun ki, o mənim salamımı almadı. Mən dedim: «Ey Əbu Qətadə! Səni Allaha and verirəm, de görüm mənim Allah və Rəsulunu ﷺ sevən bir bəndə olduğumu bilirsənmi?»

O susdu. Mən bir daha Allaha and verib soruşduqda o yenə də cavab vermədi. Mən üçüncü dəfə Allaha and verib soruşdum. O dedi: «Allah və rəsulu daha yaxşı bilir!»

Bu cavabdan sonra gözlərim yaşla doldu, sonra hasarı aşıb oradan uzaqlaşdım.

Bir gün mən Mədinə bazarında gəzib dolaşdığım zaman ora ticarət üçün gəlmiş, Şam əhlindən olan bir nəsrani əkinçi: «Mən Kə'b ibn Maliki (r.a) necə tapa bilərəm?» - deyə soruşduqda, bazardakılar məni işarə ilə ona göstərdilər. O yaxınlaşıb Ğəssan vilayətinin hökmdarının məktubunu mənə təqdim etdi. Orada bu sözlər yazılmışdı: «Həqiqətən, mənə çatmış məlumatlara görə dostun (Peyğəmbər ﷺ) səninlə çox sərt davranır. Doğrudan da Allah səni təhqir olunacağın və sıxıntı çəkəcəyin bir yerdə qalmaq üçün yaratmamışdır. Elə isə bizim yanımıza gəl, sənə layiqincə hörmət edək». Bu məktubu oxuduqdan sonra mən: «Bu da bir imtahandır» - deyib onu təndirə atıb yandırdım.

Qırx gün keçdikdən sonra Peyğəmbərin ﷺ göndərdiyi şəxs, (Xuzeymə ibn Sabit (r.a))[116] gəlib mənə dedi: «Allahın elçisi sənə həyat yoldaşından uzaqlaşmağı əmr edir». Mən dedim : «Onu boşayım, ya yox?» O dedi: «Xeyr! Ondan uzaqlaş və onunla yaxınlıq etmə!»

---

[116] [«Fəthul-Bari», 7/726.]

Peyğəmbər ﷺ bu xəbəri Murara (r.a) və Hilala (r.a) da göndərmişdi. Mən həyat yoldaşıma dedim: «Atan evinə get və Allahın hökmü gələnə qədər orada qal!»

Hilal ibn Ümeyyənin (r.a) zövcəsi Peyğəmbərin ﷺ yanına gəlib dedi: «Ey Allahın elçisi! Həqiqətən, Hilal artıq qocalmış və əldən düşmüşdür. Ona xidmət edəcək bir kimsə yoxdur. Ona xidmət göstərməyimə də qadağa qoyursan?» O dedi: «Xeyr, lakin səninlə yaxınlıq etməsin». Hilalın (r.a) zövcəsi dedi: «Allaha and olsun ki, onun heç hərəkət etməyə taqəti qalmayıb. Bu hadisə baş verəndən bəri o, dayanmadan ağlayır».

Mənim də yaxınlarımdan[117] bəziləri mənə dedilər: «Bəlkə sən də Peyğəmbərdən ﷺ izn istəyəsən və o Hilal ibn Ümeyyənin zövcəsinə ona xidmət etmək üçün izn verdiyi kimi sənin zövcənə də izn versin». Mən dedim: «Allaha and olsun ki, bu barədə Peyğəmbərdən ﷺ izn istəməyəcəm. Mən nə bilim ki, o nə cavab verəcək. Bundan başqa mən hələ gəncəm».

Mən on gün də gözlədim və artıq Peyğəmbərin ﷺ qadağan etdiyi günlərin sayı əlliyə çatdı. Mən əllinci gün sübh namazını qılıb evlərimizdən birinin damının üstündə Allahın (ayədə) zikr etdiyi vəziyyətdə, yəni ürəyim təngə gəlib sıxılmış və gen dünya mənə dar olmuş kimi oturmuşdum ki, birdən Səl dağının üstünə çıxıb uca səslə çağıran carçının: «Ey Kə'b ibn Malik, sevin!» - dediyini eşitdim.

Mən dərhal səcdə etdim və anladım ki, artıq sevinc və fərəh gəlmişdi.

---

[117] [Kiminsə Kə'b ibn Malik (r.a) ilə danışması Peyğəmbərin ﷺ qoyduğu qadağaya ziddir. Bunu belə izah etmək olar: ola bilsin ki, həmin şəxs onun ailə üzvlərindən biri olsun. Belə ki, Peyğəmbərin ﷺ qoyduğu qadağa zövcəyə aid edilmirdi. Ya da ona bu nəsihəti verən Peyğəmbərin ﷺ əmrinə tabe olmayan münafiq idi. Yaxud da bu şəxs onun xidmətçisi idi ki, ona da qadağa aid deyildi. «Fəthul Bari», 7/727.]

Peyğəmbər ﷺ sübh namazını qıldıqdan sonra Allahın bizim tövbələrimizi qəbul etdiyini insanlara bəyan etmiş və onlar da bu şad xəbəri bizə çatdırmağa tələsmişlər. Onlardan bir qismi Muraranı (r.a) və Hilalı (r.a) müjdələmək üçün onların yanına getmişlər. Onlardan biri atını çaparaq məni müjdələməyə gəlmiş, digəri isə Səl dağına qalxıb oradan bu müjdəni mənə daha tez çatdırmışdı. Belə ki, səsin surəti atın surətindən daha tez çatır. Səsini eşitdiyim müjdəçi mənim yanıma gəldikdə libasımı (rida və izarımı) ona verdim. Özümün isə bundan başqa libasım olmadığı üçün geyinmək məqsədilə (Əbu Qətadədən (r.a))[118] libas aldım və onu geyib Peyğəmbərin ﷺ yanına getdim. Səhabələr dəstə-dəstə məni qarşılayır və tövbəmin qəbul olunması münasibətilə təbrik edib deyirdilər: «Allahın tövbəsi sənə xeyirli olsun!» Mən məscidə daxil olduqda Peyğəmbər ﷺ orada oturmuş və camaat da onun ətrafına toplaşmışdı. Təlhə ibn Ubeydullah (r.a) qalxaraq sürətlə mənə tərəf gəlib əlimi sıxdı və məni təbrik etdi. Allaha and olsun ki, ondan başqa mühacirlərdən heç kəs məni təbrik etmək üçün ayağa qalxmadı. Mən onun bu münasibətini heç vaxt unutmaram. Mən Peyğəmbərə ﷺ salam verdikdə o, sevinclə parlayan üzünü mənə tərəf çevirib dedi: «Anan səni dünyaya gətirdiyi gündən bəri sənin üçün ən xeyirli olan bu günün səadətiylə sevin!» Mən: «Ey Allahın elçisi! Bu müjdə sənin tərəfindəndir, yoxsa Allahın?»- deyə soruşduqda o dedi: «Xeyr, əksinə bu Allah tərəfindən olan müjdədir».

Adətən, Peyğəmbər ﷺ sevindikdə onun üzü ay parçası kimi parlayardı. Biz də onun sevindiyini bu görkəmindən hiss edərdik.

Mən Peyğəmbərin ﷺ qarşısında oturub dedim: «Ey Allahın elçisi! Tövbəm qəbul olunduğu üçün var-dövlətimi

---

[118] [«Fəthul-Bari», 7/728.]

Allah və Onun rəsuluna sədəqə etmək istəyirəm». Peyğəmbər ﷺ dedi: «Var-dövlətinin bir hissəsini özündə saxla. Bu sənin üçün daha xeyirlidir». Mən dedim: «Xeybər[119] döyüşündə əldə olunmuş qənimətdən payıma düşən hissəni özüm üçün saxlayıram. Ey Allahın elçisi! Həqiqətən, Allah məni bu sıxıntıdan yalnız doğru danışdığım üçün qurtardı. Elə buna görə də bundan sonra da yalnız doğru danışacağam».

Allaha and olsun ki, Peyğəmbərə ﷺ doğru söylədiyim vaxtdan bəri Allahın kimi isə doğru danışmaqda məni imtahana çəkdiyindən daha gözəl imtahana çəkdiyini bilmirəm. Bütün bunları Peyğəmbərə ﷺ söylədikdən sonra heç vaxt yalan danışmaq barəsində düşünmədim (niyyətində olmadım) və Allahdan istəyirəm ki, bundan sonra da bu işdə məni qorusun. Buna görə də Allah Peyğəmbərinə ﷺ bu ayəni nazil etdi:

﴿ لَّقَد تَّابَ ٱللَّهُ عَلَى ٱلنَّبِيِّ وَٱلْمُهَٰجِرِينَ ﴾ إلى فوله : ﴿ وَكُونُواْ مَعَ ٱلصَّٰدِقِينَ ١١٩ ﴾

«Allah, *müsəlmanlardan* bəzilərinin qəlbi *cihaddan* yayınmaq üzrə olduqdan sonra, Peyğəmbərin də, çətin vaxtda onun ardınca gedən mühacirlərin və ənsarların da *əvvəlcə* tövbəsini qəbul etdi...» ayəsindən **«...düz danışanlarla birlikdə olun»** ayəsinə qədər.

Allaha and olsun ki, İslam nemətindən sonra Allahın mənə bəxş etdiyi nemətlərdən ən gözəli Peyğəmbərə ﷺ doğru danışmaqdır ki, yalan danışıb həlak olanlardan olma-

---

[119] [Xeybər – böyük bir şəhərin adıdır. Bu şəhər Mədinədən səkkiz burd aralıda, Şam istiqamətində yerləşir. Bir burd = dörd fərsəx və ya 23040m; bir fərsəx = üç mil və ya 5760 m; bir mil = dörd min dirsək və ya 1920m. «Fəthul-Bari», 7/530; «Nihayə fi Ğəribul-Hədis», səh. 71; «Bolğşoy Arabsko-Russkiy slovarğ», 2/589, 777.]

yım. Həqiqətən, Uca Allah yalan danışanları məzəmmət edərək onlar barəsində bu ayəni nazil etdi:

﴿ سَيَحۡلِفُونَ بِٱللَّهِ لَكُمۡ إِذَا ٱنقَلَبۡتُمۡ إِلَيۡهِمۡ لِتُعۡرِضُواْ عَنۡهُمۡۖ فَأَعۡرِضُواْ عَنۡهُمۡۖ إِنَّهُمۡ
رِجۡسٞۖ وَمَأۡوَىٰهُمۡ جَهَنَّمُ جَزَآءَۢ بِمَا كَانُواْ يَكۡسِبُونَ ٩٥ يَحۡلِفُونَ لَكُمۡ
لِتَرۡضَوۡاْ عَنۡهُمۡۖ فَإِن تَرۡضَوۡاْ عَنۡهُمۡ فَإِنَّ ٱللَّهَ لَا يَرۡضَىٰ عَنِ ٱلۡقَوۡمِ ٱلۡفَٰسِقِينَ ٩٦ ﴾

«Yanlarına qayıtdığınız zaman onlardan əl çəkəsiniz deyə qarşınızda Allaha and içəcəklər. Siz onlardan üz döndərin. Çünki onlar murdardırlar. Qazandıqları *günahların* cəzası olaraq sığınacaqları yer Cəhənnəm olacaqdır. Qarşınızda and içəcəklər ki, onlardan razı qalasınız. Siz onlardan razı olsanız da, Allah fasiq camaatdan razı qalmaz».[120]

Peyğəmbər ﷺ bizim üçümüzdən başqa döyüşdən yayınanların hər birindən and içib, üzr diləmələrini qəbul etdi və onlarla beyət edərək onlar üçün bağışlanma dilədi. Lakin bizim barəmizdə olan hökmü Allahın əmri gələnə qədər təxirə saldı. Bu barədə Uca Allah belə buyurur:

﴿ وَعَلَى ٱلثَّلَٰثَةِ ٱلَّذِينَ خُلِّفُواْ ﴾

«Geri qalmış üç nəfəri də ...»[121]

Ayədə qeyd olunmuş «geri qalanlar» ifadəsi heç də bizim Təbuk döyüşündən geri qalmağımıza işarə deyil. Əksinə bu bizim barəmizdə olan hökmün, digərlərindən, and içərək Peyğəmbərdən ﷺ üzr diləyənlər barəsində olan hökmdən (əlli gün) geri qalmasıdır.

---

[120] [«ət-Tövbə» surəsi, 95-96.]
[121] [«ət-Tövbə» surəsi, 118.]

Bu hədisi həmçinin Buxari «Təfsir» fəslində ixtisarla (9-cu cild, səh. 412), Muslim «Səhih» əsərində (17-ci cild, səh. 87), Tirmizi «Sünən» əsərində ixtisarla (4-cü cild, səh. 121), imam Əhməd «Müsnəd» əsərində (3-cü cild, səh. 457), Abdurrəzzaq «Müsənnəf» əsərində (5-ci cild, səh. 397), İbn İshaq (ibn Hişamın «Sira» əsərində (2-ci cild, səh. 531) qeyd olunduğu kimi), ibn Cərir «Təfsir»ində (11-ci cild, səh. 58) və ibn Əbi Hatim «Təfsir»ində (4-cü cild, səh. 105) rəvayət etmişlər.

Hud surəsi

Uca Allah buyurur:

﴿ أَلَآ إِنَّهُمۡ يَثۡنُونَ صُدُورَهُمۡ لِيَسۡتَخۡفُواْ مِنۡهُۚ أَلَا حِينَ يَسۡتَغۡشُونَ ثِيَابَهُمۡ يَعۡلَمُ مَا يُسِرُّونَ
وَمَا يُعۡلِنُونَۚ إِنَّهُۥ عَلِيمُۢ بِذَاتِ ٱلصُّدُورِ ٥ ﴾

«Baxın, onlar ürəklərini qısırlar (küfrü ört-basdır edirlər) ki, Allahdan gizlənsinlər. Doğrusu, onlar libaslarına büründükdə belə, *Allah* onların gizli saxladıqlarını da, aşkara çıxartdıqlarını da bilir. Həqiqətən də, O, kökslərdə olanları bilir».

(5-ci ayə)

Buxari «Səhih» əsərində (9-cu cild, səh. 420) demişdir: «Abbad ibn Cə'fər deyir ki, ibn Abbas (r.a)

﴿ أَلَآ إِنَّهُمۡ يَثۡنُونَ صُدُورَهُمۡ ﴾

«Baxın, onlar ürəklərini qısırlar (küfrü ört-basdır edirlər) ki, Allahdan gizlənsinlər...» ayəsini oxudu və mən bu ayənin izahı barəsində ondan soruşduqda o dedi: «O za-

manlar bəziləri ayaq yoluna getdikdə və həmçinin qadınları ilə yaxınlıq etdikdə övrət yerlərinin açılmasından utanardılar. Onlar barəsində də bu ayə nazil oldu».

Bu hədisi həmçinin ibn Əbi Hatim «Təfsir»ində (4-cü cild, səh. 150) və ibn Cərir «Təfsir»ində (11-ci cild, səh. 185) rəvayət etmişlər. İbn Cəririn rəvayətində ayənin nazil olması göstərilməmişdir.

Uca Allah buyurur:

﴿ وَأَقِمِ ٱلصَّلَوٰةَ طَرَفَيِ ٱلنَّهَارِ وَزُلَفًا مِّنَ ٱلَّيۡلِۚ إِنَّ ٱلۡحَسَنَٰتِ يُذۡهِبۡنَ ٱلسَّيِّـَٔاتِۚ ذَٰلِكَ ذِكۡرَىٰ لِلذَّٰكِرِينَ ١١٤ ﴾

«Gündüzün iki başında (əvvəlində və axırında), və gecənin bəzi saatlarında namaz qıl! Həqiqətən, yaxşı işlər pis əməlləri silib aparır. Bu, yada salanlar üçün bir xatırlatmadır».

(114-cü ayə)

Buxari «Səhih» əsərində (2-ci cild, səh. 148) demişdir: «Abdullah ibn Məsud (r.a) rəvayət edir ki, bir kişi Peyğəmbərin ﷺ yanına gəlib (naməhrəm) bir qadını öpdüyünü ona xəbər verdi (bunun nə dərəcədə günah olduğunu öyrənmək istədi) və Uca Allah da bu ayəni nazil etdi:

﴿ وَأَقِمِ ٱلصَّلَوٰةَ طَرَفَيِ ٱلنَّهَارِ وَزُلَفًا مِّنَ ٱلَّيۡلِۚ إِنَّ ٱلۡحَسَنَٰتِ يُذۡهِبۡنَ ٱلسَّيِّـَٔاتِۚ ﴾ الآية

«Gündüzün iki başında (əvvəlində və axırında), və gecənin bəzi saatlarında namaz qıl! Həqiqətən, yaxşı işlər pis əməlləri silib aparır».

Kişi dedi: «Ey Allahın elçisi! Bu hökm yalnız mənə aiddir?» Peyğəmbər ﷺ dedi: «Bu hökm bütün ümmətimə aiddir!»

Buxari bu hədisi həmçinin «Təfsir» fəslində (9-cu cild, səh. 448), Muslim «Səhih» əsərində (17-ci cild, səh. 79-80), Tirmizi «Sünən» əsərində (4-cü cild, səh. 127-128), ibn Macə «Sünən» əsərində (1398-ci və 4254-cü hədislər), Nəsai «Sünən» əsərində (ibn Kəsirin «Təfsir»ində qeyd olunduğu kimi), Əhməd «Müsnəd» əsərində (1-ci cild, səh. 406, 430, 445, 449, 452), Təyalisi «Müsnəd» əsərində (2-ci cild, səh. 20), ibn Cərir «Təfsir»ində (12-ci cild, səh. 134-135), Vahidi «Əsbabun-Nuzul» əsərində və Xətib əl-Bəğdadi «Muvəddih Əvhamil-Cəmi vət-Təfriq» əsərində rəvayət etmişlər. Tirmizi bu hədisi «həsən-səhih» adlandırmışdır.

Tirmizi «Sünən» əsərində (4-cü cild, səh. 128) demişdir: «Əbu əl-Yəsar (r.a) rəvayət edir ki, bir qadın xurma almaq üçün yanıma gəldi və mən ona: «Evdə bunlardan da yaxşı xurmalarım var» - deyib onu evə dəvət etdim. O mənimlə birgə içəri daxil oldu. Sonra mən ona sarılaraq onu öpdüm. Sonra Əbu Bəkrin (r.a) yanına gəlib bu barədə ona xəbər verdim və o dedi: «Eybini gizlət, tövbə et və bu barədə heç kəsə xəbər vermə!» Mən dözməyib Ömərin (r.a) yanına getdim və bu haqda ondan soruşdum. O da Əbu Bəkrin (r.a) dediklərini dedi. Mən yenə də dözməyib Peyğəmbərin ﷺ yanına getdim. Bu barədə ona xəbər verdikdə o dedi: «Allah yolunda cihadda olanın ailəsi ilə bu cür davranırsan?!»

Əbu əl-Yəsar (r.a) özünün Cəhənnəm əhlindən olduğunu zənn etdi və yenidən müsəlman olmağını təmənna etdi.

Peyğəmbər ﷺ bir müddət gözlədikdən sonra Uca Allah bu ayəni nazil etdi:

﴿ وَأَقِمِ ٱلصَّلَوٰةَ طَرَفَيِ ٱلنَّهَارِ وَزُلَفًا مِّنَ ٱلَّيۡلِۚ إِنَّ ٱلۡحَسَنَٰتِ يُذۡهِبۡنَ ٱلسَّيِّـَٔاتِۚ ذَٰلِكَ ذِكۡرَىٰ لِلذَّٰكِرِينَ ١١٤ ﴾

«Gündüzün iki başında (əvvəlində və axırında), və gecənin bəzi saatlarında namaz qıl! Həqiqətən, yaxşı işlər pis əməlləri silib aparır. Bu, yada salanlar üçün bir xatırlatmadır».

Əbu əl-Yəsar (r.a) deyir ki, mən Peyğəmbərin ﷺ yanına gəldikdə o bu ayələri mənə oxudu və səhabələr: «Ey Allahın elçisi! Bu ayə yalnız Əbu əl-Yəsara (r.a) aiddir, yoxsa bütün insanlara şamil edilir?» - deyə soruşdular. O dedi: «Əksinə bu ayə bütün insanlara şamil edilir». Bu hədis «həsən-səhih, ğərib»dir.

Lakin qeyd etmək lazımdır ki, Vəkiy və qeyriləri hədisin isnadında olan Qeys ibn Rəbini «daif» ravi hesab etmişlər. Elə buna görə də hədis «həsən li-ğeyrihi» hesab olunur.

Bu hədisi həmçinin ibn Cərir «Təfsir»ində (12-ci cild, səh. 137), Buxari «Tarix» əsərində (7-ci cild, səh. 221) və Vahidi «Əsbabun-Nüzul» əsərində rəvayət etmişlər.

Bəzzar «Kəşful-Əstar» əsərində (3-cü cild, səh. 52) demişdir: «Ubeydullah ibn Abdullah ibn Abbas rəvayət edir ki, Peyğəmbərin ﷺ səhabələrindən olan bir kişi bir qadını sevirdi. O, yağışlı günlərin birində ehtiyacını ödəmək üçün Peyğəmbərdən ﷺ izn istəyib onun yanına getdi. O gəlib çatdıqda sevdiyi qadının nohurda çimdiyini gördü və ona yaxınlaşdı. Qadınla (cinsi əlaqəyə girmədən) yaxınlıq etdikdə onun şəhvət hissi oyandı. O gəlib bu haqda Peyğəmbərə ﷺ xəbər verdikdə o dedi: «Dörd rəkət namaz qıl!» Uca Allah da bu ayəni nazil etdi:

﴿ وَأَقِمِ ٱلصَّلَوٰةَ طَرَفَيِ ٱلنَّهَارِ وَزُلَفًا مِّنَ ٱلَّيۡلِۚ إِنَّ ٱلۡحَسَنَٰتِ يُذۡهِبۡنَ ٱلسَّيِّـَٔاتِۚ ﴾ الآية

«Gündüzün iki başında (əvvəlində və axırında), və gecənin bəzi saatlarında namaz qıl! Həqiqətən, yaxşı işlər pis əməlləri silib aparır».

Yusif surəsi

Uca Allah buyurur:

﴿ الٓرۚ تِلۡكَ ءَايَٰتُ ٱلۡكِتَٰبِ ٱلۡمُبِينِ ١ إِنَّآ أَنزَلۡنَٰهُ قُرۡءَٰنًا عَرَبِيّٗا لَّعَلَّكُمۡ تَعۡقِلُونَ ٢
نَحۡنُ نَقُصُّ عَلَيۡكَ أَحۡسَنَ ٱلۡقَصَصِ بِمَآ أَوۡحَيۡنَآ إِلَيۡكَ هَٰذَا ٱلۡقُرۡءَانَ وَإِن كُنتَ مِن
قَبۡلِهِۦ لَمِنَ ٱلۡغَٰفِلِينَ ٣ ﴾

«Əlif. Ləm. Ra. Bu, açıq-aydın Kitabın ayələridir. Həqiqətən, Biz onu ərəbcə Quran olaraq nazil etdik ki, başa düşə biləsiniz. Biz bu Quranı sənə vəhy etməklə sənə ən gözəl hekayəti danışırıq. Halbuki, sən bundan əvvəl xəbərsiz olanlardan idin».

(1-3-cü ayələr)

İshaq ibn Rahaveyh «Müsnəd» əsərində (İbn Həcərin «Mətalibul Aliyə» əsərində (səh. 440) qeyd olunduğu kimi) demişdir: «Sə'd (r.a)

﴿ نَحۡنُ نَقُصُّ عَلَيۡكَ أَحۡسَنَ ٱلۡقَصَصِ ﴾

«Biz bu Quranı sənə vəhy etməklə sənə ən gözəl hekayəti danışırıq. Halbuki, sən bundan əvvəl xəbərsiz olanlardan idin» ayəsi barəsində demişdir: «Uca Allah Öz Rəsuluna ayələr nazil etdi. O bu ayələri uzun müddət oxudu və səhabələr: «Ey Allahın elçisi! Bizə bir hekayə danış» - deyə ona müraciət etdilər və Uca Allah da bu ayələri nazil etdi:

﴿ الٓرۚ تِلۡكَ ءَايَٰتُ ٱلۡكِتَٰبِ ٱلۡمُبِينِ ١ إِنَّآ أَنزَلۡنَٰهُ قُرۡءَٰنًا عَرَبِيّٗا لَّعَلَّكُمۡ تَعۡقِلُونَ ٢
نَحۡنُ نَقُصُّ عَلَيۡكَ أَحۡسَنَ ٱلۡقَصَصِ بِمَآ أَوۡحَيۡنَآ إِلَيۡكَ هَٰذَا ٱلۡقُرۡءَانَ وَإِن كُنتَ مِن
قَبۡلِهِۦ لَمِنَ ٱلۡغَٰفِلِينَ ٣ ﴾

«Əlif. Ləm. Ra. Bu, açıq-aydın Kitabın ayələridir. Həqiqətən, Biz onu ərəbcə Quran olaraq nazil etdik ki, başa düşə biləsiniz. Biz bu Quranı sənə vəhy etməklə sənə ən gözəl hekayəti danışırıq. Halbuki, sən bundan əvvəl xəbərsiz olanlardan idin».

O bu ayələri də bir müddət oxuduqdan sonra səhabələr yenə: «Ey Allahın elçisi! Bizə bir əhvalat danış». - deyə ona müraciət etdilər və Uca Allah bu ayəni nazil etdi:

﴿ ٱللَّهُ نَزَّلَ أَحۡسَنَ ٱلۡحَدِيثِ كِتَٰبٗا مُّتَشَٰبِهٗا مَّثَانِيَ تَقۡشَعِرُّ مِنۡهُ جُلُودُ ٱلَّذِينَ يَخۡشَوۡنَ
رَبَّهُمۡ ثُمَّ تَلِينُ جُلُودُهُمۡ وَقُلُوبُهُمۡ إِلَىٰ ذِكۡرِ ٱللَّهِۚ ذَٰلِكَ هُدَى ٱللَّهِ يَهۡدِي بِهِۦ مَن يَشَآءُۚ
وَمَن يُضۡلِلِ ٱللَّهُ فَمَا لَهُۥ مِنۡ هَادٍ ٢٣ ﴾

«Allah Sözün ən gözəlini - ***ayələri*** **bir-birinə bənzəyən və təkrarlanan Kitab kimi nazil etdi. Rəbbindən qorxanların ondan dəriləri ürpəşər. Sonra isə Allahı yad etməklə dəriləri və qəlbləri yumşalır. Bu, Allahın hidayətidir. Onunla istədiyini doğru yola yönəldir. Allahın zəlalətə saldığı şəxsə isə yol göstərən olmaz»**[122]

Hədisin isnadında olan ravilərin hamısı – Xəllad əs-Səffardan başqa - Buxari və Muslimin istinad etdiyi ravilərdir. Xəllada gəlincə, o da «siqa» ravidir.

Bu hədisi həmçinin ibn Hibban «Səhih» əsərində, ibn Cərir «Təfsir»ində (12-ci cild, səh. 150) və Hakim «Mustədrək» əsərində (2-ci cild, səh. 345) rəvayət etmişlər.

Hakim bu hədisin isnadını «səhih» adlandırmış və Zəhəbi də bunu təsdiqləmişdir.

---

[122] [«əz-Zümər» surəsi, 23.]

Ər-Rə'd surəsi

Uca Allah buyurur:

﴿ وَيُسَبِّحُ ٱلرَّعۡدُ بِحَمۡدِهِۦ وَٱلۡمَلَٰٓئِكَةُ مِنۡ خِيفَتِهِۦ وَيُرۡسِلُ ٱلصَّوَٰعِقَ فَيُصِيبُ بِهَا
مَن يَشَآءُ وَهُمۡ يُجَٰدِلُونَ فِي ٱللَّهِ وَهُوَ شَدِيدُ ٱلۡمِحَالِ ١٣ ﴾

«Göy gurultusu həmd edərək Ona təriflər deyir. Mələklər də Onun qorxusundan *təriflər deyirlər*. *Allah* ildırımlar göndərib istədiyini vurur. Onlar Allah barəsində mübahisə edirlər. Halbuki O, şiddətli cəza verəndir»

(13-cü ayə)

Bəzzar «Kəşful-Əstar» əsərində (3-cü cild, səh. 54) demişdir: «Ənəs ibn Malik (r.a) rəvayət edir ki, Peyğəmbər ﷺ səhabələrindən bir nəfəri cahillərin başçılarının birinin yanına göndərdi ki, onu Uca Allahın dininə dəvət etsin. O dedi: «Məni dəvət etdiyin Rəbbin dəmirdəndir, yoxsa misdən? Bəlkə gümüşdən və ya qızıldandır?» səhabə gəlib onun dediklərini bir daha Peyğəmbərə ﷺ xəbər verdi və o yenidən səhabəni onun yanına göndərdi. Cahil yenə dediklərini təkrar etdi. Peyğəmbər ﷺ üçüncü dəfə səhabəni onun yanına göndərdi. Cahil bu dəfə də dediklərini təkrar etdi. Səhabə gəlib onun dediklərini Peyğəmbərə ﷺ xəbər verdi və Uca Allah onu ildırımla vurub yandırdı. Peyğəmbər ﷺ dedi: «Həqiqətən, Uca Allah onu ildırımla vurub yandırdı». Uca Allah da bu ayəni nazil etdi:

﴿ وَيُسَبِّحُ ٱلرَّعۡدُ بِحَمۡدِهِۦ وَٱلۡمَلَٰٓئِكَةُ مِنۡ خِيفَتِهِۦ وَيُرۡسِلُ ٱلصَّوَٰعِقَ فَيُصِيبُ بِهَا
مَن يَشَآءُ وَهُمۡ يُجَٰدِلُونَ فِي ٱللَّهِ وَهُوَ شَدِيدُ ٱلۡمِحَالِ ١٣ ﴾

«Göy gurultusu həmd edərək Ona təriflər deyir. Mələklər də Onun qorxusundan *təriflər deyirlər*. *Allah* ildı-

rımlar göndərib istədiyini vurur. Onlar Allah barəsində mübahisə edirlər. Halbuki O, şiddətli cəza verəndir»

Bu hədisi həmçinin ibn Əbi Asim «Sünən» əsərində (1-ci cild, səh. 304), Əbu Yə'lə «Müsənnəf» əsərində (6-cı cild, səh. 87), Beyhəqi «Əsm vəs-Sifat» əsərində (səh. 278) və Nəsai «Sünən» əsərində (1-ci cild, səh. 99) rəvayət etmişlər.

Heysəmi «Məcməuz-Zəvaid» əsərində (7-ci cild, səh. 42) demişdir: «Bu hədisi Bəzzar, əbu Yə'lə və Təbərani rəvayət etmişlər». Deyləm ibn Ğəzvandan başqa Bəzzarın isnadında olan ravilərin hamısı Buxari və Muslimin istinad etdiyi ravilərdir. Deyləmin özü də «siqa» ravidir. Əbu Yə'lə və Təbəraninin isnadlarında olan Əli ibn Əbi Sarra adlı ravi «daif»dir.

İbrahim surəsi

Uca Allah buyurur:

﴿ يُثَبِّتُ ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ بِٱلۡقَوۡلِ ٱلثَّابِتِ فِي ٱلۡحَيَوٰةِ ٱلدُّنۡيَا وَفِي ٱلۡأٓخِرَةِۖ وَيُضِلُّ ٱللَّهُ ٱلظَّٰلِمِينَۚ وَيَفۡعَلُ ٱللَّهُ مَا يَشَآءُ ٢٧ ﴾

«Allah iman gətirənləri dünya həyatında da, axirətdə də möhkəm sözlə sabit saxlayar. Allah zalımları sapdırar. Allah istədiyini edər»

(27-ci ayə)

Nəsai «Sünən» əsərində (4-cü cild, səh. 10) demişdir: «Bəra ibn Azib (r.a)

﴿ يُثَبِّتُ ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ بِٱلۡقَوۡلِ ٱلثَّابِتِ فِي ٱلۡحَيَوٰةِ ٱلدُّنۡيَا وَفِي ٱلۡأٓخِرَةِۖ ﴾ الآية

«Allah iman gətirənləri dünya həyatında da, axirətdə də möhkəm sözlə sabit saxlayar…» ayəsini oxuduqdan

sonra demişdir: «Bu ayə qəbr əzabı barəsində nazil olmuşdur».

Başqa isnadla rəvayət olunmuş hədisdə Bəra ibn Azib (r.a) deyir ki, Peyğəmbər ﷺ bu ayəni oxuduqdan sonra demişdir: «Bu ayə qəbr əzabı barəsində nazil olmuşdur. Orada bərzəx[123] həyatında ona deyiləcəkdir: «Rəbbin kimdir?» O deyəcəkdir: «Rəbbim Allahdır, dinim də Məhəmmədin ﷺ dinidir. Bu da

﴿ يُثَبِّتُ ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ بِٱلْقَوْلِ ٱلثَّابِتِ فِى ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا وَفِى ٱلْءَاخِرَةِ ۖ ﴾ الآية

«Allah iman gətirənləri dünya həyatında da, axirətdə də möhkəm sözlə sabit saxlayar…» ayəsində öz təsdiqini tapmışdır».

Bu hədisi həmçinin Buxari «Səhih» əsərində (9-cu cild, səh. 475-476) və ibn Macə «Sünən» əsərində (1427-ci hədis) rəvayət etmişlər.

Ən-Nəhl surəsi

Uca Allah buyurur:

﴿ ۞ ضَرَبَ ٱللَّهُ مَثَلًا عَبْدًا مَّمْلُوكًا لَّا يَقْدِرُ عَلَىٰ شَىْءٍ وَمَن رَّزَقْنَٰهُ مِنَّا رِزْقًا حَسَنًا فَهُوَ يُنفِقُ مِنْهُ سِرًّا وَجَهْرًا ۖ هَلْ يَسْتَوُۥنَ ۚ ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ ۚ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٧٥﴾ وَضَرَبَ ٱللَّهُ مَثَلًا رَّجُلَيْنِ أَحَدُهُمَآ أَبْكَمُ لَا يَقْدِرُ عَلَىٰ شَىْءٍ وَهُوَ كَلٌّ عَلَىٰ مَوْلَىٰهُ أَيْنَمَا يُوَجِّههُّ لَا يَأْتِ بِخَيْرٍ ۖ هَلْ يَسْتَوِى هُوَ وَمَن يَأْمُرُ بِٱلْعَدْلِ ۙ وَهُوَ عَلَىٰ صِرَٰطٍ مُّسْتَقِيمٍ ﴿٧٦﴾ ﴾

[123] [Burada bərzəx deyildikdə dünya ilə axirət həyatı arasında mövcud olan həyat qəsd edilir. «ən-Nihayə», 1/118 və «Lisanul Ərəb», 3/8.]

«Allah, heç bir şeyə gücü çatmayan və başqasının malı olan bir kölə ilə, dərgahımızdan özünə verdiyimiz gözəl ruzidən gizli və aşkar xərcləyən kimsəni məsəl çəkdi. Heç onlar eyni ola bilərlərmi? Həmd Allaha məxsusdur, lakin onların çoxu bunu bilmir. Allah eləcə də iki kişi barəsində məsəl çəkdi; Onlardan biri laldır, heç bir şeyə gücü çatmır və öz ağasına bir yükdür. Onu hara yollasa, xeyirlə qayıtmaz. Məgər doğru yolda olub ədalətli işlər görməyi əmr edən bir kimsə ilə belə bir adam eyni ola bilərmi?»

(75-76-cı ayələr)

İbn Cərir «Təfsir»ində (14-cü cild. səh. 151) demişdir: «İbn Abbas (r.a) rəvayət edir ki,

﴿ ضَرَبَ ٱللَّهُ مَثَلًا عَبْدًا مَّمْلُوكًا ﴾

«Allah belə bir məsəl çəkdi…..» ayəsi Qüreyş qəbiləsindən olan bir kişi və onun quluna aid nazil olmuşdur:

﴿ وَضَرَبَ ٱللَّهُ مَثَلًا رَّجُلَيْنِ أَحَدُهُمَآ أَبْكَمُ لَا يَقْدِرُ عَلَىٰ شَيْءٍ وَهُوَ كَلٌّ عَلَىٰ
مَوْلَىٰهُ أَيْنَمَا يُوَجِّههُّ لَا يَأْتِ بِخَيْرٍ هَلْ يَسْتَوِى هُوَ وَمَن يَأْمُرُ بِٱلْعَدْلِ وَهُوَ عَلَىٰ
صِرَٰطٍ مُّسْتَقِيمٍ ٧٦ ﴾

«Allah eləcə də iki kişi barəsində məsəl çəkdi; Onlardan biri laldır, heç bir şeyə gücü çatmır və öz ağasına bir yükdür. Onu hara yollasa, xeyirlə qayıtmaz. Məgər doğru yolda olub ədalətli işlər görməyi əmr edən bir kimsə ilə belə bir adam eyni ola bilərmi?» ayəsində isə misal çəkilən iki kişidən biri Osman ibn Əffan (r.a), digəri də onun lal köləsidir ki, göndərildiyi yerdən xeyirlə qayıtmazdı. O zaman Osman (r.a) himayədarlıq edərək onu yaşayış üçün zəruri olan bütün şeylərlə təmin edir və ona kifayət

qədər qayğı göstərirdi. Köləsi isə İslama pis münasibət bəsləyib onu inkar edir və hətta Osmanı (r.a) da sədəqə verib yaxşı işlər görməkdən çəkindirirdi. Odur ki, bu ayə onlar barəsində nazil oldu».

Bu hədisin isnadında olan ravilərin hamısı Buxari və Muslimin istinad etdiyi ravilərdir.

Uca Allah buyurur:

﴿ وَلَقَدْ نَعْلَمُ أَنَّهُمْ يَقُولُونَ إِنَّمَا يُعَلِّمُهُۥ بَشَرٌۗ لِّسَانُ ٱلَّذِى يُلْحِدُونَ إِلَيْهِ أَعْجَمِىٌّ وَهَٰذَا لِسَانٌ عَرَبِىٌّ مُّبِينٌ ١٠٣ ﴾

«Biz onların: “*Quranı* ona bir insan öyrədir!”- dediklərini bilirik. Onların isnad etdikləri şəxsin dili əcnəbi dildir. Bu isə açıq-aydın ərəb dilidir».

(103-cü ayə)

İbn Cərir «Təfsir»ində (14-cü cild. səh. 178) demişdir: «Abdullah ibn Muslim əl-Hədrəmi (r.a) rəvayət edir ki, onların Yəsər və Cəbr adlı Yəmənli olmayan azyaşlı iki köləsi var idi. Onlar Tövrat oxuyardılar və Peyğəmbər ﷺ də hərdən onların yanında oturardı. Ona görə də qüreyş kafirləri: «O, onların yanına (Quranı) öyrənmək üçün gedir»- dedilər və Uca Allah da bu ayəni nazil etdi:

﴿ لِّسَانُ ٱلَّذِى يُلْحِدُونَ إِلَيْهِ أَعْجَمِىٌّ وَهَٰذَا لِسَانٌ عَرَبِىٌّ مُّبِينٌ ١٠٣ ﴾

«…Onların isnad etdikləri şəxsin dili əcnəbi dildir. Bu isə açıq-aydın ərəb dilidir».

Müsənnə ibn İbrahim əl-Amilidən başqa bu hədisin[124] isnadında olan ravilərin hamısı Buxari və Muslimin istinad

[124] Bu hədisi Beyhəqi «Şuabul-İman» əsərində (1-ci cild, səh. 95) rəvayət etmişdir.

etdiyi ravilərdir. Doğrusu onun tərcümeyi-halı barəsində məndə heç bir məlumat yoxdur. Lakin Süfyan ibn Vəkiyin rəvayəti onun rəvayətini qüvvətləndirir.

Huşeym ibn Bəşirə gəlincə, o «müdəllis»dir və ibn Abbasdan (r.a) «bu hədisi eşitdim» demədən rəvayət etmişdir. Lakin onun rəvayətini Xalid ibn Abdullahın və Məhəmməd ibn Fudeylin rəvayətləri qüvvətləndirir. Odur ki, ibn Həcər «İsabə» əsərində (2-ci cild. səh. 439) bu hədisi nəql etdikdən sonra demişdir: «Bu hədisdən sonra gələn hədis də eyni isnadla rəvayət olunmuşdur və bu isnad «səhih»dir».

Alimlər hədisi rəvayət edən səhabənin adı barəsində ixtilaf etmişlər. İbn Cəririn rəvayətində onun Abdullah ibn Muslim (r.a), ibn Əbi Hatimin «Cərh vət-Tə'dil» əsərində (5-ci cild. səh. 332) isə onun Ubeydullah ibn Muslim (r.a) olduğu qeyd olunmuşdur. Bu barədə ibn Həcər «İsabə» əsərində (2-ci cild. səh. 439) danışıb.

Bu hədisi qüvvətləndirən başqa bir hədis də ibn Abbasdan (r.a) rəvayət olunub. Hakim «Mustədrək» əsərində (2-ci cild. səh. 357) demişdir: «Abdullah ibn Abbas (r.a) rəvayət edir ki, onlar (müşriklər): «Məhəmmədi ibn Hədrəminin kitab əhlindən olan qulu öyrədilr!»- dedilər və Uca Allah bu ayələri nazil etdi:

﴿ لِّسَانُ ٱلَّذِى يُلْحِدُونَ إِلَيْهِ أَعْجَمِىٌّ وَهَٰذَا لِسَانٌ عَرَبِىٌّ مُّبِينٌ ﴿١٠٣﴾ ﴾ إلى
قوله ﴿ إِنَّمَا يَفْتَرِى ٱلْكَذِبَ ٱلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِـَٔايَٰتِ ٱللَّهِ ۖ ﴾

«…Onların isnad etdikləri şəxsin dili əcnəbi dildir. Bu isə açıq-aydın ərəb dilidir» ayəsindən **« Yalanı ancaq Allahın ayələrinə inanmayanlar uydururlar »** ayəsinə qədər.

Uca Allah buyurur:

﴿ ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ هَاجَرُوا۟ مِنۢ بَعْدِ مَا فُتِنُوا۟ ثُمَّ جَٰهَدُوا۟ وَصَبَرُوٓا۟
إِنَّ رَبَّكَ مِنۢ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿١١٠﴾ ﴾

«Sınağa çəkildikdən sonra hicrət edənləri, daha sonra cihad edib *çətinliklərə* dözənləri, bunlardan sonra əlbəttə, Rəbbin Bağışlayandır, Rəhmlidir».

(110-cu ayə)

İbn Cərir «Təfsir»ində (14-cü cild. Səh. 184) demişdir: «İbn Abbas (r.a) rəvayət edir ki, bir dəstə Məkkəli İslamı qəbul etmiş və bunu müşriklərdən gizlətmişdi. Bədr döyüşü günü müşriklər onları özləri ilə getməyə məcbur etdilər. Onlardan bəziləri bu döyüşdə yaralandı, bəziləri də öldürüldü. Müsəlmanlar: «Onlar bizim müsəlman qardaşlarımız idi və bu döyüşə məcburiyyət qarşısında gəlmişdilər»- deyib onlar üçün bağışlanma dilədilər. Uca Allah da bu ayəni nazil etdi:

﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ تَوَفَّىٰهُمُ ٱلْمَلَٰٓئِكَةُ ظَالِمِىٓ أَنفُسِهِمْ قَالُوا۟ فِيمَ كُنتُمْ ۖ قَالُوا۟ كُنَّا مُسْتَضْعَفِينَ فِى ٱلْأَرْضِ ۚ قَالُوٓا۟
أَلَمْ تَكُنْ أَرْضُ ٱللَّهِ وَٰسِعَةً فَتُهَاجِرُوا۟ فِيهَا ۚ فَأُو۟لَٰٓئِكَ مَأْوَىٰهُمْ جَهَنَّمُ ۖ وَسَآءَتْ مَصِيرًا ﴿٩٧﴾ ﴾

«Mələklər özlərinə zülm edənlərin canlarını alarkən *onlara*: “Siz nə halda idiniz?”- deyəcəklər. Onlar: “Biz yer üzündə zəif insanlar idik!”- deyəcəklər. *Mələklər də onlara*: “Məgər Allahın torpağı o qədər geniş deyildimi ki, siz orada hicrət edəydiniz?”- deyəcəklər. Onların sığınacaqları yer Cəhənnəmdir. Ora nə pis dönüş yeridir».[125]

Səhabələr bu ayəni məktuba yazaraq Məkkədə qalan müsəlmanlara göndərib bildirdilər ki, onların orada qalması üçün heç bir üzür yoxdur.

---

[125] [«ən-Nisa» surəsi, 97.]

Onlar Mədinəyə hicrət etdikdə müşriklərlə rastlaşdılar və onların fitnəsinə məruz qaldılar (və qayıtdılar). Uca Allah da bu ayəni nazil etdi:

﴿ وَمِنَ ٱلنَّاسِ مَن يَقُولُ ءَامَنَّا بِٱللَّهِ فَإِذَآ أُوذِىَ فِى ٱللَّهِ جَعَلَ فِتۡنَةَ ٱلنَّاسِ كَعَذَابِ ٱللَّهِ وَلَئِن جَآءَ
نَصۡرٞ مِّن رَّبِّكَ لَيَقُولُنَّ إِنَّا كُنَّا مَعَكُمۡۚ أَوَلَيۡسَ ٱللَّهُ بِأَعۡلَمَ بِمَا فِى صُدُورِ ٱلۡعَٰلَمِينَ ﴿١٠﴾ ﴾

«İnsanların arasında: “Allaha iman gətirdik!”- deyənləri də vardır. Amma Allah yolunda əziyyətə məruz qaldıqda insanların fitnəsini Allahın əzabı ilə eyni tuturlar. Əgər Rəbbindən bir zəfər gəlmiş olsa, mütləq: “Biz də sizinlə idik!”- deyərlər. Məgər Allah yaradılmışların kökslərində olanları ən yaxşı bilən deyilmi?»[126]

Müsəlmanlar bu ayəni də yazıb onlara göndərdilər. Bu dəfə onlar yenə də Məkkədən çıxdılar və hər bir xeyirdən ümidlərini üzdülər. Uca Allah da bu ayəni nazil etdi:

﴿ ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ هَاجَرُواْ مِنۢ بَعۡدِ مَا فُتِنُواْ ثُمَّ جَٰهَدُواْ
وَصَبَرُوٓاْ إِنَّ رَبَّكَ مِنۢ بَعۡدِهَا لَغَفُورٞ رَّحِيمٞ ﴿١١٠﴾ ﴾

«Sınağa çəkildikdən sonra hicrət edənləri, daha sonra cihad edib *çətinliklərə* dözənləri, bunlardan sonra əlbəttə, Rəbbin Bağışlayandır, Rəhmlidir».

Müsəlmanlar bu ayəni də onlara yazıb Allahın onlara yol açdığını bildirdilər. Onlar Mədinəyə hicrət edərkən müşriklərlə rastlaşdılar və onlarla döyüşdülər. Onlardan bəziləri öldürüldü, bəziləri isə qaçıb canını qurtardı».

Heysəmi «Məcməuz-Zəvaid» əsərində (7-ci cild, səh. 10) demişdir: «Məhəmməd ibn Şureykdən başqa bu hədisin isnadında olan ravilərin hamısı Buxari və Muslimin istinad

[126] [«əl-Ənkəbut» surəsi, 10.]

etdiyi ravilərdir. Məhəmməd ibn Şureykə gəlincə, o da «siqa» ravidir».

Uca Allah buyurur:

﴿وَإِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوا۟ بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُم بِهِۦ ۖ وَلَئِن صَبَرْتُمْ لَهُوَ خَيْرٌ لِّلصَّٰبِرِينَ ﴿١٢٦﴾﴾

«*Günahkarı* cəzalandırmaq istəsəniz, sizə nə cəza verilibsə, siz də *ona* eynilə cəza verin. Əgər səbir etsəniz, bu, səbir edənlər üçün daha xeyirlidir».

(126-cı ayə)

Tirmizi «Sünən» əsərində (4-cü cild, səh. 133) demişdir: «Ubey ibn Kəb (r.a) demişdir: «Uhud döyüşündə ənsarlardan altmış dörd, mühacirlərdən isə altı kişi şəhid oldu. Onlardan biri də Həmzə (r.a) idi. Müşriklər onların cəsədlərini eybəcər hala saldıqları üçün ənsarlar: «Əgər bir də onlarla döyüşsək, mütləq ikiqat əvəzini çıxacağıq»- dedilər və Məkkənin fəthi günü Uca Allah bu ayəni nazil etdi:

﴿وَإِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوا۟ بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُم بِهِۦ ۖ وَلَئِن صَبَرْتُمْ لَهُوَ خَيْرٌ لِّلصَّٰبِرِينَ ﴿١٢٦﴾﴾

«*Günahkarı* cəzalandırmaq istəsəniz, sizə nə cəza verilibsə, siz də *ona* eynilə cəza verin. Əgər səbir etsəniz, bu, səbir edənlər üçün daha xeyirlidir».

Bir kişi dedi: «Bu gündən Qüreyş məhv oldu!» Peyğəmbər ﷺ isə dedi: «Dörd nəfərdən başqa hamını bağışlayın!»

Tirmizi bu hədisin «həsən, ğərib» olduğunu demişdir.

Bu hədisi həmçinin Əhməd «Müsnəd» əsərində (5-ci cild, səh. 135), ibn Hibban «Səhih» əsərində (12-ci cild, səh. 111) (Heysəminin «Məvariduzz-Zaman» əsərində (səh. 411) qeyd olunduğu kimi), Təbərani «Mucəmul-Kəbir» əsərində (3-cü cild, səh. 157) və Hakim «Mustədrək» əsərində (2-ci cild, səh. 359, 446) rəvayət etmişlər.

Hakim bu hədisin isnadının «səhih» olduğunu demiş, Zəhəbi də onu təsdiqləmişdir.

Əl-İsra surəsi

Uca Allah buyurur:

﴿ قُلِ ٱدْعُوا۟ ٱلَّذِينَ زَعَمْتُم مِّن دُونِهِۦ فَلَا يَمْلِكُونَ كَشْفَ ٱلضُّرِّ عَنكُمْ وَلَا تَحْوِيلًا ﴿٥٦﴾
أُو۟لَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ يَدْعُونَ يَبْتَغُونَ إِلَىٰ رَبِّهِمُ ٱلْوَسِيلَةَ أَيُّهُمْ أَقْرَبُ وَيَرْجُونَ رَحْمَتَهُۥ
وَيَخَافُونَ عَذَابَهُۥٓ ۚ إِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ كَانَ مَحْذُورًا ﴿٥٧﴾ ﴾

«De: "Allahdan başqa tanrı saydıqlarınızı çağırın. Onlar bəlanı sizdən nə uzaqlaşdırmağa, nə də *onu başqasına* yönəltməyə qadir deyillər". Onların yalvardıqları tanrıların özləri də Rəbbinə – hansı daha yaxın olacaq deyə vəsilə axtarırlar, Onun rəhmətini umurlar, əzabından qorxurlar. Həqiqətən, Rəbbinin əzabından qorunmaq gərəkdir»

(56-57-ci ayələr)

Muslim «Səhih» əsərində (18-ci cild, səh. 164) demişdir: Abdullah ibn Məsud (r.a)

﴿ أُو۟لَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ يَدْعُونَ يَبْتَغُونَ إِلَىٰ رَبِّهِمُ ٱلْوَسِيلَةَ ﴾

«Onların yalvardıqları tanrıların özləri də Rəbbinə – hansı daha yaxın olacaq deyə vəsilə axtarırlar...» ayəsi barədə demişdir: «O zamanlar bir dəstə insan cinlərdən olan bir topluma tapınırdılar. Həmən cinlər İslamı qəbul etdilər, onlara tapınan insanlar isə öz ibadətlərinə davam etdilər və Uca Allah da bu ayəni nazil etdi:

﴿ أُوْلَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ يَدۡعُونَ يَبۡتَغُونَ إِلَىٰ رَبِّهِمُ ٱلۡوَسِيلَةَ ﴾

«Onların yalvardıqları tanrıların özləri də Rəbbinə – hansı daha yaxın olacaq deyə vəsilə axtarırlar...»

Bu hədisi Buxari «Səhih» əsərində (10-cu cild, səh. 13) rəvayət etmiş, lakin ayənin nazil olduğunu qeyd etməmişdir.

Bu hədisi həmçinin ibn Cərir «Təfsir»ində (15-ci cild, səh. 104-105) və Hakim «Mustədrək» əsərində (2-ci cild, səh. 362) rəvayət etmişlər.

Hakim bu hədisin Muslimin şərtlərinə görə «səhih» olduğunu demiş, Zəhəbi də bunu təsdiqləmişdir. Burada o hər iki ayənin (56 və 57-ci ayələrin) nazil olduğunu qeyd etmişdir.

Uca Allah buyurur:

﴿ وَمَا مَنَعَنَآ أَن نُّرۡسِلَ بِٱلۡأٓيَٰتِ إِلَّآ أَن كَذَّبَ بِهَا ٱلۡأَوَّلُونَۚ وَءَاتَيۡنَا ثَمُودَ ٱلنَّاقَةَ مُبۡصِرَةٗ فَظَلَمُواْ بِهَاۚ وَمَا نُرۡسِلُ بِٱلۡأٓيَٰتِ إِلَّا تَخۡوِيفٗا ٥٩ ﴾

«Bizim möcüzələr göndərməkdən vaz keçməyimizə səbəb ancaq əvvəlkilərin onları yalan hesab etmələri idi. Səmud tayfasına açıq-aydın *möcüzə* kimi bir dişi dəvə verdik, lakin onlar ona zülm etdilər. Biz möcüzələri yalnız qorxutmaq üçün göndəririk».

(59-cu ayə)

Əhməd «Müsnəd» əsərində (1-ci cild, səh. 258) demişdir: «İbn Abbas (r.a) deyir ki, Məkkə əhli Peyğəmbərdən ﷺ tələb etdi ki, Səfa dağını onlar üçün qızıla çevirsin və digər dağları da kənarlaşdırsın ki, boş sahədə əkib-becərə bilsinlər. Peyğəmbərə ﷺ deyildi: «İstəyirsənsə fikirləşib haqq yoluna qayıtmaq üçün onlara möhlət ver, istəyirsənsə də onla-

rın tələblərini yerinə yetir. Hərgah bundan sonra küfr etsələr, əvəlki həlak olmuş ümmətlər kimi onlar da həlak olacaqlar».

Peyğəmbər ﷺ : «Xeyr! Əksinə, mən onlara möhlət vermək istəyirəm»- dedi və Uca Allah da bu ayəni nazil etdi:

﴿ وَمَا مَنَعَنَآ أَن نُّرۡسِلَ بِٱلۡأٓيَٰتِ إِلَّآ أَن كَذَّبَ بِهَا ٱلۡأَوَّلُونَۚ وَءَاتَيۡنَا ثَمُودَ ٱلنَّاقَةَ مُبۡصِرَةً ﴾

«Bizim möcüzələr göndərməkdən vaz keçməyimizə səbəb ancaq əvvəlkilərin onları yalan hesab etmələri idi. Səmud tayfasına açıq-aydın *möcüzə* kimi bir dişi dəvə verdik…»

Bu hədisi həmçinin Nəsai «Sünən» əsərində (1-ci cild, səh. 111) (ibn Kəsirin «Bidayə vən-Nihayə» əsərində (3-cü cild, səh. 52) qeyd olunduğu kimi), ibn Cərir «Təfsir»ində (15-ci cild, səh. 108) və Hakim «Mustədrək» əsərində (2-ci cild, səh. 362) rəvayət etmişlər.

İbn Kəsir bu hədisin isnadının «ceyyid» olduğunu demişdir.

Hakim: «Bu hədisin isnadı «səhih»dir, lakin Buxari və Muslim onu rəvayət etməmişlər» - demiş, Zəhəbi də onu təsdiqləmişdir.

Heysəmi «Məcməuz-Zəvaid» əsərində (7-ci cild, səh. 50) demişdir: «Bu hədisin isnadında olan ravilərin hamısı Buxari və Muslimin istinad etdiyi ravilərdir».

Uca Allah buyurur:

﴿ وَيَسۡـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلرُّوحِۖ قُلِ ٱلرُّوحُ مِنۡ أَمۡرِ رَبِّي وَمَآ أُوتِيتُم مِّنَ ٱلۡعِلۡمِ إِلَّا قَلِيلٗا ٨٥ ﴾

«Səndən ruh haqqında soruşurlar. De: “Ruh Rəbbimin əmrindəndir. Sizə yalnız az bir bilik verilmişdir”».

(85-ci ayə)

Buxari «Səhih» əsərində (1-ci cild, səh. 235) demişdir: «Abdullah ibn Məsud (r.a) rəvayət edir ki, mən Peyğəmbərlə ﷺ birgə Mədinənin boş əkin sahələrindən birində idim. Peyğəmbər ﷺ xurma ağacından olan bir əsaya söykənmişdi. Bu vaxt bir dəstə yəhudi yanımızdan keçərək öz aralarında: «Ondan ruh barəsində soruşun»- dedilər. Onlardan bəziləri: «Soruşmayın! Ola bilsin ki, onun verdiyi cavab sizin xoşunuza gəlməsin (sizdə şübhə oyatsın)», digərləri isə: «Yox! Mütləq soruşacağıq»- dedilər. Bir kişi ayağa qalxıb dedi: «Ey Əbul-Qasim! Ruh nədir?» Peyğəmbər ﷺ susdu. Mən öz-özümə: «Şübhəsiz ki, ona vəhy nazil olur»- dedim və ayağa qalxdım. Vəhy nazil olduqdan sonra Peyğəmbər ﷺ bu ayəni onlara oxudu:

﴿ وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلرُّوحِۖ قُلِ ٱلرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّى وَمَآ أُوتِيتُم مِّنَ ٱلْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا ﴿٨٥﴾ ﴾

«Səndən ruh haqqında soruşurlar. De: “Ruh Rəbbimin əmrindəndir. Sizə yalnız az bir bilik verilmişdir”».

Ə'məş dedi: «Bu ayə bizim qiraətimizdə də bu cürdür».

Bu hədisi həmçinin Buxari «Səhih» əsərində (10-cu cild, səh. 15; 17-ci cild, səh. 33, 217, 221), Muslim «Səhih» əsərində (17-ci cild, səh. 137), Tirmizi «Sünən» əsərində (4-cü cild, səh. 138), Əhməd «Müsnəd» əsərində (1-ci cild, səh. 389, 410, 445), ibn Cərir «Təfsir»ində (15-ci cild, səh. 155) və Təbərani «Mucəmus-Səğir» əsərində (2-ci cild, səh. 86) rəvayət etmişlər.

Tirmizi bu hədisin «həsən-səhih» olduğunu demişdir.

Tirmizi «Sünən» əsərində (4-cü cild, səh. 137) demişdir: «İbn Abbas (r.a) rəvayət edir ki, qüreyşlilər yəhudilərə: «Bizə elə bir şey öyrədin ki, onun barəsində bu kişidən (Peyğəmbərdən ﷺ) soruşaq»- dedikdə onlar: «Ruh barəsində soruşun!»- dedilər. Qüreyşlilər ondan ruh barəsində soruşduqda Uca Allah bu ayəni nazil etdi:

﴿ وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلرُّوحِۖ قُلِ ٱلرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّى وَمَآ أُوتِيتُم مِّنَ ٱلْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا ﴿٨٥﴾ ﴾

«Səndən ruh haqqında soruşurlar. De: "Ruh Rəbbimin əmrindəndir. Sizə yalnız az bir bilik verilmişdir"».

Yəhudilər dedilər: «Bizə çox elm verilib. Bizə Tövrat verilib. Kimə Tövrat verilmişsə, ona çoxlu xeyr verilmişdir!» Odur ki, bu ayə nazil oldu:

﴿ قُل لَّوْ كَانَ ٱلْبَحْرُ مِدَادًا لِّكَلِمَٰتِ رَبِّى لَنَفِدَ ٱلْبَحْرُ قَبْلَ أَن تَنفَدَ كَلِمَٰتُ رَبِّى وَلَوْ جِئْنَا بِمِثْلِهِۦ مَدَدًا ﴿١٠٩﴾ ﴾

«De: "Əgər Rəbbimin Sözlərini yazmaq üçün dəniz mürəkkəb olsaydı və bir o qədər də ona əlavə etsəydik belə, Rəbbimin Sözləri qurtarmadan öncə dənizin *suyu* qurtarardı"».[127]

Bu hədis «həsən, səhih, ğərib»dir.

Bu hədisi həmçinin Əhməd «Müsnəd» əsərində (1-ci cild, səh. 255), ibn Cərir «Təfsir»ində (15-ci cild, səh. 155) və Hakim «Mustədrək» əsərində (2-ci cild, səh. 531) rəvayət etmişlər.

İbn Kəsir «Təfsir»ində (3-cü cild, səh. 60) birinci hədisi izah edərkən demişdir: «Baxmayaraq ki, bu surə Məkkə surəsi hesab olunur, lakin hədisdən görünür ki, Mədinədəki yəhudilər Peyğəmbərdən ﷺ ruh barəsində soruşmuş və bu ayə orada nazil olmuşdur. Bu anlaşılmazlığın cavabı odur ki, ayə bir dəfə Məkkədə, bir dəfə də Mədinədə nazil olmuşdur. Yaxud da bu ayə onların sualına cavab olaraq nazil olmuşdur».

---

[127] [«əl-Kəhf» surəsi, 109.]

Uca Allah buyurur:

﴿ قُلِ ٱدۡعُواْ ٱللَّهَ أَوِ ٱدۡعُواْ ٱلرَّحۡمَٰنَۖ أَيّٗا مَّا تَدۡعُواْ فَلَهُ ٱلۡأَسۡمَآءُ ٱلۡحُسۡنَىٰۚ وَلَا تَجۡهَرۡ بِصَلَاتِكَ
وَلَا تُخَافِتۡ بِهَا وَٱبۡتَغِ بَيۡنَ ذَٰلِكَ سَبِيلٗا ١١٠ ﴾

«De: “İstər Allah deyib çağırın, istərsə də ər-Rəhman deyin. Necə çağırsanız da, hər halda ən gözəl adlar Ona məxsusdur”. Namazını nə uca səslə, nə də pıçıltı ilə qıl. Bunların arasında orta bir yol tut»

(110-cu ayə)

Buxari «Səhih» əsərində (10-cu cild, səh. 19) demişdir: «İbn Abbas (r.a)

﴿ وَلَا تَجۡهَرۡ بِصَلَاتِكَ وَلَا تُخَافِتۡ بِهَا ﴾

«Namazını nə uca səslə, nə də pıçıltı ilə qıl…» ayəsi barədə demişdir: «Bu ayə İslamın əvvəllərində, Peyğəmbər ﷺ Məkkədə gizli dəvət apararkən nazil olmuşdur. O, səhabələri ilə birlikdə namaz qıldığı zaman Quranı uca səslə oxuyardı. Müşriklər də bunu eşitdikdə həm Quranı, həm onu nazil edəni, həm də onu gətirəni söyərdilər. Uca Allah da Peyğəmbərinə ﷺ bu ayəni nazil etdi:

﴿ وَلَا تَجۡهَرۡ بِصَلَاتِكَ وَلَا تُخَافِتۡ بِهَا وَٱبۡتَغِ بَيۡنَ ذَٰلِكَ سَبِيلٗا ١١٠ ﴾

«Namazını nə uca səslə, nə də pıçıltı ilə qıl. Bunların arasında orta bir yol tut».

Bu hədisi həmçinin Muslim «Səhih» əsərində (4-cü cild, səh. 165), Tirmizi «Sünən» əsərində (4-cü cild, səh. 139), Nəsai «Sünən» əsərində (2-ci cild, səh. 138), Əhməd «Müsnəd» əsərində (1-ci cild, səh. 23, 215), ibn Cərir «Təfsir»ində (15-ci cild, səh. 184-186), Əhməd ibn Məniy' (ibn Həcərin «Mətalibul Aliyə» əsərində (səh. 441) qeyd olundu-

ğu kimi), Bəzzar «Müsnəd» əsərində və ibn Hişam «Sira» əsərində (1-ci cild, səh. 314) rəvayət etmişlər.

Buxari «Səhih» əsərində (10-cu cild, səh. 20), Muslim «Səhih» əsərində (4-cü cild, səh. 165) və ibn Cərir «Təfsir»ində (15-ci cild, səh. 183) bu hədisi istinad edərək Aişədən (r.a) rəvayət etmiş və ayənin Peyğəmbər ﷺ dua edərkən nazil olduunu qeyd etmişlər.

Tirmizi bu hədisi Huşeymdən iki isnadla (ibn Abbasdan (r.a)) rəvayət etmiş və demişdir: «Bu hədisin hər iki isnadı «həsən-səhih»dir.

Heysəmi «Məcməuz-Zəvaid» əsərində demişdir: «İbn Abbas (r.a) və Aişədən (r.a) rəvayət olunan hər iki hədisin ravilərinin hamısı Buxari və Muslimin istinad etdiyi ravilərdir».

İbn Cərir «Təfsir»ində (15-ci cild, səh. 185) demişdir: «İbn Abbas (r.a) rəvayət edir ki, Peyğəmbər ﷺ namaz qıldığı zaman Quranı uca səslə oxuyardı. Müşriklər ona qulaq asmayaraq dağılıb getdikdə, içərilərindən bir kişi oğrun-oğrun ona qulaq asardı. O görəndə ki, müşriklər onun Peyğəmbəri ﷺ dinlədiyini başa düşüb ona əziyyət verəcəklər, qorxusundan dərhal oradan uzaqlaşardı. Peyğəmbər ﷺ Quranı yavaş səslə oxuduqda isə ona qulaq asmaq istəyənlər heç nə eşitmirdilər. Uca Allah da bu ayəni nazil etdi:

﴿وَلَا تَجْهَرْ بِصَلَاتِكَ وَلَا تُخَافِتْ بِهَا وَٱبْتَغِ بَيْنَ ذَٰلِكَ سَبِيلًا ﴿١١٠﴾﴾

«Namazını nə uca səslə, nə də pıçıltı ilə qıl. Bunların arasında orta bir yol tut».

Bu iki hədis arasında heç bir ziddiyyət yoxdur. Ola bilsin ki, müşriklər həm Quranı, həm onu nazil Edəni, həm də onu gətirəni söyür və həmçinin ona qulaq asana əziyyət verirdilər. Həmçinin Uca Allah: «namaz qılarkən»- dedikdə, təşəhhüddə dua edərkən də nəzərdə tutula bilər. Necə ki, ibn

Cərir bunu «Təfsir»ində (15-ci cild, səh. 187) rəvayət etmişdir. Daha doğrusunu isə Allah bilir.

Məryəm surəsi

Uca Allah buyurur:

﴿ وَمَا نَتَنَزَّلُ إِلَّا بِأَمْرِ رَبِّكَ ۖ لَهُۥ مَا بَيْنَ أَيْدِينَا وَمَا خَلْفَنَا وَمَا بَيْنَ ذَٰلِكَ ۚ وَمَا كَانَ رَبُّكَ
نَسِيًّا ﴿٦٤﴾ ﴾

«*Mələklər dedi:* “Biz *dünyaya* ancaq sənin Rəbbinin əmri ilə enirik. Önümüzdə, arxamızda və onların arasında nə varsa, Ona məxsusdur. Rəbbin unudan deyildir”».

(64-cü ayə)

Buxari «Səhih» əsərində (10-cu cild, səh. 43) demişdir: «İbn Abbas (r.a) rəvayət edir ki, Peyğəmbər ﷺ Cəbrailə عليه السلام: «Bizi daha çox ziyarət etməyə sənə nə mane olur?»- dedi və Uca Allah da bu ayəni nazil etdi:

﴿ وَمَا نَتَنَزَّلُ إِلَّا بِأَمْرِ رَبِّكَ ۖ لَهُۥ مَا بَيْنَ أَيْدِينَا وَمَا خَلْفَنَا وَمَا بَيْنَ ذَٰلِكَ ۚ ﴾

«*Mələklər dedi:* “Biz *dünyaya* ancaq sənin Rəbbinin əmri ilə enirik. Önümüzdə, arxamızda və onların arasında nə varsa, Ona məxsusdur...”».

Bu hədisi həmçinin Buxari «Səhih» əsərində (17-ci cild, səh. 217), Tirmizi «Sünən» əsərində (4-cü cild, səh. 145), Əhməd «Müsnəd» əsərində (1-ci cild, səh. 231, 357), ibn Cərir «Təfsir»ində (16-cı cild, səh. 103) və Hakim «Mustədrək» əsərində (2-ci cild, səh. 611) rəvayət etmişlər.

Tirmizi bu hədisin «həsən, ğərib» olduğunu demişdir.

Hakim bu hədisin Buxari və Muslimin şərtlərinə görə «səhih» olduğunu demiş, Zəhəbi də bunu təsdiqləmişdir.

Uca Allah buyurur:

﴿ أَفَرَءَيْتَ ٱلَّذِى كَفَرَ بِـَٔايَٰتِنَا وَقَالَ لَأُوتَيَنَّ مَالًا وَوَلَدًا ﴿٧٧﴾ أَطَّلَعَ ٱلْغَيْبَ أَمِ ٱتَّخَذَ
عِندَ ٱلرَّحْمَٰنِ عَهْدًا ﴿٧٨﴾ كَلَّا ۚ سَنَكْتُبُ مَا يَقُولُ وَنَمُدُّ لَهُۥ مِنَ ٱلْعَذَابِ مَدًّا ﴿٧٩﴾
وَنَرِثُهُۥ مَا يَقُولُ وَيَأْتِينَا فَرْدًا ﴿٨٠﴾ ﴾

«Ayələrimizi inkar edib: “Mənə hökmən var-dövlət və övlad veriləcəkdir!”- deyən adamı gördünmü? Olmaya, o, qeybdən xəbərdardır, yoxsa ər-Rəhmandan vədə almışdır? Xeyr! Biz onun dediklərini yazacaq və əzabını qat-qat artıracağıq. Onun dediyi şeylər Bizə qalacaq və o, hüzurumuza tək-tənha gələcəkdir».

(77-80-cı ayələr)

Buxari «Səhih» əsərində (5-ci cild, səh. 221) demişdir: «Xəbbab ibn əl-Ərat (r.a) rəvayət edir ki, mən cahiliyyə dövründə dəmirçi idim. As ibn Vailin (ona qılınc düzəltdiyim üçün) mənə borcu var idi. Mən gəlib ondan borcumu istədikdə o dedi: «Məhəmmədə küfr etməyənə qədər sənin borcunu ödəməyəcəyəm». Mən: «Allah səni öldürüb, sonra diriltməyincə mən ona küfr etmərəm»[128]- dedikdə o: «Əgər mən öldükdən sonra dirilsəm, mənə mütləq mal-dövlət və övlad veriləcəkdir. Elə isə məni rahat burax, o zaman sənin borcunu ödəyəcəm»- dedi və Uca Allah da bu ayəni nazil etdi:

---

[128] [İbn Həcər «Fəthul-Bari» əsərində (8-ci cild, səh. 283) demişdir: «Allah səni öldürüb, sonra diriltməyincə mən ona küfr etmərəm – ifadəsindən onun belə olacağı təqdirdə küfr edəcəyi başa düşülür, lakin o bununla küfr edəcəyini qəsd etmir. Çünki həmin gün küfr etmək təsəvvür olunmazdır. O, sanki belə demişdir: «Mən heç vaxt küfr etməyəcəm!» O bu ifadə ilə yalnız As ibn Vaili qınamışdır. Çünki o, öldükdən sonra dirilməyə inanmırdı.]

﴿ أَفَرَءَيۡتَ ٱلَّذِي كَفَرَ بِـَٔايَٰتِنَا وَقَالَ لَأُوتَيَنَّ مَالٗا وَوَلَدًا ٧٧ أَطَّلَعَ ٱلۡغَيۡبَ أَمِ ٱتَّخَذَ عِندَ ٱلرَّحۡمَٰنِ عَهۡدٗا ٧٨ ﴾

«Ayələrimizi inkar edib: "Mənə hökmən var-dövlət və övlad veriləcəkdir!"- deyən adamı gördünmü? Olmaya, o, qeybdən xəbərdardır, yoxsa ər-Rəhmandan vədə almışdır?»

Buxari bu hədisi həmçinin «Səhih» əsərində (5-ci cild, səh. 359; 10-cu cild, səh. 44-46), Muslim «Səhih» əsərində (17-ci cild, səh. 138), Tirmizi «Sünən» əsərində (4-cü cild, səh. 146), Əhməd «Müsnəd» əsərində (5-ci cild, səh. 111), Təyalisi «Sünən» əsərində (2-ci cild, səh. 21), ibn Səd «Təbəqat» əsərində (3-cü cild, səh. 116), ibn Cərir «Təfsir»ində (16-cı cild, səh. 121) və Təbərani «Mucəmul-Kəbir» əsərində (4-cü cild, səh. 77) rəvayət etmişlər.

Tirmizi bu hədisin «həsən-səhih» olduğunu demişdir.

Əl-Ənbiya surəsi

Uca Allah buyurur:

﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ سَبَقَتۡ لَهُم مِّنَّا ٱلۡحُسۡنَىٰٓ أُوْلَٰٓئِكَ عَنۡهَا مُبۡعَدُونَ ١٠١ لَا يَسۡمَعُونَ حَسِيسَهَاۖ وَهُمۡ فِي مَا ٱشۡتَهَتۡ أَنفُسُهُمۡ خَٰلِدُونَ ١٠٢ ﴾

«Əzəlcədən ən gözəl aqibət yazılmış insanlara gəldikdə isə, onlar Oddan uzaqlaşdırılmış olacaqlar. Onlar onun uğultusunu belə eşitməyəcəklər. Onlar ürəklərinin istədiyi şeylər arasında əbədi qalacaqlar».

(101-102-ci ayələr)

Təhavi «Muşkilul-Əsar» əsərində (1-ci cild, səh. 431) demişdir: «İbn Abbas (r.a) rəvayət edir ki, Uca Allahın kita-

bında bir ayə var ki, insanlar onun barəsində məndən heç nə soruşmurlar. Bilmirəm onlar bu ayəni bildiklərinə görəmi soruşmurlar?» Ondan: «O hansı ayədir»- deyə soruşduqda, o dedi:

﴿ إِنَّكُمۡ وَمَا تَعۡبُدُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ أَنتُمۡ لَهَا وَٰرِدُونَ ٩٨ ﴾

«*Ey kafirlər!* Siz və Allahdan başqa tapındıqlarınız Cəhənnəm odunusunuz. Siz *mütləq* ora girəcəksiniz»[129] ayəsi nazil olduqda Məkkə əhli təhqir olunduqlarını düşünüb dedilər: «Məhəmməd bizim tanrıları söydü». İbn əz-Zəbəri onların yanına gəlib: «Sizə nə olub?»- deyə soruşdu. Onlar dedilər: «Məhəmməd bizim tanrıları söydü». O: «Nə dedi?»- deyə soruşduqda onlar: «O

﴿ إِنَّكُمۡ وَمَا تَعۡبُدُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ أَنتُمۡ لَهَا وَٰرِدُونَ ٩٨ ﴾

«*Ey kafirlər!* Siz və Allahdan başqa tapındıqlarınız Cəhənnəm odunusunuz. Siz *mütləq* ora girəcəksiniz» - deyir. O dedi: «Onu Mənim yanıma çağırın». Məhəmməd ﷺ onun yanına gəldikdə o dedi: «Ey Məhəmməd! Bu dediklərin xüsusən bizim ilahilərimizə aiddir, yoxsa Allahdan başqa ibadət olunan hər şeyə şamil edilir?» Peyğəmbər ﷺ dedi: «Əksinə, bu ayə Allahdan başqa ibadət olunan hər bir şeyə şamil edilir». O dedi: «Biz ona qalib gəldik! Ey Məhəmməd! Səni and verirəm bu evin Rəbbinə! De görək İsa, Üzeyr və mələklər əməlisaleh qullar deyillərmi?» Peyğəmbər ﷺ: «Əlbəttə (əməlisaleh qullardır)!» - deyə cavab verdikdə o dedi: «Nəsranilər İsaya, yəhudilər Üzeyirə və bənu Məlih də mələklərə ibadət edir». Məkkə əhli sevinclə güldü və bu ayə nazil oldu:

---

[129] [«əl-Ənbiya» surəsi, 98.]

﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ سَبَقَتۡ لَهُم مِّنَّا ٱلۡحُسۡنَىٰٓ أُوْلَٰٓئِكَ عَنۡهَا مُبۡعَدُونَ ١٠١﴾

«Əzəlcədən ən gözəl aqibət yazılmış insanlara gəldikdə isə, onlar Oddan uzaqlaşdırılmış olacaqlar ….». Sonra da bu ayə nazil oldu:

﴿۞ وَلَمَّا ضُرِبَ ٱبۡنُ مَرۡيَمَ مَثَلًا إِذَا قَوۡمُكَ مِنۡهُ يَصِدُّونَ ٥٧﴾

«Məryəm oğlu örnək göstərilincə sənin xalqın sevincdən güldü»[130] - hay-küy saldılar.

Bu hədisi həmçinin Təhavi «Muşkilul-Əsar» əsərində (1-ci cild, səh. 431-432), Təbərani «Mucəmul-Kəbir» əsərində (12-ci cild, səh. 153) Xətib əl-Bəğdadi «Fiqh və Mutəfəqqih» əsərində (səh. 70) və Hakim «Mustədrək» əsərində (2-ci cild, səh. 384) rəvayət etmişlər. Beləliklə bu hədis «Səhih li-ğeyrihi» hesab olunur.

Əl-Həcc surəsi

Uca Allah buyurur:

﴿۞ هَٰذَانِ خَصۡمَانِ ٱخۡتَصَمُواْ فِي رَبِّهِمۡۖ فَٱلَّذِينَ كَفَرُواْ قُطِّعَتۡ لَهُمۡ ثِيَابٞ مِّن نَّارٖ
يُصَبُّ مِن فَوۡقِ رُءُوسِهِمُ ٱلۡحَمِيمُ ١٩﴾

«Onlar öz Rəbbi barəsində höcətləşən iki dəstədir. Kafirlər üçün oddan paltar biçiləcək, başlarına da qaynar su töküləcəkdir».

(19-cu ayə)

Buxari «Səhih» əsərində (8-ci cild, səh. 298) demişdir: «Əbu Zərr (r.a) rəvayət edir ki,

---

130 [«əz-Zuxruf» surəsi, 57.]

﴿ ۞ هَٰذَانِ خَصۡمَانِ ٱخۡتَصَمُواْ فِي رَبِّهِمۡۖ ﴾ الآية

«Onlar öz Rəbbi barəsində höcətləşən iki dəstədir...» ayəsi Qüreyş qəbiləsindən olan altı kişi - Əli (r.a), Həmzə (r.a), Ubeydə ibn əl-Haris (r.a), Şeybə ibn Rəbiə, Ütbə ibn Rəbiə və Vəlid ibn Ütbə - barəsində nazil olmuşdur».

Bu hədisi həmçinin Buxari «Səhih» əsərində (10-cu cild, səh. 59), Muslim «Səhih» əsərində (18-ci cild, səh. 166), ibn Macə «Sünən» əsərində (2835-ci hədis), Təyalisi «Müsnəd» əsərində (2-ci cild, səh. 21), ibn Səd «Təbəqat» əsərində (2-ci cild, səh. 10), ibn Cərir «Təfsir»ində (17-ci cild, səh. 131) və Təbərani «Mucəmul-Kəbir» əsərində (3-cü cild, səh. 164) rəvayət etmişlər.

Buxari başqa rəvayətində (8-ci cild, səh. 299) demişdir: «Əli (r.a) belə demişdir: «Qiyamət günü mən Rəhmanın hüzurunda (müşriklərlə) mühakimə olmaq üçün ilk diz çökən kimsə olacağam»».

Hədisin isnadında olan ravilərdən biri, Qeys belə demişdir: «Allahın

﴿ ۞ هَٰذَانِ خَصۡمَانِ ٱخۡتَصَمُواْ فِي رَبِّهِمۡۖ ﴾ الآية

«Onlar öz Rəbbi barəsində höcətləşən iki dəstədir...» ayəsi Bədr döyüşündə mübarizə aparan (bir-birilə təkbətək vuruşan) Əli (r.a), Həmzə (r.a), Ubeydə ibn əl-Haris (r.a), Şeybə ibn Rəbiə, Ütbə ibn Rəbiə və Vəlid ibn Ütbə barəsində nazil olmuşdur. (Belə ki, Həmzə (r.a) Ütbə ibn Rəbiə ilə, Əli (r.a) Şeybə ibn Rəbiə ilə, Ubeydə ibn əl-Haris (r.a) isə Vəlid ibn Ütbə ilə təkbətək döyüşdü.[131])

---

[131] [«Fəthul-Bari», 7/347]

Uca Allah buyurur:

﴿أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقَٰتَلُونَ بِأَنَّهُمۡ ظُلِمُواْۚ وَإِنَّ ٱللَّهَ عَلَىٰ نَصۡرِهِمۡ لَقَدِيرٌ ٣٩﴾

«*Kafirlərin* vuruşa başladığı insanlara, *o kafirlərlə vuruşmağa* icazə verilmişdir. Çünki onlar zülmə məruz qalmışlar. Şübhəsiz ki, Allah onlara kömək etməyə qadirdir».

(39-cu ayə)

Əhməd «Müsnəd» əsərində (1-ci cild, səh. 216) demişdir: «İbn Abbas (r.a) rəvayət edir ki, Peyğəmbər ﷺ Məkkədən çıxdığı zaman Əbu Bəkr (r.a) dedi: «Onlar Peyğəmbəri ﷺ öz yurdundan çıxartdılar. Biz Allahın bəndələriyik və Onun hüzuruna qayıdacağıq. Onlar mütləq həlak olacaqlar». Uca Allah da bu ayəni nazil etdi:

﴿أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقَٰتَلُونَ بِأَنَّهُمۡ ظُلِمُواْۚ وَإِنَّ ٱللَّهَ عَلَىٰ نَصۡرِهِمۡ لَقَدِيرٌ ٣٩﴾

«*Kafirlərin* vuruşa başladığı insanlara, *o kafirlərlə vuruşmağa* icazə verilmişdir. Çünki onlar zülmə məruz qalmışlar. Şübhəsiz ki, Allah onlara kömək etməyə qadirdir». - bu ayədən məlum oldu ki, döyüş olacaq.

Bu hədisin isnadında olan ravilərin hamısı Buxari və Muslimin istinad etdiyi ravilərdir.

Bu hədisi həmçinin Tirmizi «Sünən» əsərində (4-cü cild, səh. 151), Nəsai «Sünən» əsərində (6-cı cild, səh. 3) ibn Cərir «Təfsir»ində (7-ci cild, səh. 172) və Təbərani «Mucəm» əsərində, ibn Hibban (Heysəminin «Məvariduz-Zaman» əsərində qeyd olunduğu kimi), ibn Əbi Hatim «Təfsir»ində (ibn Kəsir «Təfsir»ində (3-cü cild, səh. 225) qeyd olunduğu kimi) və Hakim «Mustədrək» əsərində (2-ci cild, səh. 66, 246, 390; 3-cü cild, səh. 7) rəvayət etmişlər.

Hakim bu hədisin Buxari və Muslimin şərtlərinə uyğun olduğunu demiş, Zəhəbi isə bu haqda susmuşdur.

Sonra Tirmizinin «Sünən» əsərindən (5-ci cild, səh. 325) mənə məlum oldu ki, hədisin isnadı «mürsəl»dir. İbn Cərir isə «Təfsir»ində (17-ci cild, səh. 172) bu hədisi «məvsul» isnadla Qeys ibn Rəbiəyə istinad edərək rəvayət etmişdir. O isə «daif» ravidir.

Hakim «Mustədrək» əsərində (3-cü cild, səh. 7) bu hədisi rəvayət etmişdir. Lakin məlumdur ki, onun rəvayətlərində xətalar çoxdur. Sonra mən Daraqutninin «İləl» əsərində (1-ci cild, səh. 214) onun bu hədisi «məvsul» isnadla rəvayət etdiyini gördüm. Lakin bu rəvayətdə də ixtilaf olduğu mənə bəlli olduqdan sonra deyə bilərəm ki, hədisin isnadının «mürsəl» olması rəyi daha üstündür. Daha doğrusunu isə Allah bilir.

Əl-Muminun surəsi

Uca Allah buyurur:

﴿وَلَقَدۡ أَخَذۡنَٰهُم بِٱلۡعَذَابِ فَمَا ٱسۡتَكَانُواْ لِرَبِّهِمۡ وَمَا يَتَضَرَّعُونَ ٧٦﴾

«Biz onları əzabla yaxaladıq, onlar yenə öz Rəbbinə boyun əymədilər, *Ona* yalvarıb-yaxarmadılar.»

(76-cı ayə)

İbn Cərir «Təfsir»ində (18-ci cild, səh. 45) demişdir: «İbn Abbas (r.a) rəvayət edir ki, Əbu Süfyan Peyğəmbərin ﷺ yanına gəlib dedi: «Ey Məhəmməd! Səni Allaha və qohumluq əlaqəsinə and verirəm! De görək yediyimiz ilhiz (dəri və qan) barəsində nə deyə bilərsən. Uca Allah da bu ayəni nazil etdi:

﴿ وَلَقَدۡ أَخَذۡنَٰهُم بِٱلۡعَذَابِ فَمَا ٱسۡتَكَانُواْ لِرَبِّهِمۡ وَمَا يَتَضَرَّعُونَ ٧٦ ﴾

«Biz onları əzabla yaxaladıq, onlar yenə öz Rəbbinə boyun əymədilər, *Ona* yalvarıb-yaxarmadılar.»

Məhəmməd ibn Humeyd ər-Razidən başqa bu hədisin isnadında olan ravilərin hamısı «siqa» ravilərdir. Məhəmməd ibn Humeydə gəlincə o, «daif» ravidir.

Lakin bu hədisi ibn Əbi Hatim və Nəsai (ibn Kəsirin «Təfsir»ində (3-cü cild, səh. 251) qeyd olunduğu kimi), ibn Hibban «Səhih» əsərində (2-ci cild, səh. 226), Hakim «Mustədrək» əsərində (2-ci cild, səh. 394) və Vahidi «Əsbabun-Nüzul» əsərində rəvayət etmişlər. Hakim bu hədisi «səhih» hesab etmiş, Zəhəbi də bunu təsdiqləmişdir. Bütün bu isnadlarla birlikdə hədis «səhih li-ğeyrihi» hesab olunur. Daha doğrusunu isə Allah bilir!

Ən-Nur surəsi

Uca Allah buyurur:

﴿ ٱلزَّانِي لَا يَنكِحُ إِلَّا زَانِيَةً أَوۡ مُشۡرِكَةٗ وَٱلزَّانِيَةُ لَا يَنكِحُهَآ إِلَّا زَانٍ أَوۡ مُشۡرِكٞۚ وَحُرِّمَ ذَٰلِكَ عَلَى ٱلۡمُؤۡمِنِينَ ٣ ﴾

«Zinakar kişi ancaq zinakar və ya müşrik bir qadınla evlənə bilər. Zinakar qadın da yalnız zinakar və ya müşrik bir kişiyə ərə gedə bilər. Möminlərə isə bu, haram edilmişdir».

(3-cü ayə)

Tirmizi «Sünən» əsərində (4-cü cild, səh. 152) demişdir: «Amr ibn Şueyb atasından, o da babasından rəvayət edir ki,

Mərsəd ibn əbi Mərsəd adlı bir kişi əsirləri Məkkədən Mədinəyə aparırdı. Bu kişinin Məkkədə Ənaq adlı əxlaqsız bir qadın tanışı var idi. Bir dəfə o, Məkkədə olan əsirlərdən birini Mədinəyə aparmağa söz verdi. Mərsəd deyir ki, o, aylı bir gecədə Məkkədəki divarlardan birinin kölgəsində oturub onu (əsiri) gözləyirdi. Bu vaxt Ənaq gəldi və divarın dibindəki qaraltıya nəzər saldı. Sonra yaxınlaşıb məni tanıdı və dedi: «Mərsəd, bu sənsən?» Mən dedim: «Bəli, mənəm!» O dedi: «Xoş gördük. Gedək bir gecə bizdə qal». Mən dedim: «Ey Ənaq, Allah zinanı haram etdi!» Bu zaman Ənaq: «Ey şəhər əhli! Bu kişi sizin əsirlərinizi qaçırır!»- deyib qışqırdı. Onlardan səkkiz nəfər məni təqib etməyə başladı. Mən gəlib «Xəndəmə» deyilən yerə çatdım və oradakı mağaraya daxil oldum. Onlar gəlib məni axtarmağa başladılar. Allah onların gözlərini bağladı və onlar məni görmədilər. Onlar çıxıb getdikdən sonra mən söz verdiyim adamın yanına gəlib onu apardım. Əzxərə gəlib çatdıqda ona vurulmuş qandalları açdım. Mən onu çox çətinliklə gətirib Mədinəyə çatdırdım və sonra Peyğəmbərin ﷺ yanına gəlib dedim: «Ey Allahın elçisi, məni Ənaqla evləndir!» O susdu və mənə heç bir cavab vermədi. Uca Allah da bu ayəni nazil etdi:

﴿ ٱلزَّانِى لَا يَنكِحُ إِلَّا زَانِيَةً أَوْ مُشْرِكَةً وَٱلزَّانِيَةُ لَا يَنكِحُهَآ إِلَّا زَانٍ أَوْ مُشْرِكٌ ﴾

«Zinakar kişi ancaq zinakar və ya müşrik bir qadınla evlənə bilər. Zinakar qadın da yalnız zinakar və ya müşrik bir kişiyə ərə gedə bilər...». Peyğəmbər ﷺ bu ayəni mənə oxuyub dedi: «Onunla evlənmə!»

Bu hədis «həsən, ğərib»dir.

Bu hədisi həmçinin Əbu Davud «Sünən» əsərində (2-ci cild, səh. 176), Nəsai «Sünən» əsərində (6-cı cild, səh. 54), ibn Cərir «Təfsir»ində (18-ci cild, səh. 71) və Hakim «Mustədrək» əsərində (2-ci cild, səh. 166) rəvayət etmişlər.

İbn Cəririn rəvayət etdiyi isnadda «mübhəm» ravi vardır.

Hakim bu hədisin isnadının «səhih» olduğunu demiş, Zəhəbi də onu təsdiqləmişdir.

Uca Allah buyurur:

﴿ وَٱلَّذِينَ يَرۡمُونَ أَزۡوَٰجَهُمۡ وَلَمۡ يَكُن لَّهُمۡ شُهَدَآءُ إِلَّآ أَنفُسُهُمۡ فَشَهَٰدَةُ أَحَدِهِمۡ أَرۡبَعُ شَهَٰدَٰتِۭ بِٱللَّهِ إِنَّهُۥ
لَمِنَ ٱلصَّٰدِقِينَ ٦ وَٱلۡخَٰمِسَةُ أَنَّ لَعۡنَتَ ٱللَّهِ عَلَيۡهِ إِن كَانَ مِنَ ٱلۡكَٰذِبِينَ ٧ وَيَدۡرَؤُاْ عَنۡهَا
ٱلۡعَذَابَ أَن تَشۡهَدَ أَرۡبَعَ شَهَٰدَٰتِۭ بِٱللَّهِ إِنَّهُۥ لَمِنَ ٱلۡكَٰذِبِينَ ٨ وَٱلۡخَٰمِسَةَ أَنَّ غَضَبَ ٱللَّهِ
عَلَيۡهَآ إِن كَانَ مِنَ ٱلصَّٰدِقِينَ ٩ ﴾

«Arvadlarını *zinada* günahlandırıb özlərindən başqa şahidləri olmayanların hər birinin şahidliyi, özünün doğru danışanlardan olmasına dair dörd dəfə Allahı şahid tutması, beşinci dəfə isə: “Əgər yalan danışanlardandırsa, Allah ona lənət eləsin!”- *deməsidir*. Qadının da ərinin yalan danışanlardan olduğuna dair dörd dəfə Allahı şahid tutması cəzanı ondan dəf edər. Beşinci dəfə: “Əgər *ər* doğru danışanlardandırsa, Allah o qadına lənət eləsin!”- *deməlidir*».

(6-9-cu ayələr)

Buxari «Səhih» əsərində (10-cu cild, səh. 64) demişdir: «Səhl ibn Səd (r.a) rəvayət edir ki, (Bənu İclan tayfasından olan) Uveymir (r.a) tayfa başçısı olan Asim ibn Adiyin (r.a) yanına gəlib dedi: «Bir kişi öz qadınını başqa bir kişi ilə zina edərkən tutsa, nə etməlidir? O həmən kişini öldürməli, siz də onu öldürməlisiniz? Yoxsa bunun başqa bir yolu var? Bu barədə mənə aydınlıq gətirmək üçün bunu Allahın elçisindən soruş». Asim (r.a) Peyğəmbərin ﷺ yanına gəlib: «Ey Allahın elçisi!»- deyərək bu barədə ondan soruşdu, lakin bu suallar Peyğəmbərin xoşuna gəlmədi. Uveymir (r.a) bunun

cavabını Asimdən (r.a) soruşduqda o dedi: «Həqiqətən, bu suallar Peyğəmbərin xoşuna gəlmədi və bunu çox pis əməl saydı!» Uveymir (r.a) : «Allaha and olsun ki, gedib özüm bu barədə Peyğəmbərdən ﷺ soruşacağam!» - deyib onun yanına getdi. O, Asimə (r.a) verdiyi sualları Peyğəmbərə ﷺ verdikdə o dedi: «Artıq Allah sənin və zövcənin barəsində ayə nazil etdi!». Sonra o onlara Allahın kitabında olduğu kimi[132] lənətləşməyi[133] əmr etdi. Onlar Peyğəmbərin ﷺ əmrini yerinə yetirdikdən sonra o: «Ey Allahın elçisi! Mən onu boşamasam, ona zülm etmiş olaram»- deyib onu boşadı. Bundan sonra bu hökm sünnə olaraq hər bir lənətləşən ər-arvada tətbiq olundu. Sonra Peyğəmbər ﷺ dedi: «Əgər doğulacaq uşaq qara dərili, gözləri qara, iri yanlı və kök baldırlı olarsa, mən Uveymirin haqlı olduğunu hesab edərəm. Yox, əgər uşaq qırmızı dərili, cılız doğulmuş olarsa, mən Uveymirin öz zövcəsinə böhtan və iftira atdığını sanaram».

Sonra qadın Peyğəmbərin təsvir etdiyi şəkildə olan və Uveymirin (r.a) haqlı olduğunu sübut edən bir uşaq dünyaya gətirdi. Ona görə də uşaq anasına mənsub oldu».

Bu hədisi həmçinin Buxari «Səhih» əsərində (11-ci cild, səh. 282, 369, 376; 17-ci cild, səh. 40), Muslim «Səhih» əsərində (10-cu cild, səh. 120, 123), Əbu Davud «Sünən» əsərində (2-ci cild, səh. 241), Nəsai «Sünən» əsərində (6-cı

---

[132] [«ən-Nur» surəsi, 6-9.]

[133] [Lənətləşmə o deməkdir ki, kişi öz arvadını zina etməkdə ittiham etdikdən sonra, hər ikisi hakimin yanına gəlir və o, əvvəl kişiyə, sonra da qadına birinin digərinə lənət etməsini tələb edir. Kişi deyir: «Mən şəhadət verirəm ki, o, filankəslə zina etmişdir». Bunu dörd dəfə təkrar etdikdən sonra beşinci dəfə isə: «Əgər onu yalandan ittiham edirəmsə, Allahın mənə lənəti olsun!»- deyir. Qadın isə dörd dəfə: «mən şəhadət verirəm ki, o, məni zinada ittiham etməklə yalan danışır!» - dedikdən sonra beşinci dəfə: «Əgər o doğru danışırsa, Allahın lənəti mənə olsun!» - deyir. Bundan sonra qadın ondan boşanmış hesab olunur və heç vaxt ona halal olmur. [Təkrar ona ərə gedə bilməz.] Lisanul Ərəb (13-cü cild, səh. 388)]

cild, səh. 140), ibn Macə «Sünən» əsərində (2066-cı hədis), Əhməd «Müsnəd» əsərində (5-ci cild, səh. 334, 337), Malik «Müvatta» əsərində (2-ci cild, səh. 89), Darimi «Sünən» əsərində (2-ci cild, səh. 150), Daraqutni «Sünən» əsərində (3-ci cild, səh. 274) və ibn Cərir «Təfsir»ində (18-ci cild, səh. 85) rəvayət etmişlər.

Buxari «Səhih» əsərində (10-cu cild, səh. 65) demişdir: «İbn Abbas (r.a) rəvayət edir ki, Hilal ibn Ümeyyə (r.a) Peyğəmbərin ﷺ yanına gəlib, zövcəsini Şureyk ibn Səhma ilə zina etməkdə günahlandırdı. Peyğəmbər ﷺ dedi: «Ya dediyini sübuta yetir, ya da cəzalandırılacaqsan». Hilal (r.a) dedi: «Ey Allahın elçisi! Bizdən birimiz arvadı ilə yataqda bir kişi görərsə sübut axtarmalıdır?» Peyğəmbər ﷺ dediyini bir daha təkrar etdikdə Hilal (r.a) dedi: «Səni haqq ilə göndərənə and olsun ki, mən doğru danışıram və Allah məni bu cəzadan qurtarmaq üçün ayə nazil edəcək». Bu zaman Cəbrail عليه السلام

﴿ وَٱلَّذِينَ يَرْمُونَ أَزْوَٰجَهُمْ ﴾ حتى بلغ ﴿ إِن كَانَ مِنَ ٱلصَّٰدِقِينَ ﴿٩﴾ ﴾

«Arvadlarını *zinada* günahlandırıb….» ayəsindən **«“Əgər yalan danışanlardandırsa, Allah ona lənət eləsin!”- *deməsidir*»** ayəsinə qədər olan Allahın ayələrini endirdi. Peyğəmbər ﷺ qadının yanına bir nəfər göndərib onu çağırtdırdı. Qadın əri Hilal (r.a) ilə birgə Peyğəmbərin ﷺ hüzuruna gəldi və Peyğəmbər ﷺ dedi: «Həqiqətən, Allah sizdən birinizin yalan danışdığını bilir. O şəxs tövbə etmək istəmirmi?»

Sonra qadın ayağa qalxıb ərinin yalan danışmasına dair dörd dəfə şəhadət verdi. Beçinci dəfə şəhadət vermək istədikdə, səhabələr onu dayandırıb dedilər: «Diqqət et! Bu sonuncu şəhadətin sənin üçün pis nəticələnə bilər».

Qadın bir anlıq tərəddüd etdi və biz onun bu inadkarlı-

ğından əl çəkəcəyini zənn etdik. Sonra qadın: «Mən heç vaxt qövmümü rüsvay edib, adımı bədnam edə bilmərəm» - deyib (lənətləşməni başa çatdırdı və) getdi.

Peyğəmbər ﷺ dedi: «Bu qadına diqqət edin! Əgər o, qara göz, iri yanlı və kök baldırlı bir uşaq dünyaya gətirsə, deməli o Şureyk ibn Səhmadandır!» Qadın Peyğəmbərin ﷺ təsvir etdiyi kimi bir uşaq dünyaya gətirdi. Sonra Peyğəmbər ﷺ dedi: «Allahın Öz kitabında nazil etdiyi hökm («nemət və mərhəmət») olmasaydı o qadınla hesablaşardım. (yəni onu daş-qalaq edərdim).»

Bu hədisi həmçinin Tirmizi «Sünən» əsərində (4-cü cild, səh. 154), Əbu Davud «Sünən» əsərində (4-cü cild, səh. 243), ibn Macə «Sünən» əsərində (2067-ci hədis), Əhməd «Müsnəd» əsərində (1-ci cild, səh. 238, 273), Daraqutni «Sünən» əsərində (3-cü cild, səh. 277), ibn Cərir «Təfsir»ində (18-ci cild, səh. 83) və Hakim «Mustədrək» əsərində (2-ci cild, səh. 202) rəvayət etmişlər.

Hakim bu hədisin Buxari və Muslimin şərtlərinə görə «səhih» olduğunu demiş, Zəhəbi isə bu barədə susmuşdur.

Muslim «Səhih» əsərində (10-cu cild, səh. 123) demişdir: «Səid ibn Cubeyr deyir ki, lənətlənmiş ər-arvadın - Musab və onun arvadının - ayrılıb-ayrılmaması barədə məndən soruşdular. Nə cavab verəcəyimi bilmədim. Odur ki, Məkkəyə, ibn Ömərin (r.a) mənzilinə gəldim və qapıda duran uşağa dedim: «Onun yanına daxil olmağım üçün izn istə». Uşaq: «O indi istirahət edir»- deyə cavab verdikdə ibn Ömər (r.a) mənim səsimi eşidib dedi: «Cubeyrin (r.a) oğlusan?» Mən «bəli!»- deyə cavab verdikdə o dedi: «İçəri gəl. Allaha and olsun mən bilirəm ki, sənin bu saatda gəlməyin yalnız ciddi ehtiyacdan irəli gələ bilər». Mən içəri daxil olduqda onu ağac liflərindən düzəldilmiş yastığa söykəndiyini gördüm və dedim: «Ey əbu Abdurrəhman! Lənətləşən ər-

arvad ayrılmalıdırlarmı?» O dedi: «Sübhanəllah! Əlbəttə, həqiqətən, ilk dəfə bu barədə filankəsin oğlu filankəs soruşub demişdi: «Ey Allahın elçisi! Bizdən birimiz zövcəsini zina edərkən yaxalasa, nə etməlidir? Əgər o bu barədə xəbər versə böyük bir günahı ifşa etmiş olur, bunu gizlətsə isə onu ört-basdır etmiş olur». Peyğəmbər ﷺ susdu və ona heç bir cavab vermədi. Bir müddət sonra o, yenə gəlib dedi: «Səndən hökmü barəsində soruşduğum o müsibətə düçar olan mən özüməm». Uca Allah da Nur surəsində olan bu ayələri nazil etdi.

﴿ وَٱلَّذِينَ يَرۡمُونَ أَزۡوَٰجَهُمۡ ﴾

«Arvadlarını *zinada* günahlandırıb….»

Peyğəmbər ﷺ bu ayələri ona oxuyub, nəsihət etdikdən sonra dünya əzabının axirət əzabından daha yüngül olacağı barədə ona xəbər verdi. O dedi: «Xeyr! Səni haqq ilə göndərənə and olsun ki, mən ona böhtan atmıram!» Peyğəmbər ﷺ qadını çağırtdırdı, ona nəsihət edib dünya əzabının axirət əzabından daha yüngül olacağını ona xəbər verdi. Qadın dedi: «Xeyr! Səni haqq ilə göndərənə and olsun ki, o yalan danışır!»

Əvvəlcə kişi doğru danışdığına dair dörd dəfə Allahın adı ilə şəhadət verdi və beşinci dəfə: «Əgər yalan deyirəmsə, Allah mənə lənət etsin»- dedi. Sonra qadın onun yalan deməsi barəsində dörd dəfə Allahın adı ilə şəhadət gətirdi və beşinci dəfə: «Əgər o doğru deyirsə, Allahın qəzəbi məni tutsun»- dedi. Sonra Peyğəmbər ﷺ onları ayırdı. (bir-birindən boşadı.)

Bu hədisi həmçinin Tirmizi «Sünən» əsərində (2-ci cild, səh. 224; 4-cü cild, səh. 154), Nəsai «Sünən» əsərində (6-ci cild, səh. 144) Əhməd «Müsnəd» əsərində (2-ci cild, səh. 19, 42), Darimi «Sünən» əsərində (2-ci cild, səh. 150), ibn

Carud «Müntəqa» əsərində (səh. 252) və ibn Cərir «Təfsir»ində (18-ci cild, səh. 84) rəvayət etmişlər.

Tirmizi bu hədisin «səhih» olduğunu demişdir.

Bu hədisdə sual verən və lənətləşən şəxsin kim olduğu bəlli deyildir, lakin Muslim və Nəsainin rəvayət etdiyi hədisdə onun İclani (r.a) olduğu qeyd olunmuşdur.

Muslim «Səhih» əsərində (10-cu cild, səh. 127) demişdir: «Abdullah (r.a) rəvayət edir ki, cümə gecəsi məsciddə idik. Ənsarlardan bir kişi gəlib dedi: «Əgər bir kişi həyat yoldaşını başqa bir kişi ilə zina edərkən tutsa və bu barədə xəbər versə onu şallaqlayacaqsınız, yaxud öldürübsə onu öldürəcəksiniz? Yox əgər susarsa, günahı gizlətmiş olar? Allaha and olsun ki, bu haqda Peyğəmbərdən ﷺ mütləq soruşacağam».

Ertəsi gün o, Peyğəmbərin ﷺ yanına gəlib dünən dediklərini ona dedi. Peyğəmbər ﷺ : «Allahım, bunun hökmünü bizə bəyan et!»- deyib dua etməyə başladı və lənət ayələri nazil oldu:

﴿ وَٱلَّذِينَ يَرۡمُونَ أَزۡوَٰجَهُمۡ وَلَمۡ يَكُن لَّهُمۡ شُهَدَآءُ إِلَّآ أَنفُسُهُمۡ ﴾ الآيات

«Arvadlarını *zinada* günahlandırıb özlərindən başqa şahidləri olmayanların …..»[134]

Həmən kişi bu müsibətə düçar oldu və sonra arvadı ilə Peyğəmbərin ﷺ yanına gəlib, onun hüzurunda lənətləşdi. Kişi doğru dediyini sübuta yetirmək üçün Allahın adı ilə dörd dəfə şəhadət gətirdi və beşinci dəfə: «Yalan danışıramsa, Allah mənə lənət etsin!»- dedi. Sonra qadın lənət etmək istədikdə Peyğəmbər ﷺ ona bir az düşünməyi əmr etdi. O isə lənət edərək dönüb getdi. O getdikdən sonra Peyğəmbər ﷺ dedi: «Ola bilsin ki, onun dünyaya gətirəcəyi uşaq qara

---

[134] [«ən-Nur» surəsi, 6-9.]

dərili, qıvrımsaç (yaxud barmaqları qısa) olsun».

Uşağın əlamətləri Peyğəmbərin ﷺ dediyi kimi də oldu».

Bu hədisi həmçinin əbu Davud «Sünən» əsərində (2-ci cild, səh. 242), ibn Macə «Sünən» əsərində (2068-ci hədis), Əhməd «Müsnəd» əsərində (1-ci cild, səh. 448) və ibn Cərir «Təfsir»ində (18-ci cild, səh. 84) rəvayət etmişlər.

Muslim «Səhih» əsərində (10-cu cild, səh. 128) demişdir: «Məhəmməd rəvayət edir ki, mən Ənəs ibn Malikin (r.a) lənətləşmə barəsində elmli olduğunu bilib bu haqda ondan soruşdum. O dedi: «Doğrudan da Hilal ibn Ümeyyə (r.a) zövcəsini Şureyk ibn Səhma ilə zina etməkdə ittiham etdi. O, Bəra ibn Malikin (r.a) qardaşı və İslamda ilk lənətləşən kimsə idi. O, zövcəsi ilə lənətləşdikdən sonra Peyğəmbər ﷺ dedi: «Bu qadına nəzarət edin! Əgər onun dünyaya gətirəcəyi uşaq ağbəniz, boy-buxunlu və qaragöz olarsa, deməli uşaq Hilal ibn Ümeyyədəndir (r.a). Yox əgər uşaq qara, qıvrımsaç (yaxud barmaqları qısa) arıq baldırlı olarsa, deməli uşaq Şureyk ibn Səhmadandır».

Mənə bəlli oldu ki, qadının dünyaya gətirdiyi uşaq Peyğəmbərin ﷺ Şureykdən olacaq uşağı vəsf etdiyi şəkildə doğuldu».

Bu hədisi həmçinin Nəsai «Sünən» əsərində (6-cı cild, səh. 141) rəvayət etmişdir.

Bəzzar «Kəşful-Əstar» əsərində (3-cü cild, səh. 60) demişdir: «Huzeyfə ibn əl-Yəmən (r.a) rəvayət edir ki, Peyğəmbər ﷺ Əbu Bəkrə (r.a) dedi: «Əgər sən, Ummu Rumanla birgə yad kişi görsən, nə edərsən?» O dedi: «Allaha and olsun ki, ona pislik edərəm». Sonra Peyğəmbər ﷺ dedi: «Bəs sən nə edərsən ey Ömər?» Ömər (r.a) dedi: «Allaha and olsun ki, mən onu öldürərəm. Allah aciz olana (zinaya meyl edənə) lənət etsin! Həqiqətən, o alçaqdır!» Uca Allah bu ayəni nazil etdi:

﴿ وَٱلَّذِينَ يَرۡمُونَ أَزۡوَٰجَهُمۡ وَلَمۡ يَكُن لَّهُمۡ شُهَدَآءُ إِلَّآ أَنفُسُهُمۡ ﴾ الآيات

«Arvadlarını *zinada* günahlandırıb özlərindən başqa şahidləri olmayanların …..»[135]

Heysəmi «Məcməuz-Zəvaid» əsərində (7-ci cild, səh. 74) demişdir: «Bu hədisin isnadında olan ravilərin hamısı «siqa» ravilərdir».

Huzeyfənin (r.a) hədisini əvvəlki iki hədislə cəm etməyə ehtiyac yoxdur. Çünki bu rəvayəti, ibn Kəsirin «Təfsir»ində göstərildiyi kimi Zeyd ibn Yəsirdən yalnız Əbu İshaq rəvayət etmişdir. Onu da yalnız ibn Hibban və İcli (ibn Həcərin «Təhzibut-Təhzib» əsərində qeyd olunduğu kimi) etibarlı ravi hesab etmişlər. Lakin onlar «mütəsahil»dirlər. Həmçinin bu hədisin «məvsul» və ya «mürsəl» isnadla rəvayət olunmasında ixtilaf etmişlər. Lakin «mürsəl» olduğunu deyənlər daha çox üstünlük təşkil edir. Bununla belə Əbu İshaq «müdəllis»dir və hədisi «eşitdim»- deməklə rəvayət etməmişdir.

Əvvəlki iki hədisə gəlincə isə onları cəm edib demək olar ki, Hilal ibn Ümeyyə (r.a) Peyğəmbərdən ﷺ bu barədə soruşmuş, ardınca İclani gəlib soruşduqda bu ayə nazil olmuşdur. Daha doğrusunu isə Allah bilir.

Uca Allah buyurur:

﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ جَآءُو بِٱلۡإِفۡكِ عُصۡبَةٞ مِّنكُمۡۚ لَا تَحۡسَبُوهُ شَرّٗا لَّكُمۖ بَلۡ هُوَ خَيۡرٞ لَّكُمۡۚ لِكُلِّ ٱمۡرِيٕ
مِّنۡهُم مَّا ٱكۡتَسَبَ مِنَ ٱلۡإِثۡمِۚ وَٱلَّذِي تَوَلَّىٰ كِبۡرَهُۥ مِنۡهُمۡ لَهُۥ عَذَابٌ عَظِيمٞ ١١ لَّوۡلَآ إِذۡ سَمِعۡتُمُوهُ ظَنَّ
ٱلۡمُؤۡمِنُونَ وَٱلۡمُؤۡمِنَٰتُ بِأَنفُسِهِمۡ خَيۡرٗا وَقَالُواْ هَٰذَآ إِفۡكٞ مُّبِينٞ ١٢ لَّوۡلَا جَآءُو عَلَيۡهِ بِأَرۡبَعَةِ

[135] [«ən-Nur» surəsi, 6-9.]

شُهَدَآءَۚ فَإِذۡ لَمۡ يَأۡتُواْ بِٱلشُّهَدَآءِ فَأُوْلَٰٓئِكَ عِندَ ٱللَّهِ هُمُ ٱلۡكَٰذِبُونَ ﴿١٣﴾ وَلَوۡلَا فَضۡلُ ٱللَّهِ
عَلَيۡكُمۡ وَرَحۡمَتُهُۥ فِي ٱلدُّنۡيَا وَٱلۡأٓخِرَةِ لَمَسَّكُمۡ فِي مَآ أَفَضۡتُمۡ فِيهِ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿١٤﴾ إِذۡ تَلَقَّوۡنَهُۥ
بِأَلۡسِنَتِكُمۡ وَتَقُولُونَ بِأَفۡوَاهِكُم مَّا لَيۡسَ لَكُم بِهِۦ عِلۡمٞ وَتَحۡسَبُونَهُۥ هَيِّنٗا وَهُوَ عِندَ ٱللَّهِ عَظِيمٞ
﴿١٥﴾ وَلَوۡلَآ إِذۡ سَمِعۡتُمُوهُ قُلۡتُم مَّا يَكُونُ لَنَآ أَن نَّتَكَلَّمَ بِهَٰذَا سُبۡحَٰنَكَ هَٰذَا بُهۡتَٰنٌ عَظِيمٞ ﴿١٦﴾
يَعِظُكُمُ ٱللَّهُ أَن تَعُودُواْ لِمِثۡلِهِۦٓ أَبَدًا إِن كُنتُم مُّؤۡمِنِينَ ﴿١٧﴾ وَيُبَيِّنُ ٱللَّهُ لَكُمُ ٱلۡأٓيَٰتِۚ وَٱللَّهُ
عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿١٨﴾ إِنَّ ٱلَّذِينَ يُحِبُّونَ أَن تَشِيعَ ٱلۡفَٰحِشَةُ فِي ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَهُمۡ عَذَابٌ
أَلِيمٞ فِي ٱلدُّنۡيَا وَٱلۡأٓخِرَةِۚ وَٱللَّهُ يَعۡلَمُ وَأَنتُمۡ لَا تَعۡلَمُونَ ﴿١٩﴾ وَلَوۡلَا فَضۡلُ ٱللَّهِ عَلَيۡكُمۡ
وَرَحۡمَتُهُۥ وَأَنَّ ٱللَّهَ رَءُوفٞ رَّحِيمٞ ﴿٢٠﴾ ۞ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَتَّبِعُواْ خُطُوَٰتِ ٱلشَّيۡطَٰنِۚ
وَمَن يَتَّبِعۡ خُطُوَٰتِ ٱلشَّيۡطَٰنِ فَإِنَّهُۥ يَأۡمُرُ بِٱلۡفَحۡشَآءِ وَٱلۡمُنكَرِۚ وَلَوۡلَا فَضۡلُ ٱللَّهِ عَلَيۡكُمۡ وَرَحۡمَتُهُۥ مَا
زَكَىٰ مِنكُم مِّنۡ أَحَدٍ أَبَدٗا وَلَٰكِنَّ ٱللَّهَ يُزَكِّي مَن يَشَآءُۗ وَٱللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٞ ﴿٢١﴾ وَلَا يَأۡتَلِ أُوْلُواْ
ٱلۡفَضۡلِ مِنكُمۡ وَٱلسَّعَةِ أَن يُؤۡتُوٓاْ أُوْلِي ٱلۡقُرۡبَىٰ وَٱلۡمَسَٰكِينَ وَٱلۡمُهَٰجِرِينَ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِۖ
وَلۡيَعۡفُواْ وَلۡيَصۡفَحُوٓاْۗ أَلَا تُحِبُّونَ أَن يَغۡفِرَ ٱللَّهُ لَكُمۡۗ وَٱللَّهُ غَفُورٞ رَّحِيمٌ ﴿٢٢﴾

«Şübhəsiz ki, *Aişə barəsində* yalan xəbər gətirənlər özünüzdən olan bir dəstədir. Onu özünüz üçün pis bir şey hesab etməyin. Əksinə, bu, sizin üçün xeyirlidir. O dəstədən olan hər bir şəxsin qazandığı günahın cəzası vardır. İçərilərindən günahın böyüyünü öz üstünə götürəni isə böyük bir əzab gözləyir. Nə üçün siz bunu eşitdiyiniz zaman mömin kişilər və qadınlar bir-biriləri haqda yaxşı fikirdə olub: “Bu, açıq-aydın bir böhtandır!”- deməmədilər? Nəyə görə onlar buna dair dörd şahid gətirmədilər? Madam ki, şahid gətirmədilər, deməli, onlar Allah yanında əsil yalançıdırlar. Əgər Allahın dünyada və axirətdə sizə lütfü və mərhəməti olmasaydı, dedi-qoduları-

nıza görə sizə böyük bir əzab toxunardı. O zaman siz bunu dilinizə gətirir, bilmədiyiniz sözü danışır və onu əhəmiyyətsiz bir şey hesab edirdiniz. Halbuki bu, Allah yanında çox böyük günahdır. Nə üçün siz onu eşitdiyiniz zaman: “Bizə bunu danışmaq yaraşmaz. *Allahım!* Sən pak və müqəddəssən! Bu, çox böyük bir böhtandır!”- demədiniz? Əgər möminsinizsə, *bilin ki,* Allah sizə bir daha buna bənzər şeyləri təkrarən etməməyinizi nəsihət edir. Allah Öz ayələrini sizə belə izah edir. Allah Bilən-dir, Müdrikdir. Möminlər barəsində iyrənc şayiələrin yayılmasını istəyənlər üçün dünyada və axirətdə acılı-ağ-rılı bir əzab vardır. Allah bilir, siz isə bilmirsiniz. Əgər Allahın sizə lütfü və mərhəməti olmasaydı, Allah Şəfqətli və Rəhmli olmasaydı *yaydığınız şayiələrə görə sizi məhv edərdi*. Ey iman gətirənlər! Şeytanın izi ilə getməyin. Kim şeytanın izi ilə getsə, *bilsin ki,* o *şeytan* iyrənc və ya-ramaz işlər görməyi əmr edir. Əgər Allahın sizə lütfü və mərhəməti olmasaydı, sizdən heç kəs heç vaxt təmizə çıxmazdı. Lakin Allah dilədiyini təmizə çıxardır. Allah Eşidəndir, Biləndir. Qoy aranızda olan fəzilət və sərvət sahibləri qohumlara, miskinlərə və Allah yolunda hicrət edənlərə *heç bir şey* verməyəcəklərinə and içməsinlər. Qoy əfv edib bağışlasınlar. Məgər siz Allahın sizi ba-ğışlamasını istəmirsinizmi? Allah Bağışlayandır, Rəhm-lidir»

(11-22-ci ayələr)

Buxari «Səhih» əsərində (6-cı cild, səh. 198) demişdir: «Aişə (r.a) rəvayət edir ki, Peyğəmbər ﷺ səfərə çıxmağa ha-zırlaşdıqda zövcələri arasında püşk atardı. Püşk kimə düş-səydi onu da özü ilə səfərə aparardı. Döyüşlərin birində o yenə bizim aramızda püşk atdı və bu dəfə mənə düşdü. Mən onunla birgə səfərə çıxdım. Bu vaxt artıq hicab ayəsi nazil

olduğundan məni kəcavənin içərisində apardılar. Səfər biz döyüşü başa vurub geri dönənə qədər davam etdi. Biz Mədinəyə qayıtdıqda ona yaxın bir yerdə (dincəlmək üçün) dayandıq. Peyğəmbər ﷺ orada gecələməyib səfərə çıxmağı əmr etdi. Mən (zəruri ehtiyacımı ödəmək üçün təkbaşına) qoşundan uzaqlaşmışdım. Ehtiyacımı ödəyib geri qayıtdıqda yolda əlimi sinəmə toxundurub Yəmən muncuğundan olan boyunbağımın qırılıb düşdüyünü gördüm və onu axtarmaq üçün yenidən geri qayıtdım. Elə onu axtarmaq da məni yoldan saxladı. Kəcavəni aparanlar mənim onun içərisində olduğumu güman edərək onu götürüb dəvənin üstünə qoydular. O zamanlar qadınlar az yedikləri üçün yüngül çəkili olurdular və elə bu səbəbdən də onlar kəcavəni qaldırarkən onun çəkisindəki fərqi hiss etmədilər. Mən o zamanlar çox gənc idim və onlar beləcə dəvəni sürüb apardılar.

Boyunbağını tapıb geri qayıtdıqda qoşun artıq çıxıb getmiş, orada nə bir çağıran, nə də bir cavab verən qalmışdı. Mən onların məni yerimdə tapmadıqları üçün mütləq dönəcəklərini güman edərək kəcavənin dayandığı yerə gəldim. Az sonra oturduğum yerdə yuxuladım. Bu vaxt Səfvan ibn Muattil əs-Suləmi əz-Zəkvani (r.a) (qoşundan qalan əşyaları toplayıb sahiblərinə qaytarmaq üçün) qoşunun ardı ilə gəlirdi. O mən olan yerə səhərə yaxın gəlib çatdı və yatmış bir insan qaraltısı görüb mənə yaxınlaşdı. O hicab ayəsi nazil olmamışdan öncə məni gördüyü üçün dərhal məni tanıdı. Mən onun istirca[136] etməsinə oyandım və çarşabla üzümü örtdüm. O mənə heç bir söz demədi və mən də ondan istircadan başqa bir kəlmə də eşitmədim. O dəvəsini diz çökdürdü və mən ona mindikdən sonra (üzəngisindən) tutaraq sü-

[136] [«İnna lilləhi və inna ileyhi raciun!» demək. Yəni, «Biz Allahın bəndələriyik və Ona tərəf qayıdacağıq!»]

rüb apardı. Nəhayət biz şiddətli isti olduğundan çayın qırağında oturmuş orduya yetişdik. Bu zaman bir çoxları (mənə iftira atmaqla) həlak oldu. Böhtan atanların başçısı Abdullah ibn Ubey ibn Səlul idi. Mədinəyə çatdıqdan sonra bir ay xəstə oldum. Bu andan camaat böhtan atanların söz-söhbətlərini müzakirə edir, mən isə bütün bunlardan xəbərsiz idim. Həmişə xəstələndiyim zaman Peyğəmbərin ﷺ mənə göstərdiyi qayğını indi ondan görməməyim məni şübhələndirirdi. O ﷺ sadəcə olaraq yanıma gəlir, salam verib «vəziyyətin necədir?»- deyir və gedirdi. Bütün bunlar məni şübhələndirsə də mənə yönələn şərdən xəbərim yox idi.

Sağaldıqdan sonra Ummu Mistahla (r.a) birgə Mədinənin kənarında olan bir yerə getmək üçün evdən çıxdım. Bura bizim gecədən-gecəyə zəruri ehtiyaclarımızı ödəmək üçün gəldiyimiz yerlər idi. O vaxtlar hələ evlərin yaxınlığında ayaqyolular tikilməmişdi və bütün bunlar əvvəlki ərəblərin adətlərinə görə idi. Ummu Mistahın (r.a) atası Əbu Ruhm bin Abdumənaf, anası Əbu Bəkrin (r.a) xalası Raita bint Səxr bin Amir, oğlu isə Mistah ibn Usasədir (r.a). Biz birgə evə yaxınlaşdıqda onun ayağı əbasına ilişdi və: «Mistah həlak olsun!»- dedi. Mən ona dedim: «Sənin dediyin necə də pisdir! Bədr döyüşündə iştirak etmiş bir kimsəni söyürsən?!» O dedi: «Ey qafil! Məgər sən onun nə dediyini eşitməmisən?» Mən: «O nə deyib ki?»- deyə soruşdum və o da iftiraçıların mənim haqqımda dediklərini mənə xəbər verdi. Xəstəliyim daha da şiddətləndi. Evə gəldikdən sonra Peyğəmbər ﷺ yenə mənim yanıma gəldi. O əvvəlki tək salam verib əhvalımı soruşdu. Mən ondan valideynlərimin yanına getməyə izn istədim, o da etiraz etmədi. Mənim niyyətim bu xəbərin doğru olub-olmadığını valideynlərimdən dəqiqləşdirib əmin olmaq idi. Valideynlərimin yanına getdim və anama: «Anacan camaat nə danışır?»- dedim. O dedi: «Qızım

özünü üzmə (öz sağlığını düşün) çox nadir hallarda rast gəlmək olar ki, gözəl qadını əri sevsin və ortaqları (ərin başqa zövcələri) onun əleyhinə danışmasınlar». Mən: «Sübhanəllah! Demək insanlar bunu danışırlarmış»- dedim. Mən bütün gecəni ağladım, səhərə qədər göz yaşım dayanmadı və bir anlıq belə yuxulaya bilmədim.

Vəhy nazil olması gecikdiyi üçün Peyğəmbər ﷺ Əli ibn əbu Talibi (r.a) və Usamə bin Zeydi (r.a) zövcəsini tərk edib-etməməsi barədə məsləhət almaq üçün yanına dəvət etdi. Usamə bin Zeyd (r.a) Peyğəmbərə ﷺ mənim namuslu olduğumu və bizi ürəkdən istədiyini bildirərək dedi: «Ey Allahın elçisi! Mən onun barəsində zərrə qədər də pis bir şey eşitməmişəm!» Əli ibn əbu Talibin (r.a) cavabı isə belə oldu: «Allah sənə heç bir hədd qoymayıb. Ondan başqa nə çox qadınlar var. Əgər Aişənin (r.a) xidmətçisindən (Bərirədən (r.a)) soruşsan, o sənə düzünü deyər». Peyğəmbər ﷺ Bərirəni (r.a) çağırıb dedi: «Ey Bərirə! Səni şübhələndirəcək bir şey görmüsənmi?» Bərirə (r.a) : «Xeyr! Səni haqq ilə Göndərənə and olsun ki, ondan bir qəbahət iş görsəydim onu qınayardım. Yalnız onu deyə bilərəm ki, az yaşlı qız uşağı olduğu üçün mən yoğurduğum xəmiri qorumağı ona tapşırdıqda o yatırdı və qoyun gəlib xəmiri yeyirdi»- dedi.

Abdullah ibn Ubey ibn Səlul dediyinə görə üzrxahlıq istəsin deyə həmin gün Peyğəmbər ﷺ minbərə qalxıb dedi: «Ey müsəlman camaatı! Sizlərdən kim mənim əhlimə əziyyət verən kimsənin ittihamlarını rədd edərək əhlimə bəraət qazandıra bilər? Mən öz həyat yoldaşımdan heç bir pis hərəkət görməmişəm. Eləcə də ittiham olunan kişinin (Səfvan ibn Muattilin (r.a)) pis bir hərəkət etdiyi də mənə məlum deyil. O heç vaxt mənsiz bizim evə daxil olmayıb».

Bu vaxt Səd ibn Muaz (r.a) ayağa qalxıb dedi: «Ey Allahın elçisi, mən sənə haqq qazandırmaq istəyirəm. Əgər itti-

ham edən şəxs Əvs qəbiləsindəndirsə biz onun boynunu vurarıq, yox əgər qardaşlarımız olan Xəzrəc qəbiləsindəndirsə əmr et, sənin əmrini yerinə yetirək».

Bu vaxt Xəzrəc qəbiləsinin başçısı - əvvəl əməlisaleh olan, sonra isə yolunu azmış - Səd ibn Ubadə Səd ibn Muaza (r.a) dedi: «Allaha and olsun ki, sən yalan danışdın! Sən onu nə öldürənsən, nə də öldürməyə qadirsən!» Bu sözdən sonra - Səd ibn Muazın (r.a) əmisi oğlu - Useyd ibn Xudeyr (r.a) qalxıb Səd ibn Ubadəyə dedi: «Allaha and olsun ki, sən yalan danışdın! Biz onu mütləq öldürərik. Həqiqətən, sən münafiqsən və münafiqləri müdafiə edirsən». Beləliklə Xəzrəc və Əvs qəbilələri arasında elə çaxnaşma düşdü ki, az qala bir-birlərini öldürəcəkdilər. Bu vaxt Peyğəmbər ﷺ minbərdə dayanıb onları sakitləşdirirdi. Onlar susana qədər Peyğəmbər ﷺ onları sakitləşdirdi. Mən daha bir gün dayanmadan ağladım və yatmadım. Səhərisi gün valideynlərim mənim bir gün yarım dayanmadan ağladığımın şahidi olduqda elə zənn etdilər ki, ciyərim parça-parça olacaq. Onlar mənim yanımda olarkən ənsar qadınlardan biri mənim yanıma daxil olmaq üçün izn istədi və gəlib mənimlə bərabər ağladı. Elə bu zaman Peyğəmbər ﷺ içəri daxil oldu və salam verib oturdu. Bu söz-sohbət başlanandan o mənim yanımda dayanmamışdı. Bir ay keçməsinə baxmayaraq mənim barəmdə heç bir ayə nazil olmurdu. O ﷺ , Allaha həmd-səna etdikdən sonra dedi: «Ey Aişə! Sənin barəndə mənə filan-filan xəbərlər çatıb. Əgər günahkar deyilsənsə Allah səni təmizə çıxardacaq. Yox əgər günah iş görmüsənsə Allahdan bağışlanma dilə, tövbə et! Həqiqətən, bəndə günahını etiraf edib tövbə edərsə Allah onun tövbəsini qəbul edər». Peyğəmbər ﷺ sözünü qurtardıqdan sonra mənim göz yaşım kəsildi və gözümdən bir damla yaş belə çıxmadı. Mən atama: «Allahın elçisinə cavab ver!»- dedim. O dedi: «Allaha and olsun ki,

ona nə deyəcəyimi bilmirəm». Sonra mən anama: «Allaın elçisinə cavab ver»- dedim. O dedi: «Mən bilmirəm Allahın elçisinə nə deyim». Mən az yaşlı qız uşağı olduğum üçün, Qurandan da çox dəlil-sübut bilmədiyimə görə dedim: «Həqiqətən, hər şey mənə bəlli oldu. Siz insanların danışdıqları bütün bu söhbətləri eşitdiniz, bu sizin qəlbinizdə özünə yer tapdı və siz onu təsdiq etdiniz. Əgər mən sizə günahsız olduğumu desəm, Allah da bilir ki, həqiqətən, mən günahsızam, siz mənə inanmayacaqsınız. Yox əgər günahkar olduğumu etiraf etsəm, Allah da bilir ki, mən o günahdan uzağam, siz buna inanacaqsınız. Allaha and olsun ki, Yusifin ﷺ atası Yaqubun ﷺ dediyindən başqa misal çəkə bilmərəm:

﴿ فَصَبْرٌ جَمِيلٌ وَاللَّهُ الْمُسْتَعَانُ عَلَىٰ مَا تَصِفُونَ ﴿١٨﴾ ﴾

«*Mənə* gözəl səbir gərəkdir. Söylədiklərinizin müqabilində Allahdan kömək diləmək lazımdır».[137]

Bunları deyib dönüb getdim və yerimə uzandım. O zaman mən inanırdım ki, Allah mənim günahsız olduğumu üzə çıxardacaq. Mən ümid edirdim ki, Allahın elçisi ﷺ mənə bəraət qazandıracaq bir yuxu görəcək. Lakin mən heç vaxt inanmazdım ki, Uca Allah mənim günahsız olduğum barədə qiyamətə qədər oxunacaq ayələr nazil edəcək.

Vallahi Rəsulullah ﷺ heç yerindən qalxmamış və ev əhlindən də hələ çölə bir kəs çıxmamış ona vəhy nazil oldu. O hər dəfə vəhy nazil olduğu zaman düşdüyü görkəmi aldı. Endirilən kəlamın ağırlığından o çox şiddətli sıxıntı keçirir və qış günündə belə ondan mirvari dənəsi kimi damla-damla tər tökülürdü. Vəhy nazil olduqdan sonra o sevincindən gülürdü. Dediyi ilk söz isə bu oldu: «Ey Aişə, Allaha həmd et!

---

[137] [«Yusif» surəsi, 18.]

O səni təmizə çıxartdı».

Anam dərhal: «Qızım, Rəsulullaha doğru qalx və ona təşəkkür et!»-dedi. Mən isə dedim: «Vallahi mən nə ona tərəf qalxacağam, nə də Allahdan başqa bir kimsəyə həmd edəcəyəm!»

﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ جَآءُو بِٱلۡإِفۡكِ عُصۡبَةٞ مِّنكُمۡۚ لَا تَحۡسَبُوهُ شَرّٗا لَّكُمۖ﴾ العشر الآيات كلها

«Şübhəsiz ki, *Aişə barəsində* yalan xəbər gətirənlər özünüzdən olan bir dəstədir. Onu özünüz üçün pis bir şey hesab etməyin …..» (11- dən 22-yə qədər)

Mənə bəraət qazandıran ayələr nazil olduqdan sonra, qohumluq əlaqələrinin hörmətinə və kasıb olduğuna görə Mistah bin Usasəyə (r.a) öz malından xərcləyən Əbu Bəkr əs-Siddiq (r.a) dedi: «And olsun Allaha! Mistah Aişə barəsində belə dedikdən sonra mən ona malımdan heç bir şey verməyəcəyəm. Uca Allah da bu ayəni nazil etdi:

﴿وَلَا يَأۡتَلِ أُوْلُواْ ٱلۡفَضۡلِ مِنكُمۡ وَٱلسَّعَةِ أَن يُؤۡتُوٓاْ أُوْلِي ٱلۡقُرۡبَىٰ وَٱلۡمَسَٰكِينَ وَٱلۡمُهَٰجِرِينَ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِۖ وَلۡيَعۡفُواْ وَلۡيَصۡفَحُوٓاْۗ أَلَا تُحِبُّونَ أَن يَغۡفِرَ ٱللَّهُ لَكُمۡۚ وَٱللَّهُ غَفُورٞ رَّحِيمٌ ٢٢﴾

«Qoy aranızda olan fəzilət və sərvət sahibləri qohumlara, miskinlərə və Allah yolunda hicrət edənlərə *heç bir şey* verməyəcəklərinə and içməsinlər. Qoy əfv edib bağışlasınlar. Məgər siz Allahın sizi bağışlamasını istəmirsinizmi? Allah Bağışlayandır, Rəhmlidir»[138]

Əbu Bəkr (r.a) dedi: «Əksinə, vallahi mən istəyirəm ki, Allah məni bağışlasın!» O, yenə də malından xərcləməyinə davam etdi və dedi: «Vallahi Mən heç vaxt malımı ondan əsirgəməyəcəyəm!»

---

[138] [«ən-Nur» surəsi, 22.]

Allahın elçisi ﷺ Zeynəb bint Cəhşdən (r.a) mənim barəmdə soruşub dedi: «Ey Zeynəb! Sən (bu haqda) nə bilirsən, yaxud nə görmüsən?» O dedi: «Ey Allahın elçisi! Mən gözümü, qulağımı (görmədiyim, eşitmədiyim şeylərdən) qoruyuram! Mən onun barəsində xeyirdən başqa bir şey bilmirəm».

Bu o Zeynəbdir ki, Peyğəmbərin ﷺ zövcələri arasında gözəlliyi və Peyğəmbərin ﷺ yanında olan mövqeyi ilə mənimlə rəqabət aparırdı. Lakin bunun pis aqibətindən qorxduğuna və gözəl dindar olduğuna görə Allah onu qorudu. Bacısı Həmnə isə ona qarşı müharibəyə başladı (iftiraçıların Aişə barəsində söylədikləri böhtanları yaymağa başladı) və bu səbəbdən də iftiraçılardan həlak olanlarla birgə həlak oldu».

Bu hədisi həmçinin Buxari (8-ci cild, səh. 436; 10-cu cild, səh. 68, 106; və müxtəsər olaraq 14-cü cild, səh. 373; 17-ci cild, səh. 32), Muslim «Səhih» əsərində (17-ci cild, səh. 102), Tirmizi «Sünən» əsərində (4-cü cild, səh. 155), Abdurrəzzaq «Müsənnəf» əsərində (5-ci cild, səh. 410), Əhməd «Müsnəd» əsərində (6-cı cild, səh. 59, 103), ibn İshaq (ibn Hişamın «Sira» əsərində (2-ci cild, səh. 297) qeyd olunduğu kimi), ibn Cərir «Təfsir»ində (18-ci cild, səh. 90) və «Tarix» əsərində (3-cü cild, səh. 67) rəvayət etmişlər.

Uca Allah buyurur:

﴿وَلَا تُكْرِهُوا۟ فَتَيَـٰتِكُمْ عَلَى ٱلْبِغَآءِ إِنْ أَرَدْنَ تَحَصُّنًا لِّتَبْتَغُوا۟ عَرَضَ ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا ۚ وَمَن يُكْرِههُّنَّ
فَإِنَّ ٱللَّهَ مِنۢ بَعْدِ إِكْرَٰهِهِنَّ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ٣٣﴾

«Əgər kənizləriniz ismətlərini qorumaq istəsələr, fani dünya malı əldə edəcəksiniz deyə onları zinakarlığa məcbur etməyin. Kim onları *bu işə* məcbur etsə, *bilsin ki*,

onlar məcbur edildikdən sonra Allah *onları* bağışlayar və Rəhm edər».

(33-cü ayə)

Muslim «Səhih» əsərində (18-ci cild, səh. 162) demişdir: «Cabir ibn Abdullah (r.a) rəvayət edir ki, Abdullah ibn Ubey ibn Səlul öz cariyəsinə deyərdi: «Get zina et, bizim üçün bir şey qazan!» Uca Allah da bu ayəni nazil etdi:

﴿وَلَا تُكْرِهُوا۟ فَتَيَـٰتِكُمْ عَلَى ٱلْبِغَآءِ إِنْ أَرَدْنَ تَحَصُّنًا لِّتَبْتَغُوا۟ عَرَضَ ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا ۚ وَمَن يُكْرِههُّنَّ فَإِنَّ ٱللَّهَ مِنۢ بَعْدِ إِكْرَٰهِهِنَّ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٣٣﴾﴾

«Əgər kənizləriniz ismətlərini qorumaq istəsələr, fani dünya malı əldə edəcəksiniz deyə onları zinakarlığa məcbur etməyin. Kim onları *bu işə* məcbur etsə, *bilsin ki*, onlar məcbur edildikdən sonra Allah *onları* bağışlayar və Rəhm edər».

Muslim bu hədisi başqa isnadla Əbu Süfyandan (r.a) rəvayət edir ki, Abdullah ibn Ubey ibn Səlulun Museykə və Umeymə adlı iki cariyəsi var idi. O, cariyələri zinakarlığa məcbur etdiyinə görə onlar Peyğəmbərə ﷺ şikayət etdilər. Uca Allah da bu ayəni («ən-Nur», 33) nazil etdi.

Bu hədisi həmçinin Əbu Davud «Sünən» əsərində (2-ci cild, səh. 264), ibn Cərir «Təfsir»ində (18-ci cild, səh. 132-133), Bəzzar «Müsnəd» əsərində (ibn Kəsirin «Təfsir»ində (3-cü cild, səh. 288) qeyd olunduğu kimi) və Hakim «Mustədrək» əsərində (2-ci cild, səh. 211, 397) rəvayət etmişlər. Hakim hər iki yerdə hədisin Muslimin şərtlərinə uyğun olduğunu qeyd etmiş, Zəhəbi də bunu təsdiqləmişdir.

Heysəmi «Məcməuz-Zəvaid» əsərində (7-ci cild, səh. 82) hədisi nəql edib demişdir: «Abdullah ibn Abbas (r.a) rəvayət edir ki, Abdullah ibn Ubey ibn Səlulun cariyəsi cahiliyyə dövründə zina edirdi. Zina haram buyurulduqda isə

o: «Allaha and olsun ki, mən heç vaxt zina etməyəcəyəm!»- dedi və bu ayə («ən-Nur», 33) nazil oldu.

Bu hədisi Təbarani və Bəzzar Rəvayət etmişlər. Təbəraninin rəvayət etdiyi hədisin isnadında olan ravilərin hamısı Buxari və Muslimin istinad etdiyi ravilərdir.

Uca Allah buyurur:

﴿ وَعَدَ ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ مِنكُمۡ وَعَمِلُواْ ٱلصَّٰلِحَٰتِ لَيَسۡتَخۡلِفَنَّهُمۡ فِي ٱلۡأَرۡضِ كَمَا
ٱسۡتَخۡلَفَ ٱلَّذِينَ مِن قَبۡلِهِمۡ وَلَيُمَكِّنَنَّ لَهُمۡ دِينَهُمُ ٱلَّذِي ٱرۡتَضَىٰ لَهُمۡ وَلَيُبَدِّلَنَّهُم مِّنۢ بَعۡدِ
خَوۡفِهِمۡ أَمۡنٗاۚ يَعۡبُدُونَنِي لَا يُشۡرِكُونَ بِي شَيۡـٔٗاۚ وَمَن كَفَرَ بَعۡدَ ذَٰلِكَ فَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ
ٱلۡفَٰسِقُونَ ٥٥ ﴾

«Allah sizlərdən iman gətirib yaxşı işlər görənlərə vəd etmişdir ki, özlərindən əvvəlkiləri varislər etdiyi kimi onları da yer üzünün varisləri edəcək, möminlər üçün onların Özünün bəyəndiyi dinini möhkəmləndirəcək və onların qorxusunu sonra arxayınçılıqla əvəz edəcəkdir. Onlar Mənə ibadət edir və heç nəyi Mənə şərik qoşmurlar. Bundan sonra küfr edənlər – məhz onlar fasiqlərdir».

(55-ci ayə)

Hakim «Mustədrək» əsərində (2-ci cild, səh. 401) demişdir: «Ubey ibn Kəb (r.a) rəvayət edir ki, Peyğəmbər ﷺ səhabələrilə birgə Mədinəyə gəldikdə ənsarlar onlara sığınacaq verdilər. O zaman ərəblər müsəlmanlara qarşı əlbir idilər. Bu səbəbdən də müsəlmanlar silahla yatır və silahla oyanırdılar. Odur ki, onlar: «Görəsən biz yalnız Allahdan qorxaraq rahat yaşayacaq və xatircəm olub arxayınlıqla yata biləcəyikmi?!»- dedilər və bu ayə nazil oldu:

﴿ وَعَدَ ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ مِنكُمْ وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّٰلِحَٰتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِى ٱلْأَرْضِ كَمَا
ٱسْتَخْلَفَ ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ وَلَيُمَكِّنَنَّ لَهُمْ دِينَهُمُ ٱلَّذِى ٱرْتَضَىٰ لَهُمْ وَلَيُبَدِّلَنَّهُم مِّنۢ بَعْدِ
خَوْفِهِمْ أَمْنًا ۚ يَعْبُدُونَنِى لَا يُشْرِكُونَ بِى شَيْـًٔا ۚ وَمَن كَفَرَ بَعْدَ ذَٰلِكَ فَأُو۟لَٰٓئِكَ هُمُ
ٱلْفَٰسِقُونَ ﴿٥٥﴾ ﴾

«Allah sizlərdən iman gətirib yaxşı işlər görənlərə vəd etmişdir ki, özlərindən əvvəlkiləri varislər etdiyi kimi onları da yer üzünün varisləri edəcək, möminlər üçün onların Özünün bəyəndiyi dinini möhkəmləndirəcək və onların qorxusunu sonra arxayınçılıqla əvəz edəcəkdir. Onlar Mənə ibadət edir və heç nəyi Mənə şərik qoşmurlar. Bundan sonra küfr edənlər – məhz onlar fasiqlərdir».

Hakim: «Hədisin isnadı «səhih»dir, lakin Buxari və Muslim onu rəvayət etməmişlər»- demiş, Zəhəbi də bunu təsdiq etmişdir.

Bu hədisin isnadında olan Əli ibn əl-Huseyn ibn Vaqid adlı ravini Əbu Hatim «daif» ravi, Buxari isə «mətruk» ravi hesab etmişlər. O demişdir: «İshaq barəsində pis fikirlər söylənilmişdir, lakin ibn Hibban onu «siqa» ravi hesab etmişdir. Nəsai isə belə demişdir: «Səduq» ravidir. (Bax «Təhzibut-Təhzib» əsərinə). Heysəmi isə «Məcməuz-Zəvaid» əsərində (7-ci cild, səh. 83) demişdir: «Bu hədisi Təbərani «Mucəmul-Əvsət» əsərində rəvayət etmişdir və isnadında olan ravilərin hamısı «siqa» ravilərdir». Hədisi həmçinin Təbəri «Təfsir»ində (18-ci cild, səh. 159) Əbu əl-Aliyəyə istinad edərək «mürsəl» isnadla rəvayət etmişdir.

Uca Allah buyurur:

﴿ لَّيْسَ عَلَى ٱلْأَعْمَىٰ حَرَجٌ وَلَا عَلَى ٱلْأَعْرَجِ حَرَجٌ وَلَا عَلَى ٱلْمَرِيضِ حَرَجٌ وَلَا عَلَىٰٓ
أَنفُسِكُمْ أَن تَأْكُلُوا۟ مِنۢ بُيُوتِكُمْ أَوْ بُيُوتِ ءَابَآئِكُمْ أَوْ بُيُوتِ أُمَّهَٰتِكُمْ أَوْ بُيُوتِ

إِخْوَٰنِكُمْ أَوْ بُيُوتِ أَخَوَٰتِكُمْ أَوْ بُيُوتِ أَعْمَٰمِكُمْ أَوْ بُيُوتِ عَمَّٰتِكُمْ أَوْ
بُيُوتِ أَخْوَٰلِكُمْ أَوْ بُيُوتِ خَٰلَٰتِكُمْ أَوْ مَا مَلَكْتُم مَّفَاتِحَهُۥٓ أَوْ
صَدِيقِكُمْ ۚ لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَن تَأْكُلُوا۟ جَمِيعًا أَوْ أَشْتَاتًا ۚ فَإِذَا دَخَلْتُم
بُيُوتًا فَسَلِّمُوا۟ عَلَىٰٓ أَنفُسِكُمْ تَحِيَّةً مِّنْ عِندِ ٱللَّهِ مُبَٰرَكَةً طَيِّبَةً ۚ كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ
ٱللَّهُ لَكُمُ ٱلْءَايَٰتِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿٦١﴾ ﴾

«Kora günah gəlməz, çolağa günah gəlməz, bir də xəstəyə günah gəlməz. Sizin özünüzə də öz evlərinizdə, yaxud atalarınızın evlərində, yaxud analarınızın evlərində, yaxud qardaşlarınızın evlərində, yaxud bacılarınızın evlərində, yaxud əmilərinizin evlərində, yaxud bibilərinizin evlərində, yaxud dayılarınızın evlərində, yaxud xalalarınızın evlərində, yaxud açarları əllərinizdə olan evlərdə, yaxud dostlarınızın evlərində yemək yeməkdə heç bir günah gəlməz».

(61-ci ayə)

Bəzzar «Kəşful-Əstar» əsərində (3-cü cild, səh. 61) demişdir: «Aişə (r.a) rəvayət edir ki, müsəlmanlar Peyğəmbərlə ﷺ birgə səfərə çıxdıqda evlərinin açarlarını etibar etdikləri kimsələrə verər və deyərdilər: «(Evdə olan yeməklərdən) dilədiyinizi yeməyi sizə halal edirik!» Onlar isə deyərdilər: «Onların könül xoşluğu olmadan izn verdiyi şeylərdən yemək bizə halal deyildir!» Uca Allah da bu ayəni nazil etdi:

﴿ لَّيْسَ عَلَى ٱلْأَعْمَىٰ حَرَجٌ وَلَا عَلَى ٱلْأَعْرَجِ حَرَجٌ وَلَا عَلَى ٱلْمَرِيضِ حَرَجٌ وَلَا عَلَىٰٓ
أَنفُسِكُمْ أَن تَأْكُلُوا۟ مِنۢ بُيُوتِكُمْ أَوْ بُيُوتِ ءَابَآئِكُمْ أَوْ بُيُوتِ أُمَّهَٰتِكُمْ أَوْ بُيُوتِ
إِخْوَٰنِكُمْ أَوْ بُيُوتِ أَخَوَٰتِكُمْ أَوْ بُيُوتِ أَعْمَٰمِكُمْ أَوْ بُيُوتِ عَمَّٰتِكُمْ ﴾
إلى قوله ﴿ أَوْ مَا مَلَكْتُم مَّفَاتِحَهُۥٓ ﴾

«Kora günah gəlməz, çolağa günah gəlməz, bir də xəstəyə günah gəlməz. Sizin özünüzə də öz evlərinizdə, yaxud atalarınızın evlərində, yaxud analarınızın evlərində, yaxud qardaşlarınızın evlərində, yaxud bacılarınızın evlərində, yaxud əmilərinizin evlərində, yaxud bibilərinizin evlərində…» ayəsindən **«...yaxud açarları əllərinizdə olan evlərdə...»** ayəsinə qədər.

Heysəmi «Məcməuz-Zəvaid» əsərində (7-ci cild, səh. 84) demişdir: «Bu hədisi Bəzzar rəvayət etmişdir və isnadında olan ravilərin hamısı Buxari və Muslimin istinad etdiyi ravilərdir.

Suyuti «Lübabun-Nüqul fi Əsbabin-Nuzul» əsərində demişdir: «Hədisin isnadı «səhih»dir.

Əl-Furqan surəsi

Uca Allah buyurur:

﴿ وَيَوۡمَ يَعَضُّ ٱلظَّالِمُ عَلَىٰ يَدَيۡهِ يَقُولُ يَٰلَيۡتَنِي ٱتَّخَذۡتُ مَعَ ٱلرَّسُولِ سَبِيلٗا ٢٧ يَٰوَيۡلَتَىٰ
لَيۡتَنِي لَمۡ أَتَّخِذۡ فُلَانًا خَلِيلٗا ٢٨ لَّقَدۡ أَضَلَّنِي عَنِ ٱلذِّكۡرِ بَعۡدَ إِذۡ جَآءَنِيۗ وَكَانَ
ٱلشَّيۡطَٰنُ لِلۡإِنسَٰنِ خَذُولٗا ٢٩ ﴾

«Həmin gün zalım kimsə barmaqlarını dişləyərək deyəcəkdir: “Kaş ki, mən Peyğəmbərin yolunu tutub gedəydim! Vay halıma! Kaş ki, filankəslə dost olmayaydım! Çünki Zikr (Quran) mənə çatdıqdan sonra o, məni ondan uzaqlaşdırdı”. Həqiqətən, şeytan insanı tənha qoyub qaçandır».

(27-29-cu ayələr)

Cəlaləddin Suyutinin «Dürrul-Mənsur fi Təfsiril-Məsur» (5-ci cild, səh. 68) əsərində ibn Mərdəveyh və Əbu Nu-

eymdən «səhih» isnadla nəql olunur ki, ibn Abbas (r.a) demişdir: «Əbu Muit çox mülayim adam olduğu üçün Peyğəmbərlə ﷺ birgə olarkən ona əziyyət verməzdi. Digər qüreyşlilər isə Peyğəmbərin ﷺ yanında olduqda ona əziyyət verərdilər. Əbu Muitin sevimli bir dostu Şamda idi. Qüreyşlilər dedilər: «Əbu Muit dinindən dönmüşdür!» Əbu Muitin dostu gecə ikən Şamdan qayıtdı və həyat yoldaşına dedi: «Məhəmməd nə edir? Yenə öz fəaliyyətini davam etdirirmi?» O dedi: «Əvvəlkindən də artıq davam etdirməkdədir». O: «Bəs dostum Əbu Muit nə edir?»- deyə soruşdu. Zövcəsi dedi: «O dinindən dönmüşdür!». O, gecəni çox narahat yatdı və səhəri gün Əbu Muitin yanına gəldi. Əbu Muit ona salam verdikdə onun salamını almadı. Əbu Muit dedi:

– Sənə nə olub ki mənim salamımı almırsan?!

– Salamını necə alım ki, artıq sən dinindən dönmüsən.

– Bunu sənə Qüreyş deyib?

– Bəli!

– Mən nə edim ki, onların qəlbləri rahatlaşsın?

– Sən onun yanına gedib üzünə tüpürməli və pis söyüşlə onu təhqir etməlisən.

O belə də etdi. Peyğəmbər ﷺ isə üzünü silib ona tərəf baxdı və dedi: «Əgər səni Məkkə dağlarından kənarda tutsam boynunu vuracağam!»

Bədr günü müşriklər döyüşə gedərkən o, döyüşdən imtina etdi. Dostları ona: «Gəl bizimlə gedək!»- deyə təklif etdikdə o dedi: «O kişi (Məhəmməd ﷺ) vəd etmişdir ki, məni Məkkə dağlarından kənarda tutsa boynumu vuracaq». Onlar dedilər: «Sənin elə bir qırmızı dəvən var ki, o ona çata bilməz. Əgər məğlub olarıqsa dəvəni minib qaçarsan». O onlarla birgə döyüşə getdi. Allah müşrikləri məğlub etdikdə isə dəvəsi onu düz bir yerdə palçığa saldı. Peyğəmbər ﷺ yetmiş qüreyşli ilə birlikdə onu da əsir götürdü. Əbu Muit

onun yanına gəldikdə dedi: «Bunların içərisindən yalnız məni öldürəcəksən?!» Peyğəmbər ﷺ dedi: «Bəli, çünki üzümə tüpürmüsən». Uca Allah da bu ayələri nazil etdi:

﴿ وَيَوْمَ يَعَضُّ ٱلظَّالِمُ عَلَىٰ يَدَيْهِ ﴾ إلى قوله ﴿ وَكَانَ ٱلشَّيْطَٰنُ لِلْإِنسَٰنِ خَذُولًا ﴿٢٩﴾ ﴾

«Həmin gün zalım kimsə barmaqlarını dişləyərək….» ayəsindən **«...Həqiqətən, şeytan insanı tənha qoyub qaçandır»** ayəsinə qədər.

Bu hədisi həmçinin Abdurrəzzaq «Musənnəf» əsərində (5-ci cild, səh 355-356) rəvayət etmişdir.

Uca Allah buyurur:

﴿ وَٱلَّذِينَ لَا يَدْعُونَ مَعَ ٱللَّهِ إِلَٰهًا ءَاخَرَ وَلَا يَقْتُلُونَ ٱلنَّفْسَ ٱلَّتِي حَرَّمَ ٱللَّهُ إِلَّا بِٱلْحَقِّ وَلَا يَزْنُونَ ۚ وَمَن يَفْعَلْ ذَٰلِكَ يَلْقَ أَثَامًا ﴿٦٨﴾ ﴾

«Onlar Allahla yanaşı başqa tanrıya yalvarmaz, Allahın haram etdiyi cana haqsız yerə qıymaz və zina etməzlər. Bunu edən kimsə cəzalandırılar».

(68-ci ayə)

Buxari «Səhih» əsərində (10-cu cild, səh. 109) demişdir: «Abdullah (r.a) rəvayət edir ki, Peyğəmbərdən ﷺ soruşdum, yaxud ondan soruşuldu ki, «Allah yolunda ən böyük günah nə hesab olunur?» O dedi:

– Səni yaradan Allaha şərik qoşmaq!

– Sonra hansı?

– Övladının səninlə birgə yemək yeyəcəyindən qorxub onu öldürmək!

– Sonra hansı?

– Qonşunun zövcəsi ilə zina etmək!

Uca Allah da onun dediklərini təsdiq edib bu ayəni nazil etdi:

﴿ وَٱلَّذِينَ لَا يَدۡعُونَ مَعَ ٱللَّهِ إِلَٰهًا ءَاخَرَ وَلَا يَقۡتُلُونَ ٱلنَّفۡسَ ٱلَّتِي حَرَّمَ ٱللَّهُ إِلَّا بِٱلۡحَقِّ وَلَا يَزۡنُونَۚ ﴾

«Onlar Allahla yanaşı başqa tanrıya yalvarmaz, Allahın haram etdiyi cana haqsız yerə qıymaz və zina etməzlər».

Bu hədisi həmçinin Buxari «Səhih» əsərində (15-ci cild, səh. 204; 17-ci cild, səh. 289), Muslim «Səhih» əsərində (2-ci cild, səh. 80), Tirmizi «Sünən» əsərində (4-cü cild, səh. 157), Əbu Davud «Sünən» əsərində (2-ci cild, səh. 263), Əhməd «Müsnəd» əsərində (1-ci cild, səh. 380, 431), ibn Cərir «Təfsir»ində (19-cu cild, səh. 41) və Əbu Nueym «Hilyə» əsərində (4-cü cild, səh. 145-146) rəvayət etmişlər.

Buxari «Səhih» əsərində (10-cu cild, səh. 170) demişdir: «Abdullah ibn Abbas (r.a) rəvayət edir ki, müşriklərdən olan bir zümrə çox adam öldürmüş və çox zina etmişdilər. Onlar Məhəmmədin ﷺ yanına gəlib dedilər: «O Allah ki, bizi Ona tərəf çağırırsan, yaxşılıq edəndir? Bizim bu etdiklərimizin kəffarəsi varmı?» Uca Allah da bu ayəni:

﴿ وَٱلَّذِينَ لَا يَدۡعُونَ مَعَ ٱللَّهِ إِلَٰهًا ءَاخَرَ وَلَا يَقۡتُلُونَ ٱلنَّفۡسَ ٱلَّتِي حَرَّمَ ٱللَّهُ إِلَّا بِٱلۡحَقِّ وَلَا يَزۡنُونَۚ ﴾

«Onlar Allahla yanaşı başqa tanrıya yalvarmaz, Allahın haram etdiyi cana haqsız yerə qıymaz və zina etməzlər» - və bu ayəni:

﴿ ۞ قُلۡ يَٰعِبَادِيَ ٱلَّذِينَ أَسۡرَفُواْ عَلَىٰٓ أَنفُسِهِمۡ لَا تَقۡنَطُواْ مِن رَّحۡمَةِ ٱللَّهِۚ إِنَّ ٱللَّهَ يَغۡفِرُ ٱلذُّنُوبَ جَمِيعًاۚ إِنَّهُۥ هُوَ ٱلۡغَفُورُ ٱلرَّحِيمُ ٥٣ ﴾

«*Qullarıma mənim bu sözümü* **de: “Ey Mənim özlərinə qarşı həddi aşmış qullarım! Allahın rəhmindən ümidinizi üzməyin. Şübhəsiz ki, Allah bütün günahları bağışlayır. O, həqiqətən, Bağışlayandır, Rəhmlidir!”»**[139]**-** nazil etdi.

Bu hədisi həmçinin Muslim «Səhih» əsərində (2-ci cild, səh. 139) və Nəsai «Sünən» əsərində (7-ci cild, səh. 80) rəvayət etmişlər.

Ayənin hər iki səbəbə görə nazil olmasında heç bir ziddiyyət yoxdur. Daha doğrusunu isə Allah bilir.

Uca Allah buyurur:

﴿ إِلَّا مَن تَابَ وَءَامَنَ وَعَمِلَ عَمَلًا صَٰلِحًا فَأُوْلَٰٓئِكَ يُبَدِّلُ ٱللَّهُ سَيِّـَٔاتِهِمۡ حَسَنَٰتٖۗ
وَكَانَ ٱللَّهُ غَفُورًا رَّحِيمًا ٧٠ ﴾

«Ancaq tövbə edib iman gətirən və saleh əməllər edənlərdən başqa. Allah onların pis əməllərini yaxşı əməllərlə əvəz edər. Allah Bağışlayandır, Rəhmlidir!»

(70-ci ayə)

Buxari «Səhih» əsərində (8-ci cild, səh. 167) demişdir: «Səid ibn Cubeyr dedi: «Abdurrəhman ibn Əbzi Uca Allahın:

﴿ وَلَا تَقۡتُلُواْ ٱلنَّفۡسَ ٱلَّتِي حَرَّمَ ٱللَّهُ إِلَّا بِٱلۡحَقِّۗ ﴾ - ﴿ وَمَن يَقۡتُلۡ مُؤۡمِنٗا
مُّتَعَمِّدٗا ﴾

«Allahın, *öldürülməsini* **haram buyurduğu şəxsi haqsız yerə öldürməyin…..»**[140] **«Hər kəs qəsdən bir mömini**

---

[139] [«əz-Zumər» surəsi, 53.]

[140] [«əl-Ənam» surəsi, 151; «əl-İsra» surəsi, 33.]

öldürərsə...»[141] ayələri barəsində ibn Abbasdan (r.a) soruşmağı mənə əmr etdi. Mən də bu barədə ondan soruşduqda o dedi: «Furqan surəsindəki ayə nazil olduqda Məkkə müşrikləri dedilər: «Artıq biz Allahın haram buyurduğu cana nahaq yerə qəsd etdik, Allahla yanaşı başqa bir tanrıya tapındıq və yaramaz işlər gördük!» Uca Allah da bu ayəni nazil etdi:

﴿ إِلَّا مَن تَابَ ﴾

«Ancaq *Allaha* tövbə edib iman gətirənlər və xeyirxahlıq edənlərdən başqa!» Nisa surəsindəki ayəyə[142] gəlincə isə bu o şəxsə aiddir ki, o, islamı və şəriət qayda-qanunlarını bildikdən sonra bir kimsəni öldürsün. Odur ki, onun cəzası əbədi Cəhənnəmdir». Mən bunu Mücahidə xəbər verdim və o: «Yalnız peşiman olandan başqa»- deyə cavab verdi.

Bu hədisi həmçinin Buxari «Səhih» əsərində (10-cu cild, səh. 12), Muslim «Səhih» əsərində (18-ci cild, səh. 159), Əbu Davud «Sünən» əsərində (4-cü cild, səh. 168) və ibn Cərir «Təfsir»ində (19-cu cild, səh. 42) rəvayət etmişlər.

Əl-Qəsəs surəsi

Uca Allah buyurur:

﴿ ۞ وَلَقَدْ وَصَّلْنَا لَهُمُ ٱلْقَوْلَ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ٥١ ﴾

«Biz Sözü onlara çatdırdıq ki, düşünüb ibrət alsınlar».
(51-ci ayə)

İbn Cərir «Təfsir»ində (20-ci cild, səh.88) demişdir: «Yəhya ibn Cə'də (r.a) demişdir:

---

141 [«ən-Nisa» surəsi, 93.]
142 [«ən-Nisa» surəsi, 93.]

﴿ وَلَقَدۡ وَصَّلۡنَا لَهُمُ ٱلۡقَوۡلَ لَعَلَّهُمۡ يَتَذَكَّرُونَ ٥١ ﴾

«Biz Sözü onlara çatdırdıq ki, düşünüb ibrət alsınlar» ayəsi mənimlə birlikdə on nəfər barəsində nazil olmuşdur.

Bu hədisi həmçinin Təbərani «Mucəm» əsərində (5-ci cild, səh. 46-47) rəvayət etmişdir.

Heysəmi «Məcməuz-Zəvaid» əsərində (7-ci cild, səh. 88) demişdir: «Təbərani bu hədisi iki isnadla rəvayət etmişdir. Onlardan biri burada qeyd olunan «müttəsil» isnadla rəvayət olunmuş hədisdir ki, isnadında olan ravilərin hamısı «siqa» ravilərdir. İkincisinin isnadı isə «münqəti»dir».

Uca Allah buyurur:

﴿ إِنَّكَ لَا تَهۡدِي مَنۡ أَحۡبَبۡتَ وَلَٰكِنَّ ٱللَّهَ يَهۡدِي مَن يَشَآءُۚ وَهُوَ أَعۡلَمُ بِٱلۡمُهۡتَدِينَ ٥٦ ﴾

«Şübhəsiz ki, sən istədiyini doğru yola yönəldə bilməzsən. Amma Allah istədiyini doğru yola yönəldir. O, doğru yolda olanları da daha yaxşı tanıyır».

(56-cı ayə)

Muslim «Səhih» əsərində (1-ci cild, səh. 216) demişdir: «Əbu Hureyrə (r.a) rəvayət edir ki, Peyğəmbərin ﷺ əmisi ölüm ayağında olarkən o, əmisinə belə demişdir: «Lə ilahə illəllah de, Allah yanında sənin dediklərinə şəhadət verim!» Əbu Talib onun dəvətini qəbul etmədi və bu ayə nazil oldu:

﴿ إِنَّكَ لَا تَهۡدِي مَنۡ أَحۡبَبۡتَ ﴾ الآية

«Şübhəsiz ki, sən istədiyini doğru yola yönəldə bilməzsən…»

Muslim bu hədisi başqa isnadla da rəvayət etmişdir. Orada Əbu Talibin: «Əgər Qüreyşin mənə: «Qorxusundan şəhadət gətirdi»- deyərək eyib qoşmayacaqlarını bilsəydim, sənin dediklərini təsdiq edərdim»- dediyi qeyd olunur.

Bu hədisi həmçinin Tirmizi «Sünən» əsərində (4-cü cild, səh. 159), Əhməd «Müsnəd» əsərində (2-ci cild, səh. 441), ibn Cərir «Təfsir»ində (2-ci cild, səh. 91), ibn Xuzeymə «Tövhid» əsərində (səh. 343-344) və Beyhəqi «Şuəbul-İman» əsərində (səh. 54) rəvayət etmişlər.

Tirmizi bu hədisin «həsən, ğərib» olduğunu demişdir.

Əl-Ənkəbut surəsi

Uca Allah buyurur:

﴿ وَوَصَّيْنَا ٱلْإِنسَٰنَ بِوَٰلِدَيْهِ حُسْنًا ۖ وَإِن جَٰهَدَاكَ لِتُشْرِكَ بِى مَا لَيْسَ لَكَ بِهِۦ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَآ ۚ
إِلَىَّ مَرْجِعُكُمْ فَأُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٨﴾ ﴾

«Biz insana valideynləri ilə gözəl davranmağı buyurduq. Əgər onlar bilmədiyin bir şeyi Mənə şərik qoşmağın üçün səni məcbur etsələr, onlara güzəştə getmə. Dönüşünüz Mənə olacaq, Mən də bütün etdikləriniz barədə sizə xəbər verəcəyəm».

(8-ci ayə)

Muslim «Səhih» əsərində (15-ci cild, səh. 185) demişdir: «Səd ibn Əbi Vaqqas (r.a) onun barəsində Qurandan ayələr nazil olduğunu xəbər verib dedi: «Ummu Səd (anam) mənə Məhəmmədin dininə küfr etməyənə qədər yemək yeməyəcəyinə, su içməyəcəyinə və mənimlə danışmayacağına and içib dedi: «Məgər sən, Allahın valideynlərə qayğı göstərməyə əmr etməsini iddia etmirsən? Mən də sənə əmr edirəm ki, onun dinini tərk edəsən». Üç gün keçdikdən sonra onun acından ürəyi getdi. Qardaşım Əmmara qalxıb ona su verdikdə o mənim əleyhimə dua etməyə başladı. Uca Allah da bu ayəni nazil etdi:

﴿ وَوَصَّيۡنَا ٱلۡإِنسَٰنَ بِوَٰلِدَيۡهِ حُسۡنٗاۖ وَإِن جَٰهَدَاكَ لِتُشۡرِكَ بِي ﴾ و فيها ﴿ وَصَاحِبۡهُمَا فِي ٱلدُّنۡيَا مَعۡرُوفٗاۖ ﴾

«Biz insana valideynləri ilə gözəl davranmağı buyurduq. Əgər onlar bilmədiyin bir şeyi Mənə şərik qoşmağın üçün səni məcbur etsələr..» Quranda həmçinin **«Dünyada onlarla gözəl davran»**[143] ayəsi də nazil olmuşdu.

Bir dəfə Peyğəmbərə ﷺ böyük qənimət nəsib oldu. Mən bu qənimətdən olan bir qılıncı götürüb onun yanına gəldim və: «Bunu mənə ver. Sən məni daha yaxşı tanıyırsan»- dedim. O dedi: «Apar qılıncı götürdüyün yerə qoy!» Mən onu aparıb yerinə qoymaq istədikdə, özümü qınayıb yenidən onun yanına qayıtdım və dedim: «Bunu mənə ver!» O, səsini ucaldıb: «Apar götürdüyün yerə qoy!» - dedi və bu ayə nazil oldu.

﴿ يَسۡـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلۡأَنفَالِۖ ﴾

«Səndən qənimətlər haqqında soruşurlar...»[144]

Mən xəstələndim və Peyğəmbərin ﷺ yanına adam göndərdim. O mənim yanıma gəldikdə, mən: «İzin ver malımı istədiyim kimi bölüm»- deyə ona müraciət etdim. O bunu rədd etdi. Mən: «Heç olmasa yarısını (vəsiyyət edim)»- dedim. O buna da izn vermədi. Mən «Heç olmasa üçdə birini (sədəqə etməyə) imkan ver» - dedikdə o susdu və beləliklə mirasın üçdə birini vəsiyyət etmək caiz oldu.

Sonra mən mühacir və ənsarlardan olan bir dəstənin yanına gəldikdə onlar: «Gəl otur, yeyib-içək» - dedilər. Onların mənə şərab təklif etməsi onun haram olması barəsində ayə nazil olmamışdan əvvəl idi. Mən onların yanına, bosta-

---

[143] [«Loğman» surəsi, 15.]
[144] [«əl-Ənfal» surəsi, 1.]

na gəldim. Onlar oturub qızardılmış dəvə başı yeyir və şərab içirdilər. Onlarla birgə yeyib-içdikdən sonra mühacir və ənsarları xatırlayıb dedim: «Mühacirlər ənsarlardan daha xeyirlidirlər». Onlardan biri saqqalımdan tutub məni vurdu və burnumdan qan açıldı. Sonra mən gəlib bu barədə Peyğəmbərə ﷺ xəbər verdim və şərabın haram olunduğu barəsində ayə nazil oldu.

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِنَّمَا ٱلۡخَمۡرُ وَٱلۡمَيۡسِرُ وَٱلۡأَنصَابُ وَٱلۡأَزۡلَٰمُ رِجۡسٞ مِّنۡ عَمَلِ ٱلشَّيۡطَٰنِ ﴾ الآيات

«Ey iman gətirənlər! Şübhəsiz ki, sərxoşedici *içki* də, qumar da, *tapınmaq məqsədilə* dik qoyulmuş daşlar da, fal oxları da şeytan əməlindən olan murdar şeylərdir…»[145]

Bu hədisi həmçinin Tirmizi «Sünən» əsərində (5-ci cild, səh. 268), Əhməd «Müsnəd» əsərində (1-ci cild, səh. 181, 186), Təyalisi «Müsnəd» əsərində (2-ci cild, səh. 18), Buxari «Ədəbul-Mufrəd» əsərində (səh. 23) və Təbəri «Təfsir»ində (21-ci cild, səh. 70) rəvayət etmişlər. Tirmizi bu hədisin «həsən-səhih» olduğunu demişdir.

Əhməd bu hədisi iki ləfzlə rəvayət etmiş və onlardan birində «Loğman» surəsində olan ayəni qeyd etmişdir.

Təbərinin rəvayətlərində də «Loğman» surəsindəki ayə qeyd olunmuşdur.

Uca Allah buyurur:

﴿ وَمِنَ ٱلنَّاسِ مَن يَقُولُ ءَامَنَّا بِٱللَّهِ فَإِذَآ أُوذِيَ فِي ٱللَّهِ جَعَلَ فِتۡنَةَ ٱلنَّاسِ كَعَذَابِ ٱللَّهِۖ وَلَئِن جَآءَ نَصۡرٞ مِّن رَّبِّكَ لَيَقُولُنَّ إِنَّا كُنَّا مَعَكُمۡۚ أَوَلَيۡسَ ٱللَّهُ بِأَعۡلَمَ بِمَا فِي صُدُورِ ٱلۡعَٰلَمِينَ ١٠ ﴾

«İnsanların arasında: “Allaha iman gətirdik!”- deyənləri də vardır. Amma Allah yolunda əziyyətə məruz qal-

---

[145] [«əl-Maidə» surəsi, 90-91.]

dıqda insanların fitnəsini Allahın əzabı ilə eyni tuturlar. Əgər Rəbbindən bir zəfər gəlmiş olsa, mütləq: “Biz də sizinlə idik!”- deyərlər. Məgər Allah yaradılmışların kökslərində olanları ən yaxşı bilən deyilmi?»

(10-cu ayə)

Bu ayənin nazil olma səbəbi «ən-Nəhl» surəsinin 110-cu ayəsinin nazil olmasına dair olan hədisdə qeyd olunub.

Loğman surəsi

Uca Allah buyurur:

﴿ وَإِذْ قَالَ لُقْمَانُ لِابْنِهِ وَهُوَ يَعِظُهُ يَا بُنَيَّ لَا تُشْرِكْ بِاللَّهِ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ ﴿١٣﴾ ﴾

«Bir zaman Loğman öz oğluna nəsihət edərək demişdi: “Oğlum! *Allaha* şərik qoşma. Həqiqətən, Allaha şərik qoşmaq böyük zülmdür!”»

(13-cü ayə)

Buxari «Səhih» əsərində (1-ci cild, səh. 95) demişdir: «Abdullah (r.a) rəvayət edir ki:

﴿ الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُم بِظُلْمٍ أُولَٰئِكَ لَهُمُ الْأَمْنُ وَهُم مُّهْتَدُونَ ﴿٨٢﴾ ﴾

«İman gətirdikdən sonra imanlarına zülm bulaşdırmayanları əmin-amanlıq gözləyir. Doğru yola yönəlmişlər də məhz onlardır»[146] ayəsi nazil olduqda Peyğəmbərin ﷺ səhabələri: «Bizdən hansı birimiz nəfsinə zülm etmir?!»- dedi və Uca Allah da bu ayəni nazil etdi:

﴿ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ ﴿١٣﴾ ﴾

«Həqiqətən, Allaha şərik qoşmaq böyük zülmdür!»

---

[146] [«əl-Ənam» surəsi, 82.]

Bu hədisi həmçinin Buxari «Səhih» əsərində (9-cu cild, səh. 363) və Təyalisi «Müsnəd» əsərində (2-ci cild, səh. 18) rəvayət etmişlər.

Qeyd: İbn Həcər «Fəthul-Bari» əsərində (1-ci cild, səh. 95) demişdir: «Şubənin rəvayət etdiyi bu hədisdən görünür ki, «Loğman» surəsindəki ayə onların verdiyi suala görə nazil olmuşdur. Lakin Buxari və Muslim başqa isnadla Ə'məşə istinad edərək rəvayət etmişlər ki, səhabələr dedilər: «Bizdən hansı birimiz nəfsinə zülm etmir?!» Və Peyğəmbər ﷺ dedi: «Məgər siz Loğmanın عليه السلام dediyi sözü eşitmirsiniz?»

Vəkiyin rəvayətində Peyğəmbər ﷺ : «Bu sizin zənn etdiyiniz kimi deyildir!», İsa ibn Yunusun rəvayətində isə: «Bu yalnız şirkdir. Məgər siz Loğmanın عليه السلام nə dediyi eşitmirsiniz?»- demişdir.

Bütün bunlardan görünür ki, «Loğman» surəsindəki ayə artıq onlara məlum idi. Elə buna görə də Peyğəmbər ﷺ onların yadına saldı. Lakin ehtimal olunur ki, o vaxt ayə nazil olmuş və o bu ayəni onlara oxumuşdur. Deməli hadisələr eyni vaxtda baş vermişdir.

əs-Səcdə surəsi

Uca Allah buyurur:

﴿ تَتَجَافَىٰ جُنُوبُهُمْ عَنِ ٱلْمَضَاجِعِ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ خَوْفًا وَطَمَعًا وَمِمَّا رَزَقْنَٰهُمْ يُنفِقُونَ ﴿١٦﴾ ﴾

«Onlar *gecə namazını qılmaq üçün* böyürlərini yataqdan qaldırır, qorxu və ümid içində öz Rəbbinə yalvarır və onlara verdiyimiz ruzilərdən *Allah yolunda* xərcləyirlər».

(16-cı ayə)

Tirmizi «Sünən» əsərində (4-cü cild, səh. 161) demişdir: «Ənəs ibn Malik (r.a) :

﴿ تَتَجَافَىٰ جُنُوبُهُمۡ عَنِ ٱلۡمَضَاجِعِ ﴾ الآية

«Onlar *gecə namazını qılmaq üçün* böyürlərini yataqdan qaldırır...» ayəsi barəsində demişdir: «Bu, Atəmə (İşa) adlanan namazı gözləmək barədə nazil olmuşdur».

Bu hədis «həsən-səhih»dir.

Bu hədisi həmçinin ibn Cərir «Təfsir»ində (12-ci cild, səh. 100) rəvayət etmişdir. İbn Kəsir isə öz «Təfsir»ində hədisin isnadının «ceyyid» olduğunu qeyd etmişdir.

Əl-Əhzab surəsi

Uca Allah buyurur:

﴿ ٱدۡعُوهُمۡ لِأٓبَآئِهِمۡ هُوَ أَقۡسَطُ عِندَ ٱللَّهِۚ فَإِن لَّمۡ تَعۡلَمُوٓاْ ءَابَآءَهُمۡ فَإِخۡوَٰنُكُمۡ فِي ٱلدِّينِ وَمَوَٰلِيكُمۡۚ وَلَيۡسَ عَلَيۡكُمۡ جُنَاحٞ فِيمَآ أَخۡطَأۡتُم بِهِۦ وَلَٰكِن مَّا تَعَمَّدَتۡ قُلُوبُكُمۡۚ وَكَانَ ٱللَّهُ غَفُورٗا رَّحِيمًا ٥ ﴾

«*Oğulluğa götürdüyünüz uşaqları* öz atalarının adları ilə çağırın. Bu, Allah yanında daha ədalətlidir. Atalarını tanımasanız, onlar sizin din qardaşlarınız və yaxınlarınızdır. Səhvən etdiyiniz əməllərdə sizə heç bir günah yoxdur. Lakin qəlbinizin qəsdlə etdiyi işlərdən ötrü *sizə günah var*. Allah Bağışlayandır, Rəhmlidir»

(5-ci ayə)

Buxari «Səhih» əsərində (10-cu cild, səh. 136; 11-ci cild, səh. 34) demişdir: «Abdullah ibn Ömər (r.a) rəvayət edir ki, Uca Allah:

﴿ ٱدۡعُوهُمۡ لِأٓبَآئِهِمۡ هُوَ أَقۡسَطُ عِندَ ٱللَّهِۚ ﴾ الآية

«*Oğulluğa götürdüyünüz uşaqları* öz atalarının adları ilə çağırın. Bu, Allah yanında daha ədalətlidir...» ayəsini nazil edənə qədər biz Peyğəmbərin ﷺ oğulluğa götürdüyü Zeyd ibn Harisəni (r.a) Zeyd ibn Məhəmməd adı ilə çağırırdıq».

İbn Kəsir «Təfsir»ində (3-cü cild, səh. 466) demişdir: «Hədisi Muslim, Nəsai və Tirmizi[147] öz əsərlərində rəvayət etmişlər».

Bu hədisi həmçinin Əbu Davud «Sünən» əsərində (2-ci cild, səh. 181), Nəsai «Sünən» əsərində (6-cı cild, səh. 53), Əhməd «Müsnəd» əsərində (6-cı cild, səh. 271), Abdurrəzzaq «Müsənnəf» əsərində (7-ci cild, səh. 460-461) və Darimi «Sünən» əsərində (2-ci cild, səh. 158) rəvayət etmişlər.

İbn əl-Carud «Müntəqa» əsərində (səh. 231) bu hədisi nəql edib demişdir: «Aişə (r.a) rəvayət edir ki, (Əbu Huzeyfə ibn Ütbənin (r.a) zövcəsi) Səhlə bint Suheyl ibn Amr (r.a) Peyğəmbərin ﷺ yanına gəlib dedi: «Mən ev paltarında olduqda belə Salim sərbəst bizim yanımıza (otağa) daxil olur! Biz onu övladımız hesab edirik».

O zaman Peyğəmbər ﷺ Zeydi (r.a) oğulluğa götürdüyü kimi Əbu Huzeyfə də (r.a) Salimi (r.a) oğulluğa götürmüşdü. Uca Allah da bu ayəni nazil etdi:

﴿ ٱدۡعُوهُمۡ لِأٓبَآئِهِمۡ هُوَ أَقۡسَطُ عِندَ ٱللَّهِۚ ﴾ الآية

««*Oğulluğa götürdüyünüz uşaqları* öz atalarının adları ilə çağırın. Bu, Allah yanında daha ədalətlidir...»

---

[147] Tirmizi bu hədisi «Sünən» əsərində, 4/165 rəvayət etmiş və onun «həsən-səhih» olduğunu demişdir.

Ola bilsin ki, bu ayə onların hər ikisi barəsində nazil olmuşdu. Daha doğrusunu isə Allah bilir!

Uca Allah buyurur:

﴿ مِّنَ ٱلْمُؤْمِنِينَ رِجَالٌ صَدَقُوا۟ مَا عَٰهَدُوا۟ ٱللَّهَ عَلَيْهِ ۖ فَمِنْهُم مَّن قَضَىٰ نَحْبَهُۥ وَمِنْهُم مَّن يَنتَظِرُ ۖ وَمَا بَدَّلُوا۟ تَبْدِيلًا ﴿٢٣﴾ ﴾

«Möminlərin içərisində Allaha etdikləri əhdə sadiq qalan kişilər vardır. Onlardan kimisi əhdini yerinə yetirib şəhid olmuş, kimisi də *şəhid olmasını* gözləyir. Onlar *əhdlərini* əsla dəyişdirməyiblər».

(23-cü ayə)

Buxari «Səhih» əsərində (6-cı cild, səh. 361) demişdir: «Ənəs ibn Malik (r.a) deyir ki, əmim Ənəs ibnən-Nədr (r.a) Bədr döyüşündə iştirak etməmişdi. Ona görə də o, Peyğəmbərə ﷺ dedi: «Ey Allahın elçisi! Mən müşriklərlə olan ilk döyüşdə iştirak etməmişəm. Allah onlarla döyüşməyi mənə nəsib edərsə, mənim necə vuruşacağımı görər».

Uhud döyüşündə müsəlmanlar məğlub olarkən o dedi: «Allahım! Həqiqətən, mən bunların – səhabələrin – etdikləri (xətalara) görə Səndən üzr istəyirəm və bunların – müşriklərin – etdikləri (günahlardan) Sənə sığınıram».

Sonra o, döyüşə atılarkən Sə'd ibn Muazla (r.a) rastlaşdı və ona dedi: «Ey Sə'd ibn Muaz! Mən cənnəti və Nədrin Rəbbini[148] istəyirəm. Mən Uhudda cənnət iyini duyuram». Sə'd dedi: «Ey Allahın elçisi! Mən onun döyüşdüyü kimi döyüşə bilmədim».

Döyüşdən sonra biz onu ölənlərin arasında tapdıq. Onun üzərində səksəndən çox qılınc, nizə və ox yarası var idi.

---

[148] [Burada ehtimal olunur ki, o, ya atası Nədr ilə, ya da oğlu Nədr ilə birlikdə cənnətdə olmağı təmənna edir. «Fəthul Bari», 6/22.]

Müşriklər onun cəsədini (bəzi əzalarını kəsməklə) elə tanınmaz hala salmışdılar ki, bacısından başqa heç kəs onu tanımadı. O, Ənəs ibn Nədri (r.a) barmaqlarının ucundan tanıdı. Biz də,

﴿ مِّنَ ٱلۡمُؤۡمِنِينَ رِجَالٞ صَدَقُواْ مَا عَٰهَدُواْ ٱللَّهَ عَلَيۡهِۖ ﴾ إلى آخر الآية

«Möminlərin içərisində Allaha etdikləri əhdə sadiq qalan kişilər vardır...» ayəsinin onun və onun kimilərinin barəsində nazil olduğunu güman edirdik.

Hədisi Muslim, Tirmizi[149] və Nəsainin rəvayət etdiklərini ibn Həcər «Fəthul Bari» əsərində (6-cı cild, səh. 361) və ibn Kəsir «Təfsir»ində (3-cü cild, səh. 475) nəql etmişlər.

Bu hədisi həmçinin Buxari «Səhih» əsərində (10-cu cild, səh. 136) Əhməd «Müsnəd» əsərində (3-cü cild, səh. 194), Təyalisi «Müsnəd» əsərində (2-ci cild, səh. 22), ibn Cərir «Təfsir»ində (21-ci cild, səh. 147), Əbu Nueym «Hilyə» əsərində (1-ci cild, səh. 121) və Abdullah ibn əl-Mübarək «Cihad» əsərində (səh. 68) rəvayət etmişlər.

Uca Allah buyurur:

﴿ وَرَدَّ ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ بِغَيۡظِهِمۡ لَمۡ يَنَالُواْ خَيۡرٗاۚ وَكَفَى ٱللَّهُ ٱلۡمُؤۡمِنِينَ ٱلۡقِتَالَۚ وَكَانَ ٱللَّهُ قَوِيًّا عَزِيزٗا ٢٥ ﴾

«Allah kafirləri qəzəbli olduqları halda geri qaytardı və onlar heç bir xeyrə nail olmadılar. Döyüşdə Allah möminlərə kifayət etdi. Allah Qüvvətlidir, Qüdrətlidir».

(25-ci ayə)

---

[149] Tirmizi «Sünən» əsərində (4-cü cild, səh. 163) demişdir: «Bu hədis «həsən-səhihdir.

Nəsai «Sünən» əsərində (2-ci cild, səh. 15) demişdir: «Əbu Səid əl-Xudri (r.a) deyir ki, Xəndək günü müşriklər bizi günbatana qədər zöhr namazından yayındırdılar. Bu hadisə hələ Allahın döyüş barəsində:

﴿ وَكَفَى ٱللَّهُ ٱلۡمُؤۡمِنِينَ ٱلۡقِتَالَۚ ﴾ الآية

«Döyüşdə Allah möminlərə kifayət etdi...» ayəsi nazil olmamışdan əvvəl baş verdi. Sonra Peyğəmbər ﷺ Bilala (r.a) əmr etdi və o, zöhr namazı üçün iqamə oxudu. Peyğəmbər ﷺ bu namazı vaxtında qıldığı kimi qıldı. Sonra o, yenə iqamə verdi və Peyğəmbər ﷺ əsr namazını vaxtında qıldığı kimi qıldı. Daha sonra o, azan verdi və Peyğəmbər ﷺ məğrib namazını da vaxtında qıldığı kimi qıldı.

Hədisin isnadında olan ravilərin hamısı Buxari və Muslimin istinad etdiyi ravilərdir. Bu hədisi həmçinin ibn Cərir «Təfsir»ində (21-ci cild, səh. 149) rəvayət etmişdir.

Uca Allah buyurur:

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِيُّ قُل لِّأَزۡوَٰجِكَ إِن كُنتُنَّ تُرِدۡنَ ٱلۡحَيَوٰةَ ٱلدُّنۡيَا وَزِينَتَهَا فَتَعَالَيۡنَ أُمَتِّعۡكُنَّ وَأُسَرِّحۡكُنَّ سَرَاحٗا جَمِيلٗا ٢٨ وَإِن كُنتُنَّ تُرِدۡنَ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ وَٱلدَّارَ ٱلۡأٓخِرَةَ فَإِنَّ ٱللَّهَ أَعَدَّ لِلۡمُحۡسِنَٰتِ مِنكُنَّ أَجۡرًا عَظِيمٗا ٢٩ ﴾

«Ey Peyğəmbər! Zövcələrinə de: "Əgər siz dünya həyatını və onun bərbəzəyini istəyirsinizsə, gəlin sizi *dünya malıyla* məmnun edib gözəl tərzdə sərbəst buraxım. Yox, əgər Allahı, Onun Elçisini və Axirət yurdunu istəyirsinizsə, *bilin ki,* Allah aranızdan yaxşı işlər görənlər üçün böyük bir mükafat hazırlamışdır"».

(28 və 29-cu ayələr)

Buxari «Səhih» əsərində (6-cı cild, səh. 39) demişdir: «Abdullah ibn Abbas (r.a) deyir ki, mən çox istəyirdim ki, Ömərdən (r.a)

﴿ إِن تَتُوبَآ إِلَى ٱللَّهِ فَقَدْ صَغَتْ قُلُوبُكُمَا ﴾

«Əgər ikiniz də Allaha tövbə etsəniz, ***yaxşı olar*****. Çünki hər ikinizin qəlbi** ***günaha*** **meyl etmişdir….»**[150] ayəsində xatırlanan Peyğəmbərin ﷺ iki zövcəsi barəsində soruşum. Elə buna görə də onunla birlikdə həcc ziyarətinə getdim. O, həcc ziyarətini bitirib geri qayıtdıqda subaşına çıxmaq üçün yoldan kənara (uzaq bir yerə) çəkildi. Mən də əlimdəki bir tuluq su ilə kənara çəkilib onu gözlədim. Nəhayət o gəlib çıxdı. Mən tuluqdakı sudan onun əlinə tökdüm və o dəstəmaz aldı. Sonra mən soruşdum: «Ey möminlərin əmiri!

﴿ إِن تَتُوبَآ إِلَى ٱللَّهِ فَقَدْ صَغَتْ قُلُوبُكُمَا ﴾

«Əgər ikiniz də Allaha tövbə etsəniz, ***yaxşı olar*****. Çünki hər ikinizin qəlbi** ***günaha*** **meyl etmişdir….»** ayəsində xatırlanan Peyğəmbərin ﷺ iki zövcəsi kimlərdir?» O dedi: «Ey ibn Abbas! Sənin sualın çox təəccüblüdür! Bu Aişə ilə Həfsədir!» Sonra o, hədisi danışmağa başlayıb dedi: «Mən və ənsarlardan olan bir qonşum Bənu Ümeyyə ibn Zeyd tayfasında – Mədinənin yaxınlığında yerləşən bir kənddə – qalırdıq. Biz növbə ilə Peyğəmbərin ﷺ yanına gedərdik. Bir gün mən gedib Peyğəmbərdən ﷺ eşitdiklərim əmrlər və s. (qadağalar, əvvəlki ümmətlərin başına gələnlər) barədə ona xəbər gətirərdim, bir gün də o bütün bunlar barədə mənə xəbər gətirərdi. Biz qüreyşlilər qadınlarımızı üstələyən bir tayfa idik. Mədinəyə gəldikdə isə ənsar qadınların ərlərini üstə-

---

[150] [«ət-Təhrim» surəsi, 4.]

ləyən (onlara cavab qaytaran) bir qövm olduğunu gördük. Bizim qadınlar onların ədəblərindən təsirləndilər. Bir gün mən həyat yoldaşımın üstünə qışqırdım və o mənə cavab qaytardı. Mən cavab qaytarmağı ona qadağan etdikdə o dedi: «Sən cavab qaytarmağı mənə niyə qadağan edirsən? Allaha and olsun ki, Peyğəmbərin ﷺ zövcələri ona cavab qaytarırlar. Bəziləri hətta bu gün gecəyə qədər ondan üz döndərib». Onun bu sözləri məni çox həyəcanlandırdı. Mən: «Doğrudan da onlardan bu günahı edən müvəffəqiyyətsizliyə uğramışdır!» - dedim. Sonra libasımı geyib Həfsənin yanına getdim. Mən onə dedim: «Ey Həfsə! Sizlərdən biri Allahın elçisini ﷺ bu gün gecəyə qədər qəzəbləndiribmi?» O: «Bəli» - deyə cavab verdi. Mən dedim: «O şəxs bədbəxt olmuş və xəsarətə uğramışdır! Sən əminsən ki, Rəsulullahı qəzəbləndirməklə Allahın qəzəbinə gəlib həlak olmayacaqsan? Allahın elçisindən çox şey (artıq xərclik və s.) istəmə, ona cavab qaytarma, ondan üz döndərmə və nə ehtiyacın varsa məndən istə! Və qonşunun (yəni, Aişənin) Peyğəmbərə ﷺ səndən daha gözəl və daha sevimli olması əsla səni aldatmasın!»

O zaman biz, «Ğəssanlılar bizim üstümüzə yürüş etmək üçün atlarının ayaqlarını nallayırlar!» - deyə öz aramızda danışırdıq. (Bir gün Bənu Umeyyəli) yoldaşım öz növbəsində Rəsulallahın ﷺ yanına getdi və gecə geri döndükdə qapımı bərk-bərk döyüb dedi: «O (yəni, Ömər) oyaqdırmı?». Mən həyacanlandım və onun yanına çıxdım. O dedi:

– Dəhşətli bir hadisə baş verib!

– Nədir, Ğəssanlılar hücum edib?

– Xeyr! Əksinə, bundan da artıq dəhşətli hadisə baş verib. Allahın elçisi ﷺ zövcələrini boşayıb.

– Artıq Həfsə həlak oldu və ziyana uğradı. Mən bunun yaxın zamanlarda baş verəcəyini zənn edirdim.

Mən libasımı geyib Peyğəmbərin ﷺ yanına getdim və onunla birgə fəcr namazını qıldım. Sonra o, öz eyvanına qalxıb təkliyə çəkildi. Mən Həfsənin yanına gəldim və onu ağlayan görüb dedim: «Nə üçün ağlayırsan, məgər mən səni bu işdən çəkindirməmişdim? Allahın elçisi ﷺ sizi boşayıb-mı? Həfsə dedi: «Mən bilmirəm, odur bax o, eyvandadır».

Sonra mən minbərin ətrafında oturan bir toplum səhabənin yanına gəldim. Onlardan bəziləri ağlayırdı. Mən bir müddət onlarla oturduqdan sonra dözməyib onun yanına, oturduğu eyvanın önünə gəldim və orada dayanan Peyğəmbərin ﷺ balaca, zənci xidmətçisinə dedim: «Ömər üçün izn istə (onun yanına daxil olum)». O, içəri daxil olub Peyğəmbərlə ﷺ danışdı. Sonra bayıra çıxıb dedi: «Sənin xahişini ona çatdırdım, lakin o susdu». Mən minbərin ətrafında oturan səhabələrin yanına gayıtdım. Bir az onlarla oturduqdan sonra dözməyib yenə onun yanına gəldim və bu dəfə də o, eyni cavabı verdi. Mən bir daha minbərin ətrafında oturan səhabələrin yanına gayıtdım. Bir az onlarla oturduqdan sonra dözməyib yenə onun yanına gəldim. O bu dəfə də eyni cavabı verdi. Mən çıxıb getdikdə o, məni çağırıb dedi: «Peyğəmbər ﷺ sənə onun yanına daxil olmağa izn verdi». Mən Peyğəmbərin ﷺ yanına daxil olduqda gördüm ki, o, yerə sərilmiş həsirin üstünə uzanıb, altına heç bir döşək qoymayıb və yerdəki qum da onun böyrünə iz salıb. Özü də içərisi xurma lifi ilə doldurulmuş, dəridən hazırlanan yastığa söykənmişdi. Mən ayaq üstə duraraq ona salam verdikdən sonra dedim: «Ey Allahın elçisi, sən zövcələrini boşamısan-mı?» O mənə nəzər salıb: «Xeyr!» - deyə cavab verdi. Mən yenə ayaq üstə duraraq dedim: «Ey Allahın elçisi! Təsəvvür et, biz qüreyşlilər qadınlarımızı üstələyən bir qövm idik. Sonra qadınları ərlərini üstələyən bir qövmün yanına gəldik». Peyğəmbər ﷺ gülümsədi. Mən dedim: «Təsəvvür et,

mən Həfsənin yanına gəlib: «Qonşunun (yəni, Aişənin) Peyğəmbər ﷺ üçün səndən daha gözəl və daha sevimli olması əsla səni aldatmasın!»- dedim. Peyğəmbər ﷺ yenə təbəssüm etdi. Mən onun təbəssüm etdiyini görüb oturdum və evinə nəzər saldım. Allaha and olsun ki, orada mən aşılanmış üç heyvan dərisindən başqa gözə çarpan bir şey görmədim. Mən dedim: «Allaha dua et ki, ümmətinin imkanlarını genişlətsin! Həqiqətən, farsların və rumluların imkanları çox genişləndirilib, onlara dünyanın naz-nemətlərindən verilib. Halbuki onlar Alaha ibadət etmirlər». O, dikəlib oturdu və dedi: «Ey ibn əl-Xəttab! Sən şəkk edirsən? Onlar o qövmdür ki, cah-cəlal onlara dünya həyatında verilmiş və onlar üçün tezləşdirilmişdir». Mən dedim: «Ey Allahın elçisi, mənim üçün (Allahdan) bağışlanma dilə!»

Həfsə (r.a) Aişəyə (r.a) Peyğəmbərin ﷺ sirrini bildirdikdən sonra o, zövcələrini tərk etmiş və qəzəbindən: «Bir ay mən onlara yaxınlaşmayacağam!» - demişdi. O zaman Uca Allah da onu qınamışdı.[151] İyirmi doqquz gün keçdikdən sonra o, ilk əvvəl Aişənin yanına daxil oldu. Aişə (r.a) isə ona dedi: «Axı sən bir ay bizə yaxınlaşmayacağına and içmisən! Mən bir-bir bu günləri saymışam. Artıq bu iyirmi doqquzuncu gündür». Peyğəmbər ﷺ : «Ay iyirmi doqquzdandır!»

Bu ay doğrudanda iyirmi doqquz oldu. Aişə dedi: «Təxyir (seçmək, üstünlük vermək)[152] ayəsi nazil oldu və o, zövcələrindən ilk əvvəl mənim yanıma daxil olub dedi: «Doğrusu, mən sənə bir məsələni xatırlamaq istəyirəm. Sən gərək tələsməyəsən və ata-ananla məsləhətləşəsən». Aişə dedi: «Mən bilirəm ki, valideynlərim səndən ayrılmağı mənə heç

[151] [«ət-Təhrim» surəsi, 1-4.]
[152] [«əl-Əhzab» surəsi, 28-29.]

vaxt nəsihət etməmişlər». Peyğəmbər ﷺ dedi: «Allah demişdir:

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِيُّ قُل لِّأَزۡوَٰجِكَ ﴾ إلى قوله ﴿ عَظِيمًا ﴿٢٩﴾ ﴾

«Ey Peyğəmbər! Zövcələrinə de:...» ayəsindən **«…böyük bir mükafat hazırlamışdır»** ayəsinə qədər.

Mən dedim: «Buna görə ata-anamla məsləhətləşim?! Axı mən həqiqətən də Allahı, Onun elçisini və axirət yurdunu istəyirəm!»

Sonra o ﷺ digər zövcələrinə də eyni təklifi etdi və onlarda Aişə (r.a) kimi cavab verdilər.

Bu hədisi həmçinin Buxari (11-ci cild, səh. 188), Muslim «Səhih» əsərində (10-cu cild, səh. 93), Tirmizi «Sünən» əsərində (4-cü cild, səh. 163, 203), Nəsai «Sünən əsərində (6-cı cild, səh. 46, 130), ibn Macə «Sünən» əsərində (2053-cü hədis), imam Əhməd «Müsnəd» əsərində (1-ci cild, səh. 33; 6-cı cild, səh. 87, 163, 185, 212, 248, 264), ibn Carud «Müntəqa» əsərində (səh. 274) və ibn Cərir «Təfsir»ində (21-ci cild, səh. 158) rəvayət etmişlər. Tirmizi hər iki yerdə hədisin «səhih» olduğunu qeyd etmişdir.

Muslim «Səhih» əsərində (10-cu cild, səh. 80) demişdir: «Cabir ibn Abdullah (r.a) deyir ki, Əbu Bəkr (r.a) gəlib Peyğəmbərin ﷺ yanına daxil olmaq üçün izn istədikdə, onun ﷺ qapısının yanında bir dəstə adamın oturduğunu gördü. Onlardan heç bir kimsəyə içəri daxil olmağa izn verilməmişdi. Əbu Bəkrə (r.a) isə izn verildi və o içəri daxil oldu. Sonra Ömər (r.a) gəlib izn istədi və ona da izn verildi O, Peyğəmbəri ﷺ və ətrafında sükut içində oturmuş zövcələrini görüb dedi: «Mən bir söz deyəcəyəm və Peyğəmbəri ﷺ güldürəcəyəm».

Sonra o dedi: «Ey Allahın elçisi! Hərgah (ərinə qarşı) çıxan qız məndən xərclik istəsəydi onun boynuna (şillə və ya

yumruq) ilişdirərdim!» Peyğəmbər ﷺ güldü və dedi: «Gördüyün kimi onlar mənim ətrafımda oturub məndən xərclik istəyirlər». Bu vaxt Əbu Bəkr (r.a) Aişəni (r.a), Ömər (r.a) də Həfsanı (r.a) cəzalandırmaq üçün ayağa qalxıb dedi: «Siz Allahın elçisində ﷺ olmayan bir şeyi ondan istəyirsiniz?!» Onlar dedilər: «Biz heç zaman Allahın elçisində ﷺ olmayan bir şeyi ondan istəmərik?». Peyğəmbər ﷺ otuz və ya iyirmi doqquz gün onlardan ayrı qaldı. Sonra ona bu ayələr nazil oldu:

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِيُّ قُل لِّأَزْوَٰجِكَ ﴾ حتى بلغ ﴿ لِلْمُحْسِنَٰتِ مِنكُنَّ أَجْرًا عَظِيمًا ﴿٢٩﴾ ﴾

«Ey Peyğəmbər! Zövcələrinə de:...» ayəsindən **«…yaxşı işlər görənlər üçün böyük bir mükafat hazırlamışdır»** ayəsinə qədər.

O, ilk əvvəl Aişənin (r.a) yanına gəlib dedi: «Ey Aişə! Doğrusu, mən sənə bir təklif etmək istəyirəm. Və istəyirəm ki, sən bu təklifi qəbul etməyə tələsməyəsən və ata-ananla məsləhətləşəsən». Aişə dedi: «O nədir ey Allahın elçisi?» Peyğəmbər ﷺ Allahın ona nazil etdiyi ayələri oxudu. Aişə dedi: «Ya Rəsulullah! Məgər sənə görə (səninlə birgə olmaqdan ötrü) valideynlərimlə məsləhətləşməliyəm?! Əksinə, mən Allahı, onun elçisini və axirət yurdunu seçirəm! Səndən də xahiş edirəm ki, həyat yoldaşlarından heç birinə bu barədə xəbər verməyəsən!» Peyğəmbər ﷺ dedi: «O qadınlardan hansı birisi məndən (bu məsələ barəsində) soruşsa mən ona xəbər verəcəyəm. Allah məni nə (insanlara nə isə etməyi) zorla məcbur edən, nə də hər şeyə irad tutan bir kimsə olaraq göndərməmişdi, lakin O məni (onlara bilmədiklərini) öyrədən, (bacarmadıqlarını) müyəssər edən bir kimsə olaraq göndərmişdi.

Bu hədisi həmçinin Əhməd «Müsnəd» əsərində (3-cü cild, səh. 328) rəvayət etmişdir.

Uca Allah buyurur:

﴿ إِنَّ ٱلۡمُسۡلِمِينَ وَٱلۡمُسۡلِمَٰتِ وَٱلۡمُؤۡمِنِينَ وَٱلۡمُؤۡمِنَٰتِ وَٱلۡقَٰنِتِينَ وَٱلۡقَٰنِتَٰتِ وَٱلصَّٰدِقِينَ وَٱلصَّٰدِقَٰتِ وَٱلصَّٰبِرِينَ وَٱلصَّٰبِرَٰتِ وَٱلۡخَٰشِعِينَ وَٱلۡخَٰشِعَٰتِ وَٱلۡمُتَصَدِّقِينَ وَٱلۡمُتَصَدِّقَٰتِ وَٱلصَّٰٓئِمِينَ وَٱلصَّٰٓئِمَٰتِ وَٱلۡحَٰفِظِينَ فُرُوجَهُمۡ وَٱلۡحَٰفِظَٰتِ وَٱلذَّٰكِرِينَ ٱللَّهَ كَثِيرٗا وَٱلذَّٰكِرَٰتِ أَعَدَّ ٱللَّهُ لَهُم مَّغۡفِرَةٗ وَأَجۡرًا عَظِيمٗا ٣٥ ﴾

«Həqiqətən, müsəlman kişilər və müsəlman qadınlar, mömin kişilər və mömin qadınlar, müti kişilər və müti qadınlar, doğru danışan kişilər və doğru danışan qadınlar, səbirli kişilər və səbirli qadınlar, *Allaha* baş əyən kişilər və baş əyən qadınlar, sədəqə verən kişilər və sədəqə verən qadınlar, oruc tutan kişilər və oruc tutan qadınlar, ismətlərini qoruyan kişilər və *ismətlərini* qoruyan qadınlar, Allahı çox zikr edən kişilər və qadınlar üçün Allah bağışlanma və böyük mükafat hazırlamışdır».

(35-ci ayə)

Tirmizi «Sünən» əsərində (4-cü cild, səh. 116) demişdir: «Ummu Əmmara əl-Ənsariyyə (r.a) Peyğəmbərin ﷺ yanına gəlib dedi: «Mən, hər şeyin yalnız kişilər üçün olduğunu və qadınların heç bir şeylə xatırlanmadığını görürəm!». Odur ki, bu ayə nazil oldu:

﴿ إِنَّ ٱلۡمُسۡلِمِينَ وَٱلۡمُسۡلِمَٰتِ وَٱلۡمُؤۡمِنِينَ وَٱلۡمُؤۡمِنَٰتِ ﴾ الآية

«Həqiqətən, müsəlman kişilər və müsəlman qadınlar, mömin kişilər və mömin qadınlar...».

Tirmizi bu hədisin «həsən, ğərib» olduğunu demişdir.

Bu hədisi həmçinin Hakim «Mustədrək» əsərində (2-ci cild, səh. 416) (istinad edərək) Ummu Sələmədən (r.a) rəvayət etmiş və demişdir: «Hədis Buxari və Muslimin şərtlərinə görə «səhih»dir, lakin onlar bunu rəvayət etməmişlər». Zəhəbi də bunu təsdiqləmişdir. Lakin (isnadında olan) Mücahid «mürsəl» isnadla bir çox hədislər rəvayət edib. Belə ki, mən bilmirəm o, Ummu Sələmədən (r.a) bu hədisi eşidib ya yox. Mən bu hədisi əvvəlki hədisi qüvvətləndirən bir amil kimi nəql etmişəm. Hədisi həmçinin Təbərani «Mucəm» əsərində istinad edərək ibn Abbasdan (r.a) rəvayət etmişdir. Heysəmi «Məcməuz-Zəvaid» əsərində (7-ci cild, səh. 91) demişdir: «Bu hədisin isnadında olan Qabus «daif» ravidir, lakin bəziləri onu «siqa» ravi hesab etmişlər». Sonra mən ibn Kəsirin «Təfsir»ində (3-cü cild, səh. 47) bu hədisi Ummu Sələmədən (r.a) iki isnadla rəvayət etdiyini gördüm.

Uca Allah buyurur:

﴿ وَإِذْ تَقُولُ لِلَّذِىٓ أَنْعَمَ ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَأَنْعَمْتَ عَلَيْهِ أَمْسِكْ عَلَيْكَ زَوْجَكَ وَٱتَّقِ ٱللَّهَ وَتُخْفِى فِى نَفْسِكَ مَا ٱللَّهُ مُبْدِيهِ وَتَخْشَى ٱلنَّاسَ وَٱللَّهُ أَحَقُّ أَن تَخْشَىٰهُ ﴾

«Bir zaman Allahın nemət verdiyi və sənin özünün nemət verdiyin kəsə (Zeyd ibn Harisəyə): “Zövcəni yanında saxla, Allahdan qorx!”- deyirdin. Allahın aşkar edəcəyi şeyi ürəyində gizli saxlayır və insanlardan çəkinirdin. Halbuki əslində qorxmalı olduğun məhz Allahdır».

(37-ci ayə)

Buxari «Səhih» əsərində (10-cu cild, səh. 142) demişdir: «Ənəs ibn Malikdən (r.a) rəvayət olunur ki, bu ayə

﴿ وَتُخْفِى فِى نَفْسِكَ مَا ٱللَّهُ مُبْدِيهِ ﴾

«…Allahın aşkar edəcəyi şeyi ürəyində gizli saxlayır...» **-** Zeynəb bint Cəhş və Zeyd ibn Harisə barəsində nazil olmuşdur.

Bu hədisi həmçinin Buxari «Səhih» əsərində (17-ci cild, səh. 184), Tirmizi «Sünən» əsərində (4-cü cild, səh. 168), Əhməd «Müsnəd» əsərində (3-cü cild, səh. 150) və Hakim «Mustədrək» əsərində (2-ci cild, səh. 417) rəvayət etmişlər. Zəhəbi Hakimin bu rəvayətinin Buxari və Muslimin şərtlərinə uyğun olduğunu demişdir.

Uca Allah buyurur:

﴿ فَلَمَّا قَضَىٰ زَيْدٌ مِّنْهَا وَطَرًا زَوَّجْنَٰكَهَا لِكَىْ لَا يَكُونَ عَلَى ٱلْمُؤْمِنِينَ حَرَجٌ فِىٓ أَزْوَٰجِ أَدْعِيَآئِهِمْ إِذَا قَضَوْا۟ مِنْهُنَّ وَطَرًا ۚ وَكَانَ أَمْرُ ٱللَّهِ مَفْعُولًا ﴿٣٧﴾ ﴾

«Zeyd zövcəsini boşadıqda səni onunla evləndirdik ki, oğulluqları övrətlərini boşadıqları zaman *o qadınlarla evlənməkdə* möminlərə heç bir sıxıntı olmasın. Allahın əmri mütləq yerinə yetəcəkdir».

(37-ci ayə)

İbn Səd «Təbəqat» əsərində (8-ci cild, səh. 73) demişdir: «Ənəs ibn Malik (r.a) rəvayət edir ki, Zeynəb bint Cəhş (r.a) barəsində

﴿ فَلَمَّا قَضَىٰ زَيْدٌ مِّنْهَا وَطَرًا زَوَّجْنَٰكَهَا ﴾

«Zeyd zövcəsini boşadıqda səni onunla evləndirdik ki,..» ayəsi nazil oldu. O, Peyğəmbərin ﷺ digər zövcələrinin yanında fəxr edərək deyirdi: «Sizin hamınızı öz əhliniz ərə verib. Məni isə Allah yeddi səmanın üzərindən (Peyğəmbər ﷺ ilə) evləndirib». Hədisin isnadında olan ravilərin hamısı Buxari və Muslimin istinad etdiyi ravilərdir.

İbn Səd başqa isnadla deyir ki, Ənəs ibn Malik (r.a) demişdir: «Zeynəb bint Cəhşin (r.a) iddəti[153] qurtardıqdan sonra Peyğəmbər ﷺ Zeyd ibn Harisəyə (r.a) dedi: «Mən öz yanımda səndən daha etibarlı və daha inanınlmış bir kimsə görmürəm. Odur ki, Zeynəbin yanına get və onu mənə nişanla». Zeynəb (r.a) xəmir yoğurarkən Zeyd (r.a) onu götürüb (Peyğəmbərin ﷺ yanına) gətirdi. Mən Zeynəbi gördükdə onun hörməti mənim qəlbimdə bir az da artdı. Peyğəmbərin ﷺ onu xatırladığını bildikdə isə artıq mən onun üzünə baxa bilmədim. Mən üzümü ondan çevirdim və dedim: «Ey Zeynəb sevin! Həqiqətən, Allahın elçisi səni xatırlayır!» O dedi: «Mən heç bir şey etməmişəm. Bu Rəbbimin buyuruqlarıdır!». Sonra o qalxıb məscidə getdi və bu ayə nazil oldu:

﴿ فَلَمَّا قَضَىٰ زَيْدٌ مِّنْهَا وَطَرًا زَوَّجْنَٰكَهَا ﴾

«Zeyd zövcəsini boşadıqda səni onunla evləndirdik ki,..»

Hədisin isnadında olan ravilərin hamısı Buxari və Muslimin istinad etdiyi ravilərdir.

Hədisi həmçinin Muslim «Səhih» əsərində (9-cu cild, səh. 228) və Əhməd «Müsnəd» əsərində (3-cü cild, səh. 195) rəvayət etmişlər.

Uca Allah buyurur:

﴿ ۞ تُرْجِى مَن تَشَآءُ مِنْهُنَّ وَتُـْٔوِىٓ إِلَيْكَ مَن تَشَآءُ ۖ وَمَنِ ٱبْتَغَيْتَ مِمَّنْ عَزَلْتَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكَ ۚ ذَٰلِكَ أَدْنَىٰٓ أَن تَقَرَّ أَعْيُنُهُنَّ وَلَا يَحْزَنَّ وَيَرْضَيْنَ بِمَآ ءَاتَيْتَهُنَّ كُلُّهُنَّ ۚ وَٱللَّهُ يَعْلَمُ مَا فِى قُلُوبِكُمْ ۚ وَكَانَ ٱللَّهُ عَلِيمًا حَلِيمًا ﴿٥١﴾ ﴾

[153] [Boşanan və ya dul qalan qadının yenidən ərə gedə bilməsinə qədər olan gözləmə müddətidir.]

«Onlardan dilədiyinin *səninlə gecələmək* növbəsini təxirə sala bilərsən, dilədiyini də öz yanına ala bilərsən. Özündən ayırdıqlarından hansı birini *yenidən öz yanına almaq* istəsən sənə heç bir günah olmaz. Bu, onların sevinmələri, kədərlənməmələri və sənin onlara verdiklərindən razı qalmaları üçün daha münasibdir. Allah qəlbinizdə olanları bilir. Allah Biləndir, Həlimdir».

(51-ci ayə)

Buxari «Səhih» əsərində (10-cu cild, səh. 144) demişdir: «Aişə (r.a) rəvayət edir ki, mən öz nəfslərini Peyğəmbərə ﷺ bağışlayan (heç bir təmənnasız ona ərə getməyə razılıq verən) qadınları danlayıb deyərdim: «Heç qadın da öz nəfsini bağışlayarmı? Uca Allah

﴿ ۞ تُرْجِي مَن تَشَاءُ مِنْهُنَّ وَتُؤْوِي إِلَيْكَ مَن تَشَاءُ ۖ وَمَنِ ابْتَغَيْتَ مِمَّنْ عَزَلْتَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكَ ۚ ﴾

«Onlardan dilədiyinin *səninlə gecələmək* növbəsini təxirə sala bilərsən, dilədiyini də öz yanına ala bilərsən. Özündən ayırdıqlarından hansı birini *yenidən öz yanına almaq* istəsən sənə heç bir günah olmaz…» ayəsini nazil etdikdə mən (Peyğəmbərə ﷺ) dedim: «Mən görürəm ki, Rəbbin yalnız sənin istəyini tezliklə yerinə yetirir».

Hədisi həmçinin Muslim «Səhih» əsərində (1-ci cild, səh. 49), Əhməd «Müsnəd» əsərində (6-cı cild, səh. 158), ibn Cərir «Təfsir»ində (22-ci cild, səh. 26) və Hakim «Mustədrək» əsərində (2-ci cild, səh. 436) rəvayət etmişlər. Hakim bu hədisin Buxari və Muslimin şərtlərinə görə «səhih» olduğunu demiş, Zəhəbi də bunu təsdiqləmişdir.

Qeyd etmək istəyirəm ki, Buxari Muhadir ibn əl-Muvarridən yalnız «müəlləq» isnadla rəvayət etmişdir. Muslim isə

ondan yalnız bir hədis rəvayət etmiş və bunu da başqa bir hədisi qüvvətləndirmək üçün belə etmişdir. Bütün bunlar ibn Həcərin «Təhzibut-Təhzib» əsərində izah olunub. Odur ki, bu hədis onların şərtlərinə müvafiq deyildir. Daha doğrusunu isə Allah bilir!

Uca Allah buyurur:

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَدۡخُلُواْ بُيُوتَ ٱلنَّبِيِّ إِلَّآ أَن يُؤۡذَنَ لَكُمۡ إِلَىٰ طَعَامٍ غَيۡرَ
نَٰظِرِينَ إِنَىٰهُ وَلَٰكِنۡ إِذَا دُعِيتُمۡ فَٱدۡخُلُواْ فَإِذَا طَعِمۡتُمۡ فَٱنتَشِرُواْ وَلَا مُسۡتَـٔۡنِسِينَ لِحَدِيثٍۚ إِنَّ
ذَٰلِكُمۡ كَانَ يُؤۡذِي ٱلنَّبِيَّ فَيَسۡتَحۡيِۦ مِنكُمۡۖ وَٱللَّهُ لَا يَسۡتَحۡيِۦ مِنَ ٱلۡحَقِّۚ وَإِذَا
سَأَلۡتُمُوهُنَّ مَتَٰعٗا فَسۡـَٔلُوهُنَّ مِن وَرَآءِ حِجَابٖۚ ذَٰلِكُمۡ أَطۡهَرُ لِقُلُوبِكُمۡ وَقُلُوبِهِنَّۚ وَمَا
كَانَ لَكُمۡ أَن تُؤۡذُواْ رَسُولَ ٱللَّهِ وَلَآ أَن تَنكِحُوٓاْ أَزۡوَٰجَهُۥ مِنۢ بَعۡدِهِۦٓ أَبَدًاۚ إِنَّ ذَٰلِكُمۡ
كَانَ عِندَ ٱللَّهِ عَظِيمًا ٥٣ ﴾

«Ey iman gətirənlər! Sizə yeməyə izn verilməyib *süfrəyə dəvət olunmadıqca* Peyğəmbərin evlərinə girməyin və *əvvəlcədən gəlib* yeməyin hazırlanmasını da gözləməyin. Lakin dəvət olunduqda girin və yemək yedikdən sonra bir-birinizlə söhbətə dalmadan dağılışın. Çünki bu *hərəkətiniz* Peyğəmbəri narahat edir və o sizdən utanır. Allah isə sözün açığını (sizə bəyan etməkdən) utanmır. *Peyğəmbərin* zövcələrindən bir şey istədikdə, pərdə arxasından istəyin. Bu həm sizin qəlbinizə, həm də onların qəlbinə daha çox saflıq gətirər. Sizə Allahın Elçisini narazı salmaq, vəfatından sonra onun həyat yoldaşları ilə izdivac etmək qətiyyən yolverilməzdir. Həqiqətən, bu, Allah dərgahında böyük günahdır».

(53-cü ayə)

Buxari «Səhih» əsərində (10-cu cild, səh. 149) demişdir: «Ənəs (r.a) rəvayət edir ki, Peyğəmbər ﷺ Zeynəb bint Cəhş (r.a) ilə evlənəndə ziyafət verdi. O, camaata doyunca çörək və ət verdi. Sonra isə adəti üzrə evləndiyi günün səhərisi digər zövcələrinin otaqlarını bir-bir ziyarət etdi, onlara salam verdi və onlar üçün dua etdi. Onlar da qarşılıqlı olaraq salam verib onun üçün dua etdilər. Daha sonra o evinə qayıtdı və iki kişinin (onun evində oturub) bir-birilə söhbət etdiyini gördükdə evdən çıxıb getdi. Onlar Peyğəmbərin ﷺ evdən çıxıb getdiyini gördükdə dərhal ayağa qalxıb tələsik oranı tərk etdilər. Bilmirəm, onların evdən çıxdıqlarını Peyğəmbərə ﷺ mən xəbər verdim, ya başqa birisi (məni qabaqlayıb bu barədə ona xəbər verdi). Odur ki, o, geri qayıdıb evə daxil oldu və mənimlə öz arasına pərdə çəkdi. Bu vaxt hicab ayəsi[154] nazil oldu.

Bu hədisi həmçinin Buxari «Səhih» əsərində (10-cu cild, səh. 148; 11-ci cild, səh. 134, 139, 519; 13-cü cild, səh. 259, 305) və «Ədəbul Mufrad» əsərində (səh. 632), Muslim «Səhih» əsərində (9-cu cild, səh. 229, 230, 232, 233), Tirmizi «Sünən» əsərində (4-cü cild, səh. 168-169), Əhməd «Müsnəd» əsərində (3-cü cild, səh. 105, 168, 196, 242, 246), ibn Səd «Təbəqat» əsərində (1-ci cild, səh. 75), ibn Cərir «Təfsir»ində (22-ci cild, səh. 37-38) və Hakim «Mustədrək» əsərində (2-ci cild, səh. 418) rəvayət etmişlər. Tirmizi rəvayət etdiyi birinci hədisi «həsən», ikincisini isə «həsən-səhih» adlandırmışdı. Hakim bu hədisin isnadının «səhih» olduğunu demiş, Zəhibə də bunu təsdiqləmişdir.

Qeyd etmək istəyirəm ki, hədis Buxari və Muslimin şərtlərinə uyğundur, lakin Muslim hədisi həmin isnadla (9-cu cild, səh. 233) rəvayət etmişdir. Odur ki, hədisin «Mustədrək» əsərinə əlavə olunmasının mənası yoxdur.

---

[154] [«əl-Əhzab» surəsi, 53.]

Buxari «Səhih» əsərində (1-ci cild, səh. 259) demişdir: «Aişə (r.a) rəvayət edir ki, Peyğəmbərin ﷺ zövcələri gecə vaxtı ayaqyoluna - böyük bir sahəyə su başına - çıxardılar. O zaman Ömər (r.a) gəlib Peyğəmbərə ﷺ dedi: «Zövcələrinə hicab örtməyi əmr et!» O zaman Peyğəmbər ﷺ zövcələrinə bunu əmr etmədi. Bir gecə Peyğəmbərin ﷺ hündürboylu, Səudə bint Zəm'a (r.a) adlı zövcəsi bayıra çıxdıqda, Ömər çox istəyirdi ki, hicab ayəsi nazil olsun. Odur ki, o Səudəni (r.a) çağırıb dedi: «Ey Səudə! Biz səni tanıdıq!»

Bu hədisi həmçinin Buxari «Sünən» əsərində (13-cü cild, səh. 260), Muslim «Səhih» əsərində (14-cü cild, səh. 152) və ibn Cərir «Təfsir»ində (22-cü cild, səh. 39) rəvayət etmişlər.

Təbərani «Mucəmus-Səğir» əsərində (1-ci cild, səh. 83) demişdir: «Aişə (r.a) rəvayət edir ki, mən Peyğəmbərlə ﷺ birgə camda xurma halvası[155] yeyirdik. Bu vaxt Ömər (r.a) gəlib bizim yanımızdan keçdikdə Peyğəmbər ﷺ onu da yeməyə dəvət etdi. Yemək yeyərkən onun barmağı mənim barmağıma dəydi və o (təəssüflənərək) dedi: «Ax, ax, əlim dəydi! Əgər barənizdə hökm nazil olsaydı heç bir göz sizi görməzdi!» Sonra isə hicab ayəsi nazil oldu».

Heysəmi «Məcməuz-Zəvaid» əsərində (7-ci cild, səh. 93) demişdir: «Musa ibn Əbi Kəsirdən başqa hədisin isnadında olan ravilərin hamısı Buxari və Muslimin istinad etdiyi ravilərdir. Musa ibn Əbi Kəsirə gəlincə, o da «siqa» ravidır.

İbn Həcər «Fəthul-Bari» əsərində (1-ci cild, səh. 260) bu hədisləri cəm edib demişdir: «Bu hədisləri cəm edib demək olar ki, hicab ayəsinin nazil olmasına dair baş vermiş hadi-

---

[155] [Bu, xurmadan, kəsmikdən və yağdan hazırlanmış yeməyə deyilir. Kəsmiyi isə un və ya çörək qırıntıları ilə də əvəz etmək olar. Buna ərəbcə «heys» [حَيْسٌ] deyilir. «Nihayə fi Ğəribul-Hədis», səh. 245.]

sələr müxtəlif cür olmuşdur. Lakin, Zeynəb (r.a) barəsindəki xəbər ayə ilə əlaqədar olan sonuncu xəbərdir. Yaxud demək olar ki, bəzi rəvayətlərdəki «hicab ayəsi» deyildikdə

﴿ يُدْنِينَ عَلَيْهِنَّ مِن جَلَٰبِيبِهِنَّ ﴾ الآية

«…çarşabları ilə örtsünlər...» ayəsi qəsd olunur».

Qeyd etmək istəyirəm ki, ibn Həcərin: «Yaxud demək olar ki, bəzi rəvayətlərdəki «hicab ayəsi» deyildikdə

﴿ يُدْنِينَ عَلَيْهِنَّ مِن جَلَٰبِيبِهِنَّ ﴾ الآية

«…çarşabları ilə örtsünlər...» ayəsi qəsd olunur»- ifadəsi isə araşdırılmalıdır. Belə ki, rəvayətlər Zeynəb (r.a) barəsində, həmçinin Ömərin (r.a) diləyindən[156] sonra (Təbərinin «Təfsir»ində (12-ci cild, səh. 40) qeyd olunduğu kimi) məhz

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَدْخُلُواْ بُيُوتَ ٱلنَّبِيِّ ﴾

«Ey iman gətirənlər! Sizə yeməyə izn verilməyib *süfrəyə dəvət olunmadıqca* Peyğəmbərin evlərinə girməyin...» ayəsinin nazil olduğunu bəyan edir. Odur ki, bu ayənin nazil olmasına dair baş vermiş hadisələr müxtəlif cür olduğunu demək daha doğrudur.

Qeyd: Ömərin (r.a): «Ey Səudə! Biz səni tanıdıq!»- deməsindən belə aydın olur ki, bu hadisə hicab ayəsinin nazil

---

[156] İbn Həcər «Fəthul-Bari» əsərində (1-ci cild, səh. 260) demişdir: «Əbu Əvanə «Səhih» əsərində Zubeydiyə isnad edərək ibn Şihabdan əlavə etmişdir ki, «Uca Allah hicab aysəni nazil etdi:

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَدْخُلُواْ بُيُوتَ ٱلنَّبِيِّ ﴾

«Ey iman gətirənlər! Sizə yeməyə izn verilməyib *süfrəyə dəvət olunmadıqca* Peyğəmbərin evlərinə girməyin...»

olmasından əvvəl, bəzi rəvayətlərdə isə sonra baş vermişdir. Bu rəvayətləri necə cəm etmək olar?

İbn Həcər «Fəthul-Bari» əsərində (10-cu cild, səh. 150) demişdir: «Kərmani deyir ki, əgər desən ki, bu, hicab ayəsi nazil olduqdan sonra baş vermişdir, onda demək olar ki, həmçinin dəstəmaz fəslində də bu hadisənin hicab ayəsi nazil olduqdan əvvəl baş verməsi qeyd olunmuşdur. Bunun isə cavabı belədir. Ola bilsin ki, o hadisə iki dəfə baş vermişdir».

İbn Həcər – sözünə davam edib – deyir ki, əvvəlki hadisədə nazil olmuş hicab ayəsi ilə sonrakı hadisədə nazil olmuş hicab ayəsi arasında fərq var. Nəticə budur ki, yad kişilərin Peyğəmbərin ﷺ zövcələrinə baxması Ömərin (r.a) qəlbini narahat edirdi. Odur ki, o, açıq-aydın Peyğəmbərə ﷺ : «Zövcələrinə hicab örtməyi əmr et!»- dedi. Bu da onunla təsdiqləndi ki, hicab ayəsi nazil oldu. Sonra onların ümumiyyətlə örtünmüş halda belə gözə görünməmələrini məsləhət etdi. Lakin Peyğəmbər ﷺ buna mane oldu və qadınlara əziyyət olmasın deyə ehtiyaclarını ödəmək üçün bayıra çıxmaqlarına rüxsət verdi».

Ya sin surəsi

Uca Allah buyurur:

﴿ إِنَّا نَحۡنُ نُحۡيِ ٱلۡمَوۡتَىٰ وَنَكۡتُبُ مَا قَدَّمُواْ وَءَاثَٰرَهُمۡۚ وَكُلَّ شَيۡءٍ أَحۡصَيۡنَٰهُ فِيٓ إِمَامٖ مُّبِينٖ ١٢ ﴾

«Həqiqətən, ölüləri dirildən, onların *bu dünyada* törətdiklərini və *tələsik* tərk etdiklərini yazan Bizik. Biz hər şeyi açıq-aydın Yazıda (Lövhi-məhfuzda) qeydə almışıq». (12-ci ayə)

İbn Kəsir «Təfsir»ində (3-cü cild, səh. 566) Bəzzardan nəql edir ki, o demişdir: «Əbu Səid (r.a) rəvayət edir ki, Bənu Sələmə qəbiləsi gəlib Allahın elçisinə ﷺ mənzillərinin məsciddən uzaq olması barədə şikayət etdilər. Odur ki, bu ayə nazil oldu:

﴿ وَنَكۡتُبُ مَا قَدَّمُواْ وَءَاثَٰرَهُمۡۚ ﴾ الآية

«…onların *bu dünyada* törətdiklərini və *tələsik* tərk etdiklərini yazan Bizik...» Onlar da öz yurdlarında qalmalı oldular».

İbn Kəsir bu hədisi başqa isnadla nəql etdikdən sonra demişdir: «Hədisdə ayənin məhz bu səbəbdən nazil olmasında qəribəlik vardır. Çünki bu surə bütövlükdə Məkkə surəsidir».

Abbad ibn Ziyaddan başqa hədisin isnadında olan ravilərin hamısı Buxari və Muslimin istinad etdiyi ravilərdir. Onun barəsində ibn Həcərin «Təhzibut-Təhzib» əsərində bəzi tənələr qeyd olunub. Lakin başqa rəvayətlərlə birgə onun rəvayəti qüvvəyə minə bilər. Bu hədisi Tirmizi «Sünən» əsərində (4-cü cild, səh. 171) və Hakim «Mustədrək» əsərində (2-ci cild, səh. 428) rəvayət etmişlər Tirmizi bu hədisi «həsən» hesab etmişdir. Hakim isə bu hədisin «səhih» olduğunu demiş, Zəhəbi də bunu təsdiqləmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, hədisin isnadında olan Tərif ibn Şihab «daif» ravidir. Hədisi həmçinin ibn Cərir «Təfsir»ində: «Ənsarların evləri məsciddən uzaq olduğundan onlar məscidə köçmək istəyirdilər. Buna görə də bu ayə nazil oldu» ləfzi ilə rəvayət etmiş və isnadının «səhih» olduğunu qeyd etmişdir.

O ki qaldı ibn Kəsirin: «Hədisdə ayənin məhz bu səbəbdən nazil olmasında qəribəlik vardır. Çünki bu surə bütöv-

lükdə Məkkə surəsidir»- deməsinə onun nəyi qəsd etdiyi mənə bəlli deyildir. Əgər ayənin Məkkədə nazil olduğu sübuta yetirilsə, onda demək olar ki, bu ayə iki dəfə (Məkkədə sonra da Mədinədə) nazil olub. Əks təqdirdə bu ayəni çıxmaq şərtilə surənin Məkkə surəsi olduğunu hesab etmək olar. Daha doğrusunu isə Allah bilir!

Uca Allah buyurur:

﴿ أَوَلَمۡ يَرَ ٱلۡإِنسَٰنُ أَنَّا خَلَقۡنَٰهُ مِن نُّطۡفَةٖ فَإِذَا هُوَ خَصِيمٞ مُّبِينٞ ٧٧ وَضَرَبَ لَنَا مَثَلٗا
وَنَسِيَ خَلۡقَهُۥۖ قَالَ مَن يُحۡيِ ٱلۡعِظَٰمَ وَهِيَ رَمِيمٞ ٧٨ قُلۡ يُحۡيِيهَا ٱلَّذِيٓ أَنشَأَهَآ أَوَّلَ مَرَّةٖۖ
وَهُوَ بِكُلِّ خَلۡقٍ عَلِيمٌ ٧٩ ٱلَّذِي جَعَلَ لَكُم مِّنَ ٱلشَّجَرِ ٱلۡأَخۡضَرِ نَارٗا فَإِذَآ أَنتُم مِّنۡهُ
تُوقِدُونَ ٨٠ أَوَلَيۡسَ ٱلَّذِي خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضَ بِقَٰدِرٍ عَلَىٰٓ أَن يَخۡلُقَ مِثۡلَهُمۚ بَلَىٰ
وَهُوَ ٱلۡخَلَّٰقُ ٱلۡعَلِيمُ ٨١ إِنَّمَآ أَمۡرُهُۥٓ إِذَآ أَرَادَ شَيۡـًٔا أَن يَقُولَ لَهُۥ كُن فَيَكُونُ ٨٢
فَسُبۡحَٰنَ ٱلَّذِي بِيَدِهِۦ مَلَكُوتُ كُلِّ شَيۡءٖ وَإِلَيۡهِ تُرۡجَعُونَ ٨٣ ﴾

«Məgər insan onu nütfədən yaratdığımızı görmür? Budur, o indi açıq-aşkar mübahisə edir. O, Bizə bir məsəl çəkdi, lakin yaradılışını unutdu. O dedi: “Çürümüş sümükləri kim diriltdə bilər?” De: “Onları ilk dəfə yaradan Özü onları dirildəcəkdir. O, hər bir məxluquna yaxşı bələddir. O, sizin üçün yaşıl ağacdan od əmələ gətirdi. Budur, siz indi ondan od yandırırsınız”. Göyləri və yeri yaradan onların eynisini yenidən xəlq etmək qüdrətinə malik olmazmı?! Şübhəsiz ki, O, Yaradandır, Biləndir. Bir şeyi *yaratmaq* istədikdə ona təkcə: “Ol!” deyər, o da olar. Əlində hər şeyin hökmü Olan *Allah* pak və müqəddəsdir. Siz ancaq Onun dərgahına qaytarılacaqsınız».

(77-83-cü ayələr)

İbn Əbi Hatim «Təfsir»ində (İbn Kəsirin «Təfsir»ində (3-cü cild, səh. 581) qeyd olunduğu kimi) demişdir: «Abdullah ibn Abbas (r.a) rəvayət edir ki, As ibn Vail düzənlikdən bir sümük götürüb onu ufalayıb xırda-xırda tikələr etdi və Peyğəmbərə ﷺ dedi: «Məgər Allah bu çürümüş sümüyü əvvəlki halına qaytara bilər?»

Peyğəmbər ﷺ dedi: «Bəli, O səni öldürəcək, sonra dirildəcək və daha sonra Cəhənnəmə vasil edəcəkdir». Uca Allah da «Ya sin» surəsinin sonuncu aylərini nazil etdi.

Bu hədisi həmçinin Hakim «Mustədrək» əsərində (2-ci cild, səh. 429) rəvayət etmiş və Buxari və Muslimin şərtlərinə görə «səhih» olduğunu demişdir.

Əz-Zumər surəsi

Uca Allah buyurur:

﴿ ٱللَّهُ نَزَّلَ أَحۡسَنَ ٱلۡحَدِيثِ كِتَٰبٗا مُّتَشَٰبِهٗا مَّثَانِيَ تَقۡشَعِرُّ مِنۡهُ جُلُودُ ٱلَّذِينَ يَخۡشَوۡنَ
رَبَّهُمۡ ثُمَّ تَلِينُ جُلُودُهُمۡ وَقُلُوبُهُمۡ إِلَىٰ ذِكۡرِ ٱللَّهِۚ ذَٰلِكَ هُدَى ٱللَّهِ يَهۡدِي بِهِۦ مَن يَشَآءُۚ
وَمَن يُضۡلِلِ ٱللَّهُ فَمَا لَهُۥ مِنۡ هَادٍ ٢٣ أَفَمَن يَتَّقِي بِوَجۡهِهِۦ سُوٓءَ ٱلۡعَذَابِ يَوۡمَ ٱلۡقِيَٰمَةِۚ
وَقِيلَ لِلظَّٰلِمِينَ ذُوقُواْ مَا كُنتُمۡ تَكۡسِبُونَ ٢٤ كَذَّبَ ٱلَّذِينَ مِن قَبۡلِهِمۡ فَأَتَىٰهُمُ ٱلۡعَذَابُ
مِنۡ حَيۡثُ لَا يَشۡعُرُونَ ٢٥ ﴾

«Allah Sözün ən gözəlini - ***ayələri*** **bir-birinə bənzəyən və təkrarlanan Kitab kimi nazil etdi. Rəbbindən qorxanların ondan dəriləri ürpəşər. Sonra isə Allahı yad etməklə dəriləri və qəlbləri yumşalır. Bu, Allahın hidayətidir. Onunla istədiyini doğru yola yönəldir. Allahın zəlalətə saldığı şəxsə isə yol göstərən olmaz. Qiyamət gününün dəhşətli əzabından üzü ilə qorunan kəs** ***möminlə eynidir-***

mi? **Zalımlara: “Qazandığınızı dadın!”- deyilər. Onlardan əvvəlkilər də *peyğəmbərləri* yalançı saymışdılar və *buna görə* əzab da onlara gözləmədikləri yerdən gəldi».**

(23-25-ci ayələr)

Bu ayələrin nazil olma səbəbi artıq «Yusif» surəsinin 1-3-cü ayələrinin nazil olmasına aid hədisdə qeyd olunub.

Uca Allah buyurur:

﴿ ۞ قُلْ يَٰعِبَادِيَ ٱلَّذِينَ أَسْرَفُوا۟ عَلَىٰٓ أَنفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا۟ مِن رَّحْمَةِ ٱللَّهِ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ يَغْفِرُ ٱلذُّنُوبَ جَمِيعًا ۚ إِنَّهُۥ هُوَ ٱلْغَفُورُ ٱلرَّحِيمُ ٥٣ ﴾

«*Qullarıma mənim bu sözümü* de: “Ey Mənim özlərinə qarşı həddi aşmış qullarım! Allahın rəhmindən ümidinizi üzməyin. Şübhəsiz ki, Allah bütün günahları bağışlayır. O, həqiqətən, Bağışlayandır, Rəhmlidir!”».

(53-cü ayə)

Hakim «Mustədrək» əsərində (2-ci cild, səh. 435) demişdir: «Ömər (r.a) deyir ki, o zamanlar biz yolunu azmış (hər bir müsəlman) barəsində: «Allah onun tövbəsini qəbul etməz!» - deyərdik. Allahın elçisi ﷺ Mədinəyə gəldikdən sonra onlar barəsində bu ayə:

﴿ ۞ قُلْ يَٰعِبَادِيَ ٱلَّذِينَ أَسْرَفُوا۟ عَلَىٰٓ أَنفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا۟ مِن رَّحْمَةِ ٱللَّهِ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ يَغْفِرُ ٱلذُّنُوبَ جَمِيعًا ۚ إِنَّهُۥ هُوَ ٱلْغَفُورُ ٱلرَّحِيمُ ٥٣ ﴾

«*Qullarıma mənim bu sözümü* de: “Ey Mənim özlərinə qarşı həddi aşmış qullarım! Allahın rəhmindən ümidinizi üzməyin. Şübhəsiz ki, Allah bütün günahları bağışlayır. O, həqiqətən, Bağışlayandır, Rəhmlidir!”» və bundan sonrakı ayələr nazil oldu.

Mən öz əlimlə bu ayələri[157] bir səhifəyə yazıb Hişam ibn əl-Asa (r.a) göndərdim.

Hişam ibn əl-As (r.a) deyir ki, məktub mənə çatdıqda onu götürüb zi-Tuvaya[158] qalxdım və orada onu diqqətlə oxudum, lakin heç nə başa düşə bilmədim. Mən Allaha yalvarıb dedim: «Allahım, bunun mənasını mənə başa sal!» Uca Allah da qəlbimə yeritdi ki, bu ayələr bizim barəmizdə nazil olmuşdur. Mən öz dəvəmə minib Mədinəyə, Peyğəmbərin ﷺ yanına getdim».

Hakim bu hədisin Muslimin şərtinə görə «səhih» olduğunu demiş, Zəhəbi də bunu təsdiqləmişdir.

Hədisi həmçinin ibn İshaq (ibn Hişamın «Sira» əsərində (1-ci cild, səh. 475) qeyd olunduğu kimi) və Bəzzar (Heysəminin «Məcməuz-Zəvaid» əsərində (6-cı cild, səh. 61) qeyd olunduğu kimi) rəvayət etmişlər. Heysəmi hədisin isnadında olan ravilərin hamısının «siqa»[159] ravilər olduğunu qeyd etmişdir.

Uca Allah buyurur:

﴿ وَمَا قَدَرُوا۟ ٱللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِۦ وَٱلْأَرْضُ جَمِيعًا قَبْضَتُهُۥ يَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ وَٱلسَّمَٰوَٰتُ مَطْوِيَّٰتٌۢ بِيَمِينِهِۦ ۚ سُبْحَٰنَهُۥ وَتَعَٰلَىٰ عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٦٧﴾ ﴾

---

[157] Hədisin bundan sonrakı ləfzi Hakimin «Mustədrək» əsərində aydın olmadığından onu eyni isnadla rəvayət olunmuş «Sira» əsərindəki hədisdən yazmışam. Bu eynilə «Məcməuz-Zəvaid əsərində də qeyd olunub.

[158] [Tuva ya Şamda yerləşən dağın adı, ya da Tur [Sinay] dağının ətəyindəki vadinin adıdır. «Mu'cəmul-Vəsit», səh. 572. Həmçinin bax: «Ta Ha» surəsi, 12 və «ən-Naziat» surəsi, 16.]

[159] Hədisi Bəzzar «Kəşful-Əstar» əsərində (1-ci cild, səh. 302) rəvayət etmiş və isnadında olan Sədəqə ibn Sabiqin «məsturul-hal» ravi olduğunu qeyd etmişdir. Onu yalnız ibn Hibban «siqa» ravi hesab etmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, Hakimin başqa isnadla Abdullah ibn İdrisdən rəvayət etdiyi hədis bu hədisi qüvvətləndirir.

«Onlar Allahı layiqincə qiymətləndirmədilər. Halbuki Qiyamət günü yer bütünlüklə Onun Ovcunda olacaq, göylər isə Onun Əli ilə büküləcəkdir. O, pakdır, müqəddəsdir və onların *Ona* qoşduqları şəriklərdən ucadır».
(67-ci ayə)

Əhməd «Müsnəd» əsərində (1-ci cild, səh. 151, 378) demişdir: «Abdullah (r.a) deyir ki, kitab əhlindən olan bir kişi Peyğəmbərin ﷺ yanına gəlib dedi: «Ey Əbul Qasim! Sənə bildirmək istəyirəm ki, Allah bir barmaq üzərində bütün məxluqatı, digər bir barmaq üzərində göyləri, başqa bir barmaq üzərində yerləri, daha bir barmaq üzərində ağacları və nəhayət bir barmaq üzərində də sərvətləri saxlayır». Peyğəmbər ﷺ azı dişləri görünənə qədər (ürəkdən) güldü və bu ayə nazil oldu:

﴿ وَمَا قَدَرُواْ ٱللَّهَ حَقَّ قَدۡرِهِۦ ﴾ الآية

«Onlar Allahı layiqincə qiymətləndirmədilər…»

Bu hədisin isnadında olan ravilərin hamısı Buxari və Muslimin istinad etdiyi ravilərdir.

Hədisi həmçinin Tirmizi «Sünən» əsərində (4-cü cild, səh. 177), ibn Xuzeymə «Tövhid» əsərində (səh. 76, 78), ibn Cərir «Təfsir»ində (14-cü cild, səh. 26; 24-cü cild, səh. 27) və Beyhəqi «Əsma vəs-Sifat» əsərində (səh. 333) rəvayət etmişlər.

Suyuti «İtqan» əsərində (1-ci cild, səh. 34) demişdi: Hədis Buxarinin «Səhih» əsərində (ibn Həcərin «Fəthul-Bari» əsərində (8-ci cild, səh. 700) qeyd olunduğu kimi) «və Peyğəmbər ﷺ bu ayəni oxudu» - ləfzi ilə varid olmuşdur. Bu daha doğrudur, çünki ayə Məkkə ayələrindəndir.

Qeyd etmək istəyirəm ki, «oxudu» ləfzi heç də ayənin nazil olduğunu inkar etmir. Demək olar ki, ayə nazil oldu və Peyğəmbər ﷺ onu oxudu. Məkkə ayəsi olduğuna gəlincə,

əgər ayənin orada nazil olduğu sübuta yetirilərsə, onda demək olar ki, bu ayə iki dəfə (Məkkədə sonra da Mədinədə) nazil olub. Əks təqdirdə isə bu ayəni çıxmaq şərtilə surənin Məkkə surəsi olduğunu hesab etmək olar. Daha doğrusunu isə Allah bilir!

Fussilət surəsi

Uca Allah buyurur:

﴿وَمَا كُنتُمْ تَسْتَتِرُونَ أَن يَشْهَدَ عَلَيْكُمْ سَمْعُكُمْ وَلَآ أَبْصَٰرُكُمْ وَلَا جُلُودُكُمْ وَلَٰكِن ظَنَنتُمْ
أَنَّ ٱللَّهَ لَا يَعْلَمُ كَثِيرًا مِّمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٢٢﴾﴾

«Siz qulaqlarınızın, gözlərinizin və dərilərinizin əleyhinizə şahid olmasından *çəkinib* gizlənmirdiniz. Əksinə, elə zənn edirsiniz ki, Allah sizin etdiyiniz əməllərin çoxunu bilmir».

(22-ci ayə)

Buxari «Səhih» əsərində (10-cu cild, səh. 182; 17-ci cild, səh. 276) demişdir: «İbn Məs'ud (r.a)

﴿وَمَا كُنتُمْ تَسْتَتِرُونَ أَن يَشْهَدَ عَلَيْكُمْ سَمْعُكُمْ وَلَآ أَبْصَٰرُكُمْ وَلَا جُلُودُكُمْ﴾ الآية

«Siz qulaqlarınızın, gözlərinizin və dərilərinizin əleyhinizə şahid olmasından *çəkinib* gizlənmirdiniz...» ayəsini belə izah etmişdir: «Qüreyş qəbiləsindən olan iki kişi və onların qadın tərəfindən olan, Səqifli bir qohumu[160], yaxud Səqif qəbiləsindən olan iki kişi və onların qadın tərəfindən olan qüreyşli bir qohumu[161] evdə (Kəbənin içində) söhbət

---

[160] [Burada ya qayınata, ya qayın, ya kürəkən, ya da yeznə qəsd olunur. «Mucəmul-Vəsit» səh. 218]

[161] [Bu, ibn Məs'uddan (r.a) rəvayət edən Əbu Mə'mərin şübhəsidir. «Fəthul Bari» 8/424.]

edirdilər. Onlardan biri digərlərindən: «Allah bizim söhbətimizi eşidirmi?»- deyə soruşdu. Başqa birisi: «O bizim bəzi danışdıqlarımızı eşidir!»- dedi. Digəri isə: «Əgər O, danışdıqlarımızın bəzisini eşidirsə, deməli onların hamısını eşidir!»- dedi və bu ayə nazil oldu:

﴿وَمَا كُنتُمْ تَسْتَتِرُونَ أَن يَشْهَدَ عَلَيْكُمْ سَمْعُكُمْ وَلَآ أَبْصَٰرُكُمْ وَلَا جُلُودُكُمْ﴾ الآية

«Siz qulaqlarınızın, gözlərinizin və dərilərinizin əleyhinizə şahid olmasından *çəkinib* gizlənmirdiniz...»

Bu hədisi həmçinin Muslim «Səhih» əsərində (17-ci cild, səh. 122), Tirmizi «Sünən» əsərində (4-cü cild, səh. 188), Əhməd «Müsnəd» əsərində (1-ci cild, səh. 381, 408, 426, 442, 444), Təyalisi «Müsnəd» əsərində (2-ci cild, səh. 23), ibn Cərir «Təfsir»ində (24-cü cild, səh. 109), Beyhəqi «Əsma vəs-Sifat» əsərində (1-ci cild, səh. 177) və Təhavi «Muşkilul-Əsar» əsərində (1-ci cild, səh. 37) rəvayət etmişlər.

Bu rəvayətlərin bəzisində Abdullah ibn Məs'ud demişdir: «Onlardan biri digərlərindən: «Allah bizim söhbətimizi eşidirmi?»- deyə soruşdu. Başqa birisi: «Uca səslə danışdıqlarımızı eşidir, lakin alçaq səslə danışdıqlarımızı eşitmir»- dedi. Digəri isə: «Əgər O, danışdıqlarımızın bəzisini eşidirsə, deməli onların hamısını eşidir!»- dedi. Mən bu barədə Peyğəmbərə ﷺ xəbər verdikdə Uca Allah bu ayəni nazil etdi».

Əş-Şura surəsi

Uca Allah buyurur:

﴿ذَٰلِكَ ٱلَّذِى يُبَشِّرُ ٱللَّهُ عِبَادَهُ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّٰلِحَٰتِ ۗ قُل لَّآ أَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا ٱلْمَوَدَّةَ فِى ٱلْقُرْبَىٰ ۗ وَمَن يَقْتَرِفْ حَسَنَةً نَّزِدْ لَهُۥ فِيهَا حُسْنًا ۚ إِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٌ شَكُورٌ ﴿٢٣﴾﴾

«İman gətirib yaxşı işlər görən qullarına Allahın müjdə verdiyi *nemət* budur. De: "Mən sizdən bunun əvəzində qohumluq sevgisindən başqa bir şey istəmirəm". Kim bir yaxşılıq etsə, onun savabını artırarıq. Həqiqətən, Allah Bağışlayandır, şükürün əvəzini verəndir».

(23-cü ayə)

Əhməd «Müsnəd» əsərində (1-ci cild, səh. 229) demişdir: «Tavus rəvayət edir ki, bir kişi gəlib Abdullah ibn Abbasdan (r.a) (aşağıdakı) ayənin mənasını soruşdu:

﴿ قُل لَّآ أَسۡـَٔلُكُمۡ عَلَيۡهِ أَجۡرًا إِلَّا ٱلۡمَوَدَّةَ فِي ٱلۡقُرۡبَىٰۗ ﴾

«De: "Mən sizdən bunun əvəzində qohumluq sevgisindən başqa bir şey istəmirəm"».

Bu vaxt Səid ibn Cubeyr: «Burada Məhəmmədin ﷺ qohum-əqrəbası qəsd olunur!»[162] - deyə cavab verdi. İbn Abbas (r.a) ona dedi: «Sən tələsdin! Həqiqətən, Qüreyş tayfalarının hər birində onun qohum-əqrəbası var idi və bu ayə nazil oldu:

﴿ قُل لَّآ أَسۡـَٔلُكُمۡ عَلَيۡهِ أَجۡرًا إِلَّا ٱلۡمَوَدَّةَ فِي ٱلۡقُرۡبَىٰۗ ﴾

«De: "Mən sizdən bunun əvəzində qohumluq sevgisindən başqa bir şey istəmirəm"» - yalnız mənimlə sizin aranızda olan qohumluq əlaqələrini möhkəmləndirməkdən başqa.[163]

Bu hədis Buxarinin «Səhih» əsərində rəvayət olunub, lakin burada ayənin nazil olduğu qeyd olunmamışdır. Hədisi

---

[162] [Yəni, bu ayədə müsəlmanlara onun bütün qohum-əqrəbasını sevmək xitab olunub. «Fəthul Bari», 8/427.]

[163] [Yəni, heç olmasa onlarla Peyğəmbər arasında olan qohumluq əlaqələrinə görə onu sevsinlər deyə xüsusən Qüreyş tayfasına xitab olunmuşdur. «Fəthul Bari», 8/427.]

həmçinin Təbəri «Təfsir»ində (25-ci cild, səh. 23) rəvayət etmişdir. İbn Həcər «Mətalibul-Aliyə» əsərində (3-cü cild, səh. 368) Əhməd ibn Məniy'in bu hədisi rəvayət etdiyini qeyd etmiş və onun «səhih» olduğunu demişdir.

Uca Allah buyurur:

﴿ وَلَوْ بَسَطَ ٱللَّهُ ٱلرِّزْقَ لِعِبَادِهِۦ لَبَغَوْا۟ فِى ٱلْأَرْضِ وَلَٰكِن يُنَزِّلُ بِقَدَرٍ مَّا يَشَآءُ ۚ إِنَّهُۥ بِعِبَادِهِۦ خَبِيرٌۢ بَصِيرٌ ﴿٢٧﴾ ﴾

«Əgər Allah Öz qullarına bolluca ruzi versəydi, onlar yer üzündə həddi aşardılar. Lakin O, istədiyi şeyi qədərincə göndərir. Həqiqətən, O Öz qullarından Xəbərdardır, Görəndir».

(27-ci ayə)

İbn Cərir «Təfsir»rində (25-ci cild, səh. 30) demişdir: «Əbu Hani[164] deyir ki, «Mən Amr ibn Hərisdən və qeyrilərindən (aşağıdakı) ayənin süffə əhli barəsində nazil olduğunu eşitdim:

﴿ وَلَوْ بَسَطَ ٱللَّهُ ٱلرِّزْقَ لِعِبَادِهِۦ لَبَغَوْا۟ فِى ٱلْأَرْضِ وَلَٰكِن يُنَزِّلُ بِقَدَرٍ مَّا يَشَآءُ ﴾ الآية

«Əgər Allah Öz qullarına bolluca ruzi versəydi, onlar yer üzündə həddi aşardılar. Lakin O, istədiyi şeyi qədərincə göndərir...».
Çünki onlar: «Kaş bizim də filan şeyimiz olardı»- deyə təmənna etmişdilər».

Heysəmi «Məcməuz-Zəvaid» əsərində (7-ci cild, səh. 104) demişdir: «Bu hədisi Təbərani rəvayət etmişdir və isnadında olan ravilərin hamısı Buxari və Muslimin istinad

---

[164] Bu, Humeyd ibn Hani əl-Xəvlanidir.

etdiyi ravilərdir. Onun rəvayətində «Çünki onlar dünyaya nail olmaq istəmişdilər!» kəlməsi qeyd olunmuşdur.

Hədisi həmçinin Əbu Nueym «Hilyə» əsərində (1-ci cild, səh. 338), Hakim «Mustədrək» əsərində (2-ci cild, səh. 445) və Vahidi «Əsbabun-Nüzul» əsərində rəvayət etmişlər.

Hakim bu hədisin «səhih» olduğunu qeyd etmiş və Zəhəbi də bu rəvayətin Buxari və Muslimin şərtlərinə uyğun olduğunu demişdir. İbn Həcər «İsabə» əsərində Amr ibn Hərisin səhabə olub-olmadığı barədə İslam alimlərinin ixtilaf etdiyini qeyd etmişdir.

Əz-Zuxruf surəsi

Uca Allah buyurur:

﴿ ۞ وَلَمَّا ضُرِبَ ٱبۡنُ مَرۡيَمَ مَثَلًا إِذَا قَوۡمُكَ مِنۡهُ يَصِدُّونَ ﴿٥٧﴾ ﴾

«Məryəm oğlu örnək göstərilincə sənin xalqın sevincdən güldü».

(57-ci ayə)

Əhməd «Müsnəd» əsərində (1-ci cild, səh. 317) (hədisin mətnini bir-birinə xəbər verən ravilərin[165] silsiləsini birinci raviyə qədər sadaladıqdan sonra) demişdir: «Abdullah ibn Abbas (r.a) demişdir: «Mən Qurandan bir ayə bilirəm ki, onun barəsində indiyə qədər məndən heç kəs heç nə soruşmayıb. Bilmirəm, bu ayəni insanlara öyrədim onun barəsində məndən soruşmasınlar, yoxsa gözləyim ki, onlar qafil olduqlarını başa düşüb bu ayə barəsində özləri soruşsunlar».

Sonra o, bizimlə söhbət etməyə başladı. Məclisdən qalxdıqda isə ondan bu ayə barəsində soruşmadığımıza görə bir-

[165] [Bu ravilərdən Əbu Yəhya «daif» ravidir və hədis yalnız bu isnadla «daif» hesab olunur.]

birimizi qınadıq. Mən[166] dedim: «Sabah gəlsə, bu ayə barəsində mən ondan soruşacağam!» Ertəsi gün mən ona dedim: «Ey ibn Abbas! Dünən sən qeyd etdin ki, Quranda bir ayə var ki, onun barəsində indiyə qədər səndən heç kəs heç nə soruşmayıb. Və sən bilmirsən, bu ayəni insanlara öyrədəsən ki, onun barəsində səndən soruşmasınlar, yaxud gözləyirsən ki, onlar qafil olduqlarını başa düşüb bu ayə barəsində özləri səndən soruşsunlar! Elə isə o ayə barəsində mənə xəbər ver!» O dedi: «Bəli! Həqiqətən, Peyğəmbər ﷺ Qüreyş tayfasına belə dedi: «Ey Qüreyş tayfası! Həqiqətən, Allahdan başqa ibadət olunan ilahilərdə heç bir xeyir yoxdur!»

Qüreyş tayfası xaçpərəstlərin İsaya ﵇ tapındıqlarını və onların Məhəmməd ﷺ barəsində nə dediklərini bilirdilər. Odur ki, onlar dedilər: «Ey Məhəmməd! Sən iddia edirsən ki, İsa ﵇ Allahın peyğəmbəri və əməlisaleh quludur. Əgər sən doğru deyirsənsə, onda elə çıxır ki, onların ilahilərində xeyir yoxdur?»[167] Uca Allah bu ayəni nazil etdi:

﴿ ۞ وَلَمَّا ضُرِبَ ٱبْنُ مَرْيَمَ مَثَلًا إِذَا قَوْمُكَ مِنْهُ يَصِدُّونَ ﴿٥٧﴾ ﴾

«Məryəm oğlu örnək göstərilincə sənin xalqın sevincdən güldü».

Uca Allahın:

﴿ وَإِنَّهُۥ لَعِلْمٌ لِّلسَّاعَةِ ﴾

«Həqiqətən, *İsanın yer üzünə enməsi* Saatın *yaxınlaşmasının* əlamətidir»[168] ayəsi, Məryəm oğlu İsanın ﵇ qiyamətdən əvvəl zühur edəcəyinə işarədir.

---

[166] [Yəni, Əbu Yəhyə.]
[167] [Bax: «əz-Zuxruf» surəsi, 57-64.]
[168] [«əz-Zuxruf» surəsi, 61.]

Bu hədisi həmçinin Təhavi «Muşkilul-Əsar» əsərində (1-ci cild, səh. 431) rəvayət etmişdir.

Heysəmi «Məcməuz-Zəvaid» əsərində (7-ci cild, səh. 104) demişdir: «Bu hədisi Əhməd və Təbərani rəvayət etmişlər. İsnadında olan Asim ibn Bəhdələdən başqa ravilərin hamısı Buxari və Muslimin istinad etdiyi ravilərdir. Onu da Əhməd və digərləri «siqa» ravi hesab etmişlər. Qeyd etmək lazımdır ki, onun havizəsi zəifdir.

Suyuti «Lübabun-Nüqul» əsərində bu hədisin isnadının «səhih» olduğunu, Zəhəbi isə «Mizan» əsərində onun «həsən» olduğunu demişdir.

Əd-Duxan surəsi

Uca Allah buyurur:

﴿ فَٱرۡتَقِبۡ يَوۡمَ تَأۡتِي ٱلسَّمَآءُ بِدُخَانٖ مُّبِينٖ ١٠ يَغۡشَى ٱلنَّاسَۖ هَٰذَا عَذَابٌ أَلِيمٞ ١١
رَّبَّنَا ٱكۡشِفۡ عَنَّا ٱلۡعَذَابَ إِنَّا مُؤۡمِنُونَ ١٢ أَنَّىٰ لَهُمُ ٱلذِّكۡرَىٰ وَقَدۡ جَآءَهُمۡ رَسُولٞ مُّبِينٞ ١٣ ثُمَّ
تَوَلَّوۡاْ عَنۡهُ وَقَالُواْ مُعَلَّمٞ مَّجۡنُونٌ ١٤ إِنَّا كَاشِفُواْ ٱلۡعَذَابِ قَلِيلًاۚ إِنَّكُمۡ عَآئِدُونَ ١٥ يَوۡمَ نَبۡطِشُ
ٱلۡبَطۡشَةَ ٱلۡكُبۡرَىٰٓ إِنَّا مُنتَقِمُونَ ١٦ ﴾

«Sən göydən aşkar bir tüstü gələcəyi günü gözlə. O *tüstü ki,* insanları bürüyəcəkdir. Bu, ağrılı-acılı bir əzabdır. *Onlar:* “Ey Rəbbimiz! Bizi bu əzabdan qurtar, biz də iman gətirək”- deyəcəklər. Onlar necə öyüd-nəsihət eşidə bilərlər ki, artıq onlara açıq-aşkar bir peyğəmbər gəlsə də, onlar ondan üz çevirib: “Öyrədilmiş bir dəlidir!” - dedilər. Biz əzabı bir az sizdən uzaqlaşdırarıq, amma siz yenə *azğınlığa* qayıdacaqsınız. *Kafirləri* böyük

bir müsibətlə yaxalayacağımız gün, Biz *onlardan* intiqam alacağıq».

(10-16-cı ayələr)

Buxari «Səhih» əsərində (10-cu cild, səh. 192) demişdir: «Abdullah ibn Məs'ud (r.a) deyir ki, Qüreyşin başına bu müsibətin gəlməsi ona görə idi ki, onlar Peyğəmbərə ﷺ qarşı üsyan etdikdə o: «Allahım, Yusifin zamanında olan qıtlıq (aclıq və susuzluq) illəri kimi onlara əzab ver!» - deyə onların əleyhinə dua etdi buna görə də onlara aclıq və quraqlıq üz verdi. Belə ki, onlar acından sümük yeyirdilər. O zamankı aclıq və susuzluğun şiddətindən hər hansı bir şəxs göyə baxsaydı gözünə qaranlıq gələr və sanki yerlə göyün arasını bir duman bürüdüyünü görərdi. Uca Allah da bu ayələri nazil etdi:

﴿ فَٱرْتَقِبْ يَوْمَ تَأْتِي ٱلسَّمَآءُ بِدُخَانٍ مُّبِينٍ ﴿١٠﴾ يَغْشَى ٱلنَّاسَ هَٰذَا عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١١﴾ ﴾

«Sən göydən aşkar bir tüstü gələcəyi günü gözlə. O *tüstü ki,* insanları bürüyəcəkdir. Bu, ağrılı-acılı bir əzabdır».

Sonra Peyğəmbərə ﷺ deyildi: «Ey Allahın elçisi, Mudar qəbiləsi həlak oldu! Allahın onlara yağış endirməsi üçün Ona dua et!» O: «Mudar qəbiləsi üçün dua edim? Doğrudan da sən çox cürətlisən!»- deyib onlar üçün dua etdi. Uca Allah da bu ayəni nazil etdi:

﴿ إِنَّا كَاشِفُوا۟ ٱلْعَذَابِ قَلِيلًا إِنَّكُمْ عَآئِدُونَ ﴿١٥﴾ ﴾

«Biz əzabı bir az sizdən uzaqlaşdırarıq, amma siz yenə *azğınlığa* qayıdacaqsınız».

Onlara firavanlıq nəsib olduqdan sonra yenə öz çirkin əməllərinə qayıtdılar və Uca Allah bu ayəni nazil etdi:

﴿ يَوْمَ نَبْطِشُ ٱلْبَطْشَةَ ٱلْكُبْرَىٰٓ إِنَّا مُنتَقِمُونَ ﴿١٦﴾ ﴾

«*Kafirləri* böyük bir müsibətlə yaxalayacağımız gün, Biz *onlardan* intiqam alacağıq» - yəni, Bədr vuruşu günü».

Bu hədisi Muslim «Səhih» əsərində (17-ci cild, səh. 141) istinad edərək başqa ləfz ilə rəvayət etmişdir ki, Məsruq Abdullah ibn Məs'udun (r.a) yanına gəlib dedi: «Bir kişi məsciddə oturub

﴿ فَٱرْتَقِبْ يَوْمَ تَأْتِى ٱلسَّمَآءُ بِدُخَانٍ مُّبِينٍ ﴿١٠﴾ ﴾

«Sən göydən aşkar bir tüstü gələcəyi günü gözlə» ayəsini özünün başa düşdüyü kimi izah edib dedi: «Qiyamət günü insanları tüstü-duman bürüyüb onların canını alacaq. Bu sanki bir iltihab olacaqdır». Abdullah ibn Məs'ud (r.a) (bu cəfəngiyyatı eşitdikdə) dedi: «Bildiyinizi danışın və birmədikləriniz barəsində: «Allah daha yaxşı bilir!»- deyin! Həqiqətən, kişinin bilmədiyi bir məsələyə: «Allah daha yaxşı bilir!»- deməsi onun elmli olmasına sübutdur!» Hədis bu ləfzlə Buxarinin «Səhih» əsərində də rəvayət olunmuşdur.

Bu hədisi həmçinin Əhməd «Müsnəd» əsərində (1-ci cild, səh. 381) rəvayət etmişdir.

Əl-Casiyə surəsi

Uca Allah buyurur:

﴿ وَقَالُوا۟ مَا هِىَ إِلَّا حَيَاتُنَا ٱلدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا يُهْلِكُنَآ إِلَّا ٱلدَّهْرُ ۚ وَمَا لَهُم بِذَٰلِكَ مِنْ عِلْمٍ ۖ إِنْ هُمْ إِلَّا
يَظُنُّونَ ﴿٢٤﴾ ﴾

«Onlar dedilər: “*Həyat* ancaq bizim dünya həyatımızdır. *Kimimiz* ölür, *kimimiz də* doğulur. Bizi öldürən an-

caq zamandır”. Bu haqda onların heç bir biliyi yoxdur. Onlar ancaq zənnə qapılırlar».

(24-cü ayə)

İbn Cərir «Təfsir»ində (25-ci cild, səh. 152) demişdir: «Əbu Hureyrə (r.a) rəvayət edir ki, Peyğəmbər ﷺ dedi: «Cahiliyyə dövründə insanlar: «Bizi gecə və gündüz həlak edir! Bizi həlak edən də, öldürən də, dirildən də odur!» – deyərdilər. Allah da Öz kitabında belə buyurdu:

﴿ وَقَالُوا۟ مَا هِىَ إِلَّا حَيَاتُنَا ٱلدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا يُهْلِكُنَآ إِلَّا ٱلدَّهْرُ ۚ وَمَا لَهُم بِذَٰلِكَ مِنْ عِلْمٍ ۖ إِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ ﴿٢٤﴾ ﴾

«Onlar dedilər: “*Həyat* ancaq bizim dünya həyatımızdır. *Kimimiz* ölür, *kimimiz də* doğulur. Bizi öldürən ancaq zamandır”. Bu haqda onların heç bir biliyi yoxdur. Onlar ancaq zənnə qapılırlar» - onlar dəhri (zamanı) söyürlər. Uca Allah (qüdsi[169] hədisdə) demişdir: «Adəm övladı dəhri söyməklə Mənə əziyyət verir.[170] Dəhr[171] Mənəm! Hər şeyi idarə edən, gecəni gündüzə, gündüzü də gecəyə çevirən Mənəm!»

---

[169] [Qüdsi hədis o xəbərdir ki, Allah Öz peyğəmbərinə ilham vasitəsilə, yaxud da yuxuda agah edib, sonra da o, bu xəbərin mənasını öz ifadələri ilə ümmətə çatdırıb. Quran isə Allahın kəlamıdır və olduğu kimi nazil olduğu üçün qüdsi hədisdən üstün sayılır. «Təa'rif», 1/271; «Tə'rifat» 1/113.]

[170] [«Mənası - «Adəm övladı əziyyət verən bir sözlə Mənə xitab edir». Belə ki, hər hansı bir əziyyətin Allaha gedib çatması mümkün olan iş deyildir». Bu izahı ibn Həcər «Fəthul-Bari» əsərində (8/438) nəql etmişdir.]

[171] [İbn Teymiyyə bunu izah edib belə demişdir: «Şübhəsiz ki, yaradılmışlardan hər kimsə dəhri (zamanı) söyərkən Allahı qəsd etmir. Belə ki, o bununla yalnız müsibətləri onun başına gətirəni qəsd edir və beləliklə də bu söyüş Allaha aid edilir. Çünki həqiqətdə bütün bunları edən Allahdır. Deməli «Dəhr Mənəm»- dedikdə «dəhrə aid etdikləri hər bir işi görən Mənəm» qəsd edilir. «Sarimul-Məslul», 3/922.]

Suyuti «Lübabun-Nüqul» əsərində Munzirinin bu hədisi «məvquf» isnadla Əbu Hureyrədən (r.a) rəvayət etdiyini nəql etmişdir. Burada hədis: «Və Uca Allah bu ayəni nazil etdi» ləfzilə qeyd olunur. İbn Kəsirə gəlincə, o «Təfsir»ində (4-cü cild, səh. 151) ibn Cəririn rəvayət etdiyi hədisi nəql etdikdən sonra demişdi: «İbn Cərir bu hədisi çox «ğərib» isnadla rəvayət etmişdir. Hədisi ibn Əbi Hatim də bu isnadla rəvayət etmişdir».

Mən bu hədisin isnadında olan «ğərib»liyin səbəbini bilmirəm, çünki isnadda olan ravilərin hamısı Buxari və Muslimin istinad etdiyi ravilərdir. Lakin qeyd etmək istəyirəm ki, ibn Həcər «Fəthul Bari» əsərində (10-cu cild, səh. 195) bu hədisi nəql etmiş və hökmü barədə susmuşdur.

Əl-Əhqaf surəsi

Uca Allah buyurur:

﴿ قُلْ أَرَءَيْتُمْ إِن كَانَ مِنْ عِندِ ٱللَّهِ وَكَفَرْتُم بِهِۦ وَشَهِدَ شَاهِدٌ مِّنۢ بَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ عَلَىٰ مِثْلِهِۦ فَـَٔامَنَ وَٱسْتَكْبَرْتُمْ ۖ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يَهْدِى ٱلْقَوْمَ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴿١٠﴾ ﴾

«De: “Bir deyin görək, əgər *bu Quran* Allah tərəfindəndirsə və siz də onu inkar etmisinizsə, İsrail oğullarından da bir şahid onun bənzərinə şahidlik edib iman gətiribsə, siz isə təkəbbür göstərmisinizsə, *zülm etmiş olmazsınızmı*? Allah zalımları doğru yola yönəltməz!”»

(10-cu ayə)

Əhməd «Müsnəd» əsərində (6-cı cild, səh. 25) demişdir: «Auf ibn Malik (r.a) demişdir: «Mən yəhudilərin bayramı günü Peyğəmbərlə ﷺ birlikdə onların Mədinədəki məbədinə gəldim. Onlar bizim o məbədə daxil olmağımıza narazılıq

etdikdə Peyğəmbər ﷺ dedi: «Ey yəhudi tayfası! Mənə içinizdən on iki kişi göstərin[172] ki, onlar Allahdan başqa (ibadətə haqqı olan) ilahın olmadığına və Məhəmmədin Onun elçisi olduğuna şəhadət versin, Allah da qəzəbinə gəlmiş hər bir yəhudini bağışlasın!»

Onlar Peyğəmbərə ﷺ cavab[173] verməyib susdular. Peyğəmbər ﷺ dediklərini ikinci və üçüncü dəfə də təkrar etdi, lakin onlar cavab vermədilər. Sonra o dedi: «Siz bu dəvəti qəbul etmədiniz! Allaha and olsun ki, istəyirsiniz iman gətirin, istəyirsinizsə də yalan sayın. Mən Haşirəm, Aqibəm[174] və seçilmiş peyğəmbərəm!»

Sonra biz dönüb getdik və məbəddən çıxmaq istədikdə bir nəfər arxadan: «Ey Məhəmməd!»- deyə çağırdı və biz geri qayıtdıq. Həmin kişi, (yəhudilərə üz tutub) dedi: «Ey yəhudi tayfası! Məni tanıyırsınızmı?»[175]

Onlar dedilər: «Allaha and olsun ki, içərimizdə Allahın kitabını səndən yaxşı bilən, səndən, sənin atandan və babandan daha elmli olan şəxs yoxdur!»

O dedi: «Mən şəhadət verirəm ki, həqiqətən, o sizin əlinizdə olan Tövratdan (adını, vəsfini və əlamətlərini) bildiyiniz Peyğəmbərdir».

Onlar: «Yalan danışırsan!» – deyib onun dediklərini rədd etdilər və onun barəsində xoşagəlməz sözlər söylədilər.

Peyğəmbər ﷺ onlara dedi: «Siz yalan söylədiniz. Sizin bu inadkarlığınız qəbulolunmazdır! Siz bir az öncə gözəl

---

[172] «Müsnəd»də bu ləfz aydın olmadığı üçün, biz onu «Məcməuz-Zəvaid»dən yazmışıq.

[173] Bu ləfz də aydın olmadığı üçün «Məcməu-z-Zəvaid»dən yazmışıq.

[174] [Haşir və Aqib - Peyğəmbərin ﷺ adlarıdır. Haşir - toplayan, Aqib isə sonuncu - deməkdir. Qiyamət günü insanlar onun ardınca gedib məhşərə toplanacaqlar və o, sonuncu peyğəmbərdir ki, ondan sonra heç bir peyğəmbər yeni şəriətlə gəlməyəcək. «Səhihul-Buxari», 3339; «Səhih-Muslim», 2354.]

[175] Bu ləfz də aydın olmadığı üçün «Məcməuz-Zəvaid»dən yazmışıq.

sözlərlə onu tərifləyirdiniz. O iman gətirdikdən sonra isə dediklərini təkzib etdiniz və barəsində nalayiq sözlər dediniz. Onun barəsində dedikləriniz qəbulolunmazdır!»

Sonra biz üçümüz, Peyğəmbər ﷺ , mən və Abdullah ibn Səlam (r.a) oradan çıxıb getdik. Uca Allah da bu ayəni nazil etdi:

﴿ قُلْ أَرَءَيْتُمْ إِن كَانَ مِنْ عِندِ ٱللَّهِ وَكَفَرْتُم بِهِۦ وَشَهِدَ شَاهِدٌ مِّنۢ بَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ عَلَىٰ مِثْلِهِۦ
فَـَٔامَنَ وَٱسْتَكْبَرْتُمْ ۖ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يَهْدِى ٱلْقَوْمَ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴿١٠﴾ ﴾

«De: “Bir deyin görək, əgər *bu Quran* Allah tərəfindəndirsə və siz də onu inkar etmisinizsə, İsrail oğullarından da bir şahid onun bənzərinə şahidlik edib iman gətiribsə, siz isə təkəbbür göstərmisinizsə, *zülm etmiş olmazsınızmı*? Allah zalımları doğru yola yönəltməz!”»

Bu hədisi həmçinin ibn Hibban «Səhih» əsərində (Heyseminin «Məvariduz-Zəman» əsərində (səh. 518) qeyd olunduğu kimi), Təbərani «Mucəm» əsərində (26-cı cild, səh. 12) və Hakim «Mustədrək» əsərində (3-cü cild, səh. 416) rəvayət etmişlər. Heysəmi «Məcməuz-Zəvaid» əsərində (7-ci cild, səh. 106) demişdir: «Bu hədisi Təbərani rəvayət etmişdir və isnadında olan ravilərin hamısı Buxari və Muslimin istinad etdiyi ravilərdir. Hakim bu hədisin Buxari və Muslimin şərtlərinə görə «səhih» olduğunu demiş, Zəhəbi də bunu təsdiqləmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, bu hədis yalnız Muslimin şərtinə müvafiqdir. Çünki, Buxari nə Abdurrəhman ibn Cubeyrə, nə də onun atasına istinad etmişdir. O ki qaldı Səfvan ibn Amra, Buxari yalnız «müəlləq» isnadla ondan rəvayət etmişdir. Bunu da ibn Həcər «Təhzibut-Təhzib» əsərində qeyd etmişdir.

QEYD: Buxari və Muslimin «Səhih» əsərlərində qeyd olunur ki, Peyğəmbər ﷺ Mədinəyə gəldikdə Abdullah ibn Səlam (r.a) özü onun yanına gəlmişdi. O, bu hadisəni rəvayət etmiş və ayənin nazil olduğunu deməmişdi. Yuxarıdakı rəvayətdə isə Peyğəmbərin ﷺ onların məbədinə getdiyi qeyd olunur. Bu hədisləri necə cəm etmək olar? Keçmiş alimlərin rəyi mənə məlum deyil, lakin demək olar ki, Abdullah ibn Səlam (r.a) Peyğəmbərin ﷺ yanına gəlib İslamı qəbul etdikdən sonra qövmünün yanına qayıtmış və bu barədə onlara heç nə deməmişdir. Peyğəmbər ﷺ yəhudilərin yanına gəldikdə isə Abdullah (r.a) açıb həqiqəti onlara demişdir. Daha doğrusunu isə Allah bilir.

İstəyirsənsə mənim bu fikrimlə razılaş, ya da ola bilsin Allah sənə bundan da gözəl rəy tapmağı nəsib etsin. Abdullah ibn Səlamın (r.a) rəvayəti Buxari və Muslimin «Səhih» əsərlərində varid olduğu üçün daha mötəbər sayılır. İbn Həcər «İsabə» (3-cü cild, səh. 43) və «İstiy'ab» (3-cü cild, səh. 131) əsərlərində, həmçinin Vaqidi Auf ibn Malikin (r.a) İslamı Xeybər günü qəbul etdiyini demişdi. Bəziləri də onun İslamı Məkkənin fəthi günü qəbul etdiyini demişlər. İbn Sə'd deyir ki, Peyğəmbər ﷺ onunla Əbu Dərda (r.a) arasında qardaşlıq münasibəti qurdu. O, «Təbəqat» əsərində (7-ci cild, səh. 2) onun İslamı Huneyn döyüşündən əvvəl qəbul etdiyini və bu döyüşdə iştirak etdiyini demişdir. Həmçinin Hakim də «Mustədrək» əsərində (3-cü cild, səh. 546) bunu Vaqididən nəql etmişdir. Bütün bu deyilənlərdən hədisin «səhih» olmaması görünür. Daha doğrusunu isə Allah bilir.

Uca Allah buyurur:

﴿ وَإِذْ صَرَفْنَآ إِلَيْكَ نَفَرًا مِّنَ ٱلْجِنِّ يَسْتَمِعُونَ ٱلْقُرْءَانَ فَلَمَّا حَضَرُوهُ قَالُوٓا۟ أَنصِتُوا۟ ۖ فَلَمَّا
قُضِىَ وَلَّوْا۟ إِلَىٰ قَوْمِهِم مُّنذِرِينَ ﴿٢٩﴾ قَالُوا۟ يَٰقَوْمَنَآ إِنَّا سَمِعْنَا كِتَٰبًا أُنزِلَ مِنۢ بَعْدِ مُوسَىٰ

مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ يَهْدِىٓ إِلَى ٱلْحَقِّ وَإِلَىٰ طَرِيقٍ مُّسْتَقِيمٍ ﴿٣٠﴾ يَٰقَوْمَنَآ أَجِيبُوا۟ دَاعِىَ ٱللَّهِ
وَءَامِنُوا۟ بِهِۦ يَغْفِرْ لَكُم مِّن ذُنُوبِكُمْ وَيُجِرْكُم مِّنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ ﴿٣١﴾ وَمَن لَّا يُجِبْ دَاعِىَ ٱللَّهِ
فَلَيْسَ بِمُعْجِزٍ فِى ٱلْأَرْضِ وَلَيْسَ لَهُۥ مِن دُونِهِۦٓ أَوْلِيَآءُ ۚ أُو۟لَٰٓئِكَ فِى ضَلَٰلٍ مُّبِينٍ ﴿٣٢﴾ ﴾

«Bir zaman bir dəstə cini Quranı dinləmək üçün sənin yanına yolladıq. Onlar *onu dinləməyə* gəldikdə *bir-birinə*: "Susun, *qulaq asaq*!"- dedilər. *Quran oxunub* qurtardıqdan sonra isə xəbərdar etmək məqsədilə öz tayfalarının yanına qayıtdılar. Onlar dedilər: "Ey qövmümüz! Biz, həqiqətən də, Musadan sonra nazil edilmiş, özündən əvvəlkiləri təsdiqləyən, haqqa və düz yola yönəldən bir Kitab dinlədik! Ey qövmümüz! Allahın təbliğatçısını qəbul edin və ona iman gətirin ki, *Allah* günahlarınızı bağışlasın və sizi üzücü əzabdan qurtarsın!" Allahın təbliğatçısını qəbul etməyən kimsə yer üzündə *Allahdan* yaxa qurtara bilməz və Ondan başqa onun himayəçi dostları da olmaz. Onlar aşkar azğınlıq içindədirlər».

(29-32-ci ayələr)

Hakim «Mustədrək» əsərində (2-ci cild, səh. 456) demişdir: «Abdullah (r.a) rəvayət edir ki, Peyğəmbər ﷺ xurma ağacının yanında Quran oxuyarkən bir dəstə cin onun yanına endi və oxuduğu Quranı eşitdikdə bir-birilərinə susmağı əmr edib: «Susun!»- dedilər. Onların sayı doqquz idi və aralarında biri onların başçıları idi. Uca Allah bu ayəni nazil etdi:

﴿ وَإِذْ صَرَفْنَآ إِلَيْكَ نَفَرًا مِّنَ ٱلْجِنِّ يَسْتَمِعُونَ ٱلْقُرْءَانَ فَلَمَّا حَضَرُوهُ قَالُوٓا۟ أَنصِتُوا۟ ﴾

إلى قوله ﴿ ضَلَٰلٍ مُّبِينٍ ﴿٣٢﴾ ﴾

«Bir zaman bir dəstə cini Quranı dinləmək üçün sənin yanına yolladıq. Onlar *onu dinləməyə* gəldikdə *bir-biri-*

***nə*: “Susun, *qulaq asaq*!”- dedilər...»** ayəsindən **«…Onlar aşkar azğınlıq içindədirlər»** ayəsinə qədər.

Hakim hədisin isnadının «səhih» olduğunu demiş, Zəhəbi də bunu təsdiqləmişdir.

Bu hədisi həmçinin Beyhəqi «Dəlailun-Nubuvvə» əsərində (2-ci cild, səh. 13) bu isnadla rəvayət etmişdir.

Əl-Fəth surəsi

Buxari «Səhih» əsərində (10-cu cild, səh. 210) demişdir: «Əbu Vail (r.a) rəvayət edir ki, biz Səffeyn[176] döyüşündə olarkən bir nəfər gəlib Əliyə (r.a) dedi: «Uca Allahın kitabına dəvət edənləri görmürsən?»[177] O: «Bəli! (Mən Allahın kitabına dəvət edən ən layiqli insanlardanam)»[178] – deyə cavab verdi.

(Sonra qılıncını çiyninə atmış xavariclərdən biri Əlinin (r.a) yanına gəlib dedi: «Ey möminlərin əmiri! Onlara güzəşt etmək olmaz! Gəl qılınclarımızı götürüb onların üstünə gedək və Allahın hökmü ilə hökm edək!»)[179] Səhl ibn Hənif (r.a) dedi: «Siz bu məsələdə özünüzü ittiham edin!» Hüdeybiyyə günü Peyğəmbərlə ﷺ müşriklər arasında sülh müqaviləsi bağlandıqda biz onlarla vuruşa bilərdik. Hətta o zaman Ömər (r.a) Peyğəmbərə ﷺ demişdi: «Məgər biz haqq üzərində, onlar isə azğınlıqda və bizim şəhidlər Cənnətlik onların

---

176 [Furat çayının sahilində, Riqqə və Minbəc arasında yerləşən qədim şəhərin adıdır. Burada Əli (r.a) ilə Müaviyə (r.a) arasında müharibə baş vermişdir. «Fəthul Bari» 8/453.]

177 [O zaman döyüşdə Amr ibn əl-As (r.a) Quranları qaldırıb Əli ibn Əbu Talibi (r.a) Allahın kitabına, sülhə dəvət etməyi Müaviyəyə (r.a) nəsihət etmişdi. Buna görə də Abdullah ibn Kivai gəlib Əliyə (r.a) belə demişdi. «Fəthul Bari» 8/453.]

178 [«Fəthul Bari» 8/453.]

179 [«Fəthul Bari» 8/453.]

ölüləri isə Cəhənnəmlik deyilmi?» O: «Bəli!» - deyə cavab verdikdə Ömər (r.a) dedi: «Bəs nə üçün biz dinimiz uğrunda bu dəyərsiz şərtlərlə razılaşmalı, onları qəbul etməli və Allah aramızda hökm verməmiş geri dönməliyik». Peyğəmbər ﷺ ona: «Ey ibn əl-Xəttab! Həqiqətən, mən Allahın elçisiyəm və O heç zaman məni nəzarətsiz qoymaz!»

Ömər (r.a) qəzəbli halda Əbu Bəkrin (r.a) yanına gəlib ona belə dedi: «Məgər biz haqq üzərində onlar isə azğınlıqda deyilmi?» - O: «Ey ibn əl-Xəttab! Həqiqətən, o, Allahın elçisidir və Allah onu heç zaman nəzarətsiz qoymaz!»- dedi və «Fəth» surəsi nazil oldu».

Bu hədisi həmçinin Muslim «Səhih» əsərində (2-ci cild, səh. 141) rəvayət etmişdir. Bu hədisdə qeyd olunur ki: «Bu hadisədə Peyğəmbərə ﷺ ayələr nazil oldu və o, bu ayələri Ömərə (r.a) oxuduqda o dedi: «Ey Allahın elçisi! Bu fəthdirmi?» Peyğəmbər ﷺ : «Bəli» - deyə cavab verdi və onun qəlbi rahatlaşdı».

Bu hədisi həmçinin Buxari «Səhih» əsərində (10-cu cild, səh. 205), Tirmizi «Sünən» əsərində, Əhməd «Müsnəd» əsərində (1-ci cild, səh. 31; 3-cü cild, səh. 486) və ibn Cərir «Təfsir»ində (26-cı cild, səh. 71) rəvayət etmişlər.

ibn Cərir «Təfsir»ində (26-cı cild, səh. 70) demişdir: «Qarilərdən[180] biri, Məcmə' ibn Cariyə əl-Ənsari rəvayət edir ki, Hüdeybiyyə günü biz Peyğəmbərlə ﷺ bir yerdə idik. (Müşriklərlə sülh müqaviləsi bağlandıqdan sonra) biz dönüb getdikdə dəvələri (səfərə) hazırlayanların bir qismi dedi: «Camaata nə olub?» Cavabında onlara: «Allah Öz elçisinə ayələr nazil edib» - deyildi.

﴿ إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُّبِينًا ﴿١﴾ لِّيَغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِن ذَنبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ ﴾ الآية

---

[180] [Qari - Quranı əzbər bilən şəxsə deyilir. «Mucəmul Vasit» səh. 722.]

«Həqiqətən, Biz sənə aydın bir qələbə verdik ki, Allah sənin əvvəlki və sonrakı günahlarını bağışlasın...»

Səhabələrdən biri dedi: «Ey Allahın elçisi! Bu fəthdirmi?» Peyğəmbər ﷺ **:** «Bəli! Nəfsim əlində Olana and olsun ki, bu fəthdir!» - deyə cavab verdi. Sonra Xeybər döyüşündə əldə edilən qənimətlər yalnız Hüdeybiyyə sülhündə iştirak edənlər arasında bölüşdürüldü. Onların (Hüdeybiyyə sülhündə iştirak edənlərin) sayı min beş yüz nəfər idi.[181] Onlardan üç yüzü atlı, yerdə qalanları isə piyada idi. Peyğəmbər ﷺ bu qənimətləri on səkkiz yerə böldü və atlıya iki pay, piyadaya isə bir pay verdi».

Bu hədisi həmçinin Hakim «Mustədrək» əsərində (2-ci cild, səh. 459) rəvayət etmiş və Muslimin şərtinə görə səhih olduğunu qeyd etmişdir. Lakin Zəhəbi onu bu ifadəsinə görə qınamış və demişdir: «Muslim bu isnadda olan Məcmə' ibn Cariyə əl-Ənsariyə və onun atasına istinad edərək hədis rəvayət etməmişdir, lakin onların hər ikisi «siqa» ravidir».

Uca Allah buyurur:

﴿ لِّيُدْخِلَ ٱلْمُؤْمِنِينَ وَٱلْمُؤْمِنَٰتِ جَنَّٰتٍ تَجْرِى مِن تَحْتِهَا ٱلْأَنْهَٰرُ خَٰلِدِينَ فِيهَا وَيُكَفِّرَ عَنْهُمْ سَيِّـَٔاتِهِمْ ۚ وَكَانَ ذَٰلِكَ عِندَ ٱللَّهِ فَوْزًا عَظِيمًا ﴿٥﴾ ﴾

«*Bu ona görədir* ki, Allah mömin kişiləri və mömin qadınları içində əbədi qalacaqları, *ağacları* altından çaylar axan Cənnət bağlarına daxil etsin və onların günahlarından keçsin. Bu, Allah yanında böyük müvəffəqiyyətdir».

(5-ci ayə)

Əhməd «Müsnəd» əsərində (3-cü cild, səh. 134, 196, 215, 252) demişdir: «Ənəs ibn Malik (r.a) rəvayət edir ki,

[181] [Başqa rəvayətdə: «min dörd yüz nəfər idi». «Səhih- Muslim», 12/174.]

yurdlarından uzaqlaşmış və nəhayət qurbanlarını Hüdeybiyyədə kəsmiş Peyğəmbər ﷺ və onun səhabələri sülh müqaviləsi bağladıqdan sonra qəm, kədər içində (Mədinəyə) qayıdarkən bu ayələr nazil oldu:

﴿ إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُّبِينًا ﴿١﴾ لِّيَغْفِرَ لَكَ ٱللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِن ذَنۢبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ وَيُتِمَّ نِعْمَتَهُۥ عَلَيْكَ وَيَهْدِيَكَ صِرَٰطًا مُّسْتَقِيمًا ﴿٢﴾ ﴾

«*Bu ona görədir* ki, Allah mömin kişiləri və mömin qadınları içində əbədi qalacaqları, *ağacları* altından çaylar axan Cənnət bağlarına daxil etsin və onların günahlarından keçsin. Bu, Allah yanında böyük müvəffəqiyyətdir».

O, səhabələrinə dedi: «Artıq mənə elə ayələr nazil oldu ki, onlar mənim üçün dünya və onun içindəkilərdən də sevimlidir!» O bu ayələri səhabələrinə oxuduqdan sonra onlardan biri dedi: «Səni xoş xəbər olasan ey Allahın elçisi! Allah sənə əta edəcəyi nemətləri barəsində xəbər verdi. Bəs bizim aqibətimiz necə olacaq?» Bu vaxt Uca Allah bu ayəni nazil etdi:

﴿ لِّيُدْخِلَ ٱلْمُؤْمِنِينَ وَٱلْمُؤْمِنَٰتِ جَنَّٰتٍ تَجْرِى مِن تَحْتِهَا ٱلْأَنْهَٰرُ ﴾ الآية

«*Bu ona görədir* ki, Allah mömin kişiləri və mömin qadınları içində əbədi qalacaqları, *ağacları* altından çaylar axan Cənnət bağlarına daxil etsin...».

Bu hədisi həmçinin Buxari «Səhih» əsərində (8-ci cild, səh. 456), Muslim «Səhih» əsərində (12-ci cild, səh. 143) – ayənin nazil olduğunu qeyd etmədən -, Tirmizi «Sünən» əsərində (4-cü cild, səh. 185), ibn Cərir «Təfsir»ində (26-cı cild, səh. 69), ibn Hibban «Səhih» əsrində (Heysəminin «Məvariduz-Zaman» əsərində (səh. 436) qeyd olunduğu kimi) və Hakim «Mustədrək» əsərində (2-ci cild, səh. 459) rəvayət etmişlər. Buxari, hədisdəki «Səni xoş xəbər olasan»

- ifadəsinin İkrimə tərəfindən deyildiyini qeyd etmişdir. Hakim bu hədisin Buxari və Muslimin şərtlərinə görə «səhih» olduğunu qeyd etmiş, Zəhəbi də bunu təsdiqləmiş və Xeybərin fəthinə aid olduğunu demişdir.

Uca Allah buyurur:

﴿ وَهُوَ ٱلَّذِى كَفَّ أَيۡدِيَهُمۡ عَنكُمۡ وَأَيۡدِيَكُمۡ عَنۡهُم بِبَطۡنِ مَكَّةَ مِنۢ بَعۡدِ أَنۡ أَظۡفَرَكُمۡ عَلَيۡهِمۡۚ وَكَانَ ٱللَّهُ
بِمَا تَعۡمَلُونَ بَصِيرًا ٢٤ ﴾

«Sizi onların üzərində qələbə çalmağa müvəffəq etdikdən sonra, Məkkə vadisində onların əlini sizdən, sizin də əlinizi onlardan çəkən Odur. Allah sizin nə etdiklərinizi Görəndir».

(24-cü ayə)

Buxari «Səhih» əsərində (6-cı cild, səh. 257) demişdir: «Misvər ibn Məxrəmə (r.a) və Mərvan ibn əl-Həkəm bir-birinin rəvayətini təsdiqləyərək demişlər: «Peyğəmbər ﷺ Hüdeybiyyə sülhündə (Mədinədən səfərə) çıxdı və bir qədər yol getdikdən sonra səhabələrinə belə buyurdu: «Xalid ibn əl-Vəlidin (r.a) başçılıq etdiyi Qüreyşin süvari qoşunu Ğəmim vadisində pusquda dayanıblar. Buna görə də, siz sağ tərəfə gedin!»

Allaha and olsun ki, Xalid (r.a) Peyğəmbəri ﷺ və onun səhabələrini görmədi. Yalnız onların arxasınca qalxan qara toz-torpağı gördükdən sonra atını çaparaq (müsəlmanların gəldiyini) Qüreyşə xəbər verməyə getdi. Peyğəmbər ﷺ isə (səhabələrilə birlikdə) yoluna davam etdi. Nəhayət gəlib Məkkəyə aparan Hüdeybiyyə vadisindəki dağ yoluna çatdılar. Burada Peyğəmbərin ﷺ dəvəsi yerə çökdü və insanlar: «Hül! Hül!»[182] - deyə dəvəni yerindən tərpətməyə çalışdılar.

[182] Dəvə dayandıqda onu yerindən tərpətmək üçün istifadə olunan kəlmə.

Lakin dəvə çökdüyü yerdən qalxmadı və onlar: «Qasva[183] inadkarlıq edib qalxmır!» - dedilər. Peyğəmbər ﷺ dedi: «Qasva inadkarlıq etməz! Bu onun adəti deyil. Lakin (bir zamanlar Məkkəyə daxil olmaq istəyən) fili tutub saxlayan Allah indidə Qasvanı saxladı. Nəfsim (həyatım) əlində Olana (Allaha) and olsun ki, müşriklər Allahın haram buyurduqlarına[184] riayət etməklə məndən hər nə istəsələr onlara istədiklərini verəcəyəm!»

Sonra Peyğəmbər ﷺ Qasvanı tərpətdi və heyvan dərhal ayağa qalxdı. Peyğəmbər ﷺ Hüdeybiyyənin qurtaracağında yerləşən və içində az miqdarda su olan çuxurun yanına gəldi. Səhabələr çuxurda olan sudan az-az o qədər daşıyıb apardılar ki, orada su qalmadı. Onlar susuzluqdan Peyğəmbərə ﷺ şikayət etdikdə o, ox qabından bir ox çıxarıb onlara verdi və onu çuxura sancmağı əmr etdi. Allaha and olsun ki, ox çuxura sancılan kimi oradan su fəvvarə vurdu və bu fəvvarə onlar susuzluqlarını yatırıb oradan qayıdanadək davam etdi. Bu vaxt Budeyl ibn Vərqa əl-Xüza'i (r.a) öz qəbiləsindən, Xüza'ədən olan bir dəstə kişi ilə Peyğəmbərin ﷺ yanına gəldi. Tihaməlilər[185] içərisində Xüza'ə qəbiləsindən olanlar əvvəldən Peyğəmbərin ﷺ sirdaşı idilər. Budeyl (r.a) dedi: «Mən Kə'b ibn Lüeyyi və Amir ibn Lüeyyi[186] Məkkədə tərk edib gəlmişəm. Onlar Hüdeybiyyə vadisindəki ən zəngin su quyularını ələ keçiriblər. Səninlə müharibə etmək və Məkkəyə daxil olmağına mane olmaq istəyirlər. (Uzun müddət

[183] [Peyğəmbərin ﷺ dəvəsinin adıdır. «Fəthul Bari» 5/395.]

[184] [Burada ya haram sayılan yerdə döyüşməmək, ya da qohumluq əlaqələrini mökəmləndirmək qəsd edilir. «Fəthul Bari» 5/396.]

[185] [Məkkə və onun ətrafına Tihamə deyilir. Həmçinin burada yaşayanlara isə Tihaməlilər deyilir. «Fəthul-Bari» 5/397.]

[186] [Onların hər ikisi Qüreyş tayfasının ulu babalarındandır. Bunu deməklə o, «onların nəslindən olanları Məkkədə tərk edib gəlmişəm» demək istəyir. «Fəthul-Bari» 5/398.]

müqavimət göstərib qaçmamaq üçün) özləri ilə süd verən və balası yanında olan dişi dəvələr də (və ya arvad-uşaqlarını da)[187] gətiriblər».

Peyğəmbər ﷺ dedi: «Biz müharibə etmək üçün gəlməmişik! Biz yalnız Ümrə ziyarəti etməyə gəlmişik. Həqiqətən, müharibə Qüreyşi maddi və mənəvi cəhətdən zəiflətmiş, onları ziyana uğratmışdır. Əgər istəyirlərsə müharibəni dayandırıb onlarla sülh müqaviləsi bağlayım. Qoy onda mənimlə digər insanlar (ərəblərdən və qeyri ərəblərdən olan kafirlər) arasında olan münasibətə qarışmasınlar. Əgər mən o kafirlərə məğlub olsam bu onlar üçün bir dəstək olacaq, yox əgər qalib gəlsəm onda onlar da digəriləri kimi İslam dininə daxil ola bilərlər. Əks halda isə (Allaha və Onun rəsuluna itaət etməsələr) mən onlarla bağladığım müqaviləni pozmayacağam. Beləliklə də onlar istirahət edəcəklər (bir müddət müharibədən yaxa qurtaracaqlar). Onlar mənim bu təklifimi qəbul etməyib bizim işimizə müdaxilə etsələr, nəfsim əlində Olan Allaha and olsun ki, başım bədənimdən ayrılana qədər onlarla vuruşacağam. O zaman Allah Öz vədini (İslam dinini ucaldacağını) mütləq doğruldacaq».

Budeyl (r.a) dedi: «Sənin dediklərini onlara çatdıraram!»

Sonra o, qüreyşlilərin yanına gəlib dedi: «Biz Peyğəmbərin ﷺ yanına getdik və ondan bəzi şeylər eşitdik. İstəyirsinizsə onun dediklərini sizə ərz edək».

Onların arasındakı səfehlər: «Ondan bizə hər hansı bir xəbər verməyinə ehtiyacımız yoxdur» – deyə etirazlarını bildirdilər.

Ağıl sahibləri isə: «De görək ondan nə eşitmisən!» - deyə israr etdilər. O: «Mən ondan filan, filan təklifləri eşitdim» - deyib Peyğəmbərdən ﷺ eşitdiklərini bir-bir onlara

---

[187] [«Fəthul-Bari» 5/398.]

nəql etdi. Sonra Urva ibn Məs'ud ayağa qalxıb dedi: «Mən sizin valideyniniz, siz də mənim övladlarım[188] hesab olunmursunuzmu?» Onlar: «Bəli!» - deyə cavab verdilər. O yenə soruşdu: «Siz məni günah etməkdə ittiham edirsinizmi?» Onlar: «Xeyr!» - deyə cavab verdilər. O bir daha soruşdu: «Ukaz əhlini sizin köməyinizə çağırdığımı və onlar sizə yardım göstərməkdən imtina etdikdən sonra əhli-əyalımla, övladımla və mənə tabe olanlarla birlikdə sizə yardım etməyə gəldiyimi bilirsinizmi?» Onlar: «Əlbəttə, bilirik!» - deyə cavab verdilər. Urva dedi: «Həqiqətən, bu kişi sizə xeyir, əmin-amanlıq və islah olunmağınızı təklif edir. Onun dəvətini qəbul edin və mənə də gedib onunla danışıq aparmağa izn verin!» Onlar: «Gedə bilərsən!» - deyə cavab verdilər.

O, danışıq aparmaq üçün Peyğəmbərin ﷺ yanına gəldi. Peyğəmbər ﷺ Budeylə (r.a) dediklərini Urvaya da dedi.

Urva dedi: «Ey Məhəmməd! Sən öz qövmünü bu şəkildəmi islah etmək istəyirsən? (Sən onları məhv emək istəyirsən?) Heç ərəblərdən öz qövmünü məhv edən bir kəs barəsində eşitmisənmi? Bəs onlar sənə qalib gəlsələr necə? Allaha and olsun ki, mən sənin tərəfdarların arasında cəsarətli üzlər görmürəm. Mən burada bir çox insanlar görürəm ki, onlar səni müharibə başlayan kimi qoyub qaçacaqlar!»

Əbu Bəkr (r.a) (Urvanın bu ittihamlarına dözməyib) dedi: «Get Latın[189] fərcini sor! Sən elə zənn edirsən ki, biz onu qoyub qaçacağıq?!»

O: «Bu kimdir?» - deyə soruşdu. Səhabələr: «Bu, Əbu Bəkrdir (r.a) » - deyə cavab verdilər və o: «Nəfsim əlində

---

[188] Bu hədisi Əbu Zərr (r.a) bu ləfz ilə rəvayət etmişdir. Lakin başqa ravilər - Əhməd və ibn İshaqın əsərlərində qeyd olunduğu kimi - «Mən sizin övladınız, sizdə mənim valideynim hesab olunmursunuzmu?» - ləfzi ilə rəvayət etmişlər. Bu ləfz daha səhihdir. «Fəthul Bari», 5/399.

[189] [Qüreyş və Səqif tayfalarının tapındıqları bütün adıdır. «Fəthul Bari», 5/401.]

Olana and olsun ki, bir zamanlar mənə göstərdiyin və əvəzini vermədiyim qayğı olmasaydı sənin cavabını verərdim!» - deyib Peyğəmbərlə ﷺ söhbətinə davam etdi. O, danışdıqca (hər dəfə söz söylədikdən sonra ərəblərin adətinə görə) Peyğəmbərin ﷺ saqqalından tuturdu. Bu vaxt Muğira ibn Şu'bə (r.a)[190] əlində qılınc və başında dəmir dəbilqə Peyğəmbərin ﷺ yanında dayanıb onu qoruyurdu. Urva Peyğəmbərin ﷺ saqqalına əl atdıqca Müğirə (r.a) qılıncının qınının ucu ilə onun əlinə vurur və ona: «Peyğəmbərin ﷺ saqqalından əlini çək!» - deyirdi. Urva başını qaldırıb: «Bu kimdir?» - deyə soruşdu. Onlar: «Bu Muğira ibn Şu'bədir!» - deyə cavab verdilər. O (üzünü Muğiraya (r.a) tutub) dedi: «Ey xain! Mən hələ də sənin xainliyin nəticəsində (Səqif qəbiləsi ilə aramızda) baş vermiş anlaşılmazlıqları həll etməklə məşğulam».

Cahiliyyə dövründə Muğira (r.a) bir dəstə kişi (Səqif qəbiləsindən olan Malikin oğlanları) ilə yol yoldaşı oldu. O zaman o onları öldürmüş, mallarını götürüb Peyğəmbərin ﷺ yanına gəlmiş və İslamı qəbul etmişdi. Peyğəmbər ﷺ isə ona belə demişdi: «İslam dininə daxil olduğunu səndən qəbul edirəm, lakin qəsb etdiyin malı götürmürəm!»

Sonra Urva Peyğəmbərin ﷺ səhabələrinə nəzər saldı və (öz yoldaşlarına) dedi: «Allaha and olsun ki, Peyğəmbərin ﷺ ağzından çıxan tüpürcək onlardan birinin ovucuna düşsə, bu tüpürcəyi üzünə və bədəninə sürtür. Onlara bir şey əmr etdikdə dərhal onu yerinə yetirirlər. Dəstəmaz aldığı sudan (alıb qurtardıqdan sonra) əldə etmək üçün öz aralarında mübarizə aparırlar. Onun yanında danışarkən səslərini qaldırmırlar və hörmət əlaməti olaraq onun üzünə baxmırlar!»

---

[190] [Müğirə (r.a) Urvanın qardaşı oğludur. «Fəthul Bari», 5/402.]

Sonra Urva tərəfdarlarının yanına qayıtdı və dedi: «Ey qövmüm! Allaha and olsun ki, mən bir nümayəndə kimi çox padşahların, Qeysərin, Xosrovun, Nəcaşinin və s. hüzurunda olmuşam. Və padşahların tərəfdarlarının onlara necə təzim etdiklərini də görmüşəm. Lakin Məhəmmədin ﷺ səhabələrinin ona təzim etdikləri kimi heç bir padşaha təzim olunduğunu görməmişəm. Allaha and olsun ki, Peyğəmbərin ﷺ ağzından çıxan hər bir tüpürcək onlardan birinin ovucuna düşsə, bu tüpürcəyi üzünə və bədəninə sürtürlər. Onlara bir şey əmr etdikdə dərhal onu yerinə yetirirlər. Dəstəmaz aldığı sudan (alıb qurtardıqdan sonra) əldə etmək üçün öz aralarında mübarizə aparırlar. Onun yanında danışarkən səslərini qaldırmırlar və hörmət əlaməti olaraq onun üzünə baxmırlar! Həqiqətən, o sizə xeyir, əmin-amanlıq və islah olunmağınızı təklif edir. Onun təklifini qəbul edin!»

Bənu Kinanədən olan bir kişi dedi: «İzn verin mən gedib onunla danışım!» Onlar: «Gedə bilərsən!» - deyə cavab verdilər.

O, səhabələrin yanına yaxınlaşdıqda Peyğəmbər ﷺ dedi: «Bu gələn filankəsdir. O elə bir tayfadandır ki, onlar qurbanlıq dəvələrinə çox hörmət edir və onları qiymətləndirirlər. Elə isə qurbanlıq dəvələrini ona tərəf sürün. Səhabələr dərhal qurbanlıq dəvələri sürüb təlbiyə[191] edərək onu qarşıladılar. O təlbiyə edərək gələn səhabələri və qurbanlıq dəvələri gördükdə dedi: «Sübhanəllah! (Allah hər bir nöqsan və qüsurdan uzaqdır!) Onlar Allahın evini ziyarət etməkdən məhrum olunmağa layiq deyillər».

Sonra o, tərəfdarlarının yanına gəlib dedi: «Mən onların Ümrə ziyarətində kəsəcəkləri, üzərlərində qurbanlıq nişanə-

---

[191] [Təlbiyə etmək - yəni, «ləbbeykə Allahummə ləbbeykə»- demək. «Mucəmul-Vəsit», 814.]

si olan dəvələrini gördüm. Düşünürəm ki, Allahın evini ziyarət etməyə onlara mane olmamalıyıq».

Bu vaxt Mikrəz ibn Həfs adlı bir kişi ayağa qalxıb dedi: «İzn verin mən gedib onunla danışım!» Onlar: «Gedə bilərsən!» - deyə cavab verdilər.

O, səhabələrin yanına yaxınlaşdıqda Peyğəmbər ﷺ dedi: «Bu gələn Mikrəzdır, o xain insandır!»

O Peyğəmbərlə ﷺ söhbət etdiyi vaxt Suheyl ibn Amr onların yanına gəldi.

Mə'mər deyir ki, Əyyub İkrimədən[192] xəbər verir ki, Suheyl ibn Amr gəldikdə Peyğəmbər ﷺ səhabələrə demişdi: «Artıq sizin bütün işləriniz yüngülləşdi!»

Mə'mər xəbər verir ki, Zuhri rəvayətinə davam edib demişdi: «Suheyl ibn Amr Peyğəmbərin ﷺ yanına gəlib dedi: «Gəl bizimlə sizin aranızda (on illik)[193] sülh müqaviləsi bağlayaq!» Peyğəmbər ﷺ katibini (Əli ibn Əbu Talibi (r.a))[194] çağırıb müqaviləni yazmağı ona əmr edib dedi: «Yaz! Rəhmli, Mərhəmətli Allahın adı ilə (Bismillahir-Rəhmanir-Rəhim) !»

Suheyl ibn Amr dedi: «O ki qaldı Rəhmana, Allaha and olsun mən onu tanımıram! Biz bir vaxtlar yazdığımız kimi «Allahım Sənin adınla başlayıram (Bismikə Allahummə) yaz!»

Bu vaxt müsəlmanlar: «Allaha and olsun ki, biz yalnız «Bismillahir-Rəhmanir-Rəhim!» yazacağıq!» - deyə etiraz etdilər. Peyğəmbər ﷺ isə katibinə əmr edib dedi: «Yaz! Allahım Sənin adınla başlayıram! Bu, Allahın elçisi Məhəmmədin bağladığı sülh müqaviləsidir!»

---

[192] [Mə'mər, Əyyub və İkrimə hədisin başqa isnadında olan ravilərdir.]

[193] [Bu müqavilə yalnız iki il davam etmişdir. «Fəthul Bari», 5/404.]

[194] [«Fəthul Bari», 5/404.]

Suheyl yenə etiraz edib dedi: «Əgər biz sənin Allahın elçisi olduğunu etiraf etsəydik Onun evini ziyarət etməyə sənə mane olmazdıq və səninlə vuruşmazdıq. Elə isə yaz - Məhəmməd ibn Abdullah!»

Peyğəmbər ﷺ : «Baxmayaraq ki, siz məni təkzib edirsiniz, amma Allaha and olsun ki, həqiqətən, mən Allahın elçisiyəm!» - dedi və katibinə «Məhəmməd ibn Abdullah» yazmağı əmr etdi.

Zuhri deyir ki, «Peyğəmbər ﷺ Suheylin dediklərilə razılaşdı, çünki o: «Nəfsim əlində olana (Allaha) and olsun ki, müşriklər Allahın haram buyurduqlarına riayət etməklə məndən hər nə istəsələr onlara istədiklərini verəcəyəm!» - deyə söz vermişdi».

Sonra Peyğəmbər ﷺ ona ilk şərtini təklif edib dedi: «Allahın evini təvaf etməyə bizə əngəl törətməyəcəksiniz!»

Suheyl dedi: «Xeyr! Allaha and olsun ki, bu dəfə təvaf etməyə sizə izn verməyəcəyik. Çünki, ərəblər «müsəlmanlar bizim müqavimətimizi qırdılar və bizi məcbur etdilər» deyə şayiələr buraxacaqlar. Elə isə gələn ildən etibarən gəlib istədiyiniz qədər Allahın evini ziyarət edə bilərsiniz».

Əli (r.a) onun dediklərini yazdı. Sonra Suheyl ikinci şərti təklif edib dedi: «Bizim tərəfdən sənin yanına gələn hər bir kişini – hətta sənin dinini qəbul etsə belə - geri qaytarmalısan!»

Müsəlmanlar heyrətlə dedilər: «Sübhanəllah! Müsəlman olub yanımıza gəlmiş bir kimsə müşriklərə qaytarıla bilərmi?!»

Onlar bu məsələni müzakirə edərkən Əbu Cəndəl ibn Suheyl ibn Amr (r.a) ayaqları qandallanmış vəziyyətdə onların yanına gəldi. (Əbu Cəndəl (r.a) İslam dinini qəbul etdiyi üçün Məkkəlilər onu həbs etmişdilər.) O, Məkkənin aşağısında həbs olunduğu yerdən qaçmış və nəhayət özünü mü-

səlmanlara çatdırmışdı. Bu vaxt Suheyl dedi: «Ey Məhəmməd! Bu müqavilənin ilk maddəsinə əsasən onu mənə qaytarmalısan!»

Peyğəmbər ﷺ dedi: «Biz hələ müqavиləni tamamlamamışıq». O dedi: «Allaha and olsun ki, belə olduğu təqdirdə mən də sənin heç bir təklifinlə razılaşmayacağam!» Peyğəmbər ﷺ dedi: «Sən Əbu Cəndəli (r.a) bu müqavilədən istisna et və onu mənə bağışla!» O dedi: «Mən onu qoyduğumuz şərtdən istisna edib sənə bağışlaya bilmərəm!» Peyğəmbər ﷺ : «Sən gəl razı ol, onu mənə bağışla!»- dedi. Suheyl qətiyyətlə rədd edib dedi: «Mən heç cür sənin dediyinə əməl edə bilmərəm».

Bu zaman Mikrəz dedi: «Onu özünüzdə saxlamağa sənə icazə verdik!» (Müqavilə bağlayan Suheyl ibn Amr isə buna razılıq vermədi.) Əbu Cəndəl dedi: «Ey Müsəlman camaatı! Artıq müsəlman olub sığınacaq tapmaq üçün sizin yanınıza gəldim. İndi də məni müşriklərə təhvil verirlər? Mənim əzab-əziyyətlərə məruz qaldığımı görmürsünüzmü?»

O, Allah yolunda muşriklərin çox şiddətli işgəncələrinə məruz qalmışdı.

Ömər ibn əl-Xəttab (r.a) deyir ki, o zaman mən gəlib Peyğəmbərə ﷺ dedim: «Məgər sən Allahın haqq Peyğəmbəri deyilsənmi?» O: «Bəli!» - deyə cavab verdi. Mən dedim: «Məgər biz haqq yolunda, düşmənlərimiz isə batil yolda deyillərmi?» O yenə: «Bəli!» - dedi. Mən: «Elə isə nə üçün nöqsan və qüsurların dinimizə daxil olmasına imkan verməliyik?» deyə soruşdum və o dedi: «Həqiqətən, mən Allahın elçisiyəm və heç vaxt Ona asi olmuram! Məhz Allah mənə yardım edir!» Mən dedim: «Məgər sən bizə «Bu yaxınlarda Allahın evinə gedib onu təvaf edəcəyik!»- deyə xəbər verməmişdin?» O dedi: «Elədir! Məgər mən sənə məhz bu il təvaf edəcəyimizi xəbər vermişdim?» Mən: «Xeyr!» deyə

cavab verdikdə o dedi: «(Yaxın zamanda) Sən mütləq gedib Kəbəni təvaf edəcəksən!»

Sonra mən Əbu Bəkrin (r.a) yanına gəlib dedim: «Məgər bu adam Allahın haqq Peyğəmbəri deyilmi?» O : «Elədir!» - deyə cavab verdi. Mən dedim: «Məgər biz haqq yolunda, düşmənlərimiz isə batil yolda deyillərmi?» O : «Elədir!» - deyə cavab verdi. Mən: «Elə isə nə üçün nöqsan və qüsurların dinimizə daxil olmasına imkan verməliyik?» - dedim. Əbu Bəkr (r.a) dedi: «Ey insan! Həqiqətən, o, Allahın elçisidir və heç vaxt Rəbbinə asi olmur! Allah onun yardımçısıdır. Elə isə onun sünnəsindən yapış (əmr və qadağalarına riayət et) ! Allaha and olsun ki, o haqq üzərindədir!» Mən dedim: «Məgər o bizə «Bu yaxınlarda Allahın evinə gedib onu təvaf edəcəyik!» deyə xəbər verməmişdimi?» Əbu Bəkr (r.a) dedi: «Elədir! Məgər o sənə məhz bu il təvaf edəcəyini xəbər vermişdi?» Mən: «Xeyr!» deyə cavab verdikdə o dedi: «(Yaxın zamanda) Sən mütləq gedib Kəbəni təvaf edəcəksən!»

Zuhri xəbər verir ki, «Ömər (r.a) demişdi: «Ona görə də[195] mən çoxlu xeyirxah işlər gördüm!»

Peyğəmbər ﷺ sülh müqaviləsini bağladıqdan sonra səhabələrinə: «Qalxın, qurbanlarınızı kəsin, başınızı qırxdırın! – deyə əmr etdi».

Allaha and olsun ki, Peyğəmbər ﷺ bunu üç dəfə təkrar etdi, lakin səhabələrdən heç biri ayağa qalxmadı.[196] Səhabə-

---

[195] [Ömər ilk (r.a) dəfədən peyğəmbərin ﷺ əmri ilə razılaşmadığı üçün, xətasının kəffarəsi olaraq bir çox saleh əməllər etdi. «Fəthul Bari», 5/408.]

[196] [Səhabələr ya bu əmrin müstəhəb olduğunu başa düşmüş, ya müqavilənin pozulacağına dair Allah tərəfindən vəhy nazil olacağına güman etmiş, yaxud da xüsusən onlara həmin il Məkkəyə daxil olub ziyarət edəcəklərinə izn veriləcəyinə ümid etmişlər və buna görə də dərhal onun əmrini yerinə yetirməmişlər. «Fəthul Bari», 5/409.]

lərin yerlərindən tərpənmədiyini görən Peyğəmbər ﷺ Ummu Sələmənin (r.a) yanına daxil oldu və onların bu etinasızlığını ona xəbər verdi. Ummu Sələmə (r.a) dedi: «Ey Allahın elçisi! İstəyirsənsə onlar sənin əmrinə tabe olsunlar, bayıra çıx, sonra qurbanlıq dəvələrini kəsməyincə və dəlləyini çağırıb başını qırxdırmayınca onlara bir kəlmə belə demə!»

O bayıra çıxıb qurbanlıq dəvələrini kəsdi, dəlləyini (Xuzəa qəbiləsindən olan Xərraş ibn Ümeyyəni (r.a)) çağırıb başını qırxdırdı və onlara heç bir söz demədi! Bunu görən səhabələr dərhal qalxıb qurbanlıq dəvələrini kəsdilər və bir-birilərinin başlarını qırxmağa başladılar. Hətta iş o yerə çatdı ki, (onun əmrini daha tez yerinə yetirmək üçün baş vermiş dartışma nəticəsində) səhabələr bilmədən az qala bir-birilərini öldürmüşdülər.

Sonra mömin qadınlar Peyğəmbərin ﷺ yanına hicrət etdilər və Uca Allah bu ayəni nazil etdi:

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِذَا جَآءَكُمُ ٱلۡمُؤۡمِنَٰتُ مُهَٰجِرَٰتٖ فَٱمۡتَحِنُوهُنَّۖ ٱللَّهُ أَعۡلَمُ بِإِيمَٰنِهِنَّۖ فَإِنۡ
عَلِمۡتُمُوهُنَّ مُؤۡمِنَٰتٖ فَلَا تَرۡجِعُوهُنَّ إِلَى ٱلۡكُفَّارِۖ لَا هُنَّ حِلّٞ لَّهُمۡ وَلَا هُمۡ يَحِلُّونَ لَهُنَّۖ وَءَاتُوهُم مَّآ أَنفَقُواْۚ وَلَا
جُنَاحَ عَلَيۡكُمۡ أَن تَنكِحُوهُنَّ إِذَآ ءَاتَيۡتُمُوهُنَّ أُجُورَهُنَّۚ وَلَا تُمۡسِكُواْ بِعِصَمِ ٱلۡكَوَافِرِ وَسۡـَٔلُواْ مَآ أَنفَقۡتُمۡ
وَلۡيَسۡـَٔلُواْ مَآ أَنفَقُواْۚ ذَٰلِكُمۡ حُكۡمُ ٱللَّهِ يَحۡكُمُ بَيۡنَكُمۡۚ وَٱللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٞ ١٠ ﴾

«Ey iman gətirənlər! Mömin qadınlar hicrət edib sizin yanınıza gəldikləri zaman onları imtahana çəkin. Allah onların imanını daha yaxşı bilir. Əgər bunların mömin olduqlarını bilsəniz, onları kafirlərə qaytarmayın. Nə bunlar onlara halaldır, nə də onlar bunlara halaldırlar. ***Kafirlərin bu qadınlara*** **sərf etdikləri mehri özlərinə qaytarın.** ***Həmin*** **qadınların mehrlərini özlərinə verdiyiniz halda onlarla evlənməyinizdə sizə heç bir günah yoxdur.**

Kafir qadınlarınızı kəbin altında saxlamayın, sərf etdiyiniz mehri tələb edin. Qoy onlar da *mömin qadınlara* sərf etdikləri mehri *sizdən* tələb etsinlər. Allahın hökmü budur. O sizin aranızda hökm verir. Allah Biləndir, Müdrikdir»[197]

Bu ayə nazil olduqdan sonra Ömər (r.a) iki müşrik zövcəsini boşadı və onlardan birini Müaviyə ibn Əbi Süfyan (r.a), digərini isə Səfvan ibn Ümeyyə aldı. Peyğəmbər ﷺ Mədinəyə gəldikdən sonra müsəlman olmuş qüreyşli Əbu Bəsir (Ütbə ibn Useyd əs-Səqəfi) (r.a) onun yanına gəldi. Qüreyş də onu geri qaytarmaq üçün iki kişi göndərdi və onlar Peyğəmbərin ﷺ yanına gəlib: «Bizimlə bağladığın sülh müqaviləsinə görə Əbu Bəsiri (r.a) geri qaytar!»- deyə ona müraciət etdilər. O, Əbu Bəsiri (r.a) həmin iki kişiyə təhvil verdi. Onlar Əbu Bəsirlə (r.a) Məkkəyə yola düşdülər və nəhayət gəlib zul-Hüleyfəyə çatdılar. Burada onlar (xurcunlarındakı) xurmadan yemək üçün dayandılar. Əbu Bəsir (r.a) onlardan birinə (Xuney ibn Cabirə): «Ey filankəs, Allaha and olsun ki, sənin bu qılıncın çox gözəldir!»- dedi. Qılıncın sahibi onu qınından çıxarıb dedi: «Doğrudan da bu çox gözəl qılıncdır. Mən onu bir neçə dəfə təcrübədən keçirmişəm». Əbu Bəsir (r.a): «Göstər görüm necə qılıncdır»- dedi, sonra fürsət tapıb qılıncı onun əlindən aldı və nəfəsi kəsilənə qədər qılıncla onu vurdu. O birisi isə (başqa rəvayətdə Xuneysin mövlası) qaçıb Mədinəyə gəldi və tələsik məscidə daxil oldu. Peyğəmbər ﷺ onun vahimə içində yüyürə-yüyürə gəldiyini görüb: «Bu adam nədənsə qorxub!»- dedi. O, Peyğəmbərin ﷺ yanına gəlib dedi: «Allaha and olsun ki, yoldaşım öldürüldü! (Qorumasanız) mən də öldürüləcəyəm».

---

[197] [«əl-Mumtəhinə» surəsi, 10.]

Bu vaxt Əbu Bəsir (r.a) gəlib dedi: «Ey Allahın peyğəmbəri! Allaha and olsun ki, artıq O, sənə vədini yerinə yetirməyə yardım etdi və sən də məni müşriklərə təhvil verdin. Sonra isə Allah məni onların əlindən xilas etdi.

Peyğəmbər ﷺ dedi: «Vay bunun anasının halına![198] Bu, müharibə alovunu qızışdıran bir kimsədir. Əgər bir neçə nəfər də onunla həmrəy olsa (o zaman müharibə alovu qızışacaq və sülh müqaviləsi pozulacaq) ».

Əbu Bəsir (r.a) bunu eşitdikdə onun yenidən müşriklərə qaytarılacağını başa düşdü və Mədinədən çıxıb dənizin sahilinə tərəf getdi. Sonra müşriklərdən canını qurtarmış Əbu Cəndəl ibn Suheyl (r.a) də ona qoşuldu. Daha sonra isə Məkkə müşriklərindən yaxa qurtaran hər bir müsəlman ona qoşuldu və beləliklə də onlar qüvvətli bir dəstəyə çevrildilər. Vallahi onlar hər dəfə Qüreyşin ticarət karvanının Şama yola düşdüyündən xəbər tutduqda, karvanın qabağını kəsər və onları öldürüb mallarını götürərdilər. Bu təhlükəni görən Qüreyş öz tərəfindən bir nümayəndəni (Əbu Süfyanı (r.a)) Peyğəmbərin ﷺ yanına göndərdi. Bu dəfə Qüreyş Peyğəmbəri ﷺ Allaha and verib aralarında olan qohumluq əlaqələrinin hörmətinə görə (onların ticarət karvanlarını Əbu Bəsir (r.a) və onun camaatından qorumaq üçün) ona yalvarırdı. Onlar Peyğəmbərə ﷺ : «Bundan sonra müsəlman olaraq Məkkədən Mədinəyə hicrət etmiş hər bir şəxs əmin ola bilər (geri gətirilməyəcəkdir.) »- deyə xəbər göndərmişdilər».

Peyğəmbər ﷺ səhabələrdən birini (bu xoş xəbəri çatdırmaq üçün) Əbu Bəsir və onun camaatının yanına göndərdi və Uca Allah bu ayələri nazil etdi:

---

[198] [Bu ifadə zahiri mənasından təhqirə bənzəyir, lakin ərəblər onu tərif üçün də deyirlər «Fəthul Bari», 5/412.]

﴿ وَهُوَ ٱلَّذِى كَفَّ أَيۡدِيَهُمۡ عَنكُمۡ وَأَيۡدِيَكُمۡ عَنۡهُم بِبَطۡنِ مَكَّةَ مِنۢ بَعۡدِ أَنۡ أَظۡفَرَكُمۡ عَلَيۡهِمۡۚ ﴾
حتى بلغ ﴿ ٱلۡحَمِيَّةَ حَمِيَّةَ ٱلۡجَٰهِلِيَّةِ ﴾

«Sizi onların üzərində qələbə çalmağa müvəffəq etdikdən sonra, Məkkə vadisində onların əlini sizdən, sizin də əlinizi onlardan çəkən Odur..» ayəsindən, **«Kafirlər öz qəlbində təkəbbürlüyə – cahiliyyə lovğalığına qapıldıqları zaman ...»**[199] ayəsinə qədər.

Onların təkəbbür və təəssübü, Hüdeybiyyə müqaviləsinə «Bismillahir-Rəhmanir-Rəhim», «Muhəmmədun-rəsulullah» sözlərini yazmaqdan imtina etmələri və həmin il (hicrətin altıncı ilində) müsəlmanların Məkkəyə daxil olub Allahın evini ziyarət etməyə razılıq verməmələri idi.

Bu hədisi həmçinin Abdurrəzaq «Müsənnəf» əsərində (5-ci cild, səh. 342), Əhməd «Müsnəd» əsərində (4-cü cild, səh. 331) və ibn Cərir «Təfsir»ində (26-cı cild, səh. 101) təvayət etmişlər.

Muslim «Səhih» əsərində (12-ci cild, səh. 187) demişdir: «Ənəs ibn Malik (r.a) rəvayət edir ki, səksən nəfər silahlı Məkkə müşriki Tən'im dağı tərəfdən müsəlmanlara hücum etmiş, lakin əsir tutulub Peyğəmbərin ﷺ yanına gətirilmişdilər. O da onlara heç bir cəza verməyib hamısını azad etmiş və bu ayə nazil olmuşdu:

﴿ وَهُوَ ٱلَّذِى كَفَّ أَيۡدِيَهُمۡ عَنكُمۡ وَأَيۡدِيَكُمۡ عَنۡهُم بِبَطۡنِ مَكَّةَ مِنۢ بَعۡدِ أَنۡ أَظۡفَرَكُمۡ عَلَيۡهِمۡۚ ﴾

«Sizi onların üzərində qələbə çalmağa müvəffəq etdikdən sonra, Məkkə vadisində onların əlini sizdən, sizin də əlinizi onlardan çəkən Odur..».

---

[199] [«əl-Fəth» surəsi, 24-26.]

Bu hədisi həmçinin Tirmizi «Sünən» əsərində (4-cü cild, səh. 185), Əbu Davud «Sünən» əsərində (3-cü cild, səh. 13), Əhməd «Müsnəd» əsərində (3-cü cild, səh. 122, 125) və ibn Cərir «Təfsir»ində (26-cı cild, səh. 94) rəvayət etmişlər.

Muslim «Səhih» əsərində (12-ci cild, səh. 174) demişdir: «Sələmə ibn əl-Əkva (r.a) demişdir: «Peyğəmbərlə ﷺ birlikdə Hüdeybiyyəyə gəldiyimiz zaman bizim sayımız min dörd yüz nəfər idi və biz özümüzlə əlli qoç da gətirmişdik. (Ora çatdıqda hamı susamışdı. Elə buna görə də) Peyğəmbər ﷺ su quyusunun yanında oturdu, sonra ya dua etdi, ya da onun içinə tüpürdü və oradan su fəvvarə vurdu. Biz o sudan doyunca içdik, heyvanlarımızı suvardıq və ehtiyat üçün qablarımıza da doldurduq. Sonra Peyğəmbər ﷺ beyət etmək üçün bizim hamımızı ağacın altına dəvət etdi. Mən ilk beyət edənlərdən idim. Beyət edənlərin sayı yarıya çatdıqda Peyğəmbər ﷺ dedi:

– Ey Sələmə, gəl beyət et!

– Ey Allahın elçisi, artıq mən ilk zümrə ilə birlikdə sənə beyət etdim!

– Yenə beyət et!

Sonra o məni əliboş – yəni silahsız – görüb bir qalxan verdi və beyət etməyinə davam etdi. Beyətin sonunda o dedi:

– Ey Sələmə, mənə beyət etmirsən?

– Ey Allahın elçisi, artıq mən əvvəlki və sonrakı camaatla birlikdə sənə beyət etdim!

– Yenə beyət et!

Mən üçüncü dəfə ona beyət etdim. Sonra o mənə dedi: «Ey Sələmə, sənə verdiyim qalxan haradadır?»

Mən dedim: «Ey Allahın elçisi! Mən əmim Amiri (r.a) silahsız görüb qalxanı ona verdim».

Peyğəmbər ﷺ gülüb dedi: «Həqiqətən, sən, sanki ilk əvvəl: «Allahım! Özümdən də artıq sevdiyimi (bir neməti) mənə əta et!»- deyən şəxsə bənzəyirsən!»

Sonra müşriklər bizim yanımıza öz nümayəndələrini göndərib onlarla sülh müqaviləsi bağlamağı təklif etdilər. Biz bununla razılaşdıq və aradakı gediş-gəliş bərpa olundu. O zamanlar mən Təlhə ibn Ubeydullahın (r.a) xidmətçisi idim. Mən onun atını suvarır, qaşovla belini toz-torpaqdan təmizləyir, habelə digər xidmətlər göstərir və Təlhənin (r.a) çörəyini yeyirdim. Mən Allahın (rizasını qazanmaq) və Peyğəmbərinin ﷺ (əmrinə tabe olmaq) xatirinə var-dövlətimi və qohum-əqrəbamı tərk edib Mədinəyə hicrət etmişdim.

Məkkə əhli ilə bizim aramızda sülh müqaviləsi bağlanılıb gediş-gəliş bərpa olunduqdan sonra mən tikanlı bir ağacın yanına gəlib altına tökülmüş tikanları təmizlədim və dincəlmək üçün orada uzandım. Bu zaman dörd Məkkə müşriki yanıma gəlib Peyğəmbər ﷺ barəsində nalayiq sözlər danışmağa başladılar. Mən onların dediklərinə nifrət etdim və gedib başqa ağacın altında uzandım. Onlar silahlarını ağacdan asıb orada uzandılar. Elə bu vaxt carçı vadinin aşağı tərəfindən car çəkib dedi: «Ey mühacirlər, ibn Zuneymi (r.a) öldürüblər!» Mən dərhal qılıncımı çıxarıb o dörd nəfərin üstünə hücum etdim və onların qılınclarını əlimə toplayıb dedim: «Məhəmmədin hörmətini ucaldan Allaha and olsun ki, sizlərdən biri başını tərpətsə onun boynunu vuraram!» Sonra mən onları əsir tutub Peyğəmbərin ﷺ yanına gətirdim. Bu arada əmim Amir (r.a) zirehli atın üzərində, əsir tutulmuş Ablat oğullarından olan Mikrəzi və başqa yetmiş müşriki Peyğəmbərin ﷺ yanına gətirdi. Peyğəmbər ﷺ onlara nəzər salıb dedi: «Onları azad edin! Bu onların birinci və axırıncı günahı olsun!»

Peyğəmbər ﷺ onları bağışlayıb hamısını azad etdi və Uca Allah da bu ayəni nazil etdi:

﴿ وَهُوَ ٱلَّذِى كَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ عَنْهُم بِبَطْنِ مَكَّةَ مِنۢ بَعْدِ أَنْ أَظْفَرَكُمْ عَلَيْهِمْ ۚ وَكَانَ ٱللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرًا ﴿٢٤﴾ ﴾

«Sizi onların üzərində qələbə çalmağa müvəffəq etdikdən sonra, Məkkə vadisində onların əlini sizdən, sizin də əlinizi onlardan çəkən Odur. Allah sizin nə etdiklərinizi Görəndir».

Sonra biz oradan çıxıb geriyə, Mədinəyə döndük və yolüstü müşrik olan bənu Lihyan qəbiləsinə yaxın bir yerdə dayanmalı olduq. Onlarla bizim aramızda bir dağ var idi. Peyğəmbər ﷺ o gecə dağa qalxıb müşriklər barəsində ona və səhabələrinə xəbər gətirən şəxs üçün Allahdan bağışlanma dilədi. Mən o gecə iki və ya üç dəfə dağa qalxdım.

Biz Mədinəyə gəlib çatdıqdan sonra Peyğəmbər ﷺ xidmətçisi Rəbahı (r.a) mənimlə birlikdə geridə qalmış sürüyə baş çəkməyə göndərdi və biz Təlhənin (r.a) atına minib ora getdik. Biz ora çatdıqda artıq Abdurrəhman ibn Bədr əl-Fəzari sürüyə basqın etmiş, çobanı öldürüb mal-qaranı sürüb aparmışdı. Mən: «Ey Rəbah! Götür bu atı Təlhə ibn Ubeydullaha (r.a) çatdır, Peyğəmbərə ﷺ də xəbər ver ki, artıq müşriklər onun sürüsünə basqın ediblər».

Sonra mən bir təpənin üstünə qalxıb Mədinəyə tərəf üz tutdum və üç dəfə: «Köməyə gəlin!» – deyə çağırdım.

Daha sonra mən müşrikləri təqib edib onları ox atəşinə tutdum və rəcəz[200] ilə bu sözləri oxudum:

Əkvanın oğluyam mən   Ölüm günüdür bu gün.

[200] [Rəcəz – şer (nəzm) ölçüsüdür.]

Sonra yaxınlaşıb onlardan birini oxla vurdum. Mənim atdığım oxun ucu onun atının yəhərindən keçib çiyininə dəydi. Mən yenə:

Əkvanın oğluyam mən Ölüm günüdür bu gün.

deyib onları ox atəşinə tutdum. Allaha and olsun ki, atlılardan hər biri mənə hücum etdikcə onları (atlarını) oxla vurub yaralayırdım. Mən o vaxta qədər ox atdım ki, nəhayət onlar (çıxılmaz vəziyyətə düşdülər və) özlərini dağ dərəsinə saldılar. Mən dağın üstünə qalxıb onların başlarına o qədər daş yağdırdım ki, nəhayət ələ keçirdikləri mal-qaranı geri qaytardılar. Onlar həyəcanla otuzdan çox zireh və nizələri yerə atdılar. Mən bu silahların üzərinə o qədər daşlar saldım ki, Peyğəmbər ﷺ və səhabələri dağın döşündəki dərəyə gəldikdə onların orada olduğunu bilsin. Bu vaxt Abdurrəhman ibn Bədr əl-Fəzari gəlib çıxdı və onlar oturub nahar etməyə başladılar. Mən isə dağın üstündən onlara tamaşa edirdim. O dedi: «Bu gördüklərim nədir? (Burada nə baş verib?)» Onlar dedilər: «Biz bunun təzyiqinə məruz qalmışıq. Allaha and olsun ki, alaqaranlıqdan indiyə kimi bizdən əl çəkməyib, bizi ox atəşinə tutub və hər şeyi (mal-qaranı, zirehlərimizi və nizələrimizi) əlimizdən alıb. Abdurrəhman ibn Bədr əl-Fəzari dedi: «Dörd nəfər (danışıqlar aparmaq üçün) onun yanına getsin!»

Onlardan dördü mənim yanıma qalxdı. Mən danışmağa fürsət tapan kimi dedim: «Məni tanıyırsınızmı?» Onlar dedilər: «Xeyr, sən kimsən?» Mən dedim: «Mən Sələmə ibn əl-Əkvayam. Məhəmmədin hörmətini ucaldan Allaha and olsun ki, mən istəsəm sizin hər birinizi öldürə bilərəm, ancaq siz istəsəniz də məni öldürə bilməyəcəksiniz!» Onlardan biri: «Bəli! Zənn edirəm ki, o doğru deyir»- dedi və onlar geri qayıtdılar. Peyğəmbərin ﷺ süvari qoşunu ağaclar

arasından görünənədək mən tutduğum mövqeyi tərk etmədim. Qoşunun önündə Əxrəm əl-Əsədi (r.a), onun ardınca Əbu Qətadə əl-Ənsari (r.a), onun da ardınca Miqdad ibn əl-Əsvəd əl-Kindi (r.a) gəlirdi. Mən Əxrəmin (r.a) atının yüyənindən tutduqda o dedi: «Axı onlar qaçırlar!» Mən dedim: «Ey Əxrəm, onlardan özünü qoru! Mən istəmirəm ki, Peyğəmbər ﷺ və səhabələri gəlincəyə qədər onlar səni öldürsünlər!» O dedi: «Ey Sələmə! Əgər sən Allaha və axirət gününə, cənnətin və cəhənnəmin haqq olduğuna inanırsansa Onun yolunda şəhid olmağıma mane olma!»

Mən ona mane olmadım və o Abdurrəhman ibn Bədr əl-Fəzari ilə təkbətək göyüşdə şəhid oldu. O, yalnız Abdurrəhmanın atını yaralaya bildi, Abdurrəhman isə onu öldürüb atına sahib oldu. Sonra Əbu Qətadə (r.a) Abdurrəhmanla təkbətək döyüşdü və qılıncla onu öldürdü. Məhəmmədin hörmətini ucaldan Allaha and olsun ki, mən onların ardınca qaçdım və arxada nə bir səhabə, nə də onlardan bir toz-torpaq (əsər-əlamət) gördüm. Müşriklər gün batmamışdan əvvəl gəlib zu-Qərəd adlanan, su olan bir dərəyə çatdılar və susuzluqlarını yatırtmaq üçün suyun kənarına gəldilər. Sonra nəzər salıb mənim onların dalınca gəldiyimi, onları qabaqladığımı görüb dərhal oranı tərk etdilər və bir qurtum belə o sudan içə bilmədilər. Onlar yenə dağın döşünə çəkildilər. Mən qaça-qaça onlara yaxınlaşıb:

Əkvanın oğluyam mən   Ölüm günüdür bu gün.

deyib qarşımdakı müşrikin çiynindən bir ox vurdum.

O dedi: «Anası onu itirsin! Bu, səhərki Əkvadı?» Mən: «Bəli, ey nəfsinin düşməni! Mənəm, səhərki Əkva!»- deyə cavab verdim».

Onlar dağın döşündə iki at tərk edib qaçdılar. Mən bu atları da sürüb Peyğəmbərin ﷺ yanına apardım və yolda

Amirlə (r.a) rastlaşdım. Onun əlində birində bir az süd, digərində isə su olan iki tuluq var idi. Mən (süddən) içib (sudan) dəstəmaz aldıqdan sonra Peyğəmbərin ﷺ yanına gəldim. O, müşriklərin tərk etdiyi suyun kənarında oturmuş və onlardan aldığım dəvələri, zirehləri və nizələri götürmüşdü. Bilal (r.a) isə bu dəvələrdən birini kəsib ciyərindən və hörgücündən Peyğəmbər ﷺ üçün qızardırdı. Mən dedim: «Ey Allahın elçisi, izn ver səhabələrdən yüz nəfər seçib götürüm və onların ardınca gedib hamısını öldürüm!»

Peyğəmbər ﷺ azı dişləri tonqal işığında görünənə qədər (ürəkdən) güldü və dedi: «Ey Sələmə! Sən bunu bacara biləcəyinə arxayinsan?» Mən dedim: «Əlbəttə! Səni ən hörmətli edən Allaha and olsun ki, bacararam!» O dedi: «Hal hazırda onlar Ğətəfan diyarında gonaqdırlar!»

Bu vaxt Ğətəfandan bir kişi gəlib dedi: «Filankəs onlar uçun bir dəvə kəsdi. Onlar dəvənin dərisini soyarkən üzərində olan toz-torpağı görüb: «Müsəlmanlar gəlirlər»- deyə qaçıb getdilər.

Ertəsi gün Peyğəmbər ﷺ : «Bu günkü gündə ən yaxşı süvarimiz Əbu Qətadə və ən yaxşı piyadamız Sələmədir!» – deyib süvari və piyadalar üçün ayrılmış qənimət paylarından ikisini (hərəsindən bir pay) mənə verdi. Sonra o məni öz arxasına, Adbaya[201] mindirdi və biz Mədinəyə qayıtdıq. Yolda ən bərk qaçan ənsarlardan biri: «Mədinəyə qədər yarışmaq istəyən varmı?»- deyə bir neçə dəfə təkrar etdi.

Mən onun bu qəti tələbini eşitdikdə dedim: «Məgər sən alicənab, möhtərəm insanlara hörmət etmirsən?» O: «Xeyr, mən yalnız Allahın elçisinə hörmət edirəm!»[202]- dedi. Mən

[201] [Adba – dəvənin adıdır.]
[202] [Yəni, onu bu yarışa çağırmıram!]

Peyğəmbərə ﷺ : «Atam-anamsan ey Allahın elçisi! İzn ver onunla yarışım» - dedim. O : «İstəyirsənsə yarış!» - dedi. Sonra mən (üzümü yarışmaq istəyən ənsara tutub): «Hazırlaş!»- dedim. Mən ayaqlarımı büküb qaçış vəziyyətini aldım, sonra dərhal yerimdən sıçrayıb qaçdım. Yolda nəfəsimi dərmək üçün bir müddət dayandıqdan sonra yenə onun ardınca qaçdım. Bir az sonra mən yenə yorğunluğumu almaq üçün dayandım. Sonra qalxıb onun dalınca qaçdım və nəhayət gəlib onu keçdikdə çiyninə vurub dedim: «Vallahi mən səni ötdüm!». O dedi: «Hesab edirəm ki, sən məni ötdün».

Beləliklə biz Mədinəyə qədər yarışdıq və mən onu arxada qoydum. Allaha and olsun ki, biz cəmi üç gün Mədinədə qaldıqdan sonra Peyğəmbərlə ﷺ birlikdə Xeybərə getdik. Bu vaxt əmim Amir (r.a) rəcəz ilə bu sözləri oxudu:

Təllahi![203] İstəməsəydı Allah, düz yola gəlməzdik biz,
Nə sədəqə verərdik, nə namaz qılardıq biz,
Olmasaydı lütfün Sənin, keçinə bilməzdik biz.
Sabit et qədəmləri, düşmən gəldikdə bizə,
Sonra da bir təskinlik Özün nazil et bizə!

Allahın elçisi ﷺ dedi: «Bu kimdir?»

O dedi: «Mənəm, Amir». Peyğəmbər ﷺ ona: «Rəbbin səni bağışlasın!»- dedi. Peyğəmbər ﷺ kiməsə Allahdan xüsusən məğfirət diləyərdisə o şəxs mütləq şəhid olardı. Bu vaxt dəvəsinin üstündə əyləşmiş Ömər ibn əl-Xəttab (r.a) onu çağırıb dedi: «Ey Allahın Peyğəmbəri! İzn ver Amir oxusun biz də həzz alaq!»

Biz Xeybərə gəlib çatdıqda düşmənin başçısı Mərhəb qabağa çıxıb qılıncını havada oynatdı və dedi:

---

[203] [Bu, Allaha and içmək üçün ifadə edilən – vəllahi; billahi; təllahi – söz birləşmələrindən biridir.]

Artıq Xeybər tanıdı, bildi ki Mərhəbəm mən!
Müharibə başlayıb döyüş alovlanarkən,
Mahir silah ustası, təcrübəli ərəm mən.

Bu vaxt əmim Amir (r.a) onunla təkbətək döyüşə çıxıb dedi:

Artıq Xeybər tanıdı, bildi ki Amirəm mən,
Mahir silah ustası, çevik qəhrəmanam mən.

Təkbətək döyüş başladı və hər ikisi bir-birinə qılınc zərbəsi endirdi. Mərhəbin vurduğu qılınc Amirin (r.a) qalxanına dəydi. Amir (r.a) onu alt nahiyədən vurduqda qılıncı özünə qayıdıb venasını kəsdi və o şəhid oldu. Mən bir neçə səhabənin: «Amir intihar etdi və əməlləri puç oldu!»- dediyini eşitdim. Mən ağlaya-ağlaya Peyğəmbərin ﷺ yanına gəlib dedim: «Ey Allahın elçisi, Amirin əməlləri puç oldu!» Peyğəmbər ﷺ : «Bunu kim deyir?»- deyə soruşduqda mən: «Səhabələrindən bir neçəsi!» - deyə cavab verdim. O dedi: «Yalan deyirlər! Əksinə, o ikiqat savab qazandı!»

O zaman Əli (r.a) gözlərinin ağrısından əziyyət çəkirdi və Peyğəmbər ﷺ məni onun yanına göndərib dedi: «Mən bayrağı Allah və Onun rəsulunu sevən və (ya)[204] Allah və rəsulunun sevdiyi bir şəxsə verəcəyəm!»

Əli (r.a) göz ağrısından iztirab çəkdiyi üçün onun əlindən tutub Peyğəmbərin ﷺ yanına gətirdim. O, Əlinin (r.a) gözlərinə tüpürdü və onun gözləri sağaldı. Peyğəmbər ﷺ bayrağı ona verdikdən sonra Mərhəb yenə qabağa çıxıb dedi:

Artıq Xeybər tanıdı, bildi ki Mərhəbəm mən!
Müharibə başlayıb döyüş alovlanarkən,
Mahir silah ustası, təcrübəli ərəm mən.

[204] [«Şərh Səhih Muslim», 12/391.]

Əli (r.a) dedi:

Anamın Heydər[205] adlandırdığı mənəm,
Meşələr şiri tək zəhimli görkəmliyəm,
Düşmənləri pərən-pərən edib tez öldürürəm.

O, Mərhəbin baş nahiyəsinə qılınc zərbəsi endirib onu öldürdü. Xeybər də məhz Əlinin (r.a) əli ilə fəth olundu».

Muslim bu hədisin başqa isnadla da rəvayət olunduğunu qeyd etmişdir.

Əhməd «Müsnəd» əsərində (4-cü cild, səh. 86) demişdir: «Abdullah ibn Məğəffəl əl-Muzəni (r.a) demişdir: «Biz Hüdeybiyyədə Peyğəmbərlə ﷺ birlikdə, Uca Allahın Quranda qeyd etdiyi ağacın[206] altında toplaşmışdıq. O ağacın budaqlarından bəziləri onun belinə toxunurdu. Bu vaxt Əli ibn Əbi Talib (r.a) və Suheyl ibn Amr Peyğəmbərin ﷺ qarşısında oturmuşdular. Peyğəmbər ﷺ Əliyə (r.a) əmr edib dedi: «Yaz! Rəhmli, Mərhəmətli Allahın adı ilə (Bismillahir-Rəhmanir-Rəhim)!» Suheyl ibn Amr onun əlindən tutub dedi: «Müqaviləmizdə «Bismillahir-Rəhmanir-Rəhim!»– ifadəsinin yazılmasını qəbul etmirik. Bizim bildiyimiz «Allahım, Sənin adınla başlayıram (Bismikə Allahummə)»- başlığını yaz!

Peyğəmbər ﷺ Əliyə (r.a) **:** «Yaz! Allahım, Sənin adınla başlayıram! Bu, Allahın elçisi Məhəmmədin Məkkə əhli ilə bağladığı sülh müqaviləsidir!»- dedi. Suheyl yenə onun əlindən tutub dedi: «Doğrudan da Onun elçisisənsə onda

---

[205] [Heydər – şir deməkdir. Əlinin (r.a) anası, ana babasının – Əsəd ibn Hişam ibn Əbdümənafın – şərəfinə onu Əsəd (yəni, şir) adlandırmışdı. Sonra Əbu Talib gəlib ona Əli adı vermişdi. Mərhəb döyüşdən əvvəl yatıb yuxusunda bir şirin onu öldürdüyünü görmüşdü. Elə buna görə də Əli (r.a) onu bu cür hədələmişdi. «Şərh Səhih Muslim», 12/391.]

[206] [«əl-Fəth» surəsi, 18.]

belə çıxır ki, biz sənə zülm etmişik. Sən bizim qəbul etdiyimiz başlığı yaz!»

Peyğəmbər ﷺ : «Mən Allahın elçisiyəm!» - dedi və katibinə: «Bu Məhəmməd ibn Abdullah ibn Abdulmuttalibin bağladığı sülh müqaviləsidir!» yazmağı əmr etdi. Elə bu vaxt silahlanmış otuz gənc bizə tərəf hücum etdi. Peyğəmbər ﷺ Allaha dua etdi və onların gözləri kor oldu. Biz onları əsir tutub Peyğəmbərin ﷺ yanına gətirdik. O : «Siz kiminləsə müqavilə bağlamağa gəlmisiniz, ya kimsə sizin təhlükəsizliyinizə zəmanət verib?»

Onlar: «Xeyr!» - deyə cavab verdilər. Peyğəmbər ﷺ onlara heç bir cəza verməyib hamısını azad etdi və Uca Allah bu ayəni nazil etdi:

﴿ وَهُوَ ٱلَّذِى كَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ عَنْهُم بِبَطْنِ مَكَّةَ مِنۢ بَعْدِ أَنْ أَظْفَرَكُمْ عَلَيْهِمْ ۚ وَكَانَ ٱللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرًا ﴿٢٤﴾ ﴾

«Sizi onların üzərində qələbə çalmağa müvəffəq etdikdən sonra, Məkkə vadisində onların əlini sizdən, sizin də əlinizi onlardan çəkən Odur. Allah sizin nə etdiklərinizi Görəndir».

Bu hədisi həmçinin ibn Cərir «Təfsir»ində (26-cı cild, səh. 94), Beyhəqi «Sünən» əsərində (6-cı cild, səh. 319) və Hakim «Mustədrək» əsərində (2-ci cild, səh. 461) rəvayət etmişlər.

Hakim bu hədisin Buxari və Muslimin şərtlərinə görə «səhih» olduğunu qeyd etmişdir. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, Hakimin rəvayət etdiyi isnad heç də Buxari və Muslimin şərtlərinə müvafiq deyildir.

Əbu Abdurrəhman demişdir: «Hüseyn ibn Vaqid Buxarinin istinad etdiyi ravilərdən deyildir». Həmçinin Buxari və

Muslim, Sabitin Abdullah ibn Müğəffəldən rəvayət etdiyini deməmişlər. Mizzi bu isnadı «Tuhfətul-Əşraf» əsərində qeyd etmişdir. Həmçinin bu Əlainin «Camiut-Təhsil» əsərində də, öz təsdiqini tapıb.

QEYD: İbn Həcər «Fəthul-Bari» əsərində (5-ci cild, səh. 351) demişdir: «Bu ayənin məhz Əbu Bəsir (r.a) barəsində nazil olması müəmmalıdır. Çünki Muslimin «Səhih» əsərində ayənin Sələmə ibn əl-Əkva (r.a) barəsində nazil olduğu, Əhmədin «Müsnəd» və Nəsainin «Sünən» əsərlərində isə bu ayənin müsəlmanlara hücum edən silahlanmış bir dəstə gənc barəsində nazil olduğu rəvayət olunmuşdur. Ayənin digər başqa səbəblərə görə nazil olduğu da mövcuddur».

İbn Həcərin fikrini bu ayədəki

﴿ بِبَطۡنِ مَكَّةَ ﴾

«Məkkə vadisində» - ifadəsi təsdiqləyir. Çünki Əbu Bəsir (r.a) və onun camaatı Məkkə vadisində olmamışdılar. Daha doğrusunu isə Allah bilir!

Əl-Hücurat surəsi

Uca Allah buyurur:

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تُقَدِّمُواْ بَيۡنَ يَدَيِ ٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦۖ وَٱتَّقُواْ ٱللَّهَۚ إِنَّ ٱللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٞ ١ ﴾

«Ey iman gətirənlər! *Heç bir şeydə* Allahı və Onun Elçisini qabaqlamayın. Allahdan qorxun! Həqiqətən, Allah Eşidəndir, Biləndir».

(1-ci ayə)

Buxari «Səhih» əsərində (9-cu cild, səh. 147; 10-cu cild, səh. 214) demişdir: «Abdullah ibn əz-Zubeyr (r.a) rəvayət

edir ki, Bənu Təmim qəbiləsindən olan bir dəstə Peyğəmbərin ﷺ yanına gəldiyi zaman Əbu Bəkr (r.a) ona, Qa'qa ibn Mə'bəd ibn Zuraranı (r.a), Ömər isə Əqra' ibn Habisi (r.a) onlara əmir təyin etməyini təklif etdi. Bu an Əbu Bəkr (r.a) Ömərə (r.a): «Sən mənə müxalif olmaq istəyirsən!»- dedi. Ömər (r.a) də ona: «Mən sənə müxalif olmaq istəmədim!»- deyə cavab verdi. Beləliklə onlar mübahisə edib səslərini qaldırdılar və bu ayə nazil oldu»:

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تُقَدِّمُواْ بَيۡنَ يَدَيِ ٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦۖ ﴾ الآية

«Ey iman gətirənlər! *Heç bir şeydə* Allahı və Onun Elçisini qabaqlamayın...»

Uca Allah buyurur:

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَرۡفَعُوٓاْ أَصۡوَٰتَكُمۡ فَوۡقَ صَوۡتِ ٱلنَّبِيِّ وَلَا تَجۡهَرُواْ لَهُۥ بِٱلۡقَوۡلِ كَجَهۡرِ
بَعۡضِكُمۡ لِبَعۡضٍ أَن تَحۡبَطَ أَعۡمَٰلُكُمۡ وَأَنتُمۡ لَا تَشۡعُرُونَ ٢ ﴾

«Ey iman gətirənlər! Səsinizi Peyğəmbərin səsindən yüksəyə qaldırmayın və bir-birinizə müraciət etdiyiniz kimi ona da uca səslə müraciət etməyin. Yoxsa, özünüz də hiss etmədən əməlləriniz hədər gedər».

(2-ci ayə)

Buxari «Səhih» əsərində (10-cu cild, səh. 212; 17-ci cild, səh. 39) demişdir: «İbn Əbi Muleykə belə demişdir: «Əbu Bəkr (r.a) və Ömər (r.a) kimi xeyirxah səhabələr az qala həlak olacaqdılar! Bənu Təmim qəbiləsindən olan bir dəstə Peyğəmbərin ﷺ yanına gəldiyi zaman Əbu Bəkrlə (r.a) Ömər (r.a)(mübahisə edib) səslərini qaldırdılar. Onlardan biri Əqra' ibn Habisi (r.a), digəri isə başqa birisini onlara əmir təyin olunmasını Peyğəmbərə ﷺ təklif etdi».

Nafi (əl-Cuməhi)[207] deyir ki, ikincinin (yəni əmir təyin olunacaq digər səhabənin) adını yadımda saxlamamışam.

«Bu an Əbu Bəkr (r.a) Ömərə (r.a): «Sən mənə müxalif olmaq istəyirsən!»- dedi. Ömər (r.a) də ona: «Mən sənə müxalif olmaq istəmədim!»- deyə cavab verdi. Beləliklə onlar mübahisə edib səslərini qaldırdılar və bu ayə nazil oldu»:

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَرۡفَعُوٓاْ أَصۡوَٰتَكُمۡ ﴾ الآية

«Ey iman gətirənlər! Səsinizi Peyğəmbərin səsindən yüksəyə qaldırmayın…» - ibn əz-Zubeyr (r.a) deyir ki, bu ayə nazil olduqdan sonra Ömər (r.a) Peyğəmbərdən ﷺ soruşacağı məsələləri ona eşitdirə biləcək səslə soruşardı.

İbn əz-Zubeyr (r.a) babasının – yəni Əbu Bəkrin (r.a) – belə etdiyini qeyd etməmişdir.

Bu hədisi həmçinin Tirmizi «Sünən» əsərində (4-cü cild, səh. 185), Əhməd «Müsnəd» əsərində (4-cü cild, səh. 6) və Təbərani «Mucəm» əsərində (26-cı cild, səh. 119) rəvayət etmişlər.

İbn Həcər «Fəthul-Bari» əsərində (10-cu cild, səh. 212) demişdir: «Beləliklə hədisin isnadında olan bağlılıq (ibn Əbi Muleykənin bu hədisi bilavasitə ibn əz-Zubeyrdən rəvayət etməsi) məlum oldu».

Uca Allah buyurur:

﴿ وَإِن طَآئِفَتَانِ مِنَ ٱلۡمُؤۡمِنِينَ ٱقۡتَتَلُواْ فَأَصۡلِحُواْ بَيۡنَهُمَاۖ فَإِنۢ بَغَتۡ إِحۡدَىٰهُمَا عَلَى ٱلۡأُخۡرَىٰ فَقَٰتِلُواْ ٱلَّتِي تَبۡغِي حَتَّىٰ تَفِيٓءَ إِلَىٰٓ أَمۡرِ ٱللَّهِۚ فَإِن فَآءَتۡ فَأَصۡلِحُواْ بَيۡنَهُمَا بِٱلۡعَدۡلِ وَأَقۡسِطُوٓاْۖ إِنَّ ٱللَّهَ يُحِبُّ ٱلۡمُقۡسِطِينَ ٩ ﴾

---

[207] [Bu, ibn Ömərin (r.a) mövlası Nafi deyildir. «Fəthul Bari» 8/455.]

«Əgər möminlərdən iki dəstə bir-biri ilə vuruşsa, onları barışdırın. Əgər onlardan biri digərinə qarşı təcavüz etsə, təcavüzkar dəstə ilə, o, Allahın əmrini *yerinə yetirməyə* qayıdanadək, vuruşun. Əgər o qayıtsa, hər iki dəstəni ədalətlə barışdırın və insaflı olun. Sözsüz ki, Allah insaflıları sevir».

(9-cu ayə)

Buxari «Səhih» əsərində (6-cı cild, səh. 226) demişdir: «Ənəs ibn Malik (r.a) demişdir: «Səhabələr Peyğəmbərdən ﷺ Abdullah ibn Ubeyyin yanına gedib ona nəsihət etməyi xahiş etdilər. O, uzunqulağına minib səhabələrlə birlikdə onun yanına getdi. Peyğəmbər ﷺ (münafiqlərə) yaxınlaşdıqda o dedi: «Məndən aralı dur! Uzunqulağının pis qoxusu mənə əziyyət verir!» Bu zaman ənsarlardan biri dedi: «Allaha and olsun ki, Peyğəmbərin ﷺ uzunqulağının qoxusu sənin iyindən yaxşıdır!» Abdullah ibn Ubeyyin tərəfdarlarından biri qəzəbləndi və onu təhqir etdi. Ənsar da onu təhqir etdikdən sonra tərəflər arasına çaxnaşma düşdü və onlar bir-birilərini vurmağa başladı. Bu vaxt ayə nazil oldu»:

﴿ وَإِن طَآئِفَتَانِ مِنَ ٱلْمُؤْمِنِينَ ٱقْتَتَلُوا۟ فَأَصْلِحُوا۟ بَيْنَهُمَا ۖ ﴾

«Əgər möminlərdən iki dəstə bir-biri ilə vuruşsa, onları barışdırın…»

İbn Kəsir «Təfsir»ində (4-cü cild, səh. 211) bu hədisi Əhmədin «Müsnəd» əsərində olduğu kimi istinad edərək Mo'təmirdən rəvayət etmiş və demişdir: «Hədisi həmçinin Buxari «Sülh» fəslində və Muslim «Məğazi» fəslində istinad edərək Mo'təmirdən rəvayət etmişlər».

Bu hədisi həmçinin ibn Cərir «Təfsir»ində (26-cı cild, səh. 128) Mu'təmirdən rəvayət etmişdir.

Uca Allah buyurur:

﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا يَسۡخَرۡ قَوۡمٞ مِّن قَوۡمٍ عَسَىٰٓ أَن يَكُونُواْ خَيۡرٗا مِّنۡهُمۡ وَلَا نِسَآءٞ مِّن نِّسَآءٍ
عَسَىٰٓ أَن يَكُنَّ خَيۡرٗا مِّنۡهُنَّۖ وَلَا تَلۡمِزُوٓاْ أَنفُسَكُمۡ وَلَا تَنَابَزُواْ بِٱلۡأَلۡقَٰبِۖ بِئۡسَ ٱلِٱسۡمُ ٱلۡفُسُوقُ بَعۡدَ
ٱلۡإِيمَٰنِۚ وَمَن لَّمۡ يَتُبۡ فَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلظَّٰلِمُونَ ١١﴾

«Ey iman gətirənlər! Bir camaat digərini məsxərəyə qoymasın. Ola bilər ki, bunlar onlardan daha yaxşı olsunlar. Qadınlar da qadınları *lağa qoymasınlar*. Ola bilər ki, bunlar onlardan daha yaxşı olsunlar. Bir-birinizə tənə vurmayın və bir-birinizi pis ləqəblərlə çağırmayın. İman gətirdikdən sonra fəsadçı adlanmaq necə də pisdir. Məhz tövbə etməyənlər zalımlardır».

(11-ci ayə)

Tirmizi «Sünən» əsərində (4-cü cild, səh. 186) demişdir: «Əbu Cubeyrə ibn əd-Dahhak (r.a) deyir ki, o zamanlar bizlərdən bəzilərinin iki, yaxud üç adı olardı. Onlar bu adlardan bəzisi ilə çağırıldıqda qəzəblənərdilər. Onların barəsində bu ayə nazil oldu»:

﴿وَلَا تَلۡمِزُوٓاْ أَنفُسَكُمۡ وَلَا تَنَابَزُواْ بِٱلۡأَلۡقَٰبِۖ﴾

«…Bir-birinizə tənə vurmayın və bir-birinizi pis ləqəblərlə çağırmayın...»

Hədis «həsən-səhih»dir.

Bu hədisi həmçinin Əbu Davud «Sünən» əsərində (4-cü cild, səh. 445), ibn Macə «Sünən» əsərində (3741-ci hədis), Əhməd «Müsnəd» əsərində (4-cü cild, səh. 69; 5-ci cild, səh. 380), Buxari «Ədəbul-Mufrad» əsərində (səh. 121), ibn Hibban «Səhih» əsərində («Məvariduz-Zəman» əsərində (səh. 436) qeyd olunduğu kimi), ibn Cərir «Təfsir»ində (26-

cı cild, səh. 132) və Hakim «Mustədrək» əsərində (2-ci cild, səh. 463; 4-cü cild, səh. 282) rəvayət etmişlər. Heysəmi «Məcməuz-Zəvaid» əsərində (7-ci cild, səh. 111) Əhmədin istinad etdiyi ravilərin Buxari və Muslimin istinad etdiyi ravilər olduğunu qeyd etmişdir. Hakim isə bu hədisin Muslimin şərtinə görə «səhih» olduğunu demiş, Zəhəbi də bunu təsdiqləmişdir.

QEYD : Əbu Cubeyrənin səhabə olub-olmaması barədə hədis alimləri ixtilaf etmişlər. İbn Əbi Hatim demişdir: «Mən bilən o səhabə deyil!» ibn Həcər «İsabə» əsərində demişdir: «Buxari «Ədəbul-Mufrad» əsərində, həmçinin «Sünən» əsərlərinin müəllifləri (Əbu Davud, Nəsai, Tirmizi və ibn Macə) öz əsərlərində və Hakim «Mustədrək» əsərində hədis rəvayət etdikdə ona istinad etmişlər. Hakim bu rəvayətin «səhih», Tirmizi isə «həsən» olduğunu demişlər». Sonra o, bu hədisi isnadı ilə qeyd etmiş və demişdir: «Bu rəvayətlərdən görünür ki, o, səhabədir. Əgər tabiin olsaydı rəvayət edənlər bunu bəyan edər və hədisin isnadının «mürsəl» olduğunu deyərdilər. Bilənlərin bilməyənlərə qarşı olan hüccəti (dəlilləri) onların məlumatlı olmasıdır».

Əl-Qəmər surəsi

Uca Allah buyurur:

﴿ٱقْتَرَبَتِ ٱلسَّاعَةُ وَٱنشَقَّ ٱلْقَمَرُ ۝١ وَإِن يَرَوْا۟ ءَايَةً يُعْرِضُوا۟ وَيَقُولُوا۟ سِحْرٌ مُّسْتَمِرٌّ ۝٢﴾

«O Saat yaxınlaşdı və ay bölündü. Onlar bir möcüzə gördükdə üz döndərib: “*Bu,* tez keçib-gedən bir sehrdir” deyirlər».

(1-2-ci ayələr)

Tirmizi «Sünən» əsərində (4-cü cild, səh. 191) demişdir: «Ənəs ibn Malik (r.a) rəvayət edir ki, Məkkə əhli (müşriklər) Peyğəmbərdən ﷺ möcüzə göstərməsini tələb etdilər. Bu zaman ay (Allahın əmrilə) iki dəfə parçalandı və bu ayələr nazil oldu:

﴿ٱقۡتَرَبَتِ ٱلسَّاعَةُ وَٱنشَقَّ ٱلۡقَمَرُ ١ وَإِن يَرَوۡاْ ءَايَةٗ يُعۡرِضُواْ وَيَقُولُواْ سِحۡرٞ مُّسۡتَمِرّٞ ٢﴾

«O Saat yaxınlaşdı və ay bölündü. Onlar bir möcüzə gördükdə üz döndərib: "*Bu,* tez keçib-gedən bir sehrdir" deyirlər». Bu hədis «həsən-səhih»dir.

Bu hədisi həmçinin Təbəri «Təfsir»ində (27-ci cild, səh. 85), Beyhəqi «Dəlailun-Nübuvvə» əsərində (2-ci cild, səh. 42) və Hakim «Mustədrək» əsərində (2-ci cild, səh. 471) rəvayət etmişlər. Hakim bu hədisin Buxari və Muslimin şərtinə görə «səhih» olduğunu demiş, Zəhəbi də bunu təsdiqləmişdir.

Bu hədisi həmçinin Buxari və Muslim «Səhih» əsərlərində[208] rəvayət etmişlər. Lakin bu hədislərdə ayələrin nazil olduğu qeyd olunmamışdı.

Təbərani «Mucəmul-Kəbir» əsərində (11-ci cild, səh. 250) demişdir: «Abdullah ibn Abbas (r.a) rəvayət edir ki, Peyğəmbərin ﷺ zamanında ayın üzü tutuldu və (Məkkə müşrikləri): «Bu, ayın sehridir!»- dedilər və bu ayələr nazil oldu»:

﴿ٱقۡتَرَبَتِ ٱلسَّاعَةُ وَٱنشَقَّ ٱلۡقَمَرُ ١ وَإِن يَرَوۡاْ ءَايَةٗ يُعۡرِضُواْ وَيَقُولُواْ سِحۡرٞ مُّسۡتَمِرّٞ ٢﴾

«O Saat yaxınlaşdı və ay bölündü. Onlar bir möcüzə gördükdə üz döndərib: "*Bu,* tez keçib-gedən bir sehrdir" deyirlər».

---

[208] [«Səhihul-Buxari», 3/1331; «Səhih-Muslim», 4/2159.]

İbn Kəsir «Bidayə vən-Nihayə» əsərində (3-cü cild, səh. 120) demişdir: «Bu hədisin isnadı «ceyyid»dir. Ola bilsin ki, ayın parçalanması və üzünün tutulması eyni gecədə baş verib. Buna görə də yer əhlinin bir çoxu bunun şahidi olmayıb. Başqa cür izah edib demək olar ki, bu hadisə bəzi Hind ölkələrində tarixə qeyd olunmuş və ayın parçalanması ilə üst-üstə düşmüşdür. İbn Kəsir həmin əsərdə (6-cı cild, səh. 75-76) demişdir: «Bu, «ğərib» hədisdir».

Uca Allah buyurur:

﴿ يَوۡمَ يُسۡحَبُونَ فِي ٱلنَّارِ عَلَىٰ وُجُوهِهِمۡ ذُوقُواْ مَسَّ سَقَرَ ٤٨ إِنَّا كُلَّ شَيۡءٍ خَلَقۡنَٰهُ بِقَدَرٖ ٤٩ ﴾

«O gün onlar üzüstə Cəhənnəmə sürüklənəcək *və onlara*: "Cəhənnəmin təmini dadın!"- *deyiləcəkdir*. Biz, həqiqətən də, hər şeyi qədərincə yaratdıq».

(48-49-cu ayələr)

Muslim «Səhih» əsərində (16-cı cild, səh. 421) demişdir: «Əbu Hüreyrə (r.a) rəvayət edir ki, Məkkə müşrikləri gəlib Peyğəmbərlə ﷺ qədər barəsində mübahisə etməyə başladıqda bu ayələr nazil oldu:

﴿ يَوۡمَ يُسۡحَبُونَ فِي ٱلنَّارِ عَلَىٰ وُجُوهِهِمۡ ذُوقُواْ مَسَّ سَقَرَ ٤٨ إِنَّا كُلَّ شَيۡءٍ خَلَقۡنَٰهُ بِقَدَرٖ ٤٩ ﴾

«O gün onlar üzüstə Cəhənnəmə sürüklənəcək *və onlara*: "Cəhənnəmin təmini dadın!"- *deyiləcəkdir*. Biz, həqiqətən də, hər şeyi qədərincə yaratdıq».

Bu hədisi həmçinin Tirmizi «Sünən» əsərində (3-cü cild, səh. 204; 4-cü cild, səh. 191), ibn Macə «Sünən» əsərində (83-cü hədis), Əhməd «Müsnəd» əsərində (2-ci cild, səh. 444, 476), ibn Cərir «Təfsir»ində (27-ci cild, səh. 110), Beyhəqi «Şüəbul-İman» əsərində (1-ci cild, səh. 136), Bu-

xari «Xalqu Əf'alul İbad»[209] əsərində (səh. 19) və Təbərani «Mucəmul Kəbir» əsərində (5-ci cild, səh. 319) rəvayət etmişlər. Təbəraninin rəvayət etdiyi isnaddakı ibn Zürara «mübhəm» ravidir.

Əl-Vaqiə surəsi

Uca Allah buyurur:

﴿ وَتَجۡعَلُونَ رِزۡقَكُمۡ أَنَّكُمۡ تُكَذِّبُونَ ٨٢ ﴾

«Sizə verilən ruziyə *şükür etməyi*, onu yalan saymaqla yerinə yetirirsiniz?»

(82-ci ayə)

Muslim «Səhih» əsərində (2-ci cild, səh. 61) demişdir: «Abdullah ibn Abbas (r.a) rəvayət edir ki, Peyğəmbərin ﷺ zamanında yağış yağdı və o dedi: «Bu gün insanlardan bir qismi (yağışın məhz Allahın iznilə yağmasına iman gətirməklə) şükr edənlərdən, digər qismi isə (yağışın məhz ulduzların izni və ya vasitəsi ilə yağmasına inanmaqla) kafirlərdən oldular!» Onlaran bəziləri (möminlər): «Bu (yağış) Allahın rəhmətidir!»- deyə şükr etdilər. Digərləri (kafirlər) isə: «Bu filan və filan ulduzların iradəsilə nazil olmuşdur!» - deyib nankorluq etdilər və bu ayə nazil oldu:

---

[209] Onların hamısı isnad edərək İsmayıl ibn Ziyad əl-Məxzumidən rəvayət etmişlər. Onun barəsində söylənilən rəylər aşağıdakılardır:

İbn Məin: «O, «daif» ravidir!»; Əli ibn əl-Mədini: «O, Məkkə əhlindən olan tanınmış ravilərdəndir!»; Əbu Hatim: «Onun rəvayət etdiyi hədisi yazmaq olar!»; Nəsai: «O, «səduq» ravidir!». Bu rəylərin hamısı ibn Həcərin «Təhzibut-Təhzib» əsərində qeyd olunmuşdur. Bu rəyləri cəm edib demək olar ki, hədis «həsən» dərəcəsinə çatmır. Lakin qeyd etdiyim hədislər bir-birini qüvvətləndirir. Daha doğrusunu isə Allah bilir.

﴿ فَلَآ أُقۡسِمُ بِمَوَٰقِعِ ٱلنُّجُومِ ﴿٧٥﴾ ﴾ حتى بلغ ﴿ وَتَجۡعَلُونَ رِزۡقَكُمۡ أَنَّكُمۡ تُكَذِّبُونَ ﴿٨٢﴾ ﴾

«Ulduzların batdığı yerlərə and olsun! Kaş bunun, doğrudan da, böyük bir and olduğunu biləydiniz. Həqiqətən, bu, ehtirama layiq Qurandır, qorunub saxlanılan Yazıdadır (Lövhi-məhfuzdadır). Ona yalnız pak olanlar toxunur. O, aləmlərin Rəbbi tərəfindən nazil edilmişdir. Siz bu kəlamı yalan sayırsınız? Sizə verilən ruziyə *şükür etməyi*, onu yalan saymaqla yerinə yetirirsiniz?».[210]

Nəvəvi Əbu Amr ibnus-Salahın belə dediyini nəql etmişdi: «Bu ayələrin hamısı bu hadisəyə görə nazil olmamışdı və bu da təfsirindən açıq-aydın bəllidir. Bu hadisədə yalnız 82-ci ayə nazil olmuşdu. Yerdə qalan ayələr isə başqa vaxt nazil olmuşdu. Bu ayələr onlara şamil edildiyinə görə ibn Abbas (r.a) onların hamısını bu rəvayətində qeyd etmişdi. İbn Abbasdan (r.a) ixtisarla (yalnız 82-ci ayənin nazil olduğunu xəbər verməklə) rəvayət olunan başqa hədislər dediklərimə bir dəlildir».

Əl-Mucadələ surəsi

Uca Allah buyurur:

﴿ قَدۡ سَمِعَ ٱللَّهُ قَوۡلَ ٱلَّتِي تُجَٰدِلُكَ فِي زَوۡجِهَا وَتَشۡتَكِيٓ إِلَى ٱللَّهِ وَٱللَّهُ يَسۡمَعُ تَحَاوُرَكُمَآۚ إِنَّ ٱللَّهَ سَمِيعُۢ بَصِيرٌ ﴿١﴾ ﴾

«Əri barəsində səninlə mübahisə edən və Allaha şikayət edən qadının sözünü Allah eşitdi. Allah sizin söhbətinizi eşidir. Həqiqətən, Allah Eşidəndir, Görəndir».

(1-ci ayə)

[210] [«əl-Vaqiə» surəsi, 75-82.]

Əhməd “Müsnəd” əsərində (6-cı cild, səh. 46) demişdir: «Aişə (r.a) demişdir: «Həmd olsun hər bir səsi eşidən Allaha! Əri barəsində Allaha şikayət edən qadın gəlib (həqiqəti araşdırmaq üçün) Peyğəmbərlə ﷺ mübahisə etdiyi zaman mən evin digər nahiyəsində olduğum halda onların söhbətini eşitmirdim. Uca Allah isə (onun şikayətini eşitdi və) bu ayəni nazil etdi:

﴿ قَدْ سَمِعَ ٱللَّهُ قَوْلَ ٱلَّتِى تُجَـٰدِلُكَ فِى زَوْجِهَا وَتَشْتَكِىٓ إِلَى ٱللَّهِ وَٱللَّهُ يَسْمَعُ تَحَاوُرَكُمَآ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ
سَمِيعٌۢ بَصِيرٌ ﴿١﴾ ﴾

«Əri barəsində səninlə mübahisə edən və Allaha şikayət edən qadının sözünü Allah eşitdi. Allah sizin söhbətinizi eşidir. Həqiqətən, Allah Eşidəndir, Görəndir».

Bu hədisi həmçinin Buxari «müəlləq» isnadla «Səhih» əsərində (17-ci cild, səh. 143), Nəsai «Sünən» əsərində (6-cı cild, səh. 137), ibn Macə «Sünən» əsərində (188-ci və 2063-cü hədislər), ibn Cərir «Təfsir»ində (28-ci cild, səh. 5-6) və Hakim «Müsətdrək» əsərində (2-ci cild, səh. 481) rəvayət etmişlər.

Hakim bu hədisin isnadının «səhih» olduğunu demiş, Zəhəbi də bunu təsdiqləmişdir.

Uca Allah buyurur:

﴿ أَلَمْ تَرَ إِلَى ٱلَّذِينَ نُهُوا۟ عَنِ ٱلنَّجْوَىٰ ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا نُهُوا۟ عَنْهُ وَيَتَنَـٰجَوْنَ بِٱلْإِثْمِ وَٱلْعُدْوَٰنِ
وَمَعْصِيَتِ ٱلرَّسُولِ وَإِذَا جَآءُوكَ حَيَّوْكَ بِمَا لَمْ يُحَيِّكَ بِهِ ٱللَّهُ وَيَقُولُونَ فِىٓ أَنفُسِهِمْ لَوْلَا يُعَذِّبُنَا
ٱللَّهُ بِمَا نَقُولُ ۚ حَسْبُهُمْ جَهَنَّمُ يَصْلَوْنَهَا ۖ فَبِئْسَ ٱلْمَصِيرُ ﴿٨﴾ ﴾

«Gizli söhbət qadağan ediləndən sonra yenə də qadağan olunmuş əmələ qayıdıb günah, düşmənçilik və Pey-

ğəmbərə qarşı çıxmaq barədə öz aralarında xısın-xısın danışanları görmədinmi? Onlar sənin yanına gəldikdə səni Allahın salamladığı kimi salamlamır və öz-özlərinə: “Bəs niyə Allah bizi dediklərimizə görə cəzalandırmır?”- deyirlər. Cəhənnəm onlara yetər. Onlar orada yanacaqlar. Ora necə də pis dönüş yeridir».

(8-ci ayə)

Əhməd «Müsnəd» əsərində (2-ci cild, səh. 170) demişdir: «Abdullah ibn Amr (r.a) rəvayət edir ki, o zaman yəhudilər Peyğəmbərə ﷺ «Sənə ölüm olsun!»[211]- deyir sonra da ürəklərində: «Bəs niyə Allah bizi dediklərimizə görə əzaba düçar etmir?»- deyə fikirləşirdilər. Uca Allah da bu ayəni nazil etdi:

﴿ وَإِذَا جَآءُوكَ حَيَّوۡكَ بِمَا لَمۡ يُحَيِّكَ بِهِ ٱللَّهُ وَيَقُولُونَ فِيٓ أَنفُسِهِمۡ لَوۡلَا يُعَذِّبُنَا ٱللَّهُ بِمَا نَقُولُۚ حَسۡبُهُمۡ جَهَنَّمُ يَصۡلَوۡنَهَاۖ فَبِئۡسَ ٱلۡمَصِيرُ ٨ ﴾

«Onlar sənin yanına gəldikdə səni Allahın salamladığı kimi salamlamır və öz-özlərinə: “Bəs niyə Allah bizi dediklərimizə görə cəzalandırmır?”- deyirlər. Cəhənnəm onlara yetər. Onlar orada yanacaqlar. Ora necə də pis dönüş yeridir».

Heysəmi «Məcməuz-Zəvaid» əsərində (7-ci cild, səh. 122) demişdir: «Bu hədisi Əhməd, Bəzzar və Təbərani rəvayət etmişlər və isnadı «ceyyid»dir.

Muslim «Səhih» əsərində (14-cü cild, səh. 147) demişdir: «Aişə (r.a) demişdir: «Bir dəstə yəhudi gəlib Peyğəmbərə ﷺ «Sənə ölüm olsun ey Əbul Qasim!»- dedi. O: «Sizin

---

211 [Onlar «əs-Səlamu aleykə» əvəzinə ona «əs-Samu aleykə» - «sənə ölüm olsun» - deyərək guya salam verirdilər.]

özünüzə olsun!»- deyə cavab verdi. Mən dözməyib onlara: «Ölüm və eyb olsun sizin özünüzə!» deyə məzəmmət etdikdə Peyğəmbər ﷺ dedi: «Ey Aişə (onlar kimi) ədəbsizlik etmə!» Mən: «Eşitmirsən onlar sənə nə deyir?» - deyə etiraz etdim. O dedi: «Məgər mən: «Sizin özünüzə olsun!»- deyərək onların dediklərini özlərinə qaytarmadımmı?».

Muslim başqa isnadla rəvayət etdiyi hədisdə: «İzzət və hörmət sahibi olan Allah bu ayəni nazil etdi»- əlavəsini qeyd etmişdir.

﴿ وَإِذَا جَآءُوكَ حَيَّوۡكَ بِمَا لَمۡ يُحَيِّكَ بِهِ ٱللَّهُ ﴾ إلى آخر الآية

«Onlar sənin yanına gəldikdə səni Allahın salamladığı kimi salamlamır...»

Bu hədisi həmçinin Əhməd «Müsnəd» əsərində (6-cı cild, səh. 229) istinad edərək ibn ən-Numeyrdən və ibn «Cərir» «Təfsirində» (28-ci cild, səh. 14) rəvayət etmişlər.

Uca Allah buyurur:

﴿ ۞ أَلَمۡ تَرَ إِلَى ٱلَّذِينَ تَوَلَّوۡاْ قَوۡمًا غَضِبَ ٱللَّهُ عَلَيۡهِم مَّا هُم مِّنكُمۡ وَلَا مِنۡهُمۡ وَيَحۡلِفُونَ عَلَى ٱلۡكَذِبِ وَهُمۡ يَعۡلَمُونَ ١٤ ﴾

«Məgər sən, Allahın qəzəbləndiyi adamlarla dostluq edənləri görmədinmi? Onlar nə sizdəndirlər, nə də onlardan. Onlar bilə-bilə yalandan and içirlər».

(14-cü ayə)

Əhməd «Müsnəd» əsərində (1-ci cild, səh. 240) demişdir: «Abdullah ibn Abbas (r.a) rəvayət edir ki, Peyğəmbər ﷺ dedi: «İndi bir nəfər içəri daxil olacaq və şeytan gözü, yaxud gözləri ilə sizə nəzər salacaq!» Bu an göygöz (hiyləgər baxışlı) bir kişi içəri daxil oldu. O: «Ey Məhəmməd! Nə

üçün məni təhqir etmisən!»- deyib (müsəlmanların sirlərini münafiqlərə vermədiyini sübuta yetirmək üçün) and içməyə başladı və bu ayə:

﴿ وَيَحْلِفُونَ عَلَى ٱلْكَذِبِ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿١٤﴾ ﴾

«Onlar bilə-bilə yalandan and içirlər». Və başqa ayə[212] nazil oldu».

Əhməd bu hədisi həmçinin «Müsnəd» əsərində (1-ci cild, səh. 267, 350) Hakim «Mustədrək» əsərində (2-ci cild, səh. 482) və ibn Cərir «Təfsir»ində (28-ci cild, səh. 25) rəvayət etmişlər.

Heysəmi «Məcməuz-Zəvaid» əsərində demişdir: «Bu hədisi Əhməd və Bəzzar rəvayət etmiş və isnadında olan ravilərin hamısı Buxari və Muslimin istinad etdiyi ravilərdir. Həmçinin Hakim bu hədisin Muslimin şərtinə görə «səhih» olduğunu demişdir.

İbn Cərir «Təfsir»ində (10-cu cild, səh. 185), Təbərani, Əbu əş-Şeyx və ibn Mərdəveyh (Şəvkaninin «Təfsir»ində (2-ci cild, səh. 384) qeyd olunduğu kimi) istinad edərək bu hədisi ibn Abbasdan (r.a) rəvayət etmişlər. Lakin bu hədisdə yalnız «ət-Tövbə» surəsinin 74-cü ayəsi nazil olduğu göstərilmişdir. Bu, ya hər iki ayənin eyni səbəbə görə nazil olduğuna işarədir, yaxud da isnadında «ittirab» var. Xüsusən bu, Simak ibn Hərb tərəfindəndir. Çünki o, qocaldıqdan sonra «ittirab»lı isnadla bir çox hədislər rəvayət etmişdir. Daha doğrusunu isə Allah bilir! Lakin qeyd etmək istəyirəm ki, bu hadisədə «əl-Mücadələ» surəsindəki ayənin nazil olması daha sabit hesab olunur. Çünki məhz bu hədisi ondan Şu'bə rəvayət etmişdir. İbn Həcər «Təhzibut-Təhzib» əsərində

---

212 [«ət-Tövbə» surəsi, 74.]

Şu'bənin ondan əvvəllər (hələ hafizəzəsi dəyişilməmişdən əvvəl) rəvayət etdiyi öz təsdiqini tapmışdır.

Əl-Həşr surəsi

Buxari «Səhih» əsərində (10-cu cild, səh. 253) demişdir: «Səid ibn Cubeyr deyir ki, mən ibn Abbasdan (r.a) «ət-Tövbə» surəsi barəsində soruşduqda o (təəccüblə) dedi: « "ət-Tövbə" surəsi? O ki, "əl-Fadihə"dir.[213] Bu surədə o qədər «Və minhum….. Və minhum…..»[214] ifadəsi nazil oldu ki, münafiqlər bu ayələrdə onların hər birinə aid (pis əməllərinin ifşa olunacağına dair) işarə olacağını zənn etdilər.

Mən ondan «əl-Ənfal» surəsi barəsində soruşduqda o bu surənin Bədr döyüşündə nazil olduğunu mənə xəbər verdi.

Mən ondan «əl-Həşr» surəsi barəsində soruşduqda o bu surənin Bənu Nədir qəbiləsinə aid nazil olduğunu mənə xəbər verdi».

Bu hədisi həmçinin Muslim «Səhih» əsərində (18-ci cild, səh. 165) rəvayət etmişdir.

Uca Allah buyurur:

﴿ سَبَّحَ لِلَّهِ مَا فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَمَا فِي ٱلۡأَرۡضِۖ وَهُوَ ٱلۡعَزِيزُ ٱلۡحَكِيمُ ﴿١﴾ هُوَ ٱلَّذِيٓ أَخۡرَجَ ٱلَّذِينَ
كَفَرُواْ مِنۡ أَهۡلِ ٱلۡكِتَٰبِ مِن دِيَٰرِهِمۡ لِأَوَّلِ ٱلۡحَشۡرِۚ مَا ظَنَنتُمۡ أَن يَخۡرُجُواْۖ وَظَنُّوٓاْ أَنَّهُم
مَّانِعَتُهُمۡ حُصُونُهُم مِّنَ ٱللَّهِ فَأَتَىٰهُمُ ٱللَّهُ مِنۡ حَيۡثُ لَمۡ يَحۡتَسِبُواْۖ وَقَذَفَ فِي قُلُوبِهِمُ ٱلرُّعۡبَۚ
يُخۡرِبُونَ بُيُوتَهُم بِأَيۡدِيهِمۡ وَأَيۡدِي ٱلۡمُؤۡمِنِينَ فَٱعۡتَبِرُواْ يَٰٓأُوْلِي ٱلۡأَبۡصَٰرِ ﴿٢﴾ ﴾

[213] [yəni, ifşa edən.]

[214] [Və onlardan… Və onlardan… (yəni, münafiqlərdən) . 58-ci, 61-ci və 75-ci ayələrə bax.]

«Göylərdə və yerdə olanların hamısı Allahın şəninə təriflər deyir. O, Qüdrətlidir, Müdrikdir. Kitab əhlindən kafir olanları ilk dəfə toplayıb öz diyarından çıxardan Odur. Siz onların çıxacaqlarını güman etmirdiniz. Onlar isə elə güman edirdilər ki, qalaları onları Allahdan qoruyacaqdır. Allah isə onları gözləmədikləri yerdən haqlayıb qəlblərinə qorxu saldı. Onlar evlərini həm öz əlləri, həm də möminlərin əlləri ilə dağıdırdılar. İbrət götürün, ey ağıl sahibləri!»

(1 və 2-ci ayələr)

Hakim «Mustədrək» əsərində (2-ci cild, səh. 483) demişdir: «Aişə (r.a) rəvayət edir ki, Bədr döyüşündən altı ay sonra Mədinə şəhərinin ətrafında yaşayan və xurma bağları olan yəhudi Bənu Nədir qəbiləsi ilə döyuş başladı. Peyğəmbər ﷺ və onun tərəfdarları onları mühasirəyə aldıqda artıq onlar silahı yerə qoyub, var-dövlətlərini dəvələrə yükləyib Mədinəni tərk edəcəklərini bildirdilər. Uca Allah da bu ayələri nazil etdi:

﴿ سَبَّحَ لِلَّهِ مَا فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَمَا فِى ٱلْأَرْضِ ﴾ إلى قوله ﴿ لِأَوَّلِ ٱلْحَشْرِ ۚ مَا ظَنَنتُمْ أَن يَخْرُجُوا۟ ﴾

«Göylərdə və yerdə olanların hamısı Allahın şəninə təriflər deyir...» ayəsindən **«Siz onların çıxacaqlarını güman etmirdiniz...»** ayəsinə qədər. Peyğəmbər ﷺ onları yurdlarından çıxardıb Şama göndərdi. Onlar bundan əvvəl öz yurdlarını tərk etməyən bir ümmət idi. Artıq Allah onların başına gələcək bu müsibəti əzəldən kitaba (lövhül-məhfuza) yazmışdı. Onlar bu dünyada belə bir bəlaya düçar olmasaydılar Allah onları öldürməklə və ya əsir alınmaqla əzab verərdi. Bu ayəyə gəlincə:

﴿ لِأَوَّلِ ٱلۡحَشۡرِ ﴾

«…ilk dəfə toplayıb...» bu onların dünyada ikən həşr olunub (toplanıb) Şama sürgün olunmalarıdır.

Hakim bu hədisin Buxari və Muslimin şərtlərinə görə «səhih» olduğunu qeyd etmişdir. Lakin qeyd etmək istəyirəm ki, Buxari və Muslim bu isnadda olan Zeyd ibn əl-Mübarəkdən və Məhəmməd ibn Səvrdən hədis rəvayət etməmişlər.

Bu hədisi həmçinin Beyhəqi «Dəlailun-Nübuvvə» əsərində (2-ci cild, səh. 444) rəvayət etmişdir.

Uca Allah buyurur:

﴿ مَا قَطَعۡتُم مِّن لِّينَةٍ أَوۡ تَرَكۡتُمُوهَا قَآئِمَةً عَلَىٰٓ أُصُولِهَا فَبِإِذۡنِ ٱللَّهِ وَلِيُخۡزِيَ ٱلۡفَٰسِقِينَ ٥ ﴾

«Xurma ağaclarını kəsməyiniz yaxud onları kökü üstündə salamat qoymağınız Allahın iznilədir və Onun fasiqləri rəzil etməsi üçündür».

(5-ci ayə)

Buxari «Səhih» əsərində (8-ci cild, səh. 335) demişdir: «Abdullah ibn Ömər (r.a) rəvayət edir ki, Peyğəmbər ﷺ Buveyrə adlı yerdə, Bənu Nədir qəbiləsinə məxsus olan xurma ağaclarını kəsdi və yandırdı. Uca Allah da bu ayəni nazil etdi»:

﴿ مَا قَطَعۡتُم مِّن لِّينَةٍ أَوۡ تَرَكۡتُمُوهَا قَآئِمَةً عَلَىٰٓ أُصُولِهَا فَبِإِذۡنِ ٱللَّهِ ﴾ ألآية

«Xurma ağaclarını kəsməyiniz yaxud onları kökü üstündə salamat qoymağınız Allahın iznilədir...».

Bu hədisi həmçinin Buxari «Təfsir» fəslində, Muslim «Səhih» əsərində (12-ci cild, səh. 50-51), Tirmizi «Sünən» əsərində (2-ci cild, səh. 377; 4-cü cild, səh. 195), Əbu Da-

vud «Sünən» əsərində (2-ci cild, səh. 342-343), Əhməd «Müsnəd» əsərində (2-ci cild, səh. 123, 140), ibn Cərir «Təfsir»ində (28-ci cild, səh. 34) və Beyhəqi «Dəlailun-Nübuvvə» əsərində (2-ci cild, səh. 452) rəvayət etmişlər. Tirmizi hər iki rəvayətindən sonra hədisin «həsən-səhih» olduğunu qeyd etmişdir.

Tirmizi «Sünən» əsərində (4-cü cild, səh. 195) demişdir: «Abdullah ibn Abbas (r.a) bu ayəni izah edərkən demişdir: «Müsəlmanlar Bənu Nədir qəbiləsini qalalarından çıxartdıqdan sonra xurma ağaclarını kəsməyi onlara əmr etdi və bu onlara çox pis təsir etdi. Bu vaxt müsəlmanlar öz aralarında belə dedilər: «Biz xurma ağaclarının bəzilərini kəsmişik, bəzilərini isə kökü üstündə salamat qoymuşuq! Elə isə kəsdiyimiz ağaclara görə savab və kəsmədiklərimizə görə günah qazanıb qazanmamağımız barəsində Peyğəmbərdən ﷺ soruşaq!» Uca Allah da bu ayəni nazil etdi:

﴿مَا قَطَعْتُم مِّن لِّينَةٍ أَوْ تَرَكْتُمُوهَا قَائِمَةً عَلَىٰ أُصُولِهَا فَبِإِذْنِ اللَّهِ﴾ ألآية

«Xurma ağaclarını kəsməyiniz yaxud onları kökü üstündə salamat qoymağınız Allahın izniləddir...».

Tirmizi bu hədisin «həsən, ğərib» olduğunu demişdir.

Bəziləri də bu hədisi Səid ibn Cubeyrdən «mürsəl» isnadla (ibn Abbası qeyd etmədən) rəvayət etmişlər.

Bu hədisi həmçinin Nəsai «Sünən» əsərində (2-ci cild, səh. 227) rəvayət etmişdir.

Uca Allah buyurur:

﴿وَالَّذِينَ تَبَوَّءُو الدَّارَ وَالْإِيمَانَ مِن قَبْلِهِمْ يُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِمْ وَلَا يَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِّمَّا أُوتُوا وَيُؤْثِرُونَ عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ وَمَن يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٩﴾﴾

«*Mühacirlərdən Mədinədə* əvvəl *orada* yurd salmış və iman gətirmiş kimsələr öz yanlarına hicrət edənləri sevir, onlara verdiklərinə görə qəlblərində peşmançılıq hissi duymurlar. Hətta özləri ehtiyac içində olsalar belə, onları özlərindən üstün tuturlar. Nəfsinin tamahından qorunan kimsələr nicat tapanlardır».

(9-cu ayə)

Buxari «Səhih» əsərində (8-ci cild, səh. 120) demişdir: «Əbu Hüreyrə (r.a) deyir ki, bir kişi Peyğəmbərin ﷺ yanına gəldi. O, səhabələrdən birini (yemək-içmək gətirmək üçün) zövcələrinin yanına göndərdi. Peyğəmbərin ﷺ zövcələri evdə sudan başqa heç nə olmadığını ona xəbər verdilər. O, səhabələrinə müraciət edib dedi: «Kim bu kişiyə qayğı göstərər və ya onu evində qonaq saxlayar?» Ənsarlardan biri: «Mən (onu evimdə qonaq saxlayaram)» deyib onu evinə apardı və zövcəsinə Rəsulullahın qonağına yaxşı baxmağı, layiqincə hörmət etməyi buyurdu. Zövcəsi ona: «Uşaqların yeməyindən başqa yemək yoxdur!»- deyə cavab verdikdə o dedi: «Yeməyi hazırla, çırağı yandır, uşaqlar yemək istəsələr onları yatızdır!» Zövzəsi ona itaət edib dediklərini yerinə yetirdi. Sonra ayağa qalxıb özünü guya çırağı düzəldirmiş kimi göstərdi və bilərəkdən onu söndürdü. Sonra hər ikisi (əllərini qaba uzadaraq) özlərini guya yemək yeyirlərmiş kimi qonağa göstərdilər və o gecə onlar ac yatdılar. Ertəsi gün onlar Peyğəmbərin ﷺ yanına getdilər. O: «Allah sizin dünənki əməlinizə güldü və ya ondan təəccübləndi!»[215]- dedi və bu ayə nazil oldu:

[215] [Burada qeyd olunmuş gülmək və təəccüblənmək yaradılmışların təsəvvür edə bilməyəcəyi, keyfiyyəti heç kəsə bəlli olmayan, müqayisə olunmayan və ən nəhayət yalnız Allaha layiq olan feli sifətlərdir.]

﴿ وَٱلَّذِينَ تَبَوَّءُو ٱلدَّارَ وَٱلۡإِيمَٰنَ مِن قَبۡلِهِمۡ يُحِبُّونَ مَنۡ هَاجَرَ إِلَيۡهِمۡ وَلَا يَجِدُونَ فِي
صُدُورِهِمۡ حَاجَةٗ مِّمَّآ أُوتُواْ وَيُؤۡثِرُونَ عَلَىٰٓ أَنفُسِهِمۡ وَلَوۡ كَانَ بِهِمۡ خَصَاصَةٞۚ وَمَن يُوقَ
شُحَّ نَفۡسِهِۦ فَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلۡمُفۡلِحُونَ ٩ ﴾

«*Mühacirlərdən Mədinədə* əvvəl *orada* yurd salmış və iman gətirmiş kimsələr öz yanlarına hicrət edənləri sevir, onlara verdiklərinə görə qəlblərində peşmançılıq hissi duymurlar. Hətta özləri ehtiyac içində olsalar belə, onları özlərindən üstün tuturlar. Nəfsinin tamahından qorunan kimsələr nicat tapanlardır».

Bu hədisi Buxari həmçinin «Təfsir» fəslində (10-cu cild, səh. 256) və «Ədəbul-Mufrad» əsərində (səh. 258), Muslim «Səhih» əsərində (4-cü cild, səh. 12-13), Tirmizi «Sünən» əsərində (4-cü cild, səh. 149), ibn Cərir «Təfsir»ində (28-ci cild, səh. 43) və Hakim «Mustədrək» əsərində (4-cü cild, səh. 130) rəvayət etmişlər. Hakim bu hədisin Muslimin şərtinə görə «səhih» olduğunu qeyd etmişdir.

Əl-Mumtəhinə surəsi

Uca Allah buyurur:

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَتَّخِذُواْ عَدُوِّي وَعَدُوَّكُمۡ أَوۡلِيَآءَ تُلۡقُونَ إِلَيۡهِم بِٱلۡمَوَدَّةِ وَقَدۡ كَفَرُواْ بِمَا
جَآءَكُم مِّنَ ٱلۡحَقِّ يُخۡرِجُونَ ٱلرَّسُولَ وَإِيَّاكُمۡ أَن تُؤۡمِنُواْ بِٱللَّهِ رَبِّكُمۡ إِن كُنتُمۡ خَرَجۡتُمۡ جِهَٰدٗا فِي
سَبِيلِي وَٱبۡتِغَآءَ مَرۡضَاتِيۚ تُسِرُّونَ إِلَيۡهِم بِٱلۡمَوَدَّةِ وَأَنَا۠ أَعۡلَمُ بِمَآ أَخۡفَيۡتُمۡ وَمَآ أَعۡلَنتُمۡۚ وَمَن يَفۡعَلۡهُ
مِنكُمۡ فَقَدۡ ضَلَّ سَوَآءَ ٱلسَّبِيلِ ١ إِن يَثۡقَفُوكُمۡ يَكُونُواْ لَكُمۡ أَعۡدَآءٗ وَيَبۡسُطُوٓاْ إِلَيۡكُمۡ أَيۡدِيَهُمۡ
وَأَلۡسِنَتَهُم بِٱلسُّوٓءِ وَوَدُّواْ لَوۡ تَكۡفُرُونَ ٢ لَن تَنفَعَكُمۡ أَرۡحَامُكُمۡ وَلَآ أَوۡلَٰدُكُمۡۚ يَوۡمَ ٱلۡقِيَٰمَةِ يَفۡصِلُ

بَيْنَكُمْ وَٱللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿٣﴾ قَدْ كَانَتْ لَكُمْ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ فِىٓ إِبْرَٰهِيمَ وَٱلَّذِينَ مَعَهُۥٓ إِذْ
قَالُوا۟ لِقَوْمِهِمْ إِنَّا بُرَءَٰٓؤُا۟ مِنكُمْ وَمِمَّا تَعْبُدُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ كَفَرْنَا بِكُمْ وَبَدَا بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمُ ٱلْعَدَٰوَةُ
وَٱلْبَغْضَآءُ أَبَدًا حَتَّىٰ تُؤْمِنُوا۟ بِٱللَّهِ وَحْدَهُۥٓ إِلَّا قَوْلَ إِبْرَٰهِيمَ لِأَبِيهِ لَأَسْتَغْفِرَنَّ لَكَ وَمَآ أَمْلِكُ لَكَ
مِنَ ٱللَّهِ مِن شَىْءٍ ۖ رَّبَّنَا عَلَيْكَ تَوَكَّلْنَا وَإِلَيْكَ أَنَبْنَا وَإِلَيْكَ ٱلْمَصِيرُ ﴿٤﴾ رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا فِتْنَةً لِّلَّذِينَ
كَفَرُوا۟ وَٱغْفِرْ لَنَا رَبَّنَآ ۖ إِنَّكَ أَنتَ ٱلْعَزِيزُ ٱلْحَكِيمُ ﴿٥﴾ ﴾

«Ey iman gətirənlər! Mənim düşmənimi də, öz düşməninizi də özünüzə dost tutmayın! Onlar sizə gələn həqiqəti inkar etdikləri halda, siz onlara mehribanlıq göstərib *sirrinizi açıb deyirsiniz*. Rəbbiniz olan Allaha iman gətirdiyiniz üçün onlar Peyğəmbəri və sizi *yurdunuzdan* qovub çıxardırlar. Əgər siz Mənim yolumda və Mənim razılığımı qazanmaq uğrunda cihada çıxmısınızsa, onlara gizlində mehribanlıq göstərməyin. Mən sizin gizli saxladığınızı da, aşkar etdiyinizi də bilirəm. Sizlərdən kim bunu etsə, doğru yoldan sapmış olar. Əgər onlar sizi ələ keçirsələr, sizə düşmən kəsilər, əlləri və dilləri ilə sizə pislik edər və sizin kafir olmanızı istəyərlər. Nə qohumlarınız, nə də övladlarınız sizə bir fayda verə bilər. Qiyamət günü Allah sizi bir-birinizdən ayıracaqdır. Allah nə etdiklərinizi görür. İbrahim və onunla birlikdə olanlarda sizin üçün gözəl bir nümunə vardır. Onlar öz qövmünə dedilər: "Həqiqətən, biz sizdən və sizin Allahdan başqa tapındığınız şeylərdən uzağıq. Biz sizi inkar edirik. Siz bir olan Allaha iman gətirincəyə qədər bizimlə sizin aranızda daim ədavət və nifrət olacaqdır!" Yalnız İbrahimin öz atasına: "Mən sənin üçün mütləq bağışlanma diləyəcəyəm. Fəqət Allahdan sənə gələn *əzabı* dəf edə bilmərəm!"- deməsi istisnadır. *Onlar dedilər*: "Ey Rəbbimiz! Biz yalnız Sənə təvəkkül edir və yalnız Sənə üz tu-

turuq. Dönüş də yalnız Sənədir. Ey Rəbbimiz! Bizi kafirlər üçün sınaq etmə. Ey Rəbbimiz, bizi bağışla. Həqiqətən, Sən Qüdrətlisən, Müdriksən!”»

(1-5-ci ayələr)

Hakim «Mustədrək» əsərində (2-ci cild, səh. 485) demişdir: «İbn Abbas (r.a) rəvayət edir ki, bu ayələr:

﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَتَّخِذُواْ عَدُوِّي وَعَدُوَّكُمۡ أَوۡلِيَآءَ تُلۡقُونَ إِلَيۡهِم بِٱلۡمَوَدَّةِ﴾ إلى قوله تعالى ﴿وَٱللَّهُ بِمَا تَعۡمَلُونَ بَصِيرٞ ٣﴾

«Ey iman gətirənlər! Mənim düşmənimi də, öz düşməninizi də özünüzə dost tutmayın! Onlar sizə gələn həqiqəti inkar etdikləri halda, siz onlara mehribanlıq göstərib *sirrinizi açıb deyirsiniz*…» ayəsindən **«…Allah nə etdiklərinizi görür»** ayəsinə qədər Qüreyş qəbiləsinin kafirləri ilə məktublaşıb (bəzi mühim məsələlər barəsində) onları xəbərdar edən Hatib ibn Bəltə'a (r.a) və onunla həmfikir olanlar barəsində nazil olmuşdur». Amma

﴿إِلَّا قَوۡلَ إِبۡرَٰهِيمَ لِأَبِيهِ﴾

«Yalnız İbrahimin öz atasına deməsi istisnadır» ayəsinə əsaslanaraq İbrahimin ﷺ atası Azərə bağışlanma diləyəcəyinə söz verdiyini örnək tutub müşriklərin bağışlanılmasını Allahdan diləmək müsəlmanlara qadağan oldu.

﴿رَبَّنَا لَا تَجۡعَلۡنَا فِتۡنَةٗ لِّلَّذِينَ كَفَرُواْ﴾

«Ey Rəbbimiz! Bizi kafirlər üçün sınaq etmə!» ayəsi isə, həm bilavasitə, həm də müşriklərin əli ilə bizə əzab verməmə deməkdir! Onlar deyirlər: «Əgər onlar (möminlər) haqq üzərində olsaydılar müsibətə düçar olmazdılar».

Hakim bu hədisin Buxari və Muslimin şərtlərinə görə «səhih» olduğunu demiş, Zəhəbi də bunu təsdiqləmişdir.

Qeyd etmək istəyirəm ki, bu hədis Buxari və Muslimin «Səhih» əsərlərində varid olub,[216] lakin ayənin nazil olduğu qətiyyətlə qeyd olunmayıb. İbn Həcər «Fəthul-Bari» əsərində (10-cu cild, səh. 260) bu hədisi izah edərkən demişdir:

«Bu əlavə (Amr ibn Dinar deyir ki, bu ayə ona (Hatibə) görə nazil oldu) «müdrəc»dir. Bu hədisi həmçinin Muslim istinad edərək Süfyan rəvayət etmiş və ayənin oxunmasının (yəni, nazil olduğunun) onun tərəfindən (əlavə) olduğunu qeyd etmişdir».

Beləliklə aydın oldu ki, bu hadisə Buxari və Muslimin «Səhih» əsərlərində rəvayət olunmuş, lakin ayənin nazil olması qeyd olunmamışdır.

Süfyana gəlincə, o «tabiut-tabiin»dir[217] və buna görə də hədisin isnadı «mu'dəl»dır.

Uca Allah buyurur:

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِذَا جَآءَكُمُ ٱلۡمُؤۡمِنَٰتُ مُهَٰجِرَٰتٖ فَٱمۡتَحِنُوهُنَّۖ ٱللَّهُ أَعۡلَمُ بِإِيمَٰنِهِنَّۖ فَإِنۡ
عَلِمۡتُمُوهُنَّ مُؤۡمِنَٰتٖ فَلَا تَرۡجِعُوهُنَّ إِلَى ٱلۡكُفَّارِۖ لَا هُنَّ حِلّٞ لَّهُمۡ وَلَا هُمۡ يَحِلُّونَ لَهُنَّۖ وَءَاتُوهُم مَّآ أَنفَقُواْۚ وَلَا
جُنَاحَ عَلَيۡكُمۡ أَن تَنكِحُوهُنَّ إِذَآ ءَاتَيۡتُمُوهُنَّ أُجُورَهُنَّۚ وَلَا تُمۡسِكُواْ بِعِصَمِ ٱلۡكَوَافِرِ وَسۡـَٔلُواْ مَآ أَنفَقۡتُمۡ
وَلۡيَسۡـَٔلُواْ مَآ أَنفَقُواْۚ ذَٰلِكُمۡ حُكۡمُ ٱللَّهِ يَحۡكُمُ بَيۡنَكُمۡۖ وَٱللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٞ ١٠ ﴾

«Ey iman gətirənlər! Mömin qadınlar hicrət edib sizin yanınıza gəldikləri zaman onları imtahana çəkin. Allah onların imanını daha yaxşı bilir. Əgər bunların mömin olduqlarını bilsəniz, onları kafirlərə qaytarmayın. Nə

---

[216] [«Səhihul-Buxari», 4890; «Səhih-Muslim», 6351.]

[217] [Səhabələrin ardıcıllarının davamçısı.]

bunlar onlara halaldır, nə də onlar bunlara halaldırlar. *Kafirlərin bu qadınlara* sərf etdikləri mehri özlərinə qaytarın. *Həmin* qadınların mehrlərini özlərinə verdiyiniz halda onlarla evlənməyinizdə sizə heç bir günah yoxdur. Kafir qadınlarınızı kəbin altında saxlamayın, sərf etdiyiniz mehri tələb edin. Qoy onlar da *mömin qadınlara* sərf etdikləri mehri *sizdən* tələb etsinlər. Allahın hökmü budur. O sizin aranızda hökm verir. Allah Biləndir, Müdrikdir».

(10-cu ayə)

Buxari «Səhih» əsərində (6-cı cild, səh. 240) demişdir: «Mərvan ibn əl-Həkəm (r.a) və əl-Misvar ibn Məxrəmə (r.a) xəbər verirlər ki, Peyğəmbərin ﷺ səhabələri (Hüdeybiyyə günü bağlanılan müqavilə barəsində belə) rəvayət etmişlər: «Suheyl ibn Amrın (r.a) Hüdeybiyyə günü yazdığı sülh müqaviləsində (Qüreyş tərəfindən Peyğəmbərin ﷺ qarşısına qoyulmuş) bir çox şərtlər var idi. Bunlardan biri də «Sənin dinini qəbul edib yanına gələni (hicrət edəni) geri qaytarmalı və onun məsələsini həll etməyi bizə həvalə etməlisən!» şərti idi. Bu şərt möminləri hiddətləndirdi və onlarda nifrət oyatdı. Suheyl isə bu şərti pozmayacağını qətiyyətlə bildirdi. Peyğəmbər ﷺ razılığa gəlib onlarla sülh müqaviləsi bağladı və həmin gün (onun yanına hicrət etmiş) Əbu Cəndəli (r.a) atası Suheyl ibn Amra (r.a) təhvil verdi. Peyğəmbər ﷺ bu müqavilədən sonra müsəlman olaraq onun yanına hicrət etmiş hər bir şəxsi geri qaytardı.

Sonra mömin qadınlar onun yanına hicrət etdilər. Uqbə ibn Əbi Muiytin həddi-büluğa çatmış qızı Ummu Gülsüm də onlarla hicrət etmişdi. Ailəsi gəlib onu geri aparmaq istədikdə Peyğəmbər ﷺ buna (Ummu Gülsümün kafirlərə qaytarılmasına) razılıq vermədi. Uca Allah da bu ayəni nazil etdi»:

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِذَا جَآءَكُمُ ٱلۡمُؤۡمِنَٰتُ مُهَٰجِرَٰتٖ فَٱمۡتَحِنُوهُنَّۖ ٱللَّهُ أَعۡلَمُ بِإِيمَٰنِهِنَّۖ ﴾

إلى قوله ﴿ غَفُورٞ رَّحِيمٞ ١٢ ﴾

«Ey iman gətirənlər! Mömin qadınlar hicrət edib sizin yanınıza gəldikləri zaman onları imtahana çəkin. Allah onların imanını daha yaxşı bilir» ayəsindən **« Həqiqətən, Allah Bağışlayandır, Rəhmlidir»** ayəsinə qədər.[218]

Urva ibn əz-Zubeyr Aişənin (r.a) belə dediyini xəbər vermişdir: «Peyğəmbər ﷺ onları bu ayə ilə imtahana çəkdi və ayədə olan şərti (imtahan olunmalarını) qəbul edən qadınlara, onların əlini sıxmadan: «Artıq səninlə bey'ət etdim!» demişdi. And olsun Allaha! Bey'ət etdikdə Peyğəmbərin ﷺ əli qadın əlinə toxunmamış və o yalnız «bey'ət etdim!»- deməklə kifayətlənmişdi.

Bu hədisi Buxari həmçinin (6-cı cild, səh. 276), Əhməd «Müsnəd» əsərində (4-cü cild, səh. 331), Abdurrəzaq «Müsənnəf» əsərində (5-ci cild, səh. 430), ibn Cərir «Tarix» əsərində (3-cü cild, səh. 80, 82) və «Təfsir»ində (26-cı cild, səh. 100; 28-ci cild, səh. 71) rəvayət etmişlər.

Əs-Səff surəsi

Uca Allah buyurur:

﴿ سَبَّحَ لِلَّهِ مَا فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَمَا فِي ٱلۡأَرۡضِۖ وَهُوَ ٱلۡعَزِيزُ ٱلۡحَكِيمُ ١ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفۡعَلُونَ ٢ كَبُرَ مَقۡتًا ﴾ إلى آخر السورة

«Göylərdə və yerdə olanların hamısı Allahın şəninə təriflər deyir. O, Qüdrətlidir, Müdrikdir. Ey iman gəti-

[218] [«əl-Mumtəhinə» surəsi, 10-12.]

rənlər! Nə üçün siz etməyəcəyiniz şeyləri danışırsınız? Etməyəcəyiniz şeylərdən danışmağınız Allah tərəfindən böyük nifrətlə qarşılanır...»

(Surənin sonuna qədər)

Darimi «Sünən» əsərində (2-ci cild, səh. 200) demişdir: «Abdullah ibn Səlam (r.a) deyir ki, biz səhabələrdən olan bir camaat: «Hansı əməllərin Allaha daha xoş getdiyini bilsəydik, onları edərdik!» deyib (bəzi əməlləri) yad edirdik. Odur ki, bu surə nazil oldu:

﴿ سَبَّحَ لِلَّهِ مَا فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَمَا فِي ٱلْأَرْضِ ۖ وَهُوَ ٱلْعَزِيزُ ٱلْحَكِيمُ ۝١ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ ۝٢ كَبُرَ مَقْتًا ﴾ إلى آخر السورة

«Göylərdə və yerdə olanların hamısı Allahın şəninə təriflər deyir. O, Qüdrətlidir, Müdrikdir. Ey iman gətirənlər! Nə üçün siz etməyəcəyiniz şeyləri danışırsınız? Etməyəcəyiniz şeylərdən danışmağınız Allah tərəfindən böyük nifrətlə qarşılanır...»

Abdullah ibn Səlam (r.a) deyir ki, Peyğəmbər ﷺ bu surəni xətm edənə (sonuna) qədər bizə oxudu.

Həmçinin, isnadda olan ravilərin hər biri hədisi ona rəvayət edən ravinin (bu hadisəni danışdıqdan sonra) surəni xətm edənə qədər oxuduğunu söyləmişdir».

Bu hədisi həmçinin Əhməd «Müsnəd» əsərində (5-ci cild, səh. 452), Tirmizi «Sünən» əsərində (4-cü cild, səh. 199), ibn Hibban «Səhih» əsərində (Heysəminin «Məvariduz-Zaman əsərində (səh. 383) qeyd olunduğu kimi) və Hakim «Mustədrək» əsərində (2-ci cild, səh. 69, 229, 487) rəvayət etmişlər. Hakim hər üç rəvayətdən sonra bu rəvayətlərin Buxari və Muslimin şərtlərinə görə «səhih» olduğunu qeyd etmiş, Zəhəbi də bunu təsdiqləmişdir.

İbn Həcər «Fəthul-Bari» əsərində (10-cu cild, səh. 265) bu hədisi izah edərək belə demişdir: «Artıq bu surənin nazil olma səbəbi hədisin əvvəlində xatırlanaraq «səhih», «müsəlsəl» isnadla varid olduğu bizə məlum olmuşdur. Bu cür isnadla varid olan hədislər çox azdır». «Nuxbətul-Fikər» əsərində isə bunun, «müsəlsəl» isnadla varid olan ən «səhih» isnad olduğunu demişdir.

Əl-Cumuə surəsi

Uca Allah buyurur:

﴿ وَإِذَا رَأَوْا۟ تِجَـٰرَةً أَوْ لَهْوًا ٱنفَضُّوٓا۟ إِلَيْهَا وَتَرَكُوكَ قَآئِمًا ۚ قُلْ مَا عِندَ ٱللَّهِ خَيْرٌ مِّنَ ٱللَّهْوِ وَمِنَ ٱلتِّجَـٰرَةِ ۚ وَٱللَّهُ خَيْرُ ٱلرَّٰزِقِينَ ﴿١١﴾ ﴾

«Onlar ticarət və ya əyləncə gördükləri zaman dağılışıb ona tərəf qaçdılar və səni *minbərdə* ayaq üstə olduğun halda tərk etdilər. De: "Allahın dərgahında qazanacağınız savab əyləncədən də, ticarətdən də xeyirlidir. Allah ən yaxşı ruzi verəndir"».

(11-ci ayə)

Buxari «Səhih» əsərində (3-cü cild, səh. 75) demişdir: «Cabir ibn Abdullah rəvayət edir ki, bir dəfə cümə günü Peyğəmbər ﷺ minbərdə xütbə oxuduğu zaman (Şamdan gələn) karvan Mədinəyə yaxınlaşdı. Bunu görən səhabələr tələsik karvana tərəf getdilər. Peyğəmbərin ﷺ yanında isə (Məsciddə) cəmi on iki nəfər qaldı və bu ayə nazil oldu:

﴿ وَإِذَا رَأَوْا۟ تِجَـٰرَةً أَوْ لَهْوًا ٱنفَضُّوٓا۟ إِلَيْهَا وَتَرَكُوكَ قَآئِمًا ۚ ﴾ الآية

«Onlar ticarət və ya əyləncə gördükləri zaman dağılışıb ona tərəf qaçdılar...»

Bu hədisi Buxari həmçinin (5-ci cild, səh. 200, 204; 10-cu cild, səh. 268), Muslim «Səhih» əsərində (6-cı cild, səh. 150-151), Tirmizi «Sünən» əsərində (4-cü cild, səh. 200), Əhməd «Müsnəd» əsərində (3-cü cild, səh. 370) və ibn Cərir «Təfsir»ində (28-ci cild, səh. 104-105) rəvayət etmişlər. Tirmizi bu hədisin «həsən-səhih» olduğunu demişdir.

Təbəri «Təfsir»ində Buxari və Muslimin istinad etdiyi ravilərə istinad edərək və Əbu Avanə «Səhih» əsərində istinad edərək (ibn Həcərin Fəthul Bari əsərində (3-cü cild, səh. 76) qeyd olunduğu kimi) Cabir ibn Abdullahdan (r.a) rəvayət etmişlər. O demişdir: «Bir zamanlar[219] nikah mərasimlərində (toylarda) az yaşlı qız uşaqları təbil vurub, ney (tütək) çalardılar. Bunu görən (bəzi) səhabələr Peyğəmbəri ﷺ ayaq üstə minbərdə xütbə oxuduğu halda qoyub onlara tərəf gedərdilər. Uca Allah da bu ayəni nazil etdi:

﴿ وَإِذَا رَأَوْا تِجَٰرَةً أَوْ لَهْوًا ٱنفَضُّوٓا۟ إِلَيْهَا وَتَرَكُوكَ قَآئِمًا ﴾ الآية

«Onlar ticarət və ya əyləncə gördükləri zaman dağılışıb ona tərəf qaçdılar...»

---

[219] «Dürrul Mənsur» əsərində (6-cı cild, səh. 221) qeyd olunmuşdur ki; «Peyğəmbər ﷺ cümə günləri xütbə oxuyurdu. [Cahil] ərəblər isə o zamanlar nikah mərasimlərində [toylarda] çalıb-oxumaqla, əylənməklə məscidin yanından ötüb keçərdilər. Digər tərəfdən də tacirlər öz əmtəələrini satmaq üçün Məscidin yaxınlığına, Bəqiy'ul-Ğarqad [səhabələrin bastırıldığı qəbirstanlıq] tərəfdəki Bətha deyilən yerə gətirərdilər. Onlar atları, dəvələri, qoyunları və s. ticarət mallarını ora gətirdikdə [bəzi] səhabələr Peyğəmbəri ﷺ ayaq üstə minbərdə xütbə oxuduğu halda qoyub əylənmək və ticarət etmək üçün onların [çalıb-oxuyanların və alver edənlərin] yanına gedərdilər. Uca Allah da onları qınayaraq bu ayəni nazil etdi:

﴿ وَإِذَا رَأَوْا تِجَٰرَةً أَوْ لَهْوًا ٱنفَضُّوٓا۟ إِلَيْهَا وَتَرَكُوكَ قَآئِمًا ﴾ الآية

«Onlar ticarət və ya əyləncə gördükləri zaman dağılışıb ona tərəf qaçdılar...»

Təbərinin rəvayətləri daha aydın olsun deyə «Dürrul Mənsur» da olan, hər iki səbəbi özündə cəm edən bu rəvayəti nəql etdim.

Əl-Munafiqun surəsi

Uca Allah buyurur:

﴿ إِذَا جَآءَكَ ٱلۡمُنَٰفِقُونَ قَالُواْ نَشۡهَدُ إِنَّكَ لَرَسُولُ ٱللَّهِۗ وَٱللَّهُ يَعۡلَمُ إِنَّكَ لَرَسُولُهُۥ وَٱللَّهُ يَشۡهَدُ
إِنَّ ٱلۡمُنَٰفِقِينَ لَكَٰذِبُونَ ١ ﴾ الآيات

«Münafiqlər sənin yanına gəldikləri zaman: “Biz şəhadət veririk ki, sən Allahın Elçisisən!”- deyirlər. Allah da bilir ki, sən Onun Elçisisən. Allah şahiddir ki, münafiqlər əsl yalançıdırlar...»

(1-ci və sonrakı ayələr)

Buxari «Səhih» əsərində (10-cu cild, səh. 269) demişdir: «Zeyd ibn Ərqam (r.a) rəvayət edir ki, döyüşlərin birində mən Abdullah ibn Ubeyyin belə dediyini eşitdim: «Allahın elçisinin ətrafındakılara köməklik göstərməyin ki, onlar onun ətrafından dağılıb getsin. Əgər biz onu tərk edib qayıtsaq izzət və hörmət sahibi olanlar (münafiqlər), alçaq və zəlil olanları (Peyğəmbəri və ətrafında olan möminləri) Mədinə şəhərindən çıxaracaqlar!» Mən bunu əmimə – və ya Ömərə (r.a) – o da Peyğəmbərə ﷺ xəbər verdi. Peyğəmbər ﷺ məni yanına çağırdı və mən bu hadisəni ona danışdım. Sonra o, Abdullah ibn Ubey və onun tərəfdarlarının yanına bir nəfər göndərdi. Onlar isə belə bir söz demədiklərini sübut etmək üçün and içdilər. O, bu andı qəbul edib mənim dediklərimi təkzib etdi. Doğrusu, onun belə qərara gəlməsi mənə çox təsir etdi, misilsiz dərəcədə məni kədərləndirdi və mən evə qayıtdım. Bu halıma yanan əmim mənə dedi: «Mən istəmirdim ki, o, sənin dediklərini təkzib etsin və sənə acığı tutsun!» Bu zaman Uca Allah bu ayələri nazil etdi:

﴿ إِذَا جَآءَكَ ٱلۡمُنَٰفِقُونَ قَالُواْ نَشۡهَدُ إِنَّكَ لَرَسُولُ ٱللَّهِۗ وَٱللَّهُ يَعۡلَمُ إِنَّكَ لَرَسُولُهُۥ وَٱللَّهُ يَشۡهَدُ
إِنَّ ٱلۡمُنَٰفِقِينَ لَكَٰذِبُونَ ١ ﴾ الآيات

«Münafiqlər sənin yanına gəldikləri zaman: “Biz şəhadət veririk ki, sən Allahın Elçisisən!”- deyirlər. Allah da bilir ki, sən Onun Elçisisən. Allah şahiddir ki, münafiqlər əsl yalançıdırlar...»

Peyğəmbər ﷺ mənim yanıma bir nəfər göndərdi. O, bu ayələri mənə oxuduqdan sonra dedi: «Ey Zeyd! Həqiqətən, Allah sənin dediklərini təsdiq etdi!»

Bu hədisi Buxari həmçinin (10-cu cild, səh. 271-273), Muslim «Səhih» əsərində (17-ci cild, səh. 120), Tirmizi «Sünən» əsərində (4-cü cild, səh. 200), Əhməd «Müsnəd» əsərində (4-cü cild, səh. 273), Hakim «Mustədrək» əsərində (2-ci cild, səh. 489), ibn Cərir «Təfsir»ində (28-ci cild, səh. 109) və «Tarix» əsərində (3-cü cild, səh. 65) rəvayət etmişlər.

Uca Allah buyurur:

﴿ هُمُ ٱلَّذِينَ يَقُولُونَ لَا تُنفِقُوا۟ عَلَىٰ مَنْ عِندَ رَسُولِ ٱللَّهِ حَتَّىٰ يَنفَضُّوا۟ ۗ وَلِلَّهِ خَزَآئِنُ
ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ وَلَٰكِنَّ ٱلْمُنَٰفِقِينَ لَا يَفْقَهُونَ ﴿٧﴾ يَقُولُونَ لَئِن رَّجَعْنَآ إِلَى ٱلْمَدِينَةِ
لَيُخْرِجَنَّ ٱلْأَعَزُّ مِنْهَا ٱلْأَذَلَّ ۚ وَلِلَّهِ ٱلْعِزَّةُ وَلِرَسُولِهِۦ وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَلَٰكِنَّ ٱلْمُنَٰفِقِينَ
لَا يَعْلَمُونَ ﴿٨﴾ ﴾

«Məhz onlar: “Allahın Elçisi yanında olanlara bir şey verməyin ki, dağılıb getsinlər!”- deyirlər. Halbuki göylərin və yerin xəzinələri Allahındır, lakin münafiqlər anlamırlar. Onlar: “Əgər biz Mədinəyə qayıtsaq, ən qüdrətlilər (münafiqlər) ən alçaqları (müsəlmanları) mütləq oradan çıxardacaqlar!”- deyirlər. Halbuki qüdrət yalnız Allaha, Onun Elçisinə və möminlərə məxsusdur, lakin *bunu* münafiqlər bilmirlər».

(7 və 8-ci ayələr)

Buxari «Səhih» əsərində (10-cu cild, səh. 272) demişdir: «Zeyd ibn Ərqam (r.a) rəvayət edir ki, mən Abdullah ibn Ubeyyin belə dediyini: «Allahın elçisinin ətrafındakılara köməklik göstərməyin ki, onlar onun ətrafından dağılıb getsin. Əgər biz onu tərk edib qayıtsaq izzət və hörmət sahibi olanlar (münafiqlər), alçaq və zəlil olanları (Peyğəmbəri və ətrafında olan möminləri) Mədinədən çıxaracaqlar!» Peyğəmbərə ﷺ xəbər verdim. Ənsarlar məni qınadılar. Abdullah ibn Ubey də belə demədiyinə görə and içdi. Mən mənzilimə qayıdıb yatdım. Peyğəmbər ﷺ məni yanına çağırıb dedi: «Həqiqətən, Allah sənin dediklərini təsdiq etdi!», bu ayə nazil oldu:

﴿ هُمُ ٱلَّذِينَ يَقُولُونَ لَا تُنفِقُوا۟ عَلَىٰ مَنْ عِندَ رَسُولِ ٱللَّهِ ﴾ الآية

«Məhz onlar: "Allahın Elçisi yanında olanlara bir şey verməyin…»

Bu hədisi həmçinin Tirmizi «Sünən» əsərində (4-cü cild, səh. 201) və ibn Cərir «Təfsir»ində (28-ci cild, səh. 109, 113) rəvayət etmişlər. Tirmizi bu hədisin «həsən-səhih» olduğunu demişdir.

Ət-Təğabun surəsi

Uca Allah buyurur:

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓا۟ إِنَّ مِنْ أَزْوَٰجِكُمْ وَأَوْلَٰدِكُمْ عَدُوًّا لَّكُمْ فَٱحْذَرُوهُمْ ۚ
وَإِن تَعْفُوا۟ وَتَصْفَحُوا۟ وَتَغْفِرُوا۟ فَإِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿١٤﴾ ﴾

«Ey iman gətirənlər! Şübhəsiz ki, zövcələrinizdən və övladınızdan sizə düşmən olanlar da vardır. Onlardan özünüzü qoruyun! Lakin onları əfv etsəniz, ***günahların-***

dan **keçsəniz və bağışlasanız,** ***bilin ki,*** **Allah Bağışlayandır, Rəhmlidir».**

(14-cü ayə)

Tirmizi «Sünən» əsərində (4-cü cild, səh. 202) demişdir: «Bir nəfər ibn Abbasdan (r.a)

﴿ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ مِنْ أَزْوَاجِكُمْ وَأَوْلَادِكُمْ عَدُوًّا لَكُمْ فَاحْذَرُوهُمْ ﴾
الآية

«Ey iman gətirənlər! Şübhəsiz ki, zövcələrinizdən və övladınızdan sizə düşmən olanlar da vardır. Onlardan özünüzü qoruyun!..» ayəsi barəsində soruşdu və o dedi: «Onlar Məkkə əhlindən olan bir dəstə camaat idi. İslam dinini qəbul etdikdən sonra Peyğəmbərin ﷺ yanına (Mədinə şəhərinə) hicrət etmək istədikdə zövcələri və övladları onları fikirlərindən döndərmişdilər. Sonra onlar Peyğəmbərin ﷺ yanına hicrət etdilər və din qardaşlarının savadının çox artdığını gördülər. Onlar savadlarını artırıb qardaşlarına çatmaq üçün səy göstərdikdə bu ayə nazil oldu:

﴿ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ مِنْ أَزْوَاجِكُمْ وَأَوْلَادِكُمْ عَدُوًّا لَكُمْ فَاحْذَرُوهُمْ ﴾
الآية

«Ey iman gətirənlər! Şübhəsiz ki, zövcələrinizdən və övladınızdan sizə düşmən olanlar da vardır. Onlardan özünüzü qoruyun!..»

Tirmizi bu hədisin «həsən-səhih» olduğunu demişdir.

Bu hədisi həmçinin ibn Cərir «Təfsir»ində (28-ci cild, səh. 124), Hakim «Mustədrək» əsərində (2-ci cild, səh. 490) və ibn Kəsir «Təfsir»ində (4-cü cild, səh. 376) rəvayət etmişlər. Hakim bu hədisin «səhih» olduğunu demiş, Zəhəbi də bunu təsdiqləmişdir. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, hədisi Simak İkrimədən «müttərib» isnadla rəvayət etmişdir. Buna görə də hədis «daif» hesab olunur.

Ət-Təhrim surəsi

Uca Allah buyurur:

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِيُّ لِمَ تُحَرِّمُ مَآ أَحَلَّ ٱللَّهُ لَكَۖ تَبۡتَغِي مَرۡضَاتَ أَزۡوَٰجِكَۚ وَٱللَّهُ غَفُورٞ رَّحِيمٞ ١ قَدۡ فَرَضَ ٱللَّهُ
لَكُمۡ تَحِلَّةَ أَيۡمَٰنِكُمۡۚ وَٱللَّهُ مَوۡلَىٰكُمۡۖ وَهُوَ ٱلۡعَلِيمُ ٱلۡحَكِيمُ ٢ وَإِذۡ أَسَرَّ ٱلنَّبِيُّ إِلَىٰ بَعۡضِ أَزۡوَٰجِهِۦ حَدِيثٗا
فَلَمَّا نَبَّأَتۡ بِهِۦ وَأَظۡهَرَهُ ٱللَّهُ عَلَيۡهِ عَرَّفَ بَعۡضَهُۥ وَأَعۡرَضَ عَنۢ بَعۡضٖۖ فَلَمَّا نَبَّأَهَا بِهِۦ قَالَتۡ مَنۡ أَنۢبَأَكَ
هَٰذَاۖ قَالَ نَبَّأَنِيَ ٱلۡعَلِيمُ ٱلۡخَبِيرُ ٣ إِن تَتُوبَآ إِلَى ٱللَّهِ فَقَدۡ صَغَتۡ قُلُوبُكُمَاۖ وَإِن تَظَٰهَرَا عَلَيۡهِ
فَإِنَّ ٱللَّهَ هُوَ مَوۡلَىٰهُ وَجِبۡرِيلُ وَصَٰلِحُ ٱلۡمُؤۡمِنِينَۖ وَٱلۡمَلَٰٓئِكَةُ بَعۡدَ ذَٰلِكَ ظَهِيرٌ ٤ ﴾

«Ey Peyğəmbər! Zövcələrini razı salmağa çalışaraq Allahın sənə halal etdiyi şeyi nə üçün özünə qadağan edirsən? Allah Bağışlayandır, Rəhmlidir. Allah, andlarınızdan *kəffarə verməklə* azad olmağı sizdən ötrü qanuniləşdirmişdir. Allah sizin himayədarınızdır. O Biləndir, Müdrikdir. Bir zaman Peyğəmbər öz zövcələrindən birinə sirr verdi. O da bunu *onun digər zövcəsinə* xəbər verdikdə və Allah da bunu *Peyğəmbərə* aşkar etdikdə o, bunun bir qismini *sirr verdiyi* zövcəsinə bildirdi, digər qismindən isə vaz keçdi. *Peyğəmbər* bunu ona bildirdikdə *zövcəsi* dedi: "Bunu sənə kim xəbər verdi?" O dedi: "Bunu mənə *hər şeyi* Bilən, Xəbərdar olan *Allah* xəbər verdi!" Əgər ikiniz də Allaha tövbə etsəniz, *yaxşı olar*. Çünki hər ikinizin qəlbi *günaha* meyl etmişdir. Əgər ona qarşı bir-birinizə dəstək versəniz, *bilin ki,* Allah, Cəbrail və əməlisaleh möminlər onun dostu və yardımçısıdır. Bunlardan başqa mələklər də onun yardımçılarıdır».

(1 - 4-cü ayələr)

Buxari «Səhih» əsərində (11-ci cild, səh. 293) demişdir: «Aişə (r.a) rəvayət edir ki, Peyğəmbər ﷺ Zeynəb bint Cəh-

şin (r.a) evində oturub[220] bal içirdi. Mən Həfsə (r.a) ilə məsləhətləşdikdə belə qərara gəldik ki, o hər birimizin yanına gəldikdə ona: «Səndən məğafir[221] iyisi gəlir! Ondan yemisən?»- deyək.

Biz ona belə dedikdə o: «Mən bir daha Zeynəb bint Cəhşin evində bal içməyəcəyəm!»- deyə cavab verdi. Uca Allah da bu ayələri nazil etdi:

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِيُّ لِمَ تُحَرِّمُ مَآ أَحَلَّ ٱللَّهُ لَكَۖ ﴾ إلى قوله ﴿ إِن تَتُوبَآ إِلَى ٱللَّهِ ﴾

«Ey Peyğəmbər! Zövcələrini razı salmağa çalışaraq Allahın sənə halal etdiyi şeyi nə üçün özünə qadağan edirsən?» ayəsindən **«Əgər ikiniz də Allaha tövbə etsəniz, *yaxşı olar...*»** ayəsinə qədər.

Bu hədisi Buxari həmçinin «Səhih» əsərində (14-cü cild, səh. 385), Muslim «Səhih» əsərində (10-cu cild, səh. 75) Əbu Davud «Sünən» əsərində (3-cü cild, səh. 386), Nəsai «Sünən» əsərində (6-cı cild, səh. 123; 17-ci cild, səh. 13), Əbu Nueym «Hilyə» əsərində (3-cü cild, səh. 276) və ibn Sə'd «Təbəqat» əsərində (8-ci cild, səh. 76) rəvayət etmişlər.

Nəsai «Sünən» əsərində (2-ci cild, səh. 242) demişdir: «Ənəs ibn Malik (r.a) rəvayət edir ki, Peyğəmbərin ﷺ (Mariya adlı (r.a)) bir kənizi var idi. Aişə (r.a) və Həfsə (r.a) onun, bu kənizlə yaşamasına narazı idilər. Odur ki, Peyğəmbər ﷺ o kənizilə bir yerdə yaşamağı özünə haram etdi. Uca Allah da bu ayəni nazil etdi:

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِيُّ لِمَ تُحَرِّمُ مَآ أَحَلَّ ٱللَّهُ لَكَۖ تَبۡتَغِي مَرۡضَاتَ أَزۡوَٰجِكَۚ وَٱللَّهُ غَفُورٞ رَّحِيمٞ ١ ﴾

---

220 [Peyğəmbər ﷺ gündəlik zövcələrinin hamısını ziyarət etdikdə Zeynəb bint Cəhşin evində digər zövcələrinə nisbətən daha çox otururardı. Buna da səbəb onun bal içməsi idi ki, bu da onların qısqanclığına gətirib çıxartdı.]

221 [Məğafir – Akasiya fəslindən olan Urfut ağacının özündən ifraz etdiyi kitrəyə (ağac şirəsinə) deyilir. – «Lisanul Arab» 1/574.]

«Ey Peyğəmbər! Zövcələrini razı salmağa çalışaraq Allahın sənə halal etdiyi şeyi nə üçün özünə qadağan edirsən? Allah Bağışlayandır, Rəhmlidir».

Bu hədisi həmçinin Hakim «Mustədrək» əsərində (2-ci cild, səh. 493) rəvayət etmişdir. O, bu hədisin Muslimin şərtlərinə görə «səhih» olduğunu demiş, Zəhəbi isə bu haqda susmuşdur.

Əbu Abdurrəhman demişdir: «Bu hədisin isnadında olan Məhəmməd ibn Bukeyr əl-Hədrəmi Muslimin istinad etdiyi ravilərdən deyildir. İbn Həcər «Təhzibut-Təhzib» əsərində isə onun Buxarinin istinad etdiyi ravilərdən olduğunu qeyd etmişdir. Lakin Mizzi bu iddianı inkar etmiş və onun (Məhəmməd ibn Bukeyrin) nə Buxarinin «Səhih» əsərində, nə də başqa əsərlərində qeyd olunduğunu təsdiqləməmişdir. Beləliklə də, demək olar ki, bu hədis «səhih»dir, lakin Muslimin şərtinə uyğun deyildir. İbn Həcər «Fəthul-Bari» əsərində (11-ci cild, səh. 292) Nəsainin bu hədisi rəvayət etdiyini qeyd etdikdən sonra onun «səhih» olduğunu demişdir. Heysəmi də «Məcməuz-Zəvaid» əsərində (7-ci cild, səh. 126) bu ayənin Peyğəmbərin ﷺ kənizi Mariya (r.a) barəsində nazil olduğunu ibn Abbasdan (r.a) rəvayət olunduğunu qeyd etmiş və demişdir: «Bu hədisi Bəzzar və Təbərani rəvayət etmişlər. Bəzzar bunu iki isnadla rəvayət etmişdir. Bəzzarın rəvayət etdiyi hədisin isnadında olan ravilərin hamısı - Bişr ibn Adəmdən başqa - Buxari və Muslimin istinad etdiyi ravilərdir. Bişr ibn Adəmə gəlincə, o da «siqa» ravidir».

Heysəm ibn Kuleyb «Müsnəd» əsərində (ibn Kəsirin «Təfsir»ində (4-cü cild, səh. 386) qeyd olunduğu kimi) demişdir: «İbn Ömər (r.a) rəvayət edir ki, Peyğəmbər ﷺ Həfsəyə (r.a) belə dedi: «İbrahimin anasını (Mariyanı (r.a)) özümə haram etdiyimi heç kəsə demə!» Həfsə (r.a): «Alla-

hın sənə halal buyurduğunu özünə haram edirsən?»- deyə soruşdu. O belə cavab verdi: «Allaha and olsun ki, mən ona yaxınlaşmayacağam!» Həfsə (r.a) Aişəyə (r.a) bu barədə xəbər verdikdən sonra bu ayələr nazil oldu:

﴿ قَدْ فَرَضَ ٱللَّهُ لَكُمْ تَحِلَّةَ أَيْمَٰنِكُمْ ۚ وَٱللَّهُ مَوْلَىٰكُمْ ﴾

«Allah, andlarınızdan *kəffarə verməklə* azad olmağı sizdən ötrü qanuniləşdirmişdir…».

İbn Kəsir bu hədisi nəql etdikdən sonra belə demişdir: «Bu hədisin isnadı «səhih»dir, lakin altı məşhur kitabın müəlliflərindən (Buxari, Muslim, Əbu Davud, Nəsai, Tirmizi, ibn Macə) heç biri bu hədisi rəvayət etməmişlər. Bu hədisi Ziya əl-Məqdisi «Müstəxrəc» əsərində xüsusən qeyd etmişdir».

İbn Həcər «Fəthul-Bari» əsərində (10-cu cild, səh. 283) bu ayənin hər iki səbəbə, yəni balı və kənizi özünə haram etdiyinə görə nazil olduğunu qeyd etmişdir. Şəvkani də «Təfsir»ində (5-ci cild, səh. 252) demişdir: «Ayənin nazil olmasına dair varid olmuş hər iki hadisə «səhih»dir. Bu iki hadisəni cəm edib demək olar ki, bu ayə həm bal, həm də Mariyaya (r.a) görə nazil olmuş və hər ikisinin özünə haram etdiyini heç kəsə xəbər verməməyi Peyğəmbər ﷺ öz zövcələrindən birinə demişdir».

Uca Allah buyurur:

﴿ إِن تَتُوبَآ إِلَى ٱللَّهِ فَقَدْ صَغَتْ قُلُوبُكُمَا ۖ وَإِن تَظَٰهَرَا عَلَيْهِ فَإِنَّ ٱللَّهَ هُوَ مَوْلَىٰهُ وَجِبْرِيلُ
وَصَٰلِحُ ٱلْمُؤْمِنِينَ ۖ وَٱلْمَلَٰٓئِكَةُ بَعْدَ ذَٰلِكَ ظَهِيرٌ ﴿٤﴾ عَسَىٰ رَبُّهُۥٓ إِن طَلَّقَكُنَّ أَن يُبْدِلَهُۥٓ أَزْوَٰجًا
خَيْرًا مِّنكُنَّ مُسْلِمَٰتٍ مُّؤْمِنَٰتٍ قَٰنِتَٰتٍ تَٰٓئِبَٰتٍ عَٰبِدَٰتٍ سَٰٓئِحَٰتٍ ثَيِّبَٰتٍ وَأَبْكَارًا ﴿٥﴾ ﴾

«Əgər ikiniz də Allaha tövbə etsəniz, *yaxşı olar*. Çünki hər ikinizin qəlbi *günaha* meyl etmişdir. Əgər ona qarşı

bir-birinizə dəstək versəniz, *bilin ki,* Allah, Cəbrail və əməlisaleh möminlər onun dostu və yardımçısıdır. Bunlardan başqa mələklər də onun yardımçılarıdır. Əgər o sizi boşasa, Rəbbi sizin əvəzinizə ona sizdən daha yaxşı zövcələr - müsəlman, mömin, itaətkar, tövbə edən, ibadət edən, oruc tutan dul qadınlar və bakirə qızlar verə bilər».

(4 və 5-ci ayələr)

Muslim «Səhih» əsərində (10-cu cild, səh. 82) demişdir: «Ömər ibn əl-Xəttab (r.a) rəvayət edir ki, Peyğəmbər ﷺ zövcələrini müvəqqəti olaraq tərk etmişdi. Mən məscidə daxil olduqda orada olanların kədərlə: «Allahın elçisi zövcələrini boşayıb!»- dediklərini eşitdim. Bu zaman hələ qadınlara hicab geyinmək əmr olunmamışdı. Mən öz-özümə dedim: «Bu gün mən bu məsələni mütləq öyrənəcəyəm!» Sonra Aişənin (r.a) yanına gəlib dedim: «Ey Əbu Bəkrin qızı! Sən o həddə çatmısan ki, Allahın elçisinə ﷺ əziyyət verirsən?» O dedi: «Mənim etdiklərimin sənə heç bir aidiyyəti yoxdur. Yaxşı olar ki, sən öz qızına nəsihət verəsən». Mən Həfsənin (r.a) yanına gəlib dedim: «Ey Həfsə, sən o həddə çatmisan ki, Allahın elçisinə ﷺ əziyyət verirsən? Allaha and olsun ki, Peyğəmbərin ﷺ səni sevmədiyini bilirsən. Mən olmasaydım o səni boşayardı!» Həfsə (r.a) bunu eşitdikdə ağladı. Peyğəmbərin ﷺ harada olduğunu soruşduqda o dedi: «O, öz eyvanındadır».

Mən içəri daxil olduqda Peyğəmbərin ﷺ balaca xidmətçisi Rəbah (r.a) eyvanın astanasında oturub, ayaqlarını da Peyğəmbərin ﷺ söykənmək üçün istifadə etdiyi kötüyün üzərinə uzatmışdı. Mən onu çağırıb dedim: «Ey Rəbah, Allahın elçisindən ﷺ izn istə onun yanına daxil olum! O əvvəl eyvana, sonra da mənə baxıb heç nə demədi. Mən yenə

onu çağırıb dedim: «Ey Rəbah, Allahın elçisindən ﷺ izn istə onun yanına daxil olum». O əvvəl eyvana, sonra da mənə baxıb heç nə demədi. Mən onu uca səslə çağırıb dedim: «Ey Rəbah, Allahın elçisindən ﷺ izn istə onun yanına daxil olum! Mən zənn edriəm ki, Allahın elçisi mənim Həfsəni (r.a) müdafiə etmək üçün gəldiyimi güman edir. Allaha and olsun ki, o mənə əmr etsəydi, Həfsənin (r.a) boynunu vurardım». Bu dəfə Rəbah (r.a) başı ilə işarə edib Peyğəmbərin ﷺ yanına daxil olmağa izn verdi. Mən Peyğəmbərin ﷺ yanına daxil olduqda, o, həsirin üzərində uzanmışdı. Sonra o qalxıb oturdu və onun əynində izardan başqa heç nə yox idi. Həsirin izi onun çiynində və böyründə qalmışdı. Mən onun eyvanına nəzər salıb gördüm ki, orada təqribən bir «saa» arpa, bir o qədər akasiya ağacının qabığı və bir də aşılanmış dəridən başqa heç bir şey yoxdur. Bu halı gördükdə mənim gözlərim yaşla doldu. Peyğəmbər ﷺ dedi: «Ey ibn əl-Xəttab, səni ağladan nədir?» Mən dedim: «Ey Allah elçisi! Nə üçün də ağlamayım. Mən görürəm ki, həsir sənin bədənini bu hala salıb, eyvanında da gördüklərimdən başqa bir şey yoxdur. Qeysər (Rum İmperatoru) və Xosrov (Fars İmperatoru) isə cah-cəlal içərisində yaşayırlar. Sən isə Allahın elçisi və sevimlisi, bu da sənin eyvanın!» O dedi: «Ey ibn əl-Xəttab, istəmirsən ki, dünya onlara, axirət isə bizə nəsib olsun?» Mən: «Əksinə! (İstəyirəm)» deyə cavab verdim. Sonra mən onun qəzəblənməsinin səbəbini soruşub dedim: «Zövcələrin nəyə görə narazılıq edir? Əğər sən onları boşasan, həqiqətən Uca Allah, onun mələkləri, Cəbrail عليه السلام , Mikail عليه السلام, mən, Əbu Bəkr (r.a) və bütün mömünlər səninləyik!» Mən çox nadir hallarda dediklərimin Allah tərəfindən təsdiq olunmasını Ondan istəyirdim. Uca Allah da bu barədə ayə nazil etdi:

﴿ إِن تَتُوبَآ إِلَى ٱللَّهِ فَقَدۡ صَغَتۡ قُلُوبُكُمَاۖ وَإِن تَظَٰهَرَا عَلَيۡهِ فَإِنَّ ٱللَّهَ هُوَ مَوۡلَىٰهُ وَجِبۡرِيلُ
وَصَٰلِحُ ٱلۡمُؤۡمِنِينَۖ وَٱلۡمَلَٰٓئِكَةُ بَعۡدَ ذَٰلِكَ ظَهِيرٌ ﴿٤﴾ عَسَىٰ رَبُّهُۥٓ إِن طَلَّقَكُنَّ أَن يُبۡدِلَهُۥٓ أَزۡوَٰجًا
خَيۡرًا مِّنكُنَّ مُسۡلِمَٰتٖ مُّؤۡمِنَٰتٖ قَٰنِتَٰتٖ تَٰٓئِبَٰتٍ عَٰبِدَٰتٖ سَٰٓئِحَٰتٖ ثَيِّبَٰتٖ وَأَبۡكَارٗا ﴿٥﴾ ﴾

«Əgər ikiniz də Allaha tövbə etsəniz, ***yaxşı olar*****. Çünki hər ikinizin qəlbi** ***günaha*** **meyl etmişdir. Əgər ona qarşı bir-birinizə dəstək versəniz,** ***bilin ki,*** **Allah, Cəbrail və əməlisaleh möminlər onun dostu və yardımçısıdır. Bunlardan başqa mələklər də onun yardımçılarıdır. Əgər o sizi boşasa, Rəbbi sizin əvəzinizə ona sizdən daha yaxşı zövcələr - müsəlman, mömin, itaətkar, tövbə edən, ibadət edən, oruc tutan dul qadınlar və bakirə qızlar verə bilər».**[222]

Aişə (r.a.) və Həfsə (r.a.) Peyğəmbərin ﷺ digər zövcələrini də ona qarşı çıxmağa sövq etməkdə bir-birinə kömək edirdilər. Mən dedim: «Ey Allahın elçisi, sən onları boşamısan?» O: «Xeyr»- deyə cavab verdi. Mən dedim: «Ey Allahın elçisi! Mən məscidə daxil olduqda orada olanların kədərlə: «Allahın elçisi zövcələrini boşayıb!»- dediklərini eşitdim. Bunun doğru olmadığını onlara xəbər verimmi?» O dedi: «İstəyirsən xəbər ver!» Peyğəmbərin ﷺ qəzəbi soyuyub, üzündə təbəssüm hiss olunana qədər mən onunla söhbət etdim. O, oturduğu kötüyün üstündən qalxıb getdikdə mən dedim: «Ey Allahın elçisi, iyirmi doqquz gündür ki, otağındasan». O dedi: «Ay da iyirmi doqquz gündən ibarət olur». Mən məscidin qapısının önündə dayanıb uca səslə car çəkib dedim: «Allahın elçisi zövcələrini boşamayıb!» Uca Allahda bu ayəni nazil etdi:

---

[222] [«ət-Təhrim» surəsi, 4-5.]

﴿ وَإِذَا جَآءَهُمۡ أَمۡرٌ مِّنَ ٱلۡأَمۡنِ أَوِ ٱلۡخَوۡفِ أَذَاعُواْ بِهِۦۖ وَلَوۡ رَدُّوهُ إِلَى ٱلرَّسُولِ وَإِلَىٰٓ
أُوْلِي ٱلۡأَمۡرِ مِنۡهُمۡ لَعَلِمَهُ ٱلَّذِينَ يَسۡتَنۢبِطُونَهُۥ مِنۡهُمۡۗ ﴾ الآية

«Onlara əmin-amanlıq və ya qorxu xəbəri gəldikdə, onu yayarlar. Halbuki bunu Peyğəmbərə və özlərindən olan nüfuz sahiblərinə çatdırsaydılar, içərilərindən onun mahiyyətinə varan kəslər o xəbəri bilərdilər...»[223]

Mən də o xəbərin mahiyyətinə varan şəxslərdən idim».

Əl-Cinn surəsi

Uca Allah buyurur:

﴿ قُلۡ أُوحِيَ إِلَيَّ أَنَّهُ ٱسۡتَمَعَ نَفَرٞ مِّنَ ٱلۡجِنِّ فَقَالُوٓاْ إِنَّا سَمِعۡنَا قُرۡءَانًا عَجَبٗا ١ ﴾ الآيات

«De: “Mənə vəhy olundu ki, cinlərdən bir dəstə *Quranı* dinlədikdən sonra *öz tayfalarına qayıdıb* dedilər: “Həqiqətən, biz heyrətamiz bir Quran dinlədik!..»

(1-ci və sonrakı ayələr)

Buxari «Səhih» əsərində (10-cu cild, səh. 296) demişdir: «İbn Abbas (r.a) rəvayət edir ki, Peyğəmbər ﷺ bir dəstə səhabə ilə Ukaz bazarına[224] getdilər. Artıq şeytanlar səmavi xəbəri (Allahın mələklərə verdiyi xəbəri) oğrun-oğrun öyrənməkdən məhrum olmuş və onları yandırıb yaxan ulduzlar təqib etmişdir. Onlar (İblisin yanına) qayıtdıqda şikayət edib dedilər: «Biz səmavi xəbəri öyrənməkdən məhrum olduq və üstümüzə yanar ulduzlar endirildi!» O dedi: «Sizə

---

[223] [«ən-Nisa» surəsi, 83.]

[224] [Bu bazar Məkkənin yaxınlığında yerləşirdi. Ərəblər hər il orada toplanıb bir ay ibadət məqsədilə şerlər deyir və bununla da fəxr edirdilər. - «Muxtarus-Sihah» 1/187.]

mane olan baş vermiş yeni hadisədir! Gedin, yer üzünü məşriqdən məğribə kimi gəzin və bu hadisənin nə olduğunu öyrənin!» Onlar, səmavi xəbəri öyrənməyə mane olan əsas səbəbi öyrənmək üçün yer üzünü məşriqdən məğribə kimi gəzib dolaşdılar. Onlardan bir dəstə Tihaməyə[225] tərəf getdi. Bu zaman onlar Ukaz bazarına getmək istəyən Peyğəmbərin ﷺ səhabələri ilə birlikdə xurma ağacının yanında fəcr namazını qıldığını gördülər və onun oxuduğu Qurana qulaq asıb dedilər: «Budur bizi səmavi xəbərdən məhrum edən». Sonra onlar öz qövmünün yanına qayıdıb dedilər: «Ey qövm! Biz çox qəribə, təsəvvür edilməz dərəcədə gözəl olan bir Quran eşitdik. O, haqq yolu göstərir Biz ona iman gətirdik və bir daha heç kəsi Rəbbimizə şərik qoşmayacağıq». Uca Allah da Peyğəmbərinə ﷺ bu ayələri nazil etdi:

﴿قُلْ أُوحِيَ إِلَيَّ أَنَّهُ اسْتَمَعَ نَفَرٌ مِّنَ الْجِنِّ فَقَالُوا إِنَّا سَمِعْنَا قُرْآنًا عَجَبًا ﴿١﴾﴾ الآيات

«De: “Mənə vəhy olundu ki, cinlərdən bir dəstə *Quranı* dinlədikdən sonra *öz tayfalarına qayıdıb* dedilər: “Həqiqətən, biz heyrətamiz bir Quran dinlədik!..»

Bu hədisi həmçinin Muslim «Səhih» əsərində (4-cü cild, səh. 167), Tirmizi «Sünən» əsərində (4-cü cild, səh. 207), Əhməd «Müsnəd» əsərində (1-cü cild, səh. 252), ibn Cərir «Təfsir»ində (29-ci cild, səh. 102), Hakim «Mustədrək» əsərində (2-ci cild, səh. 503), Beyhəqi «Dəlailun-Nübuvvə» əsərində (2-ci cild, səh. 12), və Əbu Nueym «Hilyə» əsərində (4-cü cild, səh. 301) rəvayət etmişlər.

Tirmizi bu hədisin «həsən-səhih» olduğunu demişdir. Hakim isə bu hədisin isnadının Buxari və Muslimin şərtlərinə uyğun «səhih» olduğunu qeyd etmişdir.

---

[225] [Yer adıdır.]

Əl-Muzzəmmil surəsi

Uca Allah buyurur:

﴿ ۞ إِنَّ رَبَّكَ يَعْلَمُ أَنَّكَ تَقُومُ أَدْنَىٰ مِن ثُلُثَيِ ٱلَّيْلِ وَنِصْفَهُۥ وَثُلُثَهُۥ وَطَآئِفَةٌ مِّنَ ٱلَّذِينَ مَعَكَ ۚ وَٱللَّهُ
يُقَدِّرُ ٱلَّيْلَ وَٱلنَّهَارَ ۚ عَلِمَ أَن لَّن تُحْصُوهُ فَتَابَ عَلَيْكُمْ ۖ فَٱقْرَءُوا۟ مَا تَيَسَّرَ مِنَ ٱلْقُرْءَانِ ۚ عَلِمَ أَن سَيَكُونُ
مِنكُم مَّرْضَىٰ ۙ وَءَاخَرُونَ يَضْرِبُونَ فِى ٱلْأَرْضِ يَبْتَغُونَ مِن فَضْلِ ٱللَّهِ ۙ وَءَاخَرُونَ يُقَـٰتِلُونَ فِى سَبِيلِ
ٱللَّهِ ۖ فَٱقْرَءُوا۟ مَا تَيَسَّرَ مِنْهُ ۚ وَأَقِيمُوا۟ ٱلصَّلَوٰةَ وَءَاتُوا۟ ٱلزَّكَوٰةَ وَأَقْرِضُوا۟ ٱللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا ۚ وَمَا تُقَدِّمُوا۟
لِأَنفُسِكُم مِّنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِندَ ٱللَّهِ هُوَ خَيْرًا وَأَعْظَمَ أَجْرًا ۚ وَٱسْتَغْفِرُوا۟ ٱللَّهَ ۖ إِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌۢ ﴿٢٠﴾ ﴾

« Həqiqətən, Rəbbin bilir ki, sən və səninlə olan insanların bir qismi *bəzən* gecənin üçdə ikisindən az, *bəzən* yarısını, *bəzən də* üçdə birini *ibadət üçün* durursunuz. Gecə və gündüzü Allah ölçüb müəyyənləşdirir. O, sizin bunları hesablamaqda çətinlik çəkəcəyinizi nəzərə alaraq, tövbələrinizi qəbul etdi. Elə isə *namaz qılarkən* Qurandan *sizə* asan gələni oxuyun! O bilir ki, bəziləriniz xəstə olacaq, digərləriniz Allahın mərhəmətindən *ruzi* əldə etmək məqsədilə müxtəlif yerlərə səfərə çıxacaq, bir qisminiz də Allah yolunda müharibələrdə iştirak edəcəklər. Buna görə *namaz qılarkən* Qurandan sizə asan olanı oxuyun! Namaz qılın, zəkatınızı ödəyin və Allaha gözəl bir borc verin. *Bu dünyada* qabaqcadan özünüzə hansı xeyirli əməlləri tədarük etsəniz, Allah yanında onun daha xeyirlisi ilə və daha böyük mükafatla əvəz olunduğunu görəcəksiniz. Elə isə Allahdan sizi əfv etməsini istəyin! Şübhəsiz ki, Allah Bağışlayandır, Rəhmlidir!»

(20-ci ayə)

Əbu Davud «Sünən» əsərində (1-ci cild, səh. 503) demişdir: «İbn Abbas (r.a) rəvayət edir ki, «əl-Muzzəmmil»

surəsinin əvvəlki ayələri nazil oduqdan sonra səhabələr Ramazan ayında olduğu kimi digər gecələri də ibadətdə keçirərdilər. Bir il keçdikdən sonra isə bu surənin son ayəsi nazil oldu.

Əhməd ibn Məhəmməd əl-Mərvəzidən başqa bu hədisin isnadında olan ravilərin hamısı Buxari və Muslimin istinad etdiyi ravilərdir. Əhməd ibn Məhəmmədə gəlincə, o da «siqa» ravidir.

Bu hədisi həmçinin ibn Cərir «Təfsir»ində (29-cu cild, səh. 124-125) və ibn Əbi Hatim «Təfsir»ində (ibn Kəsirin «Təfsir»ində (4-cü cild, səh. 436) qeyd olunduğu kimi) isnadla rəvayət etmişlər. İsnadında olan ravilər Buxari və Muslimin istinad etdiyi ravilərdir.

Əl-Muddəssir surəsi

Uca Allah buyurur:

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلۡمُدَّثِّرُ ١ قُمۡ فَأَنذِرۡ ٢ وَرَبَّكَ فَكَبِّرۡ ٣ وَثِيَابَكَ فَطَهِّرۡ ٤ وَٱلرُّجۡزَ فَٱهۡجُرۡ ٥ ﴾

«Ey *libasına* bürünüb örtünmüş *peyğəmbər*! Qalx və *insanları* xəbərdar et! Təkcə Rəbbini uca tut! Geyimini təmiz saxla! Pis şeyləri tərk et!»

(1-5-ci ayələr)

Buxari «Səhih» əsərində (10-cu cild, səh. 303) demişdir: «Yəyhə ibn Əbi Kəsir rəvayət edir ki, mən Əbu Sələmə ibn Abdurrəhmandan Quranda ilk nazil olmuş ayə barəsində soruşduqda o:

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلۡمُدَّثِّرُ ١ ﴾

«Ey *libasına* bürünüb örtünmüş *peyğəmbər*!» ayəsinin ilk nazil olmuş ayə olduğunu mənə xəbər verdi. Mən dedim: «Bəs deyirlər ilk nazil olmuş ayə

﴿ ٱقۡرَأۡ بِٱسۡمِ رَبِّكَ ٱلَّذِي خَلَقَ ١ ﴾

«Yaradan Rəbbinin adı ilə oxu!»[226] ayəsidir». Əbu Sələmə dedi: «Vaxtı ilə mən də Cabir ibn Abdullahdan (r.a) bu barədə soruşmuşdum. O mənə belə demişdi: «Mən sənə yalnız Peyğəmbərin ﷺ bizə danışdığı hədisi danışacağam. O ﷺ başına gələn hadisəni bizə danışıb dedi: «Hira dağının yanında olarkən kimsə məni çağırdı. Mən, sağıma və soluma, önümə və arxama baxdım, lakin heç kəsi görmədim. Sonra yuxarı baxdım və (dəhşətli[227]) bir şey gördüm. Mən dərhal evə getdim və Xədicəyə «Üstümü örtün! Üzərimə soyuq su səpin!» dedim. Onlar mənim dediklərimi yerinə yetirdikdən sonra bu ayələr nazil oldu:

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلۡمُدَّثِّرُ ١ قُمۡ فَأَنذِرۡ ٢ ﴾ الآيات

«Ey *libasına* bürünüb örtünmüş *peyğəmbər*! Qalx və *insanları* xəbərdar et!..»

Bu hədisi Buxari həmçinin (1-ci cild, səh. 31; 10-cu cild, səh. 305, 306, 351), Muslim «Səhih» əsərində (2-ci cild, səh. 206-208), Tirmizi «Sünən» əsərində (4-cü cild, səh. 208), Əhməd «Müsnəd» əsərində (3-cü cild, səh. 377, 392), Abdurrəzaq «Müsənnəf» əsərində (5-ci cild, səh. 324), Təyalisi «Müsnəd» əsərində (2-ci cild, səh. 7), ibn Cərir «Tarix» əsərində (2-ci cild, səh. 208-209) və «Təfsir»ində (29-cu cild, səh. 143), Hakim «Mustədrək» əsərində (2-ci cild, səh. 251) və Beyhəqi «Dəlailun-Nübuvvə» əsərində (1-ci cild, səh. 410-411) rəvayət etmişlər.

---

[226] [«əl-Ələq» surəsi, 1.]

[227] [Burada Peyğəmbər ﷺ Cəbraili عليه السلام öz qiyafəsində, qanadları ilə üfüqün qarşısını tutduğunu görmüş və dəhşətə gəlmişdir. Əlavə məlumat üçün bax: «ən-Nəcm» surəsi, 7 və «ət-Təkvir» surəsi, 23 - cü ayələrin təfsiri.]

Hakim bu hədisin Buxari və Muslimin şərtlərinə uyğun olduğunu demiş və onların bu hədisi: «Peyğəmbər ﷺ vəhy nazil olduğu müddətdə baş verən hadisə barədə danışırdı» ləfzilə rəvayət etmədiklərini qeyd etmişdir. Lakin mən, xatırlatmaq istəyirəm ki, artıq Buxari «Səhih» əsərində (1-ci cild, səh. 31; 10-ci cild, səh. 305, 306, 350) və Muslim «Səhih» əsərində (2-ci cild, səh. 205-206) bu hədisi rəvayət etmişlər.

<u>QEYD</u> : İbn Kəsir «Təfsirində» (4-ci cild, səh. 440) bu məsələni belə izah etmişdir: «İslam alimlərinin böyük əksəriyyəti Cabir ibn Abdullahdan (r.a) rəvayət olunan «əl-Muddəssir» surəsində olan ayənin ilk nazil olmuş ayə olduğu rəyə müxalifdirlər. Onlar «əl-Ələq» surəsinin əvvəlki ayəsini ilk nazil olmuş ayə hesab edirlər».

Sonra o, Buxari və Muslimin «Səhih» əsərlərindəki rəvayəti nəql etmiş və demişdir: «Muslim demişdir: «Cabir ibn Abdullah (r.a) rəvayət edir ki, Peyğəmbər ﷺ ona vəhy nazil olduğu müddətdə baş verən hadisə barədə bizə xəbər verib dedi: «Mən, yolda getdiyim vaxt göydən səs eşitdim. Başımı qaldırıb səmaya baxdıqda Hira dağında yanıma gələn mələyin göylə-yer arasında yerləşdirilmiş kürsü üzərində əyləşdiyini gördüm və qorxudan üzüqoylu yerə yıxıldım. Sonra dərhal əhli-əyalımın yanına getdim və: «Üstümü örtün! Üstümü örtün!» dedim. Uca Allah da bu ayələri nazil etdi:

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلۡمُدَّثِّرُ ١ ﴾ إلى قوله ﴿ وَٱلرُّجۡزَ فَٱهۡجُرۡ ٥ ﴾

«Ey *libasına* bürünüb örtünmüş *peyğəmbər*!» ayəsindən **«Pis şeyləri tərk et!»** ayəsinə qədər.[228]

[228] [«əl-Muddəsir» surəsi, 1-5.]

Əbu Sələmə «pis şeylərin» bütlər olduğunu izah etmişdir. Sonra vəhyin nazil olması davam etdi. Bu, Buxarinin rəvayət etdiyi ləfz kimidir və buradakı: «Hira dağında yanıma gələn mələyin…» ləfzi sübutdur ki, o mələk, yəni Cəbrail ﷺ bu hadisədən əvvəl də artıq ona ayələr nazil etmişdir:

﴿ ٱقْرَأْ بِٱسْمِ رَبِّكَ ٱلَّذِى خَلَقَ ﴿١﴾ خَلَقَ ٱلْإِنسَـٰنَ مِنْ عَلَقٍ ﴿٢﴾ ٱقْرَأْ وَرَبُّكَ ٱلْأَكْرَمُ ﴿٣﴾ ٱلَّذِى عَلَّمَ بِٱلْقَلَمِ ﴿٤﴾ عَلَّمَ ٱلْإِنسَـٰنَ مَا لَمْ يَعْلَمْ ﴿٥﴾ ﴾

«Yaradan Rəbbinin adı ilə oxu! O, insanı qan laxtasından yaratdı. Oxu! Sənin Rəbbin *müqayisəsiz* səxavətə malikdir. O, qələmlə *yazmağı* öyrətdi. İnsana bilmədiklərini öyrətdi».[229]

Bu ayələr nazil olduqdan sonra bir müddət vəhyin nazil olması dayandı, sonra yenə nazil olmağa başladı. Bütün bunları da cəm edib demək olar ki, vəhyin nazil olmasının dayanmasından bir müddət sonra ilk nazil olan ayə «əl-Muddəssir» surəsinin ayələridir».

İbn Həcər də «Fəthul-Bari» əsərində (1-ci cild, səh. 31; 10-cu cild, səh. 304-305) buna bənzər bir izah qeyd etmişdir.

Uca Allah buyurur:

﴿ ذَرْنِى وَمَنْ خَلَقْتُ وَحِيدًا ﴿١١﴾ وَجَعَلْتُ لَهُۥ مَالًا مَّمْدُودًا ﴿١٢﴾ وَبَنِينَ شُهُودًا ﴿١٣﴾ ﴾ الآيات

«Məni təkbaşına yaratdığım kimsə ilə tək burax, Mən ona bolluca var-dövlət bağışladım, qayğısına qalan oğullar *verdim...*»

(11,12,13 və sonrakı ayələr)

İbn Kəsir «Bidayə vən-Nihayə» əsərində (3-cü cild, səh. 60) demişdir: «İbn Abbas (r.a) rəvayət edir ki, Vəlid ibn əl-

[229] [«əl-Ələq» surəsi, 1-5.]

Müğirə Peyğəmbərin ﷺ yanına gəlib onun oxuduğu Quranı dinlədi və sanki ona olan sərt münasibəti yumşaldı. Bu xəbər gedib Əbu Cəhlə çatdıqda o, Vəlidin yanına gəlib dedi: «Ey əmi! Qövmün pul toplayıb sənə vermək istəyir». Vəlid: «Nə üçün?» deyə soruşduqda o dedi: «Çünki sən Məhəmmədin dəvətini qəbul edib dədə-babalarının dinindən dönmüsən». O dedi: «Qüreyş qəbiləsi mənim var-dövlətimin hamısından çox olduğunu yaxşı bilir». Əbu Cəhl dedi: «Elə isə bir söz de, qövmün də bilsin ki, sən onun dəvətini inkar edirsən!» O dedi: «Mən nə deyim! Allaha and olsun ki, şer və onun vəznlərini, qəsidələri və cinlərə məxsus şerləri məndən yaxşı biləniniz yoxdur! Allaha and olsun ki, onun dedikləri bunlardan heç birinə bənzəmir! Allaha and olsun ki, onun dediyi sözlər çox şirin, məlahətli, cazibədar və əvvəlindən axırına qədər səmərəli və bərəkətli olan sözlərdir. Bu sözlər (yaradılmışlar tərəfindən) deyilənlərin hamısını üstələyir və onları puç edir. Onu isə heç nə üstələmir». Əbu Cəhl dedi: «Onun dəvətini inkar etməyincə qövmün səndən razı qalmayacaq!» O dedi: «Dayan, bir az fikirləşim!». O, bir az fikirləşib dedi: «Həqiqətən, bu, bir sehrdir! O bununla hamını ovsunlayır!» Uca Allah da bu ayələri nazil etdi:

﴿ ذَرۡنِي وَمَنۡ خَلَقۡتُ وَحِيدٗا ١١ وَجَعَلۡتُ لَهُۥ مَالٗا مَّمۡدُودٗا ١٢ وَبَنِينَ شُهُودٗا ١٣ ﴾ الآيات

«Məni təkbaşına yaratdığım kimsə ilə tək burax, Mən ona bolluca var-dövlət bağışladım, qayğısına qalan oğullar *verdim...*»[230] Beyhəqi bu hədisi Hakimdən[231] «mürsəl» isnadla nəql etmişdir».

---

[230] [«əl-Muddəssir» surəsini 11-ci ayədən 56-cı ayəyə qədər oxu!]

[231] Hakim bu hədisi, Buxarinin şərtinə görə səhih olduğunu «Mustədrək» əsərində (2-ci cild, səh. 507) qeyd etmiş, Zəhəbi də bunu təsdiqləmişdir. Beyhəqi bu hədisi həmçinin «Dəlailun-Nübuvvə» əsərində (1-ci cild, səh. 556) rəvayət etmişdir.

Əl-Qiyamə surəsi

Uca Allah buyurur:

﴿لَا تُحَرِّكْ بِهِۦ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِۦٓ ﴿١٦﴾ إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُۥ وَقُرْءَانَهُۥ ﴿١٧﴾﴾

«*Cəbrail sənə Quranı nazil etdikdə* onu tələm-tələsik yadda saxlamaq üçün dilini tərpətmə! Şübhəsiz ki, *sənin qəlbində* onun qərar tutması və *dilinlə* onun oxunması Bizə aiddir».

(16-17-ci ayələr)

Buxari «Səhih» əsərində (1-ci cild, səh. 32) demişdir: «Səid ibn Cubeyr rəvayət edir ki, ibn Abbas (r.a) bu ayə barəsində belə demişdir: «Allahın elçisi ﷺ ona nazil olan ayələri əzbərləmək üçün (və ya ayə nazil olduğu zaman üzərinə düşən məşəqqətdən tez qurtarmaq üçün bu ayələri) dodaqlarını tərpədərək tələmtələsik oxuyardı. Mən də onun dodaqlarının necə tərpətməsini sizə göstərirəm. Eynilə Səid ibn Cubeyr də öz tələbələrinə:

«Mən də ibn Abbasın (r.a) dodaqlarının necə tərpəndiyini gördüyüm kimi dodaqlarımı tərpədəcəyəm!»- deyib dodaqlarını tərpətdi.

Peyğəmbər ﷺ Quranı tələmtələsik oxuduğu üçün Uca Allah bu ayələri nazil etdi:

﴿لَا تُحَرِّكْ بِهِۦ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِۦٓ ﴿١٦﴾ إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُۥ وَقُرْءَانَهُۥ ﴿١٧﴾﴾

«*Cəbrail sənə Quranı nazil etdikdə* onu tələm-tələsik yadda saxlamaq üçün dilini tərpətmə! Şübhəsiz ki, *sənin qəlbində* onun qərar tutması və *dilinlə* onun oxunması Bizə aiddir». Yəni, Quranı sənin qəlbində cəm edəcəyik və sən də onu oxuyacaqsan. Biz onu oxuduğumuz zaman diqqətli ol, onu dinlə və sus! Həqiqətən, onu sənin dilində oxut-

maq Bizə aiddir. Bu hadisədən sonra Cəbrail عليه السلام hər dəfə Allahın elçisinə ﷺ ayələr nazil etdikdə o, bu ayələri yalnız dinləyərdi. Cəbrail عليه السلام çıxıb getdikdən sonra isə Allahın elçisi ﷺ bu ayələri eşitdiyi kimi oxuyardı».

Bu hədisi həmçinin Muslim «Səhih» əsərində (4-cü cild, səh. 165-166), Tirmizi «Sünən» əsərində (4-cü cild, səh. 209), Nəsai «Sünən» əsərində (2-ci cild, səh. 115), Əhməd «Müsnəd» əsərində (1-ci cild, səh. 343), Təyalisi «Müsnəd» əsərində (2-ci cild, səh. 25), ibn Sə'd «Təbəqat» əsərində (1-ci cild, səh. 132), ibn Cərir «Təfsir»ində (29-cu cild, səh. 187), Humeydi «Müsnəd» əsərində (1-ci cild, səh. 242) və ibn Əbu Hatim (ibn Kəsirin «Təfsir»ində (4-cü cild səh. 449) qeyd olunduğu kimi) rəvayət etmişlər.

Uca Allah buyurur:

﴿ أَوْلَىٰ لَكَ فَأَوْلَىٰ ﴿٣٤﴾ ثُمَّ أَوْلَىٰ لَكَ فَأَوْلَىٰ ﴿٣٥﴾ ﴾

«Vay sənin halına, vay! Yenə də vay sənin halına, vay!»

(34-35-ci ayələr)

Nəsai «Sünən» əsərində (ibn Kəsirin «Təfsir»ində (4-cü cild, səh. 452) qeyd olunduğu kimi) demişdir: «Səid ibn Cubeyr rəvayət edir ki, mən ibn Abbasdan (r.a) bu iki ayə

﴿ أَوْلَىٰ لَكَ فَأَوْلَىٰ ﴿٣٤﴾ ثُمَّ أَوْلَىٰ لَكَ فَأَوْلَىٰ ﴿٣٥﴾ ﴾

«Vay sənin halına, vay! Yenə də vay sənin halına, vay!» barəsində soruşdum. O dedi: «Bu ifadələri Allahın elçisi ﷺ Əbu Cəhlə dedi və bu ayələr nazil oldu».

Bu hədisin ravilərinin hamısı Buxari və Muslimin istinad etdiyi ravilərdir.

Hədisi həmçinin ibn Cərir «Təfsir»ində (29-cu cild, səh. 200) rəvayət etmişdir.

Ən-Naziat surəsi

Uca Allah buyurur:

﴿ يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلسَّاعَةِ أَيَّانَ مُرْسَىٰهَا (٤٢) فِيمَ أَنتَ مِن ذِكْرَىٰهَآ (٤٣) إِلَىٰ رَبِّكَ مُنتَهَىٰهَآ (٤٤) إِنَّمَآ أَنتَ مُنذِرُ مَن يَخْشَىٰهَا (٤٥) ﴾

«Səndən o Saat barəsində: “O nə vaxt qopacaq?” – *deyə* soruşurlar. Sən onu haradan biləsən axı?! Onu kamil bilmək sənin Rəbbinə aiddir. Sən yalnız ondan qorxanı xəbərdar edənsən».

(42 - 45-ci aylər)

İbn Cərir «Təfsir»ində (30-cu cild, səh. 49) demişdir: «Aişə (r.a) rəvayət edir ki, Peyğəmbərə ﷺ qiyamət barəsində o qədər sual verdilər ki, Uca Allah bu ayələri nazil etdi:

﴿ فِيمَ أَنتَ مِن ذِكْرَىٰهَآ (٤٣) إِلَىٰ رَبِّكَ مُنتَهَىٰهَآ (٤٤) ﴾ الآيات

«Sən onu haradan biləsən axı?! Onu kamil bilmək sənin Rəbbinə aiddir...»

Bu hədisi həmçinin Hakim «Mustədrək» əsərində (1-ci cild, səh. 5; 2-ci cild, səh. 513), Əbu Nueym «Hilyə» əsərində (7-ci cild, səh. 314) və Xətib əl-Bəğdadi «Tarix» əsərində (11-ci cild, səh. 321) rəvayət etmişlər. Hakim bu hədisin isnadının Buxari və Muslimin şərtlərinə görə «səhih» olduğunu qeyd etmiş, Zəhəbi də bunu təsdiqləmişdir. Bu hədisi həmçinin ibn Əbi Hatim «İləl» əsərində nəql etdikdən sonra demişdir: «Bu hədisi mənə Əbu Zur'a rəvayət etmiş və demişdir: «Bu, «səhih, mürsəl» hədisdir».

Lakin qeyd etmək istəyirəm ki, bu «illə» (yəni «mürsəl» olması) hədisin mötəbər olmasına heç bir xələl gətirmir. Çünki Abdullah ibn əz-Zubeyr və Yaqub ibn İbrahim bu hə-

disi «məvsul» isnadla rəvayət etmişlər. Həmçinin bu hədisin isnadının mötəbər olduğuna dair başqa bir hədis də mövcuddur.

İbn Cərir «Təfsir»ində demişdir: «Tariq ibn Şihab belə deyir: «Peyğəmbərə ﷺ qiyamət barəsində o qədər sual verdilər ki, bu ayələr nazil oldu:

﴿ يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلسَّاعَةِ أَيَّانَ مُرْسَىٰهَا ﴿٤٢﴾ ﴾ إلى قوله ﴿ إِنَّمَآ أَنتَ مُنذِرُ مَن يَخْشَىٰهَا ﴿٤٥﴾ ﴾

«Səndən o Saat barəsində: “O nə vaxt qopacaq?” – *deyə* soruşurlar. Sən onu haradan biləsən axı?! Onu kamil bilmək sənin Rəbbinə aiddir. Sən yalnız ondan qorxanı xəbərdar edənsən».

Heysəmi «Məvariduz-Zəman» əsərində (7-ci cild, səh. 13) bu hədisi qeyd etdikdən sonra demişdir: «Bu hədisi Bəzzar rəvayət edib və isnadında olan ravilərin hamısı Buxari və Muslimin istinad etdiyi ravilərdəndir».

İbn Kəsir «Təfsir»ində (2-ci cild, səh. 273) bu hədisin isnadının «ceyyid» olduğunu qeyd etmişdir.

Əbəsə surəsi

Uca Allah buyurur:

﴿ عَبَسَ وَتَوَلَّىٰٓ ﴿١﴾ ﴾ الآيات

«O qaşqabağını sallayıb üzünü *yana* çevirdi».
(1-ci və sonrakı ayələr)

Tirmizi «Sünən» əsərində (4-cü cild, səh. 209) demişdir: «Aişə (r.a) rəvayət edir ki,

﴿ عَبَسَ وَتَوَلَّىٰٓ ﴿١﴾ ﴾ الآيات

«O qaşqabağını sallayıb üzünü *yana* çevirdi». (ayəsi və bundan sonrakı ayələr) kor olmuş ibn Ümmi Məktum (r.a) barəsində nazil olmuşdur. O, Peyğəmbərin ﷺ yanına gəldi və dedi: «Ey Allahın elçisi! Məni haqq yoluna istiqamətləndir». Müşriklərin başçılarından biri Peyğəmbərin ﷺ yanında olduğundan o, ibn Ümmi Məktumdan (r.a) üz çevirdi və müşriklərin başçısına tərəf döndü. O: «Məgər mənim dediyimdə bir anlaşılmazlıq var?»- dedi və bu ayələr nazil oldu».

Bu hədis «həsən, ğərib»dir.

Bu hədisi həmçinin ibn Hibban «Səhih» əsərində («Məvariduz-Zaman» əsərində (səh. 438) qeyd olunduğu kimi), ibn Cərir «Təfsir»ində (30-cu cild, səh. 50) və Hakim «Mustədrək» əsərində (2-ci cild, səh. 514) rəvayət etmişlər. Hakim bu hədisin Buxari və Muslimin şərtlərinə görə «səhih» olduğunu demişdir. Lakin Zəhəbi bunun «mürsəl» olduğunu qeyd etmişdir. İraqi tədqiq etdiyi «İhya» əsərinin (4-cü cild, səh. 244) demişdir: «Bu hədisin isnadında olan ravilərin hamısı Buxari və Muslimin istinad etdiyi ravilərdir».

Bu hədisin mötəbər sayılması üçün başqa bir hədisi də qeyd etmək olar. Şəvkani «Fəthul-Qadir» əsərində (5-ci cild, səh. 386) demişdir: «Ənəs ibn Malik (r.a) rəvayət edir ki, ibn Ümmi Məktum (r.a) Peyğəmbərin ﷺ yanına gələndə o, Ubey ibn Xələf ilə söhbət edirdi. Peyğəmbər ﷺ ibn Ümmi Məktumu (r.a) görəndə ondan üz çevirdi. Uca Allah da bu ayələri nazil etdi:

﴿ عَبَسَ وَتَوَلَّىٰٓ ١ أَن جَآءَهُ ٱلۡأَعۡمَىٰ ٢ ﴾ الآيات

«O qaşqabağını sallayıb üzünü *yana* çevirdi. Yanına bir korun gəlməsinə görə...». Bu ayələr nazil olduqdan Peyğəmbər ﷺ ona ehtiram göstərirdi.

Bu hədisin isnadı ibn Kəsirin «Təfsir»ində (4-cü cild, səh. 470) qeyd olunmuşdur. Məhəmməd ibn Məhdidən başqa bu isnadda olan ravilərin hamısı Buxari və Muslimin istinad etdiyi ravilərdir. Lakin bunun isnada heç bir təsiri yoxdur. Çünki o bu hədisi Abdurrəzaqdan rəvayət etmişdir. O da bu hədisi «Müsənnəf» əsərində «səhih» isnadla rəvayət etmişdir..

Əl-Mutaffifin surəsi

Uca Allah buyurur:

﴿ وَيۡلٞ لِّلۡمُطَفِّفِينَ ١ ٱلَّذِينَ إِذَا ٱكۡتَالُواْ عَلَى ٱلنَّاسِ يَسۡتَوۡفُونَ ٢ وَإِذَا كَالُوهُمۡ أَو وَّزَنُوهُمۡ يُخۡسِرُونَ
٣ أَلَا يَظُنُّ أُوْلَٰٓئِكَ أَنَّهُم مَّبۡعُوثُونَ ٤ لِيَوۡمٍ عَظِيمٖ ٥ يَوۡمَ يَقُومُ ٱلنَّاسُ لِرَبِّ ٱلۡعَٰلَمِينَ ٦ ﴾

«Çəkidə və ölçüdə aldadanların vay halına! O kəslərin ki, camaatdan *bir şey* aldıqda *onu* tam almaq istəyərlər, onlar üçün *bir şey* ölçdükdə və ya çəkdikdə *onu* ziyana salarlar. Onlar dirildiləcəklərini fikirləşmirlərmi? *Həm də* əzəmətli bir gündə. O gündə ki, insanlar aləmlərin Rəbbinin qarşısında dayanacaqlar».

(1-6-cı ayələr)

İbn Macə «Sünən» əsərində (2223-cü hədis) demişdir: «İbn Abbas (r.a) rəvayət edir ki, Peyğəmbər ﷺ Mədinə şəhərinə gəldiyi zaman oranın əhalisi (bir çoxları) çəkidə və ölçüdə aldadan ən nanəcib insanlar idi. Uca Allah da bu ayələri nazil etdi:

﴿ وَيۡلٞ لِّلۡمُطَفِّفِينَ ١ ﴾ الآيات

«Çəkidə və ölçüdə aldadanların vay halına!...» bundan sonra onlar çəkidə aldatmadılar.

Bu hədisi həmçinin Nəsai «Sünən» əsərində (İbn Kəsirin «Təfsir»ində (4-cü cild, səh. 483) qeyd olunduğu kimi), ibn Hibban «Səhih» əsərində (Heysəminin «Məvariduz-Zaman» əsərində (səh. 438) qeyd olunduğu kimi), ibn Cərir «Təfsir»ində (29-cu cild, səh. 91) və Hakim «Mustədrək» əsərində (2-ci cild, səh. 33) rəvayət etmişlər. Hakim bu hədisin isnadının «səhih» olduğunu qeyd etmiş, Zəhəbi də bunu təsdiqləmişdir. Bütün bu rəvayətlər bir-birini qüvvətləndirir və hədisin sabit olduğunu sübut edir. Daha doğrusunu isə Allah bilir!

Əd-Duha surəsi

Uca Allah buyurur:

﴿ وَالضُّحَىٰ ﴿١﴾ وَاللَّيْلِ إِذَا سَجَىٰ ﴿٢﴾ مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَمَا قَلَىٰ ﴿٣﴾ ﴾

«And olsun səhərə! And olsun sakitləşən gecəyə! Rəbbin nə səni tərk etmişdi, nə də *sənə* acığı tutmuşdu».

(1 - 3-cü ayələr)

Buxari «Səhih» əsərində (10-cu cild, səh. 339) demişdir: «Cündəb ibn Süfyan əl-Bəcəli (r.a) rəvayət edir ki, Peyğəmbər ﷺ iki-üç gün xəstə yatdı. Bu vaxt bir qadın gəlib Peyğəmbərə ﷺ belə dedi: «Deyəsən şeytanın səni tərk edib! İki-üç gecədir ki, mən onun sənə yaxınlaşdığını (vəhy nazil etdiyini) görmürəm?» Bu vaxt Uca Allah bu ayələri nazil etdi:

﴿ وَالضُّحَىٰ ﴿١﴾ وَاللَّيْلِ إِذَا سَجَىٰ ﴿٢﴾ مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَمَا قَلَىٰ ﴿٣﴾ ﴾

«And olsun səhərə! And olsun sakitləşən gecəyə! Rəbbin nə səni tərk etmişdi, nə də *sənə* acığı tutmuşdu».

Bu hədisi Buxari həmçinin «Fədailul-Quran» fəslində (10-ci cild, səh. 382), «Namaz» fəslində (3-cü cild, səh.

250), Muslim «Səhih» əsərində (12-ci cild, səh. 156), Tirmizi «Sünən» əsərində (4-cü cild, səh. 214), Əhməd «Müsnəd» əsərində (4-cü cild, səh. 311-312), Təyalisi «Müsnəd» əsərində (2-ci cild, səh. 25), İbn Cərir «Təfsir»ində (30-cu cild, səh. 231), Humeydi «Müsnəd» əsərində (2-ci cild, səh. 342) və Xətib əl-Bağdadi «Muvəddih Əvhamil-Cəmi vət-Təfriq» əsərində (2-ci cild, səh. 22) rəvayət etmişlər.

Tirmizi bu hədisin «həsən-səhih» olduğunu qeyd etmişdir.

Uca Allah buyurur:

﴿ وَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضَىٰٓ ﴿٥﴾ ﴾

«Şübhəsiz ki, Rəbbin sənə *nemət* bəxş edəcək, sən də razı qalacaqsan».

(5-ci ayə)

İbn Kəsir «Təfsir»ində (4-cü cild, səh. 522) Abdullah ibn Abbasın (r.a) rəvayət etdiyi hədisin isnadını qeyd etdikdən sonra demişdir: «Müsəlman ümmətinə nəsib olacaq xəzinələr (bol-bol nemətlər) Peyğəmbərə ﷺ göstərildi və o, çox sevindi. Uca Allah da bu ayəni nazil etdi:

﴿ وَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضَىٰٓ ﴿٥﴾ ﴾

«Şübhəsiz ki, Rəbbin sənə *nemət* bəxş edəcək, sən də razı qalacaqsan».

Rəbbi ona Cənnətdə bir milyon qəsr[232] bəxş etmişdir ki, onların hər birində ona layiq zövcələr və xidmətçilər mövcuddur».

---

[232] [Hədisin «milyon qəsr» ləfzilə ibn Kəsirin «Təfsir»ində qeyd olunduğu bizə məlumdur. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, bir çox hədis kitablarında əksinə, bu hədis «min qəsr» ləfzilə varid olub. Bunu da Təbəri «Təfsir»idə, 30/232; Hakim «Mustədrək» əsərində, 2/573; Heysəmi «Məvariduz-Zəman» əsərində, 7/138; ibn Əbi Şeybə «Müsənnəf» əsərində, 7/31; Təbərani «Mucəmul-Kəbir» əsərində 1/180 və «Mucəmul-Əvsət» əsərində 10/277 rəvayət etmişlər.]

İbn Cərir və ibn Əbi Hatimin rəvayət etdikləri bu hədisin isnadı «məvquf»dur, lakin buna baxmayaraq o «səhih»dir.

İbn Kəsir deyir ki, ibn Cəririn rəvayət etdiyi hədisin isnadlarından birində Amr ibn Hişam əl-Beyruti «daif» ravidir. Digər isnadda olan Rəvvad ibn əl-Cərrah isə «müxtəlit» ravidir.

Hakim bu hədisi «Mustədrək» əsərində (2-ci cild, səh. 526) qeyd etmiş və səhih olduğunu bildirmişdir. Lakin Zəhəbi onu qınamış və demişdir: «Asim ibn Rəvvadın atasından rəvayət etdiyi hədis, Rəvvadın «daif» olduğuna görə hədis mötəbər hesab olunmur. Bu hədisi həmçinin Təbərani «Mucəmul-Kəbir» və «Mucəmul-Əvsət» əsərlərində rəvayət etmişdir. Lakin bu isnadlardan birindəki Müaviyə ibn Əbil-Abbasın kim olduğu mənə bəlli deyildir. Digər isnad isə (yəni «Mucəmul-Kəbir»dəki isnad) «həsən»dir. Lakin bu hədisdə aşağıdakı ayə nazil olmuşdur:

﴿ وَلَلْآخِرَةُ خَيْرٌ لَّكَ مِنَ ٱلْأُولَىٰ ﴿٤﴾ ﴾

«Həqiqətən, Axirət sənə dünya həyatından daha xeyirlidir»[233]

Bu hədisi həmçinin Əbu Nueym «Hilyə» əsərində (3-cü cild, səh. 212) rəvayət etmişdir.

Əl-Ələq surəsi

Uca Allah buyurur:

﴿ كَلَّآ إِنَّ ٱلْإِنسَٰنَ لَيَطْغَىٰٓ ﴿٦﴾ أَن رَّءَاهُ ٱسْتَغْنَىٰٓ ﴿٧﴾ إِنَّ إِلَىٰ رَبِّكَ ٱلرُّجْعَىٰٓ ﴿٨﴾ أَرَءَيْتَ ٱلَّذِى يَنْهَىٰ ﴿٩﴾
عَبْدًا إِذَا صَلَّىٰٓ ﴿١٠﴾ أَرَءَيْتَ إِن كَانَ عَلَى ٱلْهُدَىٰٓ ﴿١١﴾ أَوْ أَمَرَ بِٱلتَّقْوَىٰٓ ﴿١٢﴾ أَرَءَيْتَ إِن كَذَّبَ وَتَوَلَّىٰٓ ﴿١٣﴾ أَلَمْ

[233] [«əd-Duha» surəsi, 4.]

يَعْلَم بِأَنَّ ٱللَّهَ يَرَىٰ ﴿١٤﴾ كَلَّا لَئِن لَّمْ يَنتَهِ لَنَسْفَعًۢا بِٱلنَّاصِيَةِ ﴿١٥﴾ نَاصِيَةٍ كَٰذِبَةٍ خَاطِئَةٍ ﴿١٦﴾ فَلْيَدْعُ نَادِيَهُۥ
﴿١٧﴾ سَنَدْعُ ٱلزَّبَانِيَةَ ﴿١٨﴾ كَلَّا لَا تُطِعْهُ وَٱسْجُدْ وَٱقْتَرِب ۩ ﴿١٩﴾ ﴾

«Xeyr! İnsan, doğrudan da, həddini aşır, özünün ehtiyacsız olduğunu zənn etdiyinə görə. Axı son dönüşün - Rəbbinədir! Gördünmü o kəsi ki, mane olur bir bəndəyə namaz qıldığı zaman? Söylə görək, əgər o *bəndə* doğru yoldadırsa, yaxud *Allahdan* qorxmağı əmr edirsə, *onda necə olsun*? Söylə görək, əgər *o kafir haqqı* yalan sayıb üz döndəribsə, *onda necə olsun*? Məgər o bilmir ki, Allah görür? Xeyr! Əgər son qoymasa, *Biz onun* kəkilindən tutacağıq – yalançı, günahkar kəkilindən. Qoy o öz yığnağını çağırsın. Biz də əzab mələklərini çağıracağıq. Xeyr, sən ona qulaq asma! Səcdə qıl və *Allaha* yaxınlaş!»

(6-cı ayədən 19-cu ayəyə qədər)

Muslim «Səhih» əsərində (17-ci cild, səh. 139) demişdir: «Əbu Hüreyrə (r.a) rəvayət edir ki, Əbu Cəhl ərəblərə belə dedi: «Məhəmməd sizin yanınızda üzünü torpağa sürtürmü?» Onlar: «Bəli»- deyə cavab verdikdə o dedi: «And olsun Lat və Uzzaya, əgər mən onun belə etdiyini görsəm, boynundan basıb üz-gözünü torpağa bulaşdıracağam!» Peyğəmbər ﷺ gəlib namaz qılmağa başladı və Əbu Cəhl dediklərini doğrultmaq üçün ona tərəf yaxınlaşdı. Lakin hər dəfə onun üzərinə hücum etdikdə əlləri ilə özünü müdafiə edərək arxaya çəkilirdi. Ondan: «Sənə nə olub?»- deyə soruşduqda o dedi: «Onunla mənim aramda çox vahiməli, atəşli bir xəndək və (Mələklərin qanadlarına oxşar) qanadlar var idi».

Peyğəmbər ﷺ dedi: «Əgər mənə yaxınlaşsaydı, mələklər onu didib parça-parça edərdilər!» Uca Allah da bu ayələri nazil etdi:

﴿ كَلَّآ إِنَّ ٱلۡإِنسَٰنَ لَيَطۡغَىٰٓ ٦ ﴾ إلى آخر السورة

«Xeyr! İnsan, doğrudan da, həddini aşır…» ayəsindən surənin sonuna qədər.

İbn Kəsir «Təfsir»ində (4-cü cild, səh. 529) deyir ki, bu hədisi Əhməd ibn Hənbəl, Muslim, Nəsai və ibn Əbi Hatim rəvayət etmişlər.

Bu hədisi həmçinin İbn Cərir «Təfsir»ində (30-cu cild, səh. 256) və Beyhəqi «Dəlailu-n-Nubuvvə» əsərində (1-ci cild, səh. 438) rəvayət etmişlər.

İbn Cərir «Təfsir»ində (30-cu cild, səh. 256) demişdir: «İbn Abbas (r.a) rəvayət edir ki, Əbu Cəhl ərəblərə belə dedi: «Əgər görsəm ki, Məhəmməd Kəbənin yanında namaz qılır, mən onun başını tapdalayacağam!»

Peyğəmbər ﷺ dedi: «Əgər o, mənə pislik etməyə cəhd göstərsəydi mələklər onu əyani surətdə (göz görə-görə) məhv edərdilər!»

Tirmizi «Sünən» əsərində (4-cü cild, səh. 216) demişdir: «İbn Abbas (r.a) rəvayət edir ki, Peyğəmbər ﷺ namaz qılarkən Əbu Cəhl gəlib ona belə dedi: «Məgər mən bunu sənə qadağan etməmişdim?»

Peyğəmbər ﷺ onun dediyinə məhəl qoymayıb getdi. O, Peyğəmbərin ﷺ arxasınca donquldanaraq dedi: «Sən yaxşı bilirsən ki, mənim nə qədər tərəfdarım var». Uca Allah bu ayələri nazil etdi:

﴿ فَلۡيَدۡعُ نَادِيَهُۥ ١٧ سَنَدۡعُ ٱلزَّبَانِيَةَ ١٨ ﴾

«Qoy o öz yığnağını çağırsın. Biz də əzab mələklərini çağıracağıq».

İbn Abbas (r.a) belə deyir: «Allaha and olsun ki, o tərəfdarlarını çağırsaydı Cəhənnəm gözətçiləri onu məhv edərdilər».

Bu hədis «həsən, ğərib, səhih»dir.

Əl-Kəusər surəsi

Uca Allah buyurur:

﴿إِنَّ شَانِئَكَ هُوَ ٱلۡأَبۡتَرُ ۝٣﴾

«Doğrusu, sənə ədavət bəsləyənin özü sonsuzdur». (3-cü ayə)

İbn Kəsir «Təfsir»ində (4-cü cild, səh. 560) demişdir: «Bəzzar demişdir: «İbn Abbas (r.a) rəvayət edir ki, Kə'b ibn əl-Əşrəf Məkkəyə gəldikdə Qüreyşlilər ona belə dedi: «Sən, camaat arasında çox tanınmış şəxsiyyətsən! Qövmündən ayrılıb özünü bizdən də artıq sayan bu sənbur[234] (Peyğəmbər ﷺ) barəsində nə deyə bilərsən? Halbuki biz ziyarətgahda qulluq edir, oranı ziyarət etməyə gələnləri su ilə təmin edir və onlara digər xidmətlər göstəririk». O dedi: «Siz ondan da artıq xeyirxahsınız!» Uca Allah bu ayəni nazil etdi:

﴿إِنَّ شَانِئَكَ هُوَ ٱلۡأَبۡتَرُ ۝٣﴾

«Doğrusu, sənə ədavət bəsləyənin özü sonsuzdur».[235]

Bu hədisin isnadı «səhih»dir. Hədisi həmçinin İbn Cərir «Təfsir»ində (3-cü cild, səh. 330) rəvayət etmişdir. Lakin o rəvayətdə deyilir ki, bu ayə nazil olduqdan sonra başqa ayələr də nazil oldu. Bu ayələrdə Uca Allah buyurur:

﴿أَلَمۡ تَرَ إِلَى ٱلَّذِينَ أُوتُواْ نَصِيبًا مِّنَ ٱلۡكِتَٰبِ يُؤۡمِنُونَ بِٱلۡجِبۡتِ وَٱلطَّٰغُوتِ﴾

إلى قوله ﴿أُوْلَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ لَعَنَهُمُ ٱللَّهُۖ وَمَن يَلۡعَنِ ٱللَّهُ فَلَن تَجِدَ لَهُۥ نَصِيرًا ۝٥٢﴾

«Kitabdan pay verilmiş kəsləri görmədinmi? Özləri cibtə və tağuta inanmaqla yanaşı *hələ bir* kafirlər üçün

[234] Sənbur - sonsuz, zəif, zəlil və yardımçısı olmayana deyilir. («Qamus», 2/73.)
[235] [«əl-Kovsər» surəsi, 3.]

də: “Bunlar möminlərdən daha doğru yoldadırlar”- deyirlər. Onlar Allahın lənətlədiyi kəslərdir. Allah kimi lənətləyərsə, ona heç bir yardımçı tapmazsan»[236] ayəsinə qədər**».** Bu rəvayətin isnadına gəlincə, o «mürsəl»dir.

Əl-Məsəd surəsi

Uca Allah buyurur:

﴿ تَبَّتْ يَدَآ أَبِي لَهَبٍ وَتَبَّ ﴿١﴾ مَآ أَغْنَىٰ عَنْهُ مَالُهُۥ وَمَا كَسَبَ ﴿٢﴾ ﴾

«Əbu Ləhəbin əlləri qurusun, qurudu da! Nə var-dövləti, nə də qazandıqları onu qurtara bilməyəcək».

(1 və 2-ci ayələr)

Buxari «Səhih» əsərində (10-cu cild, səh. 118) demişdir: «İbn Abbas (r.a) rəvayət edir ki, Uca Allah:

﴿ وَأَنذِرْ عَشِيرَتَكَ ٱلْأَقْرَبِينَ ﴿٢١٤﴾ ﴾

«Ən yaxın qohumlarını qorxut!»[237] ayəsini nazil etdikdən sonra, Peyğəmbər ﷺ Səfa dağına qalxdı və: «Ey Fəhr oğulları! Ey Adiyy oğulları!»- deyərək qohum əqrəbasını çağırdı. Qüreyşlilər onun yanına toplandı. İmkan tapıb gələ bilməyənlərin hər biri öz tərəfindən bir nümayəndə göndərdi ki, hadisə barəsində ona xəbər versinlər. Beləliklə də, Əbu Ləhəb başda olmaqla qüreyşlilər Peyğəmbərin ﷺ yanına toplandılar. O dedi: «Əgər mən sizə xəbər versəm ki, bu vadidə bir dəstə atlı var, onlar sizə hücum etmək istəyir mənə inanarsınızmı?» Onlar dedilər: «Bəli, bu vaxta qədər səndən yalan eşitməmişik». O dedi: «Həqiqətən, mən sizi Alla-

---

[236] [«ən-Nisa» surəsi, 51-52.]
[237] [«əş-Şuəra» surəsi, 214.]

hın şiddətli əzabı ilə qorxudan bir peyğəmbərəm!» Əbu Ləhəb də ona belə dedi: «Ölüm olsun sənə! Bizi buna görə bura yığmısan?» Uca Allah da bu ayələri nazil etdi:

﴿ تَبَّتْ يَدَآ أَبِي لَهَبٍ وَتَبَّ ﴿١﴾ مَآ أَغْنَىٰ عَنْهُ مَالُهُۥ وَمَا كَسَبَ ﴿٢﴾ ﴾

«Əbu Ləhəbin əlləri qurusun, qurudu da! Nə var-dövləti, nə də qazandıqları onu qurtara bilməyəcək».

Bu hədisi həmçinin Buxari «Səhih» əsərində (3-cü cild, səh. 54; 10-cu cild, səh. 368-369), Muslim «Səhih» əsərində (3-cü cild, səh. 83), Tirmizi «Sünən» əsərində (4-cü cild, səh. 220), Əhməd «Müsnəd» əsərində (1-ci cild, səh. 281), Beyhəqi «Dəlailun-Nubuvvə» əsərində (1-ci cild, səh. 431), İbn Cərir «Tarix» əsərində (2-ci cild, səh. 216) və «Təfsir»ində (19-cu cild, səh. 121; 30-cu cild, səh. 337) rəvayət etmişlər.

Şeyximiz demişdir: «Bu hədisi Nəsai «Sünən» əsərində (İsmailinin «Ümdətul-Qari» əsərində (16-cı cild, səh. 93) qeyd olunduğu kimi) rəvayət etmişdir».

İsmaili «Ümdətul-Qari» əsərində (19-cu cild, səh. 102) bu hədisin isnadının «mürsəl» olduğunu qeyd etmiş və bunu belə izah etmişdir: «Bu hadisə baş verdikdə İbn Abbas (r.a) ya körpə idi, ya da anadan olmamışdı. Lakin səhabədən «mürsəl» isnadla rəvayət olunan hədis «məqbul»dur və zəif hesab olunmur».

Daha doğrusunu bilən isə Uca Allahdır!

Bəzi hədis terminlərinin izahlı lüğəti

Əsbatus-Siqat: Əsbat – səbt (ثَبْتٌ) sözünün cəm formasıdır. Bu da lüğətdə səbatlı, sarsılmaz, möhkəm, mətin, etibarlı, mötəbər və s. mənaları ifadə edir.[238] Bu sözün həmçinin istilahi mənası da mövcuddur. Belə ki, hədis alimləri «qəlbi, dili, yazısı və dəlil-sübutu səbatlı olan»- şəxsi «səbt»- adlandırırlar.[239]

Siqat isə - siqa (ثِقَةٌ) sözünün cəm formasıdır. Bu da lüğətdə sədaqətli, sadiq, vəfalı, etibar qazanmış və s. mənaları ifadə edir.[240]

İstilahi mənada isə, hədis alimləri - öz işində ədalətli və dəqiq olan şəxsi «siqa»- adlandırırlar.[241]

Ceyyid: Bu kəlmə (جَيِّدٌ) lüğətdə yaxşı, çox gözəl, üstün və s. mənaları ifadə edir.[242]

İstilahi mənada isə bu «səhih» və ya ona yaxın dərəcədə olan hədisə deyilir.[243]

Daif: Bu kəlmə (ضَعِيفٌ) lüğətdə zəif, gücsüz, qeyri-qənaətbəxş və s. mənaları ifadə edir.[244]

İstilahi mənada isə - nəql etdiyi hədisə etimad olunmayan, etibarsız raviyə «daif»- deyilir.[245]

Hədislə bağlı terminə gəlincə, onun da özünə məxsus istilahi mənası vardır. Belə ki, hədis alimləri hədisə «daif» dedikdə, həsən hədisdən aşağı dərəcədə yerləşən, yaxud özündə həsən hədisin vəsfini cəm etməyən, hər hansı şərtlərindən biri olmayan hədisi qəsd edirlər.[246]

---

[238] [«Mücəmul-Vəsit», səh. 93;]

[239] [Səxavinin «Fəthul Muğis» əsəri, 1/364; Abduləzizin «Dəvabitul Cərh vət-Tədil» əsəri, səh.140.]

[240] [«Mücəmul-Vəsit», səh. 1012;]

[241] [İbnus-Səlahın «Ulumul Hədis» əsəri, səh. 77; Abduləzizin «Dəvabitul Cərh vət-Tədil» əsəri, səh.136.]

[242] [«Mücəmul-Vəsit», səh. 145;]

[243] [Suyutinin «Tədribu-r-Ravi» əsəri, 1/150.]

[244] [«Mücəmul-Vəsit», səh. 540;]

[245] [İbnus-Səlahın «Ulumul Hədis» əsəri, səh. 238.]

[246] [Suyutinin «Tədribu-r-Ravi» əsəri, 1/151. Təhhanın «Təysirul Mustaləhəl Hədis» əsəri, səh. 63; «Mücəmul-Vəsit», səh. 540.]

Hafiz: Bu kəlmə (حَافِظٌ) lüğətdə mühafizə edən, qoruyan, Quranı əzbər bilən və s. mənaları ifadə edir.[247]

İstilahi mənada isə «hafiz» və «dabit» (təqribən eyni mənanı ifadə edir - əzbərlədiyini və ya yazdıqlarını qoruyan, dəqiq olan). Bu iki kəlmə ayrı-ayrılıqda «ədl» (عَدْلٌ) «insaf» ləfzilə birgə ifadə olunmasa ravinin mötəbər sayılması üçün kifayət etmir.[248]

Hədis: Bu kəlmə (حَدِيثٌ) lüğətdə hekayə, rəvayət, söhbət, danışıq, yeni və s. mənaları ifadə edir.[249]

İstilahi mənada isə - Peyğəmbərə ﷺ istinad edilən kəlmə, ya hərəkət, ya təsdiq etmə[250], ya da sifət[251] hədis adlanır.[252]

Həsən: Bu kəlmə (حَسَنٌ) lüğətdə yaxşı, çox gözəl, və s. mənaları ifadə edir.[253]

İstilahi mənada - Xəttabi[254], Tirmizi[255], İbn Həcər[256] kimi hədis alimləri bu kəlməyə tərif vermişlər. İbn Həcərin tərifinə əsaslanıb belə demək olar: «Həsən hədis, isnadının əvvəlindən axırına qədər (mühafizə, yaxud yazdıqlarını qorumaq baxımından) dəqiqliyi az olan insaflı ravinin aramsız, sapdırmadan (şazz olmadan) və qüsursuz («illə»siz) olaraq özü kimisindən xəbər verdiyi hədisdir».[257]

Həsən li-ğeyrihi: «Həsən» kəlməsinin lüğəti və istilahi mənası artıq yuxarıda izah olunub. «Li-ğeyrihi» (لِغَيْرِهِ) kəlməsinə gəlincə, bu ərəbcə «li»- ön qoşmasından, «ğeyrun»- is-

---

[247] [«Mücəmul-Vəsit», səh. 226;]

[248] [Səxavinin «Fəthul-Muğis» əsəri, 1/364; Abduləzizin «Dəvabitul Cərh vət-Tədil» əsəri, səh. 138.]

[249] [«Mücəmul-Vəsit», səh. 160;]

[250] [Peyğəmbərin ﷺ səhabənin dediyi sözü, yaxud etdiyi hərəkəti bəyənib etiraz etməməsidir ki, buna da ərəbcə «təqrir» - [تَقْرِيرٌ] deyilir.]

[251] [Burada sifət deyildikdə fitri və ya əxlaqi dəyərlər nəzərdə tutulur.]

[252] [Təhhanın «Təysirul Mustələhəl Hədis» əsəri, səh. 15.]

[253] [«Mücəmul-Vəsit», səh. 174;]

[254] [«Məalimu-s-Sünən», 1/11.]

[255] [Mübarəkfurinin «Töhvətul Əhvəzi» əsəri, 10/519.]

[256] [İbn Həcərin öz şərhilə olan «Nuxbətul Fikər» əsəri, səh. 29.]

[257] [Suyutinin «Tədribu-r-Ravi» əsəri, 1/134; Təhhanın «Təysirul Mustələhəl Hədis» əsəri, səh. 46.]

mindən və «hu»- bitişən əvəzliyindən əmələ gəlmiş kəlmədir. Ayrı-ayrılıqda «li»- aidiyyət, mənsubiyyət bildirir. «Ğeyrun»- kəlməsi özgə, başqa və qeyri mənalarını, «hu»- əvəzliyi isə onun, ona və onu mənalarını ifadə edir.[258]

İstilahi mənada isə - bu, bir çox yollarla (isnadlarla) rəvayət olunmuş «daif» hədisdir ki, onun zəifliyinin səbəbi ravinin yalançı və ya fasiq olmasıyla əlaqəli deyildir.

Bu növ hədis dərəcə etibarilə «həsən»dən aşağı hesab olunur.[259]

Həsən-Səhih: Bu ifadənin zahiri mənası anlaşılmazdır. Belə ki, «həsən» dərəcə etibarı ilə «səhih»dən aşağı hesab olunur. Elə isə fərqli mənaları olan bu iki istilahi terminləri necə cəm etmək olar? Artıq alimlər Tirmizinin bu ifadəsində olan məqsədini müxtəlif cür izah etmişlər. Bu izahların ən gözəli isə ibn Həcərin izahıdır. Bunu da Suyuti təqdirə layiq hesab etmişdir. Xülasə budur:

– Əgər hədisin iki və daha çox isnadı varsa bu ifadə: «Bu hədis bir isnadla «həsən», digər isnadla isə «səhih»dir – mənasını ifadə edir.

– Əgər hədisin yalnız bir isnadı varsa bu ifadə: «Bu hədis bir qrup alimin rəyinə görə «həsən», digərlərinə görə isə «səhih»dir!- mənasını ifadə edir.[260]

İllə: Bu kəlmə (عِلَّة) lüğətdə xəstəlik, nöqsan, qüsur, zəiflik, eyib və s. mənaları ifadə edir.[261]

İstilahi mənada isə - bu, hədisin mötəbər olmasında naqislik əmələ gətirən gizlin, anlaşılmaz səbəbdir. «İllə»nin bu tərifindən belə nəticə çıxır ki, hədis alimlərinin rəyinə görə o, yalnız iki şərtlə «illə» hesab olunur:

– Anlaşılmaz və gizlin olması;

– Hədisin mötəbər olmasında naqislik əmələ gətirməsi.

---

[258] [«Mücəmul-Vəsit», səh. 668; 809; 968;]

[259] [İbn Həcərin «Nükət» əsəri, səh. 402; Təhhanın «Təysirul Mustaləhəl Hədis» əsəri, səh. 52.]

[260] [Təhhanın «Təysirul Mustaləhəl Hədis» əsəri, səh. 48.]

[261] [«Mücəmul-Vəsit», səh. 623;]

Bu şərtlərdən hər hansı biri olmasa həmin səbəb istilahi mənada olan «illə» adlanmır. Həmçinin qeyd etmək lazımdır ki, «illə» hədisin həm isnadında, həm də mətnində ola bilər.[262]

İsnad: Bu kəlmə (إِسْنَادٌ) lüğətdə istinad, mənbə, dəlil-sübut, dayaq və s. mənaları ifadə edir.[263]

İstilahi mənada isə bu kəlmənin iki mənası var:

– Hədisi istinad edərək rəvayət edənə aid etmək;

– Hədisin mətninə gətirib çıxaran ravilərin silsiləsi. Bu mənada o, «sənəd»in sinonimi hesab olunur.[264]

İttirab: Bu kəlmə (اِضْطِرَابٌ) lüğətdə qarışıqlıq, anlaşılmazlıq, qeyri-müəyyənlik, hərc-mərclik və s. mənaları ifadə edir.[265]

Qeyd etmək lazımdır ki, «ittirab» sənəddə də ola bilər, mətndə də.[266]

Ğərib: Bu kəlmə (غَرِيبٌ) lüğətdə qəribə, naməlum, yad, qərib, tək və s. mənaları ifadə edir.[267]

İstilahi mənada isə - tək bir ravinin fərdi olaraq öz rəvayətini xəbər verməsi «ğərib» hədis adlanır.[268]

Leyyin: Bu kəlmə (لَيِّنٌ) lüğətdə həlim, yumşaq, mülayim, incəqəlbli, riqqətli, tez razılaşan, üzüyola və s. mənaları ifadə edir.[269]

İstilahi mənada isə - bu o ravidir ki, az sayda hədis rəvayət etmiş, rəvayət etdiyi hədisin qəbul olunmamasına dair heç bir amil sübuta yetirilməmiş və həmin hədis də başqa hədislə gücləndirilməmişdir».[270]

---

262 [Suyutinin «Tədribu-r-Ravi» əsəri, 1/245-225. Təhhanın «Təysirul Mustaləhəl Hədis» əsəri, səh. 99-101.]

263 [«Mücəmul-Vəsit», səh. 454;]

264 [Təhhanın «Təysirul Mustaləhəl Hədis» əsəri, səh. 16.]

265 [«Mücəmul-Vəsit», səh. 536;]

266 [Təhhanın «Təysirul Mustaləhəl Hədis» əsəri, səh. 113.]

267 [«Mücəmul-Vəsit», səh. 648;]

268 [Suyutinin «Tədribu-r-Ravi» əsəri, 1/171-172; Təhhanın «Təysirul Mustaləhəl Hədis» əsəri, səh. 28.]

269 [«Mücəmul-Vəsit», səh. 850;]

270 [İbn Həcərin «Təqribut-Təhzib» əsəri, səh. 81.]

Leysə bil-qəviyyi: Bu ifadə (لَيْسَ بِالقَوِيِّ) ərəbcə «leysə»- felindən, «bi»- ön qoşmasından və «əl-qəviyyu»- ismindən əmələ gəlmiş söz birləşməsidir. Ayrı-ayrılıqda «leysə»- deyil mənasını, «bi»- isə -lı (-li), -lu (-lü) şəkilçisini ifadə edir. «Qəviyyun» kəlməsinə gəlincə, o bir neçə mənada istifadə olunur. Məsələn: Cüclü, qüvvətli, inandırıcı və s.[271]

İstilahi mənada isə bu söz birləşməsi iki cür ifadə olunur, müəyyənlikdə «leysə bil-qəviyyi» və qeyri müəyyənlikdə «leysə bi qəviyyin». Belə olduqda onların hər biri özünə məxsus mənanı ifadə edir. Belə ki, «leysə bil-qəviyyi» ifadəsi yalnız kamil dərəcəni qüvvətdən inkar edir (yəni ravinin kamil dərəcədə qüvvətli, inanılmış ravi olduğunu inkar edir). «Leysə bi qəviyyin»- ifadəsi isə etibarsızlığı tamamilə sübuta yetirməsə də qüvvəti büsbütün inkar edir (yəni ravinin etibarsız olduğunu qətiyyətlə bildirmir).[272]

Məqbul: Bu kəlmə (مَقبُولٌ) ərəbcə «qabilə» (قَبِلَ) felinin məchul növündən əmələ gəlmiş feli sifətdir. Bu kəlmə lüğətdə bəyənilən, təqdirə layiq, qəbul edilən, qəbul oluna bilən və s. mənaları ifadə edir.[273]

İstilahi mənada isə - bu o ravidir ki, az sayda hədis rəvayət etmiş, rəvayət etdiyi hədisin qəbul olunmamasına dair heç bir amil sübuta yetirilməmiş və həmin hədis də başqa hədislə gücləndirilmişdir».[274]

Mərfu: Bu kəlmə (مَرْفُوعٌ) ərəbcə «rəfəa» (رَفَعَ) felinin məchul növündən əmələ gəlmiş feli sifətdir və «yüksəldilmiş» mənasını ifadə edir.[275]

---

[271] [«Mücəmul-Vəsit», səh. 849, 768;]
[272] [Abduləzizin «Dəvabitul Cərh vət-Tədil» əsəri, səh. 143.]
[273] [«Mücəmul-Vəsit», səh. 712;]
[274] [İbn Həcərin «Təqributut-Təhzib» əsəri, səh. 81.]
[275] [«Mücəmul-Vəsit», səh. 360;]

İstilahi mənada isə - Peyğəmbərə ﷺ istinad edilən kəlmə, ya hərəkət, ya təsdiq etmə, ya da sifət[276]- «mərfu» hədis adlanır.[277]

Məsturul-hal: Bu ifadə (مَسْتُورُ الحَال) iki ismin birləşməsindən əmələ gəlmiş izafədir. Ayrı-ayrılıqda «məstur»- ərəbcə «sətərə» (سَتَرَ) felinin məchul növündən əmələ gəlmiş feli sifətdir. Bu da gizlin, gizlədilmiş, bağlanmış, örtülmüş və s. mənaları ifadə edir. «Hal» isə vəziyyət, şərait, hal və s. mənaları ifadə edir.[278]

İstilahi mənaya gəlincə, ibn Həcərin bu haqda dediyini qeyd etmək kifayətdir:

a) «Məchulul-ayn» o ravidir ki, ondan yalnız bir nəfər hədis rəvayət edib və etibarlı hesab olunmayıb;

b) «Məchulul-hal» (yaxud, məsturul hal) o ravidir ki, ondan iki və daha artıq şəxs rəvayət edib, inanılmış olub-olmadığı isə məlum edilməyib.[279]

Mətn: Bu kəlmə (مَتْنٌ) lüğətdə möhkəm, bərk, arxa, bel və s. mənaları ifadə edir.[280]

İstilahi mənada isə - bu o kəlmədir ki, sənəd[281] ona gətirib çıxarır».[282]

Mətruk: Bu kəlmə (مَتْرُوكٌ) ərəbcə «tərəkə» (تَرَكَ) felinin məchul növündən əmələ gəlmiş feli sifətdir. Bu da lüğətdə tərk edilmiş, unudulmuş, atılmış, buraxılmış, mənaları ifadə edir.[283]

İstilahi mənada bu termini izah etmək üçün Əhməd ibnus-Səlahın dediyini qeyd etmək olar. O demişdir: «Bir kimsənin rəvayət etdiyi hədisin tərk olunmasında bütün alimlər həmfi-

---

[276] [«Hədis» termininin izahına bax.]

[277] [Suyutinin «Tədribu-r-Ravi» əsəri, 1/156; Təhhanın «Təysirul Mustaləhəl Hədis» əsəri, səh. 128-129.]

[278] [«Mücəmul-Vəsit», səh. 209; 416;]

[279] [İbn Həcərin «Təqribut-Təhzib» əsəri, səh. 81 və «Nüzhətun-Nəzər» əsəri, səh. 50; Abduləzizin «Dəvabitul Cərh vət-Tədil» əsəri, səh. 79.]

[280] [«Mücəmul-Vəsit», səh. 853;]

[281] [Sənədin tərifinə bax.]

[282] [Təhhanın «Təysirul Mustaləhəl Hədis» əsəri, səh. 16.]

[283] [«Mücəmul-Vəsit», səh. 84;]

kir olmayınca onun rəvayət etdiyi hədis tərk olunmur. Belə ki, kiməsə «filankəs daif ravidir» deyilir, lakin «filankəs mətrukdur» yalnız o raviyə deyilir ki, onun rəvayət etdiyi hədisin tərk olunmasında bütün alimlər həmfikir olsunlar.[284]

Məvquf: Bu kəlmə (مَوْقُوفٌ) ərəbcə «vəqəfə» (وَقَفَ) felinin məchul növündən əmələ gəlmiş feli sifətdir və «dayandırılmış» mənasını ifadə edir.[285]

İstilahi mənada isə - səhabəyə (r.a) istinad edilən kəlmə, ya hərəkət, ya da təsdiq etmə[286] «məvquf» hədis adlanır.[287]

Məvsul: Bu kəlmə (مَوْصُولٌ) ərəbcə «vəsələ» (وَصَلَ) felinin məchul növündən əmələ gəlmiş feli sifətdir. Belə isnada **«müttəsil»** də deyilir. Bu kəlmə isə ərəbcə «İttəsələ» (اِتَّصَلَ) felinin məlum növündən əmələ gəlmiş feli sifətdir. Bu iki kəlmə – birləşdirilmiş, bitişdirilmiş, bağlanmış, əlaqədar və s. mənaları ifadə edir.[288]

İstilahi mənada isə – «mərfu» və ya «məvquf»[289] qrupuna aid, sənədində bağlılıq olan isnad- «məvsul» adlanır. Belə isnad həm də «müttəsil» adlanır.[290]

Mu'dəl: Bu kəlmə (مُعْضَلٌ) ərəbcə «ə'dələ» (أعْضَلَ) felinin məchul növündən əmələ gəlmiş feli sifətdir. Bu da zəiflədilmiş, gücdən salınmış, üzgün, əldən düşmüş, yorğun və s. mənaları ifadə edir.[291]

İstilahi mənada isə – isnadından iki və daha çox ravinin adlarının ardıcıl olaraq buraxıldığı hədis «mu'dəl» adlanır.[292]

---

[284] [İbnus-Səlahın «Ulumul Hədis» əsəri, səh. 240; Abduləzizin «Dəvabitul Cərh vət-Tədil» əsəri, səh.145.]

[285] [«Mücəmul-Vəsit», səh. 1051;]

[286] [«Hədis» termininin izahına bax.]

[287] [Suyutinin «Tədribu-r-Ravi» əsəri, 1/156-158; Təhhanın «Təysirul Mustaləhəl Hədis» əsəri, səh. 130.]

[288] [«Mücəmul-Vəsit», səh. ;]

[289] [Bu terminlərin izahına bax.]

[290] [Suyutinin «Tədribu-r-Ravi» əsəri, 1/155; Təhhanın «Təysirul Mustaləhəl Hədis» əsəri, səh. 136.]

[291] [«Mücəmul-Vəsit», səh. 607;]

[292] [Suyutinin «Tədribu-r-Ravi» əsəri, 1/183; Təhhanın «Təysirul Mustaləhəl Hədis» əsəri, səh. 75.]

Mübhəm: Bu kəlmə (مُبْهَمٌ) ərəbcə «əbhəmə» (أبْهَمَ) felinin məchul növündən əmələ gəlmiş feli sifətdir. Bu kəlmə, aydın olmayan, aşkar olmayan, qeyri-müəyyən, örtülü, şübhəli və s. mənaları ifadə edir.[293]

İstilahi mənada «mübhəm»- raviyə gəlincə, ondan rəvayət qəbul olunmur. Belə ki, ravinin insaflı olduğunu bilmək rəvayətin qəbul olunması üçün qoyulmuş şərtdir. Bəs adı qeyri-müəyyən olanın kim olduğu bəlli deyildirsə, onun insaflı və dəqiq olduğu necə aydın ola bilər?».[294]

Müəlləq: Bu kəlmə (مُعَلَّقٌ) ərəbcə «alləqa» (عَلَّقَ) felinin məchul növündən əmələ gəlmiş feli sifətdir. Bu kəlmə - asılmış, bağlanmış, bənd edilmiş və s. mənaları ifadə edir.[295]

İstilahi mənada isə - bu o hədisdir ki, isnadının əvvəlindən bir və daha çox ravinin adları ardıcıl olaraq buraxılmışdır.[296]

Müdəllis: Bu kəlmə (مُدَلِّسٌ) ərəbcə «dəlləsə» (دَلَّسَ) felinin məlum növündən əmələ gəlmiş feli sifətdir. Bu da adamaldadan, yalançı, fırıldaqçı, kələkbaz və s. mənaları ifadə edir.[297]

İstilahi mənada isə - bu, ravinin «tədlis» etməsi deməkdir. «Tədlis» kəlməsi lüğətdə yalan, fırıldaq, kələk və s. mənaları ifadə edir. İstilahi mənada isə «tədlis» üç növdür:

a) «tədlisul-isnad»- bu, ravinin rastlaşdığı kimsədən (başqa bir ravidən) eşitmədiyi rəvayəti elə bir formada rəvayət etməsidir ki, həm eşitməsi həm də eşitməməsi ehtimal edilir».

b) «tədlisut-təsviyə»- bu, «müdəllis» ravinin öz şeyxindən «eşitdim» deməklə hədis rəvayət etməsidir ki, o, isnadın tərkibində olan, bir-birilə rastlaşmış iki «siqa» ravinin arasında (hədisi birindən eşidib digərinə çatdırmaqda vasitə) olan «daif»

---

293 [«Mücəmul-Vəsit», səh. 74;]

294 [İbn Həcərin «Nüzhətun-Nəzər» əsəri, səh. 49; Abduləzizin «Dəvabitul Cərh vət-Tədil» əsəri, səh. 76.]

295 [«Mücəmul-Vəsit», səh. 622.]

296 [Suyutinin «Tədribu-r-Ravi» əsəri, 1/191.; Təhhanın «Təysirul Mustaləhəl Hədis» əsəri, səh. 69.]

297 [«Mücəmul-Vəsit», səh. 293.]

ravinin adını vurğulamır və onlardan birincisi[298] «müdəllis» də deyildir. Odur ki, «Müdəllis» ravi (şeyxindən eşitdiyi hədisin isnadını sadaladıqda) elə bir ləfz gətirir ki, o iki «siqa» ravinin birinin digərindən həmin hədisi eşitməsi ehtimal edilir və beləliklə də isnadın tərkibi yalnız «siqa» ravilərdən ibarət olur.

v) «tədlisuş-şuyux»- bu, bir ravinin digərindən eşitdiyi hədisi rəvayət etməsidir ki, həmin ravi şeyxinin (hədisi rəvayət edən şəxsin) tanınmaması üçün onu ya məşhur olmadığı adı ilə, ya kunyası ilə, ya nəsəbi ilə, ya da xassəsi ilə qeyd edir.[299]

Müdrəc: Bu kəlmə (مُدْرَجٌ) ərəbcə «ədrəcə» (أدْرَجَ) felinin məchul növündən əmələ gəlmiş feli sifətdir. Bir şeyi başqa bir şeyə idrac etmək, onlardan birini digərinə idxal etmək və tərkibinə aid etmək deməkdir.[300]

İstilahi mənada isə - bu o hədisdir ki, isnadının üslubu dəyişdirilmiş, ya da mətninə aid olmayan bir şeyi ondan ayrı olduğu göstərilmədən ona əlavə edilmişdir.[301]

Mühəddis: Bu, hədislər rəvayət edib onları araşdırıb-anlamaqla hədis elmilə məşğul olan bir kimsədir ki, əksər rəvayətlərdən və onları rəvayət edənlərdən xəbərdardır.

Müxtəlit: Bu kəlmə (مُخْتَلِطُ) ərəbcə «inqətəa» (إخْتَلَطَ) felinin məlum növündən əmələ gəlmiş feli sifətdir. Bu da qarışdıran, dolaşıq salan və s. mənaları ifadə edir.[302]

İstilahi mənada - ağlın korlanmasına, deyilən sözlərin və görülən əməllərin nizam intizamsız olmasına «ixtilət» deyilir.[303]

---

[298] [Yəni həmin «siqa» ravi ki, «daif» ravi hədisi ondan eşitmişdir.]

[299] [İbnus-Səlahın «Ülumul-Hədis» əsəri, səh. 167; İbn Həcərin «Nükət» əsəri, 2/261; Səxavinin «Fəthul Muğis» əsəri, 1/190; Abdüləzizin «Dəvabitul Cərh vət-Tədil» əsəri, səh. 120-121.]

[300] [«Mücəmul-Vəsit», səh. 277.]

[301] [Suyutinin «Tədribu-r-Ravi» əsəri, 1/239-245; Təhhanın «Təysirul Mustaləhəl Hədis» əsəri, səh. 103.]

[302] [«Mücəmul-Vəsit», səh. 250.]

[303] [Səxavinin «Fəthul-Muğis» əsəri, 3/331; Abdüləzizin «Dəvabitul Cərh vət-Tədil» əsəri, səh. 113.]

Münqəti: Bu kəlmə (مُنْقَطِعٌ) ərəbcə «inqətəa» (إِنْقَطَعَ) felinin məlum növündən əmələ gəlmiş feli sifətdir. Bu da kəsilmiş, ayrılmış və s. mənaları ifadə edir.[304]

İstilahi mənada isə - isnadının hər hansı bir yerində (ya əvvəlində, ya ortasında, ya da sonunda) bağlılıq olmayan sənəd «münqəti» adlanır. Odur ki, **«mürsəl», «müəlləq» və «mu'dəl»** kimi isnadlar **«münqəti»** də adlana bilər.[305]

Münkər: Bu kəlmə (مُنْكَرٌ) ərəbcə «ənkərə» (أَنْكَرَ) felinin məchul növündən əmələ gəlmiş feli sifətdir. Bu da inkar olunmuş, hamı tərəfindən qəbul edilməmiş mənalarını ifadə edir.[306]

İstilahi mənada isə - etibarsız ravinin etibarlı raviyə müxalif olaraq rəvayət etdiyi hədis «münkər» adlanır.[307]

Mürsəl: Bu kəlmə (مُرْسَلٌ) ərəbcə «ərsələ» (أَرْسَلَ) felinin məchul növündən əmələ gəlmiş feli sifətdir. Bu söz göndərilmiş, yollanmış və s. mənaları ifadə edir.[308]

İstilahi mənada isə - bu o hədisdir ki, isnadının sonundan, tabiindən sonra gələn (Peyğəmbərlə ﷺ tabiin arasında olan) ravi buraxılmışdır.[309]

Müsəlsəl: Bu kəlmə (مُسَلْسَلٌ) ərəbcə «səlsələ» (سَلْسَلَ) felinin məchul növündən əmələ gəlmiş feli sifətdir. Bu da ardıcıl, bir-birinin dalınca gələn, sıra ilə, zəncirlənmiş və s. mənaları ifadə edir.[310]

İstilahi mənada isə - bu o isnaddır ki, tərkibində olan ravilər (isnadın əvvəlindən axırınadək hədisi rəvayət etdikdə) eyni xassədə və ya eyni vəziyyətdə olmalı, yaxud da rəvayətin özü eyni formada olmalıdır.

---

304 [«Mücəmul-Vəsit», səh. 745.]

305 [Suyutinin «Tədribu-r-Ravi» əsəri, 1/179; Təhhanın «Təysirul Mustaləhəl Hədis» əsəri, səh. 77.]

306 [«Mücəmul-Vəsit», səh. 952.]

307 [Suyutinin «Tədribu-r-Ravi» əsəri, 1/211; Təhhanın «Təysirul Mustaləhəl Hədis» əsəri, səh. 96.]

308 [«Mücəmul-Vəsit», səh. 344.]

309 [Suyutinin «Tədribu-r-Ravi» əsəri, 1/167-168; «Nuzhətu-n-Nəzar Şərh Nuxbətul Fikər» əsəri, səh. 43; Təhhanın «Təysirul Mustaləhəl Hədis» əsəri, səh. 71.]

310 [«Mücəmul-Vəsit», səh. 443.]

Tərifin şərhi:

a) Ravilərin eyni xassədə olması, onların dedikləri sözün eyni olması və ya onların eyni xüsusiyyətə[311] malik olması deməkdir.

b) Ravilərin eyni vəziyyətdə olması isə, onların dedikləri sözün və ya etdikləri hərəkətin eyni olması deməkdir.

v) Rəvayətin eyni formada olmasına gəlincə, bu, rəvayətin («eşitdim», «mənə xəbər verdi» və s. bu kimi) eyni üsul ilə ravilər arasında bir-birinə ötürülməsi, yaxud onun eyni zaman və ya məkanla[312] əlaqəli olması deməkdir.[313]

Müsnəd: Bu kəlmə (مُسْنَدٌ) ərəbcə «əsnədə» (أسْنَدَ) felinin məchul növündən əmələ gəlmiş feli sifətdir. Bu da lüğətdə dayaq, dirək, söykənəcək, istinad və s. mənaları ifadə edir.[314]

Bu kəlmənin istilahi mənasına gəlincə, o aşağıdakı mənaları ifadə edir:

– Hər bir səhabənin rəvayətlərini ayrı-ayrılıqda özündə cəm edən kitab «müsnəd» adlanır;

– Sənəd baxımından bağlanmış, yüksəldilmiş hədis «müsnəd» adlanır. (Yəni, hədisi bir-birinə xəbər verən ravilər arasında bağlılıq vardır və onlardan hər biri onu eşitdiyi kimsəyə istinad etmişdir);

– Müsnəd - sənəd (hədisin mətninə gətirib çıxaran ravilərin silsiləsi) mənasını da ifadə edir. Bu mənada o, «mim» qoşulmuş məsdər olur.[315]

Mütəsahil: Bu kəlmə (مُتَسَاهِلٌ) ərəbcə «təsahələ» (تَسَاهَلَ) felinin məlum növündən əmələ gəlmiş feli sifətdir. Bu da

---

[311] [Məsələn, hamısının adlarının Məhəmməd olması, yaxud hamısının fəqih olması, yaxud da hamısının mədinəli olması və s.]

[312] [Məsələn, hamısının «bayram gününü» qeyd etməklə və ya duanın qəbul olunduğu yeri qeyd etməklə rəvayət etməsidir.]

[313] [Suyutinin «Tədribu-r-Ravi» əsəri, 1/173-174; Təhhanın «Təysirul Mustaləhəl Hədis» əsəri, səh. 185.]

[314] [«Mücəmul-Vəsit», səh. 454.]

[315] [Suyutinin «Tədribu-r-Ravi» əsəri, 1/154; Təhhanın «Təysirul Mustaləhəl Hədis» əsəri, səh. 16-17.]

güzəştə gedən, yumşaqlıq göstərən, yüngülləşdirən, sadələşdirən, asanlaşdıran, səhlənkar və s. mənaları ifadə edir.[316]

Müttərib: Bu kəlmə (مُضْطَرِبٌ) ərəbcə «ittərəbə» (اِضْطَرَبَ) felinin məlum növündən əmələ gəlmiş feli sifətdir. Bu da lüğətdə aydın olmayan, nizamsızlıq, anlaşılmaz, qeyri-müəyyən mənalarını ifadə edir.[317]

İstilahi mənada isə - eyni dərəcəli, müxtəlif yollarla (bir-birinə zidd olan mətnlər və ya isnadlarla) rəvayət olunan hədis «müttərib» hədis adlanır.[318]

Səduq: Bu kəlmə (صَدُوقٌ) lüğətdə səmimi, ürəyiaçıq dost, doğruçu, düzdanışan və s. mənaları ifadə edir.

İstilahi mənada isə - mübaliğə olunmaqla doğruluqla səciyyələndirilən bir kimsə «səduq» ravi sayılır. Bu ravi dərəcə etibarı ilə «siqa» ravidən aşağı hesab olunur.[319]

Səhih: Bu kəlmə (صَحِيحٌ) lüğətdə müxtəlif mənalarda istifadə olunur. Məsələn: Sağlam, möhkəm, qıvraq, gümrah və s.[320]

İstilahi mənada isə - səhih hədis, isnadının əvvəlindən axırına qədər dəqiq olan insaflı ravinin aramsız, sapdırmadan (şazz olmadan) və qüsursuz (müəlləlsiz) olaraq özü kimisindən xəbər verdiyi hədisdir».[321]

Bu tərifi beş hissəyə bölüb şərh etmək olar:

a) isnadın aramsız olması: yəni isnadın əvvəlindən axırına qədər hədisin ravilərindən hər biri onu özündən əvvəlki ravidən bilavasitə götürmüş (eşitmiş) olsun;

---

316 [«Mücəmul-Vəsit», səh. 458.]

317 [«Mücəmul-Vəsit», səh. 536.]

318 [Suyutinin «Tədribu-r-Ravi» əsəri, 1/234; Təhhanın «Təysirul Mustaləhəl Hədis» əsəri, səh. 112.]

319 [Səxavinin «Fəthul-Muğis» əsəri, 1/365; Abduləzizin «Dəvabitul Cərh vət-Tədil» əsəri, səh. 139.]

320 [«Mücəmul-Vəsit», səh. 507.]

321 [Suyutinin «Tədribu-r-Ravi» əsəri, 1/47; Təhhanın «Təysirul Mustaləhəl Hədis» əsəri, səh. 34.]

b) ravinin insaflı olması: yəni hədisin ravilərindən hər biri müəyyən dəyərlərə malik olmalıdır. Belə ki, o müsəlman, həddi-büluğa çatmış, şüurlu olmalı, fasiq və əxlaqsız olmamalıdır;

v) ravinin dəqiq olması: yəni hədisin ravilərindən hər biri tam dəqiq olmalıdır. Belə ki, onun ya yaddaşı möhkəm olmalı, ya da yazdıqlarını qorumaqda dəqiq olmalıdır;

q) şazz olmaması: Hədis şazz olmamalıdır. Belə ki, rəvayəti «məqbul» («səhih», yaxud «həsən») sayılan ravinin özündən də nüfuzlu raviyə müxalif olması şazz adlanır.

d) müəlləl olmaması: Hədisdə (sənəddə və ya mətndə) «illə» olmamalıdır. «İllə» hədisin mötəbər olmasında naqislik əmələ gətirən gizlin, anlaşılmaz səbəbdir.

«Səhih» hədisin dərəcələri:

1. O hədis ki, Buxari və Muslim «Səhih» əsərlərində onun üzərində ittifaq etmişlər (onu yekdilliklə səhih saymışlar) ;
2. O hədis ki, onu yalnız Buxari «Səhih» əsərində rəvayət etmişdir ;
3. O hədis ki, onu yalnız Muslim «Səhih» əsərində rəvayət etmişdir ;
4. O hədis ki, hər ikisinin şərtlərinə (hədisin səhih olmasına dair qəbul etdiyi şərtlərə) müvafiqdir, lakin onlardan heç biri bunu «Səhih» əsərlərində rəvayət etməmişdir ;
5. O hədis ki, yalnız Buxarinin şərtlərinə müvafiqdir, lakin o bunu «Səhih» əsərində rəvayət etməmişdir ;
6. O hədis ki, yalnız Muslimin şərtlərinə müvafiqdir, lakin o bunu «Səhih» əsərində rəvayət etməmişdir ;
7. O hədis ki, Buxari və Muslimin şərtlərinə uyğun deyildir, lakin onlardan başqa ibn Xuzeymə və ibn Hibban kimi hədis alimlərinə görə «səhih» hesab edilmişdir.[322]

Səhih li-ğeyrihi: «Səhih» və «Li-ğeyrihi» kəlmələrinin ayrı-ayrılıqda lüğəti və istilahi mənası artıq yuxarıda izah olunub.

---

[322] [Təhhanın «Təysirul Mustaləhəl Hədis» əsəri, səh. 43-44.]

İstilahi mənada isə - bu, özünün mislində və ya özündəndə qüvvətli bir başqa yolla (isnadla) rəvayət olunmuş «həsən» hədisdir. Bu növ hədis dərəcə etibarilə «səhih»dən aşağı hesab olunur.[323]

Sənəd: Bu kəlmə (سَنَدٌ) lüğətdə dirək, dayaq və s. mənaları ifadə edir.[324]

İstilahi mənada isə - hədisin mətninə gətirib çıxaran ravilərin silsiləsinə «sənəd» deyilir.[325]

Siqa: Yuxarıdakı - **«əsbatus-siqat»-** terminin izahına bax.

Sünnə: Bu kəlmə (سُنَّة) lüğətdə yol, adət və s. mənaları ifadə edir .[326]

İstilahi mənada isə bu kəlmənin bir çox izahı var ki, bunlardan da ən məşhuru aşağıdakılardır:[327]

– Hədis alimlərinin tərifi: «Peyğəmbərdən ﷺ varid olan hər bir kəlmə, ya hərəkət, ya təsdiq etmə, ya da sifət»[328] sünnə adlanır; [329]

– Üsuli fiqh alimlərinin tərifi: «Şəriət hökmü üçün dəlil olmağa yararlı sayılan Peyğəmbərdən ﷺ varid olan hər bir kəlmə, ya hərəkət, ya da təsdiq etmə» sünnə adlanır; [330]

– Fiqh alimlərinin tərifi: «Sünnə odur ki, onun yerinə yetirilməsində savab, tərk olunmasında isə heç bir cəza yox, yalnız danlaq və məzəmmət vardır». [331]

Şazz: Bu kəlmə (شَاذٌّ) ərəbcə «şəzzə» (شَذَّ) felinin məlum növündən əmələ gəlmiş feli sifətdir. Bu da tək-tənha, yana çəkilmiş mənaları ifadə edir.[332]

---

[323] [Suyutinin «Tədribu-r-Ravi» əsəri, 1/147-148; Təhhanın «Təysirul Mustaləhəl Hədis» əsəri, səh. 51.]

[324] [«Mücəmul-Vəsit», səh. 454.]

[325] [Təhhanın «Təysirul Mustaləhəl Hədis» əsəri, səh. 16.]

[326] [«Mücəmul-Vəsit», səh. 456.]

[327] [Zəhraninin «Tədvinu-s-Sünnə» əsəri, səh. 13.]

[328] [«Hədis» termininin izahına bax.]

[329] [Səxavinin «Fəthul Muğis» əsəri,1/6.]

[330] [İbnu-n-Nəcarın «Şərhul Kəukəbul Munir» əsəri, 2/159-161.]

[331] [Qasimin «Ənisul Fuqəha» əsəri, səh. 106.]

[332] [«Mücəmul-Vəsit», səh. 476.]

İstilahi mənada isə - rəvayəti məqbul («səhih», yaxud «həsən») sayılan ravinin özündən də nüfuzlu raviyə müxalif olaraq rəvayət etdiyi hədis şazz adlanır.[333]

Vahin: Bu kəlmə (وَاهٍ) zəif, gücsüz, qüvvətsiz, əhəmiyyətsiz, ikinci dərəcəli və s. mənaları ifadə edir.[334]

İstilahi mənada isə bu - o kimsədir ki, alimlər onun inanılmış ravi olduğunu əsla qeyd etməyib və bununla belə (onda olan) nöqsanla onu etibarsız hesab ediblər.[335]

Daha geniş məlumat üçün aşağıda adları qeyd olunan kitablara nəzər sala bilərsiniz!

– «Cami li Əxlaqir-Ravi və Ədabus-Sami»- Əbu Bəkr Əhməd ibn Əli ibn Sabit Xətibul Bəğdadi;

– «Dəvabitul Cərh vət-Tədil»- Abduləziz ibn Məhəmməd ibn İbrahim Abdullətif;

– «Fəthul-Muğis fi Şərh Əlfiyyətul-Hədis»- Məhəmməd ibn Abdurrəhman əs-Səxavi;

– «İlma ilə Mərifətu Usulur-Rivayə və Təqyidu-s-Sima»- İyad ibn Musa əl-Yəhsubi;

– «Kifayə fi Elmir-Rivayə»- Əbu Bəkr Əhməd ibn Əli ibn Sabit Xətibul Bəğdadi;

– «Qəvaidut-Təhdis»- Cəmaluddin əl-Qasim;

– «Mə lə yəsəul-Mühəddisə Cəhluhu»- Əbu Həfs Ömər ibn Abdul-Məcid əl-Məyənəci;

– «Mərifətu Ulumul-Hədis»- Əbu Abdullah Məhəmməd ibn Abdullah əl-Hakim ən-Nisaburi;

– «Mənzumətul-Beyquniyyə»- Ömər ibn Məhəmməd əl-Beyquni;

---

[333] [Suyutinin «Tədribu-r-Ravi» əsəri, 1/207; Təhhanın «Təysirul Mustaləhəl Hədis» əsəri, səh. 117.]

[334] [«Mucəmul-Vəsit» 1061;]

[335] [İbn Həcərin «Təqributut-Təhzib» əsəri, səh.81; Səxavinin «Fəthul-Muğis» əsəri, 1/373; Abduləzizin «Dəvabitul Cərh vət-Tədil» əsəri, səh. 145.]

– «Muhəddisul-Fasil beynər-Ravi vəl-Vai»- Əbu Məhəmməd Həsən ibn Abdurrəhman ibn Xəllad ər-Raməhurmuzi;

– «Muqaddimətul-Cərh vət-Tədil»- İbn Əbi Hatim;

– «Mustəxrəc alə Mərifətu Ulumul-Hədis»- Əbu Nueym Əhməd ibn Abdullah əl-Əsbəhani;

– «Nəzmud-Dürər fə Elmil-Əsər»- Zeynuddin Abdurrəhman ibn Huseyn əl-İraqi;

– «Nuxbətul-Fikər fi Mustaləhil-Əhlil-Əsər»- İbn Həcər əl-Əsqəlani;

– «Tədribur-Ravi fi Şərh Təqribun-Nəvəvi»- Cəlaləddin Abdurrəhman ibn Əbu Bəkr əs-Suyuti;

– «Təqrib vət-Təysir li Mərifətu Sunənul-Bəşir ən-Nəzir»- Muhyiddin Yəhya ibn Şərəf ən-Nəvəvi;

– «Ulumul-Hədis»- İbnus-Səlah Əbu Amr Osman ibn Abdurrəhman əş-Şəhrəzuri;

– «Tərif Əhlil-Təqdis bi Məratibil-Məusufinə bit-Tədlis»- ibn Həcər əl-Əsqəlani;

İstifadə olunan ədəbiyyat

1. Müqəddəs Quranın mənaca tərcüməsi;
2. Abduləzizin «Dəvabitul-Cərh vət-Tədil» əsəri;
3. Abdurrəzaqın «Müsənnəf» əsəri;
4. Beyhəqinin «Əsma vəs-Sifat» əsəri;
5. Beyhəqinin «Dəlailun-Nubuvvə» əsəri;
6. Beyhəqinin «Sünən» əsəri;
7. Beyhəqinin «Şüəbul-İman» əsəri;
8. Bəzzarın «Kəşful-Əstar» əsəri;
9. Bəzzarın «Müsnəd» əsəri;
10. Buxarinin «Ədəbul-Mufrad» əsəri;
11. Buxarinin «Xalqu Əf'alil-ibad» əsəri;
12. Buxarinin «Səhih» əsəri;
13. Buseyrinin «Misbahuz-Zucacə» əsəri;
14. Cəlaləddin Suyutinin «Dürrul-Mənsur fi Təfsiril-Məsur» əsəri;
15. Cəlaləddin Suyutinin «İtqan» əsəri;
16. Cəlaləddin Suyutinin «Lübabin-Nüqul fi Əsbabin-Nuzul» əsəri;
17. Cəlaləddin Suyutinin «Tədribur-Ravi fi Şərh Təqribun-Nəvəvi» əsəri;
18. Daraqutninin «İləl» əsəri;
19. Daraqutninin «Sünən» əsəri;
20. Dariminin «Rəddu aləl-Cəhmiyyə» əsəri;
21. Dariminin «Sünən» əsəri;
22. Əbu Davudun «Sünən» əsəri;
23. Əbu Nueymin «Hilyə» əsəri;
24. Əbuş-Şeyxin «Əxlaq» əsəri;
25. Əbu Yə'lənın «Müsnəd» əsəri;
26. Əhmədin «Müsnəd» əsəri;
27. Əlainin «Camiut-Təhsil» əsəri;
28. Əli ibn Məhəmməd Curcaninin «Tə'rifat» əsəri;
29. Hakimin «Mustədrək» əsəri;
30. Heysəminin «Məcməuz-Zəvaid» əsəri;
31. Humeydinin «Müsnəd» əsəri;

32. Xəttabinin «Ğəribul-Hədis» əsəri;
33. Xəttabinin «Məalimus-Sünən» əsəri;
34. Xətib Bağdadinin «Fiqh vəl-Mütəfəqqih» əsəri;
35. Xətib Bağdadinin «Tarix Bağdad» əsəri;
36. Xətib Bəğdadinin «Muvəddih Əvhamil-Cəmi vət-Təfriq» əsəri;
37. İbn Cərir ət-Təbərinin «Tarix» əsəri;
38. İbn Cərir ət-Təbərinin «Təfsiri»;
39. İbn Carudun «Müntəqa» əsəri;
40. İbn Əbi Asimin «Sünnə» əsəri;
41. İbn Əbi Hatimin «Təfsiri»;
42. İbn Əbi Hatimin «İləl» əsəri;
43. İbn Əsirin «Nihayətu fi Ğəribil-Hədis» əsəri;
44. İbn Həcərin «İsabə» əsəri;
45. İbn Həcərin «İstiy'ab» əsəri;
46. İbn Həcərin «Kəşşaf» əsəri;
47. İbn Həcərin «Mətalibul-Aliyə» əsəri;
48. İbn Həcərin «Nükət» əsəri;
49. İbn Həcərin öz şərhilə olan «Nuxbətul-Fikər» əsəri;
50. İbn Həcərin «Tə'cilul-Mənfəə» əsəri;
51. İbn Həcərin «Təhzibut-Təhzib» əsəri;
52. İbn Həcərin «Təqribut-Təhzib» əsəri;
53. İbn Həcərin «Fəthul-Bari» əsəri;
54. İbn Həzmin «Muhəllə» əsəri;
55. İbn Hibbanın «Məvaridiz-Zaman» əsəri;
56. İbn Hişamın «Sira» əsəri;
57. İbn Kəsirin «Bidayə vən-Nihayə» əsəri;
58. İbn Kəsirin «Təfsir»i;
59. İbn Kuleybin «Müsnəd» əsəri;
60. İbn Macənın «Sünən» əsəri
61. İbn Mübarəkın «Cihad» əsəri;
62. İbn Teymiyyənin «Sarimul-Məslul» əsəri;
63. İbn Sə'dın «Təbəqat» əsəri;
64. İbnus-Səlahın «Ulumul-Hədis» əsəri;
65. İbn Xuzeymənin «Tövhid» əsəri;
66. İbn Xuzeymənin «Səhih» əsəri;

67. İbnun-Nəcarın «Şərhul-Kəukəbul-Munir» əsəri,
68. İbn Useyminin «Şərhul-Mumti alə Zadul-Mustəqnəi» əsəri;
69. İraqinin təhqiq etdiyi «İhya» əsəri;
70. İshaq ibn Rahavyanın «Müsnəd» əsəri;
71. İsmailinin «Ümdətul-Qari» əsəri;
72. Qattanının «Məbahis fi Ulumul-Quran» əsəri;
73. Qasimin «Ənisul-Fuqəha» əsəri,
74. Qurtubinin «Təfsir»i;
75. Mahmud Təhhanın «Təysirul-Mustaləhəl-Hədis» əsəri;
76. Malikin «Muvatta» əsəri;
77. Məhəmməd Əmin Şinqitinin «Üsulil-Fiqh» adlı qeydlər dəftəri;
78. Məhəmməd ibn Mətər Zəhraninin «Tədvinus-Sünnə» əsəri,
79. Məhəmməd Mənavinin «Təa'rif» əsəri;
80. Məhəmməd Mənavinin «Feydul-qadir» əsəri;
81 Mizzinin «Tuhfətul-Əşraf» əsəri;
82. Mübarəkfurinin «Tuhvətul-Əhvəzi» əsəri;
83. Muslimin «Səhih» əsəri;
84. Nəsainin «Sünən» əsəri;
85. Səxavinin «Fəthul-Muğis» əsəri;
86. Şəukaninin «Fəthul-Qadir» əsəri;
87. Təyalisinin «Müsnəd» əsəri;
88. Təbərani «Məcməul-Bəhreyn min Zəvaidil-Mucəmeyn» əsəri (əlyazmadır);
89. Təbəraninin «Mucəmul-Əvsət» əsəri;
90. Təbəraninin «Mucəmul-Kəbir» əsəri;
91. Təbəraninin «Mucəmul-Səğir» əsəri;
92. Təbərinin «Təfsir»i;
93. Təhavinin «Muşkilul-Əsar» əsəri;
94. Tirmizinin «Sünən» əsəri;
95. Vahidinin «Əsbabun-Nuzul » əsəri;
96. Zəhəbinin «Təcridu Əsmais-Səhabə» əsəri;
97. Zəhəbinin «Təzkirətul-Huffaz» əsəri;
98. Zəhəbinin «Mizan» əsəri;
99. Ziya əl-Məqdisinin «Müstəxrəc» əsəri.

Mündəricat

Ön söz……………………………………………………...…5
Müqəddimə……………………………………………..14
Bu mövzunu seçməyə müəllifi təhrik edən səbəblər……19
Əsas qaydalar……………………………………………30
Fayda…………………………………………….……..35
« Əl-Bəqərə » surəsi……………………………….…37
« Ali-İmran » surəsi…………………………..………90
« Ən-Nisa » surəsi……………………………….....121
« Əl-Maidə » surəsi…………………………………161
« Əl-Ən'am » surəsi…………………………………182
« Əl-Ə'raf » surəsi………………………………......185
« Əl-Ənfal » surəsi………………………………….186
« Ət-Tövbə » surəsi…………………………………202
« Hud » surəsi……………………………………….223
« Yusif » surəsi……………………………………227
« Ər-Rə'd » surəsi…………………………………229
« İbrahim » surəsi………………………………...230
« Ən-Nəhl » surəsi…………………………………231
« Əl-İsra » surəsi…………………………………238
« Məryəm » surəsi………………………………….245
« Əl-Ənbiya » surəsi……………………………….247
« Əl-Həcc » surəsi………………………………...249
« Əl-Muminun » surəsi…………………………….252
« Ən-Nur » surəsi………………………………….253
« Əl-Furqan » surəsi………………………….…...276
« Əl-Qəsəs » surəsi………………………………281
« Əl-Ənkəbut » surəsi……………………………...283
« Loğman » surəsi………………………………...286
« Əs-Səcdə » surəsi……………………………...287
« Əl-Əhzab » surəsi……………………………...288
« Ya sin » surəsi………………………………….308

« Əz-Zumər » surəsi………………………………………311
« Fussilət » surəsi……………………………………………..315
« Əş-Şura » surəsi……………………………………………..316
« Əz-Zuxruf » surəsi………………………………………..319
« Əd-Duxan » surəsi………………………………………..321
« Əl-Casiyə » surəsi………………………………………...323
« Əl-Əhqaf » surəsi……………………………………………325
« Əl-Fəth » surəsi……………………………………………...330
« Əl-Hücurat » surəsi……………………………………...358
« Əl-Qəmər » surəsi…………………………………………..363
« Əl-Vaqiə » surəsi……………………………………………...366
« Əl-Mucadələ » surəsi…………………………………………367
« Əl-Həşr » surəsi………………………………………………..372
« Əl-Mumtəhinə » surəsi…………………………………………377
« Əs-Səff » surəsi………………………………………………...382
« Əl-Cumuə » surəsi…………………………………………….384
« Əl-Munafiqun » surəsi…………………………………………386
« Ət-Təğabun » surəsi…………………………………………...388
« Ət-Təhrim » surəsi……………………………………………390
« Əl-Cinn » surəsi………………………………………………397
« Əl-Muzzəmmil » surəsi…………………………………….399
« Əl-Muddəssir » surəsi……………………………………...400
« Əl-Qiyamə » surəsi…………………………………………405
« Ən-Naziat » surəsi…………………………………………407
« Əbəsə » surəsi………………………………………………408
« Əl-Mutaffifin » surəsi……………………………………...410
« Əd-Duha » surəsi…………………………………………...411
« Əl-Ələq » surəsi…………………………………………….413
« Əl-Kovsər » surəsi……………………………………………416
« Əl-Məsəd » surəsi…………………………………………...417
Bəzi hədis terminlərinin izahlı lüğəti…………………...419
İstifadə olunan ədəbiyyat……………………………………...436